

РОЛЯТА НА РОДА БЕРОН ЗА ДУХОВНОТО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИЯ

Материалите в този сборник са част от проект
„Анализ и философско осмисляне на ролята на рода Берон за духовното
развитие на България и интегрирането ѝ в световната култура“,
финансиран от Фонд „Научни изследвания“ – ДН 15/13 от 18.12.2017г.

Рецензенти:

доц. д-р Латьо Латев

проф. дфн Валентин Канавров

© Мартин Табаков, съставител 2022

© Димитър Цацов, автор 2022

© Нина Димитрова, автор 2022

© Димитър Ганов, автор 2022

© Любомир Сирков, автор 2022

© Светлана Нанчева, автор 2022

© Анастасия Филипова, автор 2022

© Мартин Табаков, автор 2022

© Ангел Стефанов, автор 2022

© Надя Данова, автор 2022

© Христо Гагов, автор 2022

© Силвия Борисова, автор 2022

© Кристиян Енчев, автор 2022

© Доротей Ангелова, автор 2022

© Пролетка Петрова, автор 2022

© Пролог 2015 ООД, предпечат и дизайн - корица, 2022

ISBN 978-619-7467-41-3

**РОЛЯТА НА РОДА БЕРОН
ЗА ДУХОВНОТО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИЯ**

**Съставител
Мартин Табаков**

Издателство Scribens
София 2022

Посвещава се на доцент Нели Бъчварова
и на Севдалина Аршинкова.
Направили много за темата на сборника.

ВЪВЕДЕНИЕ

МАРТИН ТАБАКОВ* РОЛЯТА НА РОДА БЕРОН ЗА ДУХОВНОТО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИЯ

Предложеният сборник е част от проект „Анализ и философско осмисляне на ролята на рода Берон за духовното развитие на България и интегрирането ѝ в световната култура“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ – ДН 15/13 от 18.12.2017 г. С него завършва втория етап на проекта.

Основна цел на проекта е цялостно изследване на рода Берон и приносите му за духовното развитие на България и за интеграцията на България в Европейската наука и култура. Не ни е известно до момента в България да е правено такова мащабно и комплексно изследване.

Едва ли има друг български род, дал толкова много за духовното развитие на България. По непълни данни в Рода Берон има трима академици, над 10 професори, доценти и други учени, много известни лекари, инженери, писатели, филолози, преводачи, просветители, общественици, дарители (тук са едни от най големите дарители на СУ, но те не са държали това да се афишира, затова не е станало публично), политици, регионални дейци. Ковид пандемията и войната в Украйна значително ни затрудниха и някои командировки за проучване на архивни документи и интервюта с хора от рода (повечето са в рисковата група). Но и наличните показват, че Приносът на рода Берон за развитието на Българската наука, просвета и култура и интегрирането им в световната е значителен и заслужава да бъде посочен.

В контекста на позиционирането на България в Европейския съюз и световната общност такова изследване бе навременно и необходимо. То показва по неоспорим начин, че българското просветно, научно и културно дело още преди 150 години се развива в тесни връзки и синхрон с аналогични европейски процеси, дори в условия на все още липсваща държавна независимост. От друга страна, изследването на диахронията и синхронията на целия разклонен Беров род, разкрива много ценни аспекти и контексти за различни исторически процеси и социални кръгове в България в период около 200 години, част от които са все още напълно неизвестни и неизучени.

В проекта е направен анализ на богатата интелектуална история на Беровия род, изследван е техният принос в институционалното изграждане на страната в областта на просветата, висшето образование, инфраструктурата, техниката и здравеопазването. Разкриха се непознати и неизучени български културни и научни връзки и приноси в европейския културен и научен живот, през призмата на историята на Беровия род и неговите най-ярки представители. И то **в съпоставка със съвременните му европейски образци**. Показана е ролята на В. Берон и Б Берон, дали начален тласък за издигане на

---

* Проф. дфн в ИФС, БАН. Email: marmatab@gmail.com

българската наука на равнището на европейската. Дава се оценка на научното и художествено творчество на П. Константинов. А също и на други лица от рода.

Въпреки че цялостно обобщено изследване на Беровия род и приносите му за научното, културното и духовното развитие на България и интеграцията на България в световния научен и културен контекст е трудно да се осъществи напълно в рамките на един проект, работата по проекта и в частност настоящият сборник са значителна стъпка в тази насока.

Родоначалник на тази фамилия е един от последните енциклопедисти в Европа – д-р Петър Берон. Роден в Котел, той е живял и работил в Париж, Берлин, Мюнхен, Хайделберг, Лондон, Виена, Прага, Атина, Букурещ, Брашов, Крайова; срещал се е с Фарадей, Хумболт, Шелинг; преподавал е в Сорбоната. Има над 10 000 страници на пет езика (а е владеел девет) в основни научни области: философия, физика, химия, астрономия, медицина, история, география, геология... Голяма част от тези над 25 обемни научни труда, написани и издадени на чужди езици, все още не са преведени и публикувани на български език. Интересни са и педагогическите му идеи за институционалните форми за модерно образование, включително и за жените и т.н.

С трудовете си д-р П. Берон стои редом с други световни енциклопедисти и просветители, като Ян Амос Коменски, Френсис Бейкън, Джон Лок, Дени Дидро, Б. Франклин, М. Ломоносов. Много автори го определят като „първият български европеец”. Вниманието заслужават и социологическите възгледи на Берон, усилията му да разкрие обективните фактори, изиграли роля за формирането на човешкото общество и за развитието на цивилизацията.

Личността и делото на д-р П. Берон са общоевропейско достояние и могат да дадат тласък, а също и име, на крос-културни европейски изследователски и развойни програми, подобно на „Грюндвиг” или „Коменски”.

В проекта се показва как П. Берон осъзнава необходимостта от ясна и отчетлива обща гледна точка върху натрупаните дотогава емпирични факти в различните области на знанието и се стреми да конструира стройна система, която да ги осмисли максимално адекватно. Направен е опит за решение на трудната задача – да се даде адекватната интерпретация на Беровия замисъл относно изграждането на единна теория за природата и човешкото съзнание. Резултатите оставят място за надграждане, но все пак проектът прави стъпки към един съвременен, модерен прочит целящ да се даде оригинален принос към историята на научната и философска мисъл, както и към теорията и практиката на педагогическите дисциплини. И дава добра основа на бъдещи разработки.

Често се споменава че П. Берон е позакъснял и времето на енциклопедистите е било вече отминало, и в това има резон. Но аз искам да развия и другия момент. За мен с трудовете си д-р Петър Берон (а също и д-р Васил Берон) е изпреварил българското научно развитие, не е имало подготвени хора, които да го четат, разберат и продължат идеите му. Да си представим, че по негово време България е била самостоятелна държава и е имала университет. Веро-

ятно щеше да има катедра, студенти, последователи – школа. Студенти, запознати с неговия специфичен понятийно-категориален апарат. И може би школата щеше да се нареди между известните европейски школи, но поне щеше да наричана „Българската школа“. Защото освен това, че не е бил част от някоя от съществуващите школи, основна причина трудовете му да се четат трудно е особената терминология, която въвежда. Д-р Петър Берон си поставя свръхзадачата да предложи нова, различна от утвърдилите се парадигма, която, естествено, изисква и нова терминология, съответстваща според него по-добре на концепциите му за закономерностите на развитието на света. И П. Берон въвежда свой понятийно-категориален апарат, които външно не съвпада и с наложилите се от съвременниците му и с днешния. Това е сериозна причина повечето, и български, и световни учени, да не проявяват интерес към произведенията му. И съвременниците му са предпочитали да се запознаят с трудове, използващи позната за тях терминология. Терминологията е важен елемент на една парадигма И опита за използване на терминология, на пръв поглед напълно различна от тази на наложилата се парадигма, среща неразбиране, съпротива и отхвърляне или игнориране.

А всъщност създадения от д-р П. Берон собствен понятийно-категориален апарат е свързан с установените по негово време понятия и традиции. Спокойно могат да се търсят и тангенти към съвременни постановки. Но е бил самодееен, използван само от него апарат. Осъзнавайки всичко това д-р Петър Берон сам е прилагал терминологични речници, към свои трудове.

В сборника са включени и трите публикувани варианта с обяснения на повечето от Бероновите термини.

Д-р Петър Берон е и меценат-дарител, финансира българската просвета – подпомага читалища и училища, с неговото наследство е основана българска мъжка гимназия в Одрин, дава стипендии за талантиливи български студенти (например на художникът Николай Павлович, който и го е рисувал и е помагал при изработването на географските му карти.). След смъртта на Петър Берон с парите от неговото наследство е открита Одринската мъжка гимназия, която в продължение на 30 години се издържа от лихвите на наследството. Създаден е и фонд „Д-р П. Берон“, от който се дават стипендии на котленски деца, които искат да продължат образованието си.

Братята му Христо и Руско, както и сестра му Жейна, също са били спомоществатели на много родолюбиви дела. Синът на Руско – Стефан Русков Берон, и синът на Жейна – Васил хаджиСтоянов Берон, са сред от създателите на Търновската конституция.

Нови прочити и анализи на творчеството на д-р Петър Берон са дадени в част 1.1. на сборника, като акцента пада върху образованието.

Д. Ганов в статията си „Петър Берон и девическото образование през 19х в.“ разглежда дейността на д-р П. Берон като пионер и основен дарител на образованието на момичетата в България в контекста на развитието на този образователен модел през 19 век. Показана е та прогресивността на възгледите на Берон на фона на преобладаващото тогава отношение към функциите

на женското образование и социалната значимост на даренията и нереализираните проекти на Берон

Проф. Димитър Цацов е автор на ред изследвания върху трудовете на Петър Берон, и във всяко ново добавя нов аспект. Такъв в статията му „*Идеите на Петър Берон в цивилизационна перспектива*“ е цивилизационният.

Специалистът в областта на педагогиката – Светлана Нанчева, в статията „*Дидактически модели на д-р Петър Берон и Ян Амос Коменски: визии за учебното съдържание на училищното образование и неговото структуриране*“ маркира някои дидактически аспекти на произведението на д-р Петър Берон „Буквар с различни поучения“, и най-вече изразената чрез него визия и концепция за учебното съдържание и картината на света, която то изгражда. Проследява се развитието на дидактическите идеи на д-р Петър Берон, а също така е направен паралел с идеите и дидактическите структури на класическата разработка на Ян Амос Коменски „Сетивният свят в картини“.

В статията на Любомир Сирков – „*Икономическият контекст, в който д-р Петър Берон осъществява своята предприемаческа дейност във Влашко*“, на фона на един общ обзор, ще направим опит да хвърлим допълнителна и нова светлина главно върху три конкретни ключови епизода от живота д-р Петър Берон: как баща му, доскоро заможен търговец, губи своето богатство; какви са причините д-р Петър Берон да вземе участие в създаването на първото „акционерно дружество“ в Румъния. И същността на бизнес конфликта в края на живота му – конфликт, който се смята за основна причина за ненавременна му насилствена смърт.

Голямата известност на Петър Берон е провокирала много писатели да го включат като герой в произведенията си. Немалко публицисти разсъждават и за мястото му в българската история и култура. Обзор и анализ на тази дейност прави проф. Нина Димитрова в статията си „*Художествени превъплъщения на образа на Петър Берон*“. Обсъждат се и мненията на видни автори Т. Жечев, Дамянова, Б. Йоцов, М. Балабанов, М. Арнаудов, Св. Игов, И. Добровски, В. Пундев, М. Ралчев, Др. Тенев; писателите Н. Никитов, В. Пундев, Ф. Попова. Засяга се и темата доколко в какъв аспект П. Берон е оказал влияние върху нашата култура.

Статията на Димитър Ганов – „*Сравнителен анализ между реформаторската дейност на Мидхат паша в Дунавския вилает и радикалната промяна в образователната концепция на Петър Берон*“, е продължение на изследването, публикувано в списание „*История*“, брой 4/2019, което разглежда в детайли неизвестната дотогава връзка между трансформациите във възгледите на Петър Берон относно новобългарското образование във второто му завещание, от една страна, и образователната реформа на Мидхат паша в Дунавския вилает, от друга. Настоящото изследване се е резултат на откриването на нови факти, свързани с изграждането на градската мрежа на рюшдигета в Османската империя, както и други обстоятелства, обусловени от или в съответствие с образователната реформа и дейността на д-р П. Берон.

Анастасия Филипова в статията си „*Педагогическите възгледи на д-р Петър Берон*“ предлага впечатлението си като човек от младото поколение на

идеите на Петър Берон. В статията се разглежда просветната дейност на д-р Петър Берон, която той осъществява по време на целия си живот в полза на своите съотечественици. Обърнато е внимание върху значението и ефектите от новаторския за времето си Рибен буквар, както и финансирането на училищата на българска територия. Петър Берон е забележителна фигура на българското Възраждане, чиито разностранни интереси и буден ум го отвеждат извън границите на българските земи в стремеж към познанието. Пише и публикува своите научни трудове на латински, гръцки, немски и френски език. П. Берон е смятан за баща на новобългарския език със своя Буквар, който бележи началото на творческия път на Берон. Учен, лекар, търговец и филантроп, той е почитан заради предаността си към образованието на родината си и любовта, която е засвидетелствал към своя народ през целия си живот.

От немалкото архивни материали свързани с д-р Петър Берон в сборника сме включили студийното изследване на Нели и Михаил Бъчварови – „*Д-р Петър Берон като европейски учен*“, убедително показващо че наистина е първият български европеец. Сериозното проучване на Т. Киркова – „Библиографски и животописни сведения за д-р Петър Берон в Лоренцовия каталог“ е малко известно на младото поколение и бе важно да бъде припомнено.

На български са преведени и издадени две книги с преводи на трудове на Д-р Петър Берон – „Петър Берон, д-р П. 1978“ и „Берон, д-р П. 2000“. При започването на работата по проекта търсихме да открием има ли други по сериозни преводи и по специално на части от *Panépistème*. Отпечатани не открихме, но при изследване на архива на доц. Нели Бъчварова открихме машинописен текст, който по стил и тема изглеждаше да е от *Panépistème*. И след проверка се установи, че наистина е от там и е част от въведение към Панепистемия, Публикуваме го, след като редакция и сравнение с оригинала направи проф. Надя Данова. При редакцията помогна и Св. Нанчева

Следващият по значимост за България е Васил Хаджистоянов Берон – просветител-енциклопедист. При споменаване на заслугите на хората от рода Берон за интегрирането на България в Европа, Васил Берон е най-подходящото име. Трудно може да се посочи друг българин от неговите съвременници, допринесъл толкова много за пренасянето на европейската наука и култура у нас. Той не само е един от първите български лекари, а е първият лекар, завърнал се в родината и започнал лекарска (и аптекарска) практика. Но медицината е само малка част от заслугите му. Трудовете му допринасят за навлизането в нашите земи на теми от философията, психологията, историята и археологията, внедрил е европейски образователни методи. Автор е на първия Български учебник по естествена история, първата логика, първата немска граматика, първата френска граматика, първите археологически проучвания... Директор на Търновската и Болградската гимназии... Има и заслуга и за институционалното изграждане на българската държавност – участвал е в учредителното събрание, приело Търновската конституция. Васил Берон е посветил живота си в служене на Отечеството ни, борил се е, преодолявайки много трудности и разочарования. Но за съжаление при толкова

заслуги за България на В. Берон дори в София няма нито улица, нито училище, носещи името му. А на колко хора с много по-малко заслуги има такива! Все пак е имало хора, опитващи се да оценят заслугите на В. Берон; например професор, а впоследствие и академик Георги Узунов (АБПФК). Но след смъртта му основно философи, по-специално проф. М. Бъчваров, доц. Нели Бъчварова и проф. Дянков, действа в тази насока, дори имаше конференция, посветена на Васил Берон.

Подробен анализ на живота и мащабната дейност на Васил Х. Берон е извършен в студията на М. Табаков „*Васил Берон – дейност, посветена на българската наука и просвета*“. Част от историческите детайли там се основават и на спомените на бабата на автора и дъщеря на Васил Берон.

В част 1.2. на сборника са дадени и други направени по проекта оригинални анализи на дейността на творчеството на Васил Берон. Проф. Ангел Стефанов в статията си „*Епистемологични и методологични аспекти в „Логика” на д-р Васил Хаджистоянов-Берон*“ има за цел да осветли епистемологични и методологични аспекти, характерни за съдържанието на „*Логика*“ на д-р Васил х. Стоянов-Берон. В тази връзка се показва, че в основата на Васил-Бероновите понятия, представящи възможността на човешкото мислене и познание, стоят такива, като страдателен капацитет, способности и сили, типични за класическата трансцендентална философия, но вмъкнати в теологични одежди. Тези основни понятия са ум, разум, душа и дух. Белязаните от тях познавателни способности имат априорна субектна настаненост, гарантирана от Божието благоволение. Накратко неговата епистемология може да се нарече трансцендентална и некритическа, бидейки тясно обвързана с теологичното му светоразбиране и антропология.

Радина Богомирова анализира въпроси, свързани с началните етапи от развитието на археологията в България. Показан е приноса на д-р Васил Берон към българската археология, по специално пионерския му принос в археологическите проучвания на старата българска столица Търново. Авторът разглежда и по-общо цялостната археологическа дейност на Берон и проучванията на търновските паметници на материалната култура и изкуството от времето на Втората българска държава.

Професор Христо Гагов, биолог, дава впечатлението си от дейността на Васил Берон в статията „*Васил х. Стоянов Берон като просветител в областта на природните науки*“. За него В. Берон е уникална личност в пантеона на българските патриоти, народни будители и творци. За Гагов В. Берон е притежавал уникални енциклопедични знания, които реализира чрез трудове в областите чуждоезиково обучение, логика, история, археология и най-вече в природните науки. Като специалист биолог показва, че големият труд на В. Берон „*Естествена история. Човекът в сравнение с другите животни*“ (около 450 стр.), макар че може да е бил замислен като учебник за ученици в гимназиите, по същество е на университетско ниво. Което се вижда и от съдържанието (вж. приложението с архивни материали, стр.) В. Берон подробно разглежда животинските групи, тяхната анатомия, физиоло-

гия и поведение и има много практически съвети за използване на животните. Авторът отбелязва и че В. Берон критикува редица вредни навици на неговите съвременници и изобличава суеверия в областта на медицината и бита, а вместо тях предлага добри здравословни практики.

До нас не е достигнало съчинение на Васил Берон, посветено специално на детската възраст, но в запазените му текстове има разпръснати негови мисли, по които може да се съди за вижданията му по интересуващата ни тема. И проф. Надя Данова, експерт в тематика, свързана с отношението към детето и неговото възпитание, използва своя голям опит за анализ на становището на Васил Берон по тези въпроси. Удивително как по тези косвени данни тя успява да го открие и покаже в статията *„Детето и детската възраст в трудовете на Васил Хаджистоянов Берон“*. Данова предлага своя прочит на трудовете на Васил Х. Берон – книгите му „Логика” и „Естествена история” (основно на „Забележки”-те му в тях); на статиите му в периодичния печат, на документацията на Болградското училище, както и на неговите учебници по френски и немски език. Авторката го прави през призмата на историята на детството, изследваща проблема за това, как е мислена и живяна детската възраст през различните епохи. И показва, че Васил Берон е възприемал детството като отделен важен етап от развитието на индивида, етап, който има своите специфики и потребности. И в това отношение той е скъсал с традиционното възприемане на детето като „малък възрастен”, т. е. с навика да не се възприема детството като нещо качествено различно от зрялата възраст. Въпреки дълбоката си религиозност Васил Берон засвидетелства изцяло позитивно отношение към детето, което е „невинно” и необременено от „първородния грях”. Показва и че той е бил запознат с идеите на основателите на модерната педагогика Коменски и Русо. И идеите на В. Берон са смесица от традиционния християнски морал и ценностите на епохата на национализма. Държи на образованието на момичетата, но счита, че дъщеря му няма право на друг житейски избор, освен предопределения от традицията. За него правилното възпитание на детето в семейството и в училище неизбежно може да допринесе за формирането на пълноценни граждани.

Тук искам да направя едно обобщение. В проекта изложихме огромната заслуга на рода да пропагандира и внесе сред българския народ европейските ценности и в научно-просветен, и в битов аспект. Например с цялата си дейност В. Берон напълно се вписва в започналото през XIX век приобщаване на българската интелигенция към мащабното европейско идейно движение – Просвещението, към Ренесанса, към европейските ценности. Тогава просветените българи осъзнават сблъсъка между европейските и азиатско-ориенталската нагласа. И им става ясно, че **Османската империя значително е отдалечила българите от просветена Европа**“.

Въпреки съпротивата на Цариградската патриаршия и служещото на фанариотите висше духовенство срещу идеите на Просвещението, въпреки съпротивата на Османската империя срещу връзките със западния свят (наистина не толкова силна и организирана, както бе по време на Желязната завеса), все повече образовани българи симпатизират на европейския културен

модел. И Европа, възприемана доскоро за далечен, различен свят, постепенно се превръща в съзнанието на образованите българи в „просветена Европа“, духовен лидер, от който трябва да се учим.

Привнасяйки такива идеи и на научно, и на просветителско, дори и на битово ниво, В. Берон спомага за оформянето на европейско мислене на зараждащата се просветена прослойка българи, осъзнали, че живеят в границите на чужда империя. Спомага и за промяна на възгледите на българите за света.

Ще отбележа, че този сблъсък между европейската и азиатско-ориенталската нагласа продължава и до днес – вижте колко популярни са турските сериали! От една страна, има проевропейска линия (просвещение, наука, култура, уважение към човека, особено към просветения хуманизъм, човешки права, християнски ценности и морал, толерантност към различния, демокрация, уважение към чуждото мнение, право на логиката на аргументацията, а не на силата; предимство на духовните, а не на материалните ценности, отворено общество), основно защитавана от образовани люде. А от друга – ориенталско-евразийската (деспотизъм, простачина, битовизъм, антиинтелектуалност, единоначалие, неуважение към човешкия живот, талибанизъм (придържане, а понякога и налагане силово, към старомодни, отдавна остарели и отхвърлени от образованите хора нагласи), хунвейбинство – самонадеяни лумпени, даващи право на силата (силният има право да окупира Крим), а не на логиката; предимство на материалните ценности и пренебрежение към духовните – към културата, към начетените; стремеж към изолация от западния свят...). Тези нагласи и днес са в конфликт, в който, за съжаление, често лумпенизацията взема връх. Дори и религиозният принцип за идентичност и общност с Европа – християнството, в опит за разграничаване от проевропейската линия се заявява като „православни“ (а „християни“ се изпуска).

Друг виден деец е проф. Богомил Василев Берон – един от основателите на Медицинска академия и Клиниката за кожно-венерически болести, председател на Европейския конгрес на дерматолозите. В статията *„Богомил Берон срещу експлоататора на легалната проституция – държавата“* Димитър Ганов дава оценка за социалната дейност на Богомил Берон от гледна точка на своята политическа и идеологическа позиция. Това го прави на моменти пристрастен, но не пречи на сериозния и старателен анализ. Статията разглежда сказката на Богомил Берон *„Проституцията в България“* в контекста на историята на проституцията в света, разкривайки я като целенасочено произвеждан и подкрепян от държавата феномен, а съвременните регламентаризъм и неорегламентаризъм на *„продажния разврат“* като капиталистическа модификация на универсалните икономически и социални зависимости в развитието на проституцията. Богомил Берон, въпреки че не прави политически анализ, в тази статия е представен като де факто разобличител на държавата в качеството ѝ на експлоататор на легалната проституция.

Сред по старото поколение на Беровия род известна и интересна фигури е и Стефан Русков Берон (виден просветител и дарител, основател на Българското книжовно дружество, днешна БАН, публицист и преводач).

От следващото поколение най изявен е проф. д-р. Петър Константинов Стоянов. Български лекар, писател и общественик, основател на Общонародното сдружение „Мати България“. Но въпреки огромното му творчество, получило немалко награди, е заобикалян от критиката. И в сборника е направена малка крачка в опита да запълни тази пропаст. В студията на проф. М. Табаков „*Алтернативните наративи на Петър Константинов*“ се представя а и аргументира хипотеза за причините трудовете на Петър Константинов да не са широко анализирани от експертите. Тя се основава на концепция на автора, излагана в ред статии, според която има основания два доста обособени социални слоя, формирани в периода непосредствено след 9.9. 1944 г. да се наричат „квазиетноси“. А П. Константинов е прекарал детството и юношеството си в сред един от тях, запознат е отвътре с нагласите, бита и възгледите им. И е сред малкото, които задават техния наратив. Който му е близък и счита, че е бил незаслужено пренебрегнат. Авторът, познавал се отблизо с Константинов, споменава и усилията му да наложи идеи, в началото трудно възприемани от естаблишмента. Обяснява и защо критици, представители и на единия и на другия „квазиетнос“, нямат големи вътрешни мотиви да пишат за Константинов.

Статията на Силвия Борисова – „*Вечен календар на ценностните устои*“, представлява систематичен анализ на трудовете на писателя д-р Петър Константинов, съсредоточени върху българските вярвания, празници, обичаи и занаятчийство и съдбовно-онтологичния възел на Българското възраждане в този контекст. Авторката показва как в цялото си хуманитарно творчество писателят храни явен афинитет към българските изкуство и фолклор, счита ги за стожери на личността на българина през вековете. И посочва как в редица изкуствоведски, социологически и етнографски изследвания върху българските вярвания, празници и обичаи („Вечният Бог“), художествени занаяти („От душа и сърце“, „Времето на майсторите“, „Вдъхновението на едно столетие“) и културно-естетически символи на българското („Съкровищата на България“, „Сказание за долината на розите“) – Константинов разгръща своите ценностни и естетически възгледи за света на българина. По модела на Константинов Борисова се спира последователно на въвеждането в кръговата символика на българските вярвания, празници и обичаи; представянето на калейдоскопичния светъл и дишащ свят на българското народно творчество с белите дробове на художествените занаяти; и на учестяването на пулса на българското народно творчество и неговия разцвет в епохата на българското Възраждане – време от особен интерес за П. Константинов.

Разгледани са *българските вярвания, празници и обичаи* в техните етнологически, културно-антропологически, теологически, етически и приложно-естетически аспекти („Вечният Бог“, „Сказание за долината на розите“, „Народните традиции“), след което ще бъде отделено внимание на *епохата на*

Българското възраждане и нейните културно-антропологически, художествено-естетически, етически и аксиологически аспекти („Вдъхновението на едно столетие“, „Времето на майсторите“, „Сказание за долината на розите“, „В света на възрожденската дърворезба“, „Съкровищата на България“).

Специфичен авторски поглед върху творчеството на Петър Константинов показва Кристиан Енчев в статията *Фигуративната потенциалност в творчеството на Петър Константинов*. Основата му е експериментален съпоставителен прочит на романите на Петър Константинов „Заливът на сънищата“, „Авеню Фош“ и „Изгревът“. В съпоставителния план за изграждане на изследователски модел на автора се прави предположението, че под надзора на полюси, формиращи вътрешни напрежения в категориални констелации, обща и за двата романа се оказва категориалната двойка „Живот – Изкуство“. „Животът, любовта, красотата, чувствата са преходни. Безсмъртни мога да бъдат само тогава, когато се превърнат в произведение на изкуството“.

Родът Берон се е разпрострял на различни места И концентрация за видни заслужили лица има и във Варна. Най известни варненци са

- Д-р Д. Аршинков – лекар, хуманист, дарител (заради заслугите му във Варна има улица на името му).
- Инженер Стоян Хаджистоянов (1871–1930 – 3-то поколение). Главен хидроинженер на гр. Варна;
- Инженер Иосиф Хаджистоянов (1880–1939 – 3-то поколение). Главен строителен инженер на гр. Варна, построил известните Морски бани, кмет на Варна (1935-1939);

На техните заслуги е посветена статията на Пролетка Петрова – *Видни варненци от фамилията Берон*.

Интересен е анализът на постиженията на Рода Берон и в тематично отношение. Така доц. Доротея Ангелова в студията си *„Приносите на лица от рода Берон за развитието на логиката в България“* прави такъв анализ за логиката и показва как темата се появява през няколко поколения, всяко със своите заслуги. Представени са основните логически идеи на двама учени от рода Берон и тяхното значение за развитието на логиката в България. Демонстрира се, че първият въвежда традиционната логика в България, а вторият развива и утвърждава в българската научна литература съвременната логическа проблематика и най-вече онази, която се отнася до неklasическите логики и техните философски интерпретации.

Името Петър Берон носи и проф. Петър Кирилов Берон (зоолог, спелеолог, общественик, политик). В статията на биолога Анастасия Филипова *Живот и дейност на зоолога и политика Петър Кирилов Берон* са представени неговите постижения в тези науки, засяга се и политическата му дейност.

Към този род принадлежат и други личности със значим принос в българската наука и култура: Фамилиите Кисимови, Хаджистоянови, Хаджидимиеви, Кутинчеви, Шипкови (клони от дървото на Беровия род) са дали на България забележителни учени, лекари, инженери, хора на изкуството, банкери и предприемачи, политици. Заслужават са се отбележат поне:

Мария Кисимова;
Пантелей(Пандели) Кисимов –публицист, историк на търновските въстания;
Евгения Кисимова – деятелка за просвета и женско образование;
Александър Берон (1878-1952) – полковник, завършил военно дело във,
Франция. Син на Васил Берон,;
Лили Берон – известната балетна артистка, дъщеря на Александър Берон
Стефан Стефанов – професор по английска филология;
Петър Матеев (син на Сава Берон) –български публицист и дипломат;
Проф. Владимир Андреев – дерматолог;
Тодор Шипков – бизнесмен и народен представител;
Георги Гешев – Банкерът
Стоян Шипков – дългогодишен директор на софийска банка;
Иван Хаджи Стоянов – префект на българската община в Кюстенджа;
Бизнесмените Райно Табаков и Велю Чалъовски;
Генерал Димитър Хаджидемиев (син на известния родолюбец от Горна Оря-
ховица Хаджи Демя);
Райна Хаджидимиева;
Д-р Сребра Хаджидемиева;
Д-р Михаил Кутинчев – известен дерматолог, д-р Хонорис кауза на БДД;
Инженер Константин Хаджистоянов – един от първите български машинни
и минни инженери, български представител в САЩ (1919-1920). Генера-
лен директор на Дирекцията за възстановяване на земетръсните области.
Министър на железниците (1935-1936);
Константин Ив. Калчев (р. 1932, пето поколение) – научен секретар на ИХТ.
Проф. Тодор Кънчев Шипков (р. 1935, пето поколение);
Страшимир Джамджиев – преводач от немски и руски език, превел голяма
част от от широко известната на философската и литераторската общност
поредицата на Исак Паси по естетика и други книги. Син на Милена В.
Берон, дъщеря на Васил Берон и по баща – правнук на Велчо Джамджията.
Превеждал е едни от най-значимите автори на немската литература като
Йохан Гьоте, Ернст Хофман, Хайнрих Хайне, Томас Ман, Стефан Цвайг,
Ана Зегерс. А и на руски – Леонид Леонов, Олес Гончар и др.
Теодора Джебарова, внучка на Жейна Христова Берон, преводач от немски,
шведски, английски и френски. Завършва Художествената академия и в
началото работи като художник по костюми в ЦНСМ, за което има и меж-
дународни отличия. През 1970 г, напуска ЦНСМ (по политически при-
чини) и се занимава само с преводи. Превежда над 250 филми и сериали;
книгите на норвежкия изследовател Тур Хейердал – „Кон-Тики“ (1958 г)
и „Аку-Аку“ (1960), основни произведения на известните шведски писа-
тели Аугуст Стриндберг (пиесата „Игра-сън“, или „Съновидение и откъси
от „Жителите на Хемсьо“, / „Червеният салон“/), Селма Лагерльоф („Сага
за Поста Берлинг“, „Шарлот Льоветиолд“); новели на нобеловите лауреати
Хари Мартинсон и Ейвинд Юнсон. Превежда и девет книги на Астрид
Линдгрен (после трите за „Емил от Льонеберя“ и трите за „Децата от Шу-
мотевица“ излизат събрани в по един том). А също и К. Г. Екеберг, Ларш

Юленстен, Агнета Плейел, Маргарета Екстрьом, Торни Линдгрен, Мариан Фредриксон, Туве Янсон и др. От английски е превеждала работи на Оскар Уайлд, Дж. К. Роулинг, Рут Правер, Джхаввала и др. А също е превела и старoisландски саги. Има престижни награди – орден „Кирил и Методий I степен (1984), награди на СПБ (1984 и 1987), наградата „Лундквист“ (1994), медал и грамота на Министерството на културата (2002).

Севдалина Аршинкова, преводач от немски и руски. Изследвала рода Берон, има орден „Кирил и Методий“ I ва ст. Превела „славянска философия“

В екипа на проекта също има човек от рода Берон – професор, дфн.; зав. секция в БАН, гл. редактор на научно списание.

В един сборник не може да се спрем на всички,

В проекта се работеше в два плана:

Единия бе **научно-оценъчен**. Специалисти от различни клонове на научното знание и културолози анализират постиженията на обсъжданите личности. Накрая философски се обобщават резултатите им. В сборника са дадени част от резултатите от този план, основно работени през втория етап.

Но успоредно се работеше и в друг – **историографски** план: проучване в лични архиви и архиви на райони, проучвания в чужбина, срещи с училища, намиране на документи в Интернет и др. Както споменах, пандемията затрудни някои изследвания в тази насока, свързани с пътувания, но все пак се създаде голям масив от архивни данни, част от които публикуваме в настоящия сборник, а други – на създадения по проекта уеб сайт *Beron-family.org*. С това донякъде реализираме мечтата на доц. Нели Бъчварова да се издаде „Беронов атлас“ от фототипни документи и снимки, свързани с рода Берон.

В сборника сме включили факсимилета на страници от трудовете на д-р П. Берон на френски и английски език: Панепистемия, Космография, Атмосферология, Геология, Физика и др, както и доклада пред Английското кралско дружество, Дадени са титулни страници и съдържанието на всяко от избраните произведения, някои корици и по-интересни вътрешни страници, представящи разнообразието на подходите, методите и начина на изложение на Петър Берон – илюстрации, карти, схеми, справочен апарат и др. В края на раздела са представени снимки на паметни места, свързани с д-р Петър Берон. По аналогичен начин са представени и трудовете на Васил Берон: Логика, Естествена история, Френска и Немска граматика, Археологически и исторически изследвания; снимки на Болградска гимназия и други места, свързани с живота и делото му. Петър Константинов е представен предимно със снимки и изображения на корици от книгите му.

Илюстрирани са и постиженията на някои други представители на рода.

Някои от материалите в сборника се публикуват за първи път на български език, а има и изобщо не публикувани до сега.

ЧАСТ 1
НАУЧНИ АНАЛИЗИ

ПЕТЪР БЕРОН

ДИМИТЪР ГАНОВ*

ПЕТЪР БЕРОН И ДЕВИЧЕСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ ПРЕЗ XIX В.

Abstract: The article examines the activities of Dr. Peter Beron as a pioneer and major donator for girls' education in Bulgaria, in the context of the development of this educational model in the 19th century. The study reveals the evident progressiveness of Beron's views against the background of the then prevailing attitude the functions of women's education. The author points out the social significance of Beron's donations and unrealized projects as compared with the teleology of private philanthropy and systematic state support for girls' education worldwide.

Keywords: girls' education; new Bulgarian education; coeducation; donations; Peter Beron; state intervention in education.

1. Кратък преглед на развитието на девическото образование през XIX в.

Настоящата статия изследва дейността на д-р Петър Берон като пионер и основен дарител на девическото обучение в България в контекста на развитието на този образователен модел в съответната епоха.

Просвещението налага консервативния принцип, че всеки човек трябва да получава образование, съответстващо на предполагаемото му бъдеще, релевантно на социалния произход. Този непредполагащ нито социална мобилност, нито социално-политически промени в развитието на обществените отношения базов принцип дълго време не се поставя под съмнение от нито една социална класа и действа на нивото на предпонятие (*préconception*), ако употребим концептуалния апарат на Дюркем. Това оказва особено тежко влияние върху развитието на девическото образование.

В Прусия задължително училищно обучение за деца между 6 и 14 г. от двата пола е въведено още през 1763 г., но момичетата не биват подготвяни за обучение в лицеи. Традиционният немски идеал за жената остава легално центриран около „*kinder, küche, kirche*“ (децата, кухнята, църквата) още близо две столетия (Kolesnik 1969: 58–60). Във Франция „момичетата от *classes populaires*¹ не получават същото образование като тези от *classes*

---

* Гл. ас. д-р в ИФС - БАН. Email: abutor1@gmail.com

¹ *Classes populaires*, класи с нисък социален статус (или *couches populaires*, букв.: (социалните) „слоеве“ на народа) – понятие от френската социология, възникнало през втората половина на XIX в. в контекста на развитието на изследователския тренд *la question sociale*. Днес във френската социология продължава да се развива и адаптира към съвременността понятието *classes populaires*, включително и в образователната сфера (вж. Delay, Ch. 2011. *Les classes populaires à l'école*. Presses universitaires de Rennes; Dubet, Fr., Martuccelli, D. 2017. *Les parents et l'école: classes populaires et classes moyennes*. In: *Familles et école*. Numéro 35, printemps 1996: 109–121).

favorisées, дори тези от обикновената буржоазия“ (Mayeur 1981: 47). С този принцип е съобразен и обнародваният през 1833 г. закон, известен като закон „Гизо“ (по името на образователния министър Франсоа Гизо), който според някои автори постановява задължително разширено начално обучение за момичета и момчета във всяка община, както и разширен държавен контрол върху лицензирането на учителите и инспекторите, който впоследствие рязко запада (Green 2013: 21; Teegan 1891: 23–26). Истината е, че в закона изобщо не се споменават полове, но той масово е тълкуван по този начин. Образованието в първоначалните училища (écoles primaires supérieures) се основава върху разделението по пол и към 1850 г., когато е обнародван законът на Фалу, тези учебни заведения са били 436 за момчета и едва 271 за момичета (Green 2013: 25). Далеч не всички девойки посещават училище; всъщност момичетата се обучават в частни училища тип пансион (понастоящем известни с универсалното име boarding schools), притежание на религиозни ордени, чиято философия на образованието не е много далеч от Фенелон и Русо. Училищата са разделени по пол, защото предназначението им е различно в зависимост от пол и социален статус. Но на перспективата изобщо да се заплаща женският труд се гледа отрицателно, затова и професионалните училища на Лемоние не срещат добър прием в обществото. Девойките се подготвят за домакини, като тези от по-благороден произход се налага да бъдат по-изтънчени и образовани (Mayeur 1981: 47–48), защото са относително публични фигури (на балове и приеми трябва да забавляват гостите, най-вече с езикови и музикални умения).

Тези идеи не са много по-различни от изложените в *Traité de l'éducation des filles* (1687) на Фенелон и от русоистката образователна концепция, съгласно която жената е сътворена за удоволствие на мъжа и затова нейното образование трябва да я изгради като крайно различна от него, за да му бъде интересна, но не да блести с ерудиция и задълбочен ум, напротив, „нейното достойнство е да бъде неизвестна: славата ѝ е да бъде ценена от своя съпруг, наслажденията ѝ се състоят в щастието на семейството“; „Прочее, не подобава мъж, който има образование, да си вземе жена, която изобщо няма такава²; поради това не и от ранг, при който човек не би могъл да го има. Но аз сто пъти повече бих обичал едно просто и изключително възвишено момиче, отколкото учено и много остроумно, което би пожелало да учреди в дома ми литературен трибунал, на който тя да бъде председател. Много остроумната жена е напад за своя мъж, за своите деца, слуги, за целия свят. (...) Навън (au-dehors) тя е винаги смешна и много справедливо осъждана, защото няма

² Известно е, че близък съратник на Берон – Сава Доброплодни, получава развод, защото заявява, че жена му е „проста“. Неизвестно е дали тук изиграва някаква роля образователната философия на Русо и дали съображения от сходен характер не са повлияли върху автора на „Рибен буквар“, който полага изключителни грижи за девическото образование, а липсват сведения самият той да е имал интимни отношения; но е сигурно, че и Берон, и Доброплодни са били много далеч от вярата в социалния детерминизъм, който авторът на „Емил, или за възпитанието“ натурализира.

как това да не се случи веднага, щом човек излезе от своя статус, и когато човек изобщо не е направен за това, което иска да предприеме“ (Rousseau 1791: 194–195). Според Русо всяка подобна женска изява е израз на подражателство. Както винаги, и тук Русо е зает да конструира (привидно) нова легитимност на вече утвърдените обществени схващания и практики, без да рефлектира собствената си хабитусна ограниченост; тук се ограничавам да обърна внимание на понятието *au-dehors*, което съответства на една неартикулирана представа за светска публичност, в която не попадат низшите социални слоеве (в просвещенския дискурс наричани *le menu peuple*). *Au-dehors* е даденото от Русо име на доминиращия „здрав смисъл“ на благородническото съсловие, който се самолегитимира посредством самия себе си. Русо не е в състояние да зададе въпросите дали не може ли жена да има образование, еднакво с мъжкото, ако *au-dehors* разреши; и дали това не би могла да постигне жената от всеки „ранг“, ако *au-dehors* не защитаваше толкова отчаяно ранговете и съсловията; и дали това образование не би могло да бъде по-добро от това на тесногръдо изискани мъже като Русо. Такива въпроси, каквито са били в състояние да си зададат д-р П. Берон, С. Доброплодни, Анастасия Димитрова и др. Но не само те – и сънародници на Русо.

Това обаче се случва по-късно. За пръв път в юридически текст отделно начално девическо образование се постановява в закона „Фалу“ едва през 1850 г. (Teegan 1891: 25–26; Mayeur 1981: 48; Rotgès 1893: XIV), докато в Пруссия това се случва още при Фридрих-Вилхелм II; през 1864 г. в първоначалните училища са записани 1.43 000 000 момчета и 1.40 000 000 момичета (Becker, Wöbmann 2008: 14), а според В. Колесник съществува консенсус сред изследователите, че и момчетата, и момичетата от „работническата класа“ в Германия между 6 и 14 г. до избухването на Първата световна война получават по-добро образование от това в повечето страни по същото време (Kolesnik 1969: 58–59). В Нова Англия протестантските схващания още през XVII–XVIII в. налагат практиката момичетата и зрелите жени да учат, но това се случва на малък процент от тях и образователното им равнище остава далеч от това на момчетата дори през ранните години след Войната за независимост. Но и след нея в САЩ за обикновената жена образование след началното се смята за ненужно в един продължителен период (Ibid.: 68–69, 73), след което бързо настъпва, макар и не повсеместна промяна. В Румъния през 1864 г. е приет закон за единно образование, обявено е равенство между момичета и момчета и се налага подчертана тенденция за ограничаване на частното образование като цяло и ръководна роля на държавата в тази сфера (Димитров 1987: 101).

Далеч не навсякъде в европейските страни развитието на девическото образование е толкова интензивно. В годината, в която умира Берон – 1871, тепърва някои по-заможни холандски родители започват да използват отсъствието на момичета в средните училища като основание да изпращат дъщерите си в мъжки гимназии. Това явление се наблюдава и в „изостанали“ средиземноморски страни – Италия, Испания, Португалия (Albisetti, Goodman,

Rogers 2010: 6). В Elementary Education Act (известен като Закон за първоначалното училище на Форстър) от 1870 г., който тепърва регламентира началното образование на деца от Англия и Уелс между 5 и 12 г., дори не се споменават думите *girl* и *boy* (see Glen 1870). На този фон приносът на д-р П. Берон към девическото образование, датиран още от 1846 г., изглежда още по-значим³); но значими в дейността на дарителя са и други обстоятелства.

2. Обзор и компаративен анализ в ключови за развитието на девическото образование ракурси

2.1. Практиката на безплатното образование

Както в новобългарските девически училища, навсякъде през XIX в. девическото първоначално образование е платено. Това обстоятелство се упоменава в изследванията рядко и обикновено имплицитно, в контекста на съответните сведения за първоначалното образование като такова. Това се отнася и за данните, които привеждам, и е изключително показателно: и през XIX в., и след това историците на образованието (може би дори по-категорично, когато изследват *secondary education*) акцентират с позитивна конотация върху приносите на държавата, социума, благотворителната дейност на заможните граждани към развитието на образователната система, и по възможност пропускат да отбележат, че обучението е платено и дори частните благодетели обикновено са всъщност добри инвеститори, които печелят от високите такси в своите училища.

В Прусия размерите на училищната такса не са юридически регламентирани и зависят от цялостната обществена ангажираност на местно ниво и отделяните доходи от имоти, дивиденди, капиталови ренти; там, където училищното дружество не може да осигури средства, таксите са тежки. Амплитудите на държавната помощ в отделните провинции са големи. За периода 1861–1886 г. бедните източни провинции (Източна Прусия, Западна Прусия и Позен), както и Бранденбург, разчитат в много по-голяма степен от държавните вноски, отколкото Вестфалия и Рейнланд, където таксите за обучение още през 1861 г. са в размер 24–27 на сто от общите средства на училищата, а в Източна и Западна Прусия – съответно само 11 и 13 процента (Cinnirella, Hornung 2015: 10; 51). Полово разделение има само в училищата, които могат да си позволят да заплащат на повече учители. Подобно е положението и в началните протестантски училища в Монреал, където вместо пълния годишен разход на обучението си – 13 долара (немалка сума за времето), всеки ученик плаща 1,66 \$, а перспективните ученички се освобождават от такса при постъпване в средни училища (Protestant... 1878: 6–7). В Ирландия ролята на благотворителни организации и църкви е от ключово значение за девическото образование (Raftery, Harford, Parkes 2010). В Англия през 1861 г. все още 2/3 от разходите за образование се поемат от доброволни организации, зад които стоят англиканската и неконформистки църкви (Green 2013: 16). През 1870 г. са регламентирани казусите, в които училищното настоятелство (*school board*)

³ Относно данните за другите балкански страни вж. Димитров, А. (1987: 99–103).

може временно да отмени таксите за бедни родители (Glen... XVI, 12–13), но първоначалното образование до 1891 г. остава платено (Green 2013: 16). Тук можем да отчетем любопитен факт, касаещ колониалната образователна политика на Англия. През 1882 г. в индийския доминион излизат анализите и препоръките на комисия по образованието, съгласно които таксите за обучение в девическите *primary schools* са по-ниски от тези в началните училища за момчета (Report 1882: 172–173). Това образователно равнище и за двата пола се схваща като обучение на децата на техния роден език (т.е. предназначено е за колониалното население) „по такива теми, които ще бъдат най-съответстващи за тяхната позиция в живота, и не се схваща по необходимост като част от водещото към университета образование“ (Ibid.: 174), с което ясно е заявена функцията на образованието като гарант за съхранението и възпроизводството на общественото (и етнически обусловено) статукво без никакъв шанс за социална мобилност. Началните училища дори не са задължителни; бъдещият елит има друг старт в образованието – частното обучение. И въпреки това *primary schools* и в частност девическите училища в Индия (по подразбиране и средните) подлежат на привилегировано включване в Grant-in-Aid System⁴, сред училищата, за които най-малко може да се очаква да се издържат сами, като се уточнява, че държавната помощ не може да надхвърля половината от необходимите разходи за училището (Ibid.: 476). Привилегия с политическо предназначение, която за тогавашния етап от развитието на девическото образование в метрополията е немислима.

Във Франция законът „Гизо“ оставя неясни механизмите на финансирането след приемането на закона и тежестта остава за общините, а се откриват училища предимно за момчета (Male 1963: 12). Законът „Фалу“ от 1850 г. постановява относно първоначалното образование, че освен откритите от общините и департаментите, или обществени училища (*écoles publiques*) съществуват и частни, или „свободни“⁵ училища (*écoles libres*), като на общината е позволено да издържа безплатни училища ако е в състояние да осигури собствени средства (Michel 1906: 501), но на практика към тогавашния момент много общини не са в състояние да поддържат дори платено първоначално образование. Община с население поне 800 жители е длъжна да има поне едно девическо училище ако обаче е в състояние да го издържа със собствени средства (което повечето общини не могат да си позволят) и, ако в общината има девическо училище, „никое първоначално училище, обществено или свободно, няма право без разрешението на Академичния съвет на департамента да приема деца от двата пола“ (Ibid.: 508), т.е. да приема момичета в училищата за момчета. Според данни от 1851 г. над 800 000 деца в

---

⁴ Програма за безвъзмездна подкрепа от метрополията към частните образователни институции в Индия през XIX в., насочена към формиране на лоялна местна интелигенция.

⁵ Много е важно да се отбележи, че *école libre* в никакъв случай не може да обозначава „безплатно училище“. Понятието за „безплатно“ е *gratuit*.

ученическа възраст не посещават училище (повечето са момичета); едва според „закона Дюрюи“ от 10 април 1867 г. община с население над 500 души е задължена да открият обществено девическо първоначално училище (Male 1963: 13–14; Teegan 1891: 28), „ако не е обезпечена в това от департаментския съвет“ (Bulletin officiel 1867: 173), с което департаментският съвет, т.е. държавната хазна, по принцип не се ангажира. Поради невъзможността общината да издържа по-голям брой учители масово се формират смесени училища (Teegan 1891: 71). „L'enseignement primaire е безплатно за всички деца, чиито семейства не могат да си го позволят“ (Michel 1906: 494). Министър В. Дюрюи се опитва да направи първоначалното образование безплатно и задължително за всички, но не успява (Male 1963: 14), като при честия недостиг на учители и като цяло по икономически съображения масово се формират смесени училища (Teegan 1891: 71). Преди „закона Дюрюи“ липсват сериозни опити за поддържане на девически училища, а в селските райони това е практически невъзможно (Teegan 1891: 28); според Тийгън усилията на Дюрюи имат известни резултати. Уичграм отбелязва като постижение на „закона Дюрюи“, че вече не местната власт, а администрацията на департаментите трябва да се произнесе и погрижи за средствата, необходими за откриване на тези училища. Но Уичграм добавя, че едва законът от 1881 г., който редуцира лимита на Дюрюи до община с 400 жители, най-сетне постановява изрично държавата да поеме значителна част от разходите за съответното начинание (Wychgram 1889: 51. Уместно е да напомним: това се случва 10 години след смъртта на Петър Берон!)

В безспорно най-развитата през XIX в. по отношение на средното и висше женско образование страна – САЩ, около 1870 г. вече 2/3 от образователните разходи са публични (Green 2013: 16). Отделни данни за първоначално девическо образование липсват, защото поради прагматични съображения първоначалното образование следва правилата на coeducation, въпреки че в едностранните районни училища девойките и момчетата не сядат и не играят заедно (Kolesnik 1969: 86). През 1882 г. смесеното по пол образование е официално утвърдено. Но това са данни, подразбиращи мощната расова сегрегация, съхранена въпреки отмяната на робството. Афроамериканките са изключени от системата на обществено образование, индианките също.

В Руската империя женско образование дълго време има строго съсловно детерминиран характер и се дава най-вече в закритите Институты за благородни девизици, в които момичета от дворянски семейства биват напълно изолирани от света между 6-7 и 18-годишна възраст, обучавани най-вече по Закон Божи, чужди езици, танци, музика, ръкоделие (Паршина 2007: 105; Водозова 2005: 244–248; Кацалова 2011: 45). В края на XVIII в. и началото на XIX в. в Петербург и Москва са открити два института за деца от дребни дворянски семейства, впоследствие в Петербург – две училища за дъщери на щабни, обер- и младши офицери (Яковкина 2002: 51). Съгласно завещанието на императрица Мария между 1828–1855 г. са основани „над 24“ женски учебни заведения, но най-вече в губернските градове. Едва през 1856 г. са

учредени открити модерни училища за девойки (Лихачева 1899: ч. III: 6; IV). Дотогава дъщери на занаятчии, дребни търговци, разночинци се обучават единствено в първоначалните „мещанские“ (еснафски) училища, първото от които се открива през 1765 г. в Института Смолни (Кацалова 2011: 46). Образованието в тях цели да обучи добри домакини, възпитаващи послушни деца, предвиждайки за децата бъдещ социален статус, изцяло предопределен от настоящия. Отделението в Смолни и Мариинският институт са на издръжка на императрицата (Карцев 1897: 12), но повечето еснафски училища разчитат на благотворителност. За селските девойки от свободни семейства са предвидени отделения в енорийските училища, за които заплащането е много по-високо, отколкото за момчета (Паршина 2007: 106), и много малко семейства са се възползвали от тази възможност. Отделно девическо образование в селата, където живее над 4/5 от населението на империята, е немислимо дълги години след освобождението на крепостните селяни през 1861 г.: през 1874–1880 г. момчетата в селските училища са средно по 12, или 3,5 пъти по-малко от момчетата; а градовете съотношението е 1:1,8, но едва през 1886 г. това съответства на цифрата 118 110 ученички за всички градове в империята, при 337 087 в селата, или общо 45% от момчетата в ученическа възраст (Вахтеров 1906: 33–35). В селските училища разходите за обучение са изключително малки – средно по 5,98 рубли на ученик за година, от които едва 9 копейки се заплащат от семейството (Статистическия временникъ 1884: xlvi), да, точно така, в предговорите по стандарт номерирането е с малки латински цифри но дори след формалната отмяна на крепостничеството и фактическото откупуване на голям брой семейства образованието не се схваща като перспектива за подобрене на социалния статус, особено за момчетата – както сред селското население, така и в обществото като цяло.

2.2. Безплатното новобългарско образование и П. Берон

На целия този фон на След този обзор на историята на безплатното девическо образование можем да ситуираме личната история на д-р Петър Берон в контекста на цялостната история на благотворителността в девическото образование, която обаче има специфичен характер в новобългарското. Тук тя има изцяло частен характер. Османската империя не финансира отделно учението на момчетата до откриването на девическото исляххане (професионално училище) в Йедикуле през 1870 г., което се намира извън териториите, обитавани предимно от компактно българско население⁶. Напротив, държавната политика строго следва законите на Шариата, нормативно и фактически изтласквайки момчетата от образователната сфера, въпреки че не се намесва в практиката на килийните училища да приемат и девойки. Впоследствие т.нар. „главни църковни общини“ се заемат с администрирането на училищата, включително девическите (Бонева 2013: 174), но не обезпечават непременно самата издръжка. В годините, в които Шуменската градска община е сред най-напредналите в страната в тези свои функции (1861–1863), Берон

⁶ За отношението между образователната реформа в Османската империя и второто завещание на д-р Петър Берон вж. Ганов 2019.

е основен източник на средства за училищата в региона, въпреки че с много голяма (неустановима) част от тях се злоупотребява (Войников 1869: 194; Блъсков 1907: 77). Още през 1846 г., както свидетелства Сава Доброплодни в неподписаната си дописка в „Любословие“ и в писмо до К. Фотинов, датирано месец преди списанието да излезе от печат⁷, и както веднага потвърждава В. Априлов (Априлов 1847: 43–44; Априлов 1968: 67), Берон изцяло поема издръжката на учителките в Котел, Елена, Шумен, Сливен и Търново (Архив на Фотинов 2004: 178; Фотинов 1846: 143), както и на шивач, който да обучава котленските момичета (Архив на Фотинов: 181). През същата година докторът инициира създаване и финансиране на девическо училище в Разград (Стоянов 1889: 804–805). В нито един от тези случаи няма и следа от подкрепа на църковната община, от намеса на местната администрация.

И тези девически училища са за всички момичета без оглед на социалния им статус. Годината е 1846 г. – както видяхме, остават 10 години до формалното въвеждане на открити учебни девически заведения в Руската империя; в САЩ няма и няма да има такива, а към горепосочената година първоначалното образование за деца от двата пола е платено във всички щати, освен в Пенсилвания (Green 2013: 16). В селските райони на Прусия и Франция поначало няма девически училища, в това отношение примерът на Бероновото начинание в Котел и Елена е изключителен; но и в градските първоначални девически училища в тези страни разходите се покриват по доста усложнена и нестабилна система и по принцип не се поемат от един дарител.

Благотворителността на основателите на частни девически първоначални училища (за XIX в. особено добър пример е Англия) е подобна на благотворителността в съвременния капитализъм: дълготрайни инвестиции, които в перспектива носят печалба (в случая – от високите такси за обучение). А Берон не е собственик на училищата, които издържа. Той няма никакъв материален интерес от тяхното съществуване. Безпрецедентно за благотворителна кауза е обстоятелството, че по време на цялата си дейност дарителят нито веднъж не посещава училищата, не се завръща дори за ден в Османската империя. Той сякаш съзнателно се опитва да се дистанцира максимално от собственото си участие, отчуждавайки го от себе си посредством превръщането му в пари. С реификацията на дарителството Берон отрицава личността

---

⁷ Публикациите и позовавания в „Любословие“ на писмата на Доброплодни не са представени в научната литература като принадлежащи на котленския учител (подписан на гръцки – Евкарпидис), дори Нели и Михаил Бъчварови го споменават като „читател“ (Бъчварова, Бъчваров 1993: 16); но от коментара на Фотинов под дописката става ясно, че в разговор в Узунджово „истый соответствател“ му е представил „Петр Берон“ като основател на петте гореизброени училища („постави пет училища и ревностно подкреплява ги със свое и богданное му имущество“) и „казваше ми, че са за девическо учение тия училища“ (Фотинов 1846: 143), а непосредствено преди да излезе броят на списанието, Доброплодни пише до Фотинов за петте училища, финансирани от Берон (Архив на Фотинов 2004: 178).

си на дарител и с това насочва цялото обществено внимание (доколкото такова съществува) единствено към каузата. В нито една кондика на девическо училище не е записано името на Петър Берон като спомоществовател.

3. Дълбоките разлики в телеологията на възпитанието

В държавите, развиващи образованието на момичета, то има етатистки ориентирани функции. Девойките се подготвят за добри, или по-точно послушни поданици/граждани, за които е предопределена конкретна социална роля, но и за подготвени възпитатели на своите деца, които ще бъдат обучавани от тях за своята полово предопределена социална роля. Именно консервативният мироглед за педагогиката е възприемал по подразбиране, че както повечето или почти всички други компоненти на непубличната сфера, и домашното възпитание на всички бъдещи възрастни – и мъже, и жени – е функцията на жените в семейството: майки, други роднини, гувернантки. Много устойчива остава тезата на Б. Ръш, че понеже това обстоятелство е „естествено“, жените трябва да бъдат обучавани в добродетелите на свободата, управлението и патриотизма, но не за друго, а за да обучат синовете си в „принципите на свободата и управлението“ (Foner 2017: 121). Американският образователен модел екстраполират по различен начин патриархалната традиция във на пръв поглед доста по-егалитарно ориентирани по полов признак образователни схеми: вече не само домашното, но и публичното възпитание се поема основно от жените. Това се отчита и от възрожденските културни дейци: „Българите приемат с подчертано любопитство информацията, че мнозинството от американските педагози са жени“ (Бонева 1998: 170), независимо че това обстоятелство основателно се схваща като антагонистично на половия егалитаризъм и се свързва с изгодата за многобройните училища да използват нископлатен труд (Ibid.). Посредством интерпретативна схема, основана на теорията на Маркс за държавата и теорията на Грамши за хегемонията, Анди Грийн развива тезата, че държавата се стреми да използва образователната система „в интересите на господстващите класи: като орган на държавната власт“ (Green 2013: 103), с основание оспорвайки теоретичните разработки, които свързват развитието на общественото образование с демократизацията на обществените отношения: ранните форми на държавна намеса в образованието се случват по време, в което не само жените, но и мъжете нямат граждански и политически права (Ibid.: 84)⁸. И по този начин в страна като абсолютистка Прусия първоначалното образование за двата пола става задължително.

Вече видяхме, че в Османската империя такива процеси отсъстват по отношение образованието на момичета. П. Берон обаче е сериозно повлиян от

---

⁸ Въпреки че странно защо изобщо не използва грамшианската теория на Алтјусер за идеологическите апарати, сред които е и училището, и очевидно като изследовател е далеч от по-късни разработки от постструктуралистката традиция, идейно конгениални на "Education and State Formation", Грийн има право: именно пруският, австрийският, руският абсолютизъм много активно се ангажират с първоначалното образование, което в Прусия става *задължително*.

доминиращите тенденции в Западна Европа, по-точно във Франция, където живее дълги години. На 10 април 1867 г. е обнародван „законът Дюрюи“, съгласно който в смесените по пол училища се назначава по предложение на кмета учителка по *travaux à l'aiguille* (ръкоделие)⁹ (Bulletin officiel 1867: 169). През същата година е подготвено второто завещание на Берон, в което се предвиждат смесени пансиони в североизточните села в Дунавския вилает, в които учителки-чужденки ще обучават и момчетата, и момичетата на шивачество и чужди езици. Както ще видим по-долу, „съвпаденията“ с френски образователни идеи не спират дотук. Плановете на Мидхат паша само теоретично предвиждат професионално обучение на девойки, а Берон се възползва от това, за да наложи елементи на френския образователен модел, но не в общественото, а в частното образование. В този смисъл е логично и учителките да бъдат чужденки, усвоили съответната квалификация в своите страни: Берон предвижда те да владеят „росийски, френски, италиански и немски“ (Орманджиев, Пенаков 1958: 163), т.е. със сигурност не очаква те да бъдат само францужойки, които е малко вероятно да владеят руски и италиански, но има предвид русоисткия възпитателен модел, при който добрите познания по няколко чужди езика не противоречат на ръкоделието и са характерни именно за домашно или пансионатно възпитаните момичета, а съвсем не за високообразовани професионални учителки. Планът на Дюрюи, който екстраполира консервативните традиции в девическото възпитание, очевидно се вписва в държавната политика за конструиране на образователни механизми за съхранение на обществените отношения и политическото статукво, а в частност жените все така остават нормативно безправни и безгласни поданици. Берон, който възприема философията на този само по себе си полово антиегалитарен и социално-политически доминиращ практицизъм, формално интегрира плановете си в стартиралата през същата 1867 г. образователна реформа във вилаета, обогатявайки ги с смесено обучение на двата пола, всъщност предвижда перспективи за социална мобилност на пансионатните възпитанички, които не се очаква да обучават своите синове, а сами да откриват дюкяни по селата си и евентуално да обсебят традиционно „мъжките“ шивачески занаяти в градските чаршии (Ганов 2019: 346–347).

Първоначално П. Берон споделя доминиращата в образователните модели през XIX в. базисна идея, че девическото образование трябва да бъде различно от това на момчетата и на тази идея. Но както видяхме в случаите с Прусия, Франция, Русия, в селските райони (които преобладават и в най-развитите към момента страни) тази идея е трудно реализируема. Благодарение на хора като П. Берон новобългарското образование до голяма степен преодолява и това затруднение, но не изведнъж и изглежда поради това в първото си завещание от 1862 г. (което отменя през 1867 г.) Берон, който и до момента финансира предимно селски първоначални училища, не прави разлика

---

⁹ Съгласно закона на Фалу този предмет се изучава само в девическите училища (Michel 1906: 507).

между обучението на двата пола – говори за „момчетата и момичетата“ (Орманджиев, Пенаков 1958: 544), макар че по никакъв начин не можем да твърдим, че е имал предвид поддържане на смесени училища: той просто оставя конкретните действия в ръцете на градските общини и селските първенци. Във второто завещание (също останало нереализирано), публикувано на 13 януари 1868 г., Берон категорично изтрива различията в образованието между двата пола. Има нова конюнктурa – образователната реформа на Мидхат паша, но дунавският валия е повлиян от идеите на Кондорсе и нереализирания проект на Лепетие от 1793 г. за безплатно и задължително начално образование в общи за двата пола държавни интернати за момчета от 5 до 12 години и момичета до 11 години, които „в свещеното име на равенството ще получават едни и същи униформи, храна, обучение и грижи“ (Green 2013: 154. Котленският просветител също следва тези идеи, именно поради това Берон използва термина „интернат“, наследен от първите години след Френската революция, а не „пансион“ – законът „Фалу“ учредява *pensionnats primaires* по подразбиране само за момчета (Michel 1906: 508). Но валията използва идеите на Френската революция за централизаторската си политика, стремяйки се да хомогенизира отделните етнорелигиозни общности, а Берон – за да запази новобългарското образование като такова от перспективата за планомерно унищожение (Ганов 2019: 348–350).

Идеята за *internats* има реално развитие във Франция, нямаща нищо общо с прокламираната от Лепетие: създава се мрежа от частни девически интернати, принадлежащи предимно на религиозни ордени. През 1864 г. такива са 2338 от 3480 девически интерната във Франция, но те са на равнище *éducation secondaire* (средно образование); както признава самият министър, тогавашната образователна система не включва планирано и издържано от държавата девическо средно образование (Rogers 2010: 32). „Интернатите“ на Берон са смесени по пол, но по-същественото различие е в целеполагането: видяхме, че девическото пансионатно обучение във Франция и силно повлияното от него идентичен тип образование в Русия е предназначено за възпитание на бъдещи майки и съпруги, които да бъдат напълно предани на доминиращите в държавата обществени отношения, политически идеи и йерархии, религия. Религиозните ордени следват държавната телеология не по-малко ревностно, отколкото православните манастири в Русия, които иницират подхванатото след това от държавата учредяване и развиване на институти за благородни девизи. От най-ранна възраст възпитаничките на такива интернати са напълно изолирани от света и пребивават в една конструирана само за тях реалност, в която възпитателната система на държавата работи максимално успешно, за да осуети всяка възможна перспектива за поява на сериозно социално познание и съмнение в наученото. Ограничени са дори точните науки, които се смятат за излишни (а вероятно и опасни за възпитанието, защото често носят противоречаща на религиозните познания информация). **А образованието в тези пансионати е в основата си религиозно. Във**

второто завещание на П. Берон образованието е светско, в смесените пансионичетата общуват тясно с момчета още от ранна възраст (за разлика от споменатата американска система на coeducation) и се подготвят лично и професионално за действителността, напускатки пансиона не на 18, а на 9-10 години, и вече с езикови познания и трудови умения.

Визията на Берон за смисъла на девическото образование е прагматична. Тя се стреми да подобри и дори промени социалната роля на жените, без да изменя радикално социалните условия, в които тя се формира. Вместо това Берон изменя образователния си модел, стремейки се да го приспособи към развитието на обществените отношения в Османската империя, без да копира сляпо чуждестранните образци, от които се влияе. Завещанията остават нереализирани, но този проблем е извън границите на изследването. От значение тук е единствено контекстът на образователни телеологии, в които се ражда тази на Петър Берон.

ЛИТЕРАТУРА

- Априлов, В. 1968. *Съчинения*. София: Български писател.
- Априловъ, В. 1847. *Мысли за сегашно то Българско учение*. Одеса: Въ Градскъ тж Печатницъ.
- Архив на Константин Фотинов. Т. 1, Гръцка кореспонденция*. 2004. Данова, Н. (съст.) София: Гутенберг.
- Блъсков, И. 1907. *Материал по историята на нашето Възраждане. Град Шумен*. Шумен: Гр. общин. упр.
- Бонева, В. 1998. *Американската мечта в българското възрожденско общество*. Велико Търново: Исторически музей – Велико Търново.
- Бонева, В. 2013. Социалната мрежа на българските светски училища през 50-те и 60-те години на XIX в.: // *Ние в науката и науката в нас. В чест на 50-годишнината на проф. Петко Ст. Петков*. Фабер: Велико Търново, 171–187.
- Бъчварова, Н., Бъчваров, М. 1993. *Д-р Петър Берон. Живот и дело*. София: Феникс.
- Вахтеров, В. П. 1987. *Избранные педагогические сочинения*. Москва: Педагогика.
- Водовозова Е. Н. 2008. На заре жизни. // В. М. Бокова, Л. Г. Сахарова (ред.) 2008. *Институтки. Воспоминания воспитанниц институтов благородных девиц*. Москва: Новое литературное обозрение, 215–388.
- Войниковъ, Д. 1869. Истинското родолюбие. Браила. // *Дунавска зора*, 49, 193–195.
- Ганов, Д. (2019). Второто завещание на д-р Петър Берон и образователната реформа на Мидхат паша. // *История*, Аз-Буки, бр. 4, 343–354.
- Димитров, А. 1987. *Училището, прогресът и националната революция: Българското училище през Възраждането*. София: Издателство на БАН.
- Карцев, Н. С. 1897. *Маринскій институтъ 1797–1897. (Историческій очеркъ)* С.-Петербургъ: Типографія С.-Петербургскаго градоначальства.

- Кацалова, Н.Ф. 2011. Из истории женского образования в России. Смольный институт – первое женское учебное заведение.// Г.Д. Ахметова (ред.). *Актуальные вопросы современной педагогики: материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Уфа, июнь 2011 г.)*. – Уфа: Лето, 2011, 44–47.
- Лихачева, Е. 1899. *Материалы для истории женскаго образования въ России (1086-1856)*. С. Петербургъ: Типографія М. М. Стасюлевича.
- Орманджиев, Ив., Пенаков, Ив. 1958. *Д-р Петър Берон и Одринската мъжка гимназия*. София: Архивен институт на БАН.
- Паршина, В. Н. 2007. К вопросу о гендерном аспекте в истории народного образования в России. // *Известия ПГПУ. Гуманитарные науки*. №4 (8).
- Статистический временник Россійской имперіи*. 1889. Серія III. Выпускъ 24. Движеніе населения въ Европейской Россіи за 1884 годъ. С.-Петербургъ: Изданіе Центрального Статистическаго комитета Министерства внутреннихъ дѣлъ.
- Стоянов, В. Д. 1889. Покойний докторъ Петъръ Беронъ и неговият завѣщанъ имотъ за България. // *Периодическо списание на БКД въ Сръдецъ*, 28–30, 801–806.
- Фотинов, К. 1846. Ученическо Испытаніе въ Котель. За Смирна. Смирна: *Любословіе или повсемъслучно списаніе*, 21, 142–144.
- Яковкина, Н. И. 2002. *История русской культуры. XIX век*. Санкт Петербург: Лань.
- Albisetti, J., Goodman, J., Rogers, R. Girls' Secondary Education in the Western World: A Historical Introduction. 2010. (Rogers 2010a etc.) // Albisetti, J., Goodman, J., Rogers, R. (ed.) *Girls' Secondary Education in the Western World From the 18th to the 20th Century*. 2010. New York: Palgrave Macmillan: 1–8.
- Cinnirella, F., Hornung, E. 2015. *Landownership Concentration and the Expansion of Education*. Working Paper of the Max Planck Institute for Tax Law and Public Finance No2.
- Delay, Ch. 2011. *Les classes populaires à l'école*. Presses universitaires de Rennes
- Dubet, Fr., Martuccelli, D. 1996. Les parents et l'école: classes populaires et classes moyennes. In: *Familles et école*. Numéro 35, printemps 1996, 109–121.
- Foner, E. 2017. *Voices of Freedom. A Documentary History*. New York & London, W. W. Norton & Company.
- France. Ministère de l'intérieur. 1867. *Bulletin officiel du Ministère de l'intérieur*. Paris: 65–112.
- Glen, W. Cunningham. 1870. *The Elementary Education Act*. London: Shaw and Sons, Fetter Lane, Law Printers and Publishers.
- Green, A. 2013. *Education and State Formation: Europe, East Asia and the USA*. London: Palgrave Macmillan.
- Kolesnik, W. 1969. *Sex Differences and the Schools*. New York & Washington & Hollywood: Vantage Press
- Male, G. A. 1963. *Education in France*. Washington: Office of Education (DHEW), US Department of Health, Education, and Welfare. US Government Printing Office.
- Mayeur, F. (198)1. Garçons et filles du XIXe au XXe siècle: une éducation différente. // *Enfance* 1981, n° 1, n° 1–2, 45–52.

- Michel, H. 1906. *La loi Falloux, 4 janvier 1849-15 mars 1850*. Paris: Librairie Hachette et cie.
- O. Becker, S, Wößmann, L. 2008. *Luther and the Girls: Religious Denomination and the Female Education Gap in 19th Century Prussia*. // Bonn: IZA Discussion Paper No. 3837
- Ormandjiev, I., Penakov, I. 1958. *Dr. Petar Beron and Edirne's male high school*. Sofia: Archival Institute of the Bulgarian Academy of Sciences.
- Protestant Public Schools*. 1878. Montreal, Province of Quebec. Dominion of Canada.
- Raftery, D., Harford, J., Parkes, S. 2010. Mapping the terrain of female education in Ireland, 1830–1910. *Gender and Education*. Vol. 22, No. 5, September 2010, 565–578.
- Report of the Indian Education Comission. Appointed by the Resolution of Government of India*. 1882. Calcutta: Superintendent of Government Printing.
- Rogers, R. 2010. Culture and Catholicism: France. // Albisetti, J., Goodman, J., Rogers, R. (ed.) *Girls' Secondary Education in the Western World From the 18th to the 20th Century*. 2010. New York: Palgrave Macmillan, 25–40.
- Rotgès, E. 1893. *Histoire de l'instruction primaire dans l'arrondissement de Bazas du XVIe siècle à nos jours*. Bordeaux: G. Gounouilhou
- Rousseau, J. J. 1791. // *Ouevres de J. J. Rousseau, de Genève. Avec Figures. Tome dix-huitième. Emile, ou de l'éducation, Tome quatrième*. À Paris: chez Defer de Maisonneuve. Libraire, rue du Foin.
- Teegan T. H. 1891. *Elementary Education in France*. London: Simpkin, Marshall & Co etc.
- Wychgram, J. 1889. *L'instruction publique des femmes ed France*. Paris: Librairie Charles Delagrave.

ДИМИТЪР ЦАЦОВ*
ИДЕИТЕ НА ПЕТЪР БЕРОН
В ЦИВИЛИЗАЦИОННА ПЕРСПЕКТИВА

Abstract: By making a comparison with some basic ideas of Bulgarian revivalists about the future of the Bulgarian people, the specificity of Peter Beron's understanding of the historical destiny of Bulgaria is emphasized. He defends the idea that the Bulgarians as Slavs are the new successors of the Byzantine culture and thus opposes both the "misunderstood civilization", modern Hellenism, Pan-Slavism, in its various modifications, the idea of state dualism and of course the romantic messianism of G.S. Rakovski.

Keywords: civilization, historical destiny, identity, perspective.

Средата на XIX е време на формирането на национални държави и съпътстващия тези процеси национализъм. Османската империя е в криза и особено на Балканите протичат радикални процеси на национално обособяване, които имат различни измерения. Именно те катализират ускорена национална идентичност и стимулира културната елита да поставят въпросите, свързани с цивилизационната перспектива на съответната народност. Д-р Петър Берон не прави изключение. Макар и да не се спира специално на проблема за историческата съдба на българския народ в неговите произведения се съдържа имплицитно решение на този въпрос, което трябва да бъде реконструирано и да бъдат поставени в съответна координатна система на доминиращите по негово време концепции.

***

За българския културен и политически елит определящо е желанието за европеизация. Това е основна регулативна идея. Европа е идеал, а Турция изостанала и примитивна. Но европеизацията е цел, т.е. един плуващ и разсейващ се идеал за равенство, свобода, просперитет, хуманност. Реалността обаче, т.е. живеенето с този идеал в конкретната българска действителност води до фактическото състояние на „криворазбраната цивилизация” на Д. Войников. „Колкото се отнася до европеизма (civilization!), то е чиста разкошност и развращенство.” (Раковски 1872); „Нашите френци оправдават всяко едно европейско произведение и които никак не могат да повярват, че и образованите народи грешат” (Каравелов 1986: 6: 161); Петко Славейков: ”Ний живеем в Европа, но не сме европейци...” (Славейков 1963: 5: 229) и др.

Може би най-красноречив пример за радикални стъпки към европеизация „без особени забележки” е опитът за налагане на католицизма, предприет от Драган Цанков, който създава вестник „България” (1859 – 1863 г.) и чрез него проповядва своите идеи за разрешаване на българския църковен въпрос по пътя на униатството, а през 1861 г. участва в посещението при папа Пий IX в Рим, при което архимандрит Йосиф Соколски е ръкоположен за епископ. През 1855 г. Драган Цанков тайно приема католицизма.

---

* Проф. дфн във ВТУ „Св.св. Кирил и Методи“. Email: dtsatsov@abv.bg

Тъй като в център на настоящите разсъждения са идеите на Петър Берон, то нужно е да се посочи по-подробно доминиращо настроение на епохата. Става дума за възраждане на славянската идея, за т.нар. панславизъм. За пръв път терминът „панславизъм” е използван от чешкия учен Ян Херкел през 1826 г. като израз на амбициите славяните да се еманципират от доминиращите германци, австрийци и османци. През първата половина на XIX в. се провежда и Първият славянски конгрес в Прага – 1848 г. Конкретна проява на всекидневното славянофилство, а по-късно и русофилство, е вярата на българите, че от Русия ще дойде тяхното освобождение. Емблематична в това отношение е песента, в която се пее: „Топчето пукна, Европа стресна, Русия скокна, Клисуря да брани”.

В. Априлов сам се нарича „ревностен славянин”, често дори изравнява понятията българин и славянин. Той предлага и съответна програма: 1. Българите трябва да вземат пример от „другите братя словене”, сиреч да се приобщат към тяхната култура; 2. Те трябва да докажат и да бранят своето право на славянство /”когда Болгаре получат просвещение, то они живъщи доказательствами докажут, что имеют первое право на славянство”/; 3. националното съзнание не може да бъде творчески активно, не е ли подпомогнато от славянско; 4. славянското съзнание е подкрепа и помощ на националното; б. само славянски осъзнат народ може да чака духовна помощ от славянството. Според Б. Йоцов тази програма завладява българската интелигенция през 40-те г. на XIX в. „Така първият български апологет на славянското съзнание у нас дава смисъл и съдържание на идеята за българската родина: за „славизма – против елинизма” (Йоцов 1929).

Борин Йоцов очертава три тенденции в политическите измерения на славянската идея: 1. полонофилство; 2. русофилство и 3. сърбофилство. Полонофилство, възниква още след Кримската война и е поддържано от католическата пропаганда и от в. „България” през периода 1853 – 1863 г. Драган Цанков е основният актьор.

Втората концепция е със силна традиция, свързана е с канона на православието, с духа на руските славянофили, дори и на официална Русия. Краен идеолог на това движение се явява, макар и анонимно, Т. С. Бурмов, завършил Киевската духовна академия в 1857 г., редактор на в. „Съветник” (1863-65 г.) и в. „Време”(1865-1867 г.), който издава през 1867 г в Букурещ „Братско обяснение на Българин към братята му Българе”, където казва, че българите не биха изгубили нищо, „ако биха станали изведнъж граждани на великата славянска империя, Русия, дори ако им се наложи руски език”.

Третото течение е южнославянството и главният идеолог е Любен Каравелов. Той интерпретира българския фолклор и българския бит в славянофилски дух, отклонява се от панславянската идеология, със широки познания на славянския свят и по-специално с основните въпроси на славянската политика, особено с въпроса за Украйна и Полша и др. За него славянството е жива действителност и поради това с болка приема заплахите на пангерманизма, на дребния шовинизъм и сепаратизъм. Преди всичко отхвърля идеята

за дуализма, възприета от Австрия, когато през 1867 г. се обяви за двойна монархия – Австро-Унгария, пропандирана от редица българи. Каравелов категорично отрича руския панславизъм и месианизма, защото го разглежда като политическа доктрина. Отрича, както и Ботев, полския месианизъм като идеология на шляхтата, като несъвместим с икономическото положение на полската селска маса, която според него е роб на католическия клерикализъм. Отрича чешкия автрославизъм, отхвърлен и от чешката интелигенция, чрез идеолога ѝ Фр. Палацки. Отрича най-после и пансърбизма, представен от края на 60-те години на XIX в. Но, обобщава Б. Йоцов, „явно е, че националната индивидуализация, черпейки сила от създалата се славянска традиция, се налага като жив, ускорен процес. Най-характерните изразители на това време, когато на Запад още владее движението на млада Европа, Петър Берон, Г. С. Раковски и П. Р. Славейков, закърмени със славянска култура, в жива връзка със „славянския романтизъм“, мислейки, чувствувайки и действайки от славянско становище, стават ревниви бранители на българската национална индивидуалност.” (Йоцов 1929).

Радикално друга цивилизационна насока задава Г. С. Раковски. Б. Йоцов я нарича „индустанска”, но и добъвя „в същност пак славянска” и „това е най-смелият опит да се задълбочи историческото съзнание на българския народ. „Раковски търси люлката на славянството в „Хиндистан” (Индия). Българите са играли видна роля не само в историята на славянството, но също така и в историята на Европа. Освен това Раковски свързва старобългарския със санскрит. Крайната цел на Раковски е да се развенчае елинизъмът като култура, идеология, светоглед. Той пръв използва народното творчество, за да подчертае нашия славянски произход и славянски характер. Имената – лични, географски и пр. – нравите и обичаите, преданията, легендите, божествата и култовете, в духа на фолклорната романтика, са най-добри показатели, според него, за славянския момент в българския дух. В „Българска Дневница” през 1857 г. и в „Дунавски лебед“ 1860-61 г., да заяви, че българите са обкръжени от неприятели, между които „спадат и всички славянски народи“, че българският народ трябва да води борба на два фронта – гръцки и славянски” (Йоцов 1929). Раковски добавя: Западна Европа иска да завладее целии свят с „хитра лъсктелна политика”. В първия брой на „Дунавски лебед” той пише: „Българите знаят и са опитали, че всека от европейските сили работи за своя користна полза”. Раковски също така е против панславизма и идеята за голямо югославенско царство (Раковски 2020; Шишманов 1918; Арнаудов 1918 и др.).

В средата на деветнадесети век се ражда и друга цивилизационна идея, която е за създаването на турско-българска държава по подобие на Австро-Унгария. Пандели Кисимов (1832-1905), един от видните дейци в умереното крило на Тайния централен български комитет (ТЦБК), основан през декември 1866 г. е основният автор на „Мемоара (Припомнювание) към Н. И. В. Султана”, писан в Букурещ и става известен на политическия свят в Цариград през март 1867 г. Акцентът е да се промени живота на българите: „Единственото

средство да ся предвари опасността, която грози империята и нейното възрождение е да се даде на българите политическа и религиозна самостоятелност в една дуалистична турско-българска държава.” (Гърдев 2004).

Това са в общи линии основните цивилизационни вектори, които чертает представителите на българския културен и интелектуален елит. Какво е мястото на идеите на Петър Берон? В „Рибен буквар” Петър Берон дава за упражнение на децата съчетанието „славни славяни”. По-късно, през 1850 г., преди да отпечата своите трудове, в „Мирозрение” Ив. Добровски дава бегла бележка за научната дейност на Берон, за неговата пансофия, която ще възрадва и ще бъде от полза за всички славяни. През 1855 г. издавайки анонимно в Прага „Славянска философия”, а после от 1861 г. до 1867 г., в 7 тома своята „Панепистемия”..., той мисли, че „славянските народи са в такъв стадий на развитие, който позволява да се схване светът не като „натура”, нито като „физис”, или „динамис”, а като „естество”, сиреч да се схванат духът и материята като естествени прояви на едно праначало, на единен организъм. „Тук културноисторическата му апология на славянската раса добива особен философски смисъл, още повече, че я поставя в особено отношение към германската и романската. Патосът на неговото дело е насочен към духовната еманципация на славянския свят. А понеже, като говори за славянски, често разбира български език, явно е, че за него българският народ носи не само свое, но и общо славянско съзнание”. (Йоцов 1929).

Търсейки начин за отпечатване на „Рибен буквар”, младият Берон отива през 1823 г. на о. Сен Лазар, където разговаря с абата на арменската духовна конгрегация на мхитаристите. Той не одобрява наличния шрифт на българския език, който притежава печатницата. Впечатлението на абата от срещата му с д-р Петър Берон е: „Той заяви, че неговият буквар трябва да дава всестранна просвета на българите, че е безсмислено да се копира готови чужди образци“. Забележителното е, че в началото на формирането на новата българска образованост се поставя изискването за търсенето на самобитност и културна специфичност. Цялостното научно творчество на Берон трябва да се разглежда в тази светлина. Защото много е лесно за човек като Берон, със значителни материални средства, с познаването на няколко езика и доказани научни способности, да се впише в една чужда културност и да стане неин проводник сред българите чрез преводи, преразказване, ре-цитиране и т.н., което е характерно като цяло за българската интелигенция, както в миналото, така и днес. Той избира обаче по-трудния път – върху основата на познаването на постиженията на научните общности от Франция, Германия, Гърция да се потърси онова, което ще бъде такъв синтез, в който ще се открият самобитното, специфичното, оригиналното.

Той акцентира върху славянството, което е продължител на византийската духовност и като такова е различно от менталността на Западна Европа. На пръв поглед сякаш Берон попада в парадоксална ситуация – от една страна, той е европейски учен, но, от друга, основният му концептуален апарат и език е свързан с гръцката духовност, която за него е космическа. Макар

да живее и общува с европейски учени, той е обладан от желанието да възроди византийските ценности. По този начин Берон залага една стратегически историческо перспектива.

Б. Йоцов отбелязва тази тенденция и затова изтъква, че културната вълна, „която иде от Запад и изгласква източно-византийската“ не е в синхрон с „оня устрем на българския народ да се домогне до нов светоглед, до нова образованост.“ (Йоцов 1934: 2). И продължава: Берон „иска духовно приобщаване към Европа. Само че това приобщаване не бива да става безкритично: ще вземаме оттам само онова, което е полезно и необходимо, което отговаря на податните нравствени сили на народа. Тоя утилитаризъм в подбора и преноса на духовните ценности от Европа е обоснован от здравия смисъл за потребите на времето и средата.“ (Йоцов 1939: X – XI) В същия дух мисли и Петко Войников: „Достатъчно е да имаме, покрай чуждите, и наши идеи; покрай чуждото виждане, и наше виждане за нещата, за света. Тази мисъл ни води вече към въпроса за самобитна философия (...). Идеята не е нова. Преди по-малко от столетие един български мислител, велик наш съотечественик, когото обикновено знаем само като създател на Рибния буквар, я бе замислил, с поширок полет на въображението и сърцето, като „славянска философия“. Д-р Берон не само издава анонимно в Прага през 1855 г. „Slawische Philosophie“, но по-късно пожела да нарече своята седемтомна „Panépistème“ – „La philosophie slave“, с която, по собствения му израз, иска „да овладее света от славянско философско гледище“, синтезирайки западния рационализъм със славянския мистицизъм“ (Войников 1942: 69). Войников продължава акцентите върху самобитността: „...водачите на българската мисъл от епохата на Петър Берон и с всичките велики съвременни нему наши съотечественици и по-късни строители на българската сграда, които, ако и да изпадаха понякога в крайностите на един Раковски или на един Богоров, но по-здраво чувстваха неоспоримостта на аксиомата – без очертаване синорите на един свой собствен духовен имот не може да има нито културна, нито обществена самобитност, нито, чисто и просто, българска самобитност“ (Войников: 1942: 71).

Старейки се да запази своята духовна самобитност, П. Берон се стреми да покаже, че българите като славяни са наследниците на византийската цивилизация и световъзприемане. Своето творчество разглежда като продължение на древногръцката философия и култура. Именно поради тази причина той определя своето творчество като продължение линията на Аристотел и това е основната причина да използва гръцката терминология, за да изгради своята система. В „Славянска философия“ той изрично подчертава, че „гръцката култура е произведена от Космоса и обектите на Космоса и техните описторъйоми в микрокосмоса, поради което тя е истинска... в гръцкия език най-пълно са запазени следите на богатия на гласни праязик.“ (Берон 2000: 57, 63).

***

Основният извод е: Петър Берон прави значим опит да защити тезата, че българите като славяни са новите продължители на византийската култура и

светоглед. По този начин той се противопоставя както на „криворазбраната цивилизация”, на съвременния елинизъм, панславизъм, в различните му модификации, на идеята за държавен дуализъм и естествено на романтичния месионизъм на Раковски. Именно защото идеите на Петър Берон са свързани с конкретните географски и исторически особености, в които съществува българската народност, те носят и най-голяма доза реализъм и съответно исторически перспективизъм, в сравнение с другите цивилизационни концепции, родени от българския културен елит през първата половина на XIX в.

ЛИТЕРАТУРА

- Арнаудов, М. 1918. Раковски и „Горски пътник“. В: Сборник на БАН. Клонъ историко-филологичен и философско-общественъ. Книга IX. Българска академия на науките, С.
- Берон, П. 2000. Славянска философия. С., Академично издателство „Проф. Марин Дринов”.
- Бъчварова, Н., М. Бъчваров. 1993. Д-р Петър Берон. Живот и дело. С.
- Войников, П. 1942. Самобитна култура значи преди всичко самобитни идеи. Златогор: 71.
- Гърдев, Б. 2004. Несполучият дуализъм. Пандели Кисимов и Стаболов сондират почвата на българо-турска държава.
- <https://liternet.bg/publish4/bgyrdev/istoria/dualizam.htm>;
- Йоцов, Б. Славянските литератури и славянското съзнание в България.
<http://rodinabg.com/readarticle.php?id=2427>.
- Йоцов, Б. 1934. Д-р Петър Берон и неговите съвременници. Отделна отпечатка от Училищен преглед. 2.
- Йоцов, Б. 1939. Предговор към: Петър Берон. Буквар с различни поучения. Фото-типно издание: X – XI.
- Каравелов, Л. Събрани съчинения. С., 1986, т. 6.
- Михалчев, Д., П. Миятев. 1958. Д-р Петър Берон и Одринската мъжка гимназия д-р Петър Берон. С, БАН.
- Ръковски, Г.С. 2020. Прозрения за Българите. С., Хелиопол.
- Раковски, Г.С. Сръбската политика относно българите.
<https://chitanka.info/text/7412-srybskata-politika-otnositelno-na-bylgar>.
- Раковски, Г.С. Български дневници. 1872.
- Славейков, П. 1963. Съчинения. С., т. 5.
- Шишманов, И. 1918. Раковски като политик. В: Сборник на българската академия на науката. Книга IX. Клонъ историко-филологиченъ и философско-общественъ. 6, С., Държавна печатница.

СВЕТЛАНА НАНЧЕВА*

ДИДАКТИЧЕСКИ МОДЕЛИ НА Д-Р ПЕТЪР БЕРОН И ЯН АМОС КОМЕНСКИ: ВИЗИИ ЗА УЧЕБНОТО СЪДЪРЖАНИЕ НА УЧИЛИЩНОТО ОБРАЗОВАНИЕ И НЕГОВОТО СТРУКТУРИРАНЕ

Abstract: The article highlights some didactic aspects of Dr. Peter Beron's work "A Primer with various instructions", especially the vision and concept of the educational content and the picture of the world that it builds. The development of the didactic ideas of Dr. Peter Beron is followed, and a parallel is also drawn with the ideas and didactic structures of the classic development of Jan Amos Comenius "The Sensory World in Pictures"..

Keywords: Peter Beron; natural sciences; Darwinian and Neo-Darwinian theory of evolution; Intelligent Design theory.

Въпросът за учебното съдържание на базовото училищно образование, неговото структуриране и артикулиране е един от трите ключови въпроса на дидактиката от нейното създаване досега. Той става особено актуален в моменти на криза на образователната парадигма, които винаги са свързани с дълбоки промени във всички сфери на обществения живот, и в които се извършва трансформация на образователния модел. Днес, в 21 век, образованието в глобален мащаб отново трябва да намери отговор на въпроса „Какво трябва да се учи?“, адекватен на постиндустриалното общество с характерните му особености: постоянно нарастващ обем информация, засилена и неравномерна динамика на промени във всички области на живота, нарастваща неопределеност на близката и по-далечната перспектива.

Същият въпрос – „Какво и как трябва да се изучава в училище?“ – е стоял преди 200 години и пред българските възрожденски просветители, в епохата на преход към индустриално общество и светско образование, в условията на чужда държавност и забавено културно развитие. Плеяда забележителни българи – интелектуалци, предприемачи и просветители, успяват за около 20 години да формират концепция и практика на национално светско образование, и с лични ресурси и общностна подкрепа да реализират необходимата образователна трансформация. Този феномен – изграждането на устойчива основа на българското светско образование от и чрез недържавни структури и средства, като че ли не е оценен все още по достойнство.

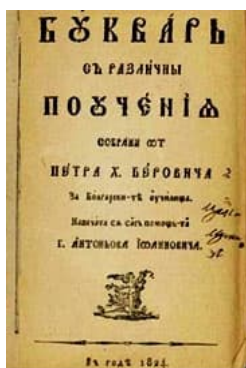
Една от важните фигури в този процес е д-р Петър Берон, чиято роля и принос в образователната сфера според нас е недостатъчно изучена и оценена. Български предприемач и учен, автор на издадени научни трудове на френски и немски език, спомоществовател на дузина училища в широкото българско културно пространство, той е и създател на учебно съдържание и застъпник на иновативни методи в образованието. „Буквар с различни поу-

---

* Педагог, обучител на учители, София. Email: nancheva@abv.bg

чения” на Петър Берон не е просто един учебник – това е неговата непрекъснато развиваща се визия за учебното съдържание и за картината на света, която училището да предава на децата. Тази картина на света е нова, модерна, това е научно-философска картина, която Берон се опитва да изгради и чрез научните си трудове, картина на цялостния, взаимосвързан физически и метафизически свят. Задачата е обемна и сложна, и отнема повече от 20 години от неговия живот, в които той изгражда своята „Панепистемия” – Всенаука, и успоредно с това изгражда нейния дидактически образ чрез Буквара.

1. Прижизнени издания на „Буквар с различни поучения...” на д-р Петър Берон: хронология, особености, развитие на дидактическия модел

Фигура 1. Корица на първото издание на Буквара на Петър Берон, 1824 г.

През 2014 година, когато се навършиха 190 години от издаването на „Буквар с различни поучения...” на д-р Петър Берон, широко известен като „Рибен буквар”, в медиите бе проследена една интересна история, свързана с него. На 10.10.2014 г. тогавашният директор на Националния литературен музей Катя Зографова съобщи, че оригинален възрожденски екземпляр на Рибния буквар е изчезнал от колекцията на музея. Във връзка с това от тогавашният заместник-министър на културата Боил Банов бе назначена незабавна ревизия на музейния фонд. В резултат на намеса на Главна дирекция „Национална полиция”, сектор „Културно-исторически ценности”, за няколко дни бяха открити не само „изчезналият” екземпляр на книгата, но и два

други възрожденски екземпляра, при това от различни издания. Така известните възрожденски екземпляри на Рибния буквар, съхранявани в България, надхвърлиха 100 бр.

Въпросът за това, колко и какви са всъщност прижизнените (възрожденски) издания на Рибния буквар на д-р Петър Берон, не е само формално-библиографски, той има съдържателно педагогическо и дидактическо измерение. Първоначалният текст на Буквара (1824) е създаден от Петър Берон на около 25-27-годишна възраст (годината на раждане на Петър Берон не е уточнена със сигурност, но е между 1795 и 1799), когато той все още няма достатъчен житейски, педагогически, научен и предприемачески опит, но има желание и интенция за промяна на актуалния тогавашен образователен модел, основан на килийното училище. Не е чудно, че при решаването на тази задача той в голяма степен взимаша модела на Буквара от гръцки образец – „Еклогар” на Димитриос Дърварис (), тъй като гръцките училища в този момент активно се трансформират в светски и използват прогресивната взаимоучителна метода (Бел-Ланкастеров образователен модел). Забележително е обаче, че почти две десетилетия след първоначалното издание, което дори не е посрещнато твърде положително в образователните среди, в продължение

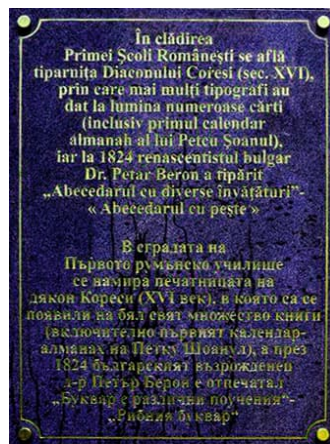

на 20 години Петър Берон се връща към Буквара и отново и отново го преработва, като премахва елементи и добавя нови, и това, което добавя, е резултат и есенция на неговите разностранни научни занимания. Така Букварът постепенно все повече се отдалечава от гръцкия си прототип, и придобива все повече характеристики на авторски учебник, основан на оригинални авторски възгледи и представи за съдържанието, организацията и целите на образованието на децата в светските училища.

Първото издание на „Буквар с различни поучения“, което често се нарича „оригинал“, излиза през 1824 година. Установено е като факт, че книгата е отпечатана в Брашов, макар че в самото книжно тяло не е посочен нито градът, нито печатницата. В град Брашов е работила известната тогава печатница на дякон Кореси, тя се е помещавала в сградата на първото румънско светско училище, в двора на брашовския православен храм „Свети Николай“. Понастоящем там се намира музеят „Първо румънско училище“, и старата печатарска преса е част от експозицията. През 2016 година по инициатива на Българското посолство в Румъния в музея беше поставена паметна плоча на румънски и български език, посочваща, че през 1824 година тук е бил отпечатан „Буквар с различни поучения“ на българския възрожденец Петър Берон. За отпечатването помага българинът Антон Пан (Антон Панов, Антон Йоан Камбуроглу, Anton Pann) – писател, фолклорист, музикант (интересен факт е, че той е автор на музиката на песента по стихове на Андрей Мурешану „Deșteaptă-te, Române!“ – „Събуди се, румънце!“, 1848, която от 1990 г. става химн на Република Румъния), който по това време е главен учител в първото румънско светско училище.

Фигура 2. Отец Василе Олтян - директор на музей "Първо румънско училище" в град Брашов, Румъния, показва запазената до днес печатарска преса, на която е отпечатано първото издание на Рибния буквар

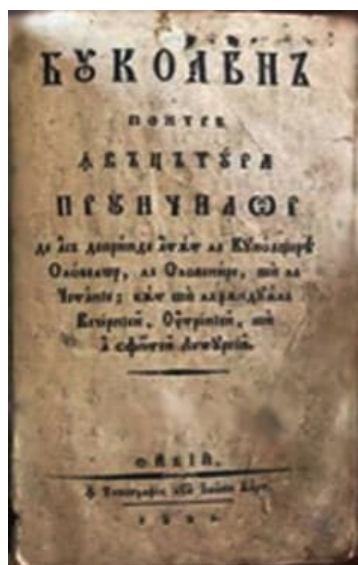
Фигура 3. Паметна плоча, посветена на Д-р Петър Берон, в първото румънско светско училище

Изследователят Росен Петков, автор в сайта „Българска история“ и проекта „За старите книги и компютърните изкуства“, в своята статия „Някои любопитни факти за оформлението на Рибния буквар – хартия, шрифт, илюстрации и отпечатване“ отбелязва някои интересни факти относно външния вид на изданието. Така например, той сравнява визуално румънски буквар,

издаден през 1822 г. в гр. Сибиу, в печатницата на фамилията Барт, с първото издание на „Буквар с различни поучения“, и намира силна прилика между тях: „...и двата буквара са с еднакъв формат (8-ка), печатани са на еднаква хартия, ползват почти еднакви шрифтове, т.нар. стара/църковнославянска кирилица (има малки разлики) и страниците изглеждат оформени почти еднакво.“ От тук Р. Петков прави извода, че „...младият Петър Берон вероятно е разглеждал и взаимодействал част от структурата на съществуващите вече румънски буквари.“ Наистина, приликата в печатното и книговезкото изпълнение на двете книги е очевидна. Вероятно една от причините за това е, че печатарското дело тогава не е позволявало твърде голямо разнообразие при „предпечатната подготовка“ (шрифтове, формат и оформление на страницата и т.н.) и при отпечатването (хартия, изпълнение на корица и т.н.). Същевременно сходството в структурирането на учебния материал на страниците с азбуката и сричките в двете учебни пособия показва, че Петър Берон наистина е познавал румънската учебна книжнина, предвид факта, че от 1823 г. той е частен (домашен) учител на децата на българския търговец Антон Иванов (Йованович), и се интересува от учебни книги, които да използва в работата си. Антон Йованович, който симпатизира и благодетелства младия Берон, е финансирал издаването на „Буквар с различни поучения“ – изданието не е евтино за времето си, то е изпълнено на ръчно правена ленено-конопена хартия, която се изработва от парцали, и е качествена и устойчива на времето, но е доста скъпа.

Фигура 4. Буквар с различни поучения, П.Берон, 1824, Брашов

Фигура 5. Букоавн (Румънски буквар), Иван Барт (Johann-Andreas Barth), 1822, Сибиу

Фигура 6. Страницата с азбуката на Буквара на Петър Берон, 1824 г.

Фигура 7. Страницата с азбуката в румънския буквар от 1822 г.

Фигура 8. Приложение с илюстрации към първото издание на Буквара на Петър Берон

Първото издание от 1824 г. на „Буквар с различни поучения, събрани от Петра х.Беровича за българските училища“, както е пълното заглавие на творбата, може да бъде разгледано онлайн в Дигиталния архив на Националната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“ (в този ресурс са публикувани дигитални версии на всичките 7 издания на произведението), а също така в ресурса „Световна дигитална библиотека“ (World Digital Library), проект на Библиотеката на Конгреса на

САЩ. Първото издание съдържа 146 страници, от които първите 11 са титул и предговор, а последните 4 са обръщения към читателите, и има приложение от 3 дълги разгъваеми листа с 12 номерирани изображения, които илюстрират съответни статии от Буквара: (1) маймуна, (2) слон, (3) носорог, (4) таранд (северен елен), (5) бобър, (6) крокодил, (7) речен кон (хипопотам), (8) камилско птиче (шраус), (9) жерав, (10) шарк (щъркел), (11) кит, (12) делфин. Съдържанието на книгата е структурирано в 8 раздела: Буквар (граматика), Молитви, Добри съвети, Умни ответи, Басни, Различни истории, Физически сказания, Аритметика. Като цяло тази структура се запазва във всички последващи издания, като се променя обемът и съдържанието на отделните части. Частично структурата, както и част от текстовете в разделите „Добри съвети“, „Умни ответи“, „Басни“, са заимствани от популярния тогава учебник на гръцкия просветител и педагог Димитриос Дърварис (*Δημήτριος Δάρβαρις*,

1757-1823), наречен „Еклогар“ (*Εκλογάριον*, Виена 1820). Това заимстване, по общо мнение на изследователите на Буквара, не намалява неговата оригиналност и значение като цялостно оригинално и новаторско произведение в няколко посоки. Първо, Букварът е практически първата българска печатна книга на разговорен (простонароден) език. Преди това подобен опит прави Софроний Врачански с „Кириакодромион“ („Неделник“), създаден през 1806 година, но това произведение е написано все пак на смес от разговорен и църковнославянски език. Бероновият Буквар максимално избягва църковнославянския език и стил – това е свързано с педагогическите и дидактическите възгледи на Берон относно ползите от образованието и необходимостта от неговата прагматична насоченост, и цялостното му дистанциране от религиозно-образователния модел. Преведените от гръцки поучителни миниатюри и авторските кратки научно-популярни разкази („Физически сказания“) са написани на актуалния говорим език, с присъщите му турцизми, русизми, диалектизми (в редица случаи Берон дава в текста синоними на термини и названия на няколко езика). По оценки на филолози и историци на българския език, Бероновият буквар има определен принос към оформянето на новобългарския книжовен език. Също така, Букварът, заедно с издания същата 1824 г. "Псалтир" на букурещките българи Полизов, Бакалоглу и Попович, е една от първите илюстрирани възрожденски печатни книги, при това илюстрациите в книгата не са просто декоративен елемент, а са свързани с текста и подпомагат разбирането му. Но най-важния принос на Бероновия Буквар е, че това е първата българска учебна книга, предназначена за „широка употреба и обща полза“, както казва самият автор, и в това си качество творбата има ясен приоритет и място в българската история. Предговорът на Буквара представлява емоционално изложение на визиите на автора за училищното образование: за учебното съдържание, организацията на заниманията, възпитанието на подрастващите, наказанията, ролята на учителите. Заключителното обръщение към читателите, също така емоционално, описва идеи за издаване на поредица учебни книги на български език: *„Трѣбова да се силем колко е възможно да са щамбосат доста книги на нашият язык за научението нашаго народа, защо стига как са намира от толкози время в темнота без наука“*.

Новоиздаденият Буквар се приема нееднозначно в българските просветителски кръгове. Известният учен Юрий Венелин в своята книга "Древните и сегашни българи" дава висока оценка на творбата: *"Аз не съм видял нито един руски буквар, който по достойнство може да се равнява на тая книжка, която е много поучителна"*. Сред българските просветни дейци обаче подчертано светското съдържание и твърде скромното присъствие на религиозни текстове буди скептицизъм, и книгата не добива широка популярност в българските училища, на които тепърва предстои трансформацията към светско съдържание и нова организация на обучението. Междувременно самият Петър Берон, който е още в началото на жизнения си път, с благословията и спомоществователството на Антон Йованович приема ново предизвикателство: той заминава за Германия като придружител на своите

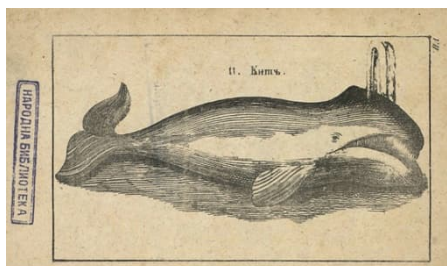
частни ученици, и записва там да следва медицина. В следващите около 15 години Петър Берон като че ли се отдалечава от образователното дело, изграждайки успешна кариера на лекар и предприемач – защитава с отличие докторска степен по медицина, създава своя лекарска практика, участва в редица стопански начинания като съдружник и акционер, натрупва опит и капитал. Завръщането му към дидактиката и просветното дело става в началото на 1840-те години, когато той започва усилено да се занимава с научни изследвания – със задълбочаването си в естествените науки Берон развива и визиите си за учебното съдържание, които отразява в следващите издания на Буквара, 6 на брой. Паралелно в българското културно пространство се развиват идеите и практиките на светското образование: през 1835-1840 година се разкриват няколко светски училища в различни градове, основаващи се на дидактически идеи и принципи, близки до тези, които Петър Берон излага в предговора си към Буквара. На фона на тези промени Букварът става актуален и като методическо ръководство, и като учебно пособие. Изследователят на д-р Петър Берон, Иван Алексиев пише за това: „...*В трудно изброимите възторжени публикации за историята на „Рибния буквар” и на възрожденското образование не открих обяснение и на странния факт, че от 1824 до 1841 г., т.е. за 17 години, този буквар има само едно издание, а след това през 1841-1862 г., т.е. за 21 г. (почти същата продължителност като първия период) – шест издания, сиреч средно на четири години едно издание! Във връзка с това отбелязвам мнението на съвременника д-р Иван Богоров, публикувано през 1858 г. в списание „Български книжици”: „[...] испращат им армаган от Брашов Рибний буквар. Ти го приеха с голяма радост и като го прочетоха, поревна им ся да го воведат в някои училища да ся научат синовете им. Обаче тая книжка можа да направи малко преобразование в учението, что нямаше вътре църковни тропаре, и на много места ся разгласи как непотребна, та Рибний буквар не можа да измести Наустницата.”*

Второто издание на „Буквар с различни поучения за българските училища” излиза през 1841 г. в Букурещ, в печатницата на Питар Захари Каркалеки. Интересно е, че името на автора е премахнато от заглавието („... *Дали заради обидата от мнението на училищните настоятели в Котел за първото издание, дали защото Берон вече става европейски учен и не желае името му да стои на буквар?*” – тита Р.Петков). Премахнати са също предговорът и заключителното обръщение към читателите – вероятно зрелият д-р Берон не смята за уместна юношеската емоционалност, с която са написани тези послания. Останалото съдържание и структурата му са практически непроменени; промените са в печата, дизайна и графиката. Хар-

Фигура 9. Второ издание на Буквара, 1841

тията на второто издание е вече машинно произведена, валцована памучна хартия; различен е печатният шрифт, което допринася за по-добрата четивност, особено в раздела „Аритметика” – графиката на цифрите е значително подобрена спрямо първото издание и се доближава до съвременната, шрифтът е по-едър. Най-много са променени приложените илюстрации: изображенията са нови, значително по-детайлни, страниците с тях вече не се разгъват, както в първото издание, а са с формата на книжното тяло, и изображенията на животните вече са по 1 и по 2 на лист. Новите илюстрации са литографии на Луи Г. Венрих, Букурещ.

Фигура 10. Илюстрация от Второ издание на Буквара - Кит

122.

ОУ МНОЖЕНИЕ

11

10.

1 по 1	1	5 по 5	25	55
2 по 2	4	5 по 6	30	11
2 по 3	6	5 по 7	35	55
2 по 4	8	5 по 8	40	55
2 по 5	10	5 по 9	45	605
2 по 6	12			

Фигура 11. Второ издание на Буквара, фрагмент от раздел Аритметика

Съдържателните промени в Буквара започват от **Третото издание**, Букурещ, 1846. Обемът на текста е увеличен с 13 страници, с които е разширен разделът „Физически сказания”, а именно темата „Воздушни явления”, която вече заема 15 страници срещу 2 страници в предходните издания. Докато през 1824 г. в Буквара съвсем накратко и елементарно се разглеждат някои атмосферни явления, като образуване на облаци, дъжд, град, вятър, сняг, роса, гръм, светкавица, в изданията от 1846-1850 година Петър Берон представя своите теоретични разбирания за физиката на атмосферата, до които е достигнал в процеса на научните си занимания. Описан е кръговратът на водата, въвеждат се термините „химически съединения”, „кислород”, „азот”, „барометрат” (барометър) и как той помага да се познава „ако ще вали или не”; обясняват се метеорологични процеси - образуване на ветрове и бури, град, слана и т.н., говори се за атмосферно електричество; въвежда се терминът „океан” („по-големите морета на горещат пояс на земята”). По това време д-р Петър Берон е бил увлечен от тази тематика; през 1846 г. на френски език в Париж, е отпечатан първият му естественонаучен труд – „Система на атмосферологията” (*Systeme d'atmosphologie*). Книгата не остава незабелязана, през следващите години съобщения за нея се появяват в редица западноевропейски издания и дори в „Аналите” на Чилийския университет в Сантяго де Чили. Забележително е също, че в края на творбата е даден списък на библиотеки и институции, където тя е изпратена – в списъка са библиотеката на Ватикана, на Константинополската патриаршия, на Светия Синод в Атина, архиепископиите на Париж, Виена, Брюксел, Мадрид, Амстердам, Москва,

Киев, Търново, Преслав, Белград, както и адмиралтействата на Лондон, Париж, Санкт-Петербург, Константинопол. Сравнение на текстовете показва, че третото издание на Буквара на Петър Берон на практика съдържа популярно изложение на неговия метеорологичен трактат – възможно е той да е работил успоредно по двата текста, научния и учебникарския.

Фигура 12. Трето издание на Буквара, 1846

Фигура 13. Корица на "Система на атмосферологията" на френски език, 1846

Фигура 14. Последна страница от "Система на атмосферологията" с указание къде са изпратени екземпляри

Фигура 15. Четвърто издание на Буквара, 1847

Третото, Четвъртото (1847) и Петото (1850) издание на Буквара са идентични по своята структура и съдържание. На кориците и титулните страници на 4-тото и 5-тото издание има подвеждащи надписи: на четвъртото издание (от 1847 г.) пише „Издание третие”, а на петото издание (от 1850 г.): „Издание четвртие”.

Не сме срещали хипотези за причината за тези надписи – дали се дължат на грешка, или авторът започва да брои изданията на Буквара отначало от изданието от 1846 година? Така или иначе, на следващите издания вече липсва надпис за тяхната поредност. Илюстративният материал се запазва в същия обем и вид, като някои илюстрации са обърнати на 180°. При сравнение на сканираните копия в Дигиталния архив на Националната библиотека „Св.св.Кирил и Методий” изглежда, че като качество на печата четвъртото издание е по-добро от петото: шрифтът е по-четивен, абзаците са по-добре композирани и отделени един от друг, цифрите на номерацията на страниците и в раздел „Аритметика” са по-едри и с по-добра графика, печатът на илюстрациите-литографии е по-прецизен, с повече детайли. И двете издания са реализирани, както и предходните, от печатницата "Захария Каркалеки и Син" в Букурещ, която до своето закриване през 1850 г. е отпечатала общо 15 български книги, в

като качество на печата четвъртото издание е по-добро от петото: шрифтът е по-четивен, абзаците са по-добре композирани и отделени един от друг, цифрите на номерацията на страниците и в раздел „Аритметика” са по-едри и с по-добра графика, печатът на илюстрациите-литографии е по-прецизен, с повече детайли. И двете издания са реализирани, както и предходните, от печатницата "Захария Каркалеки и Син" в Букурещ, която до своето закриване през 1850 г. е отпечатала общо 15 български книги, в

това число и Буквара на Хаджи Найденов (Йоанович) от Татар-Пазарджик. Екземпляри от тези две издания се съхраняват в няколко музея в България, включително в Котелския музей на българските възрожденци (издание от 1847), Националният музей на образованието в Габрово (издание от 1847) и в Националния литературен музей (издание от 1850 – това е третият Буквар, открит при инвентаризацията през 2014 г.).

Фигура 16. Шесто издание на Буквара, 1856

Фигура 17. Страница от Шесто издание на Буквара с илюстрация

Шестото и седмото издание на Буквара, от 1856 г. и 1862 г., са отпечатани в Цариград, в печатницата на Тадей Дивичианов (който печата и "Цариградски вестник" на Иван Богоров, Александър Екзарх и Тодор Бурмов). Шестото издание от 1856 г. бележи следващ етап в развитието на Бероновите идеи и респективно в авторската и редакторската му работа върху творбата. Оформлението на книгата отново се променя, използван е различен шрифт, с още по-опростена графика, увеличен е кегелът му. Илюстрациите в новото издание вече не са отделени в приложение в края на книгата, а са в текста, и броят им е значително увеличен. Освен изображения на животни се появяват изображения на растения, кафето и тютюна. Обемът на книгата нараства още, поради появата на нови раздели и текстове и преработката на стари.

В раздела „Физически сказания“ са оставени само статиите за растенията от предходните издания, към част от които са добавени илюстрации.

След него се появява раздел „Свещена история“, в който под формата на въпроси и отговори се разглежда Сътворението – създаването на Света и Човека.

Непосредствено след това са добавени Десетте Божии заповеди.

Следва нов раздел, наречен „Краткое наставление из Землеописанието за децата“ – изключително интересен авторски текст на Петър Берон, представящ ключови елементи от географията под формата на въпроси и отговори.

Ще го дадем изцяло, той е наистина кратък:

В(ъпрос). На колко части се разделя Земята, на която седиме?

О(тговор). Земята се разделя на пет части: (1) Европа, (2) Азия, (3) Африка, (4) Америка, (5) Океания.

В. В коя от тия пет части се намира България?

О. България се намира в Европа, която е най-малка, но най-плодоносна и най-просвещена част на Земята.

В. Кои са реките в България?

О. В България са реките тези: (1) Дунава, която идва от земята влашка, (2) Лом, (3) Огоста, (4) Витуша, (5) Искр, (6) Осем, (7) Янтра, (8) Камчия, (9) Нишава, (10) Струмница, (11) Марица, (12) Тунча и други малки, освен Дунава, който има голямо корабоплаване.

В. Кои са първенствующите Градове в България?

О. Първенствующите градове в България са тези: Видин, Никопол, Свищов, Русчук, Силистра, Шумен, Разград, Джумая, Търново, Ловец, Плевен, Вратца, Берковица, Пирот, София, Кюстендил, Скопие, Самоков, Пазарджик, Филипопол, Карлово, Казанлък, Ески-Заара, Сливен и други други със окръжните си села.

Макар и кратък, този текст е много информативен. В него е употребен терминът Океания, отговарящ на най-новите географски разбирания; изброени са 12 реки и 24 града, показващи представите на Берон и на възрожденските дейци за българското географско и културно пространство, и е посочено, че България се намира в Европа – не на Балканския полуостров, не в Османската империя, а „в Европа, която е най-малка, но най-плодоносна и най-просвещена част на Земята”.

Следва разделът „Естествена история за Човека” – това е бившият раздел „Човек” от предходните издания, с ново заглавие;

След него идва нов раздел „Естествена история”, в който са обособени описания на животни – 42 на брой, от които 6 са от предходните издания, а 36 са нови. Прави впечатление подборът на животните: представени са диви (лъв, вълк, рис) и домашни животни (кон, крава, муле); бозайници, птици (бухал, орел), влечуги (змия) и земноводни (крокодил, костенурка), риби (риба тон, сьомга, бакаляр, риба меч); познати местни животни и екзотични животни (щраус, носорог); мъжки и женски екземпляр (лъв и лъвица). Към описанието на всяко животно има заглавна илюстрация. За съжаление, описанието на кита и изображението му са отпаднали в тази редакция. Самите описания са променени спрямо предходните редакции, добавена е информация за местообитания на животните, и самите описания са по-научни, съдържат повече факти.

Математическият раздел, който завършва Буквара, е наименован вече „Кратка числителница” и започва с диалог между учителя и ученика, като първият въпрос е: „Що са числа?” За разлика от предходните издания на Буквара, в които този раздел съдържа само примери за четирите основни аритметични действия, без никакви обяснения, в новата редакция учебното съдържание е изложено във формата на разговори между учителя и ученика, които обясняват как се извършват съответните действия и заедно решават примери. Да-

— 144 —

ТАБЛИЦА ОУМНОЖИТЕЛНАА.

1	1	1	5	5	25
2	2	4	6	6	20
3	3	6	8	7	25
4	4	8	5	8	30
5	5	10	5	9	35
6	6	12	5	10	30
7	7	14	6	7	32
8	8	16	6	8	38
9	9	18	6	8	48
10	10	20	6	9	54
11	11	22	6	10	60
12	12	24	7	7	49
13	13	26	7	8	56
14	14	28	7	9	63
15	15	30	7	10	70
16	16	32	8	8	64
17	17	34	8	9	72
18	18	36	8	10	80
19	19	38	9	9	81
20	20	40	9	10	90
21	21	42	10	10	100
22	22	44	10	10	100
23	23	46	10	10	1000
24	24	48	10	1000	10000
25	25	50	10	10000	100000

Фигура 18. Таблица за умножение от Шесто издание на Буквара

дена е и таблицата за умножение, която липсва в предходните издания, в оригинално изпълнение, вероятно съставена от самия Берон. Разделът съдържа и методически бележки – кратки указания за това как да се преподават четирите аритметични действия, с примери, и завършва с „любопитно четиво” – как са обозначавали „старите българи” числата чрез букви.

Фигура 19. Статия от Седмото издание на Буквара с илюстрация, Лястовича риба

Седмото издание от 1862 г. не се различава много от шестото по типографските си качества и оформление. Има дребни промени, например, в шестото издание заглавията на подразделите са написани изцяло с главни букви, а в седмото – само с начална главна (по мое мнение, за учебни цели първият подход е по-удачен). Има обаче нови съдържателни промени – увеличава се още разделът „Естествена история”. Описанията на животни са вече 54, отново с илюстрации към всяко. Новите животни са: „козо-камила” (лама), дива свиня, „оклопник” (броненосец, заменя костенурката от предишното издание), папагал, врабче, лястовичка, сокол, гарван, райско птиче, пчела и пчелна царица, буба или коприногъсеница, „илан бълъ или змеина риба”, „птичия риба”, „лястовича риба”. Стремешът на автора очевидно е да обхване всички класове на живо-

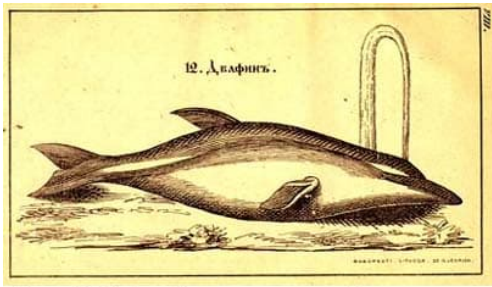
тинския свят, затова в седмото издание са добавени предимно насекоми, птици и риби. Изборът на конкретни представители на тези видове също е интересен и показателен за дидактическата концепция на автора: от една страна са представени животни, които се срещат по нашите земи и играят определена роля в поминъка, стопанството и живота (дива свиня, пчела, копринена буба, врабче, лястовичка), а от друга страна са включени екзотични животни, които не живеят в познатия на българина свят – броненосец, лама, папагал, летящи риби.

Иван Алексиев пръв отбелязва в статията си „Колко са изданията на Рибния буквар” и защо той наистина е рибен”: „Огромната част от публикациите по темата за „Рибния буквар” се занимава единствено и само с първото му издание. Мнозинството от авторите не споменават НИЩО за евентуални промени в следващите издания...”. По-нататък той посочва двама изследователи на Берон, които са описали добросъвестно промените в съдържанието на Буквара: К. Възвъзова-Каратеодорова, която прави описание на най-съществените промени от библиографско гледище, и Цоло Тачев, който разглежда промените в Буквара от позициите на историк на биологията. Тези описания и анализи са много ценни за проследяването на развитието на научните възгледи на Берон. Не сме срещали обаче педагогически анализ на трансформациите на дидактическата структура на Буквара, който все

пак е учебник, с предназначението да служи като пособие за децата в училище. Погледнато от тази гледна точка, последното издание на Буквара е съвсем различен продукт от първоначалната версия: то вече е истинска учебна книга, **енциклопедична христоматия**, засягаща всички най-важни области на живота:

- **Функционална грамотност** – първи раздел на Буквара, който започва с Азбуката, преминава през сричкването, и разглежда основните части на речта и словообразователни модели;
- **Морал, житейска мъдрост и ценности** - разделите „Добри съвети”, „Умни отговори”, „Басни”, „Разни истории”, молитвите, Десетте Божии заповеди. Важно е да се отбележи, че включените в Буквара религиозни текстове не представляват завръщане към образователната парадигма на килийното училище, а са обвързани с възпитателния и ценностен аспект на обучението. Същевременно, всички тези текстове са подредени така, че да образуват с нарастваща сложност за четене;
- **Цялостна научна картина на света**: сътворение, функциониране, живот – разделите „Физически сказания”, „Свещенна история”, „Естествена история”. Тук религиозните и научни представи за света се преплитат, което е характерно за времето, в което твори Берон;
- **Математика** – раздел „Кратка числителница” с обяснения на четирите основни действия, решени примери за всяко от тях и таблицата за умножение.

Премахването на емоционалния предговор от първото издание, който излъчва юношеска самоувереност, че дава рецепта за „правилното”, успешното преподаване, е свидетелство за педагогическа зрялост на автора, който разбира, че успешният педагогически подход е да довери на учителите да преценят как най-добре да организират учебния процес. Същевременно, в част от по-новите текстове Берон използва похвата на диалога („Кратко Землеописание”, „Кратка числителница”), който звучи актуално и днес, и който представлява един сценарий за протичане на урока. Този елемент ни дава насока за хипотеза, че е възможно в периода на научните си занимания Берон да се е запознал и с дидактическа литература – ще развием тази хипотеза по-нататък в изложението.

Фигура 20. Делфин, Четвърто издание на Буквара

В изследване за Рибния буквар не бихме могли да подминем и въпроса, защо все пак той е наречен „Рибен“. Иван Алексиев, който е направил интересно проучване по тази тема, казва в цитираната вече статия: „*Битуващите от години в историографията разнообразни версии за произхода на популярното име „Рибен буквар“ не се основават нито на първичен документ,*

нито на що-годе достоверен спомен. Тъй като тези версии се свързват единствено с разположението някъде в буквара (от предната до задната корица ...) на морските бозайници делфин, кит или едновременно на кит и делфин, а дори в съвременни научни и енциклопедични издания те са определяни като риби, автори на многобройни публикации иначе правилно изтъкват, че китът и делфинът не са риби, но пък неправилно внушават, че в Бероновия буквар няма сведения за риби. Напротив, в шестото и седмото издание на буквара са представени общо седем вида риби!” Съгласяваме се напълно с Иван Алексиев по факта, че няма нито един известен екземпляр на Буквара, който да има изображение на кит, делфин или риба на някоя от **кориците** (предна, задна, от външната или вътрешната страна), както и за това, че засега най-ранният известен източник, документиращ това име, е вече цитираното писмо на д-р Иван Богоров от 1858 година, и е логично да се приеме, че названието „Рибен буквар“ се е появило във връзка с изданията от 1841-1856 година, когато интересът към книгата нараства. Ще си позволим тук да изкажем една хипотеза. Често читатели, разглеждайки нова книга, започват да я разлистват отзад напред. Ако гледаме изданията на Буквара по този начин, винаги първото изображение, което ще видим, е делфинът. Това важи за всички издания без седмото, от 1862г., в което последното изображение е на „лястовичя риба“, но тъй като писмото на д-р Иван Богоров е от 1858 г., очевидно името „Рибен буквар“ се е появило преди седмото издание. Разбира се, делфинът не е риба, а е бозайник, но в текста на Буквара за делфина във всичките издания е казано „лови други риби“, така че е възможно тогава делфинът да е наричан „риба“, макар това да не е правилно от научна гледна точка. Затова сме склонни да подкрепим версията, че делфинът е причина Букварът на Петър Берон да се нарече „Рибен буквар“.

2. Дидактическите визии на Петър Берон и Ян Амос Коменски: паралели или влияния

Фигура 21. Ян Амос Коменски, 1592-1670

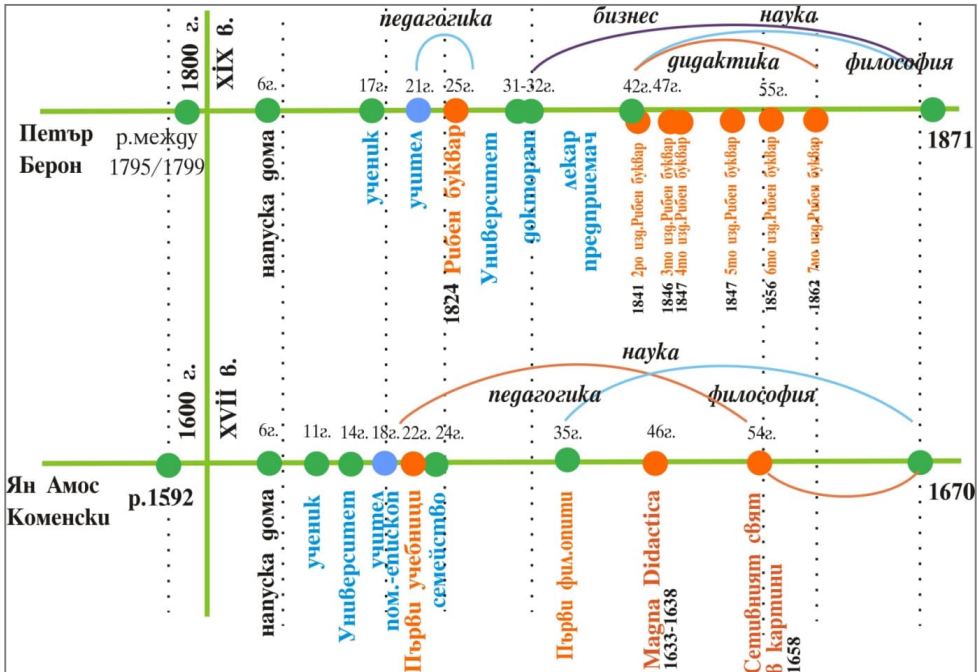

Фигура 22. Д-р Петър Х.Берон,
1795/9(?) - 1871
Портрет от Н.Павлович

Номиналното разстояние във времето между Ян Амос Коменски и д-р Петър Берон е два века – 200 години. Но в субективно времево измерение, основано на идеите и възгледите им, те са много по-близки, почти съвременници. Сходството между тях е забелязано и отбелязано от редица учени – например, проф. Жечо Атанасов в България, проф. Зденек Урбан в Чехия, проф. Георгий Гачев в Русия. Така например, проф. Ж.Атанасов в своя предговор към българското издание на произведението на Я.А.Коменски „Сетивният свят в картини” казва: „Макар и да не може да се говори за пряко влияние на Коменски върху Берон, все пак тук се забелязва наличието на онези идеи, които са ръководели и вдъхновявали великия педагог”, а в друга своя студия изказва предположение, че е възможно д-р Петър Берон да се е запознавал със „Сетивният свят в картини”. Засега не са открити факти, които да доказват пряка връзка между двамата мислители, нито пряко влияние на идеитена Коменски върху Берон. Хипотезата, че Берон е познавал някакви произведения на Я.А.Коменски, засега няма потвърждение. Има някои факти, които говорят в полза на тази хипотеза, например това, че д-р Петър Берон е учил в Хайделберг, където 200 години преди него е следвал Ян Амос Коменски. Не можем да изкажем категорично мнение по този въпрос, тъй като в „Рибния буквар” не се откриват преки цитати или ясно забележимо и проследимо влияние на трудовете и концепциите на Я.А.Коменски. От друга страна, в 6-то и 7-мо издание на Буквара са загатнати някои паралели с произведението на Коменски „Сетивният свят в картини”: включването на текстове за християнската космогония и ценности, подборът на животните в раздел „Естествена история”, диалоговата форма на изложение при „Землеописание” и особено в „Кратка числителница”, където диалогът се води между учител и ученик, подобно на „Въведение” на „Сетивният свят в картини”. В нито едно

издание на Буквара Петър Берон не посочва източници, които е ползвал, така че въпросът за пряко влияние на творби на Коменски върху Берон остава открит. Толкова по-интересно е да се проследи сходството в техните педагогически и философски идеи, и да се потърсят основанията за него не в директни влияния, а в културния контекст и сходния път на развитие.

Житетски път на Я.А.Коменски и Петър Берон

Фигура 13. Сравнителна графика на жизнения път на Я.А.Коменски и Петър Берон

Житетският път и на двамата мислители е дълъг (78 години – Коменски, около 72-74 години – Берон) и е наситен с много събития, дейности, начинания, пътуване. И двамата са родени на прага на нови столетия в малки славянски градчета (село Нивнице, Южна Моравия – Коменски; град Котел, България – Берон); и двамата в ранна възраст напускат домовете си не по свое желание, а по стечение на обстоятелствата, и никога повече не се завръщат в родината. При Ян Коменски (името Амос той получава при кръщението си на 11 години, като второ име) причината за напускането на дома е смъртта на почти цялото му семейство по време на чумна епидемия, след което грижата за него поема църковната общност, в която са членували неговите родители. При Петър Берон (първоначалната му фамилия е Хаджи Берович) причината за ранно напускане на дома е финансовият упадък на семейството, който го принуждава да поеме собствен път. Още от тук се

оформят не само приликите, но и различията в жизнената стратегия на двамата мислители. Житейските трудности не ги сломяват, а като че ли ги стимулират към активност, но самите активности и жизнени опори всеки от тях търси в онова поле, в което са неговите корени: Коменски – в полето на църквата и служението на Бог, Берон – в предприемачеството и служението на народа си.

Биографията на Ян Коменски е биография на свещенослужител с педагогическа мисия. Християнската протестантска общност „Чешки братя“, част от която са били родителите на Коменски, оценява заложените на младежа към науките и неговото старание в учението, и го изпраща да учи на нейни разности последователно в начално училище, в манастирско богословско училище (в гр.Пршеров), а след това в Хайделбергския университет в Германия. След общо 11 години обучение и пътешествия Ян Амос Коменски, 22-годишен, става помощник-епископ и директор на училище, и започва своята практическа новаторска педагогическа дейност, успоредно с писането на учебници и научни трудове. Промените в политическия и обществен живот няколко пъти принуждават Коменски да сменя градове, държави и поданство: Чехия, Полша, Унгария, Швеция, Холандия; да спасява и губи близки хора, имущество и ръкописи, но попрището му неизменно остава в областта на организирането на образователното дело. Писателската му дейност започва с дидактически произведения: речник на чешкия език („Съкровищница на чешкия език“), учебно пособие по чешка история и география („Моравски древности“), учебник по физика, поредица оригинални учебници по латински език с опора върху родния език на учащите се („Отворена врата на езиците“, „Преддверие“, „Училище-игра“). В тази поредица централно място заема произведението „Велика дидактика“ (1633-1638) – основополагащ текст на педагогиката за следващите три века, основа на класно-урочната система и на повечето принципи на обучение, валидни и досега. Това произведение Коменски създава в зряла и продуктивна възраст, след 40-те. В следващите години интересите на Коменски се насочват към по-философски въпроси, в резултат на което той създава един изключително интересен труд, озаглавен „Всеобщ съвет за поправянето на човешките дела“. Това произведение, останало незавършено, дава представа за истинската широта и дълбочина на възгледите на Коменски, и предлага една цялостна концепция за преобразуване на човешкото общество. От педагогическа гледна точка най-интересни са главите „Пансофия“ и „Панпедия“, в които се излагат идеи за систематизирането и организирането на познанието и обучението, но и другите 5 части на произведението заслужават внимание с опита за систематизиране и оптимизиране на цялото устройство на света и с яркия си хуманизъм. Успоредно с работата върху този труд на живота си, Коменски създава още едно ключово педагогическо произведение – **учебника „Сетивният свят в картини“**, което в известен смисъл е интерпретация на неговите философски възгледи за деца, и същевременно синтезира неговите педагогически принципи. Книгата е създадена като учебник по латински език,

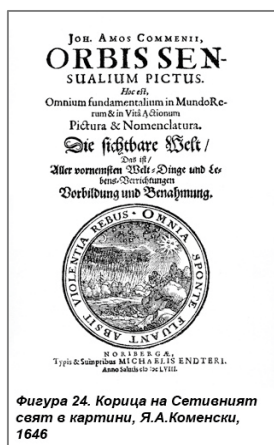
но по същество представлява илюстрирана детска енциклопедия със 150 кратки статии, към всяка от които има уникална авторска илюстрация-гравюра. Енциклопедията съдържа подредени по оригинална и интересна логико-семантична последователност текстове: за устройството на материалния свят, за растенията, животните, човека, човешки дейности и занаяти, устройството на дома, начините на придвижване, изкуствата, науките, добродетелите, семейството, държавното устройство, религиите. „Сетивният свят в картини” е най-тиражираното произведение на Коменски, то е преведено на над 10 езика скоро след издаването му и е използвано като учебник в продължение на над 150 години в различни страни. В педагогическата традиция е прието да се счита **„Сетивният свят в картини” за първият илюстриран учебник в света.**

Жизненият път на Петър Берон също е свързан с много перипетии и обрати. След като напуска дома си на около 10-годишна възраст (годината на раждане на П.Берон не е потвърдена със сигурност, но е между 1795и 1799), едва около 20-тата си година той има възможност да продължи образованието си в „Академията” на известния гръцки педагог Константин Вардалах в Букурещ, едновременно с това давайки частни уроци. В Букурещ предприемаческият късмет на Берон го среща с друг, вече успял предприемач – Антон Йованович, който го прави домашен учител на децата си и подпомага известно време неговите проекти и образование. Така Петър Берон получава възможност да напише и издаде първия си учебник – „Буквар с различни поучения”, още преди да е получил университетско образование, без да има педагогическа практика в училище, и преди да е навършил 30 години (1824). От друга страна, Берон вече има разнообразни впечатления от собственото си обучение – в Котел той е учил в славянско и гръцко училище, в Букурещ – в най-известното и елитно гръцко училище, в Брашов е посещавал (вече не като ученик, а като педагог) немско, унгарско, румънско училище, като особен интерес проявява към немската гимназия. Този опит определено е използван от Петър Берон при съставянето на Буквара. На следващата година след излизането на Буквара (1825) Петър Берон се записва във Философския факултет на Хайделбергския университет, а по-късно се прехвърля в Мюнхен, където изучава медицина и защитава докторат. Следват години на лекарска практика, след това стопанска и предприемаческа дейност, и успоредно – дейности по финансиране и подкрепа на образователни инициативи в България, свързани с разработка на концепция за организация и управление на образователна мрежа. На научна дейност д-р ПетърБерон се отдава след 40-годишна възраст, и до смъртта си създава и издава, предимно на френски език, огромен свод от научни трудове – общо над 10 000 страници, в различни области: физика, химия, философия, метеорология, геология, естествознание. Амбицията му е да обобщи всичко, постигнато от науките дотогава, в единна и цялостна концепция за човека и вселената, за човека и света – „Панепистемия”, Всенаука. В тази амбиция можем да видим сходство с амбицията на Коменски, но до известна степен: Берон не

се насочва към преобразуване и преустройство на света, а към неговото осмисляне, обобщение и обяснение на основата на идеята за взаимовръзката на всички явления и процеси, а следователно и науки. Успоредно с научно-изследователската си работа, д-р Петър Берон се връща към своя Буквар, и в продължение на почти 20 години го доразработва, като го обогатява с нови статии във връзка с актуалните мунаучни занимания. Така „Рибният буквар”, първоначално създаден от автора в юношеска възраст, след като претърпява 7 авторски редакции и съответни издания, се превръща в продукт, в голяма степен събиращ и обобщаващ дидактическите и педагогически възгледи и опит на д-р Петър Берон.

Педагогически възгледи на Я.А.Коменски и Петър Берон

Фигура 24. Корица на Сетивният свят в картини, Я.А.Коменски, 1646

Фигура 25. Корица на Буквар с различни поучения, д-р П.Х.Берон, 1846 (3-то изд.)

Педагогическите възгледи на Ян Амос Коменски и д-р Петър Берон са много близки в концептуалните им основи: какво да се изучава и как да се възпитава. И двамата мислители са привърженици на прагматичното образование и на хуманното възпитание. Реализацията на тези принципи в педагогическите им съчинения и практика силно се различава, заради разликата в опита им, житейската и професионална роля, социокултурната среда, личното образование. Коменски, възпитан с идеите за просветителски дълг и мисия, посвещава целия си живот на развитието на образованието, като действащ педагог, автор на учебници, ръководител на учебни заведения, учител на учители. Берон не е толкова целеустремен и последователен в жизнения си път, предприемаческият му инстинкт го превежда през различни проекти и дейности, и в образователната сфера той не се развива като практически педагог, а по-скоро, ако използваме модерна терминология, като визионер и мениджър, с доста напреднали за времето си виждания.

И двамата мислители считат, че обучението в училищата, което е масово разпространено в съвременната им действителност, не е достатъчно прагматично и не дава онези знания, които са необходими в живота. Затова в своите учебници те предлагат необходимите знания, поднесени по правилния начин.

И двамата мислители считат, че обучението в училищата, което е масово разпространено в съвременната им действителност, не е достатъчно прагматично и не дава онези знания, които са необходими в живота. Затова в своите учебници те предлагат необходимите знания, поднесени по правилния начин.

Из Предговора на „Буквар с различни поучения” на Петър Берон:

„... Когато изперво видях по другите места, че децата начеват да четат на книги, писани по техният език, познах колко зле струват по нас учителите и колко напрасно мъки теглят горките деца. Защо като преминат

младосттаси в школата със толкоз страх и треперание, излизат и не знаят барем името си да пишат, нито да си сметнат щото земат и дават, ами по догениите, ако им се случи, понаучат се малко нещо. Почудих се, как през толкози векове не се намери ни един да познай това окаяно състояние, и да покаже един прав път към учението. Надеях се дано барем сега се обади някой, но отколкото познах че се трудят за народни ползи, ни един не се намери да смисли несчастните деца и да сочини за тях някоя книжка. Това дело възприех аз: сочиних тойзи Буквар изпърво с имена, местоимения и прочая, по граматически чин, щото сега да се учат децата да сречат на тях, и подир да ги имат за примери и помощ на Граматиката. Събрах и няколко къси и различни поучения от Дърваровият Еклогар, и гледах да ги напиша колкото мога просто, щото всекий да ги разбира, а които речи ми се видяха най-мъчни, годих ги приградени турски. Всякий, който види тази книжка, надям се да се зарадва, а най- много учителите, защото те, ми се струва, отколе щяха да оставят псалтирите и часословите, от които децата не разбират нищо, ако имахме някоя книга по нашият език напечатана за тях. Но аз ще ги зарадвам по-много, като им изявя накъсо по какъв чин един учител може да учи лесно стотина деца..."

Из предговора на „Сетивният свят в картини“ на Ян Амос Коменски:

„... Противоотрова за невежеството е образованието, с което в училището трябва да бъдат напоени душите на младите хора. Но това образование трябва да бъде истинно, пълно, ясно и трайно. То ще бъде истинно, ако се преподават и изучават предмети, само полезни за живота, за да не чуваме впоследствие такива жалби: ние не знаем необходимото, защото не сме го изучавали. То ще бъде пълно, ако умът се обработва за мъдрост, езикът – за красноречие, ръцете – за изкусно изпълнение на необходимите в живота действия. Тези три неща – разум, действие и реч – са солта на живота. Образованието ще бъде ясно, и затова трайно и основателно, ако всичко, което се преподава и изучава, бъде не тъмно и объркано, а светло, разделено, като пръстите на ръката. Основна предпоставка за това е, сетивните предмети да бъдат правилно представени на нашите сетива, за да бъдат правилно възприети. (...) Наистина, ние не можем нито да действваме, нито да говорим разумно, ако предварително не разберем правилно какво трябва да правим или какво трябва да говорим. В нашия разум няма нищо такова, което да не е минало преди това през сетивата. Така, като упражняваме сетивата за правилно възприемане на различията между предметите, ние ще положим основата за цялата мъдрост, и за мъдрото красноречие, и за разумни жизнени действия. В училищата обаче това обичайно се пренебрегва, и на учениците се подават за изучение предмети, които те не разбират и които не са правилно представени на сетивата. Така трудът по преподаването и изучаването става тягостен и дава незначителни плодове. И ето, създава се ново пособие за училищата! Рисунки и наименования на всички основни предмети в света и действия в живота! За да можете вие, драги учители, да ги изучавате с вашите ученици, без да се

Фигура 28. Сетивният свят в картини, втори урок. Тема: Свят.

Друг сходен момент при двамата автори е използването в учебниците на **иллюстративен материал**. Подходът им обаче значително се различава. При Коменски използването на илюстрациите е многопластово, структурирано и наситено с дидактически смисъл. Изображенията в „Сетивният свят в картини” са сложни картини, доближаващи се до схеми или сцени, с много елементи, по-важните от които са номерирани и обяснени в текста към тях. Картините (създадени впрочем също от Коменски) са забележителни и с това, че изобразяват предмети, явления, действия не в статично състояние, а в тяхната взаимовръзка, и доколкото това е възможно да се предаде чрез рисунка, в динамика. В предговора към учебника Коменски препоръчва на учителите да насърчават децата да прерисуват и оцветяват картинките

от учебника, и да ги обогатяват със своето въображение, като казва, че по този начин децата ще развиват сръчността си и ще придобият усет за пропорциите между нещата – още една методическа идея, която по-късно бива изтласкана от традиционната дидактика. При Берон илюстративният материал е значително по-малко, изображенията са предметни, всеки изобразен обект е сам за себе си, и изпълняват само спомагателна функция. В първите издания на Буквара илюстрациите са само 12 на брой и са изнесени като приложение в края на книжното тяло; в по-късните издания Берон увеличава броя и качеството на изображенията и ги поставя в текста, като предметни илюстративни нагледи към съответните статии. Трябва да се отбележи, че подходът на Берон при използването на визуалния материал е по-скоро резултат на съзнателен избор, отколкото на ограничения, свързани с печата или с финансов ресурс, тъй като в други книги на Берон виждаме приложения доста сложни схеми, чертежи, карти.

В **текстовата реализация** на двата учебника двамата дидактици използват напълно различен подход, който е подчинен на целите на съответните учебни пособия. Учебникът на Коменски е едножанров; урочните текстове, всеки от които е посветен на различна тема, са с практически еднакъв обем и трудност, конструирани по определен алгоритъм. В „Буквара” на Берон, напротив, са включени текстове от около 10 различни жанра – обръщения, молитви, афоризми, въпроси и отговори, пословици, басни, кратки притчи, научни описания, истории, диалози, описание на математически действия. Някои от тези текстове са преводи от гръцкия „Еклогар”, други са преразкази или авторски съчинения, но всичките са написани живо, остроумно и занимателно. За разлика от Коменски, Берон не се старае да придаде на текстовете дори от един жанр еднакъв обем и структура – така книгата става по-разчупена и наистина интересна за четене.

По отношение на **съдържанието на учебния материал**, включен в двата учебника, при съпоставката им се проследяват интересни паралели в тематичния кръг и в подреждането на темите. И при двамата автори на предно място са изведени уроци, свързани с нравственост и добродетели; съществено място заема опознаването на природния свят – животни, човек, растения, както и географските знания. Същевременно, в дидактическите им концепции има и съществени различия, обусловени както от личния им опит и от социокултурния контекст, така и от доминиращата в съответната епоха картина на света.

В „**Сетивният свят в картини**“ на Ян Амос Коменски виждаме съвършена реализация на цялостна и структурирана визия относно учебния план и учебното съдържание, изложена като теоретични основи в неговата „Велика дидактика“. Забележително е, че тази визия и структура е удивително модерна дори и за днешно време, тя се основава дидактически и съдържателно на тематичния кръг „Умения за живот“ (Life skills), макар че самият термин се появява в педагогиката едва в края на XIX век. 150-те урока на „Сетивният свят в картини“ обхващат целия цикъл на човешкия живот, всички най-важни елементи от него: семейството, дома, труда, професии и занаяти, пътуването, образованието, изкуствата, науките, етиката, правото, различните религии, устройството на града и държавата, войната и мира, любовта и смъртта. Още по-забележително е, че всички тези знания за света са вписани в **стройна и непротиворечива хуманна ценностна система**, която всъщност е главното учебно съдържание на учебника и надпредметната цел на учебния процес при Коменски. Тази съвършена картина на света се основава на религиозно-философските разбирания на автора за структурата на Божествения свят и предназначението на човека. В дидактическо отношение всеки урок е базиран на визуална картина-схема, която свързва думите и изразите от урока в единна дидактическа конструкция. Уроците нямат повествователна текстова част, а само текстове „конспект“, който заедно с картината към урока дава опора и свобода на преподавателя, и респективно на учениците, за интерпретиране на темите, създаване на текстове, дискутиране, диалог. Този методически подход на Коменски също е удивително модерен, той се основава на принципи, към които образователната парадигма се завръща едва през 21 век и ги преоткрива – принципите на педагогическата свобода и доверие към преподавателя, предполагащи и презюмиращи у него висок професионализъм и знания, способност за самостоятелна методическа разработка и интерпретация на материала, способности и нагласа за творчество, както и цялостна хуманистична нагласа към света и любов към учениците. В авторския си предговор към „Сетивният свят в картини“ Коменски се обръща към своите читатели-учители с уважение и колегиално доверие: „*За да можете вие, скъпи учители, да учите по тази книга с вашите ученици, без да се отегчавате, а с удоволствие, сега с няколко думи ще ви разясня какви добри резултати можете да очаквате от работата*“. По-нататък

той дава на учителите наистина кратки (едва на 3 страници) и делови разяснения за това, как най-ефективно да използват учебника: да насърчават учениците да разглеждат всички картини, а не само тези от актуалния урок, да разказват по картините, да откриват в реалността изобразените в учебника неща, да прерисуват и оцветяват картините и т.н. Първият урок от учебника – „Въведение”, който за разлика от всички останали е текстово конструиран като диалог между учителя и ученика, представлява ярък и напълно ясен пример за методиката на преподаване на Коменски, по същество сценарий на педагогическото взаимодействие. Стремещт на Коменски е чрез обучението по неговия учебник учениците не само да придобиват знания, но и да бъде стимулирана тяхната любознателност и интереси, както и тяхната активност, затова в уводния урок учителят обещава на ученика да го научи на три неща: правилни знания (sapere), правилни действия (agere) и правилно изразяване (loqui). От първите букви на тази триада се получава латинската дума sal – сол, същност. Тази игра на думи е един от характерните детайли на педагогическата мисъл на Коменски – многопластова, изпълнена със смисли, асоциации и връзки, и същевременно изразена достъпно, логично и увлекателно.

Съдържание на „Сетивният свят в картини”

Предисловие	50. Риболов	101. Философия
Въведение	51. Птицеловство	102. Геометрия
1. Бог	52. Лов	103. Небесна сфера
2. Свят	53. Месарство	104. Положение на планетите
3. Небе	54. Готварство	105. Фази на Луната
4. Огън	55. Гроздобер	106. Затъмнения
5. Въздух	56. Пивоварение	107. Комети
6. Вода	57. Пир	108. Земно кълбо
7. Облаци	58. Обработка на лен	109. Европа
8. Земя	59. Тъкане	110. Етика
9. Произведения на земята	60. Платно	111. Мъдрост
10. Метали	61. Шивач	112. Трудолюбие
11. Камъни	62. Обушар	113. Умереност
12. Дърво	63. Дърводелец	114. Мъжество
13. Дървесни плодове	64. Каменоделец	115. Търпение
14. Цветя	65. Машини	116. Човещина
15. Овощки	66. Дом	117. Справедливост
16. Хляб	67. Мина	118. Щедрост
17. Храсти	68. Ковач	119. Брачен съюз
18. Животни, първо птици	69. Стругар	120. Родословно дърво
19. Домашни птици	70. Грънчар	121. Семееен съюз
20. Пойни птици	71. Части на дома	122. Стопански съюз
21. Полски и горски птици	72. Топла стая и спалня	123. Град
22. Грабливи птици	73. Кладеници	124. Вътрешност на града
23. Водни птици	73. Баня	125. Съд
24. Летящи насекоми	75. Бръснарница	126. Екзекуция на престъпници
25. Четиринogi и първо домашни животни	76. Коношня	127. Търговия
26. Добитък	77. Часовник	128. Мерки и теглилки
27. Говарни животни	78. Живопис	129. Медицина
28. Див добитък	79. Огледала и оптически стъкла	130. Погребение
29. Диви животни	80. Кацар	131. Спектакъл
30. Змии и други	81. Сарафин	132. Фокуси
31. Пълзящи насекоми	82. Пътник	133. Гимнастическа площадка
32. Амфибии (земноводни)	83. Ездач	134. Игри с топка
33. Речни и езерни риби	84. Коли	135. Игра на случая
34. Морски риби и раковини	85. Езда	136. Състезания по бигане
35. Човек	86. Придвижване по вода	137. Детски игри
36. Седем възрасти на човека	87. Плуване	138. Държава и Страна
37. Външни органи на човешкото тяло	88. Бърз кораб	139. Крадско величие
38. Глава и ръце	89. Товарен кораб	140. Воин
39. Месо и вътрешности	90. Корабокрушение	141. Лагер
40. Съдове и кости	91. Изкуството на писането	142. Боен строй и сражение
41. Външни и вътрешни чувства	92. Хартия	143. Морски бой
42. Душа	93. Печатница	144. Обсада на град
43. Уроди и чудовища	94. Книжарница	145. Религия
44. Градинарство	95. Книговец	146. Езичество
45. Земеделие	96. Книга	147. Юдейство
46. Скотовъдство	97. Училище	148. Християнство
47. Как се произвежда мед	98. Кабинет	149. Мохамеданство
48. Мелене на брашно	99. Изкуството на речта	150. Божие провидение
49. Хлебопечене	100. Музикални инструменти	151. Последен съд

Създаденият двеста години по-късно „**Буквар с различни поучения**” на Петър Берон има много различна структура от учебника на Коменски – той отразява модерните за времето си схващания за учебна книга. В „Буквара” текстовата част е развита и доминираща, като в първоначалното издание тя следва почти изцяло гръцките образци („Еклогар”). При по-задълбочена съпоставка на седемте прижизнени издания на „Буквара” и проследяване на промените в текста се открояват няколко особености. Преди всичко се забелязва тенденцията за увеличаване на авторските текстове, както и за постепенен преход от кратки, афористично-притчови текстове с моралистичен характер (разделите „Умни съвети”, „Добри отговори” и пр.), към все по-пространни описания и изложения в научни направления – „Естествена история”, „Физически сказания”, в научно-популярен стил. Цялостната дидактическа концепция на Петър Берон е научно и изследователски ориентирана, в синхрон с модерните образователни тенденции на неговото време, в което се развиват интензивно науките (science) и техните инструменти - изследването, наблюдението, експериментът, и съответните начини на описание на тези методи. Картината на света, от която изхожда и която проектира Берон в своя учебник, е научна, натурфилософска – картината, която той самият чрез научните си търсения се опитва да подреди, обхване и осмисли.

Съдържание на „Буквар с различни поучения”

Предисловие. *(Само в 1-то издание)*

Първи раздел. Азбука и граматика

Втори раздел. Молитви

Трети раздел. Добри съвети. *64 въпроса и отговора за доброто възпитание.*

Четвърти раздел. Умни отговори. *Миниатюри-притчи из живота на древните гърци.*

Пети раздел. Басни.

Шести раздел. Различни истории. *Случки от живота на древни цивилизации с поучителен край.*

Седми раздел. Физически сказания. *Кратки описания на различни продукти.*

Осми раздел. Свещена история. *Сътворението на света. (От 6-то издание)*

Девети раздел. Десетте Божии заповеди *(От 6-то издание)*

Десети раздел. Землеописание. *(От 6-то издание)*

Единадесети раздел. Човек/Естествена история за човека.

Дванадесети раздел. Естествена история. *Описание на различни животни. (От 6-то издание, преди това е обединен с раздела Физически сказания)*

Тринадесети раздел. Кратка числителница *(От 6-то издание, преди това Аритметика)*

Заключителни обръщения *(Само в 1-то издание)*

В методическо отношение, в сравнение с учебника на Коменски, „Буквар с различни поучения” предлага на преподавателя и на учениците вече **го-това, събрана, подредена и разказана информация**. В това отношение „Букварът” се доближава до съвременните учебници. В своите авторски учебни текстове Петър Берон прави опити за дидактическо структуриране на текста – отделя параграфи, формулира въпроси и отговори, илюстрира с примери, включително с изображения. Подобно на Коменски, в предговора към учебника си (който обаче е наличен само в първото издание, в следващите е премахнат) Петър Берон също се обръща към учителите, като им дава педагогически съвети и описва методическата си концепция – с известна назидателност, характерна за тогавашното школко говорене и писане. Методиката, която описва Берон като подходяща за работа с книгата, е интерпретация на взаимоучителния (Ланкастеров) подход, разпространен във времето на Берон в няколко европейски държави – известно е, че Берон има лични наблюдения от занятия по този метод. Изборът на Ланкастеровия метод от страна на Берон показва, че той се насочва към ефективни и хуманни методи в образованието, иновативни за неговото време. Ланкастеровият метод дава възможност за демократизация на образованието и обхващането на повече ученици, което е основна причина за широкото му прилагане през XIX век на няколко континента – Европа, Северна Америка, Южна Америка, Азия. Възгледите на Петър Берон по отношение на разширяване на образователното дело в българските земи определено са в същата посока – той лично финансира няколко училища, включително девически, обмисля и план за изграждане на училищна мрежа и организация, която да я управлява и осигурява – в писмата си той говори за *„...едно дружество, което да се загрижи не само за училищата в Котел, но и за училищата на другите наши градове; от това дружество да се плащат всички учители; и то да гледа да бди за парите, които са посветени за училищата на страната, както и да се грижи за всичките училища в България”*. С тази идея да образува "дружество" и да обедини разпръснатите усилия на хора и организации, Берон демонстрира изключително модерно визионерско и мениджърско мислене. Независимо, че тази концепция в голяма степен е резултат от наблюденията на Берон върху организацията на училищата в страните, в които е живял, стремежът му за реализация на плана, реалната му дейност по подпомагането на училищата по българските земи, както и зрелият предприемаческо-управленски подход са негов собствен принос, и можем само да съжаляваме, че животът му е трагично прекъснат преди да осъществи образователната си програма: *„Обичал бих да намеря някого, комуто да платя, каквото иска, за да обходи България и да види има ли във всеки град училище или не, какъв е учителят във всяко едно училище, как му е името, откъде е той, от кога учителствува, колко ученици има, какво ги учи, откъде получава годишната си заплата; при това да забележи колко време приблизително остават учениците му при него; да забележи също и числото на къщите в по-големите градове; да укаже още, колко ученици се нуждаят от книги; и какви книги*

употребява всеки един, какви книги купуват, от где ги купуват и на каква цена. Ако намерите такъв човек, който да може да обходи така България с поменатата цел, моля да му предложите моето желание, и ако склонява, нека ми каже, колко разноски ще му стигнат на месец, и какво иска още за труда си: па да ми пишете или по-добре нека ми пиши сам той."

***

В съвременните педагогически изследвания често се прилага индуктивен подход, при който чрез анализ на дидактическата структура – програма, съдържание и организация на обучението – се извеждат главните цели на съответния образователен процес. Приложен към дидактиката на двамата мислители, Ян Амос Коменски и д-р Петър Берон, този подход ни дава интересни отговори.

Дидактиката на Коменски е центрирана около нравственото възпитание, личностното развитие и уменията за живот. Научният материал е органично вплетен в тази концепция и не е самоцелен, нито доминиращ. Коменски е последователен хуманист, и в цялата си педагогическа практика и теория неизменно отстоява принципите на подкрепа на естественото развитие на ученика, на насърчението, на ученето без принуда, а с удоволствие, с почивки, игри, забавления, театрални постановки (Коменски е автор на много пиеси за поставяне в училищен театър и широко ги прилага в практиката си). В произведенията си Коменски многократно изказва убеждението си, че към всеки ученик може да бъде открит правилен подход, при който той да се развива и да постига резултати: „...Дървета, които не дават плод, при правилни грижи започват да плодоносят. Не трябва да се отчайваме, трябва да опитваме с дълготърпение и любов...” Училището Коменски вижда като „остров на добротата сред бушувачщото море от несгоди” – остров, в който няма физически наказания, агресия, насилие, а има приятелство, наставничество, уважение, любов. Основанията на този завладяващ хуманизъм не са само в религиозното възпитание на Коменски, а и в педагогическата дарба, която отличава всички велики педагози – дарбата на безусловна любов към децата. Дидактиката на Коменски е основана на движение отгоре надолу – от божественото към човешкото, от високите материи към всекидневния живот, с образователната цел да издигне човека, да го върне към хармонията.

Д-р Петър Берон е светска личност – предприемач, учен, лекар. Дидактиката му отразява неговото лично движение отдолу нагоре – от житейското към философското, от занаята към науката, от материалното към духовното. Учебното съдържание в неговата образователна концепция е научно-ориентирано: естествена история, атмосферология, етика, философия, граматика, математика, чужди езици. Прагматиката на образователните цели на Берон, съзвучни с идеите на времето му, е в полето на повишаване на общото ниво на култура и образование в родината му, в изграждането на образована обществена класа, в което той вижда пътя за просперитета – както индивидуален, така и национален: *"Да даде Бог да се разпростре усърдието и ревността на всичките наши едноплеменици и да се умножи науката в на-*

ието отечество." Тази визия на Берон, чрез насочено подпомагане на израстването на отделни личности - ученици, студенти, педагози, учени - да се подпомага общото развитие и просперитета на обществото, е удивително модерна и актуална за днешния свят.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. Откриха изчезналия "Рибен буквар" в Националния литературен музей. <https://bnr.bg/post/100471253/otkriha-izcheznalna-riben-bukvar-v-nacionalnia-literaturen-muzei>
2. Паметна плоча на Петър Берон в Брашов. <https://www.strannik.bg/o/6290/pametna-plocha-na-d-r-petar-beron-v-brashov>
3. Снимки от откриването на паметната плоча на Петър Берон в Брашов. <http://www.strannik.bg/o/6290/pametna-plocha-na-d-r-petar-beron-v-brashov/gallery>
4. Информация за плочата на сайта на българското посолство. <http://bgembassy-romania.org/почитаме-рибния-буквар-и-д-р-петър-б/>
5. Еклогар. *Εκλογάριον γρακικόν εις την χρήσιν των πρωτοπείρων της αλλής διαλέκτου*. Βιέννη, 1804.
6. Росен Петков. Неизвестни факти за Рибния буквар. 29.03.2021. Сайт „Българска история”. <https://bulgarianhistory.org/riben-bukvar-petar-beron/>
7. Росен Петков. Някои любопитни факти за о формлението на Рибния буквар – хартия, шрифт, илюстрации и отпечатване. Електронно списание LiterNet. <https://litenet.bg/publish33/rosen-petkov/riben-bukvar.htm>
<https://bulgarianhistory.org/riben-bukvar-petar-beron/>
8. Първо издание на Буквар с различни поучения, 1824, дигитален архив на Национална библиотека „Св.св. Кирил и Методий”
<http://82.147.128.134:8082/show-sk?id=7>
9. Второ издание на Буквар с различни поучения, 1841, дигитален архив на Национална библиотека „Св.св. Кирил и Методий”.
<http://82.147.128.134:8082/show-sk?id=49>
10. Трето издание на Буквар с различни поучения, 1846, дигитален архив на Национална библиотека „Св.св. Кирил и Методий”.
<http://82.147.128.134:8082/show-sk?id=537>
11. Четвърто издание на Буквар с различни поучения, 1847, дигитален архив на Национална библиотека „Св.св. Кирил и Методий”.
<http://82.147.128.134:8082/show-sk?id=124>
12. Пето издание на Буквар с различни поучения, 1850, дигитален архив на Национална библиотека „Св.св. Кирил и Методий”.
<http://82.147.128.134:8082/show-sk?id=163>
13. Шесто издание на Буквар с различни поучения, 1856, дигитален архив на Национална библиотека „Св.св. Кирил и Методий”.
<http://82.147.128.134:8082/show-sk?id=307>
14. Седмо издание на Буквар с различни поучения, 1862, дигитален архив на Национална библиотека „Св.св. Кирил и Методий”.
<http://82.147.128.134:8082/show-sk?id=540>
15. Първо издание на Буквар с различни поучения, 1824, World Digital Library. <https://www.loc.gov/item/76515894/>
16. Венелин, Юрий. Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. Т. 1. Москва: Въ Университетской Типографіи, 1829.

17. Алексиев, Иван. Колко са изданията на „Рибния буквар” и защо той наистина е рибен. // Морски вестник, 2014.
https://www.morskivestnik.com/mor_kolekcii/izsledwaniq/images/RIBEN_BUKVAR_1.pdf
18. П. Берон. Система на атмосферологията. Béron, Pierre. Système d'atmosphéologie. Tome premier. Paris, Bachelier, 1846.
https://books.google.fr/books?id=uZ5SAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=fr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10133373_00007.html
19. Béron, Pierre. Système d'atmosphéologie. Tome premier. Paris, Chez Bachelier, Libraire-Éditeur, 1846.
http://reader.digitalesammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10133373_00007.html
20. Anales de la Universidad de Chile. Tomo 27. Santiago de Chile, Imprenta nacional, 1865. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b2902459;view=1up;seq=9>
21. Алексиев, Иван. Бил ли е Майкъл Фарадей личен познат на д-р Петър Берон? // Морски вестник, 2018.
<http://morskivestnik.com/compass/news/2018/062018/images/MVk.BERON-FARADAY-2.pdf>
22. Атанасов, Ж. Предговор към произведението на Я.А.Коменски „Сетивният свят в картини”. С, Нар.просвета, 1957.
23. Атанасов Ж. „Рибният буквар” и неговото историческо значение. Петър Берон (изследвания и материали на БАН). С., 1962, 241 стр.
24. Гачев Г. Неминуемое. Ускоренное развитие литературы. 1989.
http://biblio.imli.ru/images/abook/teoriya/Gachev_Neminuемое_uskorennoe_razvitiе_literatury_1989.pdf
25. Мир чувственных вещей в картинках. М. 1941.
<http://nesudobro.ru/library/book/komensky.pdf>
26. Р. Русинов. Графика и правопис на Бероновия „Рибен буквар”. Сп. Проглас, бр.4/1994. <https://journals.uni-vt.bg/getarticle.aspx?aid=3495&type=.pdf>
27. П. Берон. Писмо до Котленци. Пер. Сп. 1899, кн. XXXI.
28. Д-р Петър Берон – създателят на Рибния буквар. Никола Ив. Ванков, LiterNet, 2003. <http://www.pamettanabulgarite.com/page/4155162:Page:344313>
29. Д-р Петър Берон. Атанас Стаматов, 2022. Институт за българска философска култура. <http://www.philosophybg.com/2014/12/18/д-р-петър-берон/>
30. Der Fremdwortschatz im Riben bukvar. Ralitsa Todorova angestrebter akademischer Grad Magistra der Philosophie (Mag.phil.), 2013.
<https://phaidra.univie.ac.at/open/o:1299017>
31. Milena Georgieva. Fpr pan-Balkan dimensions of Modern Bulgarian Educational Muvement, 2017.
http://sociobrain.com/website/w1465/file/repository/96_112_Milena_Georgieva_FOR_PAN_BALKAN_DIMENSIONS_OF_MODERN_NEW_BULGARIAN_EDUCATIONAL_MOVEMENT.pdf
32. Ян Амос Коменски и Петър Берон – интелектуални паралели във времето и пространството <https://friendsoftherainbow.net/node/1569>

ЛЮБОМИР СИРКОВ*
**ПО-ОБЩИЯТ КОНТЕКСТ НА ДЕЙНОСТТА НА Д-Р ПЕТЪР БЕРОН
КА-ТО ПРЕДПРИЕМАЧ**

Abstract: In this paper, against the background of a general overview, we will try to shed additional and new light mainly on three specific key episodes in the life of Dr. Petar Beron: 1. How his father, known to be a wealthy merchant, lost his wealth 2. What are the reasons why Dr. Petar Beron took part in the creation of the first "joint stock company" in Romania 3. The nature of the business conflict at the end of his life, which is also perceived as the main reason for his untimely death.

Keywords: Peter Beron; ayan, celepkesan, dervendji, joint stock company.

Някои по-общи сведения за стопанското развитие на родното място на Петър Берон – град Котел – през Възраждането

Биографите на д-р Петър Берон (Михаил Бъчваров и Нели Бъчварова) в своите публикации на няколко пъти изтъкват, че в началните етапи от своя съзнателен живот той е живял по-скоро бедно. Неговият баща хаджи Атанас Боро, в един момент е бил заможен котленски търговец, но по-късно, след руско-турската война от 1806—1812 г. губи икономическите си позиции, тъй като турците го обвиняват, че е подпомагал руските войски по време на войната.

Тази традиционна и често повтаряна теза обаче следва днес да бъде вече пре-разгледана. За да изясним какво най-вероятно се е случило реално, ще се наложи да отделим повече място на този епизод, предопределил до голяма степен последвалия житейски път на д-р Петър Берон. Съобщаваната от Бъчваров и Бъчварова връзка между войната от 1806—1812 г. и разоряването на бащата на Петър Берон звучи твърде неконкретно, и тъй като не е посочен никакъв източник, не ни остава друга възможност, освен да приемем, че най-вероятно става въпрос за "семеино предание". А при възприемането на семейните спомени и семейните предания като "историческа истина" следва да подхождаме много внимателно. Както посочва и проф. Табаков, препредавайки спомените на своята баба (Мара Берон) за друг член на рода Берон – д-р Васил Хаджистоянов-Берон – "може би и тогавашните официални пропагандни трактовки за описваните събития са ѝ оказали влияние на начина, по който ги е разказвала" (Табаков 2019: 124). Вероятно нещо подобно се е случило и с разказите за причината, по-ради която бащата на д-р Петър Берон губи своето богатство: в контекста на следосвобожденска България, а особено пък и вече след 1944 г., е много по-престижно да имаш в семейната си история случай как твои предци са невинно пострадали поради симпатиите

---

* Историк и блогър. Email: sirkov@online.bg

си към Русия по време на една Руско-турска война. Това може би обяснява и защо през 1922 г. казанлъшкият учител, чита-лицен деец и за известно време редактор на местния вестник "Казанлъшка иск-ра" Гено Дочев (1884—1978), в своя статия, посветена на педагогическите заслуги на д-р Петър Берон, дава една доста по-различна интерпретация на събити-ята от неговото детство: „Във време на похода на Дибич Забалкански против Турция в началото на 19 век, Хаджи Бери бил наклеветен, че е руски шпионин. Турците това чакали и му разграбили всичкия имот.“

Виждаме, че тук Хаджи Бери е представен като човек, който реално не е симпатизиран на Русия, но е бил "наклеветен", че е!

Баща му, Хаджи Бери, бил имотен котленски абаджия и търговец. Той имал петима сина, от които Петър бил най-малък. Във време на похода на Дибич Забалкански против Турция в началото на 19. век, Хаджи Бери бил наклеветен, че е руски шпионин. Турците това чакали и му разграбили всичкия имот. За да помогне на разорените си родители, Петър отишъл във Варна и се заловил на занаят — станал абаджия. Но тук застоял само 2 години. Една грешка, която направил, като кроил аби и заради която го сгълчал майстора му, го накарала да напусне Варна и да се отзове в Букурещ. Това било през 1817. година. В Букурещ постъпил

Факсимиле от статията на Гено Дочев в "Училищен преглед" през 1922. (Дочев, Гено. 1922. Д-р Петър Берон и неговото дело. // Училищен преглед, 1922, Април, с. 202-227)

За съжаление Гено Дочев, също както и Бъчварови, не посочва никакъв писмен източник за така представения биографичен разказ. От което отново можем да си направим извод, че и тук става въпрос за някакъв вид семейно предание (дори произлизащо от друг клон на рода Берон). При това автор като Гено Дочев обективно има това „предимство“ пред Бъчварови и други автори от тяхната епоха, че все пак и времево, и пространствено се е намирал по-близо до епохата и до мястото на събитието (като живял в Казанлък, т.е. сравнително близко до Котел). Той пише през 1922 г., но е роден през 1884 г., т.е. за него има доста по-голяма вероятност да е имал личен контакт с човек, който сам е бил пряк свидетел на описаните събития – особено ако приемем, че действително става въпрос за нещо, случило се, както пише Гено Дочев, по време на похода на Дибич Забалкански, който се е състоял 1828—1829 г. и по време на който град Котел действително попада твърде близо до военните действия между руските и османските войски, а това наистина прави по-вероятен сюжета с разоряването на бащата във връзка с война. Само че при това положение следва да отместим във времето разоряването на бащата на д-р Петър Берон, като го поставим в 1828—1829 г., а това ще изисква пренаписване на цялата начална биография на самия д-р Петър Берон, тъй като при това положение би се оказало, че неговите пътувания до Варна, до Букурещ и престоят и обучението му там, както и престоят му в Брашов заедно с публикуването на "Рибния буквар" през 1824 г. там, включително и

заминаването да учи в Германия, ще попаднат в период, в който баща му е все още богат и може да го издържа и подкрепя. Засега обаче предлагам да не пристъпваме към такова пренаписване, тъй като въпреки вече посоченото по-горе обективно предимство на ниво „автор“, текстът на Гено Дочев страда от други очевидни недостатъци, които го правят недостововерен в този му аспект. Например твърде наивно звучат думите „една грешка, която направил, докато кроил аби, и за която го сгълчал майстора му, го накарала да напусне Варна“, и ни дават основание да смятаме, че като цяло в тази своя статия, посветена главно на педагогическите заслуги на д-р Петър Берон, Гено Дочев просто не е подходил достатъчно внимателно към макар и оскъдните биографични данни за д-р Петър Берон, които е решил да съобщи на своите читатели – и въпреки че е дългогодишен учител, той най-вероятно просто е объркал двете поредни руско-турски войни: тази от 1806—1812 г. и тази от 1828—1829 г., като е посочил втората, като оставила по-ярки спомени сред местното население в град Казанлък, където той е живял.

Както обаче ще покажем малко по-нататък, и войната от 1806—1812 г. също само условно би могла да се приеме като по някакъв начин свързана с разоряването на бащата на д-р Петър Берон. Да, най-вероятно това събитие се е случило „по време на“, но не и непременно „поради“, или „във връзка с“, войната от 1806—1812 г. Данни в тази посока откриваме в един ръкопис, писан преди Освобождението от местен котленец за собствена, домашна, семейна употреба, публикуван първо през 1895 г. (Киров 1895) и по-късно, през 1980 г., включен в сборника "Писахме да се знае" (....). Става въпрос за "Летопис на Жеңдо Вичов от Котел" – документ от епохата, който, досега, доколкото ми е известно, не е влизал в употреба при изясняване на важните моменти от живота на д-р Петър Берон. Тук веднага трябва да направим важната уговорка, че все пак и самият Жеңдо Вичов (предполага се, че е роден през 1813-1814 г.) в самото начало на своя летопис описва събития в Котел, на които той лично не е бил пряк свидетел (случили се преди неговото раждане) – но все пак тук става въпрос за много по-малка дистанция във времето: Жеңдо Вичов описва важните за Котел събития от 1800 г. нататък. И така стигаме до следния драматичен и изпълнен с обрати разказ.

(Няколко предварителни разяснения за по-лесно разбиране на следващия текст: „Осман-Пазар“ е днешният град Омуртаг, град Котел тогава е бил част от административна единица „каза“ с център именно град Омуртаг; „аенин“ е „аян“, характерна за епохата фигура на едноличен местен властник, обикновено концентрирал в себе си както формална, така и още повече неформална власт, често дори и въпреки волята на централната власт в Истанбул¹; „казанлици“ е синоним на „котленци“, тъй като турската дума за „котел“ е „казан“).

---

¹ Повече за ролята и еволюцията на специфичната фигура "аян" в Османската империя виж у: Каяпънар и Каяпънар 2019. Известната наша историчка и писателка Вера Мутафчиева определя аяните от този период най-общо като „типични „уседнали“ раз-

„1808 г. След смъртта на Божил чорбаджи се надигнала междуособна бран (джумхур) в цялата тази провинция (кааза), сиреч цялата Осман-Пазарска каза срещу аенинът наречен Алия; тогава отишли всичките наши котленци срещу Осман-Пазар, съединили се с всичките други от каазата турци и българи и като изпъдили Алия от Осман-Пазар той избягал тогава

мирници, всевластни върху дадена територия” (Мутафчиева 1993:256). Да се постигне до правилно разбиране за точното значение на много от термините в османската история не е лесно, тъй като много често дадено понятие за век-два преживява в обществената практика такова развитие, че достига до своята противоположност. Например, „аян“ първоначално (през 17 век) е бил човек, избран на тази длъжност с участието и на *раята* (за разлика от всички останали административни длъжности, които биват централизирано назначавани) – но към края на 18 век де-факто се превръща в едноличен господар в дадена област, при това често наследствен (Каяпънар и Каяпънар 2019: 276). Подобна поразителна трансформация претърпява и понятието „*еничари*“. В българското масово съзнание това понятие се свързва единствено с насилственото събиране на деца от християните и превръщането им във верни бойци на султана. Обаче към началото на 18 век с постепенното натрупване на все повече привилегии в това съсловие, „*еничар*“ вече може да стане само този, който има баща еничар, т.е. вече не само, че не се набират деца от християнското население, но се прави точно обратното: само деца на еничари могат да станат еничари, и на практика еничарството се превръща в „*наследствена професия или по-скоро в наследствен статут*“ (Георгиева 1988:54). Друго османско понятие, чиято еволюция действително заслужава специално изследване, е „*вакъф*“ – първоначално това е било обикновено значителен недвижим имот, който даден богат мюсюлманин дарява за богоугодни цели, например: за издръжката на даден храм (и поради водещата роля на исляма в османското общество се приема, че светската власт няма да има право да го конфискува, в случай че дарителят по-късно изпадне в немилост – т.е. вакъфът се приема за „неотчуждаем“). По-късно вече се дарява не самият имот, а доходите от него – като дарителят назначава „управител“ (понякога също наследствен), който срещу възнаграждение уж следи доходите да отиват по предназначение. От един момент нататък обаче вече и обикновени мюсюлмани започват да вакъфират всякакви, дори и много малки свои имоти – в опит да ги предпазят от заграбване. Като използваната при вписването им в съда формулировка е от типа : „ако този имот остане без наследници, нека отиде изцяло в полза на храма“ – т.е. формално имотът се дарява на религиозна институция, а реално наследниците, докато има живи такива сред всичките следващи поколения, продължават да си го ползват като свой. Наскоро вниманието на изследователите привлече и друга съществена трансформация на вакъфите в рамките на Османската империя: създаването на изцяло „парични“, „кешови“ вакъфи – т.е. вече за богоугодни цели се задела капитал, който е изцяло в пари, а доходността от него отива за благотворителност. Самата доходност се постига, като „първоначалната сума, която е вакъфирана, се дава в заем на частни лица, които след известен период, обикновено една година, връщат тази сума заедно с допълнителната сума, приета за доход. Споменатата допълнителна сума е с фиксирана лихва, която се изчислява по определен процент вариращ от 10 до 15%” (Каяпънар 2021). Както ще покажем към края на тази статия, ако д-р Петър Берон беше приложил този начин за финансиране на образователни институции из българските земи, вероятно нямаше да се стигне до конфликтите, които бележат последния етап от неговия живот.

в Разград и нашите казанлии взели каквото взели и разбили сарая на аенина и се завърнали всеки на своето си село и са мислили, че са победили вече аенина си. И подир малко дни, като взел сила реченият Алия от неговия си приятел, сиреч от разградския аенин, идва пак срещу Осман-Пазар и се явява по-страшен отпреди. И пак става всичката каза и тръгва пак против него. Заедно стават и нашите котленци и отиват на четири часа далеч при Ешиловити, и там направили сражение с аенската войска. Случило се та надвила аенската войска и нашите започнали да бягат и кой накъде видял нататък побягнал, и едни си дошли с по един цървул на краката си, и бягали като през главите си, а няколко убили там, а някои избягали там, в онова село Ешиловити и изпокрили се из къщите по таваните, ала не могли да се отърват, защото ги намерили и ги изловили живи и ги закарали в Осман-Пазар и няколко избили и ги на кол затъкнали, а девет души проводили на русенския паша, за аферим. А той заповядал да се хвърлят в Дунава и ги хвърлили окаяните хорица. И тъй са прекратило тогавашното размирие, ама поплака някой майка и друга, защото изгубиха своите си.“

Както виждаме, тук става въпрос за конфликт на местна основа, и то не в рамките на клишетото „турци“ срещу „българи“ или обратно, а по-скоро на социална основа, в рамките на разказ от типа „народът срещу тирана“. Без никакво, дори и само на символно ниво, участие на мотиви от действително обективно наличната към онзи момент поредна руско-турска война от 1806—1812 (битките в която протичат обаче главно на север от Дунава и затова и разказът на Жендо Вичов изобщо не ги споменава – за разлика от следващата война, тази от 1828—1829 г., която получава много солидно отразяване на страниците на този домашен летопис). Драматичните събития, описани от Жендо Вичов, така и не попадат в никоя официална история за епохата, очевидно изместени дори и в семейните предания от много по-мощния и наточен с други очаквания образ на една руско-турска война. Въпреки че, обективно погледнато, разоряването на бащата на д-р Петър Берон е най-вероятно да се е случило именно в рамките на това събитие от изцяло местно значение, по-късно оформилата се родова памет го е „пришила“ към контекста на една руско-турска война от същия период.

Освен това известието за някаква помощ за руските войски от страна на бащата на Петър Берон звучи и някак твърде „политкоректно“ от гледна точка на епохата, в която са писали трудовете си основните изследователи на делото на Петър Берон, каквито са Михаил Бъчваров и Нели Бъчварова.

Все пак д-р Петър Берон израства в среда, в която не може да не е усещал общия дух на стопански напредък, характерен за мястото и времето, в което е живял, затова е необходимо да представим някой най-основни характеристики на тази среда.

Населението на град Котел в онзи период е в известен смисъл „двойно привилегировано“ (Добрев 2016: 312) в рамките на османската система: част от жителите са регистрирани като „джелепкешани“, а друга част като „дер-

вентджии“. Това са две от множеството „специални категории рая“ в Османската империя, при които държавата възлага на съответните домакинства („ханета“ – това е данъчната единица в империята) някои по-специфични дейности, а в замяна на това им дава определени данъчни облекчения. Джелепкешаните имат задължение всяка година да доставят в столицата на империята (главно в Истанбул, но в някои периоди и в Одрин) определено количество овце (за месо – между 30 и 45 животни от домакинство, по данни от Кил 2002: 61-62), а дервентджиите пък първоначално имали задължение да охраняват важни във военно отношение планински проходи (от персийската дума „дервент“ – „проход“) – но по-късно това название разширява своя смисъл и в османските документи вече под „дервент“ се разбира „и всеки брод или опасно за преминаване гористо място, застрашено от разбойнически нападения, дори и в равнините“ (Йорданов 2015:174). Става въпрос за граждански задължения извън професионалната дейност на съответните лица – глави на домакинства. Т.е. е възможно да си едновременно джелепкешан и шивач, или златар, кръчмар, поп (Кил 2002:65). Дервентджиите патрулират (срещу разбойници) на смени от по 30 души, и са освободени от извънредни данъци (авариз и текаялиф), но плащат джизие, испенче и десятъци. Както посочва Махиел Кил, привилегироваността на статута на дервентджиите идва с течение на времето, в резултат от различната динамика в размера на двата вида данъци: докато „извънредните“ данъци постепенно се превръщат в де факто постоянни и заедно с това през 16-17 век нарастват много бързо, то „редовните“ данъци, като „канонични“, в общ линии запазват своя размер – което поставя в по-изгодно положение онези категории население, които по една или друга причина са освободени от „извънредните“ данъци (а сред тях са и дервентджиите). (Кил 2002:70). Дервентджиите имат задължението (а оттам и правото) да носят оръжие, което „им дава усещане за положение над нивото на обикновените селяни“ (Кил 2002:70). Срещу тези привилегии дервентджиите обаче били задължени да не напускат самоволно своите населени места, а също са носели и колективна отговорност за всеки обир в техния район. Друга „привилегия“ не само на Котел, но и като цяло за всички дервентджийски места бил фактът, че в тях по принцип не се заселвали мюсюлмани. Кръстьо Йорданов посочва, че измежду 29 изследвани от него селища с дервентджийски статут в Стара планина само в 4 са живели мюсюлмани, и то по не повече от 2 домакинства в селище (Йорданов 2015:180). Конкретно в Котел централната власт е била представена само от „един-единствен субаш, полицейски чиновник“ (Добрев 2016:312). Според османски документи към 1792 г. в Котел има 6 махали с общо 268 домакинства, от които 118 били записани като "дервентджии", а останалите 150 пък имали задължението да настаняват годишно по 25 "пътници гости" – предполага се, че става въпрос за държавни служители, свързани с армията. (Добрев 2016:312). За броя на джелепкешаните в Котел има конкретни данни само от по-ранен период: през 1574 г. са регистрирани 23 домакинства, с общ ангажимент да доставят 980 овце годишно.

Друг важен момент, свързан с чисто географското разположение на град Котел, е неговата близост до това, което някои историци наричат „*главния търговски път Цариград-Брашов (Кронцат), свързващ Ориента с Централна Европа*“ (Русев 1993:101). Историкът Иван Русев (р. 1963 г., професор по стопанска история на България в Икономически университет – Варна) дори говори за един **типичен път** на биографично развитие, характерен за търговците от района на град Сливен (където попада и Котел): „*забогателите в резултат на това търговци обикновено се преселват в Брашов*“ (Русев 1993:101). Както ще видим по-нататък, пак в Брашов попада в един период от живота си и д-р Петър Берон – все още не като търговец, а като частен учител в дома на вече утвърден търговец: сливенеца Антон Йованович, известен още и като „Антон Йоан Камбуроглу“ (Русев 1993:101), а днес едно основно училище в Сливен носи неговото име във вида „Антон Иванов Камбуров“.

Петър Хаджиберович в абаджийския занаят

Разоряването на бащата – хаджи Атанас Беро, традиционно свързвано с Руско-Турската война от 1806—1812 г., принуждава сина Петър Хаджиберович първо да отиде да учи абаджийство при друг местен майстор, а после да се премести и във Варна, където още известно време се занимава с абаджийство, т.е. с производство на груби вълнени платове. Според авторитетното мнение на проф. Иван Батаклиев (български географ, историк и геополитик, живял през 1891-1973 г.), „*абаджийството е най-старият и най-голям български занаят. От българите абаджиите са на най-голяма почит – и пред народа, и пред властта*“ (цит. по Ковачева-Костадинова 1991: 28). Действително този клон от производството и търговията с вълнени изделия се е радвал и на гарантиран пазар, тъй като по-едрите абаджии стават доставчици на държавата за облеклото на армията (Колев 1987: 116). Конкретно за котленските абаджии било характерно да отнасят готовата си стока за продан по добруджанските пристанища – дейност, известна като „ходене на скеля“ (Русев 1996, цит. у Тодоров 2017: 327), и вероятно това обяснява и следващата географска точка в живота на Петър Хаджиберович: Варна. Престоят във Варна (1815-1817) е кратък, и за него е известно само това, че и тук Петър Хаджиберович продължава да се занимава главно с абаджийство.

Петър Хаджиберович в Букурещ

През 1817 г. Петър Хаджиберович постъпва в „Княжеската академия“ (известна сред българите и като „Бейска академия“ – „княжеска“, тъй като е основана през 1694 г. от тогавашния княз на Влашко Константин Бранковану като „Academia Domneasca“ на името на Свети Сава) в Букурещ – учебно заведение, в което се преподава на гръцки език, в което наред с гръцките преподавателите има и преподаватели от български произход: Атанас Богориди и Никола Пиколо. Първият е с рождено име Атанас Цонков Стойков (1788—1826), внук на Софроний Врачански и по-малък брат на Стефан Богориди,

по-късно издигнал се до влиятелен османски държавник. Вторият е с рождено име Никола Савов Хаджиилиев (1792—1865) – с него Петър Берон възстановява контакти много по-късно, вече в Париж. Към края на обучението на Петър Хаджиберович начело на учебното заведение се завръща Константинос Вардалахос – „виден гръцки интелектуалец, привърженик на идеите на френската революция и рационализма на XVIII в.“ (Тодоранова 1994: 92). През 1810 г. били въведени нови учебни предмети: руски език, немски език, метафизика, математика и експериментална физика. (Sampimon 2006:53). Самият Вардалахос е автор на обемисто съчинение (776 с.) със заглавие „Експериментална физика“, издадено във Виена през 1812 г. на гръцки език (вж.ЕСНО). По време на престоя си в Букурещ и на обучението си в „княжевската академия“ Петър Хаджиберович се издържа, като дава частни уроци на децата в няколко български и гръцки семейства.

Петър Хаджиберович в Брашов

През 1821 г., след като изглежда по някакъв начин Хаджиберович се е оказал въввлечен в национално-освободителното движение на гърците (което на територията на Влашко е в сложни отношения с аналогичното движение на румънците), довело до ответни мерки на османските представители във Влашко, властите в Букурещ му дават да разбере, че е за предпочитане да напусне Влашко и така Петър Хаджиберович се прехвърля в Брашов. Това е град, който днес ние възприемаме като намиращ се в самия център на Румъния в днешните ѝ граници, но който по онова време е австрийско владение (и официално носи името Кронщадт). По-горе вече споменахме за този град като типична крайна дестинация в бизнес кариерата на най-успешните търговци от района на град Сливен през 19 век. Градът обаче има връзки с България, които датират от много преди това. Един съвременен български изследовател – Тодор Балкански, смята, че „*зоната, в която е разположен Брашов, е била в пределите на Първото българско царство*“ – и оттам извежда българско присъствие в Брашов още в онези ранни времена. (Балкански 1996:43). Ако не политически, то чисто стопански връзки несъмнено са съществували, както това е документирано от специалната грамота, запазена и до днес, издадена в потвърждение на търговските привилегии на брашовските търговци от видинския цар Иван Срацимир (1356—1396). Малко по-късно – през 1413 г., влашкият воевода Мирчо Стари (1386—1418) също издава подобна грамота, с почти идентичен текст в два варианта – на старобългарски и на латински езици – като в нея вече изрично е обозначено, че търговците ще плащат отделно мито при преминаване отвъд Дунава, т.е. на територията на днешна България: „Само ако преминават отвъд Дунава, на брода на Дунава от сто да дават три, и като платят, на връщане – със своите неща и стоки, да не плащат нищо“ – което е индикация, че такава търговия действително се е осъществявала (Ракова 2012: 50). Пак в грамотата на Мирчо Стари на първо място в списъка с търгуваните стоки се споменават платове (Ракова 2012: 50). Търговията с текстилни изделия се очертава като една от основните в стопанските контакти между Брашов и България, тъй

като има и други податки, че през 15-16 век продължава традицията търговци от Рагуза (Дубровник) да докарват в Брашов българска вълна (Radvan 2009: 493).

В Брашов Петър Хаджиберович продължава да се издържа като частен учител в домовете на по-заможни българи. Тук обаче той вече попада и на човек, склонен да инвестира повече в неговия потенциал: богатият българин Антон Йованович (Иванов), известен и като Камбуроглу, преселник от Сливен, решава да финансира издаването на малка книжка за начално училищно образование, станала известна като „Рибния буквар“ (1824). С финансовата подкрепа отново на Йованович през 1825 г. Петър Хаджиберович отива да учи философия в Хайделберг (заедно със сина на Йованович).

Има данни за съществуването, макар и краткотрайно, на обединението „Българска книгоиздателска задруга“, основано през 1824 г. в Брашов, в което членуват Анастас Стоянович-Кипиловски (1802-1870), Петър Сапунов (ок. 1800-1872), Иван Селимински (1799-1866), Васил Ненович, хаджи Йордан Генович, и др., като за „вдъхновител и водач“ е посочван Петър Берон. Смята се, че след отпътуването на Петър Берон от Брашов (1825) задругата се разпада. (Гергова 2004:92). Според Жанет Сампинон, Константинос Вардалахос след 1821 г. е избягал също в Брашов, което дава основание да се предположи, че Петър Берон е продължил и там своя контакт с него (Samrignon 2006:74).

Петър Берон в германските земи

Според биографите на Берон, в Хайделберг той отново живее в тежка материална нужда, често сменя квартири, като в опит да спечели допълнителни средства заедно с негов приятел грък издават два речника в помощ на гръцките студенти. През 1826 г. се премества в Мюнхен, където започва да учи медицина. Там вече за пръв път името му придобива вида „Peter Hadzi Beron“, а националността му е обозначена като тракиец („thrax“). За петте години негов престой в Мюнхен до момента няма почти никакви други сведения. Запазена е неговата теза за придобиване на титлата „доктор“, защитена на 9 юли 1831 г. и отпечатана в Мюнхен. Веднага след това в същата 1831 г. се връща в Румъния и е назначен за окръжен лекар в Крайова.

Остава загадка защо Петър Хаджиберович решава в Германия да се запише по националност именно „тракиец“ – изглежда това е някакво лично негово хрумване, тъй като в целия наличен и достъпен и в момента списък със студенти от онова време, обучаващи се в Мюнхен, няма нито един друг, който да се е записал като „thrax“, т.е. може да се изключи вероятността да го е направил под влиянието на някой свой състудент. Остава възможността за едно друго влияние: още през 1810 г. в „княжеската академия“ в Букурещ група преподаватели и обучаващи се, сред които и Атанас Богориди и Никола Пиколо, основават едно „Гръко-дакско дружество“ („Graikodakiki Etaireia“, Greco-Dacian society – вж. Samrignon 2006: 53). Тъй като в класическата античност населението на територията на тогавашно Влашко е било из-

вестно като „даки“ (а терминът „румъни“ по онова време още далеч не е утвърден), възможно е по аналогия Петър Берон да е предпочел да се нарече „тракиец“, тъй като населението на неговия роден край – Котел – в класическата античност е било известно като „траки“. Засега това ми изглежда като единствена сравнително правдоподобна хипотеза.

Другата отдавнашна загадка около Петър Хаджиберович – как и защо решава да се самонарече „Берон“ – като че ли е на път да намери своето решение. Едно от сравнително новите научни предположения изказани по този повод свързва тази форма на името му именно със стопанската дейност. Съвременният български изследовател Тодор Балкански (р. 1944, професор, д.ф.н. в Института за български език – БАН) през 1996 г. в своя монография, посветена на българите в Трансилвания, предлага следната версия за името на Берон:

„Търговията в Крайова се осъществявала от местни хора, от балкански търговци и от привилегирани търговци от Трансилвания, наричани *судити*. Българските търговци *судити* имали свои определени търговски форми на имената: старите чипровичани упорито носели имената на **-ович**. Другите обаче, далеч по-старите трансилвански българи, които са се установили в Банат, имали старинни форми на **-он**, които по същество са били членувани в старата реч на южнобанатските българи собствени имена, употребявани като родови и фамилни.“ Така Тодор Балкански стига до извод, че „Берон“ е фамилно име, „по същество судитско, т.е. **професионално маркирано** като име на трансилвански търговец в Крайова. Освен като професионално, то е маркирано и като **етнически българско**, защото е създадено по имената на българските търговци, които водят произхода си от тимошките българи, където с **-он** се създават и прозвища, и родови имена.“ (Балкански 1996: 56-57) Към това можем да добавим, че това обяснява и защо впоследствие Петър Берон бързо се отказва от представката „хаджи“ пред фамилното си име: тя носи определена престижност само в един източноправославен и османски контекст, и е напълно неприложима за един „търговец от Трансилвания“ (а по онова време това значи и „от австрийската империя“), за какъвто д-р Петър Берон ще се представя занапред.

Петър Берон в Крайова

От периода, в който Берон работи като лекар в Крайова (1831—1843), датират първите данни за негова самостоятелна стопанска дейност. Самият град Крайова по онова време вече предоставя сравнително добри условия за това, тъй като е добре икономически развит за времето си град с население от 20 000 жители (за сравнение: толкова са жителите и на град София при първото преброяване на населението през 1880 г.), като голяма част от бизнеса в града се върти около търговията със зърнени храни. Друга особеност на град Крайова: за разлика други райони на страната, където населението (над две трети) по традиция продължава да живее предимно в дървени жилища, Крайова е град, в който 90% от сградите са от камък. (Georgescu 1991: 174). Значението на града в разглеждания период нараства и поради факта,

че представители на местна благородническа фамилия – Бибеску – биват избрани на най-високия пост във Влахия, наричан тогава „господар“, де факто „управител“. Георге Бибеску е управител 1843—1848, а през 1848—1853 и 1854—1856 управител е неговият брат Барбу Щирбей.

По-широкият икономически контекст, в който функционира д-р Петър Берон като предприемач

Външно-икономически контекст: Данни за движението на цените на зърнените храни

През първата половина на 19 век в Европа цените на зърнените храни нарастват значително, обаче от средата на 1870-те години цените започват да спадат поради по-евтиния внос от Америка и вече в началото на 1880-те години цените са спаднали с 30-35%. (Verend 2013: 244).

Т.е. може да се каже, че българските предприемачи в румънското земеделие от онзи период, сред които е и д-р Петър Берон с неговата „мошия“² (имение) в село Скорила, са уцелили един изключително благоприятен период в развitiето на цените на зърнени храни в Европа.

На фона на тази по-обща картина на движението на цените на зърнените храни следва да откروим един важен пик около 1845 г.: това е годината, в която в Западна Европа има аграрна криза поради продължителна суша. Ако през пери-ода 1834—1844 г. в пристанищата Браила и Галац спират не повече от 4-5 френски кораба годишно, то след 1845 г. броят им се увеличава рязко и започва мно-го по-голям износ на жито от долнодунавските пристанища за Марсилия (Алек-сиев 2016).

Пак във връзка с аграрната криза в Европа по онова време, през 1846 г. Англия отменя законовите ограничения, които дотогава са действали срещу вно-са на зърнени храни в страната.

Важен елемент е и търговското споразумение между Англия и Русия от януари 1843 г., което препотвърждава свободата на корабоплаване по р. Дунав (Ardeleanu 2010: 166).

Физическият обем на изнесеното от Браила жито само за десетина години (1837-1847) нараства почти тройно: със 179%. (Ardeleanu 2010: 167)

Вътрешно-икономически контекст: особености на румънската система

Съвременни историци определят "Румънската система" в селското стопанство от онзи период (19 век) като "уникална за Европа и представляваща странна смес от феодално и капиталистическо земеделие, съдържаща най-лошите съставки и от двете." (Verend 2012:444) Поземлената аристокрация живее в градовете и отдава под наем своите имения – 75% от които по-големи от 3 000 хектара – на търговци (често от Австрия) които от своя страна претоддават (най-често за година напред) под наем по-малки парцели на местните

---

² Тази румънска дума за „имение“ е навлязла и в българския език. У Захари Стоянов в неговата публицистика я срещаме употребена именно в смисъл на „източник на лесна печалба“: „страната се е обърнала на мушия само за няколко души крадци“.

селяни срещу 50% от реколтата. Друг съвременен историк посочва, че през 18 век земите на Влашко и Молдова, въпреки че обективно са изключително плодородни, са били и едни от най-слабо населените в пределите на Османската империя – като отдава това на бруталността на местната аристокрация (Quataert 2005:133). По-конкретните измерения на тази бруталност се състоят в това, че когато селяните взимат за обработка парцел, който е собственост на болярин, те се задължават не само да му дадат 50% от реколтата, но и да отработят определен брой дни в годината на друга негова земя. Първоначално е ставало въпрос за 12 дена годишно – но към средата на 19 век вече се стига до между 24 и 50 дена годишно – *"условия, много по-лоши в сравнение със съседните Хабсбургска и Руска империи"* (Quataert 2005:134).

Тази *"уникално експлоататорска селско-стопанска система"* (Berend 2012:444) е довела до избухването през 1906 г. в Румъния на последното значимо селско въстание в Европа. (Berend 2012:444).

Конкретните параметри на стопанската дейност на д-р Петър Берон

Както за повечето страни от живота на д-р Петър Берон, и за стопанската му дейност конкретните данни са твърде оскъдни, но все пак като безспорно установени данни засега е известни следните обстоятелства:

През 1835 г. той сключва дългосрочен (за 6 години) договор за наем на тристаен апартамент. Въпреки че точната сума не е известна, самата дългосрочност на до-говора предполага вече постигната стабилност на доходите на наемателя. Освен това за самостоятелно живеещ човек тристайно жилище, особено в онзи период, е белег за луксозен начин на живот. За сравнение: данни от доста по-късен пери-од показват, че към 1906 г. в Румъния само 14.6% от къщите имат по 3 стаи, и само 4,5% имат повече от 3 стаи, т.е. семействата тогава, включително и тези деца, най-често са живели в двустайни жилища. (Georgescu 1991: 175)

През 1841 г. д-р Петър Берон закупува (от друг лекар д-р Петре Ферари) малко селско имение („Присака“), с прилежащи засаждения и пристройки, на стойност „400 императорски жълтици“. Под „императорски жълтици“ тук следва да се разбира валутата на тогавашната Австрийска (Хабсбургска) империя, наричана „гулден“ (или „форинт“ – в Унгарската част).

Известни са още няколко сделки, този път за наемане на мошии.

Пак през 1841 г. Берон наема за срок от 6 години, от Костаки Браилою, болярин от Крайова, мошията Салчия в окръг Мехединци. През същата година и в същия окръг той взема под наем и друга мошия – Дървари, а управител на двата имота става неговият племенник Стефан Р. Берон – син на брат му Руско.

През 40-те години на XIX в. П. Берон наема за ползуване още няколко мошии от Ана Полизу. Между тях са стопанството Миеря, разположено в околия Амара-дия в окръг Долж, Негован в околия Мотрул де Сус, окръг Мехединци, Шушан в с. Шушан от околия Олтул де Жос, окръг Римнику Вълча и Бранище в еднои-менното село от района на околия Жиул де Жос – окръг Долж.

Но най-значимият имот, който П. Берон придобива, е имението „Скорила“ в едноименното село, разположено на около 60 км от Крайова (и горедолу на същото разстояние от град Видин, т.е. сравнително близо до България). За съжаление до момента не са открити данни как точно Берон е придобил собствено-ността. Единствените данни, с които разполагаме, са от съдебно решение от 1864 г., при което по искане на П. Берон съдът възлага на землемер да установи точните граници и размери на имението и резултатът е вписан като 10 000 дека-ра, голяма част стари дъбови, букови и иглолистни гори. Годишната доходност на имението е оценена на 1000 австрийски гулдена.

През 1971 г. румънският историк Константин Велики публикува две писма на П.Берон от май 1864 г. в Париж, в които той се обръща към ръководителя на кабинета на тогавашния управител на Влахия с искане да му бъде изплатена компенсация за това, че през войната (Кримската война, 1854-1856) в неговия хотел в Крайова са били настанени първо руски, а след това и австрийски войници. Според П. Берон, първоначално са му били обещани по 600 дуката на година, по-късно обща сума от 1000 дуката, намалена след това на 800, след това намалена на 600, и накрая намалена на 400. П. Берон в писмото си заявява, че е дал пълномощно на Иван Бакалогу да получи тази сума, но тя така и не е била изплатена. След две седмици, в повторно свое писмо, П. Берон се съгласява и на 350 дуката, след получаването на които той ще се откаже от други претенции. Няма данни как е завършило това. (Velichi 1971)

Най-новаторския стопански проект с участието на д-р Петър Берон

През 1846 г. в Крайова се създава първото румънско акционерно дружество – с идеята да се закупят два кораба-влекачи за превозване на стоки по р. Дунав. В румънския вестник „Веститорул ромънск“ от 26 октомври 1846 г. е публикувано съобщение за основаването на дружеството, съдържащо и подробен списък на основателите – 25 души, сред които е и името на д-р Петър Берон. Той участва с 10 акции, колкото са записали и близо половината от участниците, като останалите имат главно по 5 акции, а само един участник е с 20 акции. Сред участниците са известната влиятелна фамилия Бибеску (с двама представители – Йоан и Дмитрие), докато, както вече споменахме по-горе, друг представител на същата фамилия – Георге Бибеску по същото време заема най-високата административна длъжност в княжество Влахия: княз (1843—1848). Учредителите излъчват помежду си три лица, сред които е и Петър Берон, които да проучат конкретните условия за закупуването на двата парахода.

Както посочва Иван Алексиев (Алексиев 2016), прави впечатление, че по същото време Петър Берон вече е започнал да публикува трудовете си в области, свързани с корабоплаването (метеорология, таласология, противопожарна защита, безжична електрическа връзка).

По принцип акционерните дружества се считат за "най-висша форма" на организиране на капитала. Като такива са определени от Маркс в третия том на „Капиталът“, глава 27. (Паульман 2015).

Характерна особеност на акционерните дружества е „деперсонализирането“ на капитала – при тях предприемачът се превръща, по думите на Маркс, в „чисто хартиен капиталист“. При акционерните дружества се извършва пълно отделяне на двете роли – на собственик и на мениджър (които при други форми на сдружаване поне в известна степен се припокриват); тук собственикът вече не участва в производството, а управителят пък не участва в собствеността. Маркс е отдавал голямо значение на акционерните дружества, тъй като е считал, че те са „резултат от най-висшето развитие на капиталистическото производство“, и като такива са необходим преходен етап към превръщането на капитала в ... „не-посредствено обществена собственост.“

Ъ Н Т Р Ъ.

27 але къръртоареі луні
ste а се съвърші дере-
въ, а съжатулуі Георгіе
тулуі поесту Доши, уи-
Міністрі М. Сале, тоатъ
ші Остъшеск.

В Я.

Втрона духа де асоціа-
тениі лукръі колосале,
ціі не ржурі ші не мърі
ете ане шарі, ші алтеле,
лнвсгъдеск педатуріе,
А дитрешиде о стъ-
тревгеск улуі Стаг, есте
шдъ; кѳчі сѳар чере ка-
е; а ле два таръш асу-
грей; дн време че шулці
въ съ сіпдъ, ші ну се
ѳппладе дшпотрѳівоа-
ушге ку ѳвгеа вінедуі
ргърей продуктелор дъ-
уптанші воері ші пегу-

дн сус, ка пріп вотаціе съ адеатъ о діректіе де пан
саѳ чіпці мѳдуларі а кѳрора дестоіпціе ші характер а
конгрѳсулнъ ку сагѳла че лі се днпредіпдееазъ; карі ш
де о парте се вор днделетвічі ку кумпѳртоареа ші дн
ѳіпцареа ачестор вале. Іар не де алта вор алкѳтвіі п
статут не каре шаі днтѳѳ дн вор денуне дн четчетарі
овціі, ші дунъ че съ ва пріпші де кошплект, атѳнціі по-
трѳівіт ку поваца ачестуа се ва кѳрѳшѳ ачестъ днтѳѳ
пріпдере влар де ДД. Діректіорі алеші дн смнѳа соціе
тѳціі че са зіс шаі сус.

Дптовтаѳ дупъ орігінал уршеазъ іскѳлітуріе:

Іоан Бівеску.	Констандіп Бравовелу.
Ніколае Бѳрлоѳ.	Іоан Дівулеску.
Дімітріе Харалампіе.	Петре Верон.
Петраке Оведелу.	Бѳлудъ Бѳкѳноѳ.
Іоан Отетелішану.	Енаке Харіад.
Констандіп Зѳтреану.	Ніколае Міхаіл.
Дімітріе Бівеску.	Петру Анастол.
Іоан Влѳдоану.	Констандіп Кіпа.
Глігоре Раковіцъ.	Дімітріе Пенѳл.
Щеѳан Гѳлеску.	Нае Фрагопціелу.
Констандіп Глоговелу.	Глігоре Лѳчелу.
Георге Оуран.	Георгіе Пішаков.
Дімітріе Полізу.	

Сѳаѳ скѳіпѳа де пѳрѳа дѳкѳіі оспрѳіѳавѳ ші пѳрѳа

Факсимиле от страница от румънския вестник „Веститорул ро-
мънск“ от 26 октомври 1846 г., където е публикувано съобщение за
основаването на първото румънско акционерно дружество, с участи-
ето на д-р Петър Берон (името му е трето във втората колонка)

Съществуват податки, че влиятелните български търговци от епохата на Петър Берон, въпреки че в мнозинството си са функционирали като еднолични търговци или обусловени от роднинска връзка съдружия (както често постъпва и самият П. Берон), в същото време са разбирали огромното значение на акционерната форма на капитала.

Историкът Христо Глушков, ползвайки част от запазената кореспонденция между Христо Тъпчилешов („крупен банкер и търговец“) и братя Георгиеви, посочва, че в отговор на предложение за създаване на съвместно акционерно дружество през 1864 г. Евлоги Георгиев принципно е одобрил идеята, като имаща значение, надвишаващо моментният конюнктурен бизнес интерес: *„явяването на нашия народ с една такава търговска дружина между търговския свят“* би било полезно не само за конкретните участници в начинанието, но и *„ще донесе нравствена изгода за народа ни“*, който *„само чрез външната търговия може да се развие, да напредне... и да се опознае от европейския свят“*. (цит. по: Глушков 2014: 43)

И все пак: защо първото румънско акционерно дружество, създадено с цел да се закупят два кораба-влекачи, се създава именно през 1846 г.? Отговорът изглежда следва да се търси във вече посочената по-горе криза в селското стопанство в Западна Европа по същото време. Съвременни изследователи по стопанска история посочват, че именно към 1847 г. цените на зърното в Западна Европа са достигнали пик (Ó Gráda et al 2006: 29) – така че от гледна точка на тази конюнктура, годината 1846 г. изглежда „тъкмо навреме“.

Една хипотеза за естеството на бизнес-конфликта в края на земния път на д-р Петър Берон

Както посочва Кевин О'Рурк в драматично озаглавената си статия „Зърнената инвазия в Европа, 1870—1913“, още след откриването на „Новия свят (Амери-ка) икономическата логика е подсказвала, че за „Стария свят“ (Европа) от това ще произтекат доста ползи, но и доста проблеми. Причината? Появил се е „ресурс толкова изобилен, че е на практика безплатен“ – земеделската земя в Америка. Според О'Рурк, „подобно повишаване на снабдеността със земеделска земя неизбежно би предизвикало пагубни последствия за собствениците на земя в Европа“ (O'Rourke 1997: 775). Разбира се, това не е станало много бързо – необходимо е било все пак да се развият и доста технологии, – но е било неизбежно: към края на 19 век процесът достига своята връхна точка, „тъй като параходите и железопътните линии вече свързваха все по-тясно Новия свят със Стария“. Всички тези фактори: удрените масиви в Америка, все по-лесният и по-евтин транспорт на земеделска продукция от все още тогава рядко населената Северна Америка към доста по-гъсто населената и урбанизирана Европа, водят към едно: рентата (доходността) от земеделската земя в Европа спада. Според О'Рурк, само за сметка по-евтино зърно, което пристига от Америка, доходността от земята в страни като Великобритания, Франция и Германия спада с 10-20 % към началото на 1870-те години и „епохата на едрата поземлена аристокрация отива към своя край“ (O'Rourke 1997: 798).

Как се отразява всичко това на имененията, които д-р Петър Берон притежава? В края на живота си, подтикнат и от съответния новоприет тогава румънски закон, ограничаващ възможностите чужди граждани да притежават значителни имуществва в Румъния, д-р Петър Берон прехвърля своите имоти на други лица, най-вероятно срещу договореност те да продължат и занапред да изпращат към училищата в България всяка година същите суми, които преди това самият д-р Петър Берон е дарявал. Когато обаче под натиска на евтиното американско зърно цените в Европа започват да спадат, самият годишен доход, който носят тези имоти на своите нови собственици, също спада значително. А ангажиментът те да изпращат пари за училищата остава твърдо фиксиран. Възможно е в един момент да се е стигнало и до положение, при което новият собственик е на практика на загуба от цялата дейност, тъй като сумата, която трябва да изплаща, над-вишава доходността от имота.

Най-вероятно именно това е причината за този фатален бизнес конфликт, който, започнал първо в съдебната зала, за съжаление завършва трагично за д-р Петър Берон извън нея.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Berend, T. I. 2013. An economic history of nineteenth-century Europe : diversity and industrialization. Cambridge New York: Cambridge University Press, 2013.
- Georgescu, Vlad. 1991. The Romanians : a history. Columbus: Ohio State University Press, 1991. ISBN: 9780814205112
- Jelavich, Charles, and Barbara Jelavich. 1961. The Danubian Principalities and Bulgaria under Russian Protectorship. // *Jahrbücher Für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, 9, no. 3 (1961): 349-66.
<http://kenli.nbu.bg:2104/stable/41041818>
- Officer, Lawrence H. and Samuel H. Williamson, 2018. Five Ways to Compute the Relative Value of a UK Pound Amount, 1270 to Present. // *MeasuringWorth*, 2018.
 URL: https://www.measuringworth.com/calculators/ukcompare/result.php?year_source=1890&amount=17840&year_result=2017
- Ó Gráda, Cormac & Eric Vanhaute & Richard Paping. 2006. The European subsistence crisis of 1845-1850 : a comparative perspective. // Working Papers 200609, School of Economics, University College Dublin, URL: <http://www.helsinki.fi/iehc2006/papers3/Vanhaute.pdf>.
- O'Rourke, Kevin H. 1997. The European Grain Invasion, 1870–1913. // *The Journal of Economic History*, Volume 57, Issue 4, December 1997, pp. 775 - 801
 DOI: <https://doi.org/10.1017/S0022050700019537>
- Quataert, Donald. 2005. The Ottoman Empire, 1700-1922. Cambridge, UK New York: Cambridge University Press, 2005. ISBN: 9780511127939
- Rădvan, Laurentiu. 2009. On the Medieval Urban Economy in Wallachia. // *Analele științifice ale universității “Alexandru Ioan Cuza” din Iași*. T. LVI., 2009, 489-501, http://anale.feaa.uaic.ro/anale/resurse/39_E08_Radvan.pdf

- Sampimon, Janette. 2006. *Becoming Bulgarian : the articulation of Bulgarian identity in the nineteenth century in its international context: an intellectual history*. Amsterdam: Uitgeverij Pegasus, 2006.
- Šedivý, Miroslav. 2011. From Hostility to Cooperation? Austria, Russia and the Danubian Principalities 1829—40.// *The Slavonic and East European Review* 89, no. 4 (2011): 630-61. doi:10.5699/slaveasteurorev2.89.4.0630.
- Velichi, Constantin. 1971. Deux lettres inedites du Dr Pierre Beron.//*Revue des Études Sud-Est Européennes*, IX, 2, 249-262
- Алексиев, Иван. 2016. Д-р Петър Берон и създаването на първото румънско параходство (1846).//*Морски вестник*, октомври 2016 г. URL:http://morskivestnik.com/compass/news/2016/102016/102016_79.html
- Балкански, Тодор. 1996. Трансилванските (седмиградските) българи. Етнос. Език. Етнонимия. Ономастика. Просопографии. - Велико Търново: ИК „Знак 94“, 1996. ISBN: 954-8709-16-3
- Вичов, Жендо. 1984. Летопис на Жендо Вичов от Котел. В: Начев, Венцислав и Никола Ферманджиев. 1984. *Писахме да се знае: Приписки и летописи*. - София: Издателство на Отечествения фронт, 1984, с. 307-318.
- Георгиева, Цветана. 1988. Еничарите в българските земи. - София: Наука и изкуство, 1988.
- Гергова, Ани. 2004. Българска книга: Енциклопедия. София: Pensoft Publishers, 2004. - 506 с.
- Глушков, Христо. 2004. Евлогий и Христо Георгиеви: Живот и дейност. Карлово: Ротари Клуб Карлово, 2014. ISBN:978-619-90287-1-1.
- Добрев, Петър З. 2016. Родът Холевич и Котел - от протоиндустрия към капиталистическо земеделие.//*Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания. Том I. Градското стопанство в българските земи през вековете*. Варна: Икономически университет Варна, 2016. с.308-327 ISSN 2534-9244
- Дочев, Гено.1922. Д-р Петър Берон и неговото дело.//*Училищен преглед*, 1922, Април, с. 202-227.
URL: <https://archive.org/details/uchilishtenpregl2141bulg>
- Думника, Иван. 2015. Българските преселници в Бесарабия в края на XVIII – първата половина на XIX век в историографията. - Кишинев : Lexon-Prim ; S.Ş.B., 2015. – 440 с., ISBN:978-9975-9577-4-8
- Йорданов, Кръстьо. 2015. Дервентджийството в района на Стара планина и Предбалкана през XVI в.//*Известия на Регионален исторически музей – Габрово*, том II, 2014. Фабер. 2015, с. 174-193.
- Каяпънар, Айше. 2021. Примери за парични фондации в Русе и Търново (XVII-XIX в.).//*Известия на ЦСИИ*, том VI, 2021.
URL: <http://csii.bg/series/2021-6/html/15-A-Kayapinar.htm>
- Каяпънар, Айше и Левент Каяпънар. 2019. Размирици в Северна България. Борба за надмощие между Тръстеникоглу и Йълъкоглу. //*Известия на ЦСИИ*, том IV, 2019. с. 275-285. URL: <http://csii.bg/series/2019-4/html/22-Kayapinar.htm>

- Кил, Махиел. 2002. Изкуство и общество в България през турския период: Нова интерпретация. (прев. от англ. Росица Градева) София: Любомъдрие-Хроника, 2002. ISBN: 954-8334-52-6
- Киров, Г. 1895. Летописът на Жендо Вичов. // *СБНУ*, т.12, 1895, с. 350-378
- Ковачева-Костадинова, Вяра. 1991. Занаяти в югозападните Български земи XV-XIX век: принос в историческата етнография и терминология на общобългарската занаятчийска традиция. София: Изд. на Българската Академия на науките, 1991. - 285 с.
- Колев, Николай. 1987. Българска етнография. - София: Наука и изкуство, 1987.
- Мутафчиева, Вера. 1993. Кърджалийско време. 2-ро изд. - София, Издателство на Българската академия на науките. 1993. 294 с.
- Начев, Венцислав и Никола Ферманджиев. 1984. Писахме да се знае: Приписки и летописи. - София: Издателство на Отечествения фронт, 1984.
- Паульман, Валерий Фёдорович. 2015. О весьма спорных концепциях по поводу акционерной собственности. // *Экономическая и философская газета*, № 19-2015, 08.07.2015 URL: <http://www.eifgaz.ru/paulman19-15.htm>
- Ракова, Снежана. 2012. Търговията на Брашов с градовете по брега на Дунав (кр. XIV-XV век). Пътят от север на юг през Дунава. Софийски университет „Св. Климент Охридски“, *MEDIAEVALIA*, год. II, 2012, кн. 5, с.41-73
- Русев, Иван. 1993. По някои въпроси из възрожденската история на Сливен. // *Епохи*, 1993, Том, Брой 3, с.97-106. URL: <http://journals.uni-vt.bg/getarticle.aspx?aid=3970&type=.pdf> ISSN: 2534-8418
- Русев, Иван. 2017. Разнообразие в разпространението на модерната стопанска култура на българите през Възраждането (XVIII-XIX в.). // *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Том II. Разнообразието в българското стопанско-историческо развитие. Варна, 2017 г. с. 35-54. (ISSN 2534-9244).
- Табаков, Мартин. 2019. Ролята на Васил Хаджистоянов-Берон за духовното развитие на България и интегрирането и в европейската култура. // *Философски алтернативи*, 2019, бр.2, с. 123-147. ISBN:0861-7899
- Тодоранова, Василена. 1994. Между елинизма и романтизма (Наблюдения върху преводите на Н. С. Пиколо от старогръцки на новогръцки език). // *Проглас* №3 1994, URL: <http://journals.uni-vt.bg/getarticle.aspx?aid=3512&type=.pdf>
- Цветкова, Бистра. 1958. Извънредни данъци и държавни повинности в българските земи под турска власт. София, Издателство на БАН, 1958.

НИНА ДИМИТРОВА***ПЕТЪР БЕРОН ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА БЪЛГАРСКИ ЛИТЕРАТОРИ**

Abstract: I The text traces the literary-critical reception of the heritage of our prominent revivalist, as well as the artistic embodiments of his image. The proposed rationale is that this perspective provides another touch to the overall portrait of Peter Beron, insofar as it highlights even more clearly his dual reception by his compatriots both from the period immediately before and after the Liberation, from the interwar years, and from the second half of XX century. The beginning is given with the ode dedicated to Dr. Beron by the poet Georgi Peshakov, followed by a commentary on the interpretations of Vasil Pundev, Milko Ralchev, Mikhail Arnaudov, Nikola Nikitov, Fani Popova-Mutafova, Kiril Topalov, Svetlozar Igov, Dragan Tenev.

Keywords: Peter Beron, Bulgarian Renaissance philosophical thought, national romanticism, Slavic messianism, Bulgarian literary portraits of Peter Beron

В един разговор за ценностите на българския консерватизъм, отразен на страниците на списание „Панорама“, 1992, Тончо Жечев споделя следното: „Понякога съм стоял онемял пред фигури от нашето Възраждане! Трябваше да изобретя словосъчетанието „монолитни смешения“, за да охарактеризирам, някак да се справя с явленията. Помислете само за д-р Петър Берон, не днешния, политика, а праядо му, който за нацията е учител, останал със своя „Рибен буквар“, т.е. дошъл да ни научи на азбукито, чиста проба възрожденец. Но опитайте се да го погледнете от ъгъла на тогавашна Европа с неговите усилия да създаде световна система на науките тъкмо във времето на диференциацията им, с научните му занимания и стремежи, напомнящи алхимиците на средновековието. Д-р Петър Берон с единия крак е тук, на наша почва, с другия – неизвестно къде, губи се от погледа ни, става непонятен и нам, а и на Европата. Нещо като гигант и същевременно карикатура на гигант. Това ми даваше основание за заговоря за „Бероновия комплекс“ на нашата интелигенция“ (Разговор с Тончо Жечев относно ценностите на българския консерватизъм 2020).

Едно от твърденията в това изказване на литературния критик ми направи особено впечатление – обобщението за двойствената рецепция на Берон: „Нещо като гигант и същевременно карикатура на гигант“. Тази двойствена рецепция наистина постоянно е съставлявала аурата на българския възрожденец. Тя е един от акцентите и в настоящото изложение, докосващо се до личността на Петър Берон – „мъж с енциклопедични познания, мъж на чистата научна дейност“, „гений на синтезата, философ – носител на нов мироглед“, както гласи оценката на един автор в патриотичното междувоенно издание „Отец Паисий“ (Пенчов 1936: 403). Неговото име според същия автор

---

* Проф. дфн в ИФС, БАН.Email: ninaivdimitrova@abv.bg

трябва да бъде поставено наред с първите творци на науката, което не е сторено вероятно поради това, че е българин (Пенчов 1936: 402). Биографичните детайли от живота на Петър Берон са достатъчно известни, за да ги коментирам тук; налични са и множество интерпретации както на знаменития „Рибен буквар“, на просветната и дарителската му дейност, така и на неговата оригинална философска система. Това ме мотивира да потърся по-различен ракурс към личността на Петър Берон. Преглеждайки статия на един от големите познавачи на Берон – Борис Йоцов, посветена на одата, която е написал роденият в „славянско племе“ (по собствените му думи) поет Георги Т. Пешаков (1785 – 1854), ми хрумна да проследя литературно-критичната рецепция на наследството на нашия виден възрожденец, както и художествените възплъщения на неговия образ. Това би предоставило още един щрих към цялостния портрет на Берон. Защото „именно отзивите за Берон – включително художествено-литературните, налагат представата за двама Бероновци: „Единият Петър Берон – надскочил своето време с повече от век, но разочаровал съвременниците си с нежеланието да продължи започнатото с „Рибния буквар“ – и същевременно останал в последните години на живота си самотен, отчужден, затворен. <...> И другият Петър Берон – ученият, който поднася на модерна и „просвященна Европа“ фантазма на своите хрумвания, търси физически зависимости, открива химически формули, очертава пътя на северни и южни ветрове (които и до днес стоят отбелязани на метеорологичните атласи!), но който сякаш безнадеждно е изпреварен от големите европейски умове...“ (Дамянова 2005).

И така, ето какво казва Борис Йоцов за одата на Георги Пешаков: „Известността на Берона, особено между българите в Румъния, обаянието на неговата личност, любовта към просветения българин, намира най-ярък израз във възхвално за него стихотворение, написано от букурещкия поет Георги Т. Пешаков. Наистина, първата половина на XIX век у нас живее с висока представа за личността. Българинът – писател, общественик, труженик, издигнал се с труд и дарби над своята среда, е предмет на особено внимание. Той не само работи в полза на своя народ, но е и надежда за по-добри дни на народа, но е и гордост, че българска гръд е откърмила достойни синове“ (Йоцов 1933: 162).

Българският славист-бохемист информира, че Георги Пешаков е автор на оди и за други наши възрожденци или за личности, спомогнали за осъществяването на българското възраждане. Според Йоцов той изглежда отблизо е познавал Берон, пребивавал е в Крайова. Желанието му било да напише възхваляващо стихотворение за Берон, което да е едновременно и призив към него да не изоставя започнатото дело. Стихотворението, озаглавено „Г-ну доктору Беровичу“, е запазено в ръкопис, писано е в Букурещ на 01. 03. 1837 г. Йоцов долавя намек за научните занимания на Берон и с това обяснява призива на Пешаков Берон да служи не толкова на културна Европа, колкото на непросветена България:

„Па така кога славноболгарска
Майка те доила, те отасла,
Тъкмо ней не щеш да ты заслужиш,
И за нея ти да се не трудиш?? (цит. по: Йоцов 1933: 163)
И още:
„Подкачи без стид, не бой се нищо,
Труд ще ти плати она [родината] обилно!
Ще ти бы на век оназахвална!
Нещешъке кая, почни ты самΩ“ (цит. по: Йоцов 1935: 11)

Патосът на одата е, че Берон следва да се предаде изцяло в служба на народа – това е пътят, начертан от „Рибният буквар“. Йоцов добавя, че произведението на Пешаков, сравни ли се с одата му за Юрий Венелин, добива особен смисъл. Казано с думите на Йоцов: „чужденци като Венелин посвещават силите си на България, а един българин, не по-малко даровит, иска да възлезе там, гдето други народи отдавна са изплели венец на славата“ (Йоцов 1933: 164). Това е мотив, който е най-често срещан в отзивите и на други сънародници на Берон – и съвременници, и по-късни автори, особено от междувоеения период.

Що се отнася до поетичното майсторство на Пешаков, българският славист казва: „Ако и да не владее техниката на стиха и да е лишен от езиков и музикален усет, ако и да е далеч от поетичните извори на вдъхновението, Пешаков внася в нашата книжнина със своята стихова творба особено ценен дар. В нея той дава израз на свои лични възгледи, на едно желание на времето, на един култ към творческата личност. Той завършва делото на относбата на съвременници към делото и личността на П. Берон“ (Йоцов 1933: 165).

Тази статия на Борис Йоцов е част от текста му, включен в негов сборник от 1935 г. и озаглавен „Д-р Петър Берон и неговите съвременници“. Той съдържа няколко акцента, първият от които е, че делото на Петър Берон е светско; неговият Буквар е първата изцяло светска книга в нашата книжнина.

Вторият акцент е върху процеса на създаване на мит за Берон още през 30-те – 40-те години на 19 век: „От отзивите на Венелин, Кипиловски и Априлов се долавя, че през 30-те и 40-те години на миналия век се създава култ към личността и делото на Берон“ (Йоцов 1935: 7). Заслуги за създаването на този мит имат не само изброените, но и Иван Добровски, Иван Селимински и др., които със своите очерци също имат значителен принос. Ето и изказването на Марко Балабанов, което по същия начин се вписва в митотворческия процес: „ум възвишен, памет извънредна, знания обширни и солидни, реч пленителна, при това характер философски, скромност крайна...“ (цит. по: Арнаудов 1969: 139). Не по-малко е значението на олитературяването на личността на Берон, както постъпва Георги Пешаков – с неговата ода Йоцов продължава да се занимава и в текста от сборника за съвременниците на д-р Петър Берон, 1935 г.: „В трийсет четиристишни строфи той изразява, с тром

стих в петостъпен хорей, своя възторг пред Берон, преклонението си пред миналото на българския народ <...>, своя въззивкъмкрайовскиялекарда се отдаде в служба на своята родина“ (Йоцов 1935: 11).

С оглед на периода, в който е написан текстът на Йоцов, е съвсем обясним акцентът върху разочарованието, че Берон – макар да е човек, пред когото се стъписва и прекланя Европа (по хиперболите на Иван Селимински от негова реч в Болградската гимназия за годишния изпит през 1865 г. (вж. Йоцов 1935: 18)), се е отчуждил от родината си, че не свързва делото си с нея, че със своята наука не „засяда“ в духовния живот на страната (вж. Йоцов 1935: 38): „Изглежда, сам Берон схваща, че не може да бъде разбран от сънародниците си. Затова дава обяви в български вестници за съчиненията си, прави извадки от тях, пише писма до приятели, праща в превод чужди отзиви за тях“ (Йоцов 1935: 16). Българската интелигенция дълго ще чува за славата на Берон (Йоцов подчертава значението на разясненията от страна на Иван Добровски), но какво точно – остава неясно. Сънародниците на Петър Берон (и негови съвременници)изобщо не подлагат на съмнение бляскавите успехи на д-р Петър Берон из европейските научни институции – да чуем честоцитирани тедуми на Иван Селимински, приведени и от Борис Йоцов: „Той-зивиосокучений мъж най-напред от всякий друг се зае да реши най-трудний въпрос, въпрос, който е бил досега предмет на всегдашен спор между учените, сиреч спор за първоначалните творчески сили на вселената и в продължение на трийсетгодишно изучение на тоя предмет успя да определи природата и свойствата на тая сила и математически да изясни причините на всичките явления, тъй что-то да приведе в система всичко, что е оставало дотогава несвязно и разединено“ (цит. по: Йоцов 1935: 19).Тъкмос последното твърдение е свързан и последният акцент в студията на Йоцов – не само отчуждението на Берон от мисловните тенденции в нуждаещата се от просвета негова родина, но и основателни резерви дали това отделяне от нея наистина си е заслужавало: „Резултатите от неговите изследвания дават ли основание да се мисли, че тревогите и усилията на творческия дух са имали смисъл? Днес нямаме цялостна преценка за огромното му дело. <...> Единичните преценки, отсъдите върху някои само негови съчинения, дават представа за тежък, непосилен труд, за голям ум, за горд учен, но не и за възглед и идеи, които откриват нови хоризонти, които оставят трайни следи“ (Йоцов 1935: 39 – 40).

Ще наруша хронологията в изложението, за да отбележа, че същото подчертава и видният български литературен историк и етнографМихаил Арнаудов в обстойния си очерк за мястото на Берон сред творците на Българското възраждане. Изтъквайки, че всъщност научното творчество на Берон не намира признание в Европа, Арнаудов определя българския учен като „парадоксален ум, който не се бои да влиза в противоречие с общопризнати факти и закони, Берон иска да обяснява не само физиката, но и метафизиката и етиката от становище на една своя „славянска философия“, която се оказва чиста фантазмагория. Крачейки самоуверено през всички науки, за да ги обедини

чрез идеята за някакъв вселенски флуид, нашият реформатор достига и до въпроса за прародината на човека и този въпрос бива решен съвсем неочаквано чрез езикова интерпретация, като се прибъгва до една колкото лесна, толкова и отречена от сериозното езиковзнание етимология на географските имена!“ (Арнаудов 1969: 157). Напуснал реалността дори повече от Раковски, откритията си Берон направил чрез проста игра с езика – става дума за представата за Малака като прародината на славяните. И така нататък. „Да беше Берон употребил духовна енергия и материално състояние изключително за по-скромни задачи с оглед на българската просвета и българската култура и политическо възраждане, той би пожънал стократно по-голямо признание...“ (Арнаудов 1969: 159).

От гледището на същия този период – 60-те – 70-те години на XX век, Светлозар Игове по-резервиран по отношение на отчуждеността на Берон – критикът не вижда защо творбите на български автори, писани на чужд език, да не са част от националната традиция. Според него както над 30-те научни труда, така и странстванията на Берон по Европа са израз на определен културно-исторически етап в националното ни развитие. От дистанцията на времето картината изглежда така: „Ако Българското възраждане е едно от чудесата на европейската история, тогава би трябвало да наречем Петър Берон „чудо на чудесата“...“ (Игов 1974: 69). В собственото му време обаче тези трудове остават непознати и макар облъхнати от европейска научна слава, не могат да окажат влияние върху развитието на философията у нас. Пророчеството на Иван Добровски от 1850 г. се сбъдва доста по-късно, и то само частично: „Знанията на Берон имат толкова голямо значение, че не е възможно да се задържат единствено в България, но ще се разпространят и сред останалите славянски народи. Това издига престижа на българския народ сред славянския свят“ (Добровски 1850: 10).

В междувоенния период има още един – и твърде характерен за периода – опит за художествено пресъздаване на образа на Петър Берон. Негов автор е писателят Никола Никитов, който в библиотека „Велики българи“ издава през 30-те години поредната малка книжка (обичайно те са около 32 страници), озаглавена „Д-р Петър Берон“. (Кратък разказ за съдбата на Берон е поместен и в сборника на писателя, посветен на апостолите на българската свобода (вж. Никитов 1943)). Текстът е художествена биография на българския възрожденец и учен, започвайки от годините, прекарани в училището на Константин Вардалах в Букурещ. Светският характер на Беровия „Буквар“ е един от акцентите в книжката; другите са дарителската дейност на Берон и дружбата му с Николай Павлович. Що се отнася до огромния период на научно творчество, то той е само споменат. За установилия се в Париж учен е казано следното: „Тук, спокоен и осигурен материално, той се посвети на научна дейност. Написа много книги и статии на френски и немски език върху най-различни въпроси: физика, химия, математика, астрономия, метеорология, философия“ (Никитов 1939: 29). Каква е съдбата на тези книги, как

са били приети от европейския учен свят, доколкото са били достъпни на съвременния на Берон български читател – това са въпроси, до които писателят изобщо не се докосва, което е за мен указание за изчерпващата се почти единствено с „Рибния буквар“ популярност на нашия възрожденец.

Следващият текст от междувоенния период е студията за Берон, написана от писателя Васил Пундев (по ирония на съдбата той също завършва живота си трагично). Пундев представя Берон като една от най-интересните фигури на Възраждането ни, първа типична в европейски смисъл на думата ренесансова личност: „Като разностранен дух, той би можал да се нарече пръв наш енциклопедист, и бихме могли да го сравним например с руския възродител Ломоносов. В живота и дейността на Берон се преплитат изненадващи практически възгледи и фантастични планове. Има у Берон нещо необозримо, вече непонятно за нашите дни, което го прави една загадъчна личност“ (Пундев 1942: 38). Българският писател се позовава на мнението на Бердяев за Средновековието като концентрирана духовна енергия, подготвила Ренесанса, и я прилага към нашия възрожденски контекст. Но Берон, казва Пундев, „стои уединен в нашето възраждане – без близки пред себе си и след себе си. Това е човек с отражения на гениалност, неподготвима от преки условия. Обясняват я общи епоховни особености, онова, що се нарича дух на времето и което се проявява в изключителни личности, често водещи борба с неговите непосредни условия или съвсем откъснати от тях, заети с работа ненужна за съвременниците, в сфера, чужда на техните задачи и цели“ (Пундев 1942: 39). Такъв е и случаят с Берон – неговите научни книги биха останали неразбрани за сънародниците му дори ако бяха написани на български. Затова Берон търси западноевропейския просветен читател. Това не го прави по-малко патриот – такъв той остава до края на живота си. Според мен това е може би най-точната, адекватната оценка за творчеството на Берон, която обяснява невъзможността той да бъде вписан в тогавашния български културен контекст. В отзива си за тази обширна студия на Васил Пундев Пеньо Русев отбелязва неговата експертиза в областта на гръцкото възраждане и респективно заслугите на изследователя за акцента върху значението, което гръцкото, сръбското и румънското възраждания оказват върху нашето (вж. Русев 1943: 5).

Ще спомена още един портрет на Берон, изграден от български литератор – това е Милко Ралчев – поет, драматург и литературен критик Той е автор на обширна историко-литературна студия, придружена от извадки от „Рибния буквар“. Най-общо Ралчев определя възгледите на Берон (особено в аспекта на философската антропология) като позитивизъм, а отношението му към природата – като романтизъм (Ралчев 1947: 15).

През втората половина на ХХ век освен вече споменатия текст на Светлозар Игов следва да отбележим литературния портрет на Петър Берон, изготвен от Кирил Топалов в неговата книга „Възрожденци“, 1974. Берон е представен като емблема на българския век на Просвещението и същевременно

като ренесансов човек, специализиран в различни науки и владеещ множество езици. Най-високо е оценен славянският месианизъм на българския учен (вж. Топалов 1974: 49 – 50). На славянския месианизъм на Берон набляга и Фани Попова в художествено-биографичната си книга за д-р Петър Берон, част от поредицата „България в образи“. Вероятно книгата на писателката е единственото пространство, където намират художествено превъплъщение философските идеи на Берон, а не само неговият Буквар, както е обичайната практика при неговото олитературотворяване. Фани Попова, в духа на предишните си исторически съчинения, е пресъздавала автентичната атмосфера (в случая – на европейския 19 век), в която да са на мястото си и „разговорите“ на Берон с Шелинг, и европейските му научни срещи. Писателката обговаря и ключови термини от натурфилософските схващания на Берон като флуид, електър, архегет и т.н. Що се отнася до славянския месианизъм, в тази книга от седемдесетте години на XX век – в духа на променения политически контекст, посоченият месианизъм, за разлика от междувоенния период (когато Попова съвсем не е привърженичка на концепцията за славянския произход на българския народ), е положително оценен и подчертан – ето как Фани Попова „преказва“ Берон: „Всяка раса изразява известен мироглед, известно отношение към света. Най-дълбоко е проникнало до глъбините на света славянството“ (Попова-Мутафова 1972: 265).

Фани Попова споделя, че след прочита на нейния роман за Берон получила множество отзиви, в които се казвало, че за пръв път читателите са се запознали и с другите страни от неговия живот и дело, извън авторството на „Рибния буквар“. Писателката признава, че когато се е заела с написването на романа, не е знаела нищо за научното му творчество и това – „фантастичният път на малкото котленско овчарче“, за нея е било голямо предизвикателство. Мотивирана от твърдението на Берон, че не е още дошло времето българите да прочетат и разберат неговите книги, Фани Попова се захваща с осемтомното му съчинение: „Най-интересното е, че аз действително подирих и намерих в една библиотека осемте тома на „Панепистем“, събраните съчинения на д-р Петър Берон, издадени на френски език в Париж преди един век“ (Попова-Мутафова 1974: 23). Писателката си служи с италиански, немски, френски, руски, латински: „Прехвърлях се от един автор на друг: философи, физици, историци...“ (Попова-Мутафова 1974: 23). В резултат романът успява да създаде цялостен портрет на Петър Берон, включващ и популяризиращ и научното му творчество.

Ще спомена още и че образът на Петър Берон е пресъздаден и в две книги за деца (вж. Стоичкова 1973 и Попова-Мутафова 1977).

Накрая ще посоча и художествения очерк на Драган Тенев (1991), посветен на последните, трагичните събития от живота на Петър Берон – неговото убийство, както и предприетите следствени действия от румънските власти. Чрез разказа на адвокатката Джорджеску писателят подчертава огромната благотворителна дейност на учения за просветното дело в родината му („Да ви кажа право, колега, тогава останах много изненадан от големите суми, които

Берон завещава на различните просветни предприятия в родината си. Никога не бях виждал в дългата си практика тъй реално изразен патриотизъм, който не спира само до думите, а продължава и в дела“ (Тенев 1991: 49)).

Погледът на българските писатели и литературни критици допълва този на специалистите по история на идеите и доказва харизматичността на Бероновата личност, мотивирала ги да посветят усилията си на нейното разгадаване. Не е необичайна практика българските литературни дейци да насочват погледа си към личности от национален ранг и да ги обезсмъртят в творчеството си. Но за разлика от много други, увековечени и по този начин, Петър Берон заема особено място в националната памет – несъмнено поради това, че неговото творчество е почти непознато за народа ни както поради спецификата на изложените в него идеи, така и поради факта, че не е публикувано на български език. Затова и олитературотворяването му има допълнително значението за утвърждаването на българския европеец Петър Берон.

ЛИТЕРАТУРА:

Арнаудов, М. 1969 Петър Берон. // Арнаудов, М. Творци на Българското възраждане. Том 1. София, с. 132 – 172.

Дамянова, Р. 2005 Доктор Петър Берон – европеецът. // LiterNet, 09. 11.

Добровски, И. 1850 Д-р Петър Берон. // Мирозрение, № 1.

Игов, Св. 1974 Един от титаните...// Игов, Св. Високо при извора, с. 69 – 73. София.

Йоцов, Б. 1933 Г. Т. Пешаков и д-р Петър Берон. // Листопад, № 7-8, с. 162 – 165.

Йоцов, Б. 1935 Д-р Петър Берон и неговите съвременници. София.

Никитов, Н. 1939 Д-р Петър Берон. София, 2 изд.

Никитов, Н. 1943 Д-р Петър Берон. // Н. Никитов. Апостоли на българското възраждане. София, 27 – 29.

Пенчов, Гр. 1936 Делото на д-р Петър Берон.// Отец Паисий, №10, с.402 – 405.

Попова-Мутафова, Ф. 1972 Д-р Петър Берон. София, Народна младеж.

Попова-Мутафова, Ф. 1974 как написах „Д-р Петър Берон“. // Читалище, № 11, 22 – 23.

Попова-Мутафова, Ф. 1977 По стръмното към звездите. Исторически разказ за Петър Берон. София.

Пундев, В. 1942 Рибният буквар. Историко-литературна студия. // Списание на БАН, Историко-филологичен раздел, № 63, с. 37 – 81.

Разговор с Тончо Жечев относно ценностите на българския консерватизъм 2020 – https://glasove.com/public_html/index.php/na-nov-glas/razgovor-s-toncho-zhechev-zacennostite-na-bylgarskiya-konservativizm

Ралчев, М. 1947 Д-р Петър Берон: литературна студия. Рибен буквар: извадки. София.

Русев, П. „Рибният буквар“ от Васил Пундев.//Литературен глас, 1943, бр. 577, с. 5.

Стаичкова, Н. 1973 Да бъде светлина! (Повест за Петър Берон). София.

Тенев, Др. 1991 Дело № 132/ 1871 година. // Тенев, Др. Възрожденци. Новели за познатите ни непознати. София, с. 43 – 58.

Топалов, К. 1974 Енциклопедистът и неговият „Рибен буквар“. // К. Топалов. Възрожденци. София, с. 45 – 51.

ДИМИТЪР ГАНОВ*
СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ МЕЖДУ РЕФОРМАТОРСКАТА
ДЕЙНОСТ НА МИДХАТ ПАША В ДУНАВСКИЯ ВИЛАЕТ
И РАДИКАЛНАТА ПРОМЯНА В ОБРАЗОВАТЕЛНАТА
КОНЦЕПЦИЯ НА ПЕТЪР БЕРОН¹

Abstract: The study is a continuation of the research published in the journal *History*, issue 4/2019, which examines in detail the until then unknown connection between the transformations in the views of Dr. Petar Beron regarding the New Bulgarian education in his second testament, on the one hand, and the educational reform of Midhat Pasha in the Danube Vilayet, on the other. The present study appears as a result of the discovery of new facts related to the construction of the urban network of *rüşdiyyes* in the Ottoman Empire, as well as other circumstances conditioned by or consistent with the educational reform and the activity of Dr. P. Beron.

Keywords: Dr. Petar Beron, Midhat pasha, New Bulgarian Education, *rüşdiyye*, *islahhâne*, *iinternat*.

1. Образователната реформа в Османската империя и Дунавския вилает

Настоящото изследване развива допълнителни аспекти на тезата от статията „Второто завещание на д-р Петър Берон и образователната реформа на Мидхат паша”, публикувана в сп. „История”, бр. 4/2019 г. В нея са проследени конкретни концептуални съвпадения и несъвпадения във възгледите на двамата съвременници за смесеното по вяра и пол образование и радикалната промяна в отношението на д-р Берон към самостоятелното девическо образование се обяснява с относителна и по същество привидна конюнктурност спрямо създалата се нова ситуация в Дунавския вилает, зад която се крие добре премерен, така и останал нереализиран, план за практически ориентирано професионално образование на селските деца от двата пола, което да доведе до реализацията им като занаятчии в текстилната промишленост и в перспектива еманципиране на селското население от монопола на градската абаджийска, терзийска, „френктерзийска” чаршия и желязната хватка на „разпръснатата манифактура”. Проследени са множество потенциални последиствия от изложените в завещанието идеи, притежаващи новаторско и прогресивно значение за личностната реализация на момичетата, които нямат нищо общо с образователните планове на Мидхат паша, както и визията на Берон за преподавателите (жени-непрофесионалисти) и перспективите за тяхното отношение към учениците от двата пола. Цялостният подход на безкористния български дарител е напълно антагонистичен по отношение на концепцията за *исляхханетата* (букв. „изправителни домове”) като начални професионални училища с ясно изразена основана таргет група („деца от бедни семейства, сираци, изоставени, скитници”: Ганов 2019: 344), чийто безплатен или почти безплатен труд се използва за развиване на работещата

---

* Гл. ас. д-р в Институт по философия и социология, Email: abutor1@gmail.com

¹ Текстът продължава изследователската работа, осъществена в публикацията „Второто завещание на д-р Петър Берон и образователната реформа на Мидхат паша“, сп. История, 4, 2019, 343-354.

за армията и други държавни институции местна промишленост и подготовка на кадри за нея, флота, администрацията (колари-железари за „Дружеството на колата“, помощник-железничари, матроси, ремонтъори в корабната работилница, словослагатели, писари), а учениците са жестоко третирани и по свидетелството на руския консул в Русе Алексей Сученков (Плетньов 1994: 169) и заведен в Измир иск на майката на починал ученик (Maksudyan 2014: 102) са задържани насила в училищата, включително много след изтичане на срока на обучение.

В настоящата статия са развити конкретни аспекти на сравнението между образователните концепции на д-р Берон и дунавския валия, останали извън обсега на предишния труд поради ограничения обем и тематичен обхват на публикацията и също така поради появата на нови научни резултати в изследванията на Маргарита Добрева върху планове на висши администратори за въвеждане на смесено по религиозен принцип обучение във втората степен на първия образователен етап в Османската империя (*rişdiyyes* – рюшдиетата)². За разлика от други изследователи, които акцентират върху съпротивата на българските представители в административните органи и общините, на интелигенцията и някои периодични издания срещу проекта на Мидхат паша (Плетньов 1994: 167, 170-172, 182) или се опитват също така да посочат като ключова за неуспеха на проекта и решителната „опозиция“ на един от... неговите автори – Иванчо Пенчович (Марков 2013: 51-52; Hasebe 2018: 197), Добрева обръща голямо внимание върху ролята на османската администрация за неуспеха на начинанието в Империята и в частност в Дунавския вилает.

Изследователката допуска, че при посещението си в Търново през 1864 г. просветният министър Ибрахим Едхем паша „вероятно е подканил християните и мюсюлманите да организират смесено рюшдие и заедно да поемат разноските по построяването му“, защото след това „преди 1 септември 1864 г. те съставят молба до Високата порта, а Съветът на санджака прилага придружително писмо. Според доклада от 27 август 1864 г. на валията на еялет Силистра, Мехмед Ариф паша, в Шумен заедно с инспекцията на мектебите и медресетата Едхем паша е препоръчал да се избере подходящо място за строеж на смесено училище. ... Изготвената оценка на нужните средства сочи, че за училището в Шумен трябва над 110000 гроша. Затова валията моли една трета от сумата да се отпусне от хазната. През октомври 1864 г. в ролята си на министър на образованието Едхем паша се запознава с молбата на търновчани, както и с оценката на разходите за училището в Шумен. Той изразява мнение, че инженерът, нужен за изготвянето на чертеж и разходен план за училището в Търново, ще бъде изпратен от Министерството на общополезните дела. Същевременно Едхем паша не приема финансовия разчет за строежа на училището в Шумен, с мотива че сумата е твърде голяма, и разпорежда неговото ревизиране. В началото на ноември 1864 г. исканията за откриване на смесени училища в Търново и Шумен са поставени за обсъждане във Висшия съвет. Той обаче подчертава, че до

² Авторът благодари на д-р Маргарита Добрева за предварително предоставения от нея материал, който бе публикуван в сп. *Études balkaniques*, бр. 3/2022 г.. Той съдържа позовавания на многобройни документи, неизследвани досега в световната османистика.

момента няма такава практика. Затова въпросът трябва да се обмисли. В действителност това становище отново отлага организирането на рюшдие в Шумен“ (Dobreva 2022: 401). По подобен начин държавата постепенно се оттегля от първоначално заявеното намерение рюшдиетата да работят на бюджетна издръжка.

Остава да добавим, че тези събития непосредствено предшестват включването на еалет Силистра, както и еалет Видин и еалет Ниш, в новия крупен Tuna Vilayet (Дунавски вилает), оглавен от Мидхат паша, поставил си за основна цел да въведе смесено образование за мюсюлмани и немюсюлмани с ясна крайна цел – конструиране на социално-етническа хомогенност сред населението под доминацията на османската идентичност. Този план не е приумица на новия валия: обратно, неслучайно на новосъздадения пост е назначен висш администратор франкофон и привърженик на егалитарния политически курс, който френското правителство се стреми да наложи на Високата порта още през 1856 г. с Нотата върху Хатихумаюна, в която се застъпва становището „за сливане на расите” и изграждането на смесени по религиозен принцип училища (Плетньов 1994: 157), а на 22 февруари 1867 г. Франция предлага разширена програма за реформи в Османската империя, включително „а) да бъдат насърчавани и протежирани немюсюлмански образователни институции; б) да бъдат създадени училища от втора образователна степен, които да приемат също и немюсюлмански деца; в) да се отвори общ университет за мюсюлмански и немюсюлмански студенти” (Şans 2013: 40); и неслучайно е проведено окрупняване на административните единици, вследствие на което се очаква централизацията на регионалната политика да бъде осъществявана много по-лесно. Дали ако бе останал по-дълго време на този пост, Мидхат паша действително би осъществил плановете си въпреки съпротивата на българските общини и интелигенция (Clair, Vroghy 1877: 290³), не бихме могли да изясним със задна дата, но е факт, че по отношение на образователната реформа държавата забавя да обяви позицията си. Мидхат паша получава след повече от година разрешение да въведе „всеобщо образование” в търновското рюшдие, открито в края на април 1866 г., а през юли вестниците „Джериде-и хавадис” и „Дунав”⁴ съобщават, че в него могат да постъпят деца-немюсюлмани (Dobreva 2022: 402). Но това не се случва. В цялата империя също. В чл. 33 от Закона за общото образование (1869) ясно е заявено, че смесено образование за мюсюлмани и немюсюлмани трябва да има единствено в идадието (Тодорова 1977: 171), mekâtib-i i‘dâdiyye – лица, в които постъпват единствено завършилите рюшдие и чието въвеждане в образователната система е част от реформата, като идеята е младежите да не продължават образованието си в чужбина, най-вече да не ориентират към Русия или Сърбия, да придобиват османска идентичност и да бъде осуетена

³ Коментарът на френския консул в Русчук Ш. Шефер по повод проваления проект за смесено образование е на стр. 290 от издаденото през 1877 г. изследване на S. G. V. S. Clair и Ch. A. Vroghy, а не на 289-а, както го цитира Г. Плетньов, който е възможно да не е ползвал оригинала на книгата.

⁴ В. „Tuna“ („Дунав“) е издаван в учебната типография на русчукското исляххане на билингва – наполовина на турски и наполовина на български (Maksudyan 2011: 502).

опасността за усвояване на сепаратистки и националистически идеи, национализъм (Demirci 2007: 431; Maksudyan 2011: 502; Maksudyan 2014: 103), на идеи за радикални социално-политически промени в държавата. В лиците идеята, лансирана от Мидхат паша за предходните образователни степени като допустима и желана, се трансформира в норма.

Възможните причини за нежеланието на висшата администрация да позволи смесеното образование по религиозен принцип в първоначалното училище (*mekâtib-i sibyâniyye*) и в подготвителното (*mekâtib-i rüşdiyye*), съответстващи на втората образователна степен (*secondary school*) са няколко и са валидни както за Империята като цяло, така и за Дунавския вилает е в частност. Първата е ниското качество на началното образование. През 1838 г. Съветът за общополезни дела установява, че учениците в специализираните училища (Военно, Военноморско, Военноинженерно, Медицинско) не могат да четат и пишат на турски език (Dobрева 2022: 362). Затова са създадени рюшдиетата – училища, в които се изучават „основите на вярата, арабски и персийски език, краснопис и стилистика“ (*ibid.*: 363), определени като „начални училища от втора степен“ (*ibidem*), в които се постъпва след завършване на първата. За преподаватели се подготвят учениците в специално откритото през 1848 г. в Истанбул Педагогическо училище, *Darülmuaallimin* (*ibid.*: 364). Повечето възпитаници на първия випуск са „отстранени поради несериозно отношение, липса на старание и изключително ниския си успех“ (*ibid.*: 370), което е логично следствие от наследените проблеми на образователното равнище. Невъзможно е последното да се повишава, след като хората, предвидени да реализират тази задача, също нямат необходимото базово образование и освен това, за да бъдат добри учители, на свой ред се нуждаят от качествени преподаватели, които да ги подготвят. М. Добрева посочва, че през 1853 г. е били планирано всичките 25 възпитаници на втория випуск да бъдат назначени в 25 нови рюшдиета в провинцията (*ibid.*: 369-370), което означава всяко рюшдие да разполага само с един преподавател. Но дори този скромнен план не се осъществява по набелязания начин и в предвидените мащаби, включително първоначалната идея тези училища да бъдат финансирани от държавната хазна (*ibid.*: 383-385). И в навечерието на издаването на Закона за общо образование през 1869 г. учениците в събят мектебитата получават единствено повърхностно религиозно образование, учителите са неподготвени, децата не придобиват качествени знания и дори броят на училищата е крайно недостатъчен за мащабите на Османската империя. Налага се малобройните рюшдиета да упражняват ролята, предвидена за събят мектебилири, което снижава нивото на образование в тях (Şans 2013: 45) и те не изпълняват действителното си предназначение – да подготвят учениците за следващата образователна степен. При такива обстоятелства е изключително трудно да се въведе ефикасно образование на по-високо равнище, защото базовото липсва. В тази ситуация и управителят на Дунавския вилает Мидхат паша, и д-р Петър Берон схващат изключителната необходимост от изоставяне на архаичното и нискокачествено религиозно образование и в мюсюлманските медресета, и в българските килийните училища, и замената им с практично светско образование – цел, която

Берон си поставя още с „Рибния буквар“, но среща големи проблеми с утвърждаването на своята методика в новобългарското образование, подобни на тези, които има държавната реформа в началното образование.

Второ, в Дунавския вилает както мюсюлманското население не гледа с добро око на смесеното образование на мюсюлмани и немюсюлмани, така и християнските първенци и интелигенция категорично изискват последното да бъде предшествано от първоначално обучение на децата по собствения им език и религия, да осигури базово осъзнаване и възпроизвеждане на етнорелигиозна идентичност; например представителите на българите във вилаетския междлис настояват, ако ще има изобщо смесени училища, ръководството им да бъде поверено на български учители, учениците мюсюлмани и немюсюлмани да бъдат в отделни паралелки и да бъде гарантиран отделен бюджет за всяка от двете общности (Плетньов 1994: 172). На този фон за османската администрация изглежда логично образованието, което получават и се предвижда да получават и в бъдеще огромното мнозинство от децата, а именно – началното (формално задължително и за двата пола), да съответства на социалните нагласи на населението и представите му за смисъла на образованието като такова. Същевременно се предполага, че едва след придобиването на базово равнище от знания и от една определена възраст нататък ще бъде възможно да бъдат изградени колективни когнитивни структури, посредством които да бъде конструирано хомогенно национално съзнание. За да бъдат готови децата за съвместно обучение в идадиетата, вече е необходимо да са достатъчно образовани, за да бъдат в състояние да приемат подобна съвместност, а за да бъде постигнато разбирането за обща национална принадлежност и за приемане на социално-политическите и културните дадености на предпониетийно съзнаниево равнище, то не бива да предизвиква когнитивен дисонанс по отношение на етнорелигиозните различия. Доброто познаване на собствения език и религия трябва да бъдат снети в политическото съзнание. Освен това за създателите на реформата е било ясно, че в обзримо бъдеще подобно образователно равнище няма да бъде достъпно за мнозина, а масовите консервативни представи за функциите на училищата и статуса на милетите в Османската империя не бива да влизат в конфликт с държавната политика.

Трето, съществува далеч по-просто обстоятелство от организационен характер, непосредствено произтичащо от указаното образователно равнище на събнян мектебилири. Фактическото състояние на рюшдиетата бива регламентирано в Закона за общото образование (Годорова 1977: 170), който ги дефинира като част от първата образователна степен, а тя вече е предназначена да предлага разделно обучение (Şans 2013: 38). На свой ред това се дължи на следващата, четвърта причина за неосъществяването на смесени рюшдиета: обучението по религия изисква отделно образование за представителите на всяка религиозна общност (*ibidem*) – не само защото държавата се стреми да съхрани етнорелигиозната диференциация, а и защото преподаването на исляма за деца немюсюлмани неизбежно трябва да произвежда устойчиви когнитивни структури, утвърждаващи доминацията на държавната религия и мюсюлманския милет. Повече от ясно е, че това би провокирало много тежки конфликти в учили-

щата и най-вече извън тях, ако се извършваше в условията на смесено обучение. Петата причина е достатъчно силна сама по себе си – езиковата бариера. Нито децата са билингвистични, нито утвърдените за учители в рюшдиетата.

2. Рюшдиетата и интернатите във второто завещание на Берон

В публикацията в сп. „История“ интернатите за деца – от двата пола и без разлика по религиозна принадлежност, – които Берон желае да бъдат създадени в селата около Русчук, Шумен, Варна и Силистра, както и в Котел, са сравнени с исляхханетата на Мидхат паша. Тук добавям, че валията се стреми посредством безплатния труд на децата да компенсира поне частично своите недотам успешни опити да стимулира развитието на фабричната промишленост, включително с изгодни кредити за предприемачи (Плетньов 1994: 135-136). Смесените рюшдиета първоначално не само нямат занаятчийски профил, но и се предвижда да бъдат финансирани „от нарочни „каси на просвещението“, чиито приходи ще се осигуряват от таксите върху влизащите в градовете коли с дърва, въглища, сено, камъни в размер на половин грош и от таксата върху изнасяното от градовете жито в размер на 2 пари за всяко истанбулско киле“ (Dobрева 2022: 404). Учениците, които се предполага, че след завършване на рюшдиетата ще останат да работят в градовете или ще продължат образованието си в тях, е трябвало да бъдат издържани от труда на земеделските и неземеделските селски производители (житарските чаршии, които препродават стоката си в столицата и околностите ѝ⁵, я изкупуват преди това от селата). Обратно, Берон се стреми да създаде в селата еманципиран от града занаятчийски еснаф от двата пола, като дори момичетата да бъдат подготвяни да усвоят традиционно мъжки професии като шиенето и кроенето: дотогава женски дрехи изработват единствено терзиите, включително т.нар. френктерзии, а абаджиите – мъжкото облекло; докато Берон предвижда само момичетата да се обучават в изготвяне на дрехи за двата пола. Повече от година и половина след като второто завещание на котленския дарител е публикувано във в. „Македония“ (13 януари 1868 н.с.), на 1 септември г. (Kamer 2020: 17; Şans 2013: 30) е издаден Законът за общото образование, съгласно който в рюшдиетата именно „момичетата могат да се занимават с поезия, музика, бродирание, шиене и домакинство“ (Dobрева 2022: 364). Едва ли османското законодателство е познавало завещанието на българския емигрант; тук има общо изходно влияние – това на френските девически пансионни. Чиито възпитанички са подготвяни за светски дами, които могат да забавляват гостите, а тези от тях, които ще работят като гувернантки и слугини – да готвят, шият и бродират. По това време Мидхат паша вече е велик везир, но освен него,

⁵ Килето е мярка за тегло, различна за всеки регион на Империята. „Истанбулско киле“, т.е. приблизително 37 килограма (Харитонов 2004: 106), се употребява тук, защото стоката е предназначена основно за столицата и съответно облагането е по-високо. Натуралните данъци, включително извънредните, по принцип се отчитат с тази мярка, защото се изпращат в Истанбул (вж. Цветкова 1958 31-32); много е вероятно тук да се има предвид и именно такава стока, плюс несъмнено значителния износ на жито от Дунавската равнина за столицата.

мнозина от останалите „реформатори“ в Османската империя също са франкофони и повлияни от либералните идеи (или използващи ги за целите на османската асимилаторска политика), които Франция се стреми да реализира в османското образование. Членът на Департамента за образование към Държавния съвет Дадиан Артин е учил във Франция, образователният министър и един от архитектите на реформата Ахмед Кемал паша е посещавал Франция, за да изучава местния опит в съответната сфера (see Hasebe 2018: 189-190, 193-194). Правилото от Закона за образованието (1869), съгласно което „във всеки град, в който живеят най-малко 500 мюсюлмански или немюсюлмански домакинства, трябва да се организира рюшдие за момчета и отделно рюшдие за момичета“ (Dobrova 2022: 387), подобно на други базисни постановки в Закона, е заимствано от опита за образователна реформа на френския министър В. Дюрюи. Според т.нар. „закон Дюрюи“ от 10 април 1867 г. община с население над 500 души е задължена да открие обществено девическо първоначално училище (Male 1963: 13-14; Teegan 1891: 28), „ако не е обезпечена в това от департаментския съвет“ (Bulletin officiel 1867: 173), т.е от държавния бюджет⁶. Чл. 15 от Закона, съгласно който общи за двата пола първоначални училища са допустими там, където няма друга възможност (подразбират се бедни местности в провинцията), но момичетата там не бива да бъдат „размесвани с момчетата“ (Годорова 1977: 170), е повлиян от дългогодишната френска практика, с която „законът Дюрюи“ не успява да се пребори – масовото създаване на смесени училища поради остър недостиг на средства и преподаватели (Teegan 1891: 28, 71). Също повлиян от философията на частните френски девически пансиони, Петър Берон има радикално различна визия за предназначението на образованието за момичета. Те трябва да бъдат подготвени за нова социална роля – да се реализират не като домакини, а като публични личности със собствена професия. Трябва да опознаят другия пол преди встъпването в брак, което е невъзможно при пансионатните възпитанички, далеч не само във Франция. Вече като велик везир Мидхат паша привидно докосва буквата на неосъщественото завещание, но идеите на Берон са съвсем различни, поради което и обучението в смесените интернати се е предвиждало като задължително смесено, и преподавателите е трябвало да бъдат... само жени.

Пионерът и основен дарител на самостоятелното девическо образование в България д-р Петър Берон, който в това завещание внезапно се преориентира към модерната вълна на coeducation, винаги е настоявал за намиране на поне относително квалифицирани преподавателки за училищата. Сега не просто нарежда жени да обучават и момчетата, но техният щрихиран в завещанието профил е на чужденки-гувернантки, владеещи езици („росийски, френски, италиански и немски“: Орманджиев & Пенаков, 1958: 163). Как ще бъдат намирани и най-вече стимулирани тези жени – „жени рускини, или

---

⁶ По същия начин и рюшдиетата, чиято издръжка първоначално трябва да бъде държавна, постепенно все повече стават зависими от локалната администрация и инициативност.

славянки, немцойки, гъркини и италианки“ (пак там: 164)⁷, за да работят в села в Османската империя срещу годишна заплата от 1000 гроша, не става ясно. В статията „Второто завещание на д-р Петър Берон и образователната реформа на Мидхат паша“ е представена хипотезата, че поверяването на обучението на жени и то чужденки е част от тенденцията в интернатите да се обезпечи добро отношение на преподавателите към децата, да бъдат осуетени възможностите за проникване на казармен ред, телесни наказания, сексуални извращения, както в исляхханетата. През 1868 г. девическо исляххане във вилаета не съществува, главният счетоводител на административната единица тепърва лансира идеята за такова (Dobрева 2017: 39). Равностойното присъствие на момичетата самò по себе си носи внушението за необходимостта от специфичен порядък и нова култура на отношенията между възпитатели и възпитавани в интернатите, за разлика например от традиционните килийни училища, в които се среща малобройно присъствие на момичета, по изключение неподлагани на преутвърдените и в новобългарското образование и доста сурови, понякога безнаказано смъртоносни за децата телесни наказания. Но в цялостния контекст на образователната реформа в Османската империя и на тази в Дунавския вилает като неин особен компонент може да се предположи в какво се състои нейното реално влияние върху или поне видимата хомология с развитието в образователната концепция на големия възрожденски просветител. Както османската администрация отчита неуспеха на рюшдиетата да осъществят подготвителната си функция за придобиване на по-високо образование в идадиетата или за създаване на относително квалифицирани кадри в различни сфери, така също е известно, че д-р Берон е срещал трудности с намирането на добри учители и необходимата обществена подкрепа, интегрирането на „Рибния буквар“ и взаимоучителната метода в българските училища; съгласно никъде неспоменаваното преди 2020 г. сведение на Д. Войников⁸, възрожденецът вижда злоупотребите с даваните

⁷ Техните националности са изрично посочени в описанието на бъдещия котленски интернат, но съвпадат с указанията за изучаване в североизточните училища езици, с две изключения: сред изброените националности за учителки в Котел не е посочена френската, а сред езиците, които се предвижда да бъдат преподавани в селските интернати около Русчук, Шумен, Силистра и Варна, отсъства гръцкият. Предвид прагматичната насоченост на завещанието особеностите на консервативния чорбаджийски елит и традициите на образованието в Котел категорично насочват към изучаване на гръцки език, а по-далеч по-отворената, в известна перспектива дори космополитна работна среда в северните райони на Дунавски вилает изучаването на френския език като най-значим по това време международен език изглежда задължително. Но това е само опираща се на косвени съображения хипотеза за прочит на завещанието.

⁸ „Ние знаем очевидно, че през годините 1861, -62 и 63 родолюбивий Д-р Берон испращаше всякъ годинъ по 200 авс. жел. на школските настоятели в Шюмен, за да ги раздават по селските училища. Тия настоятели отредихъ да ги раздават на 10-15 селски училища, и като ги видяхъ, земахъ от селс-кий чорбаджии и мухтар записки, които изспращахъ на докторът. Мнозина от тия чорбаджии и мухтари заедно с попа си разделяха помежду си даденътъ им за училище помощ, и после казваха че не им достигала

от него средства в шуменските села, други запазени материали недвусмислено показват как се „изпълняват“ заръките на дарителя в самия Котел, включително от страна на най-близките му роднини, на които е възложено да следят и направляват движението на дарените средства на място (Орманджиев, Пенаков 1958: 542; Ганов 2020: 23-24). Неслучайно след 1863 г. и преди завещанието от 1868 г. (подготвено през 1867 г., непосредствено преди вилаетският междлис да отхвърли проекта на Мидхат) няма сведения за финансиране от страна на Берон не само за Шуменския регион, а за което и да е българско училище. Именно реформата на Мидхат паша и вероятно непредложените още за обсъждане първоначални планове на валията стимулират дарителя отново да започне старата си дейност. Преди това Берон развива основно новобългарското девическо образование, трайните успехи в чието самостоятелно съществуване се оказват много трудно постижими, а образователната реформа не обещава нищо добро за момичетата, не само християнките. Неоткритото още девическо исляххане в Русчук се предвижда да работи за армията, подпомагайки с тъкане на платове текстилната фабрика в града; но дългогодишното изграждане на девическо рюшдие не завършва с успех поради избухването на Руско-турската война през 1877 г. (Dobрева 2022: 396).

В цялата Империя възникват трудности с откриването и поддържането на рюшдиетата. В редица случаи Департаментът по образованието отхвърля молбите на местното население за тяхното създаване, включително на смесени по религиозен принцип рюшдиета, или не одобрява оценката за необходимите разходи; в някои други случаи липсва информация дали в крайна сметка училищата са били открити; в трети срещаме съпротивата на местното мюсюлманско население или българските първенци; по принцип големи са и проблемите, свързани с намиране на подходяща сграда (ibid.: 366, 384-385, 389, 395, 397-399, 403, 407-409). Според Г. Плетньов в Тулча активността на местни български първенци осуетява откриването на смесено рюшдие през 1867 г. (Плетньов 1994: 182), а за този казус М. Добрева само допуска, че не е ясно дали предложението на Висшия съвет на Дунавския вилает за главен учител в Тулча е получило одобрение и също така смята, че е възможно финансовото министерство да е отказало да изплаща възнаграждението на предложения учител, но със сигурност през декември 1867 г. той не само не е бил назначен, но е и предложен за учител в Сливенското рюшдие (Dobрева 2022: 407). Тези училища се откриват само в градовете (за разлика от стремежа на българския завещател и дарител да подпомага по принцип селското население) и дълго време остават предназначени само за момчета. Вече след смъртта на Берон „до края на 1876 г. в различни османски провинции са открити осем девически рюшдиета. Те са в Ханя, Коня, Солун, Ретимно, Трабзон, Сараево, Кастамону

да си поддържат училище, а селото им било бедно, тъй оставаха без школа. Това като ся извести, докторът можеше ли да има присърдце за да следува благодеянето си?“ (Войниковъ 1869: 194). За пръв път този абзац от статия във в. „Дунавска зора“ е приведен в студията на Д. Ганов „Социалната значимост на завещанията и даренията на д-р Петър Берон“, публикувана в бр. 2/2020 г. на сп. „Философски алтернативи“.

и Йенишехир Фанар“ (ibid.: 395), но отново нито едно от тях не е на териториите, заселени основно с българи. Очевидно Берон се отказва от досегашната си визия за девическото образование като самостоятелна сфера в просветната дейност именно с надеждата, че то ще се развива по-успешно под егидата на реформата и същевременно със съвсем различна идея за неговото развитие. Напълно е вероятно стипендиантът на Берон и един от двамата правителствени инспектори на българските училища, назначени от валията, член на комисията по реформата – Тодор Шишков (Markov 2013: 50), да е поддържал връзка с дарителя и да го е информирал за проекта на Мидхат. Именно през октомври 1867 г, когато е изготвено завещанието (14.X. н. ст.), е изпратено писмото на Шишков до Н. Михайловски, в което той разказва, че е разкрил тайните цели на асимилаторската политика, която валията се опитва да провежда; че османското правителство ще подчини българските училища и дейността на учителите, ще обезсмисли ролята на българските общини и ще им забрани да изплащат заплатите на учителите (Плетньов 1994: 160-161).

Дълбока социална несъвместимост съществува между мащабната държавна телеология, която разширява образователната мрежа и се стреми да подобри равнището на обучение, за да постигне единно национално самосъзнание и развита национална икономика, и опитите на д-р Петър Берон радикално да подобри житейските перспективи на най-ощетената откъм възможност за придобиване на образование и същевременно най-многочислена социална група сред българите – бедното селско население. Доколко изразената във второто завещание готовност да се включат в интернатното обучение и деца мюсюлмани отразява действителна надежда за начало на успешно смесено не само по пол, но и по етнорелигиозен принцип първоначално образование, е трудно да се каже. Берон сам отказва да осъществи своето завещание и изготвя трето, останало на свой ред нереализирано. През 1871 г., когато дарителят загива, И. Блъсков пише: „Доколкото ни е познато селските училища в нашенско до сега не са принесли никакъв ползъ; причината е, че селянъте не умеят как да са подредят, и от градовете нема кой да ги настани. И тъй селските училища са без никакъв уред, или колкото да са казва, че у еди кое си село има черква и училище“ (Блъсков 1871: 98). Същото твърди две години по-рано сп. „Летоструй“ на Хр. Данов и Й. Груев (Лѣтоструй 1869: 235). Повечето селски училища, финансирани от П. Берон, нямат дългогодишно развитие, но от тях излизат много учители и просветни деятели, оказали сериозно влияние на цялостния образователен процес в Османската империя. Мидхат паша също не успява да осъществи своята визия за образователна реформа, но допринася за икономическото и политическото съживяване на вилаета, което има и антагонистичен ефект – стимулиране на сериозни революционни тенденции, проявили се най-вече в годините след управлението на Мидхат. За което от своя страна спомагат неуспехът на проекта на валията и съхраняването на новобългарското образование, а преките и косвени заслуги за това са на възрожденци като Петко Славейков, Тодор Бурмов, д-р Петър Берон.

БИБЛИОГРАФИЯ

Demirci, S. 2007. Rise of nationalism in the Ottoman Empire: how did Ottoman government respond to the Bulgarian national movement 1839 – 1870. In: *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı*, 22 (1), 417 – 438.

Dobreva, M. 2017. The Origin, Network and Sources on the Islahhanes of the Danube Vilayet (1860s–1870s) (pp.21–74). In: Koyuncu, A. (ed.) Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, 6 – 8 Ekim 2016, Çanakkale, Bildiriler, Cilt II. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.

Dobreva, M. 2022. The Urban Network of Rüşdiyyes in the Balkans and in Anatolia in the 1840s – 1870s. In: Études balkaniques, Sofia · 2022 · LVIII, 3: 361-416.

France. Ministère de l'intérieur.(1867).Bulletin officiel du Ministère de l'intérieur.Paris:65-112.

Hasebe, K. 2018. The 1869 Ottoman Public Education Act: Proceedings and Participants / Ma'ârif-i Umûmiyye Nizâm-nâmesi'nin Müzakere Süreci ve ÜyeleriIn: Osmanlı Araştırmaları. The Journal of Ottoman Studies. Sayı / Issue LI · yıl / year 2018 © İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2018

Kamer, S. T. 2020. Evaluation of Public Education and Teacher Training on the Basis of 1869 Regulation in the Ottoman Era. Journal of History Culture and Art Research, 9(2), 15-24. doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i2.2221 Lat Visited on 4 August 2022.

Maksudyan, N. 2011. Orphans, Cities, and the State: Vocational Orphanages (Islahhanes) and Reform in the Late Ottoman Urban Space. In: International Journal of Middle East Studies, vol. XLII/ sy. 3 (2011): 493 – 511.

Maksudyan, N. 2014. Orphans and Destitute Children in the Late Ottoman Empire. New York: Syracuse University Press.

Male, G. A. (1963). Education in France. Washington: Office of Education (DHEW), US Department of Health, Education, and Welfare. US Government Printing Office.

S. G. B. S. Clair, Ch. A. Brophy. 1877. Twelve Years study of the Eastern Question in Bulgaria. London: Charman and Hall.

Şans, Ö. 2013. History Education in Guiding Subjects to Loyalty: History Education in the Ottoman Primary and Secondary Schools in the Late Tansimat Era (1869-1876). A Thesis Submitted to the Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University.

Teegan T.H. 1891. Elementary Education in France. London: Simpkin, Marshall & Co etc.

Блъсков, И. 1871. Училищата въ нашенско. // Училище, 7, 97–101.

Войниковъ, Д. 1869. Истинското родолюбие. Браила. // Дунавска зора, 49: 193–195.

Ганов, Д. 2019. Второто завещание на д-р Петър Берон и образователната реформа на Мидхат паша. // Сп. История, 4, 2019, 343-354.

Ганов, Д. Социалната значимост на завещанията и даренията на д-р Петър Берон. // Философски алтернативи, 2, 2020: 15-34.

Лѣгоструй 1869. Нашето огледалце за тж-ѣж 1869 годинѣ или Истински отговори на нѣколко отъ много-то живи питанія у насъ си. 1869. // Лѣгоструй, 1, 220–236.

Марков, Ив. 2013. Хаджи Иван(чо) хаджи Пенчович. Мит и реалност. София: Логос.

Орманджиев, Ив., Пенаков, Ив. (съст.) 1958. Д-р Петър Берон и Одрин-ската мъжка гимназия. София: Архивен институт на БАН.

Плетньов, Г. 1994. Мидхат паша и управлението на Дунавския вилает. В.Търново: ИК Витал.

Тодорова, М. Органически устав за народното образование. 1869 г. // Тодорова, М. Подбрани извори за историята на балканските народи XV-XIX век. София:Наука и изкуство,1977, 169-172.

Харитонов, Х. 2004. Стари мерки, теглилки, монети / България VII - XX век. Велико Търново: Абагар.

Цветкова, Б. 1958. Извънредни данъци и държавни повинности в българските земи под турска власт. София: Издание на Българската академия на науките.

АНАСТАСИЯ ФИЛИПОВА***ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ ВЪЗГЛЕДИ НА Д-Р ПЕТЪР БЕРОН**

Abstract: The article examines the educational work of Dr. Peter Beron, which he dedicated throughout his life to benefit his countrymen. Attention is paid to the importance and effects of the innovative for its time Fish primer, as well as the financing of schools on Bulgarian territory. Peter Beron is a distinguished figure of the Bulgarian Renaissance, whose diverse interests and bright mind lead him beyond the borders of the Bulgarian lands in pursuit of knowledge. He wrote and published his scientific works in Latin, Greek, German and French. P. Beron is considered the father of modern Bulgarian for his Primer, which marks the beginning of Beron's creative path. Scholar, medic, merchant and philanthropist he is revered for his devotion to his homeland's education and the love he showed for his people throughout his entire life.

Keywords: Dr. Petar Beron, Bulgarian Renaissance, Fish Primer.

Петър Хаджи Берович, по-известен като Петър Берон, е учен с енциклопедични познания, лекар, търговец и общественик, чието дело се свързва с всеотдайни грижи за развитието на българското образование. Той се среща с успех с всяко ново начинание, което подема, а научните му способности са признати и на чужда земя. Пише и публикува научните си трудове на латински, гръцки, немски и френски език. Най-известен за нас остава обаче Рибният буквар, с който се поставя началото на творческия път на Берон и чието огромно значение за българската просвета неизменно му отрежда място в учебниците на всички български деца.

Роден е в богатото семейство на Хаджи Бери в Котел през 1799 или 1800 година. Годините на неговото детство съвпадат по време със създаването на първите елино-български училища. За първо такава училище се приема откритото от възпитаника на лицей „Св Сава“ Антон Кринчев училище в Котел през 1812 г. То е от светски характер и в него Кринчев помага на учениците си да разберат трудните гръцки текстове, служейки си с говорим български език. Отношенията между учителя и учениците в Котленското училище не са строги, напротив – „даскал Андончо“ насърчава игрите им и дори взема участие в тях. Един от учениците на Андон Кринчев е малкият Петър хаджи Берович.

За жалост много млад Петър Берович е принуден да прекъсне обучението си, заради злощастieto, което сполетява семейството му – домът им е опустошен от турците, а състоятелният му баща е разорен и подложен на преследвания. Вероятно за известно време Петър е чиракувал в Котел, а след това заминава за Варна, където продължава да се учи на абаджийския занаят. Малко по-късно заминава за Букурещ, за да продължи образованието си. Там

---

* Биолог - еколог. Email: anniefilipova@gmail.com

той постъпва като ученик в букурещкия гръцки лицей „Св. Сава“, който за времето си е едно реномирано и предпочитано интербалканско учебно заведение. В това престижно училище Берон получава солидно класическо образование.

Петър Берович постъпва в „Св. Сава“ по същото време, когато лицейът получава названието Академия. По това време се е извършило основно преустройство на учебната програмата като учението е разделено на три успоредни курса – 1) науки – математика, физика, химия, география, метафизика, логика и етика. 2) литература – риторика, поезика, история, митология, археология. 3) езици – гръцки, латински, руски, френски и немски. Създадени се химическа и физическа лаборатория, както и богата библиотека. В лицейа преподаването е поставено на високо равнище, като особено внимание се отделя на изучаването на гръцки език и култура. Освен солидното филологическо образование по гръцки и френски езици, се набляга и на преподаването по естествени науки.

Петър постъпва в Академията „Св. Сава“ около 1819 г. Според А. Алексиева през септември 1820 г. в Академията се въвежда и взаимоучителния метод на обучение, с който Берович има възможност да се запознае. До 1821 г. известни учители в Академията са Н. Дукас по гръцка литература, Стефанос Комитас по философия, Вениамин Леебаски по естествознание. При Дукас и Комитас е учил и Петър Берон. Негови учители по всяка вероятност били освен това и Канелос, Г. Генедиус и К. Вардалахос.¹

Докато се обучава в лицей „Св. Сава“, Петър Берович се е издържал като е работил като частен учител – обстоятелство, което вероятно го запознава с известните за времето си педагогически книги.

Академията е затворена временно през 1821 по време на Гръцката война за независимост, известна като Влашката завера или Гръцката завера. След нея Петър Берович е в списъка на преследваните от турците емигранти и е принуден през 1821 г. да напусне Букурещ и да се пресели. За свой нов дом той избира град Брашов.

Град Брашов (Кронщад), се намира в Трансилвания, попадаща тогава в границите на Австрийската империя, и е известен като един от търговските центрове в Трансилвания. Бива присъединен към Хабсбургската монархия в началото на XVIII-ти век. Брашов поддържал съществени икономически връзки с различни български селища. Средище на български търговци и емигранти, в него се е намирал дори квартал наречен Болгараг. Освен като център на търговията Брашов е и среда, в която свободно да се обсъждат проблемите на българския народ и последиците от гръцкото въстание. За Брашов се говори като за българско политическо и книжовно средище, намиращо се извън пределите на българските земи. И както се оказва, това е една благодатна почва за българите-емигранти, с многото учебни заведения,

---

¹ Алексиева, А. Гръцката просвета и формирането на българската възрожденска интелигенция., с. 168.

културната среда и напредналите в културно-икономическо положение сънародници, стремящите се да подпомогнат своя поробен народ.

Свидетелство за политическата обстановка след Гръцката завера е написаното от д-р Иван Селимински в студията „Народното братство в Сливен и голямото народно преселение в 1830 г.“ „Гръцкото въстание в 1821 г. възбуди гнева на султан Махмуд и против българите, та цели четири години бяха подложени на най-жестоки преследвания . . . Затова тогава по-крупните търговци в Сливен се принудиха и забегнаха в Братов, гдето стояха до 1825 г., като изоставиха семействата и имотите си.“²

Според Селимински много видни българи, забегнали от преследванията били обединени от желанието си да помогнат на събратята си останали в родината си. „Те с готовност желаеха –подчертава Селимински, –да се научат, как могат да съдействуват за подобрене съдбата на родината и са се срамували, слушайки отвсякъде да се говори за бездействието на народа ни.“³

В Брашов самият Селимински подел идеята за създаване на организация (братство): „което да подготви народа към по-щастливо бъдеще като обедини всички родолюбци сънародници, които, действайки частично и единично, не могат никога да развият великото общонародно дело.“⁴

Сред емигрантите в Брашов патриотичните чувства са силни, обсъждат се образованието на българите, говори се за нуждата от създаване на национална българска школа и съвременен български език. Излага се и идеята за създаването на филологическо дружество, чиято цел е да се занимава с въпросите на българския литературен език, с издаването на литература на български, с развитие на просветното дело. Впоследствие Берон ще вложи усилията си в застъпването за тези идеи.

В Брашов Петър Берон заедно с другите дисциплини изучава старогръцки и новогръцки, латински, румънски, френски и немски езици. Богатите му езикови познания му позволяват да се запознае с широк кръг научни трудове на изтъкнати негови съвременници.

Безспорно със своите знания, добро класическо образование и опит в преподаването Берон е направил впечатление на българина Антон Йованович от Сливен и последният го взема за частен учител за децата си по български и гръцки език. Заможният сливенски търговец, приел Берон под покрива си, е подпомагал българската емиграция и младежи, който следвали в чужбина, а при издаването на Рибния буквар е подчертано, че напечатването на книгата е подпомогнато от Йованович. По-късно, когато Йованович заминава за Германия със семейството си, той взема Берон със себе си.

Брашовският период от живота на Петър Берон е времето, през което се осъществява едно паметно събитие – написването на Рибния буквар. Разпространената в българските земи килийна образователна метода за препода-

² Библиотека Д-р Ив. Селимински, С., 1928, кн. IX, с. 56—57.

³ Библиотека Д-р Ив. Селимински, С., 1928, кн. IX, стр. 35.

⁴ Библиотека Д-р Ив. Селимински, С., 1928, кн. IX, стр. 35—36.

ване е изостанала за времето си в сравнение с образователните системи в европейските държави. Берон обосновава нуждата от по-добра алтернатива като причина за написването на Буквара: "Когато изперво видех – пише той в „Предисловието“ на книгата – по другите страни, че децата начеват да четат книги, писани по техния език, познах колко зле струват по нас учителите и колко напразни мъки теглят горките деца, защото като преминат младостта си в школото с толкова страх и треперане, излазят и незнаят барем името си да пишат, нито да си сметат, щото вземат и дават, ами по дукените, ако им се случи, понаучават се малко нещо. Почудих се, как през толкова векове не се намери ни един да познай това окаяно състояние и да покаже един прав път към учението. Надеях се барем сега да се обади някой, но отколкото познах, че се трудят за всенародни ползи, ни един не се намира да смисли нещастните деца и да съчини за тях някоя книжка. Това дело възприех аз... Всякой, който види тази книжка, надея се да се зарадва, а най-много учителите, защото тия, струва ми се, отколя щяха да изоставят псалтирите и часословите, от които децата не разбират нищо, ако имахме някоя книга на нашия език, напечатана за тях."

Букварът с различни поучения на Берон е първият новобългарски учебник. Книгата ще стане толкова обичана, че ще бъде преиздавана шест пъти преди Освобождението – 1824, 1841, 1847, 1850, 1856 и 1862 г. – и още пет пъти в по-близкото минало – през 1939, 1942, 1949, 1964 и 2004 г. За преподаването у нас той е новаторски в много отношения. Дидактическа и методическа новост е представената в преговора на Буквара „звучна метода“, или т. нар. „звукване“ или произнасяне на всяка буква със съответстващия ѝ звук, чиято цел е да улесни преподаването и да скъси времето на огромяване на учениците, вместо наложилото се в практиката на килийните училища „буквуване“ – т.е. произнасянето на всяка буква с името ѝ.

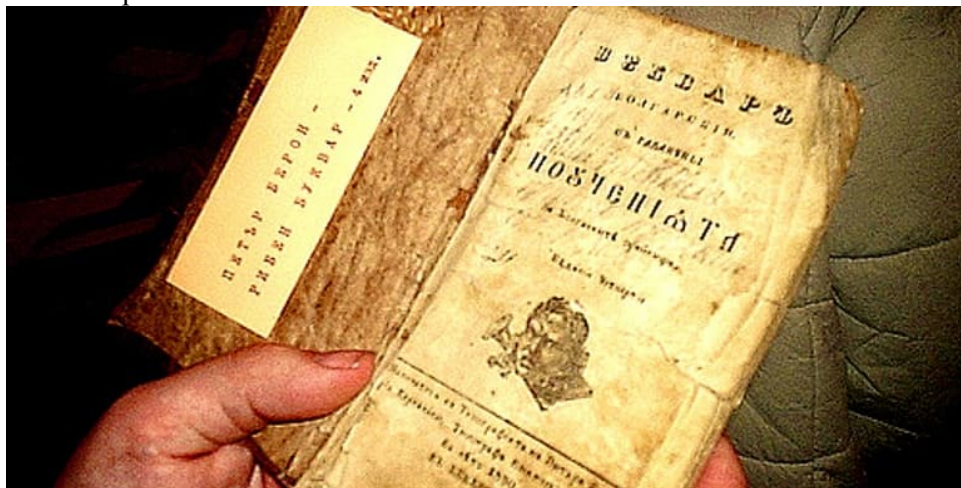
И други новаторски идеи са изложени от автора в „Предисловието“ – представен е взаимоучителният метод за обучение, при който с помощта на най-добрите ученици един учител може да обучава едновременно повече деца, известен в Европа като Бен-Ланкастърска метода, и по-специално в Гърция като „алодидактическа“. При него учителят работи индивидуално само с помощниците си, а те работят на свой ред с останалите ученици. В съвременното този подход е известен като учене чрез преподаване. По това време взаимнообучителните училища са разпространени в Гърция, ала първият педагог, който се застъпва за въвеждането им на в българска земя е Петър Берон.

Като основна подбуда за издаване на Буквара е посочено желанието на автора да помогне да българските ученици да се научат да пишат и смятат. Берон ясно изразява позицията си, че в килийното училище децата не могат да получат реални знания, поради това, че преподава на черковнославянски език, а не на разговорен български език и то само псалтири и часослови.

Берон излага и своите педагогически възгледи в преговора на буквара си. По отношение на учителя отбелязва какви са качествата, които трябва да демонстрира: “Ако сега начевах като млад учител мисълта ми не ще е да спечеля пари, нито да се големея, ами да оправя и наставя, колкото мога към добродетелта и учението младите деца, които предават на моите ръце родителите техни. Ще се трудя да съм и отвътре и отвън добър, смирен, кротък, целомъдър и благочестив, щото моите работи да стават примери на моите ученици.”

Самата книга е се състои от 141 броени и 7 неброени страници малък формат и освен предговора съдържа осем дяла и обръщение към сънародниците. Приложени са и 12 рисунки на животни. Буквар в същинския смисъл на думата е само първият дял, където са представени буквите на черковнославянската азбука в три различни шрифта: голям, среден и малък. Посочени са сричкови съчетания, някои граматически категории като съществително, прилагателно, глагол, местоимение, предлог, наречие, производни и съставни думи, членуване за единствено и множествено число.

Стремежът да се възпитават децата в доброта в човешките отношения проличава ясно от изложените в Буквара примери – да представлява глаголите е избран глаголят “любя”, за който за изброени всичките му форми, числа и времена.

Следващият дял е посветен на шест молитви, написани на черковнославянски, които учениците трябва да казват преди лягане и след ставане от сън, преди и след хранене, преди и след завършване на учебния ден. В този дял обаче той не включва нищо от Новия и Стария завет. За да обоснове тази липса, той пише: „Зная, че много учители и прости чловеци ще рекат, защо да не гудя и поучения за православната наша вяра в тази книжка, но да знаят, че е неразумно на малки деца, които още не знаят да сричат нито да прочитат да даде човек таквизи поучения, които ний едвам можем да разбираме”.

В третия дял, озаглавен “Добри съвети” са събрани 57 съвета, които имат нравствено-поучителен характер: “Струвай добро, да намериш добро“, “Почитай старите, доде младейш, да почитат тебе, кога устарейш“, “Малко хортувай, много слишай; заради това имаш една уста и две уши“, “Не отдавай на зло за зло“, „Щото не шеш да ти струват другите, нито ти да го струваш на другите“, “Ако много хортуваш, много погрешки струваш“, “Ако излъжиш един път, не та вярват втори път” и други.

Четвъртият дял, „Умни ответи“, е посветен на известни мисли на древни философи – наТалес, Демостен, Диоген, Сократ, Платон, Аристотел и др., под формата на кратък диалог: Например: „Платона попитаха: “Каква е разликата между учена и неучена човека?- А той рече: Каквато е между целителят и болният“; “Аристотел, като го попитаха: Що е приятел? – рече: Една душа в две тела”.

В пети дял, “Басни” са поместени 18 басни, предимно от Езоп като “Щурец и мравка”, “Умната врана”, “Вълк и агне” и др., като поуката им се извежда в заглавието и така се обръща вниманието на читателя към важността на нравствената идея. Те са адаптирани по начин, който ги прави достъпни и тяхното остроумие е разбираемо за децата.

В шестия дял „Различни истории“ има 50 кратки разказа с нравоучително съдържание, заимствани от гръцката литература, касаещи идеите за трудолюбие, честност, другарство, вяност, благородство.

Седмият дял, наречен “Физически сказания”, може да се окачестви като кратка енциклопедия, и в сравнение с останалите дялове е по-голям и по-оригинален. В него е събрано знание от различни области като естествознание, география, анатомия, хигиена. Дава се описание на различни предмети, понятия, явления, растения, животни. За първи път в българската учебна книжнина се прави описание на някои често употребявани продукти като сол, кафе, тютюн, захар, памук и др.; от сферата на естествознанието са избрани и представени по увлекателен начин интересни животни и птици като маймуна, слон, носорог, крокодил, северен елен, хипопотам, камилска птица, жерав, щъркел, кит; освен за тях Берон разказва и за пчелите и за мравките.

Последният дял на книгата е посветен на аритметиката, като са изложени реда на цифрите и с примери, а не с определения запознава ученика с четирите основни аритметични действия. За това той пише: “В тази къса аритметика, не написах правила, ами само примери, които последват с такъв ред, щото мога да река, че правилата са непотребни. Но учителят трябва да казва на децата, кога не разбират, и да им дава според тези и други примери, за да се упражняват.“

В Буквара си Берон добавя и позив “Любезни еднородни“, с който предлага да се подпомогне издаването на готови за печат български книги: “Трябва да се силим, колкото е възможно да се печатат повече книги на нашия език за научението на нашия народ, защото стига откак се намира от толкова време в темнота без наука. Да даде Бог да се разпростре усърдието и

ревността на всички наши едноплеменици, и да се умножи науката в нашето отечество.“

Букварът с различни поучения е напечатан през 1824 г с финансовата помощ на Антон Йованович. По-късно, когато Йованович изпраща децата си да се учат в Германия, Берон заминава с тях. В Германия Берон постъпва във философския факултет на Хайделбергския университет, а следващата година се записва да следва медицина в Мюнхенския университет. През 1832 г. завършва с отличие и с научна степен доктор по медицина, хирургия и акушерско изкуство, защитавайки успешно трактата “Върху нов тазомер и ембриометър“. След като завършва, Берон започва частна медицинска практика в Букурещ, а след това е назначен като окръжен лекар в Крайова. Работи като лекар до 1839 г., когато се отказва да практикува и със свои роднини участва в създаването на търговско дружество за търговия със зърно. Дружеството е успешно ръководено от Н. Христов до смъртта му през 1853 г., когато то се разтурва.

Доходите, които получава от търговията със зърно, Берон спестява така, че успява през 1840 г. да купи чифлик в околността на Крайова, носещ му добри приходи. Материално осигурен, той може да си позволи да се посвети на интереса си към науката и заминава отново, този път за Париж. В Сорбоната той учи и преподава, но живее изключително скромно, а хубавата си заплата инвестира в научните си изследвания. Плод на труда му са повече от 25 тома научни съчинения.

Въпреки че живее далеч от нея, родината никога не става далечна за успешния и уважаван в чужбина българин. До края на живота си той изпраща пари за създаването и издръжка на училища в българските земи.

А междуременно идеите, които изразява в Буквара си, са покълнали на наша земя. През 1835 година в Габрово с усилията на габровската обществено е открито първото новобългарско обществено взаимно начално училище. Средства за построяване на сградата изпращат и живеещите в Одеса габровци Васил Априлов и Николай Палаузов. За училището се намира и подготвя добър и опитен учител – това е самият отец Неофит Рилски, който е прочут килиен учител от Рилския манастир. Той добре познава килийното образование, а за да се подготви за бъдещата учебна организация в училището, е изпратен за обучение в едно от букурешките начални училища. Средствата за отпечатването на необходимите за преподаване взаимноучителни таблици, които изпълняват функцията на учебници, са осигурени от братя Мустакови, а преводът от руски език е направен от самия отец Неофит.

Новият обучителен метод е приложен с голям ентузиазъм. Училището е изградено така, че класната стая представлява голям салон, в който на дълги чинове за по 10-15 души се събират повече от 100 деца. В специални вдлъбнатини в чиновете на първия ред е насипан пясък, върху който най-малките се упражняват да пишат буквите. Учениците, които са напреднали повече в материала седят по-назад. На последния ред седели тези, усвоили цялото съдържание на учебните таблици, по които се е преподавало, а именно 66 таблици по четене и писане и 6 по аритметика. На тези ученици самият учител

преподавал по-сложен материал. От най-добрите ученици се е избирал показвател да ръководи работата по даден предмет и за да не страда обучението на самия показател, показателят се е сменял периодично. За да се поддържа реда в училището била изградена система от строги правила, награди и наказания. В създадения от Неофит Рилски дисциплинарен правилник е разписано как следва да се държи ученикът в училището и извън него. Изисквания има по отношение на морала, поведение у дома и в църквата, към външния вид и личната хигиена. Децата се възпитават на внимание към училищното имущество и учебните книги и в опазване на природата. Очаква се у дома децата да са послушни, да изпитват уважение към своите родители, да помагат на болните, слабите и бедните.⁵

Училището в Габрово не е единственото училище, основано благодарение на дейността на Берон. През 1840 година той изпраща на брат си Руско пари и му поръчва да намери учителка и да открие девическо училище в Котел. И тук Берон изпреварва времето си. Той е първият, който дава идеи за образование на българските жени. За успеха на това начинание може да се съди по една дописка, публикувана в списание Любословие през 1846 г. Тя засяга годишните изпити на Котленските училища и в нея пише: „А най-превъзходна, обаче ученолюбивост показва онова училище, в което се учат момичетата, които се изпитваха по чисто прочитане, на чисто и добро писане и в правила аритметически.“ Подчертава се изрично, че училището се е поддържало финансово от “Петър Берон, родом от Котел, който плащал за това училище“. На страниците на същото списание Фотинов изтъква, че “същият Берон е създател и на пет училища и ревностно ги подкрепял с имуществото си – по едно в Котел, Елена, Шумен, Сливен и Търново“.

Берон не оставя делото си без надзор. Той би искал да знае кои градове имат нужда от училища и учители, как се плаща на учителите, по колко време децата се учат при даден учител, имат ли нужда от книги. Отново през 1840 година той пише към своите съграждани в Котел: “Обичал бих да намеря някого, комуто да платя, каквото иска, за да обходи България и да види има ли във всеки град училище или не, какъв е учителят във всяко едно училище, как му е името, откъде е той, от кога учителствува, колко ученици има, какво ги учи, откъде получава годишната си заплата; при това да забележи колко време приблизително остават учениците му при него; да забележи също и числото на къщите в по-големите градове; да укаже още, колко ученици се нуждаят от книги; и какви книги употребява всеки един, какви книги купуват, от где ги купуват и на каква цена. Ако намерите такъв човек, който да може да обходи така България с поменатата цел, моля да му предложите моето желание, и ако склонява, нека ми каже, колко разноски ще му стигнат на месец, и какво иска още за труда си: па да ми пишите или по-добре нека ми пиши сам той.

---

⁵ Използване е материал от <http://www.obekti.bg>, написан на базата на разговор за българското образование с Член-кор. проф. дин Румяна Радкова, Институт за исторически изследвания на БАН

В друг вестник от 1861 година научаваме, че „Познатият Вам д-р П. Берон от юни 1859 г. е определил по 200 жълтици всяка година за девически училища на различни села в Шуменската кааза.“

Петър Берон се застъпва и за образованието на жената. През 1867 прави второто си завещание. В него изразява волята си, че подарява за училище бащината си къща в Котел, като тя трябва да се пригоди за девическо училище. За въпросното училище трябва да се намерят учителки “жени рускини или славянки, немцойки, гъркини или италианки, които ще научат децата на два или три езика“.

Берон осъзнава нуждата училището да подготвя децата в професионално отношение, така че достигнали зрелостта си да са готови да работят и да се издържат. Затова освен към утвърдените вече цели учениците да четат, пишат и смятат и да учат европейски езици той допълва момчетата да се учат да кроят дрехи за жени и мъже, а “момчетата ще учат два занаята, които са нужни за селата, в които живеят.“

Берон има съвременни разбирания и по отношение на възпитателните методи в училище. Неговото отношение към физическите наказания е отрицателно, не одобрява и грубото отношение на учителя, за когото смята, че трябва да е пример за поверените на него децата и следва да бъде „отвътре и отвън добър, смирен, кротък, целомъдър и благочестив“

В книгата си „Славянска философия“ за първи път той представя цялостно своите педагогически разбирания, оформени след почерпения опит относно образованието, който добива при пребиваването си в някои големи европейски столици. По-сериозно внимание на идеите, посветени на образованието и възпитанието, са засегнати в по-късния му труд „Панепистемия“. В превод заглавието Панепистимия означава всенаука. Тя обхваща много широк кръг от научни проблеми, но сред тях са зсегнати и идеите, относно изграждането на детската личност. За умственото възпитание е много важна физическата активност. Освен това ученето изисква отделяне от страна на учениците на голям ресурс от усилия и е времееотнемашо, при което не остава достатъчно време за игра, с която да се укрепва организма на подрастващите деца. По тези причини Берон смята, че трябва да се увеличи делът на гимнастиката в училище.

През 1853 г. Берон е написал завещание, което преработва за първи път през 1867 г. и още веднъж през 1870 г. Избрал е за изпълнител на последната си воля комитет, чийто председател е известния търговец, банкер и благотворител Евлоги Георгиев. Тъй като през 1866 г. е приета румънската конституция, според която „само румъните и ония, които са били натурализирани за румъни, могат да придобиват недвижими селски имоти в Румъния“, Берон по-късно продава имението си Скорила като новите собственици са длъжни да заделят средства за благотворителност всяка година. Разочарован от купувачите, Берон започва дело за анулиране на продажбата и за да уреди проблемите, свързани с имота, заминава от Франция в Румъния през 1871 г.. Скоро

след това Петър Берон е намерен удушен в стаята си, като предполагаема причина за убийството са полиците, с които е купено имението Скорила⁶.

За това жестоко деяние близките на Берон пишат в некролога му: “На 21 март тая година късно вечерта една злодейска ръка се осмели и посегна да отнеме живота на честния и преблаг наш вуйчо д-р Петър Берон, и то чрез най-грозния и мъчителния начин – с удушването му! Ние сме уверени, че всекиму трябва да настръхнат косите, като си помисли как са го мъчили безчовечните и звероподобни същества, наричаеми човеци, извършили това злодейство!”

Трагичен е този жесток край на един човек, чиято доброта, човечност и всеотдайността са наградени с фатално предателство и то в момента, когато той се бори, за да остави след себе си средства, с които да подпомага образоването на младите си сънародници.

Въпреки това обаче, оставените от Берон попечители успяват да спечелят делото. Средствата от продажбата на имота, които са значителни, се разпределят така, че малка част да остане за котленската община, а по-голяма да се използва за построяването на “Българската мъжка педагогическа гимназия “Д-р Петър Берон“ в Одрин. От 1897/1898 учебна година училището се издържа изцяло от оставените според завещанието на Берон средства.

В края на XVIII и в началото на XIX век изостря нуждата от светско образование и от новобългарски книжовен език. Със способността си да разбере това обстоятелство, да пожелае да участва в задоволяването на нуждите от осъвременяване на образованието и на по-широкото му разпространение и най-вече с организирането на осъществяването на тези идеи, Берон не само печели уважението на съвременниците си, но е почитан и до днес. Той теоретизира образователните нужди на времето си, но не се спира дотам. Напротив, той изпреварва много други педагози и със значимите си познания и опит в образователните методи съставя ясен за разбиране, интересен за учениците и същевременно полезен практически буквар написан на познатия им майчин език. Петър Берон отваря училища, плаща за издръжката им, подпомага на млади българи, учещи в чужбина, насърчава издаването на български книги, търси в чужбина подготвени учители за българските училища и не спира да се интересува за успеха на родните училища.

Дори и да не се осъществява на практика тогава, значима е и идеята, почерпена от В. Ненович в Брашов, която Берон защитава: да се образува филологическо дружество, подобно на практиката в чужбина грижата за училищата да е оставена в ръцете на официалната власт или да е поверена на отделни организации. Букварът има значение и за утвърждаването като книжовно на източното наречие на българския език. Благодарение на Берон се въвеждат някои книжовни норми, например формите за личните местоимения за трето лице — *той, тя, то, те*, които се използват в съвременния български книжовен език, за разлика от западните и църковнославянски форми — *он, -она, -оно, -они*.⁷

⁶ По материали от <http://bridgethroughcenturies.com/>

⁷ По материали от <https://bulgarianhistory.org/>

Патриотичното му чувство прозира в думите и в делата му. “Аз, както всеки еднородец – пише той в едно писмо до котленци – не считам за мое отечество само Котел, но и цяла България.” За желанието му да разпали родолюбието и на учениците говори и следното – в частта, където се намира граматиката, в главата “производни думи“ са изредени европейски държави. Сред тях намират мястото си и думите “България, болгарин, София, софиянец, Търново, търновчанин“, а в изданието от 1862 г са добавени и думите “Железник, железничанин”.

Трудолюбив и любознателен по природа, Берон оставя над 10,000 страници научни съчинения. Владее осем езика: старогръцки, новогръцки, латински, френски, немски, румънски, руски и български, като пише основно на френски, но също на немски, гръцки и латински. Като учител, лекар и търговец постигнал завиден успех. Смелостта и инициативността му му позволили още като млад да разпознае недостатъците на килийното българско образование и да предложи замяната му с едно по-съвременно и по-плодотворно такова. Смята за необходимо и девойките да се учат добре и финансира изграждането на девически училища. Не забравя и нуждата от професионално образование. Патриотизмът му не му позволява да се увлече по гръцкия език преди майчиния си и вместо да се гърчее, той предлага писане и четене на родния си език.

Скромен и пестелив, Берон не трупа богатства за себе си. Неговата пестеливост е добродетел, а не средство за забогатяване и за това говорят многократно отпусканите средства за изграждане и издържане на училища, непретенциозният живот, за сметка на инвестирането в научни експерименти, самото му завещание. Той се стреми да събира нематериални съкровища, които да сподели със съотечествениците си – а именно знания и умения, тъй като знае, че пътят към възраждането на един народ минава през просвещението му.

ЛИТЕРАТУРА

- 1) А. Алексиева. Гръцката просвета и формирането на българската възрожденска интелигенция, *Studia. Balcanica*, С. 1979, т14
- 2) Библиотека Д-р Ив. Селимински, С. 1928, кн. IX
- 3) Марта Бур. Икономическите връзки между Трансилвания и Балканските земи през втората половина на XVII-ти и началото на XVIII век, *Studia Balcanica*, № 2, С. 1970,
- 4) <https://bulgarianhistory.org/>
- 5) <http://bridgethroughcenturies.com/>
- 6) <http://www.obekti.bg>

ВАСИЛ БЕРОН

АНГЕЛ С. СТЕФАНОВ***ЕПИСТЕМОЛОГИЧНИ И МЕТОДОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ В "ЛОГИКА" НА Д-Р ВАСИЛ Х. СТОЯНОВ-БЕРОН**

Abstract: The author has recently published a paper dedicated to the analysis of the logical, and prevalently philosophical, content of the book *Logic*, written by Dr. Vassil Hadjistoyanov-Beron in 1861. This article sets itself a different additional task: to explicate three different aims pursued by Dr. V. Beron, which are based on three congenial, yet different motivations for his cultural ambition to present educational dimensions to the enlightened Bulgarian readers of his book.

Keywords: *Logic*, written by Dr. Vassil Hadjistoyanov-Beron in 1861; three congenial yet different aims pursued by the author.

Знайно е, че съдържанието на Логика на д-р Васил х. Стоянов-Берон, и то тъкмо като учебник по логика, е привнесено (при това не винаги твърде прецизно) от работи на руски и немски автори от средата на деветнадесети век. Вероятно поради тази причина това съчинение не е било широко използвано в българските училища през втората половина на века, за сметка на други учебни пособия по логика. Колкото и да изглежда любопитно обаче, това обстоятелство се оказва един съпътстващ детайл при една по-широка оценка на културното значение на Логика за българската любознателна интелигенция, независимо от малкия ѝ относителен дял от българското население по онова време. Защото, както вече се опитам да покажа, това съчинение на д-р Васил х. Стоянов-Берон, отпечатано през 1861 г. във Виена на български език, има притезанието да бъде първият учебник по философия у нас през Възраждането, като е натоварено още с твърде потребни за времето си просветителски задачи за издигането на културното равнище на българите. „Според такова оценяване на един народ европейците, а особено някои от тях доскоро наричаха българите, даже и още някои ги наричат един половин див народ; защото по онова време просвещението беше твърде малко разпространено между милите ни съотечественици според някои обстоятелства и препятствия“ (Берон 1980: 65).

Колкото и да изглежда изненадващо, доколкото не е коментирано до сега, едно непредубедено вникване в епистемологичната концепция на д-р Васил Берон би ни отвело в идейните контури на трансценденталното теоретизиране. Добре, но как да се разбира това настояване, ако този тип теоретизиране

---

* Чл.-кор. проф. в Институт по философия и социология, БАН.
Email: angstefanov@abv.bg

е на самата възможност за предметно познание, която трябва да е налична а priori (Кант 1967: 93)?

Отговорът на този въпрос се крие, на първо място, в интересния факт, че в основата на В. Бероновите понятия, представящи възможността на човешкото мислене и познание, стоят такива като страдателен капацитет, способности и сили, типични за класическата трансцендентална философия, макар и вмъкнати в теологични одежди. Говоря за осланянето на понятията за ум, разум, душа и дух. Тяхното йерархизиране и взаимосвързаност са разпръснати на различни места в Логика, което затруднява реконструкцията им в една строго подредена концептуална система.

Такова начинание би било любопитна игра за някой днешен изследвач, която, доколкото ми е известно, не е подхваната, макар и да е предизвикателно интересна. Оставям настрана догадките на какво се дължи това обстоятелство. Дали на времевата отдалеченост на появата на В. Бероновото съчинение, дали на останалия във философската история теоретикопознавателен контекст, характерен за антични гръцки философи, до част от писанията на които В. Берон се е докоснал в оригинал, или защото такава усилие би се възприело като концептуално занимание заради самото него. Независимо от всичко това обаче, едно такова начинание би доосветлило историята на българските опити за оригинално и самобитно философстване, с чийто брой едва ли можем твърде много да се гордеем.

На второ място следва да отбележа именно априорната субектна настаненост на посочените познавателни способности, която дори (за разлика от Кантовия трансцендентализъм) притежава несъмнена гаранция – тази на Божието благоволение, поради което човек е дарен изначално с ум, разум, душа и дух. „Законите, според които човек мисли или трябва да мисли, са свойствени на разума, не могат отвън да се спечелят и всяко дете ги има при раждането си“ (Берон 1980: 64). Посочените способности са априорни дадености на познаващия човек, макар че се различават от Кантовите чисти сетивни форми и чисти разсъдъчни понятия по своята познавателна функция и назначение, управляващи произхода и синтеза на предоставяните на разума и на душата емпирични нагледы и понятия. Познавателните сили и способности са априорни, но възможността за истинно познание зависи от умелостта на правилното им прилагане. Тя се придобива чрез изучаването на логиката, за да се отстраняват нежелани познавателни грешки.

„Неоспорима истина е,“ – разяснява нашият автор – „че един естествено здрав разум може твърде право да мисли и да разсъждава според законите на логиката, без да ги е учил или чувал, но такъв един човек действа безсъзнателно и той не е в състояние да открие нито своите заблуждения, нито онези на другите. Следователно логиката е една наука, която ни поучава: как да можем да открием своите заблуждения и кривите свои работи, както и онези на другите хора? – да можем сиреч да опознаем къде и в какво ние сами

сме отстъпили или отстъпваме от здравите и естествени закони на разума...“ (Берон 1980: 44-45).

Вижда се значи, че В. Берон възлага много по-отговорно значение на общата логика, отколкото Кант, наричайки я „къса и суха наука“. По-важно е обаче да уточня, че нашият автор очертава ясно магистралния познавателен път както на образуване на емпирични нагледни, така и тяхното съчетаване със законите на разума, за да може човек да мисли и познава.

При една евентуална реконструкция на В. Бероновата трансцендентална епистемологична система е любопитно установяването на аналогии между части от стройната система на класическия трансценденализъм и подобни Бероновии попадения. Да погледнем например към следния Кантов текст от Критика на чистия разум:

„[Т]рансценденталната логика има пред себе си многообразното на априорната сетивност, което трансценденталната естетика ѝ предлага, за да даде към чистите разсъдъчни понятия материя, без която тя би била без всякакво съдържание, следователно напълно празна. Пространство и време съдържат едно многообразно на чистия априорен наглед, но принадлежат все пак към условията на рецептивността на духа ни, единствено при които той може да получи представи за предмети: те следователно трябва също така винаги да афицират понятието за същите. Но спонтанността на мисленето ни изисква това многообразно най-напред по някакъв начин да се овладее, събере и свърже, за да се състави от него познание“ (Кант 1967: 149).

На основата на въведените от самия него понятия В. Берон ни казва:

„При това ние доказахме, че вещество (материал) за дейността на разума друго нещо не е освен белезите на предметите, които се представят и чрез представата се въвеждат от външния и вътрешния мир в областта на разума, и че всичката работа на последния с тези белези извършва се във формите на пространството и времето, а всичкото се извършва според изложените закони на разума...“ (Берон 1980: 70).

Това е интересна аналогия между трансценденталните постановки на Кант и В. Берон, като се има обаче предид спецификата на учредените от Берон понятия. Умът например хем предоставя представи на душата и в този смисъл се родее с Кантовия разсъдък, хем е носител на „страдателно чувство“, за да възприема външни впечатления, поради което се родее със сетивността при оформянето на материята на опита (Берон 1980: 43). Разумът има „надграждаща“ познавателна позиция (защото следи за правилното съчетаване на мис-

ловните форми), като нему са приписани в тази връзка способностите за размисляне и помисляне, в смисъл на доуточняващо вникване в понятийните съдържания (пак там: 62).

Тук иде мястото да разясня защо на трансценденталния замисъл на В. Бероновата теория на познанието не е било обърнато дължимото му внимание. Това обстоятелство се дължи на факта, че четирите концептуални кита, на които се изправя тази теория на познанието – ум, разум, душа и дух – не са всичките настанени по еднакъв начин в трансценденталното си рамкиране.

Ако умът и разумът са типични философски находки, които биха могли да се разглеждат като своеобразни аналози на Кантовия разсъдък и разум, то душата и духът са вкарани в епистемологията на Берона като понятия с двойна философска натовареност – както епистемологична, така и онтологична. Това е така, защото първата понятийна двойка, ум и разум, е изцяло епистемологически настанена, защото те не са нещо друго освен познавателни способности на душата. В това няма нищо учудващо, защото нашият автор споделя едно откоleshно виждане, че „човекът се състои от тяло и душа“ (пак там: 41). Душата значи има онтологична положеност, като специфичен конституент на човешкостта и в този смисъл определя, заедно с тялото, модуса на човешкото съществуване в сътворения от Бога свят. На душата обаче се приписва не само тази основна онтологична роля, но и не по-малко основна познавателна функция. Това е така, защото се казва, че умът и разумът са способности на душата, „които се просветляват и управляват от духа“ (пак там: 42). В това настояване няма, на пръв поглед, нещо необичайно като философско отнасяне на априорни способности и сили към душата, защото тя естествено се възприема като субектът на човешкото мислене и познание. В Бероновата философска постановка обаче, на самата душа също се приписва специфично познавателна функция, която урежда синтеза на познавателните продукти, предоставяни от ума и разума. С други думи, самата душа играе централна познавателна роля, като се подпомага от ума и разума при оформянето на познавателния резултат. За да опознае добре умствените предмети, казва В. Берон, душата „трябва да действа и затова тя се подпомага от ума и разума“ (Пак там: 43-44). На душата значи нашият автор приписва познавателно действие, което се подпомага от ума и разума, но така или иначе именно то придава завършеност на познавателния акт. Затова и не бива да се изненадваме на декларацията, „че първоначалната сила, която мисли, е душата“ и че логиката се основава на законите на тази първоначална мислеща сила и ги обяснява“ (пак там: 49, мой курсив – А.С.).

По всичко изглежда, двойствената природа на душата – да има едновременно конституираща онтологична роля за съществуването на човека, но също така да бъде и „първоначална мислеща сила“ – хвърля едно прикри-

ващо било върху отнасянето на Бероновата епистемология към трансценденталния му философски замисъл. Това било произхожда от теологичната вкорененост на неговото философстване, макар и то все пак да е прозрачно.

Наред с всичко казано дотук е редно да се очаква, че опитът на В. Берон за представяне на негова самобитна философия не би трябвало да загърбва и изязвата на някои нейни собствени методологични аспекти. Би могло например да се очаква, че представената вече познавателно активна роля на душата трябва да се разграничи от останалите нейни прояви, предмет на изучаване от психологията. Това нашият автор прави накратко, но ясно в постановъчно отношение на по-малко от страница и половина в шести параграф на своето съчинение.

Това е така, защото той не вижда драма при разграничаването на логика и психология, характерна за някои появили се по-късно от неговото съчинение антипсихологически настроения в европейската философия, поради следните две причини. Първата е в обстоятелството, че В. Берон стъпва върху свой методологически ориентир при отнасянето на различните науки към два класа. Към първия се притурят всички науки, които ни предоставят знания, които преди това не са ни били известни, а към втория клас се числят ония науки, които разкриват формите, според които знанията могат да се сглобяват. „Първите се назовават обикновено веществени (реални от лат. *res* вещь), а вторите – образователни (формални от лат. *forma* образ)“ (пак там: 45). И ако психологията се отнася към веществените науки, то логиката се отнася към формалните. Така психологията и логиката не припокриват своите предмети на изследване и могат да бъдат различени по своята принадлежност към двата различни класа, към които се отнасят всички науки, независимо че обект и за двете науки е човешката душа.

Втората причина, поради която нашият автор не стои проблем пред разграничаването на двете науки, изглежда са тъкмо двете роли, приписвани на душата – онтологичната и епистемологичната. Първата от тях крепи възможността за наличието на втората. Или както В. Берон заявява кратко и ясно: „Характеристичната черта, която отделя логиката от психологията, се състои в две думи: битие и дейност“ (Пак там: 49, мой курсив – А.С.). Все пак той можеше да изясни малко по-пълно онези душевни качества и прояви, които стоят отвъд работата с формите и законите на мисленето, с които се занимава логиката. Изглежда обаче, че това е оставено за сметка на интелигентността на неговите четци, към която в други случаи той гледа с оправдано съмнение.

Ако е прав Мартин Табаков (1990: 80), комуто, като наследник на рода Берон, му приляга да напише, че „с учудване и възхита можем да оценим, че той (д-р В. Берон – А.С.) е успял да създаде книга на равнището на най-добрите световни образци за времето си“ – независимо от някои коренно противоположни оценки, то бива все пак да признаем едно догаждане на автора на Логика за познавателната роля на аксиомите в една логическа система. Както

е знайно, по времето на написването на Бероновото съчинение е все още разпространено отколешното убеждение, че аксиомите са такива изходни положения в една теоретична система, които са ясни и самоочевидни за нейния предмет на изследване. Това убеждение тръгва от исторически първата наука, приведена в аксиоматичен вид – геометрията. Очевидната истинност на аксиомите и на основните понятия на евклидовата геометрия се е подхранвала от обстоятелството, че аксиоми на други, неевклидови геометрии, не са били познати на (или не са били разгласявани сред) научната общност, поради липса на онтологична опора, докъм втората половина на XIX век. Едва след утвърждаването на неевклидовите геометрии, както и след появата на неklasически логически системи, се приема, че първичните понятия на една аксиоматизирана теория се определят само от нейните аксиоми, а последните могат да бъдат конвенционално полагани, без изискване за някаква тяхна интуитивна яснота.

Според М. Табаков В. Берон е бил отворен за това ново разбиране на ролята на аксиомите, което би трябвало да говори, както вече споменах, за едно интелигентно догаждане от страна на българския възрожденски мислител. Приведени са два цитата от Логика в тази връзка (Табаков 1990: 83), които не ме убеждават напълно в справедливостта на тази смела теза. Така или иначе обаче е посочена интересната постановка на В. Берон (1980: 174), че „ние трябва да гледаме на аксиомите като на (...) прости и

отвлечени положения“. А този негов съвет наистина извежда разбирането на аксиомите извън стародавното мнение за тяхната предзададена самоочевидност и яснота, което е прозрение, изпреварило своето време.

Осмислянето на логическия статус на аксиомите е само един щрих от разгърнатото намерение на нашия автор да осветли начина на организиране на човешките знания, ако те трябва да имат значение както за разбирането на външния материален свят и на вътрешния душевен мир на човека, така и досежно правилното прилагане на всички частни и обществени практически дейности. Тук иде реч за методологическото изясняване на системната организация на човешките знания, което начинание е осъществено за пръв път в просвещенската ни литература, а дори и в по-сетнешните нашенски философски писания.

„[Т]акава една систематическа цялост трябва да съществува във всичките човешки работи, във всичките т.е. негови търговски, правителствени, земеделчески и др. занятия и предприемания, за да бъдат те добре устроени и подредени“ (Пак там: 131).

„Систематическата цялост“ на човешките знания е подхваната в различни свои аспекти, от необходимостта за изграждане на цялостна картина за един изучаван предмет, до познавателната роля на едно логически консистентното доказателство.

Онова обаче, което хуманизира Беровия идеал за изграждане на системно познание, това е стремежът да се започне от някакви истинни предпоставки и да се достигне до знание, което е не само истинно, но се докосва още и до доброто и прекрасното. Затова ще завърша с онова нравствено въздействие у Берна, което проблясва на няколко места от неговото съчинение: „истината, доброто и прекрасното биват у разумно-свободните човеци непосредствен плод на духовното им разположение, а не на външни влияния и ограничавания“ (Пак там: 184).

ЛИТЕРАТУРА

Берон, Васил х. Стоянов. 1980. Логика. За първи път на български изложена. София: Издателство „Наука и изкуство“.

Бъчваров, М. и др. ред. 1990. Д-р Васил Хаджистоянов-Берон. Живот и научно творчество. София: Издателство на Българската академия на науките.

Кант, Имануел. 1967. Критика на чистия разум. София: Издателство при Българската академия на науките.

Стефанов, Ангел. 2022. Идејни докосвания до български философи. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Табаков, Мартин. 1990. „Въпросът за логичното в „Логика“ на Васил Хаджистоянов-Берон и в наши дни.“ В: (Бъчваров и др. ред. 1990), с. 80–89.

Янева, Жана. 2010. „Учебниците по логика на Василий Николаевич Карпов (1798–1867) и на Васил Хаджистоянов Берон (1824–1909).“ Философски алтернативи, кн. 4, 176–203.

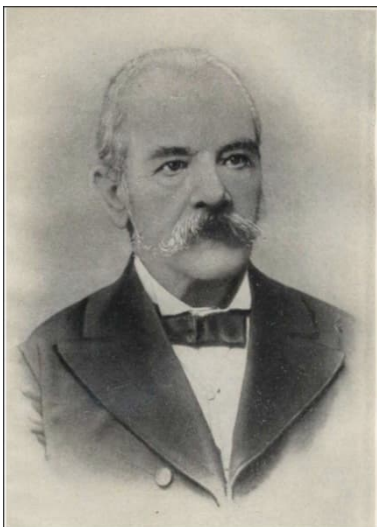
МАРТИН ТАБАКОВ*

ВАСИЛ БЕРОН – ЖИВОТ ПОСВЕТЕН НА БЪЛГАРСКАТА НАУКА
И ПРОСВЕТА

Abstract: The article is a comprehensive study of the life and activity of Dr. Vasil Hadjistoyanov-Beron and highlight his contributions to the intellectual development of Bulgaria and the integration of Bulgaria into European science and culture, particularly to the development of Bulgarian science, education, enlightenment and culture. Vasil Hadjistoyanov-Beron was an encyclopedist; he was the compiler of the first Bulgarian textbook on natural history, the first textbook on logic, the first German and French grammar books (in Bulgarian), and he is the first scholar to make archaeological excavations in Bulgaria. Headmaster of the Bolgrad High School and a member of the Constituent National Assembly that adopted the Tarnovo Constitution (1879), he contributed to the institutional building of the Bulgarian state. The article deals consecutively with his youth years – when some of his views were formed, with the years of his medical practice in Romania, and with his activities in Tarnovo and Bolgrad. Particular attention is devoted to his merits for the establishment of the Bulgarian national identity, the awakening of Bulgarian national consciousness, his struggle for an independent Bulgarian church and Bulgarian education. The text is based also on recollections of his youngest daughter, which she shared with her grandson (the author of this article)

Keywords: Beron; Dr. Vassil Hadjistoyanov-Beron; Tarnovo; Bolgrad; science; culture; church; Bulgaria; education: logic; Bulgarian national revival.

Ако попитаме студенти и дори преподаватели в Биологически факултет,

Васил Берон. Снимка от семейния архив на автора

малцина биха казали кой е авторът на първата естествена история (зоология) на български език. (С тази хипотеза се съгласи и проф. Гагов). При това става дума не за популярна книжка от типа на Рибния буквар, а за сериозна монография от над 450 стр. И то издадена от Васил Берон още в 1870 г. (виж стр.@@). Да компилация е, каквито са повечето учебници, но с подобни компилации немалко колеги са ставали, а и сега стават доценти, професори. А през периода 1946–1970 г. дори член-кореспонденти на БАН и академици (разбира се, когато са имали силни политически позиции.)

Тази книга е един от най-сериозните му трудове, но той е автор и на първата логика (1861), първата немска граматика

* Проф. дфн в ИФС, БАН. Email: marmatab@gmail.com

(1868), първата френска граматика (1859), първите археологически проучвания (1886) ... И всичко това е вършил успоредно с лекарската практика – като един от първите лекари, завърнали се в родината и започнали лекарска (и аптекарска) практика. Бил е и директор на Болградската гимназия, а и на много други обществени длъжности, депутат в учредителното събрание. Но за съжаление при толкова заслуги за България на името на Васил Берон в София няма нито улица, нито училище, носещи името му. А такива има на хора с много по-малко заслуги! Единствено в Търново има такава училище и то с икономическа насоченост.

Наистина като че ли някаква зла прокоба тегне над признанието и паметта на този родолюбец. Трудно е да се открият интересни данни дори и от следването му във Вюрцбург, документите там по различни причини са изчезнали през Втората световна война (вж. Андреев 1970: 105). Сериозните и подробно написани спомени на В. Берон, имащи и голяма историческа стойност, изгарят през май 1901 г. при голям пожар на къщата му в Търново. Заедно с много други безценни исторически документи изгаря и огромната му кореспонденция с д-р Петър Берон, която Васил много е ценил и пазил. След пожара се премества в София и там отново пише спомени. Според дъщеря му Мария¹ синът му академик Богомил Берон лично е ги дарил на Народната библиотека. Но досега не са открити, вероятно са изчезнали през 1944 г. по време на бомбардировките. Пак според Мария друг ръкопис на тези спомени е бил даден на Богомил Берон и се е намирал в къщата или вилата му. След неочакваната смърт на Богомил сестрите му, следвайки негово неофициално казано намерение, даряват огромната му пететажна къща за просвета. И се надяват че ръкописите му са там и ще се открият, съхранят и изследват. Но започва войната и изглежда документацията е загубена. Надявали са се че копие има и във вилата му. Но започват големи политически промени, във вилата на В. Берон се настаняват хора на новата власт, с други нагласи, които,

---

¹ Част от написаното по долу се основава на спомените които най-малката му дъщеря Мария/Мара Берон-Аршинкова (баба ми) ми бе разказвала. И когото се основавам на тези спомени, оценките, които се дават в текста за историческите събития, коректно излагат оценките, дадени в спомените на баба ми (и косвени и на оценките на д-р Васил Берон). Например Мара Берон, под влияние на баща си, не е симпатизирала на Фердинанд и на Стамболов, и като баща си е била „русофил“ в културно отношение. Беше толстоистка, харесваше Юго, Селма Лагерльоф и Ганди, говореше за „несопротивление на злото“. Дълбоко религиозна, а и под влияние на мъжа си д-р Аршинков (виж статията на Пр. Петрова в този сборник), следваше някакъв „християнски социализъм“ основан на помощ за слабите, бедните, на потискане на личните интереси и безкористни действия за другите. Допускам и че в разказите си все пак се е стремела и да не противоречи на официални пропагандни постановки за описваните събития. „Да не се раздвоява детето между баба си и училището“, нещо което тя забеляза при сблъсъка между нейната дълбока религиозност и официалната училищна атеистична доктрина и много я притесни!) Та фактически тук давам сегашните ми интерпретации на спомените за интерпретациите на спомените на баба ми за спомените на баща ѝ!

уви, вероятно изгарят разните хартии, останали от „омразните бивши буржоазни хора“².

За живота и дейността на Васил х. Берон

Васил Берон е роден през 1824 г. в Котел. Затвореното планинско селище, в което насилници и грабителите се страхували да влязат си е извоювало значителна самостоятелност, вероятно затова оттам произхождат доста търговци и просветни дейци на нашето Възраждане. Баща му, х. Стоян Бончев, е бил земеделец, но постепенно се насочва към овцевъдство и търговия с живи животни. Аз дълго време бях под влияние на нагласи, внушавани и от идеолози, и от представители на хуманитарната интелигенция, че търговията (както днес и бизнесът) е нещо антиинтелектуално и непрестижно, едва ли не долнопробно. Но по късно осъзнах, че по това време търговците са били сред будната част от населението – предприемчиви и съобразителни, гъвкави и оперативни. Те и много са пътували, налагало им се е да знаят и други езици, да посещават много нови места и така да контактуват с други бит и култура... И често са били по-отворени и информирани от местния недобре образован даскал, или поп, рядко напускали родното си място. „Хаджиите“ са били уважавани не само защото са посетили Божи гроб, но и защото и там, и по пътя са видели свят и придобили безценен опит! Та В. Берон е взел малко и от съобразителността, енергичността и работоспособността и природната интелигентност на баща си. Разбира се, и от майка си Жейна – сестра на д-р П. Берон.

След като учи в началното училище на Райно Попович в Котел Васил Берон се учи и в Плещ, Крайова, Букурещ и в прочутото гръцко училище Куручешме, в Цариград. На 18-години отива в френския лицей "Кардинал Ришельо" (често наричан и Ришельовската гимназия) в Одеса. Там, вече поотраснал, е първата му среща с една голяма държава, с разбираем език и развита култура и наука. И е впечатлен от Русия, а преподавателите лесно го убеждават, че само тя, след като победи във война Османската империя, ще може да помогне на българите да имат независима от Османците държава. Убеждение, което остава при Васил задълго. Така, добре насочван от учителите си, става убеден (за разлика от немалкото платени) русофил и тази (първа!?) любов остава за цял живот. Дават му да чете трудовете на Юрий Венелин. Съучениците и приятелите му от Ришельовската гимназия – руснаци и украинци, млади и естествено патриотично възпитавани, също допринасят за тази нагласа. И по време на ученето и впоследствие, защото Васил редовно си пише с тях писма, споделят, обсъждат различни теми. Най-силно впечатление му е направил преподавателя по история Мурзакевич. От него младежът възприема осъзнава значението на миналото на един народ. Патриотично преосмисля всичко научено през проблемите на българите, замисля се: „А ние какво знаем за нашата история? Доколко познаваме мина-

---

² За нагласите на подобни лица към „бившите“ виж статията ми „Алтернативните наративи...“ в този сборник.

лото си?“ Разбира колко важни са историята и археологията, а и философията. И когато се установява в Търново, активно извършва археологически проучвания, пропагандира ги.

Впоследствие, когато се запознава и с западно-европейската наука и култура, Васил разбира, че все пак те са водещи. Но задълго запазва уважението си към руската наука и култура, затова праща най-голямата си дъщеря – Злата Берон-Филчева, да учи в Русия. Ала там тя, млада и наивна идеалистка с християнски мироглед и нагласа да помагаме на другите, на слабите, да ги просвещаваме, се „заразява“ с народнически идеи и като се връща – заявява на родителите си, че иска да ходи по селата за да пропагандира тези идеи да учи и просвещава селяните. И не иска да се жени. И въпреки русофилството си, разумния и здраво стъпил на земята Васил осъзнава, че Русия не е подходящо място за учението на децата му и праща останалите да учат в Западна Европа (Мария – в пансион в Швейцария). Но продължава да е убеден, че окупираните български територии могат да станат независима държава само след военна победа на Русия над с Турция.

Там и се оформят окончателно и твърдото му желание за още по-добро образование, и афинитетът му към знанието! И когато впоследствие отива с баща си до Цариград, за да уредят различни търговски сделки, и баща му го оставя да довърши работата и за да събере парите за доставените стоки, Васил Берон праща по познати получените пари, но съобщава, че задържа една част (спечеленото³), за да може да отиде в Румъния, при вуйчо си – д-р Петър Берон, който напълно е подкрепял желанието на Васил Берон да следва. Но д-р Петър Берон поохладява нагласата на младия Васил Берон да следва в Русия. Разяснява му, че науката в Западна Европа е много по-развита и затова трябва да следва там – като него. Но му обяснява също, че още не е готов за университет, наставлява го и му дава уроци и учебници, най-вече по немски език, за да се дообразова сам и Васил учи усилено. И след като вуйчото вижда, че племенникът му си е попълнил знанията, отива през 1847 г. заедно с него в Мюнхен, за да го запише да учи в Мюнхенския медицински факултет. Записва го за студент с името „Базилиус Берон“ – все пак с името Берон, вече е известно там – навремето самият Петър Берович се е записал така. А и звучи по „западно“ и по-лесно произносимо за немците.

Естествено, тогава Васил Берон е изпитвал огромно уважение към вуйчо си и се е вслушал в съвета му. Но като буден младеж постепенно се е ориентирал в ситуацията и разбрал, че вуйчо му е действал на основа на старите си нагласи. А междувременно водещ европейски център в образованието е станал Вюрцбург, а там и ще може освен медицина да учи и философия, която също го е интересувала. И след два семестъра лекции в Мюнхен през 1848 г. се прехвърля там. И през 1852 г. се дипломира във Вюрцбург с дисертация „Über den Startkrampf und den indischen Hanf als Heilmittel gegen denselben“, получавайки титлата „Доктор по медицина, хирургия и акушерство“. Следва,

³ По спомени на дъщеря му Мария Берон Васил не е ощетил с това баща си, защото в Цариград е видял местните цени и е успял при пазарене да получи по-добра цена.

завършва университета и се дипломира с името „Базилиус Берон“ – това име е записано в дисертацията му, която в израз на благодарност е посветена на д-р Петър Берон: *На високо уважаемия ми вуйчо д-р Петър Берон, доктор на медицината и акушерството и член на много научни дружества, посвещава се със съкровена любов авторът.* Васил Берон е бил много горд с първия си по-сериозен научен труд. (виж?)

Васил е бил много съвестен и е изпъквал на фона на немалкото „хайделбергски“ студенти там. Впоследствие е споменавал на дъщеря си, че не можел да разбере някои от състудентите си, които без голям ентузиазъм са учили „хайделбергски“ – при тях е липсвало неговото усещане, че е открил огромна съкровищница от знание и просто е задължен да черпи с пълни шепи от него. И след дипломирането, виждайки старанието му, професорите му са му дали отлични препоръки, които му помагат да, специализира в някой от най-известните болници във Виена, Берлин и Париж. Най-много е стажувал в АКН (*Allgemeines Krankenhaus der Stadt Wien* – Виенската градска болница) където също е бил на висота. И впечатлен от старанието, всеотдайността и работоспособността му, професор Рокитански от АКН го е поканили да остане при него като асистент. Васил е бил много горд от поканата. И много се колебал – трябвало да вземе важно решение – да избира между вероятно успешна научна и лекарска кариера в Европа и връщане при своите сънародници, където, уви, няма да има условия и среда да се развива като учен но ще е много по-полезен. Професор Рокитански е бил изненада от колебанието – предпочел е младеж от неизвестно място пред деца на по-заможни хора, предлага му хубаво място за работа с добри перспективи, а Васил се колебае. Все пак явно много го е харесал и му обяснил, че в Османската империя ще се загуби като специалист и учен, пък и дори народът му няма държава, за да се надява някога да има университет (при общуването Васил е обяснил, че макар че е поданик на Османската империя не е турчин, нито руснак, а българин, каквито и в Османската империя, във Влашко и по на Изток има много.) А във Виена ще се включи и в научна дейност, дори може, както е работлив, някога и професор да стане. Но въпреки разумните аргументи на Рокитански родолюбието на Васил надделява и той решава да се върне в родните български земи. За патриота основното е да бъде от полза на единородците си и планира да се върне. съученици му също го агитират в писмата си за това. И обяснява на професора – там ще бъде много по-полезен на народа си, има огромна нужда от грамотни хора. Дава примери на лекари и мисионери в Африка, които са високо оценени в общността на професора, неговото призвание е същото, дори в Африка е много по-трудно! А и от съучениците си е научил, че се очаква в скоро време голяма война, в която (те естествено са убедени) руската империя ще победи. (Наистина не след много време започва Кримската война, но изходът ѝ не е очаквания от приятелите му.) И обяснява на професора, че се надява скоро с помощта на руската империя народът му да излезе от Османската империя. Така взема съдбоносно решение – вместо европейски учен

(но евентуално един от многото) да стане български просветител и да разпространи знанията си сред българите, да спомогне за идването на европейската наука и култура у нас. Съдбата на вуйчо му, емигранта, също играе роля – вижда как е трудно да се впише в европейската наука.

Сега са популярни контарафактичните анализи, та е интересно каква е била съдбата му ако бе останал във Виена. Вероятно би бил един от добрите лекари и учени. Може би щеше да се ожени за местно момиче? И най-сериозно смятам, че тогава авторитетът му в сред българите щеше да е по-голям – подобен на този на д-р Петър Берон, гордост с „успелия там НАШ българин“! И днес щеше да има в София поне училище на името му. Но не бих се изненадал ако, оставайки във Виена, Васил Берон, със своята работоспособност и талант, би се развил в кариерата си, достигайки и до професор! И би бил първият българин професор в Западна Европа! Тогава вероятно щеше да има и много училища и улици на негово име. Уви!

Но Васил Берон, патриотът, е бързал да с върне при българите, за да бъде от полза на единородците си, да ги учи и лекува. И иска да се върне веднага. Но опитният му вуйчо го съветва първо да поработи като лекар другаде, в някоя страна с развито медицинско обслужване, където и практически опит ще натрупа, а и ще има и други, опитни лекари, с които да се консултира и споделя. Авторитетът на вуйчо му е голям, доводите разумни. И Васил, съгласявайки се, избира да започне лекарска практика в Букурещ, близо до вуйчо си, но и до българските земи, където има и много български емигранти и няма да се чувства изолиран, както в Германия или Австрия. Там Васил Берон успява да се утвърди като добър лекар. Разказвал е на дъщеря си, че е имал собствен фойтон, с който е можел бързо да се придвижи до болния. Бил е често викан, имал е добра клиентела – и от българи, и от румънци – отлична лекарска кариера. Малцина биха я пожертвали заради някакви абстрактни идеи за просвета на народа си и за самостоятелна българска държава. Но В. Берон е бил истински патриот. Следвайки убежденията си, че шанс за самостоятелна българска държава ще има само ако Турция загуби война с Русия, той веднага щом започва Кримската война (1853 г) изоставя личните си интереси и работи като лекар към Военната походна болница. Включва се и в създаването на доброволчески български отряд, става деловодител (секретар) и лекар на „Централен комитет за събиране на доброволци българи в помощ на Русия“ (разбира се, без заплащане – рго вопо) записва българидоброволци (естествено повечето са били русофили).

Но в срещите с тях вижда колко зле образовани са българите, а също и нуждата от учебници, написани на български. Разбира, че в Османската империя българите са лишени практически от някаква по-квалифицирана медицинска помощ, че на българите са нужни лекари, а в перспектива и болници. Осъзнава, че за да помогне на народа си, трябва да живее сред него.

От доброволците научава и това, че повечето от по-грамотните са учили в гръцки училища и се срамуват да се определят като българи – много по-престижно е да се представят за наследници на елинската култура. Повечето

духовници също служат на гръцки. И осъзнава, че съществува огромна нужда да се повиши националното самочувствие на българите, за да се възприемат като част от българската национална идентичност. За което, следвайки Паисий, трябва да им се разкрие по-добре нашето историческо минало.

А междуременно въпреки прогнозите на приятелите му надеждите, свързани с войната, са разбити – не се вижда шанс Русия да я спечели. И Васил Берон се колебае дали да не напусне свободна Румъния и да се засели в някой от окупираните от Османската империя градове, населени с българи.

Най-лесният избор би бил Русчук – близостта с Румъния и Дунав го е направила сериозен културен и икономически център. Повечето се насочват на там. Но там вече има кой да буди българите. А кой ще буди българите във вътрешността? Нали сред многото му каузи е и тази да се издигне националното съзнание на народа, а като споменахме, той е бил убеден, че това може да стане и с археологически изследвания. А къде, ако не в старата столица на България – Велико Търново! Там ще може, извършвайки археологически разкопки, да намери артефакти, с които да покаже славното минало на Велика България. От лекциите и на проф. Мурзакевич и на немските си преподаватели Васил Берон вече е осъзнал голямото значение на подобни изследвания за историята, особено на народ без държавност и самочувствие.

Но все пак в Русчук ще има интелектуална среда, каквато трудно ще се намери на друго място. Ще има и богати пациенти-търговци. И много лесно по Дунава ще може да пътува до някой европейски град. А и ако нещата се влошат, по-лесно ще избяга в Румъния.

В този кръстопътен момент от живота си научава, че виден търновец, познат на негов приятел, е зле здравословно и няма кой да му даде компетентен съвет. И Васил Берон заминава през Свищов за Търново. Пътувайки сред българи, чувайки наоколо български език, осъзнава, че е имал дълбоко потискана носталгия, по-силна дори и от здравия му разум. Пристига в живописното Търново, преглежда болния, дава наставления и се запътва към дома на хаджи Георги Кисимов, чийто син Пандели Кисимов му е бил приятел и съмишленик в Букурещ. И там чува как момиче пее прекрасна, макар и малко тъжна песен. Българска! На български език!. А такива отдавна не е чувал. После се появява и певицата – румено девойче, и го почерпва. И този иначе рационален, здраво стъпил на земята човек, не може да съдържи чувствата си и се влюбва от пръв поглед в Мария, четвъртото дете на Г. Кисимов.⁴

---

⁴ Твърде зает с началото на кариерата си, а когато се утвърждава и с войната Васил още не се е задомил. Но може би в подсъзнанието му се е появила мисълта че вече е време. И вероятно приятелят му Пандели е искал да запознае Васил с по-голямата сестра на Мария Кисимова – Евгения Кисимова. И е имал основание – Евгения за времето си е била изключително образована и самостоятелна – момиче достойно само за човек като Васил. Та може и да са му намекнали за това. Може дори да е решил и че именно момичето, което го посреща, е споменатото. Впоследствие Васил и Евгения редовно са обсъждали просветни и патриотични дейности и успешно са ги осъществявали. Изглежда, че Евгения е имала чувства към Васил, били са идейни съмишленици в борбата

Междувременно Русия губи войната и през май 1856 г. е сключен Парижкят договор, доброволческият отряд става излишен. И след като Мария става на шестнадесет години, Берон се жени за нея и заживява в Търново. И, според повечето историци, е първият българин, дипломиран лекар, върнал се и практикуващ в българските земи. И макар че конкуренция няма се сблъсква с различни дългогодишни нагласи. Не е било лесно да наложи европейската практика да се взема лекарска такса – за преглед, консултация, диагноза, определяне на лечението. За болните е скъпо, свикнали са „само илачите да се заплащат“. При нужда са ходили при самобитни лечители, билкари, които препоръчват и продават лекарството, но съветът е безплатен. Такива, усещайки опасността от нов конкурент, се обединяват срещу него. И Берон започва с такса, доста по-ниска от получаваната в Румъния (не говорим за вземаната в Европа). Разбира, че трябва да стане и аптекар, основава първата истинска аптека във Велико Търново, за която изписва и най-модерни лекарства от Европа. И постепенно хората разбират, че и диагнозите му са по-професионални, и лекарствата по-добри. И се налага.

Тогава практика е било лекарите да са и стоматолози, така че фактически той е и първият дипломиран стоматолог в нашите земи (вж. Бакалова 1974).

Въпреки голямата си заетост като лекар, Васил иска да направи повече и за просветата на българите. Кореспондира си с П. Берон, консултира се кое е най-нужно за това. И осъзнал, че водещи културни и научни центрове са немско- и френско говорящи, решава да напише учебници и помагала и по немски, и по френски език.

Активно помага в за да се изпълни волята на тетевенеца Михаил Кефалов – с учредения от него фонд в Търново да се създадат народно училище и народна болница. Както в повечето си дейности, рго bono е председател на черковно-училищната община и управител на градските училища. Запазено е писмо до Христо Георгиев с дата 17.5.1857 г. : „... защото се изпълни моето сърдечно желание и пламенна ревност да съм полезен на милото ни отечество с каквото ми е възможно, и бъдете уверен, че докато съм жив, никога не ще престана да действам разумно за просвещението и благополучието на мястото, дето съм се родил – на нашето общо отечество“. Това не е било поза, а искрено признание.

По това време е почти задължително поданиците на Османската империя (и турци, и гяури) да ходят с фесове. Васил Берон съзнателно се прави, че не знае това, и вместо с фес, навсякъде ходи с мека шапка. Днес това може да

за просвещение. С подкрепата на Васил Берон Евгения Кисимова организира женско дружество, става и негова председателка, бори се за образование и права на жените. Но тя му е била само духовно близка, тогавашният морал не е позволявал нито извънбрачна връзка, нито развод. Остава при Мария и тя му е родила 14 деца, от които 8, въпреки усилията му, умират като малки от различни болести. (Нямам точни данни, но тогава детската смъртност в Османската империя е била много висока.) Останалите шест – Злата Филчева, акад. д-р Богомил Берон, Велислава Кирилова, Милена Джамджиева, полк. Александър Берон и Мара Аршинкова, живеят до дълбока старост.

изглежда маловажно, но тогава е революционно и дръзко предизвикателство – „аз се осмелих, опитайте и вие!“. Меката шапка е символ на европейския културен модел и ценности, на Просвещението, а фесът – на азиатско-ориенталската нагласа. Заради шапката и българи, и турци са го наричали „френския доктор“. С това властите намекуват на обикновените турци, че е не е обикновен „гяурин“, а „френец“, значи може.

Демонстрация на европейския културен модел е и къщата, която си построява. Тогава вече е имало българи – добри строители, но са строили предимно в източен стил. А Васил Берон специално кани архитект от Виена, която се считала за виден архитектурен център. И той му проектира къща в европейски стил. Избира място в Бунарджика на високия бряг на Янтра, срещу Трапезица и Царевец, където къщата да се вижда отвсякъде. Построява я на стръмно място, на каквото досега са строили само едноетажни къщи, такива са били и околните! Но опитният архитект прави проект за къща на три етажа, като за да не дразни властите, така я проектира, че отдолу, заради амфитеатралното разположение на мястото, това да не бие на очи.

Започва да лекува успешно и турците. Веднъж вдигнал на крака любимата жена на бея в Търново. Според спомените на М. Берон жената е била доста зле, турският хекимин не е успял да я излекува, грозяла я е смърт. И беят се принудил да вика „френския доктор“. Но нравите на турците тогава не са позволявали жена да бъде прегледана от лекар. И турския хекимин, и д-р Васил Берон са можели само да стиснат през отворената врата ръката на забулената жена. Но по ръката Васил Берон ѝ премерил температурата и пулса, била е и потна, чул е дишането и кашлицата ѝ. Съобразил е от какво са били болни други пациенти с подобни симптоми, дал ѝ е от специално донесените от Европа лекарства. И я е излекувал! С което си завоювал голям авторитет в Търново и сред турците.

Беят останал много доволен и му казал, че ще му даде каквото поиска (предполагайки материални облаги). Но Васил, който отдавна е имал намерение да изследва миналото на града, поискал друго. В Търново е имало една стара „закована църква“ – „Свети Димитър“, която турците не разрушили, а само я затворили, като заковали с две кръстосани греди вратата ѝ, и забранили да се влиза вътре. Официалната причина била, че в нея има фрески, рисунки основно на хора или на светци, приличащи на човеци, а ислямската религия намира подобни изображения за идолопоклонничество и забранява изображаването на хора (и животни). Но допускам, че е имало и неофициална – това са елементи от българската история, които биха събудили националното съзнание на българите-християни. Възможно е инициативата да е дошла и от гърците, които, както ще отбележа и по нататък, не са искали по-образованите българи в Османската империя да имат гордо национално съзнание, за да предпочетат да се възприемат за наследници на елинската култура.

И Васил Берон е поискал разрешение да влезе в „закованата църква“. Беят е бил в трудно положение – не е искал да откаже на спасилия любимата му

жена, но забраната си е забрана. „Какво ще стане, ако всеки почне да нарушава забраните?“. Но Васил бил подготвен за това и обяснил, че ще влиза само нощем и никой няма да разбере (включително и началниците на бея). Използвал е и уменията си по логика – на основата на спомените на баба ми конструирам следния предполагаем разговор.

БЕЯТ— Не може да се влиза, забранено е.

ВАСИЛ— Но църквата е запечатана само защото в нея има рисунки на хора!

БЕЯТ— Е да.

ВАСИЛ— А ислямът забранява рисунки на хора.

БЕЯТ— Да.

ВАСИЛ— И затова е забранено на „правоверните“ да влизат в църквата.

БЕЯТ— Да.

ВАСИЛ— Но аз не съм правоверен, а християнин (гяурин).

БЕЯТ— Да.

ВАСИЛ— Значи за мен не е забранено да вляза и да ги гледам.

Останал без аргументи, беят се съгласил. И Васил нощем, с фенер, влиза в църквата, гледал фреските, записал си надписите... бил е много развълнуван – среща се с автентичната българска история! Но доколкото дъщеря му е чувала от него, било е само един път и веднага след това, същата нощ, отново заковават с двете дъски входа на църквата.

По-благоклонен е бил беят към другото желание на Васил Берон – да му се разреши да прави археологически разкопки, основно на Трапезица и Царевец. Официална забрана за това е нямало, на кого в Османската империя ще му хрумне, че някой ще иска да прави археологически разкопки, особено пък на „гяурин“. И от 1856 г. Васил Берон започва редовно да прави разкопки, изследва и събира множество материали – стари монети, антики, ръкописни книги, икони и др. Изписва си книги по археология и от Виена – специални археологически инструменти. Така поставя началото на археологическите изследвания в Търново. (Много по късно основава там и археологическото дружество). И постепенно се оформя сериозна сбирка от старини, един малък личен музей. Впоследствие, когато и баба ми вече се е появила на бял свят, е била свидетел как почти всяка сутрин след задължителната гимнастика и закуската често се е отдавал на любимото си хоби – почистване със специално закупените за това четки на новите експонати, подреждането им, редактиране на надписите, класифициране.

В. Берон редовно е споделял резултатите от изследванията си с просветените българи. Това патриотично дело има важна роля при утвърждаването на българската национална идентичност и за пробуждането на националното съзнание на българите.

Друг рядко споменаван момент в тази насока е това, че Васил Берон е отстоявал възгледа, че „българският език е майката на всички славянски езици“ и в частност на руския и църковнославянския език (вж. Берон 1980: 62; *Документи за българската история* 1951: 128).

Между многото европейски практики, които е пропагандирал, е и начинът на живот, грижата за здравето – нещо непознато дотогава в Османската империя. Д-р. Васил Берон е спазвал правилата за разнообразно, балансирано и редовно хранене и ги е препоръчвал на всички.

Освен здравословното хранене, друг важен момент за здравословния му живот е била физическата активност. Васил до преклонна възраст сутрин, преди закуската, е правил гимнастика. В къщата си в Търново е оборудвал стая с гимнастически уреди, включително и непознатата за българите (и за турците) шведска стена, която е препоръчвал на познатите си като много полезна за организма. И благодарение на строгия режим, който е спазвал, въпреки изключително напрегнатия си живот, е доживял до 85-годишна възраст, нещо рядко за онова време. И през 1884 г., когато Васил Берон е на шестдесет години (възраст, по-висока от средната по това време продължителност на живота), е още жизнен – тогава се ражда последното му дете, Мария.

По това време гърците са водели успешна политика за приобщаване на българите в Османската империя към гръцката култура, език и духовност. Повечето образовани българи са учили в гръцки училища; културата на българите е идвала главно през гръцкия език. В културно отношение Гърция е била много по-напред от Турция! А и Вселенската патриаршия, в която доминирал гръцкият клир, е имала монопол над религиозните дейности.

За един период това се оценявало едностранно – само като опит за „духовна асимилация“. Но вече смятам, че то донякъде е имало и положителна страна – помагало да се запази християнската религия и българите да не бъдат асимилирани духовно от окупаторите-мюсюлмани. При католиците, дори и територията на един народ да е окупирана от народ с друга вяра, папата в Рим все още е духовен водач на католическата църква и властта, независимо дали това ѝ харесва или не, се съобразява с това. Но при източното православие водещ е цезаропаписткият принцип – владетелят стои над духовния водач. И ако държавата на православен народ престане да съществува като система, и системата на духовната сфера – институциите под контрола на православната църква, включително и образователните, могат да загинат.

Но все пак така се е губила българската национална идентичност. Немалко българи, основно по-образованите, са се писали гърци (фанариоти) – така не само са си запазвали религията, а и си вдигали самочувствието – вместо част от народ с неизвестна история, стават наследници на елините, с тяхната велика история и легенди.

Но в средата на XIX в. все пак се оформя и друг, патриотичен, български по-образован елит, който активно се опитва да промени горната нагласа и се бори за утвърждаването на българска националната идентичност. Някои от тези хора са учили в гръцки училища, запознати са с гръцката култура и я уважават, но са против гъркоманството. Тази насока е силно подкрепяна и насочвана от Русия, която иска да заеме мястото на гърците в духовния живот на българите, а и мястото на Турция в политически аспект. Тезата им е:

„Ние уважаваме гръцката (елинската) култура, уважаваме и западноевропейската⁵, но сме българи, славяни“. Като и патриот и убеден русофил д-р В. Берон лесно бива убеден да заеме горната позиция и активно да се включи в борбата за утвърждаването ѝ. А Важен момент е и борбата за българска църковна независимост, за собствена национална църква.

По това време в Търново в духовната сфера властва гръцкият владика Неофит Византион, който е провеждал споменатата политика за приобщаване на българите към гръцкия език. Пречил е в училищата в Търново да се преподава на български език, в черквите службата е била основно на гръцки.⁶ И д-р В. Берон се включва в борбата срещу Неофит и става една от централните фигури в битката на българите да изгонят Неофит от Търново. Написва и публикува в „Цариградски вестник“ статия срещу Неофит, обвинявайки го, че съзнателно цели да забави развитието на българите и да смаже националното им самосъзнание и самочувствие, така каузата на българите става известна, а Васил Берон се утвърждава и като духовен лидер. В Цариград е изпратена делегация от Търново с искане Неофит да бъде отзован. През есента на 1856 г. австрийският консул в Русчук граф Рьослер, предизвикан от статията, идва във Велико Търново. Васил Берон го посреща и приветства на добър немски език и го поканва в каляската си. С културата си и аргументацията си Васил успява да спечели граф Рьослер за българската кауза. Обяснява, че българите имат правото на просвета и искат знанията да им се поднасят на техния език. А фанариотите, като им отнемат това право, забавят духовното ни развитие. Благодарение на д-р В. Берон граф Рьослер подкрепя

---

⁵ Според мен ценностна система на просветена Европа взема немалко и е развитие на елинизма (демократия, диалектика, наука, просвещение...).

⁶ Тук излагам оценката за Неофит от разказите на М. Берон. По всичко личи, че такава е била и оценката на младия (тогава) В. Берон, наскоро дошъл в Търново. Такова бе и мнението до 1989 на доста историци. Но проф.Н. Данова ме насочи към Тютюнджиев (Тютюнджиев 2007: 356–360), където въз основа на документите в кодекса на митрополията се дава по-различна оценка. Според Тютюнджиев Неофит е участвал в уреждане на семейно-брачни отношения и е полагал грижи за устройството на черковния живот. И не се е противопоставял на развитието на учебното дело, дори продал на Търновското училище част от имота на църквата „Св. Константин и Елена“. По негово време в кодекса на митрополията са направени първите записи на български език и в града функционира активно първото българско взаимно училище. Неофит е сред спомоществателите на български издания. Той „бил изучил славянското четение и на него извършвал черковни обряди“. През 1846 г. в храма „Св. Константин“ е въведен славянски език. Тютюнджиев смята, че Неофит е предизвикал недоволството на българското население предимно с безмерните данъци, които е налагал, в резултат на което бил отзован от града през 1846 г. А по време на повторното заемане на митрополитския престол в Търново Неофит е назначил и няколко българи на високи постове в епархията. Но „въпреки тези показатели за българското население назначения борбата за независима Българска църква набира инерция и нищо не е било в състояние да спре духовното разкрепостяване на българите“ и той е бил принуден в края на март 1857 г. да напусне Търново.

исканията на българите и в този дух пише писмо до Високата порта. А в донесение до австрийското външно министерство пише: „Българската (партия в Търново) се представя от Стат Селвели — депутат, на чиято страна сега е застанал един млад българин, родом от Казан, д-р Васил Берон, който е стажувал във Виена и който съчетава най-горещите си стремежи за процъфтяването на отечеството си с едно в никакъв случай не повърхностно образование и който същевременно е племенник на известния, живеещ в Париж българин, д-р Петър Берон“. (Не се учудвам – по спомени и разкази на баба ми баща ѝ е споменавал, че граф Рьослер му е гостувал и е бил приятно изненадан да влезе в една напълно европейска – и отвън, и отвътре – къща. Впечатлен е бил и от шведската стена.)

В резултат от разговорите с д-р Васил Берон граф Рьослер предприема политически действия, с които предизвиква ред политически депеша и преговори, които накрая довеждат до това във Велико Търново да бъде изпратена делегация на Високата порта, за да се запознаят на място с желанията и недоволствата на българите от Неофит. В делегацията влизат бъдещият Мидхат паша – тогава все още само Мидхат ефенди, и потурченият поляк Корсак, станал Мухлис ефенди. Българската позиция отстоява Васил Берон.

Тук ще отбележа, че още в Ришельовската гимназия Васил Берон разбира важността на логиката не само в теоретичен, но и в практически аспект и тя става една от любимите му дисциплини. И той провежда блестящо преговорите с пратениците, почти като примери от учебник по логика. Пак на основа на спомените на баба ми конструирам предполагаем разговор⁷.

— *Вие сте мюсюлмани, нали?*

— *Да, разбира се.*

— *И редовно слушате проповедите вашите духовници/ходжи?*

— *Да, разбира се.*

— *Те ви помагат да живеете праведно според каноните на вашата религия и вие ги слушате?*

— *Да, разбира се.*

— *А на какъв език вашите духовници ви говорят?*

— *Естествено, на турски.*

— *И затова правоверните всичко разбират и спазват поученията на ходжите?*

— *Да, разбира се.*

— *А какво би станало, ако проповядваха на гръцки език?*

⁷ Този случай, както и историята с лечението на жената на бея и отварянето на „закована църква“, са били за Васил Берон едни от най-ярките и той многократно подробно ги е разказвал на дъщеря си (а и тя на дъщеря си и на внука си). Вероятно и при двата много се е вълнувал, а и е бил млад, и това са първите му успехи в различна от лекарската практика дейност. Затова си позволих, ползвайки и логическата си култура, да конструирам достоверни диалози. Някой днес би казал, че нещата са елементарни, но тогава, при големия процент неграмотност в Османската империя и на турци, и на българи, е било впечатляващо.

— *Е, повечето турци не го знаят, би било глупаво и безполезно.*

— *Ами точно това прави Неофит за българите – иска проповядване само на гръцки език. А ние искаме свещениците ни да говорят на нашия език, за да може той да се разбира от всички.*

И използвайки на дело своята логическа култура, по подобен начин – с добре подготвена поредица от въпроси и предполагаеми отговори, той убеждава пратениците на Портата да се съгласят в основателността българските искания. И те подготвят донесение до турското правителство, в което се обяснява, че българската кауза има сериозни основания. Така последната печели и през следващата година Неофит е отзован в Цариград. Като голяма заслуга за това има Васил Берон.

Допускам, че този успешен опит допълнително го е мотивирал сред приоритетите си да включи и подобряване на логическата култура, поне на образованите българи, и е решил, че сред първите книги, които трябва да напише за българите, на български език, е учебник по логика. И той подготвя и през 1861 г. издава във Виена „Логика“, учебник. За учебника по логика на д-р Васил Берон са написани доста статии⁸ включително и от мен. Васил Берон е просветител и учен-енциклопедист, в чиито трудове „Логика“ заема важно, макар и не централно място. Книгата включва утвърден за времето учебен материал по логика и е на равнището на добрите учебници тогава. Най-малко заслуга на В. Берон е, че въвежда терминология по логика на български език. А това е важна задача, с която невинаги са се справяли авторите на първите български учебници по други науки. Често, когато в сравнително нова област още не се е утвърдила българска терминология, се използва готовата дума от оригиналния език, без да се помисли дали няма по-точна българска, която да съответства на новото понятие. И едва с развитието на областта и осмислянето на новото понятие се намират по-подходящи български словосъчетания. Такива примери е опитът да се наложи на български „пропозиционална логика“ за английското „Propositional logic“⁹. А после в текста си автори, които употребяват „пропозиционална логика“, не говорят за „пропозиции“, а за „съждения“ или „твърдения“ – думи, които са част от българския език. А понеже „твърдителна“ или „твърденийна“ са явно неудачни, най-подходящо и благозвучно според мен е „съждителна логика“. Кое то и показва, че става дума за „съждения“, което се учи и в традиционната логика.

И в този, и в други случаи фактически Васил Берон осъществява **интеграцията на българите в европейската наука и култура през руския език**. Защото немалка част от европейската наука и култура вече е навлязла в Русия. Според Васил Берон в научно и културно отношение Русия вече е била

⁸ Виж и статията на доц. Ангелова в този сборник.

⁹ А също и „аргументи“. arguments се използва в много съвременни учебници. Но кой е българският еквивалент на термина „argument“ от учебниците на английски? Това за мен е „умозаключение“, разсъждение, извод. А „аргументите“ са само части от разсъждението!

част от Европа. А близкият език би спомогнал европейската наука и култура да дойдат по-лесно и сред българите. Това е било често явление и е изиграло позитивна роля.¹⁰

Това, което отличава „Логика“ на Васил Берон от повечето учебници, са уводните бележки за духа, ума, разсъдъка, душата. От тях се вижда необходимостта от философски анализи, предхождащи излагането на логическите моменти. Повечето учебници по това време и българските учебници по логика след неговия са разглеждали логическото изолирано, като са включвали само логически материали. Уводните разсъждения на Васил Берон показват, че той е виждал логическите теми като свързани с въпроси на познанието и разбирането; смятал е, че щом е свързана с проблема за истината, логиката не може да се отдели от философията. Васил Берон разглежда важни въпроси, които и днес занимават логиките, като психологизма, връзката гносеология-логика-онтология – термините на своето време, осветлявайки ги през призмата на религиозното си възпитание и мироглед. И ако заменим думата „душа“ със „знание и разум“, а „бог“ с „природа“, закони на природата, онтологическа даденост, ще се види, че те не са старомодни. И можем да смятаме, че Васил Берон разглежда логичното в единството на онтологично и гносеологично, защото засяга и двата, но все пак изглежда, че е смятал онтологичния за водещ принцип. Но има и известни моменти на психологизъм, защото пише, че логиката се основава на това, че можем да образуваме мисли и понятия. Без явно да е изложил възгледите си, между редовете проличават разбиранията му по много въпроси с философска значимост¹¹.

В. Берон разглежда мисленето в математиката като „по своето съдържание формално и чисто „математическото мислене никога не може само и отделно да състави едно цяло, един образ; но тук разумът вижда само едно известно съчетание или едно построение, но което още не е образувано“ (Берон 1980: 71). Днес бихме го казали – „математически модел“.

Васил Берон дели науките на два класа: „едни излагат нам познания за нещо, което ние от по-напред не сме знаели, а в други – познанията се предполагат вече като известни и готови, показват ни се при това и формите, според които те могат да се съединят. Първите се назовават веществени (реални, от лат. res – вещ), а вторите – образователни (формални, от лат. forma – образ)“. Към веществените науки Васил Берон причислява историята, географията и др., а към формалните – граматика, живопис, математика и др.

След изгонването на Неофит д-р Васил Берон успешно продължава борбата за духовна свобода – постепенно българският език се налага в училищата. Търсят се и се намират средства за подготовка на добри учители. Става духовен лидер на просветното движение в Търново и затова е избран и за управител на училищата и за председател (без заплащане) на черковно-училищната община (училищното настоятелство). А като такъв обмисля и усъвършенства програмите. Написва и издава през 1859 г. в Букурещ „Първа

¹⁰ Но според В. Берон от Русия са идвали и вредни за българите „бунтарски идеи“.

¹¹ Виж и статията на проф. А. Стефанов в този сборник.

българо-френска граматика“. Мечтата му е да се открие в Търново българска гимназия, но тя става реалност едва през 1880 г.

Социално-политическите възгледи на Васил х. Берон

Васил Берон е бил разумен консерватор: сам работохолик, той е смятал, че който съвестно и добре работи, няма как да е беден. За него най важното са **истината и справедливостта**. Казвал е: „каквото посееш – това и ще пожънеш“ – повечето от „горня ръка хора“ (богатите, образованите) са си заслужили с труда богатството, а бедните, ако са работели по-добре – нямало да са бедни. Често е спорил с попадналите под влиянието на леви идеи, особено учители и ученици в Болград. Обяснявал е, че сега имаме нужда от хора, които да търгуват, да правят фабрики, да докарват машини, да дават работа на хората, така че „фабрикантите“ са носители на прогреса, а не са „реакционни“. Казвал им е: „Като гледате все към небето, ще паднете в ямата, слезте на земята!“; „първо да се създаде промишленост, пък после ...“ Особено е спорил с анархистите, които много са го ядосвали – „Българите се борят да си имат самостоятелна и независима държава, а те са против държавата! Сектанти“.

Когато дъщеря му Злата Берон, изпаднала под влияние на народничеството, е искала да тръгне по селата за „да се посвети на народа и го просветли“, той аргументирано я разубеждава с обяснението, че наистина народът трябва да се огромоти и затова трябва да има учители по селата. Но там необразованият и патриархален народ не уважава жените-учители и една жена няма да постигне нищо, напротив ще я гледат накриво, а покрай нея и идеите ѝ. По-добре ще е грамотните жени да се омъжат, да отгледат много грамотни деца, които да поведат останалите. (Той и сам това е правил, затова е искал да има много деца). За да има кой да съдейства да има повече училища, фабрики... И с авторитет, и аргументи я е разубедил че е по добре първо да поведе и образува градските жени. И Злата така и направила.

Но иначе винаги се е стремял по християнски да помага на изпадналите в беда. Но не е симпатизирал на сиромасомилството. В къщата му често са идвали просещи хора, но пари не е давал като милостиня, а винаги **срещу труд**. Обикновено когато просякиня е молила за малко пари, той е казвал на жена си: „Намери ѝ някаква работа, за да ѝ дам нещо“. И често са давали дреха, нерядко ненужна, за да се закърпи, или да се измият прибори, да се изпере нещо. На просещи мъже е давал да нацепят дърва, нещо, което иначе той самият често сам е вършил. И след като работата е била свършена, им плащал. Идеята му е била, че пари трябва да се изкарват само с **труд**. Така е давал пример и на децата си, и на околните, и на просещите. Споменавал е нерядко поговорката: „Който не работи, не трябва да яде (поне скъпа храна)“.

Д-р В. Берон е стоял на позицията, че само с оръжие българите нищо няма да постигнат, а за да имаме самостоятелна държава, първо народът трябва да се образова, да се подготвят кадри за управление на държава. А дотогава българите да не се конфронтират рязко с турската власт. Още повече, че по това време българите са получили значителни права – имали са собственост, земя,

къща, можели са свободно да пътуват, да търгуват, да се женят и отглеждат децата си, да ги образуват дори и „на запад“...

По важна за В. Берон цел е била да се освободим от гръцката доминация в духовната и образователната сфера. Да изградим училища, да обучим добри учители. Да открием и гимназии. Да има повече книги, като се подберат за издаване най-необходимите за българския народ (и сам пише доколкото има време). Да имаме български издателства, печатници. Да се основе книжовно (научно) дружество. И не на последно място – да забогатеем. Надявал се е, и е имал основание, българите да станат икономически силна прослойка, както в други страни евреите, арменците. И тогава българите полесно ще могат да се борят да си имат своя държава, да станат независими... „Всяко нещо с времето си“ – често е казвал той. Сега не му е времето, а после „видим ще“.

Тук личи разликата между Васил Берон и платените „русофили“. Той през цели си живот е твърдял, че българите трябва да бъдат с Русия. Но по много въпроси, като реалист, е имал собствена позиция и не е повтарял руските „опорни точки“ за „тежкото (робско) положение на българите в Османската империя“. От всичко, което е виждал, е разбирал, че това просто не е вярно. Днес, въпреки дългогодишната едностранна, и политически, и геостратегически, оценка на тези времена вече се появяват и по-обективни изследвания, които показват, че д-р В. Берон е бил прав в позицията си. Те доказват, че през времето, когато Васил е живял, земите, населени с българи, са сред развитите части на Османската империя. И че част (наистина доста малка) от българите решават да се борят срещу властта на султана съвсем не поради лошите условия на живот. Напротив, организаторите са от семейства, които не са изпитвали недоимък и глад. Именно при новопоявилата се „средна класа“ – ограмотена и добре икономически – освен елементарни икономически нужди се събуждат и национално самосъзнание, и стремеж към свобода и независимост (вж. Щерионов 2019). А още тогава В. Берон е твърдял, че само при грамотни и не бедни хора ще се появят и наложат абстрактни идеи за „национално самосъзнание“.

Фактически В. Берон е смятал, че няма „революционна ситуация“, за да се започне въоръжена борба. А и че такава изисква сериозна подготовка. Често, като лекар, е казвал: „Детето трябва да се роди след 9 месеца, иначе ще умре или ще е хилаво“. И когато през 1856 г. в Търново избухва въстанието на Никола Филиповски и Пандели Кисимов гордо го информира за това, д-р В. Берон му се сърди, защото е убеден, че едно неподготвено въстание ще доведе до лош резултат. И пише, че „още не е напълно узряло“. И наистина въстанието е неуспешно и Неофит го използва, за да удари противниците си, включително и Пандели Кисимов, издава ги на турците, настоява да се арестуват...

„*Pan metron ariston*“ (от гр. – Πᾶν μέτρον ἄριστον – „умереност във всичко“) е бил често използван от В. Берон израз, като сам го е превеждал: „Всяко нещо с мярка“.

Но все пак веднъж нарушава тези си принципи и взема участие в подготовката на въстанието от 1862 г. И е разказвал на дъщеря си, че, застрашен от арест, се е наложило да избяга от Търново и известно време се е крил в една мелница в околностите на града.¹²

Разказвал ѝ е и за случка, аналогична с тази от „Под игото“ – пеели революционни песни, а Васил залъгвал турчина, че темата е друга. И нищо чудно това да е истина и точно Васил да е прообраза, а Вазов, чул за случая, да го е описал. Но може и на други места да се е случвало.

Впрочем когато се разбира, че д-р Петър Берон ще отиде на Парижката конференция, Васил Берон му праща важни сведения за положението на българите и д-р Петър Берон съществено ги използва в Париж, където прави сериозно изказване в защита на българския народ.

Васил се е срещал с Левски, разговаряли са и са спорили, разправял на дъщеря си, че бил впечатлен от будния му, природно надарен ум, подпомагал го е финансово. Но все още Васил е бил убеден, че без външна намеса, и то военна (естествено от Русия), няма да излезем от Османската империя и да има самостоятелна българска държава.

Започва да колекционира текстове на български народни песни, част от които и публикува¹³.

През 1864 г. е поканен от Кириак Цанков и от училищното настоятелство да стане директор на Централното училище в Болград. Колебае се, но получава писмо и от Марин Дринов, негов приятел и съмишленик, в което се обяснява, че гимназията е западнала и без много просветен човек няма да се стабилизира. А кой друг освен Васил би могъл със здрава ръка „да изправи на крака това голямо средище на българската просвета“. Това писмо заедно с препоръката на „вуйка му“ го убеждава да приеме. Така и е по-далече от турските управници, пред които все още е бил подозрителен. И не само стабилизира гимназията, но и назначавайки високообразовани преподаватели и разкривайки нови дисциплини, я прави полууниверситет.

В Болград много пише и издава: „Българо-френски буквар“ (1865), „Първа българо-немска граматика“ (1868), първата част от замислената серия „Естествена история“, „Човекът в сравнение с другите животни“ (1870). Издава вестник „Пътник“. Работи и като градски лекар. В къщата му често гостуват български емигранти, сред тях и бъдещи революционери, споменавал е на дъщеря си, че веднъж подслонява и Христо Ботев. Но като човек с

---

¹² Открих че това е и документирано (Документи за българската история 1951: 174), където е цитиран доклад от 9 юли 1862 г. на Фердинанд Хас – консул на Австрия в Русе до министъра на Външните работи във Виена, в който, описвайки арестите, пише и: „(...) също тъй се говори за бягството на живеещия тук медицински лекар Васил Берон от Казанлък (сгрешено е, Васил е от Котел, наричан тогава и Казан – б.а., М.Т.), който някога е следвал във Виенското висше училище и който стои под подозрението за важно участие във въстанието (...)“.

¹³ Например „Мома пѣди гълъби; не били гълъби, а коледари (годежари, сгледници)“ в Български книжици; „Хайдущки грях“ и много други.

твърда позиция, която отстоява безкомпромисно, си създава врагове, те правят интриги и накрая през 1868 г. го уволняват! Но още няколко години, остава там, по далеч от турските власти, пишейки споменатите книги.

След смъртта на д-р Петър Берон Васил полага големи усилия, за да може наследството на Петър Берон да отиде за научни и просветни цели. Пише и подробна биография на Петър Берон. Сам се отказва от дял в наследството и полага до голяма степен успешно усилия, за да убеди и другите наследници да се откажат. Но не всички са съгласни. С авторитета си убеждава останалите от рода че не би трябвало да има втори „Петър Берон“ та да не кръщават „Петър“ децата и внуците си.

През 1872 г. се връща в Търново и отново става ръководител на училищното и църковното настоятелство, Работи и като градски лекар.

Подготвя следваща част на „Естествена история“ – „Ботаника“¹⁴.

През 1880 г. мечтата му за гимназия във Търново се осъществява и той става директор на откритата Мъжката гимназия „Св. Кирил“ и три години работи без заплащане. През 1883 г. организира подписка сред търновци до комисията за имотите на д-р Петър Берон в Румъния, събрала над петстотин подписа, в която моли от наследството на българския възрожденец да се отделят средства и за Великотърновската гимназия, която „се намира в трудно положение. В гимназията сега ся учат многобройни ученици и от града, и от округа, и от други градове на България и като ся снабди с повече средства, тя ще може да пренесе действително всеобща полза на отечеството“.

На 18 март 1879 г. в Търново по негова инициатива се основава първото у нас археологическо дружество с председател митрополит Климент и секретар д-р Васил Берон. Дружеството е утвърдено от Министерството през 1884 г. и тогава получават право на разкопки.

От 1870 г. е дописен, а от 1884 г. – и редовен член на Българското книжовно дружество, бъдещата БАН.

Избран за депутат от Либералната партия в Учредителното събрание.

Васил Берон е агитирал и за „безплатност“ на началното образование в България, с перспектива да стане някога и задължително. Но действащата тогава у нас руска следосвобожденска администрация не е съгласна – в Русия образованието не е било задължително, а още по-малко – безплатно.

Става председател на Търновския окръжен съвет. А след падането на Стамболов за известно време поема и кметските задължения.

През 1886 г. излиза „Археологически и исторически изследвания“, първото монографично изследване (461 страници!) на артефактите от старо Търново (с посвещение на неговия духовен учител д-р Петър Берон – „в знак на искрена душевна благодарност“). А мотото е: „Изследвай преминалото, усъвършенстввай настоящето, приготвяй за бъдещето“.

---

¹⁴ Доста автори споменават друга 2-ра част - „Зоология“, а „Ботаника“ като трета. Но според мен тя се препокрива с „Естествена история – Зоология“. Поне аз никъде не открих различно издание.

Основна хипотеза на д-р В. Берон била, че палатите на българските царе са били на Трапезица, не на Царевец (Хисарят), който е бил само крепост. Повечето образовани търновци са били съгласни, а и някои легенди са подкрепяли хипотезата. Но впоследствие Иречек, без изобщо да се запознал с дългогодишния труд на Васил, накрая издаден като книга, е наложил обратната хипотеза. Иречек е гледал отвисоко българите, вероятно с основание от впечатлението, което е имал (писал е, че парламентът ни прилича на сграда, в която се продават животни). Поогледал е набързо нещата и е развил първата хипотеза, която му е хрумнала. И през ум не му е минало, че има компетентен човек, който над 20 години проучва, събира артефакти, дори е написал дебела и сериозна монография. После го е разбрал, но като опитен политик е преценил, че за авторитета му ще е лошо, ако признае, че има друга, доста по-аргументирана хипотеза и я премълчал, като, използвайки авторитета и властта си и без да даде сериозни аргументи, налага своята и тя е станала основна. Допускам, че и уважението на комплексирани български към чужденеца, заемал важен пост, и подценяването на „нашия“ може да е изиграло роля за това! Все пак впоследно време се появи интерес към проучванията на В. Берон. Показателно за това е и преиздаването на труда му (Берон, В. 2004). Надявам се специалистите отново да погледнат по задълбочено както към археологическите, така и към историческите му текстове.

След 1878 г. в културната сфера се налагат нови хора, често без неговото образование и знания, но дръзки, пробивни, агресивни, налагащи произведенията си, в които въображението им доминира над историческите факти. Те се обединяват подкрепят се един друг. А за Васил. Берон най-важното е **истината, получена след анализи – прецизни проучвания, открити факти.** Внимателно е писал трудовете те, проверявал е всеки детайл. И не е приемал някои новопоявили се и получили голяма популярност книги – считал ги е за доста субективни и исторически неточни. Като борец за истината е спорил със Захарий Стоянов, критикува книгите му, че дават едностранна и пристрастна представа. Вероятно е засегнат и от „мними дълбокоучени, откъснали се от народа нашенски „аристократи“, най-малкото защото смята, и като истински учен има пълно основание да дава компетентна оценка и критика,. За В. Берон (и за много просветители, търговци и бизнесмени) е пресилено да се твърди, че въстанията са *„Най-важната част от историята на България след падането под османско владичество“*. Не по малко важни, а за Васил много по-важни, са дейностите в образователната, духовната и икономическата сфера. И смята, че З. Стоянов пропуска тази дейност на може би не взели участие във въстанията хора от „горня ръка“, а те са направили много повече за България от „шепата бунтари“. З. Стоянов не приема критиката му. И отговаря, доста нахални и обидно, че не пише история на Възраждането и затова не включва учени, просветители и заможни хора в книгата си. *„Да бъдеш Свещенописец, не означава да бъдеш хроникьор, архивар, кабинетен изследовател, робуващ на правила историк. Означава да имаш позиция и да отстояваш избора си на герои и преценките си за тях, защото*

тези лица са изразители на особени качества... *Аз пиша историята на българските бунтовници*". (цитирано по Русков, там има неяснота за източника, но цитата се появява и в други статии.) И изтъква, че не образованите са били в четите а „прости хорица“, а някой войводи са били „с трикласно образование“. А за Васил „*робуващ на правила историк*“ означава единствено „*робуващ на Истината*“. Но повечето „революционери“, на които аналитичните трудове на Васил са били недостижими, са застанали зад З. Стоянов.

За романа, разглеждан като художествена измислица, те са имали известно право. Но не и ако се считат за исторически напълно достоверни! И с това да налагат генералните изводи за изключителната важност на въстанията за историята на България. Но, придобили слава и популярност сред по-широки от специалистите слоеве, те внушават неточни оценки на миналото. И така са наложили и романтичната, но твърде спорна, постановка, че бунтовниците са по-важни от просветителите – „Свободата не ще Екзарх, иска Караджата“. Останала и до днес.¹⁵ Която сама по себе си Васил по принцип не е отричал, но я е смятал за вярна само ако бунтовниците са били реална сила, като в някои други страни, освободили се сами. Докато той при изследванията си е разбрал, че тук реално е нямало сериозно движение, а слабо, разпокъсано и неорганизирано. И затова ефектът от дейността им не е бил голям. В разговори Васил е наричал Априлското въстание „*Буната*“ с което ясно е показвал мнението си за него. И е смятал, а вероятно е бил прав, че то не е било добре организирано и само е провокирало последващите кланета. А явно моралът му и идеализацията на Русия (познавал е културата и образованието там, но политиката ѝ – малко) са пречили да възприеме тезата, че въстанието е поръчано от Русия и целта е била да се даде повод (с кланетата!) на Русия да започне война. (Всъщност тази цел е постигната. МТ) А тя е логична, особено след като е смятал, че само военна победа на Русия ще ни откъсне от османците, а ѝ е трябвал повод да започне нова война. И са „поръчали“ такъв повод (който е бил удобен и за други държави). Но такова „коварство“ – да провокира Турция към насилие и загинали българи, което да даде повод на Русия за война, е надхвърляло почтеното му патриалхално и религиозно съзнание.

¹⁵ Интересното е, че тогава почти всички „революционери“ са били срещу Русия и впоследствие биха били заклеени от „русофилите“ като „русофоби“ (а не патриоти, както сами са се определяли). Но това не пречи на българските „червени революционери“ (виж статията ми „Алтернативните наративи...“ в този сборник) да ги почитат. Впрочем до определено време червените са заемали болшевишката позиция срещу „Царска Русия“. Напр. в преговора към „Авантюри...“ (1935) В. Коларов омаловажава заслугите на Русия и пише, че Руско-турската война е „трябвало да послужи само като прикритие и етап от завладяването от Русия на подстъпите към Константинопол по западния бряг на Черно море“. И че срещу руската агентура икономическите и търговските връзки създали в България „...силно западофилско течение, на базата на което се образувала **прогресивната** антируска партия под ръководството на Стамболов“, обединила народа срещу царското правителство. Доста по късно за „червените“ Стамболов и „западофилите“ стават отрицателни герои, а Русия (и Царска) – положителен.

В Берон води полемика и със Стоян Заимов, критикува го, че в „Миналото“ не взема предвид неговите научни анализи, вече публикувани, така че В. Берон има приоритет в темата, а и на моменти го критикува за плагиатство – пише неща, които В. Берон вече е публикувал, а не го цитира¹⁶. И в брой 3 от 21 юли 1884 г. на русенския вестник „Славянин“ публикува „Отворено писмо. Господину С. Заимову в Шумен“, пише: „Вам е впрочем твърде добре известно, уважаемий Г. С. Заимов, че аз става вече почти две години, как обнародвам „Историческите си изследвания“ чрез вестника „Славянин“ ... значи, вие знайте много добре че аз съм писал и обнародвал доволно нап-ространно за ц. р. комитети, както и за ч. р. комитети. Вие знайте тоже много добре че аз съм обнародвал в „Славянин“ и устава на ц. р. комитет и прокла-мациите и окръжните му писма, както и переписките на ц. р. комитети с ч. р. комитети, под чюжди имена и пр. Вие всичко това сте прочели в „Славянин“ и го много добре знайте. Действително г. Марин Станчев¹⁷ от Лясковец, който ми придаде тия переписки за обнародване....“.

И в тази дискусия много от активните новоизлюпени и затова много агресивни и подкрепящи се един друг публицисти и политици не заемат позицията на В. Берон. Най меката постановка е била, че книгата на д-р Васил Берон е научен труд, който има строг, научен и краеведски характер. Докато „Миналото“ е преди всичко художествено произведение, литература – мемоарен роман, така че подлежи на оценка по други критерии. Добре, но защо тогава едно „художествено произведение“ ще налага изводи за историята ни?!

Изглежда, че праволинейният и доверчив Васил не е бил подготвен за политиката и свързаните с нея интриги. И неговият по-отракан в политиката приятел – Васил Друмев-Климент (русофил и активен противник на Стамболов) лесно го убеждава, че Стамболов, с антируската си политика, не е полезен за България и го настройва срещу него, а впоследствие и срещу Фердинанд. И Васил е повтарял пред децата си не особено положителните оценки за тях, чути от Климент. Честен, наивен и убеден в невинността на приятеля си (всъщност активно участвал в преврата срещу Батемберг), през 1883 г. Васил подема инициатива да се изпрати до княжеската фамилия прошения с ходатайство за освобождаването на Васил Друмев.¹⁸ Но е разочарован, след като Климент, след като многократно му е говорил срещу Фердинанд и го е убедил, че Фердинанд не е подходящ за Княз, после сключва договорка с Фердинанд и го подкрепя и дори изиграва важна роля за признаването на

---

¹⁶ Тогава още не е имало законови актове за авторските права. В Берон се позовава на все още действащия закон за собствеността (турски), както и на подготвяния български закон за литературната собственост.

¹⁷ Един от най активните дейци на Лясковския революционен комитет.

¹⁸ В началото това няма ефект – Климент е пратен в Гложенския манастир "Св. Георги". Но после обвинението, че „подбужда населението към въоръжен бунт“ отпада, Климент е осъден на три години но само за „оскърбление на княза и за заплаха на българското правителство“. После, може би и заради инициативата на Васил, с ходатайство от княза присъдата е заменена с двегодишно заточение.

княз Фердинанд от Русия. И известно време, въпреки че Климент се оправдава, че срещу това признание е получил всичко, което Русия е искала, му е сърдит¹⁹ – Васил е праволинеен, а и на възраст, трудно си променя убежденията²⁰. Нали под влияние на Климент не е демонстрирал уважение към Фердинанд, предлагано му е и министерско място, но отказва. Отклонява и предложението дъщеря му да стане придворна дама. А всичко това го е направило антипатичен на силните на деня, което може би е било фатално.

Споменатите интриги го отвращават от политиката.

Започва да пише спомените си и към 1901 г. е готов първи вариант, работи и над книга за историята на България, и по специално след 1878 г.

Но най-важна за него е работата му над частта на „Естествена история“ – „Ботаника“. За разлика от първата част, която по съдържание е предимно учебник, тази част се подготвя като оригинален труд, включващ и изследване на билките по българските земи, за което е направил огромен хербарий и е обобщил информацията, която е събрал от народната медицина.

Но през нощта на 18 май 1901 г. от съседна дъсчена барака-кафене пламва пожар, който се пренася и в къщата му. Пожарът унищожавя огромния му труд – целия архив, в който е имало и уникални старобългарски ръкописи, и кореспонденцията с д-р Петър Берон, музейната му сбирка, огромната библиотека, хербария, подготвяните ръкописи на „Ботаника“, спомените и други ръкописи, над които е смятал да работи. И, естествено, всички мебели. След пожара в Търново дълго време се носи слух за умишлен палеж.

Някои биографи се опитват да го изкарат железен и несломим. Но според мен огромният удар, нанесен от пожара, оказва силно влияние и в не малка степен той загубва духа и енергията си. И как иначе, когато за една нощ е унищожен огромен труд, на който е посветена голяма част от живота му. На следващата сутрин предприема емоционално действие – не се опитва да изрови нещо от пепелта, а заедно със семейството напуска завинаги Търново и се установява в София при сина си д-р Богомил Берон. Но споменът за пожара е бил толкова болезнен, че Васил е забранил на близките си да говорят за него – „ТОЧКА!“. И всеки път е избягвал дори да се споменава за изгорелите неща, „миналото не може да се върне“. Да, това показва характер, пове-

---

¹⁹ Веднага след падането на правителството на Ст. Стамболов Фердинанд издава на 1.3. 1894 г. указ за помилване (опростяване) на Климент. А после през 1895 година митрополит Климент, човекът, в чийто слово „русите безусловно вярваха“ (И. Вазов) води делегацията, договорила признаването на княз Фердинанд от Русия. И има основна заслуга за положителен резултат, макар и след сериозни компромиси от страна на Фердинанд, желани от Русия, но не и от България.

²⁰ По спомени на Мара Берон синът на Васил – Богомил, страшно трудно го е убедил във вече наложилата се сред повечето учени теза, че микроби са причинители на повечето болести. Васил се е придържал към старата школа, на това са го учили. Впрочем такава е било и отношението на немалко известни учени от стара школа. Още повече, че първоначално доказателствата не са били съвсем убедителни.

дението е разбираемо, но един наистина „несломим“ човек би преодолял болезнения спомен и би се опитал да спаси неща от руините, а е имало какво да се спаси. И би приел предложението на доброжелатели от Търново да им даде разрешение да потърсят в руините и да съхранят всичко останало ценно. Но той просто е отказвал разговора: „Всичко ценно за мен бе опожарено“, с което намеждал, че най-ценното са били архивът, ръкописите, хербарият. А вероятно немалка част от музея му, напр. камъните, би могла да се спаси. Пък и неща, имащи парична стойност, което за един разорен човек не е било без значение. И впоследствие иманяри месеци копаели в пепелищата и наистина намирали и златни, и сребърни кюлчета от съдове или монети, а и части от музейната сбирка. Но реликвите не са били интересни за тези иманяри и те са се разпилели и загубили. А са били там! Изглежда, било е силно накърнено чувството му за справедливост – той е примерен християнин, много работи, и то за науката и родината, а накрая е така жестоко наказан! Изпаднал е в когнитивен дисонанс.

Въпреки антипатията му към Фердинанд, през 1902 г. е награден е с орден „За граждански заслуги – III степен“. А на 6 август лекарското и медицинското дружество в София отбелязва в „Славянска беседа“ професионален юбилей – 50 години от дипломирането му. Там получава грамота, че той е първият български лекар (грамотата е дарена от внучка му Севдалина Аршинкова-Табакова на Народната библиотека).

Починал е в София на 5 октомври 1909 г. на 85-годишна възраст.

Да изредим печатните му трудове:

„Първа българо-френска граматика“, Букурещ, 1859; „Логика“. Виена, 1861; „Българо-френски буквар“, Болград, 1867; „Човекът в сравнение с другите животни“, Болград, 1870; „Зоология“. Русе, 1880; „Археологически и исторически изследвания“, Търново, 1886. В различни списания като „Български книжици“, „Българска пчела“, „Духовни книжки“, както и в някои вестници като „Народност“, „Българан“ и други, публикува части от сбирката си на български народни песни. В Болград издава вестник „Пътник“.

Васил х. Берон – несправедливо позабравен и недооценен

Трудно е да се обясни разумно и защо огромното дело на този наш бележит възрожденец не е получило адекватно признание. Дали причината се крие в неговата скромност или често споменаваната българска завист? Или във политическата конфронтация? Да, В. Берон е бил русофил, той е посрещнал руските войски в Търново с реч на руски. И не е симпатизирал на Стамболов. Държал се дръзко с Фердинанд, което едва ли му е било простено. Но след Стамболов идват ред русофилски правителства, но и те не се занимават със заслугите на Васил Берон. Може да е имало и Завист. Дори Петко Славейков му в завиждал за образованието, още повече че вероятно точно Васил Берон е бил поканен за министър, какъвто Петко Славейков е станал! Праволинеен, след 1878 г. е спорил със наложили се авторитети.

Би могло да се очаква, че като русофил след 9. 9. 1944 г. ще получи повече внимание. Но тогава се засили нагласата да се изтъкват предимно революционерите (виж и бел.16). А и Васил Берон е бил дълбоко религиозен човек, твърдял е, че науката не противоречи на религията и е отстоявал тезата, че „Бог е създал и мъртвата, и живата природа“. Затова някои му бяха сложили етикета „родоначалник на идеализма в България“. „Родоначалник“ сега не звучи зле, но в онези времена връх вземаше негативната сянка на „идеализма“ и официалния атеизъм.

Все пак и в този период е имало опитващи се да оценят заслугите на В. Берон, напр. професор Узунов (АБПФК, лекар-невролог, впоследствие и академик). Но след смъртта му В. Берон е позабравен от лекари и биолози. Основно философи, по специално проф. М. Бъчваров, доц. Нели Бъчварова и проф. Дянков, правиха нещо, дори имаше конференция, посветена на Васил Берон.

И след промените през 1989 г. за просветителите малко се говореше. Канонизираните останаха канонизирани, портретите им се появяваха на 24 май, но дотук. И при толкова заслуги за България на В. Берон например в София няма нито улица, нито училище, носещи името му. А на колко хора с много по-малко заслуги има такива!

Има и друга, кореняща се дълбоко в народопсихологията ни причина. Потиснати от това, че народът ни е нямал собствена държава, хората са имали ниско самочувствие, което пък е водило до подценяване на близкото и надценяване на далечното. И затова просветни дейци, живеещи извън българските земи, са били повече уважавани. Така се е наложил и митът за Петър Берон – българинът, успешно проявявал се ТАМ (Лондон, Париж, Прага...). Без да подценявам делото на П. Берон за развитието на **българската** наука и култура, дори само от изложеното тук се вижда, че племенникът му Васил е допринесъл повече. Вероятно влияние е оказало и това, че Васил също се казва Берон. И често дори и по-грамотни хора са го бъркали с вуйчо му Петър, така Васил Берон остава в сянката му. Дори много от заслугите на Васил се приписват на по-известния и канонизиран д-р Петър Берон. Стига се дотам, че се пише и за „дейността на д-р Петър Берон в Търново“. Или че Петър Берон е авторът на „Естествена история“.

И заслугите на възрожденеца, участник в църковната борба, просветител, основоположник на научната природо-медицинска книжнина у нас, автор на първата „Логика“, на първите граматики на немски и френски език, на историко-археологически изследвания около Велико Търново, за Болградската гимназия са все още известни само на малцина.

Дано не съм прав, но предполагам (и имам основание), че днес това, че съм негов близък родственик, е причина колеги, на които аргументирано съм показвал неясноти и противоречия в позициите им, както и колеги, които не споделят гражданските ми позиции, да нямат охота да посочват големите заслуги на Васил Берон. И, уви, биха били много по благосклонни към изследвания на род в който няма техен колега, с когото са спорили, особено ако не

са спечелили спора. Вероятно това идва и от някаква подсъзнателна съпротива да направят нещо позитивно за човек, който е нарушавал вътрешния им мир. Жалко би било и ако тук пак роля играе и „българската завист“ на хора без минало в рода си.

ЛИТЕРАТУРА

- Shishkov, T. N. 1892. D-r Hristo Daskalov (spomen). // *Sbornik za narodni umotvorenia, nauka i knijnina*, № VIII, 347–388.
- Андреев, А. 1970. *Васил Берон*. София, Медицина и физкултура.
- Бакалова, Л. 1974. Д-р Васил Берон и неговият принос в нашата стоматологична наука. // *Стоматология*, № 1, 64–67.
- Берон, В. 1886. *Археологически и исторически изследвания*. Търново.
- Берон, В. 2004. *Археологически и исторически изследвания /с осъвременяване и редакция на текста и приложения/*. Велико Търново: Абагар.
- Берон, Васил х. Стоянов. 1980. *Логика. За първи път на български системно изложена*. София: Наука и изкуство.
- Документи за българската история*. 1951. Т. 6, ч. II. София.
- Дянков, Б. 1980. Васил хаджи Стоянов Берон — автор на първата системна книга по логика. Студия. // Берон, Васил х. Стоянов. *Логика. За първи път на български системно изложена*. София: Наука и изкуство, 5–30.
- Коларов, В. 1935. Предговор. // Павлович, П. (съст.) *Авантюрите на руския царизъм в България*. Сборник документи от царските архиви. Москва: Държавно социално-икономическо издателство
- Моллов, Д. П. 1909. Д-р Васил х. Ст. Берон. // *Летопис на Българското книжовно дружество в София*, № X, 68–70.
- Москов, М. 1912. *История на Археологическото дружество в Търново*. Търново.
- Ников, П. 1971. Участието на д-р Васил Берон в църковните борби. // Ников, П. *Възраждането на българския народ. Църковно-национални борби и постижения*. София: Наука и изкуство.
- Ников, П. *Документи за новата история на българския народ. Документи из Виенските държавни архиви. Писма на граф Рьослер, австр. консул в Турция, отнасящи се за д-р Васил Берон* (с. 128, 174, 115, 125).
- Петдесетгодишният юбилей на д-р Васил Берон. 1902. // *Медицински напредък*, 507–517 (съдържа и отговора на юбиляря).
- Русков, И. БОТЕВ - ПРОБЛЕМЪТ ЗА СМЪРТТА. АГОНАЛНАТА СЦЕНА; https://litenet.bg/publish14/i_ruskov/botev.htm
- Тютюнджиев, И. 2007. *Търновската митрополия през XV-XIX век*. Велико Търново: Издателство „Ровита“.
- Цонев, С. 1972. Д-р Васил Берон – един от пионерите на музейното дело в България. // *Музеи и паметници на културата*, № 1, 61–62.
- Щерионов, Щ. 2019. *Историческа демография на България*. София: Изд. на БАН.

РАДИНА БОГОМИРОВА*
Д-Р ВАСИЛ БЕРОН – ПРИНОСИ ЗА АРХЕОЛОГИЯТА
В БЪЛГАРИЯ

Abstract: The article presents some preliminary findings on Dr. Vasil Beron's contribution to Bulgarian archaeology. The study covers issues related to the history of archaeology in Bulgaria; more specifically, its beginnings and initial stages of development. Dr. Vasil Beron (1824–1909) was one of the initiators of archaeological research during the Bulgarian National Revival. He was a member of the Beron family of Kotel and a close relative (a nephew) to Dr. Petar Beron. The article explores an additional aspect of his versatile activities, namely, his pioneering contribution to archaeological research on the old Bulgarian capital Tarnovo. The text begins by outlining the personality traits of Dr. Vasil Beron and what urged him, a physician by training and occupation, to undertake archaeological and historical research on the city in which he had settled; the article also devotes attention to the state of archaeological research and knowledge in Bulgaria at that time. Also, the author examines more generally Beron's overall archaeological activities and investigations of Tarnovo's monuments of material culture and art dating to the times of the Second Bulgarian state.

Keywords: history of science; history of Bulgarian archaeology; pioneers of archaeology; Vasil Beron; organization of science; regional research; dissemination of knowledge; popularization of knowledge.

Това са уводни бележки, в които ще представя първоначални резултати от изследване по темата за приносите на д-р Васил Берон за археологията в България. Темата е от областта на историята на археологията в България и по-конкретно се отнася до зараждането, първоначалното организиране и развитието на археологическата наука и нейната социална институционализация и формирането на археологическата научна общност. Статията разглежда още един аспект от разностранната дейност на д-р Васил Берон (1824–1909), представител на рода Берон от Котел и близък родственик (племенник) на д-р Петър Берон, а именно неговия принос в зората на археологическите проучвания на старата българска столица Търново. Като първи стъпки са очертани личността на д-р В. Берон, какво подтиква един лекар по образование и професия да се заеме с проучването на археологическото и историческото минало на града, в който се установява да живее и работи, състоянието на археологическите изследвания и знания в България в епохата, в която той живее и прави своите проучвания, и в обобщен план дейността му с археологическа насоченост в старопрестолния Търновград. Изследването се основава върху открити и проучени литературни източници.

Съвременното археологическо знание, включително и в регионален мащаб, се основава на приемствеността, натрупаните знания и резултатите от изследванията на нашите предшественици. Регионалните проучвания имат

---

* Историк в Институт по философия и социология, БАН. Email: radinab@abv.bg

важно значение не само за местната история и краезнанието, но и за националната ни наука с откриването и оповестяването на ценни археологически паметници както с местно, така и с общонационално значение. Това ни задължава да се обърнем към научното дело и организационната дейност на основоположниците на българската археология с техните постижения и грешки, ентузиазъм, всеотдайност и плам, вложени за развитието на нашата археологическа наука и създаването на първите археологически институции (нейното институционализиране) в частност.

Основите на археологическата наука в България се поставят в първите години след Освобождението от османско владичество, когато се създават условия за нормална научна дейност, значително по-късно за разлика от други европейски държави въпреки наличието на необходимите специфични условия за развитие на този клон от научното знание – територията на страната ни изобилства от археологически паметници от най-дълбока древност. До Освобождението нямаме и академично подготвени кадри по археология. Но нейната същинска история се предшества от един значителен период от време, който Димитър Овчаров нарича романтично-патриотичен, полунаучен, полудилетантски по своя характер (Овчаров 1995: 1). Археологическите паметници от различни епохи, съхранени по повърхността и в земните недра, на които е богата територията на страната ни, привличат първоначално вниманието освен на чужди пътешественици, учени, дипломати и военни кореспонденти, преминали през българските земи в периода XV–XIX в., така и на местни любители на старините. Оттогава датират и първите податки в чуждестранната литература, отразени в пътеписи, книги, материали в научния и периодичния печат. В средата на XIX в. става ясно, че и нашите земи крият неподозирано изобилие от паметници на материалната култура и изкуство от миналото, които не отстъпват на сътвореното в останалия античен свят (Цонев, Стефанова 1997: 4). По същото време се заражда и общественият интерес у нас към домашните археологически паметници. От периода на Българското възраждане са известни първите дилетантски прояви на събирателска дейност и публикуване на открити материали. В резултат от техния интерес още преди Освобождението в литературата се появяват първите, макар и кратки, откъслечни и непълни като сведения писмени съобщения и описания на археологически артефакти от българските земи, част от богатото ни културно наследство се представя и популяризира у нас и най-вече в чужбина, на европейската общественост. С издаването на стари паметници от територията на България се поставя началото на системното им научно изучаване в археологическо отношение (Велков 1939), постепенно започва да се създава литература, база за бъдещите целенасочени проучвания в областта.

Сред родоначалниците на археологическото дело са и нашите родолюбиви и патриотично настроени просветни и революционни дейци и общественици – любители на старините, от епохата на Възраждането като Васил Априлов, Г. С. Раковски, Найден Геров, П. Р. Славейков, д-р Христо Даскалов и др. Във времето на всеобщия стопански, политически и културен подем се събужда и

интересът на будните възрожденски българи към изследване на собственото минало, засвидетелстван в българската възрожденска книжнина. Българските дейци от епохата на Възраждането също издирват, събират и обнародват стари паметници като извор на национална гордост и символи на миналото величие на нашия народ и за отминалата слава на българската държава. В духа на модерните за времето им идеи на западноевропейския Романтизъм те търсят следи за възкресяване на героичното ни и славно минало и народните корени, което да противопоставят на съвременната социална действителност, да издигнат националното чувство на българите чрез разкриване и идеализиране на величави епизоди от историята на своя народ. Съзнателно се издирват веществени паметници, дело на старите българи (постепенно в началото на XIX в. започва да се изживява интересът към паметниците на гръко-римската цивилизация, обект на археологически интерес, издигнати в култ през епохата на европейския Ренесанс, и се обръща поглед към средновековните останки, главно от архитектурни сгради и съоръжения, все още забелязващи се по терена). Проявите на родолюбие, свързани с интереса към археологическото и историческото ни наследство, се вписват в цялостния духовен подем, обхващан българския народ в последните години до Освобождението. Трябва да отбележим, че нашите възрожденци са дилетанти. Тяхната дейност има любителски характер и е насочена към издирване, събиране и обнародване на исторически, археологически, писмени, фолклорни, епиграфски, нумизматични и пр. материали с цел да въздействат върху народното самосъзнание и да разпалят национално-патриотичното чувство на българите и с оглед на постигането на политическа независимост. Силите на българската възрожденска интелигенция са мобилизирани за извоюване на политическата свобода на България и поради това научните им интереси остават на втори план и са подчинени на тази кауза (Димитров 1958). Не случайно и вниманието на възрожденските просветители е насочено предимно към последната българска столица до падането под турска власт, която в съзнанието на народа е притегателен център и символ на надеждата за бъдещо освобождение (Овчаров 1962: 70; 1995: 1; Берон 2004: 129–130). За нас определено е важна дейността на малобройната ни възрожденска интелигенция по издирването и обнародването на свидетелства за нашето минало.

С първите стъпки на нашата археологическа наука е свързано името на д-р Васил Берон (Велева, Георгиева, Ваклинова 1999: 378). То стои в пантеона на нашите възрожденци (Андреев 1970: 6). Пример за родолюбив българин, избрал за свое призвание да служи на отечеството си с всички възможни сили, без да жали време и средства. Лекар, възрожденски просветен деец, борец за църковна независимост, философ, книжовник и общественик, дописан (1870) и действителен (1884) член на природо-медицинския клон на Българското книжовно дружество (БКД) (по-късно БАН) от създаването му (Моллов 1909: 70; *Енциклопедия България* 1978: 269). Той е сред малцината даровити българчета, имали възможност да получат добро за времето си образование в

чужбина – учи в Крайова, Плоещ, Букурещ, Цариград и Одеса, следва медицина в Мюнхен и Вюрцбург, специализира във Виена, Берлин и Париж в елитни за времето училища, университети и болници (Табаков 2019: 125, 126, 127). Един от първите дипломирани лекари българи изобщо и първият завърнал се да практикува лекарската си професия в своята родина (Моллов 1909: 68; Андреев 1970: 53). Завършва университета във Вюрцбург, Германия, където се дипломира с дисертация върху болестта тетанус – неговия първи научен труд, и се титулува доктор по медицина и хирургия. Още в постигнатите тук резултати, с висока научна стойност, важен принос за медицинската наука и за практикуващите лекари, изпъкват потенциалът и качествата му за бъдеща научна работа (Андреев 1970: 119, бел. 67). Под давление на вуйчо му д-р П. Берон практикува известно време в Букурещ, преди да се върне окончателно в България (Андреев 1970: 24, 26; Табаков 2019: 126, 127). С характерния за възрожденската интелигенция патос, пламенен патриот, напуска доброволно удобството на живота в чужбина и се завръща от странство, за да бъде полезен на родината и сънародниците си.

Случайността го довежда в Търново, където и решава да остане да живее (Берон 2004: 317). Установява се като лекар в старопрестолния град през 1856 г., след Кримската война, в която участва активно на страната на Русия с надеждата България да постигне своето освобождение – член на комитета в Букурещ за набиране и организиране на български доброволци (волентири) към руската армия, и остава там почти до края на живота си (Берон 2004: 168-171, 316; Андреев 1970: 30; Минчева 2003: 131; Радоев 2004: 8; Табаков 2019: 127-128). Трагични обстоятелства (голям пожар изпепелява дома му, а в пламъците са безвъзвратно изгубени ръкописите му, архивът, кореспонденцията, сбирката от археологически и други ценни предмети¹) са причината семейството да се премести в София в началото на миналия век, в последните години от живота му. Духовният подем, обхванал българското възрожденско общество в последните десетилетия до Освобождението, намира отклик на родна почва и у младия д-р В. Берон, който е приел повелята и дава клетва на своя многоуважаван вуйчо д-р П. Берон при записването му за студент по медицина в Мюнхен „да работи всеотдайно за благото на народа си“ (Андреев 1970: 22). Той е продължител на делото на вуйчо си д-р П. Берон, на когото дължи морална и финансова подкрепа за образованието си. Получил добър старт в живота и професията в свободна Европа, изпълнява дълга си, като неуморно работи за духовното пробуждане и просветното и културното издигане на своя народ. Както сам споделя, подбуден от своите съзнателни вътрешни чувства и убеждения, „дойдох да живея тук, в България, след като напуснах Букурещ, и то само и само за да изпълня дадения Богу обет, когато отидох да се уча и се бях на всичко решил“ (Берон 2004: 335).

---

¹ Като пръв председател на Търновското археологическо дружество д-р В. Берон отговорно ги съхранява в едно от специалните работни помещения на къщата му, докато се уреди въпросът с намирането на подходящо място за музей, където да бъдат изложени (Москов 1912: 10-11; Андреев 1970: 108, бел. 29; Алексиев 1972: 9).

А в писмо до Христо Георгиев в Букурещ той му изказва задоволството си, че се е установил в Търново „най-много защото се изпълни моето сърдечно желание и моята пламенна ревност да съм полезен на милото ни отечество с каквото ми е възможно, и бъдете уверен, че докато съм жив, никога не ще престана да действам разумно за просвещението и благополучието на мястото, дето съм се родил – на нашето общо отечество“ (Андреев 1970: 41).

Жаждата за знания го отвежда студент по медицина в Германия. Още в студентските си години той съвсем съзнателно започва да разширява познанията си, не се ограничава само до предвидените в медицинския факултет науки, а насочва вниманието си и към други области на знанието, което смята, че ще му помогне да се изгради и завърне в родината си като образован и просветен българин, от каквито страната му има нужда. Той притежава енциклопедичния ум на вуйчо си д-р П. Берон – има широки знания в областта на медико-биологичните науки, философията, логиката, педагогиката, археологията и историята, езикознанието, фолклора; полиглот – владее руски, немски, френски, румънски, гръцки, турски, арабски, латински език (Андреев 1970: 55-56).

Животът у дома е труден, въпреки че д-р В. Берон се ползва с добра репутация, създал си е име на честен и почтен в делата си, с обществено положение и има голям авторитет, връзки и позиции (Моллов 1909; Андреев 1970: 40). Но съзнанието за неговата общественополезна мисия и любовта към отечеството го карат да възпира скръбните и тъжни мисли, които го налягат, и да преодолява негодите, разочарованията и огорчението от заобикалящата го в родината му действителност, включително и неприятностите и злостните и клеветнически кампании срещу него от страна на сънародници – негови недоброжелатели и опоненти в църковната борба, които целят да го компрометират пред властта.

Професията на лекаря е уважавана и ценена от турската власт, с отвоюван статут и поле за реализация в Османската империя. Единствено завършилите медицина българи са имали привилегията да практикуват своята професия (Радоев 2004: 10). Именно тя (в замяна на лекарската си квалификация и услуги) му отваря вратите към иначе недостъпния и забранен за влизане от българите храм „Св. 40 мъченици“, в който се намират ценни археологически паметници – история, която многократно разказва вкъщи в детайли с възнеение и гордост от постигнатия личен успех да влезе в забранената църква, така важна за нашето минало (Табаков 2019: 131, 134, бел. 9). (Още преди да дойде в Търново, на д-р В. Берон е известно, че църквата „Св. 40 мъченици“ е била обърната в джамия. Вече в Търново, прави всячески, но несполучливи опити да влезе в нея и да я разгледа. Чак на следната година те се увенчават с успех и му се удава случай да осъществи намерението си с разрешението на тогавашния турски управител (Берон 2004: 33). По време на османското владичество християнски църкви са били превръщани в джамии, бани и на българското население е забранен какъвто и да било достъп до тях (Даскалов 1859: 2, 3; Георгиева 1967: 31). Изрично разрешение да се влезе в свещената

сграда се получавало само със специално издаден за целта султански ферман. А с такъв се сдобивали само чужденци пътешественици, учени, дипломати (Шишков 1892: 357, 365).

Високо образован, ерудиран, с разностранни интереси и широк мироглед, д-р В. Берон развива активна и многостранна дейност. Работи като лекар и в сферата на просветата (средното училищно образование) в Търново и за по-кратък период в Болград, Бесарабия, сред местната българска общност, народен представител в Учредителното събрание (1879), полага началото на археологическото дружество в Търново, автор на научни трудове по медицина, философия и логика, археология и история, граматика, с пионерни приноси за нашата книжнина.

Естествено се интересува от миналото на своята страна, което е слабо проучено и разработено, воден от разбирането за важността на историята и археологическите останки от културата ни като импулс за пробуждането и формирането на национално самосъзнание на загубилите от векове своята държавност и идентичност българи. Осъзнал е необходимостта да насочи усилия за запознаване с историята на България и разработване на бели полета и проучване на паметници от важно значение и емблематични за нашето минало. Това разбиране отразява и философското мислене за историята, формирало се у европейските народи, засвидетелствали историческото си съществуване със сътворената от тях култура (Тодорова 1994). До Освобождението специализираните археологически изследвания в България са незначителни. Това, от една страна, се дължи на обстоятелството, че тя остава встрани от пътя, който следват пътешествениците археолози от Западна Европа до Гърция и Мала Азия. Независимо от многобройните експедиции, предприемани до тези места с цел събиране на археологически материал, българските земи са пренебрегвани от изследователите и дълго време остават за тях непознати в археологическо отношение. От друга страна, петвековното турско владичество е сериозна пречка за изследователска работа по нашите земи. Лекарската си практика и активна обществена дейност д-р В. Берон съчетава и със задълбочени научни занимания. Работи по своя инициатива, по собствено убеждение и без възнаграждение, а за разкопките си на Трапезица дори плаща със свои средства (Андреев 1970: 40). Изследователският му интерес е насочен към старопрестолния Търновград в археологическо и историческо отношение, най-важния център на нашето минало през Второто българско царство с местата, където са се издигали дворците на търновските царе, боляри и велможи. Градът е главен политически, културен и духовен център на българската държава до падането под османска власт. „Царстващият град“ е столица на България повече от два века – от 1185 до 1393 г. Тук са съхранени ценни паметници от и за българското минало. Още с пристигането си в Търново, без да губи време да приведе в действие изпълнението на замислените си проучвания, започва да изучава старините на Трапезица и Хисаря (Царевец), развалините от които личат дори и тогава все още по терена. А дори и, както споме-

нава в книгата си, посветена на тези му изследвания, за някои има предварителна информация. Негово предимство пред другите изследователи е, че той живее постоянно в града и е в непосредствена близост до местата, които проучва. Имал е възможност да разгледа недостъпните по онова време християнски църкви. Натрупва познания за минали събития, за църковната история и църквите в града, свързано и с участието му в челните редици на борбите на българите за църковна независимост. Тези знания за археологията и историята на Търново се задълбочават и дообогатяват през годините и намират разгърнатост и логичен завършек по-късно в книгата му „Археологически и исторически изследвания“ (1886) (Радоев 2004: 8, 12). А мотото ѝ: „Проучвай миналото, усъвършенствай настоящето, подготвяй бъдещето“ – неговите ръководни идеи и принципи, е завет към поколенията. Трудът е плод на дългогодишната с малки прекъсвания, когато отсъства от страната, повече от 20 години сериозна работа на д-р В. Берон на терен, съчетана с проучване на исторически документи и литературни източници и косвени данни в запазените местни стари народни предания и фолклора, които разглежда критично. Този подход – археологическите паметници да се разглеждат в органична връзка с етнографските, а данните от фолклорната традиция да се използват като източници на информация и фундамент за възстановяване на факти от миналото и реконструкция на предходни периоди от развитието и културата на народа, който ги е сътворил, е присъщ за методите на изследване на наложилите се в европейската научна мисъл, теория и практика по това време (XIX в.) модерни концепти на еволюционизма като водещо идейно направление в обществените науки (Попов; <https://bigenc.ru/philosophy/text/4939204>). Като изследовател има разбиране за концепцията, предмета и метода на историята. През XIX в. се полагат основите на модерната, базирана на източници историческа наука (Тодорова 1994). Прави подробни описания, съдържащи достоверни сведения за създаването, състоянието и съдбата на редица археологически паметници в Търново и околността и въз основа на исторически факти от българската история. Изследователският подход на автора към археологическите паметници е да ги разглежда в пряка връзка със свързани с тях исторически събития. Впуска се в исторически разкази по предмета си, „за да имат описаните и критически наши изследвания за отделните паметници и въобще за знаменитостта на града Търново връзка помежду си, а и да имат и практическа историческа важност“ (Берон 2004: 53, 89). Получил добра школовка в строго научно и логическо мислене, той достига до своите заключения въз основа на непрекъснати преки наблюдения на местата, които изследва, хипотезите трябва да се потвърдят от фактите, и след задълбочен и критичен анализ на информацията в източниците, върху които се базира.

Последният голям труд на д-р В. Берон е посветен в памет на уважамия му покоен вуйчо д-р П. Берон, на когото дължи много за своето лично и професионално израждане и развитие, „в знак на искрена душевна благодарност“. Затова и книгата започва с очерк за неговия жизнен път и проблемите и перипетиите по уреждането на неговото завещание. Приживе той е

получил съгласието на вуйчо си да му отпусне договорената сума за издаването на съчинението. След трагичната му смърт обаче д-р В. Берон се отказва от наследството си и дори убеждава и другите сънаследници да се основе с парите им от завещанието на д-р П. Берон нарочен фонд за подпомагане на Одринската българска гимназия, от който тя да се издържа (Моллов 1909: 69). За помощ за финансови средства по отпечатването на книгата се обръща към комитета за наследството на д-р П. Берон с напомняне за уговорката им преди смъртта на вуйчо си, но тъй като не може да представи писмото-обещание, са му отпуснали само малка част от сумата, което поради високите разходи затруднява и забавя навременното ѝ издаване (Андреев 1970: 51).

„Археологически и исторически изследвания“ е солидно съчинение с обобщителен характер. Първо по време и по рода си с изчерпателни данни за археологически паметници от града и близката околност (Радоев 2004: 12). Част първа за знаменитостта на град Велико Търново в археологическо и в историческо отношение е в обем 161 страници. Както пише авторът, като последна столица на българските царе Велико Търново е най-знаменит със своите стари и до днес запазени археологически паметници, които свидетелстват за славното минало на този град и за историческите събития, които са се случили в него. Стремещът му е да обхване и опише, доколкото е възможно най-подробно, всички тези стари места, за които е събирал сведения продължително, методично и систематично, като много важни за нашата история. Тъй като това не е самоцелно занимание, а негова стройна програма за действие и синовен дълг, като има предвид научната и практическата важност на своите изследвания и верен на себе си, той обработва и систематизира суровия материал и го подготвя за публикуване. Първоначално на страниците на периодичния печат (в пресата), за да може съдържанието да се прочете по-бързо от по-голям читателски кръг и обсъди критически. След което пристъпва към цялостното му обнародване като отделна книга. За него като автор най-голямата морална награда ще бъде трудът му да получи добър прием и оценка от сънародниците му, за които е написан (Берон 1886: I–II).

ЛИТЕРАТУРА

Алексиев, Й. 1972. Още за историята на археологическото дружество във Велико Търново. // *Известия на Окръжния исторически музей – В. Търново*, № V, 5–19.

Андреев, А. 1970. *Васил Берон*. София: Медицина и физкултура.

Берон, В. 1886. *Археологически и исторически изследвания*. Търново. Книгата е преиздадена по повод 180-ата годишнина от рождението на д-р Васил Берон:

Берон, В. 2004. *Археологически и исторически изследвания /с осъвременяване и редакция на текста и приложения/*. Велико Търново: Абагар.

Васил Хаджистоянов Берон (1824, Котел–1909, София). 1978. // *Енциклопедия България*. Т. 1.

София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 269.

- Велева, М., Ив. Георгиева и М. Ваклинова. 1999. Исторически науки. // *История на България*. Т. 8. София: ГАЛ-ИКО, 367–381.
- Велков, Ив. 1939. Народни музеи. // *Българска просвета – някога и сега*. София, 385–410.
- Георгиева, С. 1967. Нови данни за църквата „Св. Петка“ и за джамията на Царевец във Велико Търново. // *Археология*, № 2, 27–31.
- Даскалов, Хр. 1859. Открития в древней столице болгарской Търнове. Письмо к О. М. Бодянскому. // *Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете*, № 2, 1–30. Част от това писмо е публикувана в превод на български език: За Търново и старините в него. Интересно писмо от 1859 г. на Христо Даскалов до руския учен О. М. Бодянски. /Превел Йордан Илиев/. // *Духовна култура*, № 86, 1937, 952–957.
- Димитров, Д. П. 1958. *Увод в археологията*. София: Наука и изкуство.
- Минчева, Т. 2003. Основоположниците на музейното дело във Велико Търново. // *История на музеите и музейното дело в България*. Плевен, 130–136.
- Моллов, Д. П. 1909. Д-р Васил х. Ст. Берон. // *Летопис на Българското книжовно дружество в София*, № X, 68–70.
- Москов, М. 1912. *История на Археологическото дружество в Търново*. Търново.
- Овчаров, Д. 1995. Археологическата наука и Българската академия на науките (По случай 125 годишния й юбилей). // *Археология*, № 1, 1–8.
- Овчаров, Д. 1962. Към историята на първото археологическо дружество в България. // *Археология*, № 3, 70–72.
- Попов, В. А. Эволюционизм. *Большая российская энциклопедия*; <https://bigenc.ru/philosophy/text/4939204>.
- Радоев, Ив. Д-р Васил Ст. Берон – авторът на „Археологически и исторически изследвания“. /Предговор към/ Берон, В. 2004. *Археологически и исторически изследвания* /с осъвременяване и редакция на текста и приложения/. Велико Търново: Абагар, 7–14.
- Табаков, М. Ролята на Васил Хаджистоянов-Берон за духовното развитие на България и интегрирането й в европейската култура. 2019. // *Философски алтернативи*, № 2, 123–147.
- Тодорова, Цв. 1994. Исторически науки. *Из историята на Българското книжовно дружество* (1869–1911). София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 24–50.
- Цонев, Мл. и Р. Стефанова. 1997. Първите археологически проучвания на територията на Поповския край (края на XIX – първата половина на XX в.). // Овчаров, Д. (ред.) *Попово в миналото II*. София, 4–24.
- Шишков, Т. Н. 1892. Д-р Христо Даскалов (спомен). // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, № VIII, 347–388.

ХРИСТО ГАГОВ*
ВАСИЛ ХАДЖИСТОЯНОВ-БЕРОН КАТО ПРОСВЕТИТЕЛ В ОБ-
ЛАСТТА НА ПРИРОДНИТЕ НАУКИ

Abstract: Vasil Hadjistoyanov-Beron, born in 1824 in the town of Kotel, is a unique person in the pantheon of Bulgarian patriots, scientists and artists. He possessed unique encyclopedic knowledge, which he realized through works in the field of education in foreign language, logic, history, archeology and, mostly in the natural sciences. Of his Natural History trilogy, only the “Natural History. Man compared to other animals” is available. This is a textbook for high school students, but in fact it is at the university level. In it he goes into detail about animal groups, their anatomy, physiology and behavior and has included a lot of practical advices on using animals. In addition, the author criticizes a number of valuable habits of his contemporaries and portrays superstitions in the field of medicine and life, and instead suggests good health practices. Vasil Hadjistoyanov-Beron has dedicated his whole life to the construction of bright improvements for our Fatherland, overcoming all the difficulties, disappointments and pains with which this steep and sorrowful path is strewn.

Keywords: animals, education, Bulgarian national revival, logic, foreign languages

На 17 май 1857 г. в писмо до Христо Георгиев Васил Берон, пише: “... защото се изпълни моето сърдечно желание и пламенна ревност да съм полезен на милото ни Отечество с каквото ми е възможно, и бъдете уверен, че докато съм жив, никога не ще престана да действавам разумно за просвещението и благополучието на мястото, дето съм се родил – на нашето общо Отечество”.

Роденият през 1824 г. в процъфтяващия през Българското възраждане гр. Котел Васил Хаджистоянов-Берон (Васил х.Стоянов-Берон, Васил Берон) без каквото и да е преувеличение или фалшив патос е уникална личност в пантеона на българските патриоти, народни будители и творци, и то не само за тази епоха на вдъхновение и подем. Причината затова е неговата изключителна ерудиция, пословичната му всеотдайност на просвещението на народа ни, всестранна ангажираност в обществения живот (образователна, религиозна, лечебна и др.) и удивителна порядъчност. Последната бързо охлажда желанието му да участва в политическите процеси в новоосвободеното Княжество България, където бързо се настаняват корупцията, клиентелизмът, безпардонното прокарване на интересите на чужди политически субекти и др. под. Той е избран за депутат в Учредителното събрание, но не се включва в партийното строителство на никоя партия, макар и да заема някои

---

* професор, д-р, БФ, СУ „Св. Климент Охридски“, Email: hgagov@abv.bg

административни длъжности. Той е първият председател на Търновския окръжен съвет. След края на Стамболовото управление и по искане на гражданството известно време поема кметските задължения във Велико Търново [1]. По отношение на ерудицията му може да се твърди, че Васил Берон е уникален за нашата страна, а и не само за нея. Той владее перфектно няколко езика. През 1859 г. в Букурещ издава „Първа българско-френска граматика, с едно изложение за българското правописание“ [2], по-късно – „Българо-френски буквар“ (Болград, 1865), както и “Първа българо-немска граматика” (Болград, 1868), а също учебник по логика.

Васил Берон има сериозен принос и за българската историческа наука, като поставя основите на археологическите проучвания у нас още преди Освобождението на България (1859-1864 г.) [1], а през 1879 г. създава първото в Княжеството археологическо дружество и извършва разкопки в столицата на Второто българско царство [3]. През 1886 г. публикува посветените на гр. Велико Търново “Археологически и исторически изследвания”, с посвещение на д-р Петър Берон [1].

Областта на природните науки, които са неговата основна компетентност. Това се дължи на медицинското му образование и практика, както и заради постоянното му желание да подобрява качеството на живот и здравето на хората и животните в Отечеството ни, за която цел откритията на науката допринасят най-много. В резултат на многогодишни трудове той издава „Естествена история. Човекът в сравнение с другите животни”, която е разгледана подробно по-долу. За съжаление, в момента е достъпна само тя [4], докато вторият ѝ том – издаденият през 1880 г. в Русчук (дн. Русе) “Естествена история. Част Първа. Зоология продължение на тая част след издаденото ни съчинение “Човекът в сравнение с животните” от Василя х. Стоянов-Берон, д-р медицини и хирургии”, ако изобщо се е запазил, е изключителна библиографска рядкост и не се намира в общественото пространство. Скръбна е съдбата на третата част на неговата “Естествена история” – “Ботаника”, която освен другото е била богата на данни за билколечение и вообще на добри практики за използване на растенията в народната медицина. Тези записки, заедно с подготвените за печат автобиографични бележки, един обемист труд върху историята на България след Освобождението, личната библиотека, архивът от старобългарски ръкописи на Васил Берон, както цялата покъщина и колекциите от предмети изгарят в пожар на 18 май 1901 г. Дълбоко разстроен, а може би омерзен от случилото се в неговата 67 година поради слуховете за умишлен палеж, той напуска Велико Търново, като дори не търси за останали неповредени предмети или останки от бижута от ценни метали, каквито там също е имало.

Всички тези факти от областите природни науки, чужди езици, логика, история, археология и др. показват, че Васил Берон е не просто ерудит, а нещо повече – енциклопедист, който е в състояние на високо академично ниво да изследва и, ако му се наложи, да изготвя учебници и учебни помагала

и да преподава дисциплини от изброените области. Освен това той има задълбочени познания по религия, сериозна педагогическа практика и управленски умения като директор на гимназиите в Болград и Велико Търново и като кмет на Велико Търново, а като лекар по време на Кримската война е свидетел и участник в бруталната касапница по време на тази война.

Наред с това при Васил Берон поради неговата почтеност и християнско благонравие се забелязва известен наивитет – вяра в неизменността на утвърдените тогава добродетели в българския народ. По онова време българското християнско население на Османската империя се е славilo с безупречен морал, който изглеждал непоклатим и който той е смятал за неотменима даденост. Вероятно Васил Берон е забелязал как това качество на народа ни се променя с времето след 1878 г., но едва ли е предполагал колко бързо ще се развият и задълбочат деструктивните процеси, които продължават и днес. Наистина, по онова време е било трудно да се предскаже развитието на страната и народа предвид фактите, че българският етнос е бил многоброен с много деца в семейство, бил е работлив, пестелив и загрижен за общото благо като масово е участвал в градежа на църкви, училища и читалища. Освен това е битувало убеждението, че бързо ще се навакса образователното и технологично изоставане от водещите европейски страни без при това да се губят добродетелите от миналото, т.е. страхът от Бога и неминуемото възмездие ще продължат успешно да поискат греховните пориви на егоизма.

За своята всестранна дейност Васил Берон е дописен член, а от 1884 г. – редовен член на Българското книжовно дружество, днес Българска Академия на Науките, т.е. бил е академик [3].

„Естествена история. Човекът в сравнение с другите животни” на Васил Хаджистоянов-Берон [4] е първият труд на български език, който представя обобщени естественаучни знания. Той е издание на печатницата при Централното училище в гр. Болград, Руска империя. „Естествена история. Човекът в сравнение с другите животни” веднага впечатлява с няколко интересни детайла:

* Изданието е на Печатницата при Централното училище в гр. Болград в тогавашната Руска империя, т.е. Болградската гимназия през 1870 г. е разполагала със собствена печатница (издателство). Неин директор тогава е Васил х.Стоянов-Берон.

* Завършилият медицина във Вюрцбург през 1852 г., Васил х.Стоянов-Берон имал разностранна и задълбочена подготовка по анатомия, физиология, зоология, лечебни растения, логика, бил е полиглот и др. Това свидетелства както за качествената подготовка на тогавашните медици, обучавани в най-добрите европейски университети, така и за разностранните интереси и способности на автора. Освен той има принос като въвежда специфична терминология на български език в областта на естествените науки и по логика [5].

* Авторът посещава своя учебник на първите наши просветители и национални духовни благодетели – светите равноапостолни братя Кирил и Ме-

тоди. Това показва, че той не е делил духовната просвета от естествено-научните знания, т.е. бил е наясно, че те се допълват и няма антагонизъм между тях.

* Авторът цитира сентенцията „опознай себе си“, която приписва на св. Василий Велики. С това цели две неща – оказва почит на своя светец-покровител и насочва читателя към главната цел – опознай света, за да придобиеш вярна представа за себе си и да си отговориш на основния екзистенциален въпрос. Освен това св. Василий Велики в своя „Шестоднев“ [6] подробно разглежда генезиса и битието на Божиите твари от библейска гледна точка като обръща внимание и подкрепя своите твърдения с факти, които днес бихме отнесли към областта на естествените науки. Така, въпреки разликата в тези познания и тяхната интерпретация в IV век и сега, може да се правят аналогии и сравнения.

* В началото на книгата на отделна страница намираме следния текст: „Която от тези книги не носи долния подпис на съчинителя ѝ ще се счита за подправена.“ Следователно препечатване без знанието и разрешението на автора ще се санкционира. Това предполага сериозното отношение към спазването на Авторското право по онова време.

Предисловието към този учебник е от осем страници. В него авторът обяснява мотивите си за написването на „Естествена история“. Той отбелязва, че извън обхвата на учебника са останали въпроси от областите Ботаника и Минералогия. Специално е подчертано желанието знанията от книгата да се разпространят сред един по-широк кръг българи, т.е. тя не е насочена единствено към обучаваните в гимназиите ученици. Подчертава се стремежът да обогатят знанията на съотечествениците ни с неизвестни в този период факти за тях факти, теории и достижения в областта на природните науки. Най-подробното е разгледан човека, сравнен е с различни животни, както и се представят достъпно закономерностите във физиологията, химията и анатомията. Следователно в популярен или както още е казано общонароден вид се представят тогавашните научни достижения в указаните науки, за да са направят знанията понятни и така те да принесат практическа полза на съотечествениците. Авторът изтъква: „Човек се отнася също според телесното си устройство към естествените същества“ и веднага добавя „Впрочем Всевишният му създател го е отличил от всички други естествени животински твари чрез това, че той го е обдарил с разум, слово и с една безсмъртна душа.“ [4, с. 5] (курсивът е на автора). Оттук може да заключим, че Васил х.Стоянов-Берон като учен и възпитаник на континенталната европейската медицинска и натурфилософска школа, т.е. на най-добрата за времето си академична школа, не е споделял популярните в интелектуалните среди в Европа тогава, а и днес агностицизъм и атеизъм. Последните са допринесли за формирането на официалната антиклерикална политика (Kulturkampf) на Втория Райх (Германска империя 1871-1918) в последната четвърт на XIX в., целяща ограничаване на политическото влияние на Католическата църква [7]. Това съждение за възгледите на Васил х.Стоянов-Берон се потвърждава от факта, че

след Освобождението на България той за дълго време е председател на църковните дружества в родния му Търновград [1].

След Предисловието са изредени причините за едно толкова подробно изложение на анатомията и физиологията на животните и човека:

а) да опознае своето тяло без да е учил медицина;

б) ние лекарите да посочим някои известни органи на човеческото тяло и да посочим на Съотечествениците (тази дума навсякъде в текста е с главна буква) опасностите от вредни влияния на храната, облеклото и др.;

в) мъчихме се да покажем, че някои явления на естеството и които се наблюдават при животните и да ги обясним със законите на физиката и физиологията, за да отхвърлим някои предразсъдъци, останали от бабите. Последното е твърде актуално и днес;

г) да посочим, че някои народни обичаи, останали по предание, са вредни за здравето, а други, пак по предание у нас и при други народи, са съобразени с климата и полезни; и

д) да могат Единородците ни (отново навсякъде изписано с главна буква) да знаят ползата от храните и къде отиват те при телесния строеж, както и за атмосферния въздух.

Авторът продължава с разсъждения за природата на човека. Изтъква се, че той е най-мъдро устроената и най-хубавата Божия твар според разновидните му телесни органи и преимуществено поради особеното устройство на мозъка на главата му като седалище на душевните и умствено-разумни способности. Човекът (това е думата за човек в този учебник) именно като разумна твар стои на чело над всичките разновидни животни, а също чрез челото се подчертава разумните му способности. Авторът се възхищава от точното название на старобългарски, така наречения „славянски“ език (кавичките са заимствани от оригиналния текст). Васил х.Стоянов-Берон в научно-просветителските си трудове се обявява за използването на думата човек, а не на съкращенията човек, както е прието днес или на популярното в миналото челяк, защото ги счита за принизяващи богодаруваното ни достойнство.

В последната част на Предисловието Васил х.Стоянов-Берон добросъвестно цитира използваните за написването на своя труд източници, като изтъква, че това са най-добрите и най-нови съчинения и монографии на най-учените мъже на Европа. Такъв е напр. учебника по физиология на Ото Функе [8]. В раздела Практически изводи е използвана най-вече Топографската анатомия на Йозеф Хиртл [9]. „Естествена история. Човекът в сравнение с другите животни“ е базирана на трудовете на почитаемите за автора Учители – световно известният лекар, анатом, физиолог и хистолог, „бащата на модерната патология“ Рудолф Вирхоф (Rudolf Ludwig Karl Virchow), швейцарският анатом, физиолог и хистолог Алфред фон Кьоликер (Albert von Kölliker) и немският лекар и химик Йохан фон Шерер (Johann von Scherer), както и други прочути

учени като френския зоолог, сравнителен анатом, палеонтолог и систематик Жорж Кювие (Жан Леополд Никола̀ Фредерик Кювиє, на френски: Jean Léopold Nicolas Frédéric Cuvier), зоологът Рудолф Лейкарт (Rudolf Leuckart), химикът Юстус фон Либих (Justus von Liebig), италианския физик и натуралист Ладзаро Спаланцани (Lazzaro Spallanzani), М. Едуардс, Леман, Робертсон и др. Повечето автори са цитирани само с фамилия, което затруднява идентифицирането на някои от тях. Васил х.Стоянов-Берон е възпитаник на най-добрата натурфилософска школа на XIX в. – немскоезичната. Във Вюрцбург, който е водещ център на европейската медицина по това време, той завършва медицина през 1852 г. 14.07.2022 г. [1]. След края на следването си представя научна дисертация за болестта тетанус. Дипломира се със званието “Доктор по медицина, хирургия и акушерство” и е първият българин, дипломиран лекар, завърнал се да работи като такъв в родината си (ibid.). След 1852 г. специализира в най-известните болници във Виена, Берлин и Париж, а през периода 1853-56 г. има успешна лекарска практика в Букурещ (ibid.), а също участва като лекар-доброволец в Кримската война [10].

Макар да е издадена в Руската империя „Естествена история. Човекът в сравнение с другите животни“ става достояние на нашите сънародници отсам Дунава благодарение на факта, че през 1872 г. Васил х.Стоянов-Берон се завръща в Търново, където става директор на гимназията, а също е избран за председател на училищното и църковното настоятелства, какъвто остава чак до 1900 г. [1, 10]. По този начин младите българи в онази предосвобожденска епоха без преувеличение получават най-добрите знания по физиология на човека и животните, събрани в този капитален труд от 450 страници.

Добре изпъкват достойнствата на „Естествена история. Човекът в сравнение с другите животни“ ако я сравним с „Буквар с различни поучения“, наречен Рибен буквар [6], който е първият, макар и доста своеобразен учебник на български език, създаден от чичото на Васил х.Стоянов – д-р Петър Берон (брат на майка му Жейна). Освен разликата от близо половин век правят впечатление следните неща:

1. Различният обем на книгите – 140 стр. „Буквар“ [11] спрямо 450 стр. на „ЕСТЕСТВЕНА ИСТОРИЯ. Човекът в сравнение с другите животни“ [4].

2. Рибният буквар трудно бихме нарекли учебник в същинския смисъл на думата. Той прилича повече на малка (джобна) енциклопедия, защото е по-скоро справочник [12]. Това усещане относно „Буквар с различни поучения“ се засилва от многото илюстрации, както и приложението по аритметика [6, с.133-140]. За разлика от него в „Естествена история. Човекът в сравнение с другите животни“ [4] липсват илюстрации. Това ни изненадва, предвид необходимостта от онагледяване при обучение по биология. Може би не е имало кой да предложи съответстващи на качеството на текста илюстрации по зоология, анатомия и физиология или пък е имало технически проблеми при издаването? Възможно е и друго обстоятелство да е препятствало онагледяването на учебника.

3. Рибният буквар съдържа знания и по български език, граматика, аритметика и др., които го отличават от строго естественонаучната „Естествена история. Човекът в сравнение с другите животни“ [4].

4. Рибният буквар съдържа множество молитви. Така от 28 до 36 стр. той е молитвеник, докато в „Естествена история. Човекът в сравнение с другите животни“ [4] не се съдържат молитви. Това, обаче не се дължи на разлика във възгледите на техните автори, както бе пояснено и по-горе, а на желанието на Васил х.Стоянов-Берон да създаде учебник по анатомия, физиология и зоология според най-високите академични стандарти като включи в него колкото се може повече знания. В общообразователния и възпитателен Рибен буквар се съдържат и множество кратки текстове с нравствени поучения, които формират главите „Добри съвети“, „Басни“, „Различни истории“ и др. [11]. Те, заедно с включените молитви, съставляват 44% от целия Рибен буквар. По онова време молитвите от сутрешното и вечерно правило, Псалтира, основните акатисти, както и молитви за всякаква употреба са били достъпни и общоизвестни и затова не се е налагало включването им в този учебник.

В предговора на „Естествена история. Човекът в сравнение с другите животни“ Васил Берон пояснява, че макар да е използвал много литературни източници неговата книга, поради особеностите на общонародното достъпно изложение, и при наличните подробни пояснителни и критически бележки, се явява „първообразно и наше собствено“ творение. Следователно, съвсем справедливо можем да наречем „Естествена история. Човекът в сравнение с другите животни“ оригинално произведение. В края авторът изразява удовлетворението си от завършването на своя труд на полза роду и изтъква: „Сила без средства нищо не струва, и средства без сила – нищожни са“. Така се изразява надеждата, че силата на знанието, приложени чрез подходящи средства в живота на Съотечествениците, ще даде добри плодове на напредък и преуспяване. Известно е, че през Възраждането българите масово прегръщат идеята за национален просперитет чрез образование. Образованието тогава се възприема като най-престижния път за социална реализация, начин за утвърждаване на българщината, достоен начин за постигане на признание от считаните за по-напреднали европейски народи.

Таксономично в учебника са упоменати две царства – Животни и Растения (за повече прочети [13]). Между тях е разположено трето царство – това на минералите. Последните са характеризирани с това, което не притежават – сложно вътрешно устройство от отделни части с различни функции, липсата на органи, включително и такива за движение, и че те изграждат земната кора. Опитът да се събере в едно живото и неживото изразява авторовата енциклопедичност, но е и отражение на възглед от онова време, при който растенията се разглеждат като нещо междинно на минералите и животните. Повече съждения за неговите възгледи не можем да направим заради загубата на записките му за царство Растения. Предвид ангажираността на Васил Берон като преподавател може да се предположи, че и загубеното за нас не е било съвсем безплодно, защото е било предадено на неговите ученици, които

са усвоили и използвали тези знания. Впоследствие загубата на учебника „Ботаника“ е била компенсирана със създаването на Ботаническият институт през 1891 г., в последствие кат. „Ботаника“ (от 1975 г.) към Биологическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ [14] и просветителския труд на плеядата известни български ботаници от края на XIX и началото на XX век, които са работили там, и са били подкрепяни от българските монарси, които са били дълбоко заинтригувани от изследвания на растенията – виж “Любов и орис: цар Борис III и царица Йоанна“ [15], „Секвоите на цар Фердинанд“ [16].

Задълбочено и компетентно разглежданите в „Естествена история. Човекът в сравнение с другите животни“ 171 теми от областта на човешката и животинска анатомия и физиология, утвърждават този труд като забележителен и поставил много високи изисквания към бъдещите автори. Днес, когато знанието е изумително пространно и достъпно, а търсещите го драстично намаляват, е добре да си спомним за горещото желание на учители и ученици от онази епоха бързо да усвоят естественонаучните достижения, за да утвърдят народа ни като просветен, знаещ и можещ, и да му осигурят просперитет чрез честен труд, а не по пътя на експлоатацията и ограбването на други чрез насилие и хитрост.

В заключение, Васил х.Стоянов-Берон е уникална за България енциклопедична личност със значим принос по чуждоезиково обучение, логика, история, археология и най-вече в областта на природните науки. Той е светъл пример на родолюбие, защото е посветил живота си на градежа на светли бъднини на Отечеството ни, преодолявайки всички трудности, разочарования и мъки, с които е осеян този стръмен и скръбен път.

Литература:

[1] Професионална гимназия по туризъм в гр. Котел. <https://www.vtpgt.com/?p=beron>, 27.09.2022 г.

[2] х. Стоянов – Берон, В. (1859) „Първа българско-френска граматика, с едно изложение за българското правописание“. Букурещ, изд. Й. Романов и съдружници. https://books.google.bg/books?id=6wUtAAAAYAAJ&dq=inauthor:beron&pg=PR1&redir_esc=y&hl=bg#v=onepage&q&f=false, 27.09.2022 г.

[3] Община Котел. Видни личности родени в Котел. <https://kotel.bg/vidnichnosti-rodени-v-kotel/vasil-beron/>, 27.09.2022 г.

[4] х. Стоянов – Берон, В. (1870) „Естествена история. Човекът в сравнение с другите животни“. Болград, изд. Централно училище. <http://vtpgt.com/files/Zoologiq.pdf>, 28.09.2022 г.

[5] Табаков, М. (1990) Въпросът за логичното в „Логика” на Васил Хаджистоянов- Берон и в наши дни. Д-р Васил Хаджистоянов-БЕРОН. Живот и научно творчество, стр. 80-90. Изд. на БАН: София.

[6] Св. Василий Велики. (1999) „Шестоднев и други беседи“. София, изд. „Народна Култура. Книгата може да се намери и тук: http://sveta-gora-zograph.com/books/SvVasiliiVeliki_t1-1/book.html, 28.09.2022 г.

[7] Hollyday, F. V. M. (1970) Bismarck (Great Lives Observed). Prentice-Hall: NJ, USA

[8] Funke, O. (1863-1866) Lehrbuch der Physiologie für akademische Vorlesungen und Selbststudium. Leipzig

[9] Hyrtl, J. (1847) Handbuch der topographischen Anatomie, und ihrer praktisch medizinisch - chirurgischen Anwendungen. Wien: J. V. Wallishausner

[10] История на България. Берон, Васил Хаджистоянов.

<http://istoria.bg/730/vasil-hadzhistoyanov-beron>, 28.09. 2022 г.

[11] Берон, П. (1824) „Буквар с различни поучения“. Брашов, Княжество Влахия и Молдова.

[12] Аргирова-Герасимова, М., Атанасова, Д. (2009) Информационен бюлетин. Централна библиотека на БАН. Бр. 5 (27): 6-9. София.

http://cl.bas.bg/about-central-library/bulletin-of-central-library-of-bas/volume-27/27_3.pdf

[13] Грозданов, А. (2020) "Описание и анализ на зоологичната информация в книгата „Естествена история: Част Първа – Зоология“ на Васил Стоянов- Берон". Философски алтернативи. XXIX, 2:66-81.

<https://ceeol.azurewebsites.net/search/article-detail?id=855204>

[14] Катедра „Ботаника“ към БФ на СУ „Св. Климент Охридски“. (https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/fakulteti/biologichesk_i_fakultet2/katedri_i_samostoyatelni_zvena/katedri/botanika), 28.09.2022 г.

[15] Сократова, А. “Любов и орис: цар Борис III и царица Йоанна“. (<https://bulgarianhistory.org/lubov-i-oris-tsar-boris-i-tsaritsa-joanna/>), <https://newme.bg/articles/sekvoite-na-car-ferdinand>, 28.09.2022 г.

[16] Иванова, К., Манолова, Д. (2017) „Секвоите на цар Фердинанд“ (<https://bulgarianhistory.org/lubov-i-oris-tsar-boris-i-tsaritsa-joanna/>), <https://newme.bg/articles/sekvoite-na-car-ferdinand>, 28.09.2022 г

НАДЯ ДАНОВА*
ДЕТЕТО И ДЕТСКАТА ВЪЗРАСТ В ТРУДОВЕТЕ НА ВАСИЛ ХАДЖИСТОЯНОВ-БЕРОН

Abstract: The task of the text is the reading of the works of Vasil Hadjistoyanov-Beron through the prism of the history of childhood, examining the problem of how childhood was thought and lived in different eras. We have not reached Vasil Beron's work dedicated specifically to childhood, but in his preserved texts we find scattered thoughts, by which we can judge his views on the topic of interest to us. Our analysis is based on his books "Logic" and "Natural History" and especially on his "Remarks" in them, on his articles in the periodical press, on the documentation of the Bolgrad School, as well as on his textbooks in French and German. The presented data on Vasil Beron's attitude towards children and childhood give grounds to claim that he perceived childhood as a separate important stage of the individual's development, a stage that has its own specifics and needs. In this respect, he has broken with the traditional perception of the child as a "little adult", i.e. not to perceive childhood as something qualitatively different from adulthood. Despite his deep religiosity, Vasil Beron attests to a completely positive attitude towards the child, who is "innocent" and unburdened by "original sin". We find statements in his works that give reason to think that he was familiar with the ideas of the founders of modern pedagogy Comenius and Rousseau. The values in which children should be brought up, according to Vasil Beron, represent a mixture of traditional Christian morality and the values of the age of nationalism. He is convinced that a proper upbringing of the child in the family and at school can inevitably give positive results and contribute to the formation of full-fledged citizens. He believes deeply in scientific knowledge and is a zealous supporter of enlightenment and comprehensive education of children. He cares about education of the girls, but he does not consider that his daughter has the right to any other life choice, apart from the one predetermined by tradition.

Keywords: Vasil Hadjistoyanov-Beron, the history of childhood, children, childhood, modernity, traditionalism.

Задача на настоящия текст е прочитът на трудовете на Васил Хаджистоянов-Берон през призмата на историята на детството, изследваща проблема как е мислена и как е живяна детската възраст през различните епохи. Основополагащ труд за тази сравнително млада дисциплина на полето на социалната история е книгата на френския историк Филип Ариес¹, появила се през втората половина на XX век и привлякла вниманието на все по-голям брой изследователи от всички страни². До нас не е достигнало съчинение на Васил

---

* Професор, дин, Email: nadiadvn@yahoo.com.

¹ Ariès, Ph. *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Paris, Seuil, 1960.

² По-подробно за историята на детската възраст вж. Данова, Н. Възгледите на Петър Берон за детската възраст. – Исторически преглед, 2018, 4, с. 64-72.

Берон, посветено специално на детската възраст, но в запазените му произведения срещаме разпръснати негови мисли, по които можем да съдим за вижданията му по интересуващата ни тема. Нашият анализ се опира на неговите книги „Логика“³ и „Естествена история“⁴ и най-вече на „Забележки“-те му в тях, на статиите му в периодичния печат, на документацията на Болградското училище, както и на неговите учебници по френски и немски език. Към анализирания текстове бяха поставени следните въпроси: Какви са били представите на автора за детската възраст? Какво е мислил той за детето и какво е било неговото отношение към децата? и още: Каква ценност е представлявало детето за автора? Каква е била ценностната система, залегнала в основата на авторския възпитателен модел? Как е виждал той основните фактори и средствата за осъществяването на този модел? и накрая: Каква е била практическата дейност на автора в тази посока?

---

³ Логика. Първи път на български изложена от Василя Х.Стоянова-Берон. Доктор медицина и хирургий. Издание първо. Виена, В печатницата на Л. Соммера, 1861. За този труд на Васил Берон вж. Дянков, Б. Васил хаджи Стоянов Берон – автор на първата системна книга по логика. Студия– В:Берон, В. Логика. За първи път на български системно изложена. София, Наука и изкуство, 1980, с. 5-30; Дянков, Б. „Логика“ на Васил Хаджистоянов-Берон в контекста на наследството, традицията и актуалността в развитието на българската философско-логическа мисъл и култура. – В: Д-р Васил Хаджистоянов-Берон. Живот и научно творчество. София, Издателство на Българската академия на науките, 1990, с. 63-72; Табаков, М. Въпросът за логичното в „Логика“ на Васил Хаджистоянов-Берон и в наши дни. – В: Д-р Васил Хаджистоянов-Берон. Живот и научно творчество. София, Издателство на Българската академия на науките, 1990, с. 80-89.

⁴ Естествена история първи път на български систематически изложена с приложни забележки и практически изводи. Част първа. Зоология. Клас първи. Млекопитаещи животни. Разряд първи. Человек в сравнение с другите животни. Съчинена от Василя Х. Стоянова-Берон, Доктора медицина и хирургий. Болград, В Печатницата при Централното училище, 1870. За този труд на Васил Берон вж. История на медицината в България под ред. на В. Павлова. София, Медицина и физкултура, 1980, с. 103-104.

Васил Хаджистоянов-Берон е роден през 1824 г. в Котел⁵. Произхожда от семейството на заможен овцевъд и търговец. Син е на Жейна Христова Берон, дъщеря на брата на Петър Берон Христо⁶, и на хаджи Стоян Хаджибончев. Първоначално учи в Котел, а след това – в Пловдив, Крайова, Брашов и в Истанбул в училището в Куручешме, а през 1846 г. завършва Ришелъовския лицей в Одеса. През 1847 г. е студент по медицина в Мюнхен, но завършва във Вюрцбург през 1852 г. с докторска теза по въпроса на патологията, диагностиката и прогнозата на тетануса, както и за лечебните свойства на индийския коноп. Специализира във Виена и се установява като лекар в Букурещ. По време на Кримската война (1853-1856 г.) работи във военната походна болница на руската армия и е секретар на българския комитет за набиране на доброволци за войната. В 1855 г. се установява като лекар във Велико Търново, където участва активно в културно-просветния живот на града в качеството си на председател на църковно-училищното настоятелство и управител на мъжките и девическите училища. От 1864 до 1868 г. е учител и директор на българската гимназия в Болград, в Южна Бесарабия, а от 1868 до 1872 г. е лекар в същия град. През 1872 г. се завръща във Велико Търново като лекар, управител на училищата и председател на църковната община. След Освобождението е член на Учредителното събрание. Продължава да работи като лекар, преподавател и често заема различни административно-политически длъжности. Председател е на Археологическото дружество в Търново, през 1870 г. става дописен член, а от 1894 г. е редовен член на Българското книжовно дружество. Женен е за Мария Кисимова, с която имат четиринадесет деца – седем дъщери и седем сина, от които оцеляват само шест – четири дъщери и двама сина⁷. Издъхва в София през 1909 г.

---

⁵ За него вж. Мусаков, И. Д-р Васил Берон. София, Печатница „Бр. Миладинови“. б. д.; Бъчваров, М. История на философската мисъл в България, том първи. София, Издателство на Българската академия на науките, 1970, с. 257-279; Андреев, А. Васил Берон. София, 1970; Стефанов, В. Българската медицина през Възраждането 1980; Българска възрожденска интелигенция. Учители, свещеници, монаси, висши духовници, художници, лекари, аптекари, писатели, издатели, книжари, търговци, военни... Енциклопедия. Съст. Н. Генчев, Кр. Даскалова. София, Държавно издателство „Д-р Петър Берон“, 1988, 65-66; Бъчварова, Н. Васил Хаджистоянов-Берон. Жизнен път и приноси към българската възрожденска научна мисъл.- В: Д-р Васил Хаджистоянов-Берон. Живот и научно творчество. София, Издателство на Българската академия на науките, 1990, с. 5-29; Болградската гимназия. Сборник по случай 135 години от основаването ѝ. София, 1993; Сюзюр, Е. Българските училища в Румъния през XIX век. Документи 1858-1877. Прев. В. Трайков, София, Академично издателство „Марин Дринов“, 1999; Кой кой е сред българите XV-XIX в. Ред. И. Тодев. София, Издателска къща „Анубис“, 2000, с. 38-39.

⁶ По този въпрос вж. Аршинкова, С. Спомените на майка ми за баща ѝ д-р Васил Берон. - В: Д-р Васил Хаджистоянов-Берон. Живот и научно творчество. София, Издателство на Българската академия на науките, 1990, с. 180-181.

⁷ Пак там, с. 178.

Във философската концепция на Васил Берон бог е творец на вселената и на човека. Бог е източник на закономерностите в природата и в човешкото общество, като той е създал човека по свой образ и подобие, вдъхвайки му дихание⁸. Заемайки богословска позиция, Васил Берон категорично отхвърля теорията на Чарлз Дарвин⁹, която по това време вече е спечелила привърженици сред някои български образовани хора. Според него „Човек се отличава от другите млекопитаещи животни чрез това, чи той е обдарен от Бог с *разум, слово и безсмъртна душа*”¹⁰. Следователно умът и разумът са „душевени способности, които имат Божествено произхождение; но дору едно дете не приеме тия Божествени дарби, то оно и нищо не може да проумее и разбере”¹¹. Детето се ражда „обдарено” от бога с разум и „със свойственните нему закони”, но то не може да действа според тях, тъй като „не ги познава”¹². В това отношение то е като „дивите хора”, които също не познават законите на разума. Заслужава да е подчертае, обаче, че у Берон не откриваме традиционните твърдения за обременеността на детето от „първородния грях” или за „естественото предразположение на детето към злото”, които срещаме в трудовете на някои негови съвременници като Константин Фотинов, Райно Попович, Анастас Кипиловски и др., опиращи се на Библията¹³. У него четем: „в същността си целта на просвещението и образованието е 1. да се развият и да се усовершенствуват такива едни добри естествено-вродени наклонности” и 2. да се поправят и да се преобразуват, доколкото е възможно, лошавите направления, що произхождат и съ като едно необходимо следствие на зли и безнравствени (но – разбира се придобити в детството или по-отсетне) наклонности”¹⁴. В тези мисли на Васил Берон долавяме отглас от идеите на основателите на модерната педагогика Ян Амос Коменски, използващ за възпитателя метафората „градинар”, която съдържа в себе си идеята за потенциалните възможности на детето за развитие в положителна посока, или Жан-Жак Русо, настояващ, че всичко, излязло от Божиите ръце е добро, а след това в резултат на погрешно възпитание е може да се опорочи¹⁵.

---

⁸ Подробно по този въпрос вж. Бъчваров, М. Философските възгледи на Васил Хаджистоянов-Берон – В: Д-р Васил Хаджистоянов –Берон. Живот и научно творчество. София, Издателство на Българската академия на науките, 1990, с. 30-53.

⁹ Естествена история, с. 258.

¹⁰ Пак там, с. 5, 33.

¹¹ Логика, с. 6.

¹² Логика, с. 34-35.

¹³ По този въпрос вж. подробно Данова, Н. Как е живяна и мислена детската възраст от българите през XVII-XIX век. София, Издателство „Парадигма”, 2022, (под печат).

¹⁴ Естествена история, с. 435.

¹⁵ За вижданията на Коменски и Русо за детската възраст вж. Данова, Н. Как е живяна...

Текстовете на Васил Берон дават възможност да се твърди, че той не само възприема децата като същества с „добри естествено-вродени наклонности“, но и проявява особена чувствителност към тях. Това проличава по използваната от него терминология, когато говори за децата, в която изобилстват понятията „дечица“ и „мили и невинни чада“¹⁶ или „мъничките бедни дечица“¹⁷. За Васил Берон децата несъмнено представляват емоционална ценност, което проличава особено ясно по посвещението му на неговия „Българско-френски буквар“, гласящо „На памятьта на милите ми дечица Стоенча и Женда“¹⁸. Той несъмнено вижда в децата едно богатство за обществото, за което трябва да бъдат полагани грижи. За това разбиране на Васил Берон говори фактът, че той отделя особено внимание на проблемите за раждаемостта и детската смъртност в българското общество. Разказът му, че в родния му Котел жените раждат по 12, даже по 17-19 деца, „но сега според развратните модни обичаи, що са се вмъкнали в отечеството“, този брой е намален¹⁹, показва, че той е противник на контролирането на раждаемостта. Под „развратните модни обичаи“ Васил Берон очевидно възприема тенденцията към ограничаване на раждаемостта в Западна Европа, която е свързана с развитието на малкото семейство като социална и емоционална среда, с ролята на училището, философите и педагозите, както и взаимодействието им със семейството. Повече от всякога през XIX в. детето в Западна Европа се превръща в център на семейството и то става обект на инвестиции от всякакъв вид – емоционални, икономически и образователни, като това протича на фона на все по-ограничаваща се раждаемост²⁰. Впрочем, както беше споменато, Васил Берон има 14 деца. Той подкрепя тезата, според която в богати години се раждат повече момичета, а в гладни – момчета²¹. Сумирайки данните от изворите, авторите на трудове по историческа демография са склонни да твърдят, че предвид високата раждаемост и паралелната висока смъртност, населението у нас е не по-малко „инфантилно“ от населението на европейските страни от прединдустриалната епоха²².

Васил Берон очевидно е бил наясно с преобладаващия традиционализъм в родилната помощ, който поддържа много високо ниво на смъртност при родилките и новородените²³. По времето, когато той съставя своите трудове

¹⁶ Естествена история, с. 340; Логика, с. 30-31, 102 и мн. др.

¹⁷ Естествена история, с. 240.

¹⁸ Българско-френски буквар като пригответелна книга на българско-френската граматика. Съставил В. Б. Болград, в Училищната книгипечатница, 1865.

¹⁹ Естествена история, с. 263.

²⁰ Histoire de la vie privée. 4, 1987, с. 146-150.

²¹ Пак там, с. 278.

²² Подробно по въпроса вж.: Грозданова, Е. *Българската народност през XVII век. Демографско изследване*. София: Издателство „Наука и изкуство“, 1989, с. 673.

²³ Karamihova, M. Entre l'ethnologie et la démographie: accouchées et nouveau-nées dans la société bulgare traditionnelle. – *Annales de démographie historique*, Paris: 1993, p. 67-74.

данните за детската смъртност в българското общество са съкрушителни. Така копривщениският учител Христо Пулеков има от жена си Ана пет деца, които умират²⁴, а през 1875г. русенският търговец Костаки Маринович загубва четири от осемте си деца²⁵. Показателен е и случаят със семейството на русенския търговец Иван Стоянов-Соларя, в което се раждат шестнадесет деца, от които осем почиват²⁶. В българската периодика от това време се появяват материали, в които се акцентира на това, че при „просвещените народи“ раждаемостта е по-ниска, отколкото при българите, но градовете и селата им са многолюдни, тъй като те знаят как да се грижат за децата си, които „остават живи до бели глави“²⁷. Картината, която се рисува на раждаемостта и смъртността на децата сред българите, изглежда така: „У нас твърде на рядко ще да има фамилии, която да не е достигнъла едно тесте детца, а пък по селата, гдето светът живее по-просто, та е и по-здрав, виждат ги и по еднъ дюжинъ и повече, ала при все това пак на рядко ви ся назират градове и села, и еше по на рядко щете видите в някои от тях придадени нови къщи“²⁸. Градовете и селата, в които живеят българи, обезлюдяват, тъй като „у нас светът умира повечето преди седмата си година“ поради „незнанието на майките и нехайството и предразсъдъците на бабите“²⁹.

Васил Берон очевидно има съзнание, че детството представлява отделен начален стадий в развитието на човека, имащ своите специфични характерни особености и потребности. С други думи, за него детето не е само „малък възрастен човек“, както дефинира детето през Средновековието видният френски историк Жак льо Гоф³⁰. Несъмнено Васил Берон се е оттласнал от традиционното виждане, пренебрегващо качествената разлика между детето и възрастния човек. Пролічвава готовността му да възприема детската възраст като начален период в цялостното развитие на човешката личност, който поставя пред възпитателя своите собствени изисквания. В неговите текстове

---

²⁴ Желев, Й. *Копривщениският Неофит. Принос към биографията на Христо Пулеков (1817-1889)*. Велико Търново: 2014, с. 270.

²⁵ Бакърджиева, Т. *Опит за психологически портрет на един модерен русенец или Костаки Маринович и неговата фамилиарна история. – Югоизточноевропейският град и съвременността на миналото. Научни изследания в чест на проф. Лилия Киорова*. София: Институт за балканистика с център по тракология, 2012, с. 224; Бакърджиева, Т. *Костаки Маринович (1829-1885). Хроника на един живот*. Русе, Авангард принт, 2007, с. 119, 126-129.

²⁶ Бакърджиева, Т. Русе – градът и хората (От края на XIV до 70-те години на XIX век). б.м.: Авангард принт, б.д. с. 69.

²⁷ Летоструй 1869, с. 106-107.

²⁸ Пак там, с. 107.

²⁹ Пак там.

³⁰ Le Goffe, J. *La civilisation de l'Occident médiéval*. Paris: Arthaud, 1964, p. 357.

се срещат различни понятия за назоваване на детската възраст: „детство“³¹, „първата си детска и юношеска връст“³², „злато и скъпо време“³³. Детството е „злато и скъпо временце на чадата, от което всичката им бъдност зависи“³⁴. Това е възрастта, в която децата получават „първа детска отхрана“³⁵, т. е. възпитание. Прави впечатление, че Васил Берон използва тази архаична дума за „възпитание“, която срещаме у редица български книжовници от XVIII и XIX век³⁶. Именно чрез отхраната, просвещението, образованието и религията се разпространяват идеите за истината и доброто³⁷.

За да може да бъде оползотворена най-ранната детска възраст за възпитаването на детето, според Берон, е необходимо да се познава спецификата на детето в този начален и важен период: „Преди да се пробуди сиреч разумът в своята мисленна деятелност, едно малко детенце като се води в това време и подбажда от собственний *инстинкт* (естествено чувство): съставлява си аналогии и уприличава един предмет на други, който има свърз с неговите инстинктивни потреби – и като чи се стреми да се възползува от уприличното, за да удовлетвори същите тия потреби. По тъзи причинъ аналогията е най-удобна метода за детскътъ отхранъ: она бива в тая епоха на животътъ ни първата наша учителница и чрез нея най-лесно могат да се съобщът на едно дете началните понятия, които треба да ограничат неговий живот и деятелносттъ му“³⁸.

Запознат благодарение на личния си опит с ниската здравна култура на българите, Васил Берон дава подробна информация за развитието на ембриона в майката и за първите дни след раждането, които изискват специални грижи³⁹. Сам загубил няколко от децата си, той настойчиво говори за крехкостта на организма на новороденото дете, която налага изключително внимание от страна на майката. Твърди, че новородените деца отделят по-малко топлина и тяхната температура спада по-лесно, като влиянието на „студенината им е твърде вредително“⁴⁰. Подчертава, че „според това, и зиме такива мънички дечица умират по-много, нежели през другото време на годината, а особено, когато времето е влажно и студено“⁴¹. Именно крехкостта на „мъничките дечица“ изисква много внимание при къпането им и то не бива да се прави в стаи, „през които перминува пронизителен ветр“, тъй като децата са

³¹ Естествена история, с. 435.

³² Логика, Посвещение на Христо Гешоглу.

³³ Пак там, с. 207.

³⁴ Пак там, с. 30-31.

³⁵ Пак там, Посвещение на Христо Гешоглу.

³⁶ Данова, Н. Как е живяна.

³⁷ Логика, с. 165.

³⁸ Пак там, 101.

³⁹ Естествена история, с. 291

⁴⁰ Пак там, с. 239.

⁴¹ Пак там, с. 239.

застрашени от „спазмодическа или вцепенителна болест”, от която те умират „най-много и най-често”⁴².

Васил Берон отделя много място на значението именно на началното отглеждане на новороденото дете и настоява, че майките „сторват грех”, ако го пренебрегнат. Подчертава, че майката трябва да се храни добре, за да произведе качествена кърма и най-вече да консумира богата на белтъчини храна. Настоява, че е необходимо майката сама да кърми детето си, а не да го дава на друга жена⁴³. Васил Берон със сигурност е бил в течение на съществуващия в Западна Европа спор около кърменето на децата, при който въпреки умножаването на книжнината, отричаща даването на децата на кърмачки⁴⁴, данните показват, че практиките на даването на децата на кърмачки продължават и през целия XIX в.⁴⁵

Сам лекар, Васил Берон отделя в своята „Естествена история” много място на описанието на детския организъм и на неговите специфични потребности. Подробно описва костната система при децата и подчертава, че детските кости са по-меки. Дава данни за костната система при новороденото и проследява измененията, през които тя преминава в различните възрасти. Специално обръща внимание на развитието на черепа при децата, като пояснява ролята на фонтанелата и нейната еволюция⁴⁶. Насочва вниманието към кръвоносната система и нейната специфика при децата през различните етапи от развитието им⁴⁷. Описва органите на обонянието и подчертава, че едно малко дете, което сучи, може да познае майка си по дъха и да се разплаче, ако го вземе друга жена⁴⁸. Познавайки ниската здравна култура на своите сънародници, настоява, че при заразни болести здравите деца трябва да бъдат отделяни от болните⁴⁹.

Васил Берон се спира подробно на отделителната система, като посочва спецификите в нея при децата, както и различията в състава на урината при деца и възрастни⁵⁰. Посвещава няколко страници на проблема с напикаването при децата и критикува родителите, които „бият децата си като ви-

---

⁴² Пак там, с. 65-66.

⁴³ Пак там, с. 304, 307, 309, 313.

⁴⁴ Histoire de la vie privée. De l'Europe féodale à la Renaissance. Sous la direction de Philippe Ariès et George Duby. T. 3, Paris, Seuil, 1987, p. 320; Badinter, E. L'amour en plus. Histoire de l'amour maternel XVIIe-XXe siècle. Paris: Flammarion, 2010, p. 238-241.

⁴⁵ Peter, J.-P. Les médecins et les femmes. – In: Misérable et glorieuse la femme du XIXe siècle. Présentée par Jean-Paul Aron. Paris, 1980, p. 92-93.

⁴⁶ Естествена история, с. 49-41.

⁴⁷ Пак там, 72-73,

⁴⁸ Пак там, 350.

⁴⁹ Пак там, 50.

⁵⁰ Пак там, с. 328.

новни”, вместо да потърсят помощта на лекаря и „така злоупотребяват милите си чада”⁵¹. Очевидно този проблем е бил разпространен и занимава сериозно Берон, който настоява, че „Такива родители сторват голям грях пред Бога дето мъчат без правдъ невинните си чада”⁵²

Обръща специално внимание на растежа на зъбите при малките деца⁵³. Отделя много страници на детската храносмилателна система, на различните заболявания и на лечебните практики⁵⁴. Описвайки дихателния апарат на човека, се спира специално на особеностите на дишането при децата, започвайки от ембрионалната фаза, като подчертава, че при децата вдишванията са по-чести, а при новородените те са 70 пъти в минута⁵⁵. Изтъква, че количеството на издишан въглероден двуокис се променя в зависимост от възрастта и пола и проследява тази промяна, отчитайки показателите от 1 до 15 годишна възраст⁵⁶. Отделя специално много място на описанието на кръвоносната система при децата, като изтъква, че пулсът при детето в ембрионалния стадий е различен от този при новороденото дете и при детето на 2-3 години⁵⁷. Критикува порочната практика да се лекува мозъчно възпаление при децата с кръвопускане с надраскване с нож на гърба на болното дете⁵⁸.

Описва половата система при децата и обръща внимание на различията във времето на половото съзряване при отделните народи в зависимост от климата⁵⁹. Дава подробни сведения за началото на, както той го назовава, „месечно-лунното кръвотечение” при момиченцата при различните народи⁶⁰. Обръща внимание на факта, че в някои градове, особено момичетата и жените, които работят на гергеф или ръкоделия не могат да дишат пълноценно⁶¹. Набляга специално, че работенето на момиченцата на стан е нездравословно за тях⁶². Обявява се против модните корсети на жените, тъй като те пречат на дишането⁶³. На няколко пъти изтъква вредата от пристягането на кръста при момичетата⁶⁴. Настоява, че корсетите и малаковите са „вредителни за здравието на момичетата”⁶⁵. Препоръчва гимнастически упражне-

---

⁵¹ Пак там, 340.

⁵² Пак там, 340.

⁵³ Пак там, с. 115-116.

⁵⁴ Пак там, с. 128, 165.

⁵⁵ Пак там, 81, 198.

⁵⁶ Пак там, с. 210.

⁵⁷ Пак там, с. 82-84.

⁵⁸ Пак там, с. 100-101.

⁵⁹ Пак там, с. 246, 282.

⁶⁰ Пак там, с. 282.

⁶¹ Пак там, с. 200.

⁶² Пак там, с. 205.

⁶³ Пак там, с. 200.

⁶⁴ Пак там, с. 45, 67.

⁶⁵ Пак там, с. 244.

ния на момчетата, които работят наведени, а на момчетата препоръчва разходки и спорт⁶⁶. Особено настоятелен е за необходимостта от гимнастически упражнения за учениците⁶⁷.

Васил Берон отделя много внимание на факторите, които играят роля за възпитанието на децата, поставяйки особен акцент на личния пример и социалната среда: „В тая връст ми твърде лесно се подстройвами под образците и примерите на ония лица, които се намират окол нас; и, до сега безсметний наш животний инстинкт забира полекъ-лекъ да действова по сознателно и да се преобръща в едно чювство привязанности и нежной любви. И тъй съдържанието на нашите суждения приготва се още от самото начало на животът ни; и – всичко зависи от онова влияние, което е имал наший инстинкт в тая епоха от околните му предмети и впечатления”⁶⁸. В забележка към този пасаж Берон специално набляга на идеята си за първенстващата роля на семейството: „Според гореизложенное, разумева се ясно, какво големо влияние имат околните предмети и околните впечатления при отхраната на едно дете; и – вообще, при умственото негово развитие. По тъзи причинъ от прости, необразованни и развращенни фамилии одного народа, въобще се отхраняват и порасват прости необразованни и развращенни чада. За това, мили съотечественници! отхраняйте и образувайте децата си първо ви в къщите си, доро са още малки и не се надейте само на училищата и на учителите; защото видехте по-горе че всичкото почти нравственно и душевно образование одного человека зависи от ония начала, които он е приел в детската си връст от лицата и предметите що го в него време заобикаляли и поучявали; трудете се следователно да им вдъхнете в тая плодотворна епоха истинните Евангелски, а не суеверни начала!”⁶⁹

Другият основен фактор, играещ роля във възпитанието на детето, според Берон, е училището. И той формулира една мисъл, която отново ни отвежда към Коменски: за да има детето полза от божествената дарба на разума, то трябва да се учи в „голямото училище на светът”, където всички хора са му учители. То трябва да се учи и по-малки и частни училища, в които просветени хора развиват умствените способности на децата, като основни средства за това са логиката и математиката⁷⁰. Берон настоява, че само чрез едно „систематическо и добро просвещение” човек може да опознае истината⁷¹. Той е критично настроен към съществуващата образователна система и подчертава, че много често се случва млади хора да се образуват и просветят в наши или чужди учебни заведения и след завръщането си в родината се опитват да направят нововъведения, но срещат непреодолимата съпротива на по-ста-

---

⁶⁶ Пак там, с. 200.

⁶⁷ Пак там, с. 222.

⁶⁸ Логика, с. 102.

⁶⁹ Пак там, с. 102.

⁷⁰ Пак там, 36.

⁷¹ Пак там, 81.

рите хора, които не приемат новото и използват „неблагородни и низки средства, за да ги накарат да млъкнат“⁷². Настоява, че в училището образованието не трябва да бъде само *веществено*, т. е. да не се изучават само езици, история и география, но и да се полагат грижи за нравственото образование, като се преподават отвлечените науки богословие, психология, логика и риторика⁷³. Поставяйки акцент върху съществената роля на средното образование, Васил Берон, формулира образователен модел, изискващ изграждането на многостранно развита, ренесансов тип личност. Показателни за неговите изисквания към училищното образование са усилията му за подобряване на учебната работа в Болградската гимназия. Разработеният от него учебен план включва 14 предмета. Предвижда се изучаването на шест езика, история, математически и природонаучни дисциплини. Васил Берон полага големи усилия за уреждането на гимназиалната библиотека, както и на учебни кабинети по физика, минералогия и зоология⁷⁴. Като управител на училищата в Търново и в качеството си на председател на училищното настоятелство работи за обогатяването на програмата за четвърти клас с преподаването на алгебра, геометрия и физика. Полага усилия за откриването на гимназия в Търново и за повишаването на квалификацията на учителите⁷⁵.

Васил Берон отправя тежки упреци към родителите, отказващи подкрепа на „нашите млади и даровити съотечественици“, които са въодушевени и разпалени от „свещенний огн любви просвещения“, и не им отпускат необходимите средства⁷⁶. Подчертава, че съществуват и случаи, при които млади и надарени с божествени дарби млади „понеже они живеят в такова общество“ не се реализират и „макар и естествено да съ *философи*, но *вещественно* овци и свиние пасът“⁷⁷.

За да може училището да изиграе своята важна за формирането на децата роля, обучението задължително трябва да бъде на майчин език: „Тряба сиреч едно учящее се дете, *доколкото е възможно*, сознателно и добре да разбира онова, щото чите и щото учи: то ест треба оно всичко да учи на матерний за него разбитателен език“⁷⁸. И тъй като българите са пренебрегвали това правило, те са останали „неучени и необразовани“, въпреки че децата им доволно време да съ изубили и губят в училищата“⁷⁹. Вместо на чужд „неразбирателен“ гръцки език или „славено-руски“, едно дете трябва да учи първо на „матерний Български и особено простонароден и за него разбирателен

⁷² Пак там, 197.

⁷³ Българска пчела, г. I, бр 17 от 20 септември 1863; бр. 22 от 25 октомври 1862.

⁷⁴ Бъчварова, Н. Цит. съч. , с. 16.

⁷⁵ Пак там, с.10-11.

⁷⁶ Логика, с. 177-178.

⁷⁷ Пак там, с.178.

⁷⁸ Пак там, с. 30.

⁷⁹ Пак там, с. 30.

език”⁸⁰. Нарича родителите, които не се придържат към това изискване, „жестокости и немилостиви, щото не жалят златото и скъпо временце на злочестите си деца”⁸¹. Берон се връща многократно към темата за необходимостта децата да се образуват на майчиния си език, тъй като е убеден, че единствено така преподаването може да доведе до очакваните резултати⁸². Изхождайки от потребностите на „нашата младеж”, той да съставя своята логика на „вразумителен и понятен език”⁸³. Пояснява, че той е направил учебника си по логика така, че учениците да могат да разбират по-лесно и по-бързо, като поради това е придружил текста на учебника с „практически забележки, взети от съвременния почти живот на съотечествениците ни”⁸⁴. Също така, съставяйки своята „Българско-немска граматика”, той подчертава, че е бил воден от желанието да улесни „нашата младеж в учението”⁸⁵.

Основна ценност, в която трябва да бъдат възпитавани децата е християнската вяра⁸⁶. Васил Берон счита за задължително внушаването на християнските нравствени ценности, които трябва да заемат своето място в образователните програми⁸⁷. В неговите текстове доминира духът на дълбока религиозност и в тях присъства библейският постулат, че страхът от Бога е начало на мъдростта⁸⁸, като този страх трябва да играе ролята на основен коректив. Поставя особено силен акцент на истината и доброто.

Друга основна ценност, в която трябва да бъдат възпитавани децата е обичта към отечеството. Полага огромни усилия да се пребори с гръцкото културно влияние в Търново, стожер на което е митрополит Неофит. Старае се да оттласне своите сънародници от елинизма и използвайки тяхното честолюбие, им напомня, че гърците наричат българите „хондри” – „дебелаци”, поради тяхната необразованост⁸⁹. Допринася много за борбата срещу елинизма в Търново⁹⁰. Остро критикува гърчещите се българи или тези, които са се порумънчили⁹¹. Счита обичта и почитта към отечеството за „свещенна и нравствена свърз”⁹².

---

⁸⁰ Пак там, с. 31.

⁸¹ Пак там, с. 31.

⁸² Пактам, с. 94.

⁸³ Пак там, с. 10 от предговора.

⁸⁴ Пак там, с. 17-18.

⁸⁵ Първа българско-немска граматика. Сочинена от Василия Х. Стоянова-Берон, доктора медицины и хорургии. Болград, в печатницата при Център. Училище, 1868, с. 16 от предговора.

⁸⁶ Логика, с. 102.

⁸⁷ Българска пчела, г I, бр. 17 от 20 септември 1863; бр. 22 от 25 октомври 1863.

⁸⁸ Българо-френски буквар като приготвителна книжка на българско-френската граматика. Съставил В. Б. Болград, в училищната книгопечатница, 1865, с.27.

⁸⁹ Логика, с. 21.

⁹⁰ Пак там, с. 126-127.

⁹¹ Пак там, с. 165.

⁹² Пак там, с.147.

С цел да разпали родолюбието у своите сънародници, Берон настоява в своята „Логика“, че българският език е по-точен и по-богат от руския и другите славянски езици. Подчертава, че българският език е майка на всички останали славянски езици⁹³. Той се връща към този въпрос десет години по-късно в своята „Естествена история“, в която изтъква, че нашият език е по-богат по-точен от много други европейски езици и даже и от т. н. славянски наречия, което показва, че той е „най-ветия и можем да кажем майката на всички други, тъй наричаеми „Славянски наречия“⁹⁴. Отново с цел да подхрани националното самочувствие на българите прави и следното внушение: давайки примери за асоциация в своята „Логика“, казва, че понятието „Търново“ възбужда представата за Български патриарси⁹⁵. Заслужава да се спомене също, че в училището в Болград настоява, че трябва да се изучава българска история вместо румънска, с което си навлича куп неприятности⁹⁶. Напълно основателно изследователите подчертават деликатността на ситуацията в българското училище на румънска земя, при която хора като Васил Берон е трябвало да съчетаят своя български патриотизъм с лоялността си към приелата ги страна и спрямо нейния владетел. Тази дилема пред нашите сънародници в Румъния проличава особено ясно по тържествените слова на Васил Берон, произнесени в Болград⁹⁷.

Не разполагаме данни за това как се е отнасял Берон към своите ученици. Според сина му Александър той обичал младежта и общувал с нея⁹⁸. Очертава се като човек на реда и дисциплината, но изворите не откриваме информация дали е прибягвал до дисциплиниращи средства като боя във времена, през които физическите наказания са се считали за нещо напълно „в реда на нещата“. Ще припомня само, че роденият през 1850 г. Иван Вазов, след като сам прави описание на изтезанията, на които са били подлагани децата в училище, без да смята, че изрича нещо тайно за читателската публика и без каквото и да било колебание, обобщава през 1901 г. чрез своя текст „Даскалите“ спомените от детинството на хората на XIX-то столетие по следния начин: „Бащите и учителите бяха съгласни върху светостта на пръчката, „растение, израсло из рая“. Бащата, който завеждаше за пръв път сина си на училище, казваше тържествено на учителя: „Даскале, месо ти го давам, кокали ми го

⁹³ Пак там, с. 32.

⁹⁴ Естествена история, с. 350.

⁹⁵ Логика, с. 28.

⁹⁶ Сюпюр, Е. Цит.съч., с. 204.

⁹⁷ Мирчева, К. В търсене на „верния тон“ между национализма и верноподаничеството. Някои наблюдения върху официалния дискурс в Болградското централно училище (1859-1868). – В: Просвета и промяна. Сборник в чест на чл.-кор. Ст. Н. с.! ст. д. ист. н. Румяна Радкова и по случай 150-годишнината на Болградската гимназия. София, Институт за исторически изследвания при БАН, 2010, с. 353-369.

⁹⁸ Мусаков, И. Цит съч., с. 127.

върни, човек да го направиш!“⁹⁹. Като директор на Болградското училище Васил Берон влиза в конфликт с учителите поради това, че ги карал „да изпълняват задълженията си с точност, съобразно закона“¹⁰⁰. А в качеството си на председател на училищното настоятелство в Търново Васил Берон допринася много за въвеждането на ред в канцеларията и финансите. Той следи лично работата в клас, като посещава класните занимания в училището, слуша внимателно преподаването и отправя съвети към учителите¹⁰¹. Издадена от него през 1871 г. наредба гласи „Секий баща да се труди да изнамерва средствата си да може да издържа детето си до време в училището“¹⁰².

Според биографа на Васил Берон Илия Мусаков, който се позовава на сведения, получени от Беровия син Александър, Берон бил много привързан към своето семейство. Обичал децата си и полагал грижи да даде на всички образование, но обикновено бил строг и не проявявал слабости“¹⁰³. Той е критикувал някои родители, които от любов „мъмрят и бият“ децата си¹⁰⁴, но не знаем дали сам е прибегвал до боя. Според разказа на сина му Александър, Берон бил възпитан към строг ред и „той беше подредил живота си така, че у него всяка минута беше разчетена. Така рано сутрин след ставането си взимаше своята студена баня. За тази цел в двора беше приспособена една каца, която се пълнеше с чиста вода. След това отиваше в салона с гимнастически уреди да направи някои и други упражнения на успоредката, лоста или халките“¹⁰⁵. Александър разказва: „Баща ми държеше твърде много на домашната дисциплина. Обядвахме и вечеряхме в строго определено време“¹⁰⁶.

Според спомените на най-малката му дъщеря Мария, като баща Васил Берон бил „строг, настоятелен, но справедлив и благ. Нежен баща, но човек с изключително голяма твърдост, посрещаш с твърдост житейските превратности“¹⁰⁷. Пак според спомените на Мария : „В семейството царяла пълна хармония. Единствените разногласия се появили, когато най-голямата дъщеря, изпратена да се учи в Русия, се завръща и изпаднала под влиянието на народническите идеи, заявява, че иска да „се посвети на народа“, като отказва да се омъжи. Само тогава вкъщи се заговорва с по-висок тон, докато я

---

⁹⁹ Вазов, Ив. Даскалите. – В: Ив. Вазов. Съчинения. Т. X. Драски и шарки. Видено и чуто. София, 1921, с. 167. За боя в училището вж. Тачева, Е. Училищното наказание или за властите на/в институцията. – Балканистичен форум, 1-2, Да израснеш на Балканите. 2016, с. 119-125.

¹⁰⁰ Сьопор, Е. Цит. съч., с. 268.

¹⁰¹ Мусаков, И. Цит. съч., с. 126-127.

¹⁰² Пак там, с. 126.

¹⁰³ Пак там, с. 140.

¹⁰⁴ Логика, с. 200.

¹⁰⁵ Мусаков, И. Цит. съч., с. 130.

¹⁰⁶ Пак там, с. 131

¹⁰⁷ Аршинкова, С. Цит. съч., Спомените на майка ми за баща ѝ д-р Васил Берон. - В: Д-р Васил Хаджистоянов-Берон. Живот и научно творчество. София, Издателство на Българската академия на науките, 1990, с. 178.

склонят”¹⁰⁸. С други думи, семейната хармония означавала стриктното спазване на наложените от бащата правила, докато проявата на собствена воля от страна на дъщерята означавала нарушаването на тази атмосфера и налагането на установената норма.

Изнесените данни за отношението на Васил Берон към децата и детската възраст дават основание да се твърди, че той несъмнено е бил повлиян от модерните за времето идеи по отношение на детето. Той е възприемал детството като отделен важен етап от развитието на индивида, етап, който има своите специфики и потребности. В това отношение той е скъсал с традиционното възприятие на детето като „малък възрастен човек”, т. е. да не се възприема детството като нещо качествено различно от зрялата възраст. Въпреки дълбоката си религиозност Васил Берон засвидетелства изцяло позитивно отношение към детето, което е невинно и необременено от „първородния грях” и злото, като у него долавяме твърдения, даващи основание да се мисли, че той е бил запознат с идеите на основателите на модерната педагогика Ян Амос Коменски и Жан-Жак Русо. Ценностите, в които трябва да бъдат възпитани децата, според Васил Берон, представляват една смесица от традиционния християнски морал и ценностите на епохата на национализма. Убеден е, че едно правилно възпитание на детето в семейството и в училище неизбежно може да даде положителни резултати и да допринесе за формирането на пълноценни граждани. В епоха на изключително висока детска смъртност полага като лекар специални грижи да повиши здравната култура на своите съотечественици по отношение на отглеждането на децата. Вярва дълбоко в научното познание и е ревностен привърженик на просветата и всестранното образование на децата. Държи на образованието и на момичетата, но не счита че дъщеря му има право на житейски избор, различен от този предопределен от традицията.

---

¹⁰⁸ Пак там.

ПЕТЪР КОНСТАНТИНОВ

МАРТИН ТАБАКОВ*

АЛТЕРНАТИВНИТЕ НАРАТИВИ НА ПЕТЪР КОНСТАНТИНОВ

Abstract: Petar Konstantinov is a famous and respected Bulgarian writer, publicist and scientist, author of dozens of novels. But despite his enormous creativity, which received quite a few awards, he was avoided by Bulgarian literary critique.

Explanation is provided by the concept of quasiethnoses. In result of the totalitarian practice two clearly differentiated social layers were formed. The "red" one includes the people with the subjective feeling that the system had helped them to prosper and are grateful to it. The other – the "blue" one – comprises people who believe that the system had oppressed them and hindered their social realization. For various reasons, these layers resemble ethnoses. They have a common historical memory, common legends, a similar fate, common language and culture. Sometimes, there is just incompatibility of the views and conceptions of the two ethnoses. The basis of the "red" ethnos are members of the communist party and their relatives. Clannish identification was clearly expressed, because the main way to fill the communist party with new members was the clanning one, i.e. by origin. Predominantly children and relatives of the "red" were admitted and not people of "blue" origin. Ideology in fact did not play any role. In the last decade, the system loosened the terror considerably. However, it was clannish memory that had its impact here: the young generation took over the gratitude and hatred respectively from their parents. It is very peculiar that in Bulgaria and USSR, due to their economic situation, the "red quasiethnos" was relatively large. For instance, it includes a great part of the rural population who during the totalitarian system moved to the towns.

By origin, Konstantinov is from the „blue quasiethnos“ and expounds their narrative. But for a long period peoples from the "red quasiethnos" dominated the social sciences and in humanities. They have no desire to comment on this, different from the „red“, view.

Memories of Konstantinov's life and social activities are also included in this article.

Keywords: Petar Konstantinov, quasiethnos, ideology, literary critique, social layers, the totalitarian socialist system.

Петър Константинов заема особено място в българската духовност, наука и литература. Той не се вписва в структурите ѝ, стои сам настрани като бялата лястовица. Не е кандидатствал в Съюза на писателите, не си е създал кръг от приятели литературни критици... И донякъде заради това, въпреки огромното му творчество, получило немалко награди, е заобикалян от литературната критика.

---

* Проф. дфн в ИФС, БАН. Email: marmatab@gmail.com

Но това е само едната причина. Другата, за мен дори по-важна и дълбока причина, е тази, че наративът, който развива, е чужд на повечето имащи силни позиции критици, литературоведи, хуманитаристи. А за да се обясни това, се налага да се върна към моя постановка, развивана в периода 1990–2006 г., която предполагам, че младата генерация не познава, а по-опитната може и да е позабравила. Става дума за въвеждане и анализ на понятието „квазиетнос“, приложено специално към българската история и социология. В ред статии (виж статиите, дадени в литературата) давах сериозни аргументи, че има основание два доста обособени социални слоя, формирани в периода непосредствено след 9.9. 1944 г. да се наричат „квазиетноси“. Ще припомня някои основни моменти на тезата си, като се стремя изложението по-долу да бъде в духа на наратива, който Константинов развива в романите си и в историческите си трудове. Особено в излезлите след 10.11. 1989 г. Включвам и спомени, детайли, примери, често в бележка под черта, защото с това ще помогна на младите да разберат по-добре миналото, което, уви, не познават добре.

1. Оформяне на градска средна класа

В началото и средата на 20 век в България са се оформили и развили два доста добре очертани социални слоя. Обособяването започва още в края на 19 век, но формирането се засилва през 20 век, особено след Първата световна война. През тези години София и другите големи градове драматично растат и там постепенно се оформя градска средна класа/буржоазия от относително заможни хора – успешни търговци и бизнесмени: предприемачи, политици, занаятчии, държавни служители, военни, полицаи; създава се промишленост, а тя формира фабриканти. Преселили се основно от по-малки градчета, тези слоеве най-често си продават имотите – къща, двор, земя, и си купуват апартаменти в активно създавания се център на София и големите градове – Пловдив, Варна и др. (Най характерно това се случва в наскоро обявената от Учредителното народно събрание¹ за столица – София; предимно нея ще обсъждам. Там се развива и действието на много от произведенията на П. Константинов. Но подобно моменти има и в повечето по-големи градове). Ще характеризирам накратко този буржоазен слой, в духа на наратива, налаган от П. Константинов.

Основна характеристика, обяснима с историческите събития, е Патриотизмът. Той е искрен, неподправен. Тези хора са обединени са около основния лозунг „Бог, Цар, Отечество.“ След 22 септември 1908 г. искрено са се радвали и се гордеят, че вече имаме цар. И децата си възпитават силно патриотично; като поотраснат, те доброволно се включват в патриотични организации. Младежите по-често в "Бранник", момичетата предимно в „Отец Паисий“. Редовно ходят на църква и спазват традициите. Малко са сърдити на Фердинанд за загубените територии, но са доволни от Борис –обединителя. Радват се на раждането на Симеончо.

---

¹ На 3 април 1879 г.

При интелигенцията е много желателно и престижно момчето да следва в университет, често в Германия. При останалите не е задължително – по-често момчето поема занаята или фирмата от баща си. Извън тази варианти престижно и патриотично е да се постъпи в армията. Момичетата по-рядко следват, но повечето завършват гимназия. След което немалка част работят някаква “женска” работа. Но повечето след сватбата не работят, а гледат и възпитават деца, поддържат къщата. Ходят си редовно на гости и домакинята черпи с кафе и домашно сладко. По-заможните имат и слугиня, която помага в домакинството. Намират я на „Женския пазар” и това е една от причините да се нарича така /другата е, че там пазаруват жените, докато мъжете са на работа/. За предлаганите там малообразовани селски момичета слугуването е вид образование и обучение. Домакинята учи на поддържане на къщата, на маниери и на битова култура – да се къпе и облича. А също често заедно с децата си я учи и да чете и пише. Появяват се и леки коли, в началото собствениците са малко и колите им се познават : „Я, това е колата на Х, сигурно отиват...”

Както навсякъде, и между тях има и хитреци, тарикати и мошеници, но основната част постигат успеха с усърдност, амбиция, предприемчивост и трудолюбие. Тогава патриархалният, християнски морал е много силен. Нагласата е, че който е трудолюбив, просперира, забогатява. Още повече, ако е образован и квалифициран. Изобщо един що-годе спокоен буржоазен живот, заслужено постигнат и затвърден с усилия и труд. Първата световна война го разклаща, но постепенно успяват да си го възстановят.

Сред тях и около тях се оформя и един прилично образован градски културен елит от квалифицирани специалисти (лекари, архитекти, инженери, професори, счетоводители, издатели, писатели, гимназиални учители, свещеници...), които се намират предимно в средната част от средната класа. Повечето са получили образование, възпитание и квалификация в Западна Европа и привнасят и налагат придобития от там стил на поведение на „модерен културен човек“. Знаят поне един западен език, имат истински интерес към изкуството, особено литературата и музиката, основно френската и немската, но и английската и руската. Поне дотолкова, че да могат да водят грамотен салонен разговор за тях. Следят и съвременната им българска литература, имат предпочитания, дискутират. От Франция заимстват баловете, балните танци и френската кухня, от Германия технологията, коледните празници и песни и дисциплината, военната наука, маршовете... Знаят как да се държат в обществото, кога се употребява пълен член и кога буквите ят(ъ) и голям юс (ж). Говорят възпитано на „Виe“. Обличат се според европейската мода, жените не ходят със забрадки. В една или друга степен са религиозни, спазват основните принципи на християнския морал, проявяват милосърдие и състрадание към болните и бедните. Карат децата си да дадат паричка на просяка – да се учат на милосърдие. Децата отстъпват място на възрастните, мъжете на жените. Повечето знаят как да се хранят с нож и вилица. Спазват елементарна хигиена – мият си ръцете, особено преди ядене и след тоалетна.

Ходят на кино, а по-изгънчените и на театър и концерти. Следят политиката, четат вестници. Радиото започва да се използва масово и редовно го слушат и коментират.

Накратко: оформя се слой от хора, „имащи първите седем години“ или успешно (доколкото са могли) преодолели тяхната липса! И той постепенно се разширява. Обществото ги уважава, така че и не толкова образованите новобогаташи се стремят да се впишат в тези среди, попиват стила и поведението им, пращат децата си да учат в развити страни и те се включват в разширяващия се културен, образован и възпитан елит.

Тези хора се гордеят с постигнатото равнище и с основание се считат за елит. Но не и аристокрацията – в България няма аристокрацията: голямата част от споменатите са първо или второ поколение „елит“.

Оформя се и друг, „долен“ слой – на обслужващи работници: чистачки, слугини, продавачи, чираци ... и на не особено квалифицирани промишлени работници. Повечето от тях са слабообразовани, а немалко – и неграмотни. Голяма част от тях също са се преселили в градовете, но са се настанили в покрайнините на града. Например за София много известни са кварталите Коньовица, Ючбунар (където държавата дава на бежанци и бездомници парцели за заселване). Към тях се включат и шопи от близките до София села, почнали работа в София.

За известен период има активно движение между двата слоя – основно елита се запълва с нови, наскоро просперирали хора. Чираците стават калфи, а после и майстори, които вземат други за чираци; строителния работник става бригадир, научава занаята и става предприемач; работникът хлебар отваря собствена хлебарница. Дърводелецът разширява работилницата и наема няколко помощника. Амбициозна и ученолюбива дъщеря на неграмотна чистачка завършва гимназия или/и курсове и става секретарка, детска учителка, гувернантка. А брат ѝ, също амбициозен, дързък и нахакан, започва успешна търговия или дори записва университет.

Макар и по-редки, срещат се и обратните случаи – мързелив син на заможен чиновник се лумпенизира, пропива и обеднява. Дъщеря на счетоводител не държи да се учи и преди да се омъжи става гувернантка...

Подобно движение има и на село – работлив селянин позабогатява, купува земята на починалия (или на мързеливия си и пропилил се) съсед, после на друг.... Уедрява земята дотолкова, че да наема сам ратаи. Селянин, започнал като ратай, обработвал тютюн или розово масло, става търговец или отваря фабричка, тя расте. Така страната позабогатява, особено в периода след 1926–1927 година. Важно е да се изтъкне, че това попълване на елита става постепенно и консервативно. Въпреки че за запълва и с доскоро бедни и слабообразовани. Новите се стремят да приличат на „старите“ и така манталитетът и равнището на елита се запазва.

Първото поколение „ючбунарци“ работят добросъвестно, благодарни са за земята, която са им предоставили. Все още са запазили патриархалния, християнски морал. Стараят се, но поради слабата си квалификация трудно

се издигат. Част от тях се примиряват, „знаят си мястото“ и нямат големи амбиции. Но второто, пообразовало се и амбициозно поколение, започва да се чувства оцетено. И забравяйки, че родителите на връстниците им са били в подобно тяхното положение, но с труд са успели, им завиждат. А сега на младите ючбунарци се е паднало да свършат тази задача и то в по-трудни условия – вече има повече успели, с които да се конкурират. Искат да започнат бизнес, ама връстникът им поема наготово разработения бизнес на баща си. „Е не е справедливо“, си казва завистникът и не съзнава, че бащата е започнал от тяхното положение – от нула, и постепенно е успял. При тях е поизчезнал патриархалният морал, казваш „който не работи, не трябва да яде“ и „каквото посееш това и ще пожънеш“. Но не се сравняват с бащата, а със сина му, връстник, защото „жъне на готово посятото от родителите си“. А той или не се сеща или му е неудобно да им каже: „Баща ми е бил като вас, но с честен труд се е издигнал и ми е дал условията, за които ми завиждате. Работете и вие като него и ще дадете същите условия на децата си!“ (И тогава lumpенизирани на свой ред ще завиждат на децата му.) И не става дума само за пари, а и за „първите седем...“. Дъщерята на неграмотна чистачка е амбициозна, иска да следва и кандидатства за стипендия по немска филология, но как да се пребори с дъщерята на завършил в Германия лекар, учил я от малка на езика. Момче с амбиции да стане писател, дори и да не е голям графоман, се конкурира с момче на литератор, от малко присъствало на литературните дискусии на баща си и прочело доста книги от библиотеката му. Трябва да има таланта на Елин Пелин, за да успее, ама го няма. И започват да се бунтуват, протестират. Които се записват да следват, научават от някой наивен студент от добро семейство, начел се с левичарски книжки и се запалил, или от подобни на тях от по-горните курсове, за разни теории, които твърдят, че не родителите им, а системата е виновна. И лесно се запалват, възприемат ги, така вината се прехвърля на друго място. Включват се в РМС, привличат и по-необразовани от квартала. Които не разбират сложната част, запомнят, че причина да са по-бедни са богатите, които ги „експлоатират“ (макар че трудно произнасят и разбират тази дума) и събират злоба и омраза срещу тях. Утеха им дава „убеждението, че неспособността им да постигнат високите цели, които са преследвали, не се дължи на лични недостатъци, а на несъвършения социален ред. ... Недоволният очаква, че събарянето на този ред ще му донесе онзи успех, от който съществуващата система го е лишила. Следователно няма никакъв смисъл да се опитваме да му обясняваме, че утопията, за която мечтае, е напълно неприложима, и че единствената стабилна основа, върху която може да се гради общество, организирано на принципа на разделението на труда, е частната собственост върху средствата за производство. Невротикът обаче се е вкопчил в своята „спасителна лъжа“, и когато трябва да направи избора да отхвърли или нея, или здравия разум, той предпочита да пожертва здравия разум. Защото животът би бил непоносим за него без утехата, която той намира в идеята за социализъм. Тя го уверява, че не той самият, а светът е виновен за неговия

провал. Това внушение повдига депресираното му самочувствие и го освобождава от терзанията на комплекса му за малоценност“. (Откъс от книгата на Лудвиг фон Мизес "Либерализмът"(1929)).

Една добра възможност им е давало военното обучение, то не се плаща и е било добър изход и за тях и за момчета с обеднели по различни причини родители от по-горния обществен слой. Немалко момчета от село стават военни. И част от тях успяват да се издигнат до офицери, някои и до генерали. Но тя не е желана на „ючбунарци“, те вече са „градски“ и искат да са като връстниците си, сравняват се с тях и са недоволни и почват да им завиждат, а завистта преминава и в омраза. Чувстват се оцетени, дори някои, посъборали злоба, не желаят да воюват „за Царя и Отечеството“, защото смятат, че те не са им дали условията на други.

Такива слоеве, развитието им и движението между тях се появяват във всички страни на определен стадий на развитие. И доколкото писателите там по произход са били предимно от споменатия буржоазен градски елит и добре го познават – той става важна тема в книгите им. И в световната литература има много произведения, описващи именно живота на представители на този елит. Сред тях и много известни литературни шедеври.

Но в българската литература такива, описващи появата и живота на средната класа произведения, има сравнително малко, особено описващи периода от 20 век, до 9. 9. 1944 г. А наличните са писани предимно от автори, непознати отблизо с тези среди и обикновено дават едностранни оценки и окарикатурени образи. Обяснението на този феномен дава именно споменатата концепция за „квазиетносите“. Прекарал детството и юношеството си в тези среди, П. Константинов е сред малкото, които се опитват да запълнят тази пропаст. И запознат отвътре, предлага техния наратив, в който вярва и счита, че е бил незаслужено пренебрегнат.

2. Концепцията за „Квазиетносите“.

Дотук споменатите слоеве още не биха могли да се уподобят на етноси, По-сериозно оформяне и известно затваряне се очертава след 9.9. 1944 г. Защото събитията след тази дата значително променят живота на широки слоеве и то по еднакъв за повечето хора в тях начин. И в резултат на историческото ни развитие се създадоха два обособени социални слоя. Единият – да го наречем условно „червен“, включва хората, които изпитват субективното усещане, че тоталитарната социалистическа система (ТСС) им е помагала да просперират и изпитват чувство на благодарност към нея. И силно я подкрепят – било им е уютно в нея. Другият – да го наречем условно „син“, обхваща хората които считат, че ТСС ги е потискала и е пречила за социалната им реализация. ***По много фактори тези слоеве наподобяват етноси. те имат обща историческа памет, общи легенди, сходна съдба, общ език и култура.*** Ако използваме определението на А. Смит за етническа общност ще видим, че от шестте атрибута, които той посочва, пет – *колективно собствено име* ("безпартийни"; „бивши“: "партийци", „комунисти“), *мит за общо наследство, споделена историческа памет, един или повече отличителни елементи на обща култура, чувство*

за солидарност, споделяно от значителна част от етноса, в една или друга степен могат да се открият и при разглежданите квазиетноси. Разбира се, те не са точно етноси, защото шестият, основен атрибут – *връзка с конкретна родина* – липсва. Но в поведението си те се проявяват като квази/етноси. Налице е понякога пълна несъизмеримост на възгледите, манталитета, разбиранията между двата етноса, оценката на дадени събития. Хората оценяват историческите и политическите събития в зависимост от това, как те са променили съдбата им. Промяната след 9.9. 1944 г. даде възможност за обществен растеж на някой слоеве. Много хора, излезли от споменатия в началото „долен слой“, стават висши и средни чиновници, дребни или по-едри началници, директори, полковници, дори професори. Това създава у тях чувство на благодарност към ТСС и склонност да оправдаят терора. Ръководен, макар и не винаги осъзнат мотив са и малките привилегии, страхът, че ако системата падне, ще ги загубят. И са силно мотивирани да ѝ служат и подкрепят – от нея зависи и съдбата им. И обратно – доскорошната средна класа, особено градската, не е одобрявала това масово нахлуване на хора от „долния слой“, смятала е, че е незаслужено приравнена и дори изместена от тях, без да са имали тяхното образование, култура, многогодишен труд, благодарение на който са си създали добро положение. Накратко, средната класа е била много оцетена от системата, която дори е поставила лица „без първите седем години“ и по-некомпетентни за техни началници. А и обеднява, загубва част от поминъка си. Затова няма мотиви да подкрепят системата. Червените се сплотяваха повече от сигурността, което ТСС им даваше, а „сините“ – от чувството, че са били дълго време третирани (и то несправедливо и незаслужено) като „втора категория хора“, „бивши“. Общ е бил и страхът от репресии², което ги правело съпричастни един на друг. А и **Системата оценяваше и издигаше хората не толкова по верността им към идеологията, а по предаността им към естаблишмента ѝ.**

Важно е да се изтъкне, че въпреки широко разпространената пропагандна манипулация, не става дума и за политически възгледи по оста ляво-дясно. Всеки квазиетнос си има левица, център, десница. „Червените“, подкрепяйки системата, която им е помогнала да просперират, припознаваха и идеологията, с която системата се обосноваваше. Но малцина в началото познаваха теоретично идеологията – знаеха само някой вулгаризирани постановки. „Сините“, недоволни от незаслужено ниското си положение в обществото, пренасяха антипатията към системата и към идеологията ѝ. Но и те не са я познавали теоретично и са я свеждали до същите вулгаризирани постановки, които чуваха от околните, не особено компетентни теоретично, червени. За тях марксизмът бе „официална догматична идеология, оправдаваща властта на една привилегирована прослойка“. Власт на „голтаци“, а за интелигенцията – „на простаци“. Едва поколението, родено след

---

² Младите не знаят, но дори и през 1990г. силният спомен, запазен в родовата памет, за репресиите в периода 1944–1960 г. пораждаше инерционен страх (остатъчен образ) при немалко „сини“. И те дори не смееха да влязат в СДС. Което позволи в СДС да се внедрят и издигнат много сътрудници на ДС.

1950 г., задължително изучавало официалната идеология, се запозна с теоретичните постановки и част ги и разбра. Дори осъзна, че практиката значително се отдалечава от егалитарната идеология³.

Разделителната линия през 90-те години на миналия век беше квази-етническа, но след 2007 г. придобива все по-ясно геополитическо измерение.

Всеки един от етносите си е създал собствена семантика на някои политически термини. При червения „**комунистите**“ официално са „*вярващи в светлия комунистически идеал*“, а на битово ниво – „*нашите хора*“.

В синия наратив „*комунисти*“ са „*онези, които след 9.9. дойдоха на власт*“. Впоследствие „*членовете на БКП*“, „*партийците*“.

Под „*комунизъм*“ голяма част от „*сините*“ разбираха не „*утопия за всеобщо равенство и справедливост*“, а „*тоталитарната практика*“, затова често казваха „*при комунизма*“. А под „*марксизъм*“ разбираха не „*икономическо-философска теория*“, а „*идеологията, която обосновава тази практика*“ (всъщност теорията, която обосноваваше тоталитарната система, формално бе не „*марксизмът*“, а „*марксизъм-ленинизмът*“, но повечето „*сини*“ не следяха такива идеологически тънкости – те имаха идиосинক্রазия към тях.)

Устойчив червен мит, съживил се след 1991г. е например, че сините масово са „*реститутки*“ – всеки, живеещ в центъра на София, е реститут: взели сме му магазините и затова ни мрази и гласува за СДС. Така родовата им антипатия към „*добре облечените буржоа*“ се пренася към реститутите и те смятаха СДС за партия на такива. И дори не се замислят, че ако всички сини са реститутни (а в първите години след 1989 г. в центъра на София СДС вземаше висок резултат – 50-70%), то излиза, че всички са били собственици на магазини. значи София е била богата, а и България е била много богата държава с висок стандарт! И митът им пречи да помислят за една проста сметка – кооперациите в центъра са средно пет- или шестетажни с по 2 или 3 апартамента на плоча. Под някои е имало 2 до 3 магазина, така че се падат на по-малко от 20% от апартаментите. Но фактически са много по малко, защото магазини в партера са имали само до една четвърт от кооперациите. Така че много под 5% от живеещите в центъра са „*реститутни*“. Но нагласата все още битова.

От червения наратив е и репликата – „*Бил е толкова некадърен, че дори не е успял да стане член на БКП*“ – отнесена към някой, считан за „*син*“. (Наистина в периода 1945-1956 им е било лесно, сините отблъснати от репресиите са страняли и по хитрите от „*долния слой*“ са влизали лесно.) Тя има известно основание само ако не е насочена към описаните по-горе сини, а към други. Защото постепенно към сините, като неофициална недоволна от системата опозиция, се вля и част от мигриралите към

³ За пример – виц от епохата на ТСС.

„Учителка обяснява теоретичните постановки. Иванчо се обажда „Ама, другарко, на практика...“

Учителката го прекъсва: „Иванчо, не разбра ли, че при марксизма има единство на теория и практика, в това е силата на философията ни“.

Иванчо: „Ама, другарко, на теория и практика е едно, а в действителност – друго“.

градовете, които не станаха началници, членове на БКП (там вече имаше стриктен подбор, а и за интелигенцията имаше малки квоти). И битието на тези от тях, които нямаха близки на високи постове, бе сходно с това на „сините“. А в някои аспекти и по-лошо – трябваше доста да чакат, за да получат жилище, кола, докато „партийците“ ги получаваха бързо и това настрои тези хора „анти“⁴.

Квазиетносите са били преднамерено създадени и укрепвани – червеният квазиетнос бе основата, на която се крепеше ТСС. Олигархия, крепяща се на щикове, е твърде ненадеждна: по-добре е да си създаде подкрепящ я привилегирован слой. И с малки или по-големи привилегии бе създадена основната опора на системата – „червеният етнос“ – хора, които считат, че без системата биха загубили голяма част от положението си. **При голяма подкрепяща я прослойка системата не се нуждае от репресии** – „червеният“ етнос е достатъчен. А с намаляването на репресиите системата придобива човешки вид, което позволява на повече честни и добросъвестни хора да ѝ сътрудничат. Това и се случи с немалка част от „Сините“, което допълнително разшири подкрепата на системата. Допълнителна „преторианска гвардия“ образуваха активните борци против фашизма и капитализма (АБПФК). Те растяха на брой и според анализи на историци набъбват десетократно над реално извършвалите такава дейност. Но това бе удобно за естаблишмента – истинските „борци“, които биха били евентуална конкуренция за постове му, се загубват сред останалите. Които пък, съзнавайки че заслугите им са надуты, са лесно контролирани.

Ще отбележа, че описанието в първата част е по близо до наратива на „синия“ етнос, към който причислявам и П. Константинов.

1.2. Генезис и развитие на „„„червения Квазиетнос““

За да покажем как всъщност стоят нещата, ще анализираме генезиса и развитието на споменатите квазиетноси. Формално основа на "червения" етнос са членовете на комунистическата партия/"партийците"/ и техните родственици и приближени. Но се налага важно уточнение. Когато в България с помощта на Червената армия идват на власт, те са малобройни организации и едва тогава за кратко време нарастват.

Преди 9.9.44. БКП /под различни имена, БРП и др./ е била сравнително малобройна организация (споменава се брой от около 3000 души). В нея е

---

⁴ Има (виж и (Табаков 2018) несвързани с идеологията на системата, но важен момент. допълнително засилвал квазиетническите нагласи. Повечето преместили се в София или големите градове от „сините“, за да си купят там жилище, са си продавали имотите в провинцията – къща, земя... Така са скъсали връзката с провинцията. А повечето от преместилите се след 9.9. 1944 г. са получили евтино жилище (някой наистина след доста чакане, номенклатурата – веднага и по-голямо) и не се е налагало да продават имотите си в провинцията. Кое то съществено е помогнало за решаване на битовите им проблеми – безплатно място за почивка за тях и децата им – „при баба на село“; достъп до качествени, често дефицитни, селскостопански продукти, които „сините“ трябва да купуват. На имащите вече (от преди 9.9.) жилище „сини“ не дават евтин апартамент и нямат този доста важен битов мотив да симпатизират на системата.

имало „идеалисти“ – начетени и убедени в левите комунистически идеи ремсисти, хора, запознати с възгледите на Маркс и Ленин и вярващи в тях. Част от тях са били с произход от „долния слой“, други от по ниската част на „елита“. Но повечето от тях са уважавали стила и културата на елита, стремели са да се включат в него. И не те са причината за появата на квазиетносите. Но не трябва да се забравя, и че независимо от идеалите и заблудите им и част от тях по същество е са агентура на външна сила – идеологията е била повече прикритие и формална основа за дейността на сталинската агентура.

Но основното е че след 9.9.1944 г.. когато с помощта на Червената армия БРП постепенно взема властта, тя бързо нараства по численост – повече от десетократно само за 6-7 месеца, и скоро достига 600 000 души. Но нараства предимно от „долния слой“ – градската и селска беднота, малограмотни и нискоквалифицирани, неуспели, но амбициозни полуинтелигенти – озлобени и завистливи. По-хитрите и безскрупулни представители на неуспелите. За огромната част от тези слоеве съображенията им изобщо не са били идеологически или философски. Те просто са виждали в това една възможност за просперитет и обществено издигане. За марксизма са имали твърде смътна и повърхностна представа и основната им мотив е бил: „Сега в бъркотията ние можем да се уредим, да заемем местата на предишния елит. Но за да се отстрани, та да го изместим, той трябва да се оплюе и принизи!“ И затова въвеждат термина „бивши хора“ за описания по-горе елит. И го налагат! Става петно.

Именно от този тип хора, бедни, завистливи и озлобени, готови на всичко заради властта, се появяват по-късно послушните оръдия в сталинските репресии и чистки над „бившите“, впоследствие и над „врага с партиен билет“ Така отстраняват като конкуренти за постове и някои наистина борили се преди 9.9..И бидейки безскрупулни и безпринципни хора, които имат какво да губят ако властта падне, а тя е единственият им шанс за успех, те лесно се поставят в услуга на тоталитарна система, наложена от друга тоталитарна държава, която също крепи властта си на насилие и терор. И „идеалистите“, и поинтелигентните „червени“ хора се позагубват в това множество, стават малцинство. Получават някои привилегии и постове, малко власт и толкова.

За известно време системата е продължила да обособява съзнателно тази прослойка (квазиетнос). Това обособяване е най-силно изразено в СССР и България, където за дълго време основен подход за попълване на компартията с нови членове е кастов – произходът. Приемали са се предимно деца и роднини на „червени“, а не се приемали хора със „син“ произход. Много характерен „положителен“ момент в биографията бе „произлизам от бедно селско семейство“ (което в повечето случаи всъщност означава „произхождам от семейство на малограмотни и мързеливи селяни“). Фактически при приемане в БКП в този период идеологията не е играела основна роля. Основният мотив става възможността за набиране на верни и послушни другари – кадри за структурите и канцелариите, готови на всичко за обществен растеж. А понеже всичко е държавно, държавният апарат се запълва с лица от долния слой, а е спорно доколко те са били компетентни за тези длъжности. Защото нередко

човек с компетентност на селски учител е ставал директор на гимназия, среден чиновник в министерство, дори професор. Лице с компетентност в най-добрия случай на кмет на малко селце е ставал кмет на голям град, дори министър. Но важното е лоялността, верността, съзнанието, че без системата тези хора не биха просперирали. И затова я защитават с всички средства. От своя страна първата вълна „червени“ лансират свои също не особено компетентни роднини, познати, с основна препоръка – „наш човек“, „от наше село“.

Именно тези слоеве са ядрото на "червеният етнос". А разбирането че са получили трудно постижим в нормални условия пост, още повече създаваше у тях чувство на благодарност към системата, гаранция вярно да ѝ служат: „Партията ми даде; партията ме взе от селската кал и ме направи човек – началник, доцент, майор“.

Особеното за България, а и за СССР и Румъния е, че предвид степента на икономическото им развитие „червеният квазиетнос“ е относително доста голям. Например той включва голяма част от хората, живели по селата, които по време на системата са се преместили да живеят в градове. Основните демографски промени, както и индустриализацията на тези страни съвпаднаха исторически по време с тоталитарната система. Те биха се извършили и при всяка друга система, но много хора не съзнават това. От системата бяха доволни и други слоеве, например много от нискоквалифицираните работници, които често получаваха равни, а нерядко по-големи заплати от специалистите-инженери.

Постепенно „червеният етнос“ си създаде своя интелигенция, свой елит, създадена бе добра система за подбор и подготовка на кадри, които получиха добро образование, квалификация и компетентност. Имайки възможност да пътуват на запад и да се запознаят със стандарта там, младите съвсем не симпатизираха на социализма. Но тази генерация в общи линии запази у себе си чувството за „етническа“ принадлежност. Тук вече влияеше родовата памет: младата генерация поемаше благодарността, съответно ненавистта от своите родители. И освен че възприемаше настроенята на родителите си, съзнаваше, че квалификацията и доброто си образование дължи на системата. Пък и дълбоко в себе си осъзнаваше, че успехите си дължи и на това, че големи слоеве „изобщо не са допускани до състезанието, а даже и до тренировки“.⁵

Но все повече сред червения квазиетнос се увеличаваха хората, особено от по-новата генерация, които имаха самочувствието, че са постигнали всичко благодарение на своята квалификация, качества, труд. Те вече не изпитваха такава благодарност към системата и нямаха (като техните родители) чувството, че без системата са загубени. Младата червена генерация нямаше мотивацията „системата ни даде възможност да се изучим/ да станем граждани“ (те вече бяха такива). Както градовете, така и

---

⁵ Аналогично, когато Ленин и Сталин унищожиха един интелектуален и военен елит, местата муна тези хора се заеха от други, които, дължейки успеха си на терора, трудно биха могли да го осъдят.

престижните места бяха запълнени, масовата миграция бе силно ограничена, а за престижните места все повече се налагаха професионални критерии. Това намали силно новопоявяването на мотивирани и благодарни на системата хора, и отслаби системата. Образно казано, „червените“ коньовичари и селяни мразеха „сините“ граждани и в частност старите софийци, живели в престижните райони, но постепенно децата им станаха и граждани и софийци, и си купиха жилища в престижните райони.

И в икономиката се оформи червен мениджърски слой, който дълбоко в себе си започна да се отнася с разбиране към бившия буржоазен икономически елит – банкери, фабриканти, търговци, спекуланти. Който родителите им мразеха и бяха смазали. Тези слоеве не бяха вече толкова зависими от системата, напротив, тя започна да им пречи и да ги ограничава. Егалитарната идеология започна да пречи на новия елит. Появи се силно противоречие между елитарния характер на естаблишмента и егалитарния характер на идеологията, особено на ниво масово съзнание, с която се обосноваваше властта му. За да имат по-голяма сигурност и по-голяма възможност за действие, той се нуждаеше от буржоазно общество. И той трансформира властта от политическа в икономическа и с това я увеличи и направи по-сигурна. **Парите и собствеността дават по-голяма сигурност. Техните притежатели не зависят от котерийните борби, както завиха в тоталитарната система.**

Част и от червените интелектуалци, особено от хуманитарната сфера, също прие елитарното си положение за заслужено. За престижните места все повече се налагаха професионални критерии и новото поколение гледаше пренебрежително на чугунените догматици – „простаци“. Накратко: **Формалният елит или поне част от него, постепенно се превърна в реален елит**, който вече нямаше такава нужда от основните наративи на системата за да просперира.

Но дори и да съзнават, че системата преди 9.9. е имала предимства, като етнос си имат и нагласите, и предразсъдъците, родовата памет! И избягваха темата⁶. Това е един вид подсъзнателна самозащита на личността – ако погледнат истината, може да изпаднат в когнитивен дисонанс: ще излезе че техни близки, роднини, дори родители са извършвали действия, вече осъзнати като вредни за България. Искат да са елит, видни интелектуалци, задаващи тона, духовни водачи, уважавани културни дейци, авторитети, какъвто например е бил Райко Алексиев. Но потискат в съзнанието си това, че той е бил пребит от свързани политически с рода им чер-

---

⁶ Това обяснява и защо тезата за квазиетносите им бе органично чужда и я отричат, дори я възприемат като обидна: „Ние не сме етнос, ние се ръководим от политически убеждения, аргументи, отстояваме ценности – леви, социалистически“. Подсъзнателно усещат, че не са прави в това, но на съзнателно ниво го отхвърлят, защото ще удари по самочувствието им.

вени писатели. Искат да са бизнесмени, капиталисти, но не и да не се споменава, че родителите им са били активни борци срещу капитализма! Фактически с действията си предават наратива на родителите си – те се стремят да СА такива, които наративът на родителите им охулва и отрича! Но ако им се обърне внимание на това, не им е приятно, дразни ги! И това противоречие води до вътрешна, понякога подсъзнателна съпротива. И как тогава да коментират произведения, в които се описва животът на елита, на който се чувстват подобни, но е бил мразен, оспорван, свален и смачкан от съмишленици на родителите им. Които след репресии са заменили описваната като по-симпатична система с по-лоша!? Как да коментират романи, които представят наратив, не отговарящ на разказите и спомените на родителите им. Че и показват в положителна светлина припознаващи се в тях, но омразни на родителите им типажи?! Ако ги оценят положително, ще обидят родителите си и оспорят целия квазиетнически червен наратив, на който са се основавали властта и просперитетът на квазиетноса. А пък са достатъчно интелигентни и осъзнават, че дадения от Константинов наратив е по-убедителен от родителския, и по-близък от днешните им възгледи. И премълчават Константинов.

1.3. Генезис и развитие на „синия Квазиетнос“

Да разгледаме и генезиса на „синия“ етнос. Тук, естествено, влизат оформилите се с развитието на буржоазната държава до 9.9.1944 г. „елити“ – финансов, политически, интелектуален, техните деца и роднини. Естествено е, че са били срещу системата – загубиха власт, били са репресирани: те или техни близки са били изселвани, изпратени на лагер, отнето им е било значително имущество – имотите им са експроприирани (национализирани). „Червените“ отъждествяват "сините" само с тях (“буржоазия”, дори “фашисти”), Да се свежда той само до тях е важен момент в червения наратив, така оправдават антипатията си. Но е крайно несериозно и неточно. Тук влизат и цялата средна класа, целият описан в началото елит (горен слой) – средната и дребна буржоазия, занаятчиите, по-работливите и заможни селяни, интелигенцията – лекари, учители, адвокати, чиновници, военни, свещеници. Всички те в първите години след 9.9. са били „бивши“ и възможността за реализацията им е била силно ограничена. В повечето случаи те не са били така репресирани, особено в големите градове, но са се чувствали ощетени от системата, която, отнемайки им възможностите, ги превърна в дребни чиновници. Повечето добросъвестни и честни хора от предишния елит, дори и да са симпатизирали на левите идеи, са били отблъснати от репресиите по време на утвърждаването на ТСС (убийства без съд, изпращане на лагер, изселване, изключване от университета по политически причини, политически уволнение). Да не говорим, че установената след тях тоталитарна система трудно може да бъде приета от един духовно издигнат и мислещ човек.

Бившата средната класа се е чувствала крайно ощетена от системата, превърнала я в бедна, изравнила я с хора от „долния“ слой „без първите седем години“. И така системата заличи постигнатото с квалификация и честен

труд. И дори постави хора с по-малки качества с по-ниско възпитание и култура за нейни началници. Добрият и компетентен учител или чиновник е вършил и работата на някой много по-необразован, но назначен по политически причини за негов директор/началник. На лекарите се забранява частната практика⁷, а и често им слагат за началник някой по-малко квалифициран, но съселянин на червен велможа. (Всъщност от леви позиции за известен период може да се каже, че „сините“ са били „експлоатирани“ от новосъздадената червена номенклатура, назначена на ръководните постове без знания и умения за тях, дори нейни „роби“).

Това в голяма степен се отнася и за духовната сфера.

При „сините“ също не става дума за идеологическо единство. Това е така, защото ТСС включва в себе си „социалистическо“ и „тоталитарно“, така че са възможни поне три различни ѝ отрицания – на „социалистическо“; на „тоталитарно“ и отрицание и на двете! И тъй като всяко едно от тях е комплексно ТСС бе отричано от множество различни позиции, свързани с различни гледни точки, слоеве с различни интереси.

Част от интелигенцията са симпатизирали на ляво либерални идеи. Немалка част от принадлежащите към средната класа са били англофили, а сред интелигенцията е имало много русофили. Симпатизиращите на репресивните действия на немския националсоциализъм са били малцина, но много от тях са учили в Германия са били германофили, но в технологичен и културен аспект, още преди Хитлер да дойде на власт. Да не говорим, че културният и интелектуален елит, а и изобщо интелигенцията съвсем не е изпитвала големи симпатии към финансовия и политическия елит, особено към „новобогаташите“ – парвенюта. (Но са им съчувствали, когато впоследствие са били смазани от системата) Но по един или друг начин всички са били от нетолерираната част и това постепенно ги е оформило като квазиетнос („бивши“, а впоследствие и „безпартийни“). А и отношението на системата към тях е било сходно – (за „бивши“, „от буржоазен произход“, са се считали както наследниците на търговци, фабриканти и банкери, така и адвокати, дори учители, симпатизиращи на социалдемократията. „На „Вие“ ни говори, езици знае, в центъра живее, ръцете си мие, ходи на концерти..., не е от нашите“, са говорили зад гърба на майка ми. Тя го е чувала, можела е да не се демонстрира така, но възпитанието ѝ е станало втора природа и не е имала нито воля, нито желание да се промени. И вероятно това е причина за описаното в бел.14 действие на червената началничка. Такова е било отношението и към много други „сини“, част от тях, по-практични, са се променили съзнателно – „поопростили“ са се, за да се впишат успешно в средата. На други това лицемерие е било чуждо и са си патили.

Характерен обединяващ и сплотяващи първото поколение „сини“ елемент е бил страхът от Репресии. Да, макар и предаван и запазен в родовата памет,

---

⁷ Бях чул в разговор между лекари, че завистливите и некадърни лекари – рабфакковци с нетърпение чакали да умре защитника на частната лекарска практика – академик Узунов, АБПФК, за да я премахнат.

все пак с развитието на системата той намаляваше. И постепенно бе изместен от чувството, че несправедливо и незаслужено **са били дълго време третирани като "втора категория хора"**. Обединяващо квазиетноса е било и **раздвоението между родовия наратив и необходимостта той да се прикрива** и дори официално да се демонстрира нещо противоположно, за да се оцелее. **Противоречията между това, което се говори в къщи в семейството и това, което се изучава и трябва да се казва в училище, в работата.**

А понеже голяма част от споменатия елит бе религиозен (Бог, Цар, Отечество бе девизът на това поколение) – те не приемат в началото и атеистичната, антирелигиозна насоченост, репресиите срещу свещениците. Патриотично възпитани, „сините“, отричаха ТСС и защото бе установена с помощта на чужда армия, от чужда държава, считаха комунистическите организации за агентури на Коминтерна, а по късно – на КГБ. Възмущавали са се, че българите в чужбина (Бесарабия, Македония, Сърбия) бяха изоставени, а в Македония и предадени от Георги Димитров.

Значителна група от „сините“ отричаше от егалитарни (леви!) позиции привилегиите на висшата номенклатура. И в лозунгите на опозицията (СДС) след 10.11.89 г. имаше много леви моменти – характерни за левицата площадни действия, митинги, идеи за революционна промяна, демокрация, т.е. публична свобода, желание за по-голям контрол на обществото, над икономически силните (червени!) и ограничаване възможностите им – егалитарност. „Долу член 1-ви“ означаваше „равни права и за безпартийните“ и бе сходно с движението за равни права на М. Л. Кинг или отмяната на крепостничеството. Много от тогавашните лидери напомняха руски или Латино революционери – дълги бради, вдъхновена приповдигната реторика. Симпатизантите на СДС се надяваха да се увеличи кръгът на участващите в управлението – лява цел!

По време на тоталитарната система част от „сините“ деградираха – например представители на буржоазията, които не успяха да емигрират. Някои от тях, лишени от парите и собствеността и притискани от властта, дори станаха сътрудници на ДС, като донасяха за настроенятия в техните среди. Повечето с нежелание и срам, но други (Г. Марков) без такива скрупули.

Но все пак интелигенцията, благодарение на своите способности и знания, успя да се запази и да заеме (особено след 1965-1970 г, когато ТСС се либерализира) известни позиции: културата, знанията и възпитанието не могат да се национализират. Тези среди се вписаха („адаптираха“) в системата, но донякъде запазиха наратива си. В тесен кръг критикуваха ТСС, но предимно за ограничаването на духовната и интелектуална свобода, цензурата (над западни автори, но и руски – Платонов, Солженицин, Пастернак, Булгаков и много други забранени и полузабранени автори.) А също и за контрола на чиновници над науката, културата. Но отричайки „тоталитарното“, те бяха благосклонни към някои социални придобивки – напр. поемането от държавата на разходите за здравеопазване, образование, почивка и специално дър-

жавната финансова подкрепа за науката, изкуството, творческите съюзи. Макар че основните средства отиваха за началниците в тези области (от „червения етнос“), нещо оставаше и за другите. Но повечето дълбоко в себе си смятаха (някои с повече основание, други с по-малко), че имат качества за повече (и само това, че не са членове на БКП, ги спира). И дълбоко в себе си продължаваха да се чувстват ошетени от „властта на коньовичарите“.

Сините мечтаеха да живеят в свободно, демократично общество. И виждайки, че това което живеят, скоро няма да е такава,⁸ някои, особено свързаните с „буржоазния“ политически и финансов елит, виждаха просперитет, само ако емигрират на Запад. По-дръзките се опитваха, някои успяваха и бяха заклеймявани като „невъзвращенци“. Второто поколение запази тази мечта, но постепенно либерализиращото се общество не ги стимулираше да поемат такъв все още голям риск. И повечето се „адаптираха“ по различни начини. Но когато се появи възможност да живеят в свободно, демократично общество, вместо да останат да се борят, за да го направят такава, използваха възможността да реализират затаената мечта. Тако значителни слоеве, включително и част от синята интелигенция, емигрираха и заети с граденето на кариера на ново място, оставиха настрана миналото на рода си.

1.4. Доминация на лица от „червения квазиетнос в обществените и хуманитарни науки

Всеки квазиетнос си има собствен свят, от който оценява и историческите събития и всяко ново събитие, създаде си образ за себе си и "образ на врага": общи комплекси, фобии, неврози, колективно подсъзнание. Тези фактори са толкова силни, че в значителна степен определят поведението и оценките на представителите на квазиетноса. Това се отнася дори и за професионалисти-литератори, критици, редактори, издатели, журналисти, социолози, психолози, философи, историци, икономисти. И при тях подсъзнателните мотиви често доминират над научната обективност. И често подсъзнателни мотиви просто забраняват някои естествени и дори очевидни за непредубедения изследовател изводи. И тук е основният момент – **в споменатите области доминират лица от „червения квазиетнос“, при които също подсъзнателните нагласи и родовият наратив често доминират над научната обективност.**

Тази доминация се е оформила в периода от 1946 г. до към 1970 г., когато младото поколение на „сините“ не се опитваше да следва висше образование в обществените и хуманитарни науки.

⁸ За да разберат по-младите нагласите – един виц от около 1980г. „Питат:

— Знаеш ли как ще се казва „Площад Ленин“ през 2000 г.

Събеседника се чуди какво ли е и подава: „Не, кажи ми“.

С което попада в капана на вица. И със строг клас на милиционер или партиен секретар му се отговаря :

— ОХОооо, значи се съмняваш! Ще видим какво ще те правим.

Давам този пример не за да намека за все още силния страх от ДС, а за да призная, че тогава никой не е предполагал, че през 2000 г. няма пак да се казва „Площад Ленин“

Причината е, че след 1944 г. тези области силно се идеологизират. Буржоазните теории бяха разгромени и някакъв опростен и догматичен вариант на „марксизма-ленинизма“ става практически задължителен. И той дава оценка на всичко, включително и на наративите. А синият наратив не приема тази оценка. Овластени самонадеяни „теоретици“ с примитивни идеологизирани аргументи гromят всичко, дори и кибернетиката, генетиката, теорията на относителността. Естествено най-активно гromят създалите си авторитет преди 9.9. интелектуалци, за да ги изтикат и да заемат местата им.

И това бе широко известно. И отблъсна образования градски културен елит от всяка област свързана с идеология. И така поучаваха наследниците си. Как да запишеш например философски факултет когато си видял стилът с който е бил „идеологически разгromен“ Михалчев – един доста уважаван от образования градски културен елит философ.

Когато осъзнах, че математиката не запълва интересите ми и се запалих от философски теми, сериозно обсъждах дали да не се прехвърля в специалност Философия. Но „син“ познат ми даде книга с критика над Михалчев, посочи ми статията на Д. Спасов и ми каза: „Чети и помисли – при този ли искаш да учиш? Той сега е тарторът на логиката при философите. Я си се занимавай с математика, тя е точна наука, няма политика и идеология. А с философия, като ти е интересна, се занимавай като хоби.“ Дотогава бях далече от темата и не я познавах. Но почнах да чета и се ужасих:

„Ако акад. Михалчев действително иска да се сближи с философите-марксистите, за него според мен има само един път. Трябва напълно и безпощадно да се самоунищожи като философ-ремкеанец... Засега ние оставаме само с впечатлението, че той прави последен опит да удари марксистко-ленинската философия в нашата страна. Тия опити обаче са напразни, защото диалектическият материализъм е философия на класа, която гледа и върви напред. При нея имаме пълна съгласуваност между субективни цели и обективни тенденции, между мироглед и наука, между практика и теория. Тая философия е непобедима, така както е непреодолимо движението на човечеството напред по пътя на социализма и комунизма. Колко жалък изглежда, съпоставен с това стремително движение напред, завоалираният опит на акад. Михалчев да ни внуши, че тъкмо КПСС, тъкмо вдъхновителката на нашето развитие поради прякото отношение към философските проблеми била спъвала тяхното свободно обсъждане, създавала атмосфера на догматизъм, авторитарност, некритичност, ръкополагала и развенчавала философски корифеи!

Колко жалки изглеждат тези обвинения в светлината на новите партийни документи, на изнесения от другаря Маленков исторически доклад през XIX конгрес на КПСС!

Другарят Маленков с пределна убедителност разясни, че нередностите в марксистко-ленинския теоретически фронт, които невероятно се преувеличават и превратно се тълкуват от реакционните идеолози, се дължат всъщност на буржоазните остатъци в съзнанието на някои научни работници.

...Това се вижда и от изключителната сила, с която Й.В. Сталин апелира за „свободна борба“ на научните мнения, и от съответните места на отчетния доклад пред XIX конгрес: „В резултат на намесата на Централния комитет – заяви другарят Маленков – бяха разкрити в много области на науката чужди на съветските хора нрави и традиции, бяха разкрити факти на кастова затвореност и нетърпимо отношение към критиката... А акад. Михалчев ни навежда между другото, че Комунистическата партия и съветската власт едва ли не давали на откуп философската наука...

Трябва наистина да нямаш нещо общо нито с културната политика на партията, нито с истинската философска наука, щом виждаш в партийната заинтересованост от философските проблеми само някаква си „бремза“! Интересно е какво би говорил акад. Михалчев по този въпрос след настоящата дискусия, която можеше и да не стане, тъй като в нея не се касае за борба между научни мнения, а за борба на научната с напълно ненаучната философия... Ако ние сме застраховани срещу тази опасност, то е именно и само благодарение на партията. Благодарение на партията ние можем да се занимаваме действително с наука в служба на народа...“

Така че ние с дълбоко възмущение и пълно право отхвърляме въпросните намеци на акад. Михалчев... Ние много добре разбираме, че единственото условие за по-нататъшното още по-могъщо и свободно развитие на нашата научна мисъл е още по-решителното скъсване с буржоазното минало, в това число и с буржоазната философия... (публикувам го защото повечето по млади не познават тези неща, а трябва – показателен е за времето.)

Не познавах добре споменатите имена и събития, но стилът ме отврати – лозунги, а не аргументи, освен *Argumentum ad baculum*. А в останалите статии стилът бе още по-противен. И се отказах, а вместо това записах магистратура по математическа логика – най-близката до философията област.⁹ Такова поведение сред децата на „образования градски културен елит“ е било масово; философия и други обществени науки се записваха да следват предимно градски потомствени „червени“ и по-будни, но незапознати с нещата младежи от провинцията.

Така цяла генерация от „сините“ избягват области, в които идеологическите опорки често са замествали сериозните доводи. Не искаха да лицемерят и да се налага да говорят и пишат неща, които не смятат за верни или поне за

⁹ И добре, че питах преподавателя ми по научен комунизъм – Кр. Кръстев, с когото по време на следването дискутирах доста свободно щекотливи за времето си теми и му имах доверие. Той, препоръчвайки ми аспирантура в Института по философия на БАН, където работеше, успя да поразруши представата ми за философите като остаряла – остатъчен образ от отминали времена. Така през 1977 г. се реших да подам документи там. И се оказа, че поне за логиката и философията на науката е бил прав. Но аз съм изключение – за повечето „сини“ този „остатъчен образ“, формиран освен от описаните събития също така и от техен догматичен преподавател в нефилософски факултет по „Диамат“, бе още бе силен. Започна да избледнява чак след 1980 г.

обосновани. Че и да имат ограничени догматици за началници. И не се насочваха към обществените и хуманитарните науки. Към тях за дълъг период се насочваха предимно лица от червения квазиетнос и те доминираха. И а дълъг период почти нямаше потомци на „образования градски културен елит“, занимаващи се с литература, критика, журналистика; икономисти, социолози, психолози, философи, историци. Да, имаше и будни хора от провинцията, но те, уви, не са имали контакт с описваните от П. Константинов градски среди.

1.4. Защо синият квазиетнически наратив почти липсваше в литературата.

Вече посочих защо доминиращите в хуманитарните среди „младочервени“ пренебрегват Константинов. Но защо рядко го коментират и „сините“? Дали защото се оказа че чекмеджетата им са били празни, а неговото не?

Както казах – сред „сините“ бе цялата бивша средна класа, включваща и описания по-горе прилично образован градски културен елит. Който би произвел и то доста качествени произведения описващи появата и живота на средната класа и по специално периода от началото на 20 век до 9.9. 1944 г. Те са били част от този живот, познават го отвътре. А са били достатъчно грамотни и способни. И можем много да съжаляваме, че литературата ни бе лишена от такива произведения. Причините са и в българската народопсихология: вместо героично бунтарство – практично съобразяване с реалностите и приспособяване с тях. Но разбира се, и в политическата ситуация след 9.9. Защото за дълъг период властта и контролът над литературата тогава е била в ръцете на лица от „червения етнос“ те пишат за бедното си селско детство, за живота на хората по покрайнините (горди с девиза на „Коньовица“ – „Гладен легам, курназ ставам“) Това знаят – нали сами са били част от този живот, познават го. А за живота на описания в началото елит или не пишат, или го представят едностранно, окарикатурено, подигравателно и дори злобно. Културното и любезно поведение описват като лицемерно. Алтруизма и хуманизма на буржоазията – като фалшив. Способния и предприемчив бизнесмен построил фабрика и дал поминък на работниците си – като кождер, капиталист, експлоататор. Работливия селянин, разширил с труд земята си и наел ратаи – като „чорбаджия-изедник“. И по примера на СССР с разкулачването доста работливи и забогатели селяни са били репресирани. Изобщо всичко преди 9.9. се описва от тези среди в черни краски, така оправдават отричането му и репресиите. И няколко десетки години са налагали на обществото своя червен, „ючбунарски“ наратив. Но забравят да споменат, че в Ючбунар повечето от родителите им са получили безплатно земята – по програмата за предоставяне на парцели на бездомни. Защото ще излезе, че „гадната и заслужено смазана буржоазия“ им е помагала, значи не е била толкова гадна. Тези среди са властвали поне в периода до 60–70-те години в литературата.

Сред тях, и то на важни позиции, са били и зверски пребилия Райко Алексиев червени писатели (доведен от тях в милицията, уж за разпит и в крайна сметка убит от бой). Тази история в различни варианти е важна част от „синия наратив“, но е само важен детайл от слуха, че в първите дни след

9-ти са избити няколко хиляди души, немалко само на лична основа, за отмъщение). Страшно е да се помисли, че впоследствие за духовни водачи са претендирали посредствени писатели, убили виден интелектуалец само за това, че са озлобени че той е имал талант, успял е, а те не. Този много известен случай е изиграл голяма роля, след 9.9. отблъсвайки либералната интелигенция, дотогава симпатизирала на левите идеи. В синия наратив по темата се добавя и историята, че Р. Алексиев е бил известен с хубавия си балтон. А после са виждали как един червен писател, заемал в периода след 9.9. високи литературни постове, гордо да се разхожда в София със същия балтон.¹⁰

Постепенно червените интелектуалци еволюират и „ючбунарският“ наратив се заменя с един по-умерен, по-културен наратив, разбира се, оставащ в рамките на червената парадигма – все пак на нея дължат позициите си.

И макар че част синята интелигенцията е успяла да се позапази като един неформален интелектуален елит, постепенно и официално заел средния слой, като че ли повечето се задоволяват с това трудно постигнато положение. Някои дори припяваха на властта. повтаряйки официалните опорни точки, често без да им вярват. А повечето просто избягваха темата. За предишното време се говореше само в затворен семеен кръг. Но малцина са имали мотиви да го описват в литературни произведения – шансът да бъдат публикувани при цензурата, наложена от писателите- „коньовичари“, заели ръководните позиции, е минимален – те няма да позволят на някого да опори техния наратив, като предложи алтернативен особено ако е по убедителен. А и „сините“ се бояха, че така може да загубят и малкото, което са си издействали. А имат семейство то трябваше да се издържа, няма време за „излишен труд“. Голяма част, вместо да пишат, се занимаваха с преводи. И когато колега ми бе споделил, че бил на научна конференция в Почивния дом на Съюза на писателите (на спирка „Писател“, гр. Варна), за пръв път се доближил до тези среди, открил с изненада, че преводачите са много по-образовани и възпитани от писателите, не бях изненадан.

И постепенно поколението живяло, преди 1944 г. си отиде, без да остави значими произведения за живота на градския (културен и друг) елит тогава.

А следващото поколение сини е облечено от пропагандата с „червения“ наратив, а както казахме, то не се е и занимавало с хуманитарната и обществена сфери, няма сериозни познания там, започнало е да гради кариера в друга област и постепенно синият квазиетнос се разводни, старото поколение остаря и си отиде, младото се вписа (адаптира) в либерализиращата се система.

Не бива да изключваме и известна завист и ревност от страна на синята интелигенция към П. Константинов, особено сред хуманитарната интелигенция. Писателите смятаха, че са по-добри като писатели от него, историците и социолозите – че е дилетант. Но те не са опитали, защото са били убедени,

---

¹⁰ Тук читателят може да си направи тест. Ако четейки тези редове, му стане неприятно – клони към червения квазиетнос. Повечето такива, често без реални причини, се чувстват солидарни с всичко направено от техните, и възприемат всеки неудобен за ТСС факт като атака срещу личността им.

че няма да им се даде шанс да успеят, постъпили са разумно. А той, неразумният, дори шантавият, е успял, значи можело! А от това не им става приятно. Нямаше ли, ако и те бяха опитали да напиша дори много по качествени неща? Вероятно. Познавах десетки, които бяха убедени че биха написали много по-качествени „задочни репортажи“ от Г. Марков, и някои от тях са били прави. Обясняваха: „Нямаше как да емигрирам, имам семейство, деца“. Защо да се занимавам с нещо без перспективи“. Но това само са оправдания.

Като самозащита те изказваха съмнение, че Константинов е успял, „защото се е продал“, някои с нетърпение чакаха да видят дали няма да се появи в списъците на сътрудниците на ДС. Но бяха разочаровани. И сама със съществуването си той караше някои да се чувстват неудобно – значи е можело, опитал се и успял, а ние не се опитахме. А можехме да напишем и по добри романи спо ярки характери, без мелодраматизъм. Това също е сред причините някои сини критици да не коментират П. Константинов. Но вместо да тъгуват за опропадени кариери, загубените младост и мечти, поне да кажат писмено позициите си за романите на Константинов.

Разбира се, част от сините с радост приеха трудовете на П. Константинов, идваха на представянето на книгите му, искаха автограф, поздравяваха го. Но не бяха професионални критици, кариерата им бе в други области.

П. Константинов - „невъзможният“, но „възможен“

И така може да се очаква, че хубава литература, описваща живота на буржоазния, основно софийски, градски елит в периода преди 9.9. може да произведат хора от образования градски културен елит, които добре го познават. А за да са живели сред него, това би трябвало да са лица от стария образован градски културен елит, родени преди 1925–1930 г. Но част от тях са мачкани в периода на репресиите, уплашени, обезверени. А И както споменах в периода преди 1965–1970 г. при голямата цензура и при доминирането в литературните среди на „писателите-коньовичари“ е било ясно, че не само такова произведение няма да се отпечата, а и ще донесе големи неприятности на авторите – уволнение, а може би и изпращане на лагер. Дори когато тази практика е станала рядкост, сините все още са били под влияние на „остатъчния образ“ от времето на репресиите. За такава литература биха помислили само след 1980 г., когато родените преди 1920 г. са амортизирани, остарели,....

Излиза че възможните автори би трябвало да са родени между 1920 г. и 1930 г., но освен това и да имат силна мотивация да пишат. И разбира се, да имат и известен талант и опит в писането. И да са си създали авторитет като автори, но и без да са силно свързани в творчеството си с червения наратив. Трудно може да се очаква писатели, доскоро потвърждавали в творчеството си официалните опорни точки, да се обърнат на 180 градуса. А за да са наложили се и издавани, се предполага, че са членове на Съюза на писателите, все още пълен с „коньовичари“. Желателно е и да не са били финансово зависими от литературните среди. Но за последното би трябвало да са се утвърдили в друга, неидеологическа област. А за „син“ това изискваше доста

труд и време – кога тогава да пишат! И като че излиза, че не е възможно да се появят лица, отговарящи на всички споменати изисквания.

Но ето – П. Константинов е такъв „невъзможен“.

Известно е шеговитото изказване, приписвано на Айнщайн: „Всички знаят, че нещо е невъзможно, но се намира някой (умен) луд, който не знае това и прави откритието“. В случая е: „всички знаят, че нещо е невъзможно, но се намира някой умен луд, който не знае това, живее във въображаемия си свят, опитва се и успява“. Така и се случват и „невъзможни“ неща.

На всички е „известно“, че по време на ТСС, в периода преди 1970 г. когато „класовия подход“ при назначаване на кадри, особено на важни длъжности, се спазва стриктно, не е възможно човек с буржоазен произход да бъде назначен на важно (идеологическо или икономическо) място, дори на дребна длъжност¹¹. (Освен ако е бил сътрудник на ДС). Камо ли в армията и то с чин. Още по невъзможно е за лице от род, свързан с финансовия или политически елит преди 9.9.1944. (а в рода му има и „буржоазен“ министър и придворна дама). Но Константинов, търси място където патриотизма му ще се цени и ще може да се изявява, армията безспорно е такава. И въпреки че „всички знаят“ че е невъзможно в армията да се назначи лице с неговата биография той, уверен в себе си и знанията си, пробва и чудото става.

В армията не върви да работят само слабо подготвени рабфаковци, макар и „наши хора“ – има нужда и от способни и работливи лекари, като П. Константинов. И се е намерил някой умен офицер от строителни войски (все пак не е бойно поделение), който е оценил знанията и амбицията му го е взел като военен лекар. А вече попаднал в системата, ако си работлив и способен, е по-лесно да се издигнеш. Кое то става и с П. Константинов.

Мои близки са ми разказвали, че той още като малък е бил с развинута фантазия и дори понякога е развивал дотолкова фантазиите си, че се е вживявал в тях. И са очаквали да стане писател. Но политическите събития са забавили това – отначало е хвърлял всички усилия, за да се утвърди като военен лекар. Не е споменавал дали е писал за „чекмеджето“, но предполагам, че много идеи са били отдавна в главата му. И започва да пише в подходяща особено за военно издателство, патриотична и историческа ниша.

---

¹¹ Във вече по-либералната 1977 г. след следването бях разпределен в Изчислителния център на Държавния комитет за планиране. Но след проучване от „отдел кадри“ не бях назначен. И то въпреки че родът ми не е свързан с финансовия или политически елит преди 9.9.1944 г., а включва интелектуалци, лекари, учени. Доколкото разбрах, една „коньовичарка“ – началничка на майка ми, въпреки че я ценеше като работник, не е успяла да преодолее червената си подсъзнателна нагласа и не е дала положителна препоръка. Разбираемо е, все пак Държавният комитет за планиране е учреждение с държавни тайни, а и завеждащият Личен състав е бил също „коньовичар“. Но пък (виж Бел.9) нямаше пречки, след като спечелих конкурса за аспирантура, да стана докторант в „идеологически институт“ –ИФ- БАН. Наистина, тогава големите идеолози вече бяха в институти на БКП (АОНСУ и др.), там заплатите бяха по- големи, и в БАН оставаха по-академичните учени.

Тя му е много близка – като дете е получил силно патриотично възпитание, характерно за времето. Основен девиз е бил „Бог, Цар, Отечество“ и това е запазил в съзнанието си. И пробива. Но въпреки че преди 10.11. 1989 г. издава доста книги, демонстративно не кандидатства в Съюза на писателите. Няма и нужда – вече е известен, не търси пост в литературната област, а битовите привилегии, които Съюзът на писателите дава, ги имат и военните.

И съзнавайки, че в българската литература има сравнително малко произведения за съдбата на средната класа, формирала се в периода до 9.9. 1944 г., П. Константинов си поставя за цел да запълни тази пропаст. И след 10.11. 1989 доразвива произведенията си като предлага един, дълго време силно потискан в подсъзнанието му, син наратив. И не само в художествената литература, а и в историята, народопсихологията. Поставя си свръхзадача, която е по силите на голяма група интелектуалци – писатели, историци, социолози, философи. Чувства я като призвание – „Кой ако не аз“. А вече не е млад, приближава и прехвърля 70. И бърза, докато има сили, понякога действа на едро, често не прецизира дребни детайли, за да даде общата насока – да изложи и защити наратива на средата, в която е отраснал! И доколко можа, издаде значими произведения.

Той е подходящ за задачата също така и защото при него липсва озлоблението на дълго потисканите „сини“, убедени, че „социализмът им е провалил живота“ и затова не присъства желанието за реванш. Все пак е успял, реализирал се е в системата, и то без да е бил част от нея. Така може да изложи алтернативни на нейните наративи, без да минава в другата крайност – пълно отричане. **Целта му е само да каже много, досега премълчани, истини**, да реабилитира важни и за него и за България неща, неоснователно отхвърляни или позабравени.

Възпитан в силно патриотичен дух, той бе истински патриот, но не като кресливите псевдопатриоти, повтарящи „България над всичко“, а „България преди всичко“. Той държеше **винаги, за всичко, първо да гледаме националните интереси**. Затова, за разлика от някои фалшиви патриоти, подкрепяше влизането ни в НАТО и ЕС, защото бе убеден, че това **Е** от националните ни интереси. И вероятно не случайно се бе насочил към армията – там патриотизмът бе важен елемент. И с много упоритост Константинов успя още преди 10.11. 1989 да реабилитира „буржоазните военни маршове“ като „Велик е нашия войник“ и др.. Беше самоуверен, по военному стегнат, строен, представителен, респектираш.

Огромна бе дейността му с „Мати Болгария“¹² в защита на българите в чужбина (Бесарабия, Македония, Сърбия, Румъния, Молдова...), но тук нямам възможност да се спра на нея. Той наложи темата, доказва значимостта ѝ.

Прекарал детството сред близки на монархията среди, става убеден монархист. Предвид либералния си и демократичен дух нямах симпатия към монархията и спорех с него. Но наскоро случилата се смърт на английската

---

¹² Виж и Биографична бележка за д-р Петър Константинов в статията на С. Борисова в този сборник

кралица и реакцията на обществото на нея ме накара да се замисля. Имало е нещо вярно в тезата му, че монархията дава стабилност, сплотява, кралят става символ и обединител на нацията.

На концертите на „Мати България“ пред пълната зала редовно правеше малка провокация. Сред патриотичните песни и маршове дикторът съобщава „следваща песен – Горда Стара планина.“ Изпълнението започва, хората слушат, но никой не става – че защо да ставаме на една от многото песни. Не стават и защото повечето вече знаят, че в края ще бъде обявата: „А сега – „Химн на България““. Всички стават на крака и ...слушат „Шуми Марица“, а част от тях и пеят, други ритмично ръкопляскаат. П. Константинов положи много усилия да я върне като химн – толкова пъти като малък я е слушал просълзен. Смееше се на „коњовичарската“ теза, че и химнът, и споменатият в него генерал били „фашистки“. Спореше и с по-грамотни опоненти, казващи, че е заемка от немски марш, казваше че „и в музиката на „Горда Стара планина“ има заемки от еврейска музика! А с „Шуми Марица“ български войници са извоювали героични победи, умирали са.“ Но не успя. Дори част от сините вече не искаха военен марш за химн, времето бе друго. Утехата му бяха пълните зали, заставащи мирно на „Шуми Марица“.

Но за други неща където аргументите му бяха много по-силни успя. Той бе един от първите настоявали за реабилитация на датите „6 септември“ и „22 септември“. На тези дни организираше концерт и произнасяше реч, в която обясняваше подробно значението им. И разбира се, имаше много голяма заслуга за това те да станат празници. Той наложи темата, някой историци я подеха, заедно убедиха общественото мнение и тези дати станаха празнични. П. Константинов бе максималист и положи много усилия един от тях да замени 3 март като национален празник. Доказваше, че датата „3 март“ не го заслужава и дори е обида за България. Но тук не успя. Както и в опита да върне името „Св.св. Кирил и Методий“ на основния ни храм. Доказваше, че Ал. Невски няма нищо общо и с България и с Българската църква. Обясняваше историческия компромис, довел до това име – как Русия ни го е наложила. Уви, предложенията му се отхвърляха без сериозни аргументи. Но той продължаваше да се бори, до края си.

Бележки за книгата на Д. Ганов

Книгите, посветени на творчеството на П. Константинов, са малко, затова ще споделя някой бележки за книгата на гл. ас. д-р Димитър Ганов („Онтология на случайността“ 2021, София: Парадигма, 156 страници), в която се обсъждат три романа от тетралогията на д-р Петър Константинов „Синият аметист“ – „Прощаване с пролетта“ (1988 г.), „Разпятието“ (2005 г.) и „Булевардът на спомените“ (2011 г.), издадена по проекта. Но заслужава да ѝ се обърне внимание и защото книгата на Ганов ми дава възможност да приложа изложените в частта за квазиетносите идеи.

Книгата на Ганов е написана старателно, амбициозно, с нагласа за дълбоки философски концептуализации. Голяма част от анализите са оригинални и любопитни. И двамата рецензенти (доц. д-р Силвия Борисова и проф.

д-р Мюмюн Тахиров), я оцениха положително и я препоръчаха за печат. Но има някои моменти, които съм задължен да изтъкна, защото явно рецензентите не са ги счели за важни, а за мен СА¹³. За да предпазя някой по-млад и непознат с описвано време читател първосигнално да си създаде невярно впечатление за историческата достоверност на тетралогията. Което по всичко личи е било сред основните цели на Ганов. И доколкото отговорността за издаването е моя дължа тези бележки на читателите на Ганов.

И Ганов и Константинов са убедено в истинността на наратива си. Първият – защото е съществена част и оправдание на възгледите му. Вторият – защото сам е бил свидетел на голяма част от събитията, които описва, а свидетели на останалите са били негови близки и познати. Основава се на родовата си памет. И е воден от силното желание да каже някои доскоро премълчавани истини, да реабилитира цели слоеве от обществото, несправедливо пренебрегвани и дори низвергнати, а заслугите им – подценявани.

От текста на книгата си личи че дискутираната серия книги на П. Константинов е била провокиращо предизвикателство за Ганов. Защото изложението от Константинов наротив рязко се различава от наратива, станал част от възгледите на Ганов. И събужда у Ганов желание да го унищожи или поне унижи и компрометира. Може би го дразни дори с това, че Константинов спокойно и талантливо дава един доста убедителен наротив за важни периоди от Българската по-нова история. Който разчупва идеологическите шампи, които за дълъг период бяха силово налагани и в литературата ни и в киното. Шампи на които Ганов симпатизира и днес и е убеден че са правдиви. Станали са част от него, от мирогледа му.

И Ганов не случайно слага характерни за този наротив изрази в наклонен шрифт, и заявява че така демонстрира „*ирония, а понякога гняв*“. Ирония, защото с това се опитва да принизи и осмее постановките на Константинов. И гняв, защото те контрастират с неговия левичарски наротив, близък до конювичарския¹⁴. Ясно е, че изрази като „*от добро семейство*“, „*добър произход*“¹⁵ дразнят и комплексират лица, които усещат, че при липсата на добро възпитание (първите 7 години) няма как да попаднат в тази заслужено

---

¹³ За да избегна погрешни изводи пояснявам: аз бях ръководител на проекта по който бе финансирана книгата на Ганов, одобрих издаването, финансирах от проекта рецензиране, отпечатване и хонорование на книгата. При печата се съгласих да се извършат 5-6 коректури, някой заради небрежности на автора или редактора, други – промени, които автора направи в последния момент. Това направих не само от перфекционизъм. И не само поради либералните ми разбирания (не съм съгласен с възгледите ти, но имаш право да ги излагаш, както и аз имам право да ги критикувам аргументирано). А и със съзнанието, че книгата, дори съдържаща тенденциозна и едностранна сектантска критика, все пак дава на читателите си относително ярна интерпретация на съдържанието на критикуваната книга. И ще запали любопитството им.

¹⁴ За мен постановките му са смесица от болшеvizъм, троцкизъм и анархизъм.

¹⁵ Забавно е че след като утвърдиха властта си и червените ги въведеха, като „от добро семейство“ означаваше „наши верни хора“, „родители – партийни членове“, а „добър произход“ – „от работническо или от бедно селско семейство“

уважавана в наратива на Константинов категория. За описания в Т.1 „Оформяне на градска средна класа“ „горен слой“ дълг към Царя и Отечеството е бил наистина сплотяващ обществото момент. И тези хора наистина са чувствали, че България остава *бездомна* и *осиротяла* след кончината на *Негово Величество*. И тази нагласа се е предала и на малкия Петър Константинов. А и на повечето от момчетата с които е общувал. На какво основание Ганов, който не е свързан с тези среди иска да ги осмива? Да не би да е от коньовичарски комплекс, че и родителите му не са имали нещо общо с тези среди?

Ганов се прави че не знае, но и аз и мои познати сме чували за доста лица които след 9.9. с риск за живота си са се опитвали да избягат за да отидат в *свят, където продължават да уважават ценностите, в които са възпитани*. А няколко и лично познавам. Ако Ганов токова не харесва това че тук вече Наратива на Константинов все повече се налага, а коньовичарския губи, може свободно, без риск за живота му, да отиде на място където *„продължават да уважават ценностите“* му – Северна Корея например.

Ганов добре осъзнава наратива на Константиновите романи не само за събитията преди 9.9. 1944, а и за тези веднага след 9.9. и го концентрира в едно изречение : „Поради всичко това е изключително любопитно как се въвеждат в наратива и се обосновават колективните мисловни нагласи, съгласно които е предконвенционално подразбиращо се, че на 9.09.1944 г. в България настъпва зловеща социално-политическа *промяна*, изразяваща се в тотален *грабеж*, унищожаване на *елита*, ликвидиране на постиженията на *демократията, национално предателство*“. Но „изключително любопитно“ е меко казано защото Ганов разбира, че наратива се „въвежда“ успешно и един непредубеден читател ще чете тетралогията с интерес. И може да реши, че наратива на Константинов е убедителен. И че е много по вероятно е нещата да са били така както Константинов ги описва. И наистина образования читател, запознат с произведения на известни, основно европейски, автори бързо осъзнава че както в техните страни така и в България в периода на начално натрупване на капитали и оформяне на икономически и интелектуален буржоазен елит има сходни моменти. И това е естествено. Но дълго време думата „буржоазия“ (заедно с „капитализъм“) имаше негативно звучене, а позитивно беше само при „великата френска *буржоазна* революция“ или „американската *буржоазна* революция“. Но читателя на Константинов осъзнава че „буржоата“ са нормални хора, повечето добри, е някои по умни, други не толкова, някои по честни, други не толкова. Но хора, като него и неговите познати и приятели. Общото е че са успели да си създадат някакво прилично положение и то в преобладаващото число случаи честно, заслужено с мисъл и труд. И повечето от „буржоазните“ герои са убедителни и симпатични за читателя. Дори понякога си мисли, че ако бе в тяхното положение и той би постъпил като тях.

Ганов осъзнава това но не може да се примири с него. И възприема тетралогията с гняв, като заплаха – света и героите на Константинов разклащат

твърдите идеологически позиции и оценки на Ганов. Ако ги признае за достоверни ще изпадне в когнитивен дисонанс, убежденията и възгледите му ще се разклатят¹⁶. И е убеден, че това не бива да се допуска.

И Ганов търси нещо да се хване, за да разруши позитивния образ на „Буржоазията“, убедително показан от Константинов, да понижи книгите му. Но не открива нещо в общата картина на описваните събития и в тяхното развитие. Единственото по глобално събитие е т.н. „Народен съд“. Но дори „червени“ автори признават, някой само с половин уста, че е бил „престараване“ и по голямата част от убитите не са заслужавали такава съдба. (Да не говорим, че част от тях първо са били убити, а после осъдени) Няма съществени пропуски и в изграждането на характерите на героите на Константинов. И като не може да понижи литературните качества на романите на Константинов и достоверността им – в глобален план те дават реалистична картина на описваните събития – Ганов дребнаво се захваща с детайлите. Това е досадно, но показателно за силната му амбиция да опровергае Константинов.

Но да се оценява литературно произведение с критерии към научна статия по история е крайно некоректно. И само показва липса на други аргументи. Би имало някакво основание само ако става дума за глобална оценка на събитията¹⁷ или ако героите са напълно несъответстващи на епохата. Ако сме честни – дребни, а понякога и по едри, неточности има в повечето исторически романи, включително и световно признати шедеври. Такива има и в книгите на Вазов, и на Талев и на Сенкевич, на Толстой..., но това не намалява литературните им качества. И се считат че в глобален план коректно дават духа на времето, което описват. Много историци, с аргументи посочват немалко неточности, и то съвсем не дребни и във „Време разделно“, но романът си е завоювал слава на шедевър. Същите историци споменават за подобни моменти и в произведенията на Хайтов.

Има много неточности, и то съвсем не малки, и в романите излагащи наратива на Ганов. Ако някой се захване ще открие още много такива. Но едва ли някой ще се заеме с това, не само защото е досадно, но и защото не е нужно, вече, дори и от младото поколение червени е отхвърлена цялостната представа давана от този наратив.

---

¹⁶ Тук, се появява една честа логическа грешка "Argumentum ad consequentiam", в Негативна форма:

„(ако Р, то Q) е вярно! Но Q не ми харесва. Следователно Р не е вярно.“

В случая: „Ако призная, че романите на Константинов са исторически достоверни ще излезе че съм имал погрешни възгледи, че съм демонизирал добри и полезни за страната ми хора, убити без основание от хора на които симпатизирам и идеите им са ми близки. Това би ме направило лош пред очите ми, което няма да ми е приятно! „Следователно!!?“: „романите на Константинов НЕ са исторически достоверни“.

¹⁷ В статията ми „Васил Берон – живот посветен на българската наука и просвета“ от този сборник споменавам за такъв случай – романи, придобили слава и популярност сред неисторици, внушават и налагат исторически неверни изводи – силно надценено значение на въстанията за историята на България.

Тетралогията е литература в която много от героите имат конкретни, познавани от Константинов прообрази. Може би, за да не стане очевидно кой е прообраза, да е решил да смени професията на един важен персонаж и му е допаднала идеята героят му да е съдия. Бързайки може да не е проверил имало ли е такива сред убитите от така наречения „Народен съд“. Допускам че е чувал от околните си за такъв. Възможно е да и е имало, но да е отбелязан с друга професия. Но и наистина да е нямало това с нищо не променя нито драматизма на описваните събития, нито тяхната реалистичност нито правдивостта на образа и личността на героя – почтен, образован и достоен човек, служил вярно на родината си. Но убит от фанатични или озлобени хора.¹⁸ наложени на власт от окупационни сили

Вече и червени историци признават, че т. н. „Народен съд“ е имал цел да се легализират репресиите над управлявалите в периода 1941 – 9.9. 1944. Официално обвинението е било за въвличането на България на страната на Тристранния пакт. Изобщо не смятам политиците ни преди 1944 г. за безгрешни, мога да посоча десетки техни гафове, част и от „синя“ позиция. Но справедливостта изисква те да се оценяват с еднакви критерии с други политици от сходни времена.

По скромни данни от над 11 000 подведени под отговорност в т. н. „Народен съд“ са издадени над 9000 присъди, като на смърт са осъдени над 2700¹⁹(част вече убити). Престараването е явно, ясно е че целта е била оправдаване постфактум, чрез незаконен съд,²⁰ на вече извършените убийства. За сравнение: В Нюрнбергския процес са съдени 24 (двадесет и четири), от които 12 (дванадесет) са осъдените на „Смърт чрез обесване“.

И ако сме последователни и съдим с критериите на т. н. „Народен съд“ би трябвало да бъдат разстреляни и повечето държавни ръководители след 1944. г. Начело с Георги Димитров – за национално предателство, дори само за позицията и действията му за Македония (отродяване на значителен брой от собствените си граждани; подаряване на името и костите на Гоце Делчев, като и целия архив на Македонския научен институт на Скопие. Премълчаване на сръбските репресии над българи в Македония. И др.). А други– за няколкото фалита на държавата, за предаването на златния запас и архива ни

---

¹⁸ Тук Константинов използва една популярна легенда, част от синия наратив – син на убит от „комунистите“ разпознава по часовника на баща си убиеца му. И дори я дава в смекчен вариант – преди да бъде убит бащата **подарява** часовника си на палача си. Сред сините легендата е различна – убиеца е и мародер и взема часовника от ръката на убития. Коего, съдейки дори и от случая с Р. Алексиев, където убийците все пак са пишещи хора, вероятно е било много по честия случай, когато убийците са малограмотни и озлобени неудачници, доскоро бедни. Но при някои се появява и друг момент – гузен че е убил невинен човек, палача е помагал на сина на убития.

¹⁹ Тук нарочно давам приблизителни числа – за да стимулирам, особено по-младите читатели да се запознаят с темата, важно е да са информирани, а вече има от къде.

²⁰ Според Търновска конституция извънредни съдилища, като т.н. „Народен съд“ не се допускат, а тя все още е действала

на СССР, за предложението да изчезнем като държава и станем част от СССР, за крайно неизгодни икономически решения и договори ... А след 1980 – и за корупция и то в огромни размери.

Да не забравяме, че Съюза с Германия е бил традиционен много преди Хитлер да дойде на власт там. Има много лекари, инженери, архитекти и др. учили там, включително и повечето споменати в сборника лица от рода Берон. Икономическите ни отношения са били добри и взаимно изгодни. Германия тогава е демонстрира военна и икономическа мощ и никой не е подозирал че ще нападне съюзника си СССР. И често нарочно се пропуска, че **когато официално се съюзяваме с Германия СССР вече е бил неин съюзник.**²¹ И щом дамгосваме подкрепилите съюза с Германия би трябвало да наричаме и Сталин „фашист“. А както той е пращал официални поздравии до Хитлер, така са правили и наши политици по това време. И са получили Добруджа и Македония, това е изглеждало много добра сделка. Лесно се говори и осъжда постфактум.

Историците дискутират за броя на жертвите на комунистическия терор и се посочват различни числа. В доклад пред конференция напечатан в „Портал "Култура““ (<https://kultura.bg/web/спорът-за-9-септември/>) Михаил Груев (преподавател в Катедрата по история на България в Историческия факултет на Софийския университет) прави обзор и твърди че най-ниското число дадено в изследване на Александър Везенков е под 9 хиляди души, което е и най-ниското число, давано в съществуващата литература. Но отбелязва и че „червения“ академик Мито Исусов е писал за 18 000. Самият Груев е щудирал Държавен вестник и е открил сигурни 2860, без да се броят споменатите от „Народния съд“. Така че да се говори за *Несъществуващите репресии* е доста нагло. Явно спасяването на наратива е по-важно за Ганов от истината. Но тя рано или късно става обществено достояние и само шепа сектанти пак ще я отричат.

Както вече споменах след 1989г. Константинов се заема със задача, която не е по силите и на много по млад и здрав човек. И за кратък срок пише доста романи и научни изследвания по история, народопсихологията, изкуствознание. Но, осъзнавайки че няма да има сили за всичко, минава 70 години, за да смогне дава генералната обща насока на наратива на средата му, и не отделя малкото останало му време да изглади в романите си несъществени моменти. Често се основава само на паметта си, без щателна проверка. Бързайки книгата да излезе работи понякога и без професионален редактор. И вероятно това е причина за някои неточности амбициозно и гръмка дадени от Ганов. Искан е да покаже че героят му знае френски но има печатна грешка, която Ганов раздува до генерални изводи. Но истината е че хора като героя са зна-

---

²¹ Част от сини наратив е и разказа как преди нападението над СССР „комунистите“ се радвали на победите на съюзниците си националСОЦИАЛИСТИ, хвалили са се гордо – „превземехме (ние социалистите приятели с Хитлер)...“. Споменават се и писмени свидетелства, но не ми е задача да ги търся за тези бележки.

ели добре чужди езици и са ги ползвали. Докато Конъвичарите са били малограмотни. И ядосани от слабите си оценки в училище една от първите им задачи след като идват на власт (освен арестите, убийствата и кражбите) е Правописната реформа на българския език от 27 февруари 1945 г. наложена въпреки че дори назначената от правителството на Отечествения фронт комисия не я одобрява. Някои промени са разумни, например махането на паразитното „ъ“ в края на думата. Но за „буржоазни“ т.е. трудно разбираеми от „народа“ се обявяват и махат и полезни букви. С което вместо да се борят с неграмотността на поддържащите ги, променят правописа да е удобен за малограмотните. (Има хипотеза че скритата цел е била и българския правопис да стане по близък до руския.)

Ганов с основание сравнява труда на Константинов с „Тютюн“. те са близки и по герои и по време. Но при Константинов е по-слаб негативния дух към „капитализма“, може би засилен от Д. Димов поради нагласите на времето.

С основание Ганов споменава и Д-р Живаго като добър аналог – така е. Но Пастернак пише ръкописи по време на една жестока диктатура и дори в тях си налага известна самоцензура. А и все пак е повлиян от масово налагания болшевишки наратив – капиталиста Комаровский е несимпатичен образ²². Преимуществото на Константинов е че последните части са писани при липса на цензура и няма нужда от самоцензура. И при него бизнесмените са нормални хора, няма преднамерена или скрита антипатия. Но не заема крайна позиция и за останалите герои. И дори Ганов в книгата си твърди, че Чапай е „един от най-интересните персонажи“ в „Синият аметист“.

Но аз ще направя друга аналогия. не толкова свързана със историческата достоверност или с литературните качества на произведенията, а с със ситуацията – победилата и получила власт страна налага своя наратив, който политически ѝ е удобен. Загубилите се демонизират, случаи, които не са масови се генерализират, а обичайните се подценяват. Изглежда, че с помощта на властта наратива на победителите ще се наложи. Но се появява произведение – добре защитаващо наратива на загубилите. И се оказва че то е по реалистични и читателя му вярва повече, отколкото на поръчаните от победителите произведения.

Говора за романа „Отнесени от вихъра“. И той, както романите на Константинов, се основава на спомените на хора от загубилите, някои дори смачкани, но отстояващи възгледите си. И успява да даде убедителен алтернативен поглед на събитията.

Ще посоча още една принципен момент – спорейки с наратива на Константинов Ганов често използва като аргументи постановки на автори, споделящи неговия наратив или близки до него. Става порочен кръг. Естествено е

²² Такав е и в американско-италианския филм от 1965 година, добре изигран от Род Стайгър. Но в направения след промените (и преди цензурата на Путинската клика) руски сериал е изигран от по-симпатичния Олег Янковский (играл предимно положителни образи) и е нормален, дори чаровен бизнесмен.

и че оценките и интерпретациите им няма да подкрепят Константиновите позиции.²³ И понеже му се иска да са верни ги цитира безкритично.²⁴

В литературата давам мои статии, в които се поставят доста близки до темата въпроси, някои и към червената общност. Съмнявам се че Ганов ще ги прочете и осмисли. Но се надявам по-младите читатели, вече отдалечили се от старите шампи, да намерят полезни и важни идеи, темите и днес са злободневни, а ще са такива и утре.

ЛИТЕРАТУРА

- Табаков, М. 1990. За понятията „ляво“-„дясно“. // *Свободен народ*, бр.116/117.
- Табаков, М. 1991. От комунизъм, през социализъм, към социалдемокрация. // *Демокрация*, бр. 111.
- Табаков, М. 1993. Посттоталитаризмът – зад привидностите и манипулациите. // *Философски изследвания*, Т.2. (Философски концепции за социалната промяна). София, 97-113.
- Табаков, М. 1996. Анатомия на прехода. Движещи сили. Идеологеми и интереси. // *Философски алтернативи*, бр. 4, 71-86.
- Табаков, М. 1996а. *Отвореното общество и неговите посттоталитарни имитации*. – *Философия, история, хуманизъм*, София. 65-73.
- Табаков, М. 1996б. *Електоралните квазиетноси – опит за психологически анализ*. *Философия и психоанализа*. София, 130–138.
- Табаков, М. 1998. Идеологеми, пристрастия, митове при анализите на социалната промяна. // *Социалните науки и социалната промяна в България*. София, 67-75.
- Табаков, М. 2006. Ляво-десни парадокси в пост ляво тоталитарно общество. // *Политическата мисъл на XX век-поуки за България*. София: Авангард-Прима, 97-108.
- Табаков, М. 2010. За образа на философията сред други научни и културни общности. // *Философски изследвания*. София: „Българи“, 17-24.
- Табаков, М. 2015. Марксизмът след рухването на системата (логически поглед отстрани). // *Философски алтернативи*, бр. 1, 5–22.
- Табаков, М. 2015б. Марксизмът след рухването на системата – логически поглед отстрани (част 2) // *Философски алтернативи*, бр. 2, 80–104.
- Табаков, М. 2015в. Марксизмът след рухването на системата (логически поглед отстрани) (част 3) // *Философски алтернативи* – 5/2015 стр.156-177.
- Табаков, М. 2018. Психологически трудности на левите ни идеолози// *Философски алтернативи* – 3/2018, стр. 72-83.
- Tabakov, M. 1992. *Paradoxes of Post-Totalitarianism or what Bzezinsky has omitted*. *Philosophy and power*, Sofia, 205–211.

²³ По крайните „сини“ ще кажат – „червените толкова изопачиха историята че не можем да им вярваме и сега“. И ще имат немалко основание. Останалите ще прескочат дребните заяждания, като несъществени. И само съмишленици на Ганов ще са доволни, но май книгата му е предназначена основно за такива.

²⁴ Пак "Argumentum ad consequentiam", но в позитивна форма“ „Ако тези публикации са верни ще мога да посоча неточности на Константинов. Аз искам да посоча неточност на Константинов. Следователно тези публикации „са верни“.

СИЛВИЯ БОРИСОВА *

ВЕЧЕН КАЛЕНДАР НА ЦЕННОСТНИТЕ УСТОИ

Abstract: The article presents the philosophical views of two contemporary Bulgarian authors, Lilia Gurova and Sergey Gherdjikov, regarding the problem of scientific explanation. Their two conceptions are analyzed in terms of their mutual similarities and differences, as well as certain advantages and disadvantages their respective views comprise in the discussion on the problem of scientific explanation. The aim is to lend a degree of cohesion to the fragmented Bulgarian literature related to the issue of scientific explanation.

Keywords: science; explanation; normativism; descriptivism; reductionism; inferentialism.

1. Биографична бележка за д-р Петър Константинов

Професор д-р Петър Константинов Стоянов е виден български писател, лекар, историк, публицист, икономист, общественик и дарител, един от основателите и председател на Общонародното сдружение „Мати България“, председател на Националния комитет за защита правата на българите извън сегашните граници на България и на Националния комитет за защита на историческата истина в България. Роден е на 1 август 1928 г. в Града на розите в семейството на инженера Константин Стоянов – син на Христо Хаджистоянов, брат на изтъкнатия българския лекар енциклопедист Васил Берон (1824–1929; вж. Бъчварова, Бъчваров 1993: 197, 2.а.1.), и съпругата му Мария Коева, потомка на известната казанлъшка розотърговска фамилия Шипкови.

Завършва медицина, а след това и Висшия икономически институт в София, специалност Политическа икономия. Специализира вътрешни болести, кардиология и ревматология в София и Грайфсвалд, Германия. В периода 1952–1984 г. практикува като лекар в системата на Министерството на транспорта, Главното управление на Строителните войски и Клиниката по вътрешни болести и терапия при Медицинската академия в София.

Сдружение „Мати България“, чийто двигател е именно неспирният плам на Константинов, е първата общонародна организация след демократичните промени, която осъществява интензивно просветителско дело по съхранение и разпространение на духа на българския народ, народните традиции и историческата памет на българите у нас и в чужбина. През 2006 г. към сдружението вече има създадени 78 комитета на всички континенти – във всички големи градове в света със значителна българска емиграция (вж. Константинов 2014: 448). Като председател на Националния комитет за защита правата на българите извън сегашните граници на България и на Националния комитет за защита на историческата истина в България – дъщерни организации към „Мати България“, Петър Константинов взема активно участие в обществения живот и съдейства за формиране на действащо гражданско общество в страната ни.

---

* Доцент д-р в ИФС –БАН; sylvia.borissova@gmail.com

Към богатата биография на проф. д-р Петър Константинов в сферата на културата е редно да се добави и създаденият от него вестник „Българска нация“, основан през 1995 г., на който той е главен редактор. Писателят е носител на литературната награда „Димитър Димов“ за 2006 г., а на 30 юли 2009 г. е удостоен със званието „Почетен гражданин на Казанлък“.

Съпругата му Мариана Станева също е лекарка; синът им Константин (вж. пак там) поема по професионалния път на родителите си и понастоящем е кардиолог в София. Житейският път на лекаря писател и радетел за ценностите на българското завършва след тежко боледуване в София на 12 юни 2011 г.

На светлото дело на Константинов – „Мати България“, независимата организация, бореца се за възстановяване и съхраняване на българското народно съзнание и изконните ценности, традиции и интереси на българите у нас и по широкия свят – е кръстено едно от основните училища в Казанлък.

Писаното му творчество се побира в над тридесет книги, от които: петнадесет романа; около тридесет повести и разкази; художествена публицистика; културологични и изкуствоведски томове. Оставил е над 200 научни труда в областта на медицината, изкуството, политическата икономия и историята и около две хиляди публикации в периодичния печат.

По-известни негови художествени, етнографски, исторически и изкуствоведски томове са: „Предание от изчезналия град“ (1981), „Хаджи Адем“ (1969), „Черкезките хълмове“ (1967), „Времето на майсторите“ (1979), тетралогията „Синият аметист“ (романите „Изгревът“, 1982; „Прощаване с пролетта“, 1988; „Разпятието“, 2005; „Булевардът на спомените“, 2011), „История на България с премълчавани исторически факти (681–2001)“ (2001), „Съкровищата на България“ (2000), „Съкровищата на Европа“ (1988), „Съкровищата на света“ (2006).

Повечето му книги са претърпели по няколко издания и са превеждани на английски, полски, руски и шведски езици.

2. „Вечният бог“: кръговата символика на българските вярвания, празници и обичаи

В хуманитарното и социално-научното творчество на Петър Константинов се наблюдава един постоянен кръг от изследователски проблеми, посветен на българското народно творчество в неговите разновидни изящни и приложни художествени форми, с особен акцент върху епохата Българското възраждане; на личността на майстора-занаятчия; на българските вярвания, празници и обичаи; на розата и розовото масло като културно-естетически символи на българското. Без да е специалист в хуманитарните и социалните науки – а може би тъкмо поради тази причина, – Константинов съумява да извлече от всички тези теми дестилат на народните традиции, ценности, дух и душа, предназначен за идните поколения и за българската диаспора. Дори и без специфичната за тези научни области терминология, авторът обхваща пунктуално и образно ред същностни културно-антропологически, социологически, етнологически, народопсихологически, етически, аксиологически и

художествено- и приложно-естетически аспекти на българското. И този дестилат се изразява в неразривната връзка между народното творчество, изкуството и една есенциална естетика на радостта; в една естетика и етика на личността, в своеобразна аксиология на българина; и в последна сметка в една естетика на празника: в онази континуалност на миговете и дните на празнуване на живота, духа и благоденствието.

Промислянето от Константинов на българския календар в аксиологически контекст хвърля естествена светлина върху българските вярвания, празници, обичаи и занаятчийство, съдбовно-онтологичния възел на Българското възраждане, фигурата на майстора-занаятчия – дава така важния ключ към ценностните устои на българското. Книгата „Вечният Бог“ (Константинов 2014б) е основният труд на лекаря писател, посветен на българските вярвания, празници и обичаи: на духовните висини в българския бит, на духовния живот на народа ни в неговите изконни и съкровени прояви, вече второ хилядолетие определящи основните черти от народния характер, религиозен мироглед, обредите и традициите му, съхранени в народните празници; на „магмата на народната душа“, на стихииите, които я водят в света – земята, небето, огъня...

Коледа, Сурваки, Водици, Бабинден, Трифон Зарезан, Поклади, Керкери, Благовест, Лазарица, Цветница, Великден, Гергьовден, Нестинари, Спасовден, Видовден, Еньовден, Горещниците, Герман, Димитровден, Никулден, българската Задушница, Съборите, розалиите – са представени не само като многобагрена и дълбоко емоционална традиция, озарявала житието и битието на българина и в най-затънтените краища на земята ни, но са потърсени и в далечните етнически корени на тази душевност. „Вечният Бог“ представлява един увлекателен обзор на празничния и игровия живот в дните на много български поколения, успели именно през тази естетика на празника да съхранят народностното съзнание въпреки изпитания на българската историческа съдба¹. Култът към предците, поверията, митологичните същества превръщат религията и фолклора ни в пълнокръвен и изпълнен с цвят и живот свят, който при всичката си фантастичност разкрива на съвременните българи напълно реалистичните нишки на продължение, съзидание и развитие.

Книгата „Сказание за долината на розите“ (Константинов 2014д/1983) от своя страна обръща специално внимание върху базисни културно-естети-

---

¹ Ако за Ханс-Георг Гадамер (Гадамер 2000) празникът и играта са дисконтинуитети, или разриви в континуитета на историчността, „излишък“ спрямо непрекъснатия ход на историята, то по много точното наблюдение на Ангел Игов „излишно е онова, което не ни трябва. Но това, че не ни трябва, не е насыщно необходимо, означава, че то е потенциално богатство, че носи в себе си възможности, които да допринесат за собственото ни добруване по неочакван начин“ (Игов 2018). Тази „излишност“ на празничното битие при Константинов добива статута на убежище и убежна точка на съхраняване на ценностите и народностната душа на българина; тъкмо обратно на Гадамеровата концепция за празника, „излишъкът“ – дар е континуитетът, сторил възможно съхраняването на българските вярвания, традиции и дух.

чески символи на българското. Посветена на възрожденската епоха, тя предлага систематизирано представяне на историята на розата и възрожденските процеси в просветата, на духовните борби и културния живот в Казанлъшката долина. През разказа за розата, включващ нейната история, митология, мистификации оригиналното Петър-Константиново „Сказание“ съумява да проследи влиянието на особената етническа, битова, социално-политическа и икономическа обстановка върху протичането на възрожденските явления, като не подминава и занаятите, свързани с розата – от отглеждането на рози и розоберството през розоваренето до търговията с рози, парфюмерийното и сладкарското изкуства и бизнес.

В статията си „Народните традиции“ (Константинов 2014г: 215–219) писателят се връща към по-общ обзор на българските вярвания, празници и обичаи в техните етнологически, културно-антропологически, теологически, етически и приложно-естетически аспекти: „Нямам намерение да интерпретирам традицията като литературна, архитектурна или духовна категория. Думата ми е за онзи необятен свят, в който в продължение на столетия създаваше духовния ни живот **и заедно с езика и вярата спаси народа ни от унищожение**“ (пак там: 215; подч. м. – С. Б.). По наблюденията на Константинов народните традиции са здраво свързани с най-демократичните черти на народа ни. Тъкмо поради това през всички столетия традициите в духовния живот на народа са били не само устои на народното съзнание, но и школа за нравствено усъвършенстване на българина. Писателят се позовава на социологически проучвания, които сочат, че „тъкмо в епохата на научно-техническата революция, сред индиферентния и безчувствен свят на компютри и роботи, притиснатият от стандартната бетонна архитектура съвременен човек търси все по-често живите сокове и здравите устои на народното наследство като възможност за духовно оцеляване“ (пак там: 218).

Традициите освен всичко са наситени с багри, звук и символи, предават и културно-сетивна общностна и народностна идентичност: на този техен естетически аспект често не се отдава дължимото, докато в трудовете си Константинов му отделя изрично внимание.

Писателят припомня още как едно административно решение, на национално равнище и за дълъг период, може да изличи много по-дълбоки пластове на общественото въздействие на традициите – нравствено-възпитателното и народностно-фолклорното, и в тази връзка поставя въпроса за категорията „историческа отговорност“, както и за все по-актуалната в наши дни „екология на духовната среда“:

„Екологията, за която толкова много се пише и говори (...) не се отнася само за флората и фауната, а и за човешката душевност – много по-ранима и крехка от ствола на вековния дъб или плодната плът на земята. – Така че екологията на духовната среда е болезнено необходима за съвременния човек, ако трябва да запазим нравствения му и етичен потенциал, безусловно необходимо за изграждането на едно бъдещо общество, съхранило в себе си и национални духовни ценности“ (пак там: 219).

3. Ценностните устои на народната душа: общата тайна на българските художествени занаяти

Книгата „От душа и сърце“ (Константинов 2014в) е разказ за откриването на българския мироглед в битието на миналите човешки поколения; идиосинкротично продължение на човешката душа във времето: защото художествените и естетически достойнства на едно произведение на изкуството от миналото неизменно носят със себе си мистерията на живота на неговия майстор и копнежа за свързване с неговата личност, възгледи, познания, вкус, поведение... Множество свидетелства и артефакти са били унищожени по време на двете владичество, през XI–XII (1018–1186 г., византийско владичество) и XIV–XIX век (1396–1878 г., османско владичество). При това археологическите находки от работилници и артефакти по-скоро показват отличителните стилове не на отделни художници, а на различни български школи в дърворезбата и каменоделството, железарството, медникарството и златарството, скулптурата, живописата, доброписата...

От основаването на българската държава през 681 г. отнема два века от материалното наследство на номадите и варварите да се консолидира културата на нова нация: тези основи обаче очевидно са дали солиден тласък за цялостното по-нататъшно развитие на българското народно творчество, независимо дали приложно или изаячно. По такъв начин българската култура в края на IX век и особено в Златния век на България (X век – по време на управлението на император Симеон I Велики, 889–927 г.) в много аспекти вече е достигнала блестящото великолепие на византийското материално и духовно творчество, което нарежда страната ни сред най-напредналите в културно отношение страни на Европа по онова време:

„Така в онези ранни векове от съществуването на България първите сведения за новия народ са достигали до вековните културни центрове на света не само чрез пратеници и високопоставени посланици, но и със загадъчните символи на един златен съд, с кованата мед или грейналите багри на преславската керамика, създавани с любов и вдъхновение от изкусни български майстори“ (пак там: 66).

В много от произведенията на българското изкуство през вековете наблюдаваме нещо удивително: елементи от славянската керамика и накити, от старобългарските плетеници, розети, палмети и др., от фолклорните изображения на лъв, елен, кошута, паун, фазан, куче и митологичните образи на грифона и двуглавия орел, намират солидна приемственост от едно изкуство в друго, забележителна е близостта в стила между майстори на различни изкуства и занаяти, особено в XIII и XIV век, в дърворезбата, бродерията, каменоделството, стенописите... Дори при търговския договор с Византия при хан Тервел от 716 г. и постепенното разрастване на международната търговия, дори при по-непосредствения контакт на Византия и османското майсторство, стоки и продукти, в творчеството на българските майстори прави впечатление тъй характерният народен примитив, възпяващ вечната връзка с природата, птиците и животните, слънцето, неутолимата жажда за живот.

В този факт намира обяснение и на пръв поглед куриозно късната поява на човешката скулптура у нас: скулптурата на човешкото тяло е характерна за България едва през последния век.

Майсторите от епохата на Асеновци и Шишмановци не само развиват и усъвършенстват собствените си възгледи, създават национален стил, но и го правят със завидно професионално майсторство. Тези майстори на зрялото българско средновековие през XII–XIII век показват изключителна привързаност към образите от народните митични представи и легенди, приказки и предания: откъс от великата народна приказка, живяла векове наред в душата на народа. Това от своя страна отговаря и на така важния въпрос **как през вековете на чуждо владичество идентичността се предава чрез изкуствата и занаятите**: „творчеството на българските майстори не само е отразявало естетическите изисквания както на аристокрацията, така и на простолудията, но е влязло дълбоко в душевността и ежедневието на целия народ“ (пак там: 85).

Майсторите занаятчии са се придържали към вековните традиции в народното творчество. Така например в гривна, вероятно изработена в края на XIII и началото на XIV век и намерена в Русе, се откриват почти идентични мотиви на украса, както в обковите на колани, намерени в Мадара и датирани от четири века по-рано. А голяма част от златарите са използвали и мотиви от плетеницата на църковните книги, умело са претворени в изящните изделия за украса (вж. пак там).

Как се предава идентичността чрез изкуствата и занаятите: имаме невероятния труд и творчески усет на българските майстори, жадували за спокойната човешка душа в едно с околния свят. Това е и сърцевината на **личността на българина**, представена с фин усет и разбиране от Петър Константинов.

4. Българското възраждане и разцветът на народното творчество

Епохата на Българското възраждане и нейните културно-антропологически, художествено-естетически, етически и аксиологически аспекти е засъщявана основно в трудовете „Вдъхновението на едно столетие“ (Константинов 2014а), „Времето на майсторите“ (Константинов 2014в/1979), „В света на възрожденската дърворезба“ (Константинов 2014г: 63–66) и „Съкровищата на България“ (Константинов 2014е/2000):

Книгата „Вдъхновението на едно столетие“ е вдъхновен разказ за художествените занаяти, структуриран около ключови фигури-личности, дали възможност и тласък на Възрожденската епоха. Лайтмотив отново са ценностните устои на тези личности-стожери, тъй като: „за разлика от други европейски народи, при които духовното обособяване на нацията се е опирало на значителна подкрепа на материални и парични фондове, у нас то се осъществява от недрата на народа. Полуграмотните железари и ковачи, дребни търговци и благодетели, свещари и медникари ставаха не само дарители и ктители, но участват в наредбата на обучението, в търсенето на преподаватели, в купуването на оскъдни учебни пособия. Това придава дълбоко демократичен характер на цялото обществено движение и свързва кръвно всеки възрожденец със съдбата на народа“ (Константинов 2014а: 5).

„Времето на майсторите“ също се съсредоточава върху творчеството на българските възрожденски майстори – не само като изключително народно изкуство, но този път и като изява на етиката, естетиката и възделенията на възрожденската епоха. Книгата обхваща почти всички народни художествени занаяти и умения и първото издание е богато илюстрирано с цветни и черно-бели илюстрации. Тук Константинов експлицитно заявява стремежа си чрез това да представи художествено-естетическо и социологическо изследване на българските художествени занаяти като разказ на изящното ни изкуство през вековете „за трайните белези на народната душевност“. Художественото произведение от миналото носи не само вълнуващо съприкосновение с изкуството, но „то е и среща с далечен и загадъчен свят“, откриване на собственото мировъзрение в битието на отминали човешки поколения и сказанието за народната душа:

„Майсторите на Възраждането събудиха в душата на народа цялата ренесансова жажда за красота и човешко достойнство. (...) Хармонията и силата на човека, откриващ света не като страх и небесно възмездие, а като вълнение от изгрева на деня, като изпълнен с надежди **празник** на собственото битие“ (Константинов 2014в/1979: 174; подч. м. – С. Б.). И още: „Краткият преглед на епохата, обществената среда и живот на майсторите от Възраждането в тази книга не е социално-икономически обзор. Той е необходимо въведение към един свят, където нативната рисунка, пламналата багра, слънцето или пеещата птица са били не само украса на ежедневната вещ, качество на стоката, но и отражение на мирогледа на няколко човешки поколения и на цяла една епоха“ (пак там: 175).

Статията „В света на възрожденската дърворезба. Зараждането на едно голямо изкуство“ (Константинов 2014г: 63–66), публикувана за пръв път във в-к „Труд“, бр. 7778 от 11.08.1971 г., ни запознава с базисните щрихи, места и имена в дърворезбарството от Възрожденската епоха. Даскаловата къща със слънцата, гранките и лозовите вейки изпод ръцете на Ошанеца и папа Витан; чардаците, чимширените врати, птиците и зрелите плодове, изработени от дюлгерите и марангозите пазят жив „духа на възрожденското време, на големите надежди и човешките истини“ (пак там: 63). Особено ярък пример е този на Цаньо Антонов, потомък на род на дърворезбари от Трявна и сам възпитаник на Тревненската школа. През 1936 г. Антонов заедно с учениците си изработва и монтира тавана на тържествената зала на българската легация в Белград: с това им дело българската резба е изведена от интериора на дома и от каноническата обстановка на църквата и се превръща в пълноправно публично светско изкуство. Следва изработката на резбованата украса на и цялостно обзавеждане на дома-паметник „Георги Димитров“; на таваните и дърворезбата на ресторант „София“ в Берлин; на хижи, градски съвети и още ред институции, училища, културни домове, хотели...

Синопис на изкуството, архитектурата, археологическото наследство по българските земи и възрожденското културно и художествено наследство откриваме в тома „Съкровищата на България“ (Константинов 2014е/2000). В

него Петър Константинов в увлекателен разказ разхожда читателя из достолепните руини на древни градове, светилища и оброчища, превежда през атмосферата на черкви, манастири музеи, художествени галерии, етнографски и природни резервати. Богатият опис на материалното ни културно наследство и тук е апология на делото на възрожденските майстори, с изкуството на които страната ни бележи качествено нова страница в развитието на изкуството и личността и фигурата на твореца.

***

Сбраното от Константинов в неговите изкуствоведски и етнологически трудове – но наред с това и в неговите краеведски и публицистични произведения, и в неговите пътеписи и исторически романи, повести и новели – носи живия заряд на вярата в светлоносното в личността на българина и в народа ни. Именно „вечният Бог“ – така Константинов е нарекъл неизменния кръговрат на най-нативните и съкровени прояви на българската духовност, запечатани в народния характер, верския мироглед, обредите и традициите на народните празници: от честването на раждащия се живот на Цветница, Благовест, Еньовден, Коледа до култа към мъртвите на Задушница и розалиите (вж. Константинов 2014б), – е дестилираният в радост и празник извор на живот, животворен ценностен поток дори през най-мъчните изпитания на историческата ни съдба.

Литература:

Бъчварова, Н., Бъчваров, М. (1993). *Д-р Петър Берон. Живот и дело*. София: Феникс.

Гадамер, Х.-Г. (2000). *Актуалността на красивото*. София: Критика и хуманизъм.

Игов, А. (2018). Апология на излишното. // *Пирон*. Бр. 16.

Константинов, П. (2014а/1978). Вдъхновението на едно столетие. [Очерци за Българското възраждане]. // *Избрани съчинения в двадесет тома*. Том 11. София: Даниела Убенова.

Константинов, П. (2014б). Вечният Бог. // *Избрани съчинения в двадесет тома*. Том 15. София: Даниела Убенова.

Константинов, П. (2014в). От душа и сърце. Времето на майсторите. // *Избрани съчинения в двадесет тома*. Том 12. София: Даниела Убенова.

Константинов, П. (2014г). Публицистика. // *Избрани съчинения в двадесет тома*. Том 17. София: Даниела Убенова.

Константинов, П. (2014д/1983). Сказание за долината на розите. // *Избрани съчинения в двадесет тома*. Том 16. София: Даниела Убенова.

Константинов, П. (2014е/2000). Съкровищата на България. // *Избрани съчинения в двадесет тома*. Том 18. София: Даниела Убенова.

КРИСТИЯН ЕНЧЕВ *
ФИГУРАТИВНАТА ПОТЕНЦИАЛНОСТ ТВОРЧЕСТВОТО НА
ПЕТЪР КОНСТАНТИНОВ

Abstract: The target of this experimental comparative reading are Petar Konstantinov's novels "The Bay of Dreams", "Avenue Foch", with a reference to "The Sunrise". In the comparative plan for building a research model, a very rough assumption can be made that under the supervision of poles forming internal tensions in categorical constellations, the categorical pair Life – Art turns out to be common to both novels. Sort of like fulcrums that are paired in a particular way without removing the tension between them. Life as something fleeting, including both the non-predestination of the individual, potentially deviant, paths of individual characters, and the fateful predestination mysteriously fitting into its plans every life impulse. Art as "eternal" appears to be that which can serve as the horizon of what slips away in Life (and – respectively – Life itself as slipping away from us), ultimately woven into an inextricable fabric combining real and fantasy elements of character experience.

Keywords: conceptual potentiality, character plasticity, re-figuration, conceptual poles, multitemporality.

На прицел на този експериментален съпоставителен прочит са романите на Петър Константинов „Заливът на сънищата“, „Авеню Фош“ и „Изгревът“. В съпоставителния план за изграждане на изследователски модел може да се направи едно съвсем грубо предположение, че под надзора на полюси, формиращи вътрешни напрежения в категориални констелации, сякаш обща и за двата романа се оказва категориалната двойка Живот – Изкуство. „Животът, любовта, красотата, чувствата са преходни. Безсмъртни мога да бъдат само тогава, когато се превърнат в произведение на изкуството“ (Константинов 2009а: 318). Нещо като опорни точки, които са сдвоени по един особен начин, без да се сменя напрежението между тях. Животът като нещо мимолетно, включващо както непредзададеността на индивидуалните, носещи потенция за отклонение, пътища на отделните персонажи, така и съдбовната предопределеност, наместваща по мистериозен начин в плановете си всеки жизнен порив. Изкуството като „вечно“ се явява онова, което може да послужи като хоризонт на изплъзващото се в Живота (и – респективно – самият Живот като изплъзващ се от нас), в крайна сметка вплетено в неразкъсваема тъкан, съчетаваща реални и фантазни елементи на персонажния опит¹. Фантазните елементи отпращат към „истинното“, към простото, към корените

---

* Доцент, д-р в ИФС-БАН. Email: chris.enchev@gmail.com

¹ В романа на Петър Константинов „Изгревът“ фигурирането на живота като променливост много повече разчита на играта на светлини и сенки, цветове и отблясъци: „Погледна отново към градината. Златисточервеният цвят на листата беше потъмнял. „Колко бързо се мени всичко – помисли си той. – Мимолетно... Като настроението на човека... Като целия живот...“; „В процепта остана само пастелната светлина на лампата

(това при Константинов носи привкус на пасторална традиционност в словесните му образи; или пък, във философска перспектива – на платонизъм, който утвърждава идеални образци, към които Животът се стреми, но не може да ги достигне). В този смисъл може да се набележи следната линия, очертаваща развитието на главните персонажи от двата романа: те искат да бъдат такива-и-такива; невъзможността обаче на такова желание, трансформируемо в дълг, която невъзможност произтича от неможенето за осъществяване на желанието в порядъка на реалността, на Живота, прави като че ли уместна препратката към идеал (или Идеален Аз). От „Аз искам да стана Х“, за да утвърдя една отрицателна идентичност и да сложа на нейно място идеала, се извършва преход с отклонение *от* и след това – с отрицание *на* идентичност. „Аз *не* искам да стана Х“ (степен на отклонение от идентичност, изразена чрез волитивни модалности), и пълната отрицателност, утвърждавана чрез обрат в структурата на изказ на желанието: „Аз искам да *не* стана Х“ (вж. Тенев 2018).² Житетският ход на нещата е необратим, неуловим и налагащ желязната клетка на съдбовна необходимост. Достигането до точка, в която персонажната идентичност търпи крушение и така прекратява наративната логика, условието за невъзможност на персонажната потенциалност става условие за възможност на префигурирането ѝ като концептуална потенциалност (срв. Тенев 2017: 27-34). В този план на движение ми се струва уместно да разглеждам този преход като дължащ се на *персонажна пластичност* (в съответните зони на разхлабване или дори прекратяване на наративната логика), а фигуративните комплекси бих отнесъл към фигурите на изказа, които показват как персонажите допускат и въвличат тези фигури в собственото персонажно префигуриране.

като спомен от това мимолетно и прекрасно видение.“; „Чувстваше, че в нея се запазва очарованието на нощта, тайнствената игра на сенките, раждането на един свят, който можеше да живее само под трепкащия пламък на свещта.“ (Константинов 2009б: 251, 253, 277).

² Бихме могли да допуснем (или поне да укажем към такава възможност), че например желанието на едно дете да има баща, който се справя в тази си роля, произвежда едно *трябва* като резултат от модализиране на модалност (преобразуване на *искам* в *трябва*; или, както беше отбелязано по-горе: преходът е от *трябва*, *защото искам* към *искам*, *защото трябва*): негласно детето издава „вътрешна“, негласно утвърдена в самото него заповед към бащата: *Ти трябва да се справиш като баща!* Това дава основание да бъде мислена, в съгласие с позицията на Тенев, появата на нежелание от страна на детето баща му да се справя, след като последният все не успява и така пречи да се утвърди желана от детето идентичност за баща като Идеален Аз. Намирам за изключително полезна съпоставката на тези наблюдения с някои тези в цитирания текст на Тенев: водещите в този случай афективни модалности – завист, мечтателност, гняв, страх – имат силата да задействат съответната волитивна модалност и модален преход: от *не искам Х да се справя като мой баща* към *искам Х да не се справя като мой баща*.

0.1. Методологическа бележка: мултитемпоралност и персонажна пластичност

Въображението е условие за разгръщане на времето. Времето позволява на необозримо поле от родствени представи да се приведе към концепт, но и да задвижи едно „мислене повече“ в концепта. Имаме – ако за момент се приближим по-плътнo до Кант – стесняващо движение при рекогницията, прехвърлящо спонтанното действие на времето откъм трансценденталната синтеза на способността за въображение, по посока към аперцептивно единство – аперцепцията като синтетично единство, осъществено а priori чрез способността за въображение, се отнася до условията на опита с оглед на времето. От друга страна, една динамология на въображението съдържа потенция за различни и непредопределени овременявания, като при всяка актуализация на тази потенция неизчислимото многообразие от образни представи е присъединимо към опита в освободено време, във „времева трансформация“ (срв. Тенев 2017: 23, бел. 3). Въображението се оказва автоафективно, динамично и сингуларно, доколкото то самото не е доминирано от (единствено) правило или дори изобщо не е доминирано от правило. То самото е – ако тук вече привлека деридиански мотиви, които изтеглям от Дарин Тенев – „непредопределеното „място“ в трансценденталното“. Неговата мултитемпорална потенциалност определя поле, в което персонажът е разколебан и се разгръща фигуративно между полюсите на различни понятийни противопоставяния – така се осъществява неговото разподобяване. Дори при една наративна логика, която задава строго персонажния етос и възможности за разгръщане, можем да търсим онези полета на неопределеност в наратива, обтегнати в противопологането на понятийни полюси, имащи характера на опорни полярни двойки (групи, комплекси). Откъм подобно обтягане би могла да се изследва персонажната пластичност и съответни фигуративни комплекси, които са възможни поради разколебаването в полето и тогава изследователската моделна перспектива може да прихване чрез сдвоени (например) опорни точки онези отклонения от и/или разклонения на водеща перспектива, които са ситуирани вътре в мрежата от позиционни модални препращания на произведението; полярно съединените опорни точки могат да се използват като „формално указващи към потенциалността на произведението и начините, по които то самото моделира“ (Тенев 2016: 35).

0.2. Фигуративният комплекс „Горски цар“ в романа „Заливът на сънищата“

В „Заливът на сънищата“ се разгръща фигуративна мрежа, в която нямаме типично изявени национални символи. По-скоро религиозните и свързани с родното православни картини са преплетени с магизирана реалност, в която присъстват като елементи както символи и образи от други религии и системи от вярвания, така и препратки към езически символи и практики. В цялата тази флуидност на омагьосания свят на романа се очертават две ключови фигури, способни да поемат товара на мрежата от фигури на метадискурсивно ниво: това са фигурите „Конник на нощта“ и „Горски цар“. И двете

могат да бъдат проследени като препрощащи към поемата „Горски цар“ на Гьоте, а в един разширен и компаративно-конструктивен план – и до романа „Горски цар“ на Мишел Турние. В романа на Константинов тези две ключови фигури се екземплифицират от главния герой, разказващ историята си, и от неговия дявол-изкусител – Бедредин. В образа на Бедредин могат да бъдат открити елементи от ценностната система, утвърждавана в една или друга степен от автори от междувоенния период: Спиридон Казанджиев, Найден Шейтанов, Янко Янев. Скъсването с традиционния морал и ценности, нихилистично отношение към живота, преутвърждаване на самия себе си с цената на отказ от обществено одобрение до степен на престъпен и пълен с тайни начин на живот. Главният герой споделя за магическата си реалност, която се слива с общосподелимия свят, прииждаща половин част след полунощ. Тогава той вижда привидения, отнасящи се както до живи в онзи момент хора, така и сенки на мъртви. Във фикционалния свят от детските години на главния герой има една пречупена действителност, в която тъмното и светлото, живото и призрачното, са в неразделно единство. По-късно, когато той вече като възрастен отива в Демирбоаз, където търси спокойствие и уединение, за да завърши ръкописа си, намира омагьосаната гора, от която излиза „Горският цар“, представил се като Бедредин. Оказва се, че съдбовното изкушение, което задвижва тайнствената прокоба над рода на главния герой, е хазартът. Горският цар възплъщава онези тъмни сили, над които отделният индивид няма власт и които са способни да погубват. Огънят също играе ключова роля като фигура от страната на горския цар. В детските си години Бедредин става свидетел как негов роднина изнасилва майка му и това слага отпечатък върху целия му живот от онзи момент насетне. Насилникът убива баща му и изгаря родната му къща. Една от професиите на Бедредин е пожарникар. Константинов решава да преобърне героя си откъм светлата страна и да напише смъртта му, след като „горският цар“ спасява три деца от горяща сграда.

0.3. Фигуративна препратка към романа „Горски цар“ от Мишел Турние

Легендата за св. Христофор показва връзката между носенето на дете (което в легендата се оказва Христос) и тежестта на светлината – тежестта на носеното дете, която е способна и да погуби. Турние прави връзка между светлината и пожара, „детеносецът“ Нестор загива в пожар. Самият Абел Тифож се опитва да спаси от пожар в края на романа еврейско дете, но затыва в блато. Така двойствеността на похищение и обожание, на спасителна светлина и погубващ огън, заляга в образа на горския цар (в поемата на Гьоте – носещ смъртта на детето) (Турние 1994).

0.4. Обратно към романа „Заливът на сънищата“

Нещастната комбинация от хазарт и непозволена любов се разгръща в срещите на децата на Амалия-Тереза с децата на Костадин Шипков. Тук обособяването на индивидуалността минава през отклонение от патриархалния

ред на Шипкови и през слепия шанс на хазарта. Сякаш индивидуалното действие е непреодолимо свързано със съдбовна предопределеност и само чрез последната като лакмус то придобива реалност, бива явимо в същината си като част от един космос. Цялата религиозно-магическа еkleктика на романа съдейства за този ход. За сравнение: при Турние субективното изпълнява предопределен ход, но философски прокаран през комбинацията от Хегел и Батай. От Хегел е минаването през стадии с необходим характер, а от Батай – връзката с един безпределен живот отвъд живота под знака на еротика с космически размах, пронизваща индивида. При Константинов облечен с ореол остава светът на някогашни аристократи и дворяни. Призивът „Слушай Бога, но повече от Бога – сърцето си“ не успява да намери свободата на индивидуалността, а по-скоро се родее с „хитростта на разума“. Това, което остава в индивидуалната власт, е пазенето на тайната, която индивидът крие в себе си. Тя се разкрива на етапи в повторението, всеки път отново възсъздаващо „първородния грях“ на Костадин Шипков в срещите на следващите поколения герои: дъщерите на Амалия-Тереза и синовете на Костадин Шипков. Но така или иначе тайната се разкрива като нещо съдбовно и несубстанциално спрямо същината на самия индивид. Останалите неразгадани в романа на Константинов тайни за личността и престъпния живот на Бедредин не допринасят с нищо за изграждането му като персонаж. Когато той спасява от пожар децата от горящата сграда и загива, това също има съдбовен характер, доколкото се свързва с магиката и мистерията, неподвластни на контрол от отделния индивид или от собствените му решения. Така пречупената реалност показва силата на изкуството и продължението на красотата и на живота в него (тази линия може да бъде проследена и в имания предвид тук друг роман на Константинов – „Авению Фош“). „Конникът на нощта“ на Константинов, подобно на конника от поемата на Гьоте, не може да спаси детето си, той вижда само реалността от първи ред. Умиращото дете вижда реалност от втори ред – тази на един опоектизиран, художествено превърнат в магически, свят. Впрочем, главният герой от „Заливът на сънищата“ си връща пречупената реалност от детските години на два пъти: веднъж чрез настойката от анадошки татул, която му дава Бедредин и благодарение на която се появяват пророчески сънища, и втори път – в края на романа, където разказвачът, с цената на загубата на любимата жена, завършва ръкописа си, но се изгубва в собствената си самота и в образите от миналото:

„Домът на моите видения и мечти беше някъде тук. Невидим. Превърнат в мелодия, която изпълваше нощта и звучеше във всичко покрай мен. (...) С цялата красота на спомените. Не знаех къде, но някъде наоколо бяха и моите мъртви, изчезнали от този свят.“ (Константинов 2009а: 312).

Едно назад към началото на романа: главният герой изразява презрение към окултната вяра на братовчедка си. Той самият е жаден за знание (на едно място в романа в тази връзка се цитира Фауст), но магическият свят е все едно поетически допуснат като вътрешно измерение, като символна система,

служеща за ориентир въпреки съмненията в съществуването на отвъден свят. Този момент остава нерешен в хода на романа, сякаш главният герой е в едно неопределено състояние по отношение на верския си статус.

Посредством разгледаните по-горе ключови фигури на романа „Заливът на сънищата“ се изграждат и опозициите постоянство – непостоянство, преходност – вечност. Тези опозиции се съдържат и в пречупения свят, описан в поемата на Гьоте. „Пер Гинт“ на Едвард Григ се споменава като същностен елемент от пречупената реалност в „Заливът на сънищата“. Григ създава музиката по драматичната поема на Хенрик Ибсен „Пер Гинт“ по покана на самия драматург. По-късно Григ създава от музикалната си творба и две сюити, които, заедно с неговия „Концерт за пиано и оркестър в ла минор“, се превръщат в най-известните му произведения. В пиесата на бащата на съвременната драма също се разгръща опозицията постоянство – непостоянство. Споменаването на „Климат“ – романът на Андре Мора – също подкрепя тази пречупеност в романа на Константинов. Флор – любимата на писателя от „Заливът на сънищата“, му задава въпроса на коя от двете героини от романа на Мора би искал нейният любим тя да прилича – на Адел или на Едит. Това също е откъм опозицията постоянство – непостоянство на характера. На втори план тази опозиция прелива в опозицията Живот – Изкуство.

0.5. „Пространната“ пространственост: разтвореното тяло, наречено Авеню Фош

В романа на Петър Константинов „Авеню Фош“ пространството е бездната, в която може да бъде поместено всичко, според думите на Гената (нещо като предтеча, подготвящ пътя на Добрев към пълното сриване на всеки подстъп към живота, но разкриване чрез „отваряне на тялото“, тялото като самата пространност, самата бездна, която не е обективна екстериорност. С развитието на романното действие все повече се очертава префигурирането на фигурата „Авеню Фош“ като вътрешно пространство, правещо възможно всяко външно. В самия край на романа, когато главният герой Стефан Добрев е останал без близки, без собственост, агонизирайки в болница, е останал и изправен лице в лице с бездната, с условието, което вече е оголено и явено в своята невъобразимост:

„Знам само, че трябва да издържа, за да спася това, което е останало от мен. За да се върна отново при картините си.“ (Константинов 1993: 202).

Необратимото изтичане на живота в неуловимото и необяснимото става условие за възможност за автопойезисно склонение към виртуален опит. „Предтечата“ на Стефан Добрев – Гената – създава опус от платна, озаглавен „Авеню Фош“, като за автора им върху тях остава нещо, което не може да бъде уловено – това е и нещото, което го измъчва в собствената му творба. Тук е мястото за мисленето на платното като кожа: кожата като граница, кожата е повърхността на сюрреалистите, дълбочината като среща на „несъвъзможни повърхности“ в раната на самата повърхност, нагъването като „интензифициране на поле“ (Манчев 2003, Нанси 2003). Изгарянето на този *Opus Vitae* от Гената може да

бъде мислено през афално-ацефалното на Нанси, когато тялото е отворено, когато пространността на телесната подвижност – нека си припомним и подвижната, „локална точка“ на Мишел Сер от „Петте сетива“ (Сер 2005: 12) – не позволява завършено пространство, оцелостена екстериорност („разчлененото тяло“, по Сер). Линията, при която главният герой и на другия роман Петър Константинов – „Заливът на сънищата“ – взет в сравнителна перспектива на анализ, се сблъсква с дилемата, водеща го до вътрешен конфликт: отдаване на писателската работа и жертване на личния живот, съответно – обичана от него жена, тук е съпоставима с линията, при която е верен на принципите си и прави истинско изкуство. Или пък, отклонявайки се от тази линия, се склонява към и се съобразява с конюнктура и съответни на нея обществени норми, които му пречат да бъде себе си в истинското пространство – тялото-ателие, поместването отвътре на пространства, в които да пълни бездната с неподвластното на живота и свързано с жалоните на един предусещан, друг свят, отвъден, който има своите тежнения към „позитивно прояснен регрес“ (тук „присаждам“ в различен контекст този израз, който заемам от Деян Деянов): връщане назад, към корените, но така, че усилията да се вмести в това връщане като автентична у-местност и да построят „листа“ за „полет“ в пространство, в което творчеството е необезпокоявано от житейски неволи и конфликтни ситуации, изискващи труден и със съмнителни спрямо принципите на собствената съвест основания избор. Лекотата всъщност идва с изгарянето на неуловимото в картините, за да лъсне самата оголеност и незавършимост на отварянето като вътрешна подвижност на субекта, като автопойезисно движение с трансцендентен характер (и алтернатива на самоубийството), като „безкрайност, равна на нула“: това е, по думите на Силвия Борисова, „когато човек не знае какво го държи на този свят, било то и най-неугледния „сух трън в камъка“, и не вижда нищичко, освен зеещата пасть на бездната“ (Борисова 2018; срв. Константинов 1993: 183). Гената е предтеча на пълната загуба на пространството като екстериорност, каквато загуба връхлита Стефан Добрев: пълното изгаряне на всичко, което дава на живота аргументи в полза на удобния избор, който обаче е обезличаващата матрица, премахваща като тема самата пространност на живота тяло като разпростиране, като бездна и „обезграничаване отвъд всяка граница“³. Така неможенето да се удържа един порядъчен и оразмерен от норми живот, да се удържа справянето в роля на баща, съпруг, любовник, засяга и двата романа, като писателят или художникът кривват в отклоняващи се от такава нормативност (тук се намесва едно „трябва“ като модалност) посоки, при които неуловимостта и в живота, и в изкуството се среща с изключителното. В някакъв смисъл това е и подстъп към мисленето на възвишеното откъм образа-тяло, на невъобразимото откъм самата пластичност на образа, откъм

³ Откъм „Възвишеният жертвен дар“ на Жан-Люк Нанси: „Възвишеното е това, че има образ, а значи граница, по която обезграничаването се усеща [...]“ (цит в: Тенев 2013: 144). Безграничното освобождава въобразяването от предзададеност, а по този начин и въображението се оказва „неуспяващо да въобрази себе си към собствената си постоянна трансформация и синкопация“ (пак там: 145).

„иманентността на изменимостта на правилото вътре в самото правило“ (Манчев 2003; лична кореспонденция с Дарин Тенев), като това изключително ни изправя пред бездната, разкриваща поле за най-съкровения смисъл на творчеството, търпящо крушение пред неизказуемото и невъобразимото.

* * *

В плана на сравнение на двата романа на Петър Константинов, изкуството е вечно в смисъл на отворена бездна и, в плана на самия динамизъм на твореца – като обезграничаване на границите, вън от всяко удобно и предзададено отдаване на матричен уют, предсказуемост и ролева прозрачност пред лицето на нормативност, която не се интересува от толкова съществените за главните герои на двата романа екзистенциални въпроси. Създаващият изкуство/литература – ако направим опит за представяне на въпросните персонажи, използвайки концепта *персонажна пластичност*, в една обобщена фигура – се е опитал и вече не иска да се справя с живота. А след това отклонение, вече като опит за изграждане на негативна идентичност – иска и да не се справя с него, за да извърши, като следващ ход, авто-фикционализацията, която ще го изстреля в поле на можење от втори порядък (вж. по-горе 6.4). Идеалният Аз, ако решим да направим тук и психоаналитична податка в модализацията, е фикция от втори порядък, но тя остава изцяло отрицателна и дълбоко захранена от тихата сила на невъобразимото.

БИБЛИОГРАФИЯ

Борисова, С. 2018. „Авеню Фош“ във философско-естетически и аксиологически *цирхи*. Електронно списание *NotaVene* бр. 41, <http://notabene-bg.org/read.php?id=709> (страницата е посетена на 04.10.2019)

Дельоз, Ж., Ф. Гатари (2009). „Как се прави Тяло без Органи?“ – В: *Хиляда плоско-сти*. *Капитализъм и шизофрения 2*, София: ИК „Критика и хуманизъм“, с. 207-230.

Константинов, П. 1993. *Авеню Фош*. София: Хемус.

Константинов, П. 2009а. *Заливът на сънищата*. София: Издателство „Даниела Убенова“

Константинов, П. 2009б. *Изгревът*. София: Издателство „Любородие“.

Манчев 2003. *Невъобразимото*. Опити по философия на образа. София: НБУ.

Нанси, Ж.-Л. 2003. *Corpus*. София: ИК „ЛИК“

Сер, М. 2005. *Петте сетива*. Философия на смесените тела. София: ИК „ЛИК“.

Тенев, Д. 2013. *Отклонения*. Опити върху Жак Дерида. София: Изток-Запад.

Тенев, Д. 2016. „Моделиране, метаморфоза: формалните указания на Кафка“. В: *Времето на метаморфозата (Опити върху Кафка)*, Софийски литературоведски семинар. София: Изток-Запад, с. 33–58.

Тенев, Д. 2017. „Потенциите на фигурата: между наративните характери и реторическите похвати“. *Философски алтернативи*, 2-3: 17-35.

Тенев, Д. 2018. „Модалности, модализации, модални преходи (наблюдения и хипотези)“. *Социологически проблеми*, 1: 196-218.

Турние, М. 1994. *Горски цар*. София: Парадокс.

РОДА БЕРОН

ДОРОТЕЯ АНГЕЛОВА*

ЗАСЛУГИТЕ НА ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА РОДА БЕРОН ЗА РАЗВИТИЕТО НА ЛОГИКАТА В БЪЛГАРИЯ

Abstract: The paper presents the main logical ideas of two prominent scientists of the Beron family - the great Bulgarian public figure and scientist Vasil Hadj-istoyanov Beron and the professor and Doctor of Philosophical Sciences from the Bulgarian Academy of Sciences Martin Tabakov - and their role for the development of logic in Bulgaria. It is demonstrated that the first one introduces traditional logic in Bulgaria, and the second one - develops and confirms in the Bulgarian scientific literature the modern logical themes, and especially these ones that are related to non-classical logics and their philosophical interpretations.

Keywords: Vasil Beron, traditional logic, Martin Tabakov, non-classical logics.

Какво дава основание да бъдат поставени в едно изречение имената на проф. Мартин Табаков и на д-р Васил Хаджистоянов Берон? На първо място – това е фактът, че и двамата учени са представители на рода Берон. Както е известно, д-р Васил Берон е племенник на именития български учен д-р Петър Берон. Но той е и працядо на професора по логика от Българска академия на науките Мартин Табаков¹. Общото между двамата учени обаче не е единствено роднинската им връзка, но и ролята, която оказват техните изследвания за развитието на логиката в България.

Основните заслуги на д-р Васил Берон в областта на логиката се дължат на учебника му „Логика. За първи път на български изложена.“, издадена във Виена през 1861г. Тъй като това е първият учебник по логика в България, той е бил във фокуса на изследователския интерес на редица учени². Освен това през последните четири години, благодарение на мащабния проект „Анализ и философско осмисляне на ролята на рода Берон за духовното развитие на България и интегрирането ѝ в световната култура“, финансиран от Фонд научни изследвания, са публикувани редица статии и две монографии³, отнасящи се до възгледите на Васил Берон, представени в това съчинение. Поради тази причина, както и поради факта, че вече съм писала в отделна статия за по-общите философско-епистемологически и други аспекти в произведението, в настоящата студия ще се ограничи до представяне единствено на

---

* Доц. д-р в ИФС, БАН. Email: teiaang@yahoo.com

¹ Малко повече биографични данни за роднинската връзка между Васил Берон и Мартин Табаков: най-малката дъщеря на Васил Берон – Мара Берон-Аршинкова е омъжена за д-р Димитър Аршинков. Тяхната дъщеря Севдалина Димитрова Аршинкова – Табакова е майка на проф. Мартин Табаков.

² Аз също съм писала за въпросния учебник преди години.

³ Цацов 2019, Цацов 2020.

чисто логическите идеи на д-р В. Берон и ще изтъкна кои от тях присъстват в съвременните учебници⁴ по логика. След това ще обърне внимание на най-важните логически идеи на неговия правнук – проф. Табаков, които са представени в множество статии, студии и няколко монографии.

Логическите идеи на д-р В. Берон

Д-р Васил Хаджистоянов Берон е известен български учен, ерудит и общественик, който има заслуги за развитието на различни научни области в родината му – медицина, археология, езиковедие, история и др. Той е автор на първата българска систематична книга по логика (Дянков 1980: 5).

Още в началото трябва да отбележа, че д-р Берон приема писането на въпросния учебник като една родолюбива мисия. Съчинението е пропито с националистическо чувство: „При съставянето на тая наша „Логика“ ние имахме винаги пред очи, че я пишем за нашите българи“ (Берон 1980: 35). Освен това целта му е логиката да допринесе за постигане на по-голяма нравствена полза на съотечествениците му (вж. *ibid.*: 51).

Във въведението на своето произведение Васил Берон подчертава, че според него логиката е наука, в която са изложени и разяснени законите на ума и разума (*ibid.*: 35). Тъй като навсякъде той е много пунктуален и изчерпателен, още тук изяснява значението на думата „логос“, а именно, подчертава той, *логос* или *слово* е онази черта, която различава човека от животните (*ibid.*: 39). Налице са препратки и към Библията, но трябва да се има предвид, че по принцип цялото съчинение притежава един нравствено-поучителен характер и е изпълнено с множество примери, които имат за цел да начертаят ясни насоки за един морален път, който българинът трябва да следва. Не мога да не отбележа, че такъв характер не е налице в съвременните учебници.

---

⁴ Подбрала съм няколко учебника за средните училища от последните 50 г. – (Бънков, А., Осиковска, Й. (1977); Стефанов, В. 1993); (Бешкова, А., Рашева, А., Стефанов, В., Бузов, В., Латинев, Е. 2002); (Колев, И., Люцканов, Р., Пожарлиев, Р., Макариев, П., Стоев, Х., Найденова, Р. 2019); (Колев, И., Стефанов, А., Ангелова, Д. 2020) – издадени през 10-20 години, за да проследя каква е тенденцията при представяне на логическата проблематика в училищата. Също съм се спряла и на един учебник (Бузов, В. 1998) и един лекционен курс за висшето образование (Кулов, В. 2008). Моята цел не е да правя (изчерпателен) анализ и сравнение на въпросните учебници, а единствено да констатирам в най-общ план кои логически идеи на В. Берон присъстват в съвременните учебници, за да стане ясно, че неговият учебник е включвал актуален за времето си, но важен и днес, учебен материал по логика. Тъй като въпросните идеи на Берон присъстват по един или друг начин във всеки от тези учебници, то когато споменавам съвременните учебници ще визирам като цяло горепосочените (т.е. няма да се спирам на някой конкретен учебник). Разбира се, тази проблематика е налице и в други съвременни учебници, но не е възможно да изброя всички. Единствено ще допълня, че визираните тук учебници от 2019г. и 2020г. са по философия, но всъщност включват логическа проблематика – в първия случай тя е представена в тема *Език и критическо мислене*, а във втория учебник – в тема *Критическо мислене и аргументация* (всяка, от които се състои от десетина урока).

В следващите параграфи на въведението В. Берон продължава в същия дух – представя философско-религиозни идеи за предмета на логиката (ibid.: 40 и следващи), подход, който разбира се липсва в съвременните учебници по логика, които се стремят да представят логическата проблематика (понятието за логическо следване, логическия извод, формите на мисленето, законите на логиката и др.), абстрахирайки се от всякакви извънлогически интерпретации. Тук е мястото да спомена, че за модерното представяне на логическата проблематика в българската научна литература големи заслуги има неговият родственик проф. Мартин Табаков. Респективно във въпросното въведение са налице много исторически, философски⁵, библейски и други примери, от които става очевидно, че авторът притежава богата обща култура, и освен учебник по логика книгата има и друга просветителска функция – представя различни философски и други възгледи, които Берон е съчетал в своето произведение. Въпреки че тези идеи не са всъщност логически, все пак ще отбележа, че те имат определена функция – запознават българския читател от 19в. с разнообразни възгледи⁶ за душата, ума, разума и др. С други думи, под формата на учебник по логика в българската научна литература всъщност навлизат и много други схващания и идеи, които имат епистемологичен, онтологичен, религиозен, психологичен характер. Всички те са придружени с примери, поднесени на достъпен, непретенциозен език, за да бъдат разбрани от българския читател и обикновено, както вече споменах, съдържат един морален аспект – винаги са ориентирани към това какво човек трябва да прави, за да е добър и етичен.

Необходимо е да спомена също, че както във въведението, така и в цялото съчинение, са налице много идеи, привнесени от Кантовата философия, които авторът пречупва през призмата на своята собствена философска позиция и респективно им придава по-различна интерпретация. Отбелязала съм някои от тези сходни възгледи между Кант и българския учен на друго място, поради което тук ще се абстрахирам от тях (както и от всички други извънлогически аспекти на Беровия труд), тъй като не са предмет на разглеждане в настоящата статия. Все пак единствено ще добавя, че за написването на своето съчинение Берон (както сам отбелязва) се е ръководил от трудовете на Карпов и Шуберт (ibid.: 36, 43), а въпросното влияние от Кант вероятно не е директно, а през Карпов и Новицки. Много подробно по тези въпроси⁷ е писал проф. Д. Цацов (вж. Цацов 2019: 123, 128, 132; Цацов 2020: 12, 22-23, 26, 33).

Във въведението Васил Берон представя освен формите на мисленето (вж. Берон 1980: 44) – проблематика, която е налице и в съвременните учебници по логика (разбира се, той използва по-различна терминология), но важно

⁵ Напр. от „За душата“ на Платон (вж. Берон 1980: 41).

⁶ вж. (ibid.: 42-43)

⁷ Т.е. за влиянието на Карпов и Новицки върху Берон и респективно за привнасянето на идеи от философията на Кант в учебника на Берон чрез произведенията на въпросните автори.

място отделя и за значението на логиката. Както посочва българският учен, тя ни поучава (ibid.: 45) и благодарение на нея е възможно да бъдат открити нашите собствени заблуждения и тези на другите хора. Въпросната позиция е близка до изложените в настоящите учебници, а именно, че логиката развива критическото мислене у хората, тя е в основата на теорията на аргументацията, чрез нея могат да се анализират и преодолеят различни парадокси и други. Берон извежда (ibid.: 48) четири основни ползи от изучаването на логиката, които от съвременна гледна точка могат да се дефинират най-общо по следния начин: (1) благодарение на нея се извършва логически анализ на нашите мисли; (2) чрез нея се осъществява взаимната зависимост на нашите познания, извършва се логическото извеждане (последното от съвременна гледна точка е основен предмет на логиката); (3) внася ред в разсъжденията на базата на логическите извеждания (с други думи – внася системност в разсъжденията); (4) играе важна роля за отстраняване на противоречията и заблужденията (ibid.: 48).

Важно място е отделено⁸ и на разясняването на целта и предмета на всички науки и респективно на мястото на логиката сред тях. Трябва да подчертая, че в настоящите учебници (за училищата) рядко се разглежда тази проблематика. В най-добрия случай е обяснен философският характер на логиката, но почти не се разглежда връзката ѝ с математиката (макар че класическата логика е тясно свързана с нея – обстоятелство, за което проф. Табаков е писал много по въпроса). Що се отнася до отношението ѝ към другите науки, то почти не се споменава⁹. Затова считам, че чрез представянето на връзките (и различията) между логиката, философията и математиката, Берон е въвел в българската научна литература една актуална за времето си, а важна и днес, проблематика.

По-конкретно – в книгата си той представя веществените (история, география и др.) науки и формалните (граматика, живопис, математика, архитектоника, логика и др.), като изтъква, че логиката е формална, защото показва формите, под които различни вещества на мисленето взаимно се съединяват (ibid.: 45). Необходимостта от логиката за него е очевидна, защото спомага за изучаването на всяка една наука, тя е „оръдна наука“, „образователен орган“ на познанието (ibid.). Виждаме сходството с позицията¹⁰ на Аристотел за логиката като органон за другите науки. Не може да се подмине фактът, че този възглед е в съзвучие и със съвременните позиции, касаещи ролята на логиката, а именно – за метатеоретичната функция на логиката, както и за методологичното ѝ значение.

⁸ Вж. (Берон 1980: 45).

⁹ Необходимо е да се има предвид обаче, че съвременните учебници, особено тези за средното образование, са съобразени с учебните програми, изготвени от Министерството на образованието и науката (МОН), така че авторите нямат пълната свобода да решават каква проблематика да включват в тях (за разлика от д-р Васил Берон).

¹⁰ Виж повече по въпроса в: [history of logic – Aristotle | Britannica](#).

Относно ползите от изучаването на логиката и математиката той подчертава, че изучаваме математика, защото имаме способност да мислим всичко в пространство и време (няма да акцентирам на препратките, които можем да направим тук към Кант), а логика – защото имаме способност да разсъждаваме, което се дължи на факта, че според Берон, Бог ни е дарил с ум и разум (Ibid.: 47). Относно другите науки – заслужава да се обърне внимание на факта, че Берон разглежда сходствата и различията между логиката и психологията, като особено ценна е позицията му, че е необходимо да се постави ясна граница между тях (вж. Ibid.: 48-49). Последното е важна за времето си идея, а именно – за избягване на психологизма в логиката.

Берон разделя учебника си на три части. В първата разглежда отношението на разума към мисленето, втората е посветена на различните форми на мисленето, а третата е за съединяването на формите на мисленето (вж. *ibid.*: 50). Първите две представляват теоретическа логика, а третата – приложна логика.

Накратко ще скицирам основните идеи в първата част на съчинението, защото тези, които в най-голяма степен се отнасят до логическата проблематика в съвременните учебници, са във втора част и респективно са от по-голям интерес за изложението в настоящата статия.

В първа част основните теми, които са засегнати, касаят отношението на разума към душата и към мисленето; съответно са представени условията на мисленето (Ibid.: 53-54) и др. Във връзка с логическата проблематика интерес представлява възгледът му, че законите на мисленето най-лесно се опознават чрез изучаване на логиката и след това като прилежно се изучава математиката (Ibid.: 65). Затова според него логиката и математиката са неизбежни науки за всеки човек (*ibid.*). Възгледът за връзката между двете науки, както и ролята им за развиване на рационалното мислене на хората, е напълно резонен. Още повече, че тясната връзка между тях всъщност изкрystalизира по-късно – при създаването на класическата логика, т.е. при извършването на първата революция в логиката, провокирана от изоставането ѝ от математиката. За нея ще стане дума по-нататък при представяне на логическите теми, върху които работи родственикът на д-р Берон – проф. М. Табаков. Връзката между математическото и логическото мислене е подробно изяснена в учебника на Берон като основният акцент е, че да мислим математически означава да бъдат поставени във взаимно отношение някои числени и протяжни величини според законите на мисленето (*ibid.*: 70-71). От друга страна – да мислим логически означава да поставим във взаимно отношение някои свойства на нещата, съгласно със законите на разума (*ibid.*: 71).

Според Берон законите на мисленето (*ibid.*: 64, 66) са свойствени на разума и всяко дете ги има по рождение, те са божествена дарба и са: за тъждеството, за противоречието, за достатъчното основание. От тях произтичат формите на мисленето (понятия, съждения, умозаклучения) и др. На тях се основават всички точни и практични науки. На базата на визираните закони всичко в този свят действа и се управлява (*ibid.*: 66), те имат общозадължителен характер (вж. *ibid.*: 51). Прави впечатление, че не говори експлицитно

за закона за изключеното трето. Определено интересна е позицията му, че ако човек се роди и живее между един див народ, той си остава див, независимо, че се ражда със същите дарби, както и другите хора (ibid.: 65). Респективно по негово мнение законите на мисленето се развиват по-бързо или по-бавно според степента на просвещение на един народ (ibidem).

Във втора част Берон представя проблематика, която е основна, както в учебниците по негово време, така и в настоящите такива, а именно формите на мисленето (понятие, съждение, умозаклучение), които според него произлизат от законите на разума (ibid.: 74) и предоставя дефиниции за тях. Интересен ракурс е разделението на понятията на: ясни, тъмни, различителни, объркани, пълни и непълни, отвлечени понятия (ibid.: 77, 80). Прави впечатление, че в книгата му *тъмно понятие* е онова, чиито белези не са ясно начертани във формите на мисленето и представеният предмет не може ясно да се отличи от другите предмети (ibid.: 77). Считаю, че има основания да приемем, че въпросните *тъмни понятия* са онези, които днес наричаме неопределени (vague) понятия, които използва размитата логика. Въпреки че книгата му изобилства от примери, във връзка с повечето от споменатите понятия той не предоставя такива.

Проблематика, която и днес е основна в учебниците по логика и която е налице в неговото съчинение, се отнася до съдържанието и обема на понятията, до закона за обратното отношение между род и вид, наречени от него „закон за родотворението и видотворението“ (ibid.: 78-81) и др. Берон представя също (ibid.: 87, 91, 93, 94) дефиниция за съждение и анализира компонентите му; разглежда видовете съждения: утвърдителни и отрицателни; аналитични и синтетични; вероятни, асерторични и аподиктични. Очевидно е сходството с разбирането¹¹ на Кант за видовете съждения.

Представя дефиниция за умозаклучение (вж. ibid.: 104), която е много близка до съвременната. Респективно важно място заема и темата за силогизмите, които разглежда като опосредствени умозаклучения (ibid.: 104, 114). Обръща внимание (ibid.: 114-116) на термините на силогизма, на предпоставките и заключението, изяснява ролята на средния термин и начинът, по който се образуват валидни (както днес ги наричаме) силогизми. Разглежда (вж. ibid.: 119-122, 127-130) категорическото умозаклучение, разделителното умозаклучение и условното умозаклучение, както и видовете сорити и начинът на образуването им и други.

Анализира логически важни теми (ibid.: 107, 109-110) като тези за индукцията и аналогията и разликата между тях, а именно: при индукцията разумът се стреми към онова, което все още не е опознато чрез опита, а при аналогията – разумът заключава как трябва да мислим неща, които вече познаваме от опит.

Важно значение в тази част според мен има параграфът, посветен на софизмите. Считаю, че всеки учебник, който има за цел да въведе читателя в логическата проблематика и да изясни смисъла от изучаването на тази наука,

¹¹ Вж. повече по въпроса в (Кант 1992: 144).

трябва да представя тази проблематика. Тук българският учен обяснява целта, която преследват хората чрез употребата на софизмите: от една страна, хората ги използват умишлено, за да излъжат някого; а от друга страна – защото просто нямат достатъчно разум и респективно го правят несъзнателно (ibid.: 123). Ролята на логиката по отношение на софизмите, счита той, е единствено да анализира съставните части на силогизма, тъй като тя не разполага със средства да определи причините, поради които са употребени (ibid.). Респективно тук са представени¹² основните софизми и паралогизми, но най-голямо впечатление прави подробният анализ, който авторът извършва, на причините за образуването им от формална гледна точка. Рядко¹³ се среща в съвременните български учебници такъв подробен анализ, а в действителност според мен е изключително полезен за учащите се, тъй като има пряко отношение към разкриване на манипулациите и към избора на различни аргументативни техники.

Няма да е пресилено да се твърди, че тази втора част на съчинението в голяма степен¹⁴ покрива съвременното съдържание на учебниците по логика за средното образование. Разбира се, става дума за логическата проблематика, която е в руслото на традиционната логика.

Третата част¹⁵ изяснява правилата, според които формите на мисленето (понятие, съждение, умозаключение) могат да се съединят в едно цяло, т.е. в система (ibid.: 131). По думите на Берон под *цяло* в логиката се разбира това, което се състои от части (ibid.: 133) и за него е характерно, че не трябва нищо да му се прибави и нищо да му се отнеме. Считаю, че това определение е близко до съвременната дефиниция за синтактическа пълнота. Според Берон за логическото и систематическото построение на едно цяло са необходими следните условия: познания за частите на един предмет и една идея за отношението, което съществува между предмета и всичко, което може да се отнесе на неговото естество (ibid.: 135). Въпреки че подчертах, че няма да анализирам идеите на Берон, които са сходни с тези от философията на Кант, все пак в случая ще дам две препратки (които не са единствените, разбира се) към „Критика на чистия разум“ (вж. Кант 1992: 94, 139). Във въпросната трета част Берон представя и метода¹⁶ на развитието на една система (вж.

¹² Вж. Берон 1980: 123-124.

¹³ Напоследък тенденцията, заложенa в учебните програми на МОН – респективно в учебниците – е учениците сами да анализират логическите проблеми и грешки (т.е. авторите да не ги представят подробно) и самостоятелно да достигат до съответните заключения. Лично моето мнение е, че представянето на подробен анализ на грешките в учебниците е необходим, а учениците могат да извият своите способности при решаването на различни логически казуси по време на упражненията.

¹⁴ Разбира се, В. Берон е написал своя учебник първо – преди Освобождението и второ – преди създаването на системата на класическата логика, така че е нормално да липсва онази проблематика, която касае визираната логика.

¹⁵ За повечето изследователи на Берон тази част е най-значима, поради което е писано много през годините. Затова аз ще спомена накратко основните идеи.

¹⁶ Такъв метод е синтетичният и аналитичният метод (с.163-164).

Берон 1980: 158). Във фокуса на вниманието му тук са също и началата на системите. Последните разглежда като първата истина, от която непосредствено и опосредствено произлизат всички познания (ibid.: 172). Представя същностните характеристики (вж. ibid.: 172-173) на безусловното¹⁷, условното¹⁸ и относителното¹⁹ начало. Ценно значение има констатацията му, че аксиомите често са се приемали за основание на цели философски системи – грешки, които са били от най-големите в областта на науките (ibid.: 173).

Проблематика от тази трета част, която присъства и в настоящите учебници, са правилата за класификация и грешките, които могат да се допуснат при извършването ѝ (вж. ibid.: 175, 177), видовете доказателства²⁰ и съответно правилата и грешките, които се отнасят и за тях (ibid.: 185-186).

С други думи, чисто логическата проблематика, която е налице в производението на д-р В. Берон присъства и в съвременните учебници по логика, както за средното, така и за висшето образование. Разбира се, след издаването на въпросния учебник са настъпили две основни революции в логиката (за тях ще стане дума малко по-нататък в текста), създава се класическата логика, появяват се неklasическите логики – респективно съвременните учебници по един или друг начин включват и нова логическа проблематика и по-скоро тази, която е свързана с класическата логика. Все още обаче неklasическите логики не присъстват достатъчно осезателно в тях. Но от друга страна, изследванията на родственика на д-р В. Берон – проф. М. Табаков – има безспорни заслуги за утвърждаването на тази проблематика в българската научна литература.

Логическите идеи в изследванията на проф. М. Табаков

Проф. дфн Мартин Табаков е един от логиците, които успешно и целенасочено развиват и утвърждават в България проблематика, свързана с неklasическите логики и техните философски интерпретации. Извършва типологизация на неklasическите логики и е съставител и основен автор на повечето рубрики в първия, издаден в България, *Енциклопедичен речник по логика и семантика* (2012 г.). Той е главен редактор на сп. „Философски алтернативи“ за периода 2013г. – 2021г. и дългогодишен завеждащ секция „Логика“ в Института за философски изследвания – БАН и секция „Логически системи и модели“ в Института за изследване на обществата и знанието – БАН.

Възпитаник на Националната природоматематическа гимназия, (Завършва с отличие, което му дава право да влезе без приеман изпит в Математическия факултет на Софийския университет) впоследствие магистър по математическа логика от Софийския университет, той постъпва след конкурс като аспирант (днес докторант) в секцията по *Логика* на Института по философия (Впоследствие преименуван на Институт за философски изследвания, по-късно, след обединяване с още два института, на Институт за изследване

¹⁷ Използва се от философията.

¹⁸ Такива начала са аксиомите – характерни за математиката.

¹⁹ Такива начала са теоремите – основни положения на частните науки.

²⁰ Право, косвено, предположително (Берон 1980: 182)

на обществата и знанието, а днес се нарича Институт по философия и социология.) към БАН. Още през първата година като аспирант извършва чисто математически разработки и създава нестандартна логическа система, която съдържа теореми, но не се използва понятието *правилно построена формула* и доказва някои интересни свойства (вж. Табаков: 1979). Защищава през 1981 г. дисертация на тема „Логическото обосноваване на категорията *ефективна процедура*“ за присъждане на научно-образователната степен²¹ *доктор*, а през 2000 г. придобива научна степен „доктор на философските науки“ след като успешно защитава дисертация на тема „Философско-методологично осмисляне на прехода от класическа към неклассическа логика“. През 1990 г. се хабилитира, а от 2005 г. става професор.

Едни от най-значимите му публикации са посветени на революциите в областта на логиката. В тях подробно и аналитично са представени причините за революционния преход от традиционна към класическа логика, както и същностните особености на прехода от класическа към неклассически логики. Според него тези две, различни от философско-методологична гледна точка, революции, водят до смяната на една парадигма с друга (Табаков 2000: 89). В тази връзка в публикацията му „Революциите в логиката на XX в.“ (2000 г.) той анализира сходствата и различията между въпросните две революции в логиката и причините, довели до тяхното осъществяване. Според българския учен при първата революция (през XIX в.) се добавят нови методи в логиката, променят се решенията и инструментите, а основната причина за извършването ѝ е, че тогава логическата емпирия значително изпреварва теорията на логиката (Ibid.: 90-91). Тук е мястото да обърне внимание на това, че за Табаков логиката има емпирия. Последната по негово мнение всъщност представлява езикът и способите за разсъждения на научните теории (ibid.: 90). Въпросното изоставане на науката логика от логическата емпирия, е най-очевидно по отношение на емпирията, която предоставят математическите разсъждения (ibid.: 91). Благодарение изследванията на редица учени²² с огромен принос за създаването и утвърждаването на класическата логика, визираното изоставане е преодоляно, тъй като тези изследвания според Табаков са резултат от обобщаването на логическата емпирия на математиката (ibid.). В резултат – системата на класическата логика използва по-пълно аксиоматичния метод, включва различни математически инструменти, въвежда многоместни предикати и др. като по този начин става възможно обединяването на направления, които дотогава в логическите теории са били изолирани едно от друго (ibid.: 91). За Табаков това е най-важното постижение на първата революция в логиката (ibidem). Тук се има предвид, че системата на класическата логика включва както пропозиционалната логика (чийто произход свързваме основно с изследванията на представителите на Мегаро-стоическата школа), така и предикатната логика (чиито корени се откриват в Аристотеловата си-

²¹ Тук давам настоящите названия на визираните степени и звания.

²² Бул, Де Морган, Фреге и др.

логистика). В този ред на мисли българският учен разглежда въпроса за съизмеримостта на класическата логика с традиционната като подчертава, че системата на класическата логика не отрича традиционната логика, а обобщава и съществено разширява нейните възможности (ibid.). Този възглед на Табаков е важен, защото демонстрира връзката между класическата логика (която понякога се именува *математическа логика*) и традиционната логика²³, а не ги противопоставя, за разлика от някои привърженици на тези две парадигми.

По отношение на втората революция, т.е. при прехода от класическа към неklasическа логика, проф. Табаков изтъква, че се въвеждат нови идеи, концепции и постановки, които коренно променят разбирането за логиката (ibid.: 92). Тази революция засяга въпроси от фундаментален характер – чрез нея не се въвеждат качествено нови методи, както при първата революция, а е налице единствено известно разширение на тези методи (ibid.). Табаков пояснява, че въвеждането на математически методи при първата революция доближава логическата теория по стил и метод до математиката (ibid.). По своя дух първата революция е фундаменталистка, защото дава нова основа на логиката, докато втората революция – преходът от класическа към неklasическа логика – е силно антифундаменталистка, тъй като в нея се поставя под съмнение основата, предложена от първата революция (ibid.). Втората революция е провокирана също от несъответствието между емпирията и теорията, но при нея става дума главно за извънматематическа логическа емпирия – логиката на научното изследване (ibid.). Общото за двете революции пояснява българският учен е, че от една страна са близки във времето, а от друга – причините, които ги пораждат, са сходни – изоставането на теорията от емпирията (ibid.: 93). При първата революция – от математическата, а при втората – от нематематическата емпирия (Ibidem). Друга обща причина за тези революции са логическите парадокси: парадоксите в теорията на множествата, семантичните парадокси и парадоксите на материалната импликация (ibid.).

Много други философско-логически проблеми са разгледани във визираната публикация. Тя дава един всеобхватен поглед върху същностните причини за революционните промени в развитието на логиката, но същевременно хвърля светлина (макар това да не е основната идея) върху редица чисто логически въпроси. Според мен всеки, който възнамерява да се занимава с логика (особено онзи, който не се стреми да остане в полето на традиционната логика, а се интересува от същностните особености на класическата и неklasическите логики), трябва преди това да се запознае с визираното изследване, за да добие обща представа за констелацията на основните логически системи в развитието на логиката.

Необходимо е да се отбележи, че не по-малко внимание заслужават и редица статии на М. Табаков, представящи най-съществените характеристики на неklasическите логики. В „Семантически аспекти на прехода от класи-

---

²³ Традиционната логика основно включва логиката на Аристотел, логиката на мегаро-стоиците и изследванията на техните коментатори и последователи.

ческа към неklasическа логика“ (1997 г.) са разгледани от една страна основните принципи на класическата логика – за двузначност, за непротиворечието, за изключеното трето, за тждеството, за функционалност, за съчетаемост (вж. Табаков 1997: 60), а от друга – семантиката и езика на класическата логика (вж. *ibid.*). Тук българският професор акцентира върху причините, поради които в неklasическите логики са невалидни основни закони на класическата логика и същевременно изяснява смисъла и значението на новите оператори и понятия, които неklasическите логики използват. Става дума за интуиционистката логика, многозначните логики, топологичните и вероятностните логики, паранепротиворечивата логика, немонотонните логики, интенционалните логики, модалната логика и други (вж. *ibid.*: 61-62). Във връзка с възможностите на паранепротиворечивата логика само ще отбележа, че още в началото на своята научна кариера М. Табаков (под влияние на Сава Петров) формира и собствена концепция като оспорва някои постановки, свързани с визираните логики, и най-вече тази, че с помощта на паранепротиворечивата логика може да се избегне *парадокът на Ръсел* (вж. Tabakov 2003: 110). Освен това демонстрира, че подобна на Ръселовата конструкция все пак е възможна и в паралогиките, като прави връзка с онтологията на математиката (вж. Табаков 1986b; Tabakov 1989). Между другото в този период излиза и монографията му „Логика и аксиоматика“ (Табаков, 1986а), в която се изясняват фундаменталните характеристики на класическата логика, както и тези на неklasическите логики.

Важно значение в научната биография на проф. Табаков притежават и публикациите му, посветени на класификацията и типологизацията на логическите системи. В емблематичната му статия „Една идея за класификация на логическите системи“ (1999 г.) той предлага класификация на неklasическите логики, която се базира на неговата философско-логическа концепция. Както проф. Табаков изяснява, въпросната класификация е съобразена с философско-методологичната оценка и значимост на системите (Табаков 1999: 46). Този опит за класификация демонстрира задълбочените и всеобхватни знания на автора в областта на логиката каквито, както видяхме, са налице и при автора на първия учебник по логика в България. Табаков класифицира неklasическите логики по следния начин: (1) логически системи, свързани с основите на математиката (класическа логика и интуиционистка логика); (2) логически системи, създадени да изразят по-адекватно логическото следване (*ibid.*: 46) – системите на К. Луис (*ibid.*: 47), релевантната логика (*ibid.*: 48), комплексната логика (*ibid.*: 49); (3) логически системи, изразяващи гносеологични аспекти – модалната логика, създадена от К. Луис през 1918г. (*ibid.*: 50), вероятностната логика (*ibid.*: 52), топологичната логика (*ibid.*: 52); (4) логика в онтологичен аспект – онтологията налага логиката на теорията, която я изучава, като логиката на квантовата механика (*ibid.*: 53); (5) логически системи, които представляват единствено математически модели и могат да се разглеждат като неинтерпретирани абстрактни езици (*ibid.*: 56) – повечето многозначни логики, суперинтуиционистките логики и в определена степен системите на

Луис и техните варианти; (6) приложна логика (*ibid.*: 56-57) – към нея се отнасят онези логически системи, които не експлицират логиката в някакъв общофилософски, гносеологичен или онтологичен смисъл, а изразяват логически отношения, свързани с конкретната предметна област на приложение – като изкуствения интелект, когнитивната наука, лингвистиката, езикознанието, информатиката (такива са алгоритмичната логика, динамичната логика, апроксимационната логика и др.); (7) логики без логически извод – еротетичната логика, деонтичната логика и др. (*ibid.*: 58); (8) еротетичната логика – логика, която изследва въпросителни думи, въпросителни структури и логическата връзка между въпрос и отговор (*ibid.*: 59). Разширен вариант на тази публикация и представяне на визираната класификация като типологизация е налице в (Табаков 2001). Тук авторът пояснява (*ibid.*: 54), че класификацията му е съобразена с философската интерпретация на системите, респективно – всяка от тях може да има различни интерпретации, поради което разделянето не е стриктно изключващо се (каквото се изисква за една класификация). Следователно в случая става дума за типологизация, а не за класификация. Както се вижда, представената по-горе класификация всъщност е типологизация – факт, който и авторът отбелязва (*ibidem*).

Друг кръг от логически проблеми, на които проф. Табаков обръща сериозно внимание, са свързани с ролята на логиката и семантиката за разкриване на манипулациите. Той подробно изяснява как чрез средствата на логиката могат да се разобличат демагогията и манипулацията и да се демонстрира тяхната логическа несъстоятелност (Табаков 2007). Изяснява се същността им, както и въздействието, което оказват върху примитивните чувства и инстинкти на хората (*ibid.*: 186). Чрез тях съзнателно се дава погрешна интерпретация на фактите или последните се тълкуват едностранно (*ibid.*). Авторът отделя сериозно внимание да анализира²⁴ методите за манипулация. С такива проблеми, както видяхме, се занимава и неговият родственик д-р В. Берон. Табаков обръща внимание и на семантичните манипулации в публичното пространство (в Табаков 2017). Тук фокусът е върху политическите манипулации, които се използват за политически цели от популистките партии (*ibid.*: 144). По принцип проф. Табаков има сериозно отношение към политическите процеси в страната, издава публикации на тази тема, на които обаче няма да се спирам, тъй като фокусът на настоящата статия се отнася до логическите му изследвания. Във връзка с изборните процеси той публикува няколко статии, включващи прецизни анализи, насочени към логически проблеми на избирателни системи, както и на неочаквани резултати, които се появяват при избори. Една от тях е „За един незабелязан досега парадокс в системата на Хър-Ниимайер“ (Табаков 2016).

През 2021г. публикува монография „Философските предизвикателства на неклассическата логика“, в която прави опит за философско осмисляне на тенденциите на развитие на съвременната логика и критически обсъжда най-

---

²⁴ Вж. Табаков 2007: 186-187.

важните проблеми пред методологията и философията, вследствие утвърждаването на неklasическите логика (Табаков 2021: 3). Считам, че тази книга може да се приеме като квинтесенция на неговия дългогодишен плодотворен труд в областта на логиката. В нея са разгледани подробно проблемите, свързани с появата и развитието на концепцията за неklasическа логика (ibid.: 7), анализиран е дебатът за монизма или/и плурализма на логиката (вж. ibid.: 30), предложена е идеята за логически не-офундаментализъм (вж. ibid.: 47), представена е философска типологизация на логическите системи (ibid.: 63), която е разширен вариант на изследванията му в областта.

Други акценти в книгата са разглеждането на неklasическата логика като философска логика (ibid.: 123), неklasическата логика като логика на неklasическата наука (ibid.: 105) и други.

По отношение на дебата за монизма и плурализма на логиката Табаков подчертава, че не е логически монист, а логически фундаменталист, защото, от една страна, не подкрепя универсалността на класическата логика, а, от друга, е необходимо да се намери общото, което обединява всички логически системи, в т.ч. и всички неklasически логика (ibid.: 46). За да се постигне последното, той предлага концепция за не-офундаментализма, която се базира на три основни критерия: (1) да предоставя аргументирана концепция за логика, в т.ч. за обектите на логиката; (2) да формулира възглед за универсалността на логиката; (3) да предлага структуриране на множеството конструирани логически системи, критериите за което са съобразени с (1) и (2) (ibid.: 47-48). Тази концепция според него е ориентир в многото логика, тъй като се отнася до предмета на логичното (в гносеологичен и онтологичен аспект), въвежда в тях някаква структура, подредба, организация и показва тяхното единство в многообразието им (ibid.: 3).

Може да се каже, че темата за неklasическата логика като логика на неklasическата наука (ibid.: 105), представена в книгата, е по-нова в сравнение с другите, върху които авторът работи през своята научна кариера. Тя е във фокуса на вниманието му основно през последните четири-пет години. Тук проф. Табаков извършва прецизен анализ на научните резултати, които са в разрез с общоприетата научна картина на света, представя важни моменти от различни революционни научни теории, извършва анализ на обектите на неklasическа наука (вж. ibid.: 106-107, 109) и др. Подчертава, че за него първата наука, която се е сблъскала с неklasически същности е математиката (ibid.: 117). Изяснява същността на неklasическите теории, а именно – те са теории за обекти, които по своето естество и поведение са качествено различни от обектите, които традиционно науката е изследвала (ibid.: 109).

Проф. Табаков усърдно и компетентно работи през годините не само върху гореизложените проблеми, но също извършва изследвания, свързани с

философия на математиката, математическото моделиране, философия на логиката, обучението по логика и други. Публикува над 100 статии и студии в престижни национални и международни издателства, има няколко монографии и многобройни участия с доклади на научни конференции в страната и извън нея. Той е ръководител на десетки проекти върху визираните по-горе логически проблеми.

Съставител е на първия по рода си у нас „Енциклопедичен речник по логика и семантика“, и автор на голяма част от статиите в него. Включени са всички по-важни понятия и концепции на съвременната логика, общо над 900 рубрики. Разгледани са и понятия, утвърдени от времето, идващи от античността и от традиционната логика, а също и понятия от съвременната логика. (виж. Димитров 2013)

Проф. Табаков има трима успешно защитили докторанти (Доротея Ангелова, Кристиан Енчев, Росен Люцканов), към сегашния момент доценти в Института по философия и социология към БАН, които продължават да се занимават с актуални проблеми в полето на съвременната логика.

Заслугите на двамата представители на рода Берон – д-р Васил Хаджистоянов Берон и проф. Мартин Табаков – за развитието на логиката в България са безспорни. Първият въвежда традиционната логика в България, а вторият – целенасочено развива и утвърждава в българската научна литература съвременната логическа проблематика и най-вече тази, която се отнася до същността и философските интерпретации на неklasическите логики.

ЛИТЕРАТУРА

- Берон, В. (1980). *Логика. За първи път на български изложена*. София: Изд. Наука и изкуство.
- Бешкова, А., Рашева, А., Стефанов, В., Бузов, В., Латинев, Е. (2002). *Логика*. Учебно помагало за средното училище. София: Немезида.
- Бузов, В. (1998). *Практическа логика или изкуството на аргументацията*. Тетевен: Христов и Христов.
- Бънков, А., Осиковска, Й. (1977). *Логика*. (Учебник за XI клас). София: Държ.Изд. Народна просвета.
- Димитров, А. (2013) *Голямото предизвикателство – енциклопедичен речник по логика и семантика//Философски алтернативи“ 3/2013 стр.146-*
- Дянков, Б. (1980). Васил Хаджи Стоянов - Берон – автор на първата българска систематична книга по логика. (въстъпителна студия) // Берон, В. *Логика. За първи път на български изложена*. София: Изд. Наука и изкуство, 5-30.
- Кант, И. (1992). *Критика на чистия разум*. София: Изд. БАН.
- Колев, И., Люцканов, Р., Пожарлиев, Р., Макариев, П., Стоев, Х., Найденова, Р. (2019). *Философия*. 10 клас. София: Изд. Клет-Анибус.
- Колев, И., Стефанов, А., Ангелова, Д. (2020). *Философия*. 11 клас. Култура на мисленето (модул 3). София: Изд. Клет-България.
- Кулов, В. (2008). *Лекции по логика*. София: Инвестпрес.

- Стефанов, В. (1993). *Логика*. Учебник за среднотообщообразователно училище. София: ФФ Минерва.
- Табаков, М. (2001). Анализ и осмисляне на типологизацията на логиките // *Философски алтернативи*, №1, 49-60.
- Табаков, М. (1999). Една идея за класификация на логическите системи // *Философски алтернативи*, №1, 46-62.
- Табаков, М.(съст.). 2012. *Енциклопедичен речник по логика и семантика*. София: Изд. Звезди.
- Табаков, М. (2016). За един незабелязан досега парадокс в системата на Херн-Ниймайер // *Философски алтернативи*, №6, 135-141.
- Табаков, М. (1986а). Логика и аксиоматика. София, Изд. Наука и изкуство.
- Табаков, М. (2007). Логика, семантика, манипулация // *Философски алтернативи*, №6, 184-192.
- Табаков, М. (1998). Някои философско-методологически аспекти на прехода от класическа към неklasическа логика // *Философски алтернативи*, №3-4, 44-50.
- Табаков, М. (1986б) Паранепротиворечиви логики, математическа логика и парадоксът на Ръсел // *Философска мисъл*, №9, 83-91.
- Табаков, М. (2000). Революциите в логиката на ХХ в. // *Философски алтернативи*, №1, 89-101.
- Табаков, М. (1997). Семантически аспекти на прехода от класическа към неklasическа логика // *Философски алтернативи*, №5-6, 57-70.
- Табаков, М. (2017). Семантични манипулации в публичния дискурс // *Философски алтернативи*, №5, 144-155.
- Цацов, Д. (2020). *Учебник по логика за „нашите българи“ (Васил Хаджистоянов Берон – 1824 – 1909 г.)*. В. Търново: Изд. Фабер.
- Цацов, Д. (2019). *Философски идеи през българското Възраждане*. В. Търново: Изд. Фабер.
- Tabakov, M. (1979). A Formal System Without Well-Formed Formulas // *Bulletin of the Section of Logic*. Volume 8/1, 27–29, reedition 2010 [original edition, pp. 27–29] 08_1_6.pdf (lodz.pl)
- Tabakov, M. (1989). Logics tolerant to contradictions // *Ruch filozoficzny*, №13, 13-28.
- Tabakov, M. (2013). The Development of Mathematical Logic in Bulgaria // Schumann, A. (ed.) *Logic in Central And Eastern Europe: History, Science, and Discourse*. Landham: University Press of America, 560-573.
- Tabakov, Martin. (2013). The Development of Philosophical Logic in Bulgaria // Schumann, A. (ed.) *Logic in Central And Eastern Europe: History, Science, and Discourse*. Landham: University Press of America, 292-316.
- Tabakov, M. (2003). The Logic Between Two Centuries // Ginev, D. (ed.), *Bulgarian Studies in the Philosophy of Science*. Kluwer Academic Publishers, 95-125.
- Tabakov, M. (2008). Philosophical Logic as Philosophy of Logic // *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric (Philosophical Logic)*. Volume 14 (27), 9-34.
- Internet resource: history of logic - Aristotle | Britannica

ДИМИТЪР ГАНОВ*
**БОГОМИЛ БЕРОН СРЕЩУ ЕКСПЛОАТАТОРА НА ЛЕГАЛНАТА
ПРОСТИТУЦИЯ – ДЪРЖАВАТА¹**

Abstract: The article examines Bogomil Beron's discourse "The Prostitution in Bulgaria" in the context of the history of prostitution in the world, revealing it as a purposefully produced and state-supported phenomenon, and the modern reglamentarism and contemporary neoreglamentarism of "venal debauchery" as a capitalist modification of universal economic and social dependencies in the development of prostitution. Bogomil Beron, although he does not make a political analysis, is presented in this article as a de facto exposé of the state in its capacity as an exploiter of legal prostitution.

Keywords: prostitute girls and women, reglamentarism, slave trade, capitalist state, exploitation, Bogomil Beron

1. Основни тенденции в критиката на Берон към регламентаризма

На отношението на Богомил Берон към българската проституция са посветени редица изследвания (Златков 1992, Гарванова 2015, Даскалов 2005, Даскалова 2012, Димитрова 2019), в които се проследява неговата еволюция от умерен (частично обвързан с регламентаризма, или легализирането на проституцията) към категоричен аболиционизъм. Привържениците на това течение гледат на проститутките като на жертви на цялостно социално зло и смятат, че „чрез регламентацията държавата се превръща в сводник и разпространител на разврата. Тя е израз на двойствения обществен морал, който освобождава мъжа от отговорност за делата му в сексуално отношение и преследва само жената като източник на покварата. Регламентацията представлява нарушение на правата на личността, като затваря проститутките в публични домове, подлага ги на задължителни медицински прегледи и на практика ги лишава от възможността да се върнат към нормалния живот“ (Гарванова 2015: 31-32). Богомил Берон по същество достига до остра социална и институционална критика в беседата „Проституцията в България“ (1910), останала извън задълбоченото внимание на изследователите, с изключение на Р. Даскалов².

Берон обръща внимание върху две основни причини за тежките недъзи на българската регламентация: третирането на регистрираните жени и момичета като източник на необходимо социално зло и изключително хлъзгавото определение за сводничество, благодарение на което то практически остава ненаказуемо. („Сводничеството е наказуемо ако е с момиче под 16 г., или

---

* Гл. ас. д-р в ИФС- БАН. Email: Email: abutor1@gmail.com

¹ В настоящата студия цитатите от сказката на Б. Берон, както и от статията на Т. Витанов, строго следват оригиналните лексика и граматика.

² М. Гарванова цитира тази беседа, за да уточни броя на медицинските прегледи, задължителните за обитателките на легалните публични домове в България в началото на ХХ в. (Гарванова 2015: 40).

между 16 и 21 г., ако се знае, че е девствено“. Берон 1910: 140-141). Той дава за пример тенденциите в тогавашното законодателство в европейските страни: посочва, че в Австрия се наказва със затвор до 5 г. „всяко лице, което помага да се разврати невинно лице, от каквато и да е възраст“, във Франция „1) който във вид на занаят покровителства или присилва разврата на лица по-малки от 21 год.: 2) който свежда малолетно момиче или млада жена, ако и с тяхното съгласие; 3) който свежда ако и пълнолетно лице с измама“, в Англия „който свежда момиче или жена непоститутки“, в Норвегия „който за парични облаги доставя или спомага продажния разврат“, а датският закон инкриминира всякакъв вид сводничество (пак там: 11). Венерологът предлага да се наказват ефективно всички, които подбуждат към проституиране лица под 21 г. (тогавашната възраст на навършване на пълнолетие) или лица на каквато и да е възраст, ако това се прави посредством измама, а чуждестранните сводници да се екстернират. Според Берон българката става проститутка в много голяма степен под тяхно влияние и въпросният занаят се утвърждава в България изключително благодарение на приходили от други страни сводници и на внесени от чужбина проститутки.

Не самите предложения, а причината за тях – погледът на Берон върху проституцията като поле на властови отношения, в които има експлоататори и експлоатирани, несъмнено е едно от основанията да подкрепим твърдението на Н. Димитрова, че „това е и ясно изразената европейска тенденция в неговите идеи“ (Димитрова 2019: 155). Друго основание е обстоятелството, че проф. Берон схваща „продажния разврат“ като „отрицание на човешката същност у проститутката“ (пак там: 154), както по-късно го развива теоретично Вера Златарева (Златарева 2006: 160-164).

Безспорно възгледите на известния лекар отразяват определени тенденции в европейските страни по това време. Каквото е и неговото проучване, в което интервюира 228 проститутки. Но данните, които привежда, и изводите, които прави, липсват дори в направения от В. Златарева четвърт век по-късно обзор на подобен тип социологически изследвания в Западна Европа (Златарева 1936: 61-62). Това проучване на Берон показва радикалния заряд и смелостта на неговото мислене, за съжаление неподплатено със съответното отношение към политическото и необходимата ерудиция в областта на радикалните за епохата теории на обществените отношения.

От българския венеролог научаваме, че от 228 жени 85 са продадени от няколко десетки лева до 3500 лв., общо за 56 050 лв. „Заплатената за покупката на проститутката сума се записва като неин дълг и до де той не изплати нещастницата не може да се отърве от експлоататорите си, а съдържателят на дома е достатъчно рафиниран, чрез прескъпи покупки на дрехи и прочее да не допуска дълга да се скоро намалява и следов. да задържи робинята си за по възможно дълго време. А ако по някои причини ... се препродава в друг дом, на последния се записва в сметката ѝ наново заплатената сума така напр. от горните проститутки една е бивала продадена на няколко пъти, за общата сума 3480 л., друга също за ... 2320, трета – 1 път за 49 напъл. и 1 път за 39

напол. и пр., а има и такива отговори: за колко е продадена, не знае, обаче, за да се изплати първия път е работила 3 години, втори и трети път – за по 50 наполю, или не знае за колко е продадена, изплатила е 40 наполюна ... робуват 4, 5, 6, 7, 10, 12, 15 и даже 17 години и още не могат да се изплатят. ... от 228 120 имат още дългове“ (Берон 1910: 138). Изводите са недвусмислени и авторът вече ги е обобщил: „А това е наистина търговия с роби“ (пак там: 137).

По време, когато на българската проститутка обществото гледа като на престъпен елемент, а законът отразява тези настроения, Богомил Берон смело посочва категоричната истина, че тя е робиня в буквалния смисъл на думата. И това се случва не въпреки пълната доминация на капиталистическите обществени отношения, а точно обратното – благодарение на тях. Именно при капитализма настъпва овещняване на обществените отношения и работната сила, вследствие на което се създават условия в реалността наемният труд да изгуби формалните си характеристики – работникът да получава възнаграждение за изразходването на своята работна сила. Принадената стойност на положения от проститутката труд (с всички условности на това понятие в контекста на въпросния *занаят*) расте не или поне не единствено според броя на обслужените клиенти и часовете на необходимото за заработване на договорената надница работно време, а най-вече съобразно идеята на собственика на публичния дом, че постъпвайки в него, проститутката вече е дължала определена сума, а именно заплачената за нея в качеството ѝ на стока, която съдържателят е закупил. С това нейният статус на наемна работничка автоматично е трансформиран в своята превърната форма – статус на вещь, а когато една вещь упражнява труд и изразходва своята работна сила, това би могло да бъде единствено робски труд, защото стоката не може да притежава статуса на свободния наеман работник, който винаги може да напусне капиталиста и получава заплащане за своя труд. А проститутката по презумпция не получава такава: тя се изплаща за дадените за нейната покупка пари. Такъв е именно статутът на робите, но не на тези в робовладелското общество, които нямат поставена задачата да възстановяват на господаря си определена сума, а на тези в капиталистическото. Българската проститутка в началото на XX век работи *законно* не за да получава заплащане и да се издържа в условията на свободно наемане на нейната работна сила, а точно обратното – за да изплати отчуждаването на своята свобода като човек и наеман работник. И за да бъде по-лесно на собственика (*нейния* собственик, а не просто този на публичния дом) да упражнява контрол над робинята, законът регламентира неговия надзорен статус и му осигурява подобаващата за отглеждане на робини логистика – публичния дом в качеството му на ресорен концентрационен лагер. В държавата, където съгласно чл. 61 от основния закон „никой не може ни да купува, ни да продава човечески същества. Всекий роб от каквото пол, вера и народност да бъде, свободен става, щом стъпи на българска територия“ (Официално издание... 1887: 10), всичко това

се нарича регламентаризъм. Затова дори резултатите от проучването на Берон не могат да предизвикат съдебно разследване, освобождаване на робините и дългогодишен затвор за робовладелците: не е нарушен никой закон. Формално няма данни за покупко-продажба на работничките. Лесно е да си представим как, ако от анкетираните жени бе снета егидата на анонимността и бяха призовани като свидетели, върху тях от страна на собственици, сводници, полицаи незабавно щеше да бъде оказан подобаващият конструиран от заплахи и обещания натиск, в резултат на който те щяха да се откажат от заявеното в анкетите.

Съществуват далеч по-рафинирани методи за установяване на фактическо робство, далеч не само в областта на платената „любов“, вследствие на които и до днес капитализмът законно осъществява такъв порядък в производствените отношения, най-вече (но далеч не само) в т.нар. Трети свят, и това се случва преди всичко в сфери, където преобладава женският труд, особено този на непълнолетни момичета – текстилната и шивашка промишленост (garment industry), където се получава изключително ниско заплащане при произволно определяне на работното време, заключване на работничките в цеха, убийствени – често в буквалния смисъл – условия на труд, сексуални издевателства; и, разбира се, съвременната търговия с бели и други робини, наричана sex trafficking, третираща своите жертви още по-жестоко, отколкото описваната от Богомил Берон. Но днес съществуват съвършено различна публична среда и различно обществено отношение към явлението, докато българският венеролог и редакторът на „Медицинска беседа“ Т. Витанов издигат глас в съвършено непривикнала на аболиционистки настроеността обстановка.

Съвсем директно Берон заявява, че държавата е виновна за битието на проститутките: „От една страна държавата хвърля големи суми, а резултатът е много малък или никакъв, под контрол се намира само една ничтожна част от регламентацията“, след което добавя, че държавата „наместо да се стреми да се пребори с причините за проституцията, счита, че изпълнява дълга си като регламентира тая позорна търговия“ (Берон 1910: 134). Казано е ясно: българската държава регламентира търговията с робини.

С тези думи Берон застава до Август Форел; той не се позовава директно на „La question sexuelle“, чието първо издание е от 1906 г., но едва ли може да имаме съмнения, че е прочел книгата, която и Т. Витанов цитира в следващата книжка на списанието (Витанов 1910: 202). Действително френският аболиционист отива по-надалече в социално-политическата си критика. От една страна, той също изследва положението на проститутките в своята държава; но от друга, тази държава преди век е влязла в ролята на законодател по отношение на универсалната регламентация на тази сфера в Новото време. Легализирането на проституцията в Европа има универсални причини и последствия: „Най-вече на Наполеон I дължим актуалната форма на регламентацията и организацията на проституцията. Подобно на цялото законода-

телство относно брака и сексуалните отношения, тази регламентация е овладяно поднесена на неговите (на законодателството – бел. авт.) чувства към жената: потискане на женския пол, презрение към правата му и деградиране на индивидите му до статуса на обекти на мъжко наслаждение и машини за възпроизводство” (Forel 1919: 337). „За да улесни медицинския контрол, регламентацията най-често изисква да бъдат затворени проститутките в бордеи или публични домове, под ръководството на сводник или мадам. ... Да толерираш, патентоваш, организираш, признаеш и накрая да облагодетелстваш, да подкрепяш и препоръчваш са понятия, които неусетно преминават от едно в друго. Щом държавата толерира проституцията и публичния дом, тя се задължава чрез своите органи да влезе в договорни отношения с проститутките и сводничеството: следователно ги признава. Освен това услугите, които предоставя, трябва да бъдат възнаградени. Следователно е необходимо проститутките и сводниците да плащат данъка си на държавата и на лекарите в пари или патенти. Или: *който плаща, поръчва* (курсив в оригинала – бел. авт. Ibid.: 339)

Берон не достига до толкова радикален анализ. До голяма степен това се дължи на обстоятелството, че неговият аболиционизъм е силно националистически мотивиран: подобно на С. Кутинчев (а четвърт век по-късно – и В. Златарева), Берон смята, че българското семейство се крепи на традиционни ценности, *продажният разврат* е внесен от чужбина и се дължи предимно на активната дейност на чуждестранните сводници и сутеньори. В сказката логично отсъстват конкретните наблюдения върху влиянието на миграцията и половата дискриминация в работническите среди върху развитието на проституцията, които откриваме в подробното специализирано монографично изследване на Вера Златарева от 1936 г. и не би могло да бъде другояче. В двегодишния си опит на военен лекар Берон прави изводи, че при българския войник се наблюдават много по-ниски нива на заразяемост от венерически болести, отколкото при колегите му от развитите европейски страни (вж. Златков 1992). Но на българския лекар и изследовател му липсва цялостният поглед върху социално-политическата сфера и историята на проституцията в тези страни, за да стигне до радикалното наблюдение, че държавата е виновна не поради незнание или неумение, а поради структурната си заинтересованост. Действително, подобно на много други социални и стопански феномени, проституцията е вносно явление в България. Но историческият генезис не изчерпва социалния. Ако Османската империя бе пресякла първите прояви на проституция след Кримската война, то след 1878 г. задълбочаването на социалните неравенства и съпътстващата ги навсякъде по света полово дискриминация, уравнивяваща стихийното недоволство на експлоатираните от капиталистическите производствени отношения мъж посредством конструирането на паралелния му статус на колективно доминиращо същество на семейна и родова основа, неминуемо биха довели българската жена до необходимостта от търсене на компенсаторни механизми за самореализиране, една от чиито на-разпространени форми навсякъде е била

проституцията. Защото междуременно нито българският, нито някой друг капитализъм биха могли да пропуснат задействането на тази златна за частния, общинския и държавния капитали ниша. След създаването на българска държава на общините е възложено сами да вземат съответните решения в тази сфера. И те не закъсняват.

Още в началото на 80-те години на XIX в. доскорощният съдържател на публични домове в Кюстендил Арсо Максимов представя в Софийска община проект за изграждане на „съвременен бардак“, но се взема решение, че самото градско общинско управление „ще строи такива домове и ще ги дава на подобни като него“ (Петрунов 2020: 70). Общината поема бизнеса на съдържателите и сводниците, превръщайки ги в арендатори, които с разрастването на регламентираната проституция носят все по-големи печалби за общинската каса. Именно този порядък постепенно е установен от регламентаризма навсякъде по света, след като „френският полицейски префект Дюбоа обнародва на 20 вандемиер (12 октомври) 1804 г. указ, който разпорежда всички проститутки във френската столица да бъдат регистрирани и регламентира устройството на публичните домове“ (Lecour 1877: 104). Затова и Форел прави логичния извод: „Не можем обаче да разберем как държавата би могла ефективно да попречи на сводничеството да си набавя стоката, докато го толерира и патентова“ (Forel 346). Берон не достига експлицитно до това заключение и предлага с подобаваща политическа наивност държавата да предприеме във връзка с проституцията конкретни социални мерки, които не е предприела и по най-комплексни причини; но в случая не по-малко значимо е обстоятелството, че българският лекар схваща като причина за развитието на проституцията задълбочаването на социалните неравенства и поставя половото сред тях, защото, без да е извършил конкретните проучвания в трудовата сфера, които В. Златарева привежда 26 години по-късно, той е наясно, че проститутките произхождат от социалните низини; че женският труд е по-нископлатен от този на мъжете; че цялостното обществено развитие благоприятства пребиваването в бедност на основната маса от българите. Берон заявява недвусмислено, че е необходимо да се подобри „материалното състояние на населението“ (Берон 1910: 17), а не само на част от него: тези думи внушават, че като цяло обществото е уязвимо по отношение на проституцията, българското семейство е застрашено негов член да попадне в публичен дом. Лекарят недвусмислено казва, че „заплатата на работничката трябва да може да покрива разходите ѝ“ (пак там: 10), предлага „да се намали цената на хранителните продукти от първа необходимост, като се освободят от разните берии и се спре искусствено създадения износ на някои от тия продукти. Съграждане на ефтини жилища за бедните ... Намаление данъка не женените и то съответствено с числото на децата на семейството. Подпомагане на дружества за покровителство на останали без поддръжка момичета и на тия, които ако и вече да са се отклонили от правия път, но могат още да бъдат избавени от ноктите на разврата“ (пак там: 17). Никоя от тези мерки за предотвратяване на проституцията не е тясно обвързана с това явление, тя

засяга далеч по-мощния казус на социалните противоречия и поради това е дълбоко чужда на тогавашната държавна социална политика. Невъзможно е да се приема необходимостта от налагането на подобни идеи като чисто техническа задача, без извършването на революционни промени в социалните отношения и без разкриването на ключовото обстоятелство, че държавата съзнателно управлява легалната проституция и се възползва от нея за собствена изгода.

2. Историята на регламентаризма и неорегламентаризма и аболиционисткият принос на Б. Берон

Когато през VI в. архонтът Солон въвежда в Атина първата регламентация на публичните домове и постановява, че проститутките плащат данък на полиса, това е обвързано с отмяната на сизахтията (дълговото робство): „Тъй като той е забранил удовлетворяването на половия инстинкт, признат от него за най-необходим, със свободни жени, то той, бидейки последователен, е трябвало да предостави на мъжете за тази цел несвободни жени. Затова той предназначава „жените, които се продават публично“, т.е. робините ... за занимание с проституция. Тъй като, съгласно сведенията на Аристотел и Плутарх, Солон отменя дълговото робство на свободните граждани, то проституцията е могла да засегне само собствено градските и селските робини от чуждоземен произход, попаднали в Атина в качеството на военна плячка, или благодарение на търговията с роби. ... Вторият съществен пункт от законодателството на Солон за проституцията се състои в този важен факт, че тя тук за пръв път се явява светска държавна организация ... Бордеите на Солон са държавни, а не на храмовете³. Държавата ги управлява и надзирава, държавата получава данъци от отделните проститутки“ (Блох 1913: 176). Затова инкриминирането на сводничеството би трябвало да се разглежда като пресичане на всякаква възможност за частна конкуренция. От самото начало на регламентаризма са зададени неговите основни характеристики: едновременно да унижава и потиска всячески проститутките и да подкрепя проституцията, да експлоатира „развратниците“ и да изгражда развит високодоходен бизнес посредством специализирана употреба и задълбочаване на социалните антагонизми. Така е и до днес.

Шийла Джефрис в монографията „Industrial Vagina“ директно говори за „държавата като сводник“ в съвременната форма на регламентаризма, позната като *неорегламентаризъм*. Авторката подчертава, че още „през 1949 г. Конвенцията на ООН срещу трафика на хора и експлоатацията на проституцията от трети лица от 1949 г. обединява проблема на трафика с цел проституция с местните секс индустрии, като забранява поддържането на бордеи“ (Jeffreys 2009: 173), но много държави, продължавайки да отричат пряката

---

³ Още във Вавилон и Финикия е съществувала т.нар. религиозна проституция, при която храмовата робиня е задължена да удовлетвори полово всеки, който пожелае това, а получените средства да дари на храма. И в античните полиси това явление е било широко разпространено.

връзка между „свободната“ и нелегалната проституция въпреки многобройните доказателства, че „трафикът на жени и момичета захранва местните пазари на проституция“ (ibidem), по този начин се превръщат в „сводници и сутеньори в глобалната секс индустрия“ (ibidem). Ограничавам се да посоча само някои особено репрезентативни примери и обобщения от книгата с цел изграждане на необходимия съвременен контекст, за да бъде след това ясно открит пионерският принос на Богомил Берон в борбата против регламентаризма.

Джефрис припомня държавните бордеи, в които Япония държи милиони робини в услуга на своята армия, а след капитулацията през 1945 г. – на американската окупационна армия: приемствеността е лесно обяснима предвид обстоятелството, че още през 30-те въоръжените сили и Япония, и САЩ създават „системи за проституиране“ с индустриални мащаби в своите фактически колонии – Корея, Филипините и Тайланд (ibid.: 4, 173). Основата на системата на японската армия „жени за комфорт“ през 30-те и 40-те години на миналия век се крие във феномена караюки-сан от втората половина на 19 век. ... Млади жени и момичета от бедни селски райони биваха отвлечани, измамани чрез предлагане на работа или продадени от техните родители на трафиканти посредством методи, много подобни на използваните днес в трафика на жени. Те бяха изнасяни контрабандно от Япония и продавани на бордеи в съседни страни, по-специално в Китай и в източното крайбрежие на Русия. Децата, някои от които са били на седем години, когато са били продадени, са отгледани и обучени в бордеи в големите бизнес центрове на тази индустрия Владивосток, Шанхай и Сингапур. Те са били прекарвани до публични домове в Югоизточна Азия, Индия, Австралия, Хавай, Източното крайбрежие на САЩ и дори Кейптаун. През десетилетията след 1868 г. броят им нараства бързо. Трафикът на караюки точно копира трафика, който се извършва днес. Момичетата са били продавани за 500-800 долара на бордеи и след това са били в дългово робство, като често са се оказвали обвързани с обслужването на дълга си за много години. Мнозина никога повече не са видели домовете си, мнозина са се самоубили. До 1910 г. броят на регистрираните караюки-сан бе повече от 19 000“ (ibid.: 32).

Дълговото робство в проституцията, което Солон не премахва, а го инициира и узаконява на базата на обществената сегрегация на робите, за което пише Богомил Берон, функционира по абсолютно същия начин в Далечния Изток и Джефрис привежда данни именно за годината, в която е изнесена сказката на българския венеролог. Но той не е знаел какво се случва в далечните страни, не е подозирал, че там организацията на трафика, чиито жертви задължително са от социалните низини и колониите, се извършва от държавната армия с благословията на Империята. Няма как висшата японска администрация да не е знаела как се набавят жени и момичета за comfort women system, защото феноменът е бил твърде разпространен и услугите му са били ползвани в цялата армейска йерархия. Вън от съмнение е, че систе-

мата е плащала „данък спокойствие“ на централната администрация. По подобен начин и в Царство България общините сами легализират облагодетелстването си от публичните домове, но д-р Берон не споменава това.

Джефрис пише, че „правителствата на Ирландия, Япония и Канада доскоро имаха специални визови категории за „артисти“, които позволяват трафика на жени за стриптийз клубове и проституция“ (ibid.: 173).

„Държави в Югоизточна Азия, като Филипините, имат специални програми за обучение за „артисти“, които улесняват трафика с цел проституция. Нито една от тези страни обаче не е легализирала официално проституцията. ... Легализацията трябва да се разбира не като неохотен отговор на „необходимото зло“, както понякога се описва, а като активна политика, която създава условия за бързо разрастване на индустрията на проституцията“ (ibid.: 174).

„Легализиращи държави стават отговорни за мениджмънта на „свободните“ методи за набиране, като се опитва да гарантира, че проституиращите жени не са очевидно (курсивът мой – бел. авт.) набирани чрез сила, измама или трафик. Те стават отговорни за даване на съвети за здравословни и безопасни условия на труд. Те печелят от орязването на част от печалбите на индустрията под формата на лицензионни такси и данъци. За да може секс индустрията да се разраства ефективно и да достигне своя пълен потенциал като пазарен сектор, е необходима активна намеса чрез такива политики, тъй като печалбите, които могат да бъдат осъществени от незаконна индустрия, носеща съществено социално клеймо, са ограничени. По този начин един отраслов доклад за стриптийз клубовете и публичните домове в легализираната среда на Австралия посочва, че непрекъснатото и нарастващо нормализиране и приемане на секс индустрията са от фундаментално значение за продължаващия ръст на печалбите“ (ibidem).

Полицията управлява публичните домове в Бангладеш (ibid.: 179).

„Легализирането на проститутската индустрия прави трафика на жени по-доходен. Европейските държави, които я легализираха, като Холандия⁴ и Германия, имат най-висок брой подложени на трафик жени“, като към 2005 г. това прави в най-добрия случай 150 000 жени или 90% от регистрираните немски проститутки, а през 2006 г. 70-80% от холандските са оценени като „чужденки“. „Увеличаването на броя на купувачите-мъже (male buyers), което е резултат от легализацията, увеличава търсенето на проституция, посрещано от трафика на жени както в легалните, така и в нелегалните сектори на секс индустрията. (191). Остава да добавим, че това явление е прекалено очевидно, за да не е известно на политическите и икономическите „елити“ в двете страни, но още по-очевидна е тяхната собствена изгода и обвързаност в една или друга форма с трафика на плът. И това се случва далеч не само в тези две страни: „Съществуването на толерирани, както и легализирани сексуални индустрии създава значителен проблем с корупцията на полицията,

⁴ Тъй като книгата на Джефрис е от 2009 г., не актуализирам името на държавата.

длъжностните лица и политиките. Когато полицията не участва в регулирането на проституцията, практиката на корупция се премества от полицията към местните общински служители” (Джефрис посочва отработени механизми за подкупване на политици в Невада, които да лобират против частично прохибиристични подзаконовни актове в легалната проституция. Авторката говори за „необузdana“ полицейска корупция там, където „проституцията е *de facto* нелегална, но фактически толерирана“ (ibid.: 192).

Един век преди Джефрис Богомил Берон е по-радикален от нея по отношение на ролята на репресивните органи в „борбата“ им с проституцията. Той не само говори за корупцията и „явните грешки на полицията при изпълнение на контрола и най-сетне, невъзможността и при най-доброто старание от страна на полицията да обхване една що-годе значителна част от предадените на продажния разврат лица“ (Берон 1910: 133-134). Бидейки последователен аболиционист, българският венеролог съобразява, че не е възможно нито законодателството, нито оперативният контрол да се променят, след като на съзнаниево равнище те се създават и осъществяват от хора, непоставящи под съмнение наследените предпознания на патриархалния морал. Никой не е проблематизирал понятия като „разврат“ и „проститутка“. Берон не би могъл да достигне до идеята, че модерната капиталистическа държава целенасочено се стреми да утвърди определени когнитивни структури в масовото съзнание. Но той поставя напълно съвременния въпрос за необходимостта от контрол върху контрола – именно поради решаващата роля, която статусът на тези структури играе в управлението на регламентацията и в резултат на това узаконяването на държавния произвол над жената, третирана като стока не само от собственика на дома и сводника, дори не само и от репресивните органи, но и в юридическо отношение жена: „Насилственото записване, като не става чрез съд, а зависи от благоусмотрението на един или няколко полицейски чиновници, е противно на най-елементарните принципи на правото. За да се осъди един мъж на няколко дни затвор, предава се на мировия съдия, дава му се възможност да си наеме защитник, с една дума, вземат се всички мерки да не пострада невинно, а се допуска, без съд, без да се даде възможност за защита, да се осъди една жена, или едно момиче, за насилствено записване в регистрите, което е едно от най-грозните наказания. ... Полицейските органи на нравствеността в преценката поведението на некая жена често се объркват, вземат мерки против съвършено невинни жени ... Но извън това, по самото естество на работата в тая полиция обикновено постъпват лица, чието морално чувство не е много развито и те за корисни цели или са крайно строги и шиканират, или ако се подкупят наместо да преследват гледат през пръсти и даже вземат активно участие в самата търговия. Примери за това има доста“ (пак там: 133).

Тези изобличителни думи са особено силни, като се има предвид, че Берон засяга много точно и най-зловещата страна на регистрацията – че момичетата са записвани от 18-годишна възраст, като по това време пълнолетие се навършва на 21. Последствията от това са две. „Значи на 18 не е готова да

разполага с имуществата си, а да я запишат в списъци с доживотни последиствия е готова“ (пак там: 137). Непълнолетието се оказва способ не да бъдат търсени не снизхождение и защита за *обвиняемата*, а лишаване от права. Второто е, че от 228 интервюирани проститутки 172 (75%) са постъпили в публичния дом преди пълнолетие (пак там), т.е. преобладават потенциалните жертви на полицейския произвол. А 15% са постъпили под 18 г., съответно (макар Берон да не го казва) дали това е станало в двегодишния период след 1908 г., когато е въведена регламентацията на публичните домове, и момичетата формално не е могло да бъдат регистрирани, или са робували нелегално – пребиваването им в публичния дом със сигурност се е дължало на мълчаливото полицейско съгласие. Полицаяте участват „в самата търговия“ – това е не просто обвинение към репресивните органи в корупция, а обвинение към държавен орган в съучастие в капиталистическото робовладелство неслучайно, а „по самото естество на работата“ на нравствената полиция. Днес, когато в Иран избухна мощна протестна вълна след убийството на 22-годишно момиче от нравствената полиция за неправилно забрадени коси, настроенията в цял свят са напълно различни; през 1910 г. в България Берон изказва или подсказва доста радикални за своето време мисли. 26 години по-късно Вера Златарева много точно нарича официалните определения за проституцията „полицейски“ (Златарева 1936: 18) – не „юридически“ или „административни“, а именно „полицейски“, изхождащи от идеята за едно по необходимост пенитенциарно съдържание на социалното предназначение и личностния статус на проститутката. Тя е и назована в закона „блудница“, т.е. макар професията да е легализирана, е същевременно превантивно криминализирана на анахронично-етическа основа, изместваща напълно юридическата. Законът по подразбиране я поставя в ръцете на следствието, което по подразбиране вече я осъдило, след което нейната присъда се реализира от хора не само с предполагаемо скромни морални качества, но и с висока степен на вероятност без особено високо образование и култура, защото става въпрос за редови полицейски служители, а не за професионални следователи.

Думите на венеролога засягат много точно и фундамента на регламентаризма – половата дискриминация. Затова Берон атакува и законодателството, което практически декриминализира сводничеството и третира жертвите като престъпници. В чл. 290 от тогавашния Наказателен кодекс е посочено, че се наказва „който чрез насила заплашване и измама, настани блудна къща лице от женски пол, незаписано между блудниците“ (Берон 1919: 145); и тъй като това е практически много трудно доказуемо или е напълно невъзможно да се установи, остава ненаказуемо „препродаването на нещастните жени от един дом в друг, ненаказуем е въобще самия занаят“ (пак там. Остава да уточним, че това се отнася само за „занаятчиите“ (по-точно търговците), а не за тяхната *стока*).

В тази връзка Берон атакува „запрещението да се търси бащата“ на извънбрачните деца (пак там: 146), наследено отново от Наполеоновия кодекс.

Мотивите на френските законодатели са, че по този начин се утвърждава статутът на здравето семейство, а „моралният интерес на майката и детето не може да бъде достатъчна причина за законодателя, който се занимава предимно с граждански интереси, освен това има хиляди морални отношения, при които е добре да се забрани търсенето на бащинство извън брака“, мъжът се предпазва от необоснованите „клевета“ и „дързост“ на ... проститутките (Code Napoléon 1808: 112-113) и бащинството на извънбрачно дете е законно единствено когато самият мъж го признае (ibid.: 138). А има много проститутки, които са навлезли в „професията“, за да отглеждат именно своето извънбрачно дете, родено след мимолетни сексуални отношения с мъж, който ги е изоставил със съответното патриархално обосновано клеймо, а те не са пожелали да направят аборт (който също е било забранен). Много често бременността е следствие от изнасилване или друг вид принуждаване към секс на слугиня или гувернантка от господаря ѝ – обстоятелство, което остава извън погледа на лекаря поради стеснения социално-политически хоризонт на неговия анализ и професионален опит. А през 1936 г. изследвалата подробно именно отношенията между господар и слугиня (предимно от селски произход и със съответното традиционно възпитание) В. Златарева много подробно изследва този казус, защото и през тази година (последната от живота на Б. Берон) той не е отменен в българското законодателство, докато в европейското вече има ясна тенденция да се търси отговорност от бащата в такава ситуация. Век по-късно този проблем изглежда забравен, но има нови, специфични за нашето време особености на сексуалното неравноправие, засягащи *par excellence* проституцията:

„В обществената сфера равенството на жените е сериозно подкопано от все по-силната връзка между секс индустрията и света на бизнеса ... Корпорациите в Австралия доставят проституиращи жени като стимули и подкупи, за да забавляват международните посетители и да укрепват връзките и договори ... Стриптиз клубовете в Австралия на техните уебсайтове се самопредлагат на бизнесмени за срещи, следработни дейности, работа в мрежа с клиенти и промоции на продукти“ (Jeffreys 2009: 196). Овещняването на проститутката достига до такова равнище на превърната форма, при което бизнес дискурсите я поглъщат до неразличимост сред останалите видове стоки. Това прикриване на рафинирания ѝ робски статус, легализиран в понятието „компаньонка“, остава неексплицирано от Джефрис, чийто феминистки конструиран изследователски подход в много голяма степен измества пълноценния анализ на капиталистическото развитие. Интересите на крупния капитал са прекалено силни, за да си позволи държавата да ги игнорира и да преследва по законен път злоупотребата на „света на бизнеса“ със секс робините. И ако се върнем един век назад, когато нелегалната проституция пак е била неизмеримо по-голяма от легализираната (ibid.: 177), или последната е „ничтожна част“ (Берон 1910: 134) от това социално явление, като 9/10% от проститутките са нелегални и това обезсмисля регламентаризма (Витанов

1910: 201), нека видим как и в каква степен тогавашните български аболиционисти успяват да разобличат прикриването на проституцията в мащабни сфери на икономиката, в които предлагането на *законни* стоки се оказва превърната форма на предлагането на хора като стоки. За тези отрасли нелегалната проституция се оказва механизъм за придобиване на допълнителна принадена стойност от употреба на работна сила, която не е разпознаваема като такава в предприятието, макар нейният носител да фигурира в щатното разписание.

Богомил Берон разкрива, че хотелиерството и т.нар. кафе-шантани са традиционно и трайно обвързани с проституцията. Градските лекари в провинцията споделят, че камериерките в голяма част от хотелите са проститутки и делят печалбата си със съдържателите, „а властта що върши: подлага на санитарен контрол тия жени и с това счита, че изпълнява ролята си ... Но това не става само в провинцията“. След затварянето на два публични дома в София през 1908 г. съдържателите им откриват хотели (пак там: 143). В малък столичен хотел откриват „5 момичета, обслужващи предимно ученици“, и глобяват съдържателя, защото „държели в хотела си болна прислуга“ (пак там). Такъв е поначало статусът и на келнерките и певиците в шантаните (пак там: 144-145). „Властта“ подкрепя съществуването на формално необходими за обществото, но практически „известни“ за нея сфери на социални услуги (пак там: 142-143), за които е общоизвестно, че процъфтяват благодарение на *женската стока* в превърнатата ѝ форма на „камериерка“, „келнерка“ и „певица“.

Но гореспоменатите съдържатели едва ли са чели Форел. А той пише: „Множество кафе-шантани, улични артисти и т.н. се свързват по подобен начин с проституцията и сводничеството“ (Forel 1919: 347). Както и (без да конкретизира) посочва, че освен легализираните публични домове „тайно се развиват множество своднически организации от всякакъв вид, с които държавата още по-малко може да се бори или да ги забрани ефективно, доколкото тя самата толерира и организира проституцията и сводничеството“ (пак там). Съгласно подробните сведения, приведени от Блох, традиционни места за занимание с проституция са странноприемниците, таверните, механите, кабаретата; „домовете за танци“ в Западна Европа процъфтяват през XV в. (Блох 1913: 636); но и в Близкия Изток „музикално-вокалното увеселително заведение на роботърговеца представлявало нещо аналогично на нашето съвременно кафе-шантан; това е било главното място за проституция“ (там же). В началото на XVI в. около шинтоисткия храм на Асакуза край Токио, където религиозната проституция е процъфтявала, е имало множество „хотели с вежливи и весели прислужници, желаещи да се възползват от разположението на пътниците“ (там же: 77). Защо в българската действителност текаат аналогични процеси на формиране на нелегален (за разлика от гореспоменатите) „разврат“ и как Берон, чиято сказка изпреварва книгата на Блох (излязла през 1912 г. на немски език), е схванал къде трябва да издирва основите

на законово нерегламентираната, но много добре регламентирана в индустрията на услугите проституция?

Защото правилата на бизнеса са универсални. Проституцията се основа на господството над и експлоатацията на едни социални слоеве/класи от други. Разгледаните по-горе сфери в индустрията на услугите са създадени именно за да реализират печалба посредством употребата на жени като стоки. Модифицираната съвременна форма на т.нар. хотелиерство и ресторантьорство, базирана на изкусителната служебна употреба на жени на рецепцията или край масите, дори да не разчита на проституция в буквалния смисъл на думата, залага на предпониетийното разбиране за поставянето на *законно* овеществената красота в подчинение на клиента за доставяне на удоволствие. *Стоката* е задължена да служи на този, който я купува: заплаща се консумацията не само на почивка, храни и напитки, но и на обслужване, което така е и наречено, въпреки че клиентът лесно би могъл сам и по-евтино да си подреди чиниите върху таблата като във ведомствен стол или да получи ключовете за стаята от респектиращ, но учтив охранител. Но услугата „консумация на женска красота“ повишава многократно ползването на почивни, хранителни, увеселителни, игрални заведения. Статусът на работещата там жена е да обслужва клиента посредством тялото си и това задължително е асиметрично сексуално отношение между подчинена и нейния господар, независимо дали извършват сексуален акт. По подобен начин и мъжете с най-скромнен социален статус придобиват самочувствието и реалната функция на експлоататори и рецепцията им за действителните социални антагонизми се развива доста по-успешно. Неслучайно коренът на латинската дума *serva* (робиня) се съхранява и във френската *serveuse*, и в разговорния български термин „прислужница“, а *waitress* задава визия за „момиче на повикване“. Социалният статус на предлагащата се жена винаги е най-ниският в социалната йерархия и в много голяма степен по-нисък от този на обикновена робиня, защото е задължена коректно, учтиво, покорно да обслужва всеки, включително и представителките на собствения им пол в качеството им на мимолетни господарки. Затова проституцията е здраво заседнала в тези сфери и това е известно на общинските и държавните власти. Както Берон е установил, че непълнолетна камериерка плаща всеки месец 30 лв. за храната си в хотела, в който работи, докато заплатата ѝ е 10 лв. (Берон 1910: 142), и си е направил необходимите изводи за нейните реални доходи и техния произход, така би могъл да го направи един внимателен инспектор. Би могло да има съвсем различни закони и механизми за тяхното реално спазване, вследствие на което съдържатели на хотели като този, в който са били открити затворените момичета и техните клиенти-ученици, да попаднат в затвора за дълъг срок, а не да заплащат скромна глоба, наложена съвсем не за това, което действително са извършвали. Теоретично би могло хотелите и заведенията да бъдат щателно прочиствани от проституция... и в такъв случай, поне в онази епоха, те бързо биха затворили врати.

Но това не се случва, защото властта получава както незаконни, така и законни подкупи (данъци) от хотелите, заведенията, „блудните къщи“; защото съществуването на тези бизнеси носи необходимото ежедневно социално успокоение и неутрализира в зародиш потенциалната съпротива на населението против лошото му битие и трудовата експлоатация, както и добър доход за немалко собственици – доволни са както продавачите, така и купувачите на услуги; и защото представители на политическите и стопанските *елити* също активно ползват услугите на сводниците и проститутките. „Който плаща – поръчва“, както казва Форел: държавата не може да унищожи сводничеството, защото самата тя го създава и потребява предлаганата от него стока. Яростно критикувайки и законодателите, и органите на изпълнителната власт, Берон гледа на тях като на заблудени, невежи, несъобразителни властови субекти, които се нуждаят от лечебно просвещение за своята рецепция на проституцията. А в действителност те се нуждаят от самото съществуване и управление на проституцията. Това са реалните, исторически легализирани от Наполеон I в модерната държава и утвърждавани вече над два века след това „европейски ценности“ (както и „световни“ такива), които генерират, развиват, укрепват „продажния разврат“. Българският лекар не си задава простия въпрос: *Qui bono?* Т. Витанов, който директно казва след „отличната Д р⁵ Беронова сказка“ (Витанов 1910: 197), че „публичния дом е държавно сводничество, затова и той провокира разврата и го култивира, държавата на всеуслишание казва на всички: публичния дом е от нея учредено място“ (пак там: 198), изследва типовете основни потребители на плътски услуги в публичните домове и набляга на „големите ученици“ и чиновниците, но не посочва представителите на „елитите“, не споменава клиенти като княжеския адютант, убил заедно с пловдивския градоначалник елитна проститутка, възможно със знанието на самия Фердинанд Саксбургготски (Казасов 1959: 159-161).

Сказката на Богомил Берон е изнесена 11 години след публикуването на романа „Възкресение“, в който Л. Толстой разказва как съдят проститутка по изфабрикувано обвинение за извършено в публичен дом убийство. В нощта преди заседанието помощник-прокурорът се е забавлявал в същия публичен дом, а един от заседателите – главният герой княз Нехлюдов, някога прелъстил и изоставил обвиняемата, тласкайки я към разврата, разбира в съдебната зала, че му предстои да се произнесе по обвинение в убийство над тогавашната интелигентна, девствена и красива гувернантка на неговата леля (Толстой 1964: 11, 24, 31-32). Романът е образцов пример за използването на регламентаризма за нуждите на господстващия социален слой: членовете на съда имат висок социален статус, който предопределя и техния юридически статус, макар и непрофесионален, тяхната неприкосновеност пред закона, гаранцията, че „узаконените престъпници, съдещи и наказващи другите хора“ (там же: 379) няма да се окажат на местата на обвиняемите.

---

⁵ Пропуснат дефис и в оригинала.

Но въпреки всичко българският лекар е изключително радикален за страна като България по това време. В същата година, когато излиза от печат сказката на Берон, в Санкт Петербург излиза „Алкоголизм и проституция“ на Александър Бородин. Авторът описва полицейските злоупотреби с регламентаризма в различни страни, свидетелства дори за мащаб на корупция на ниво префект на белгийската столица (Бородин 1910: 25-26). Руският изследовател също пише, че „за да се унищожи предлагането, е необходимо да бъде поставена жената в такива условия, та да няма нито потребност, нито възможност да се занимава с проституция и предлага „подобряване на материалното благосъстояние на населението“ (там же: 114); в книгата са представени данни, че сред руските проститутки „77,6% без образование, 83,5% – от бедните, 83,8% селянки и еснафи“ (там же: 30). Но Бородин смята, че за да стане една жена проститутка, трябва да е „порочно предразположена“ (там же: 115) и абстрактният, недотам задълбочен етически анализ измества социалния; самото понятие за порок не е проблематизирано. Богомил Берон не робува на „нравствени“ (в действителност социално безнравствени и престъпни) предразсъдъци, нито сляпо възприема модни европейски тенденции на отношение към проституцията: той проникателно е изследвал това зловещо явление в една конкретна социална реалност и не се поколебава да изправи на скамейката като основен обвиняем капиталистическата държава и нейния репресивен орган. Въпреки че венерологът не достига до такава политическа рефлексия в своите идеи, той разкрива феномена „проституция“ като „търговия с роби“ по начин, който показва „блудницата“ като жертва на капиталистическите обществени отношения.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Code Napoléon. Tome deuxième. 1808. Paris: Fermin Didot Libraire
- Forel, A. 1919. La question sexuelle. Paris: Masson et Cie, éditeurs. Libraires de l'académie de médecine, 120, Boulevard Saint-Germain
- Jeffreys, Sh. 2009. The Industrial Vagina. The political economy of the global sex trade. London and New York: Routledge
- Lecour, C. J. 1877. La prostitution à Paris et à Londres. 1789-1877. Paris: P. As-selin, successeur de Béchet jeune et Labé, Libraire de la faculté de médecine. Place de l'École-de-Médecine
- Берон, Б. 1910. Проституцията в България. // Медицинска беседа. Год. XIV, март 1910 г., кн. III. София: Печатница „Либералний клуб“: 131-148.
- Блох, И. 1913. История проституции. Первый томъ. С.-Петербургъ: Издание К. Л. Риккера.
- Витанов, Т. 1910. По въпроса за проституцията и публичните домове. Медицинска беседа. Год. XIV, април 1910, кн. IV. Печатница „Либералний клуб“ : 195-204.
- Гарванова, М. 2015. Проблемът за проституцията в България след Освобождението до световните войни – между регламентаризма и аболиционизма. // Часопис. Погледи, год. III, брой 5-6. Лесковац: Нова наша реч: 27-53.

- Даскалов, Р. 2005. Българското общество 1878–1939. Том 2. Население. Общество. Култура. София: ИК Гутенберг.
- Даскалова, Кр. 2012. Жени, пол и модернизация в България, 1878–1944 г. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Димитрова, Н. Приносът на академик Богомил Берон за въвеждане на европейски социални ценности в България. // *Философски алтернативи*, 2/2019: 148-156
- Златарева, В. 1936. Проституцията и борбата против нея. София: Печатница Новъ Животъ.
- Златков, Н. 1992. Сифилисът и проституцията в България в края на XIX век : Докл. на д-р Б. Берон до Гражданската санитарна дирекция. // *Дерматология и венерология*, XXXI, 1, 1992, с. 38-43.
- Казасов, Д. 1959. Улици, хора, събития: София преди половин век. София: Национален съвет на Отечествения фронт.
- Официално издание на Министерството на правосъдието. 1887. Конституция на българското княжество. // *Годишен съборник отъ закони на българското княжество. Приети отъ Търновското Учредително събрание презъ 1879 г. 1887*, София: Държавна печатница.
- Петрунов, Г. 2020. Проституцията в България: социологически анализ. София: УНСС
- Толстой, Л. 1964. Воскресение. Москва: Наука.
- Вакарелски, Х. 2008. *Български погребални обичаи*. София: Захари Стоянов.
- Генчев, С. 1983. Оплакване при смърт, сватба и изпращане у българи и руси. // *Българска етнология*, (2), 14–29.
- Маринов, Д. 1994. *Народна вяра и религиозни народни обичаи. Второ фототипно издание*. София: Издателство на Българската академия на науките.
- Нинов, Б. 1991. Българинът и смъртта: надгробните паметници и некролозите. // *Социологически проблеми*, 23 (4), 75–81.
- Хаджийски, И. 2002. *Избрани съчинения в три тома. Том II Оптимистична теория за нашия народ*. София: Изток-Запад.
- Петканов, К. 1994. Смъртта в представите на българина. // *Философски алтернативи*, 3 (5), 161–166.
- Ariès, P. 1975. *Western attitudes toward death: from the Middle Ages to the present* (Vol. 3). JHU Press. 55–82
- Petkanov, K. 1994. Smaritta v predstavite na balgarina. // *Filosofski alternativi*, 3 (5), 161–166.

ПРОЛЕТКА ПЕТРОВА* ВИДНИ ВАРНЕНЦИ ОТ ФАМИЛИЯТА БЕРОН

Abstract: This present paper studies part of the life of Dr. Dimitar Arshinkov, husband of Maria, the youngest daughter of Vasil Beron, and of Joseph Hadzhistoyanov, a successor of the family on the side of Dr. Peter Beron's sister Zheyana. The purpose of the research is to examine the lives of the two successors of this renowned family who lived in the town of Varna in the late 19th - early 20th century, and worked wholeheartedly for the welfare of the town and their fellow citizens. The former was a doctor, while the latter was an architectural engineer. Both successors of the Beron family left a blazing trail that seems to have faded with time. Modern society needs to know more about the town's history and about prominent figures such as Dimitar Arshinkov and Joseph Hadzhistoyanov. It would be best if the young people initiated this revival and strived to keep the memory of the town alive. The aim is to raise awareness of the lives of these exceptional bright Bulgarians who lived in a European manner while demonstrating Christian dedication, and therefore could well serve as role models for our future generations.

Keywords: Beron, successors, town's history, to keep the memory, doctor, architectural engineer.

След Освобождението град Варна е административен и военен център. Градът е притегателно място за млади и амбициозни българи. Държавата и местната администрация предоставя отлични възможности за просперитет и развитие. Това развитие е свързано със заемането на длъжности в управлението, съдебната система, държавните пощи, железниците, пристанището, образованието и медицината.

В демографски план следосвобожденска Варна е изключително динамична. По време на войната и след Берлинския конгрес започва раздвижване на населението в града и околните села. Миграционните процеси засягат преди всичко българите и мюсюлманското турско и татарско население. Голяма част от турското население продава имотите си и се преселва в Османската империя, а на тяхно място се заселват българи. Не само бежанци се установяват да живеят във Варна, но и много хора от вътрешността на страната, привлечени от перспективите, които предлага един голям административен и търговски град.

Пъстрият етнически състав на града се обособява в махали. Обликът е и космополитен, и ориенталски. След Освобождението е разрушена крепостната стена и се заселват много българи от Северна Добруджа, Бесарабия, Тракия и Македония. Чак тогава се развива българската махала, т.нар. Ени махале. Основните езици, които се чуват из старите морски улици, са предимно турски и гръцки. Константин Иречек, който пребивава във Варна в периода 1881-1884г., споделя, че е впечатлен, че турския език „*господства*

---

* Докторант по програма: Методика на обучението по история ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ Email:

по улиците и на пазара“. В тази езикова среда новозаселилите се чувстват твърде некомфортно. Некомфортно се чувстват и от манталитета на населението, който е също ориенталски. Най-ярки в проявите си са т.нар. гагаузи, за които Антон Страшимиров пише в своите спомени, че са ходели с големи ножове на пояс, пиели много и вършели безумства. И гагаузите, и българите се гърчечат – дават гръцки имена на децата си, проповедите в черквите също са на гръцки, внушава се на младежите, че „всеки, който не е грък, е варварин“. Варна е космополитен град, в който се срещат различни култури и стопански интереси. Особено силно е гръцкото културно - религиозно влияние върху „българщината“.

„Двигател на промените в българизирането на Варна са придошлите български заселници от Северна Добруджа, Тракия, Македония, Бесарабия, и близките селища като Провадия, Добрич, Шумен и др.. Под тяхно влияние се променя представата за обществена значимост в града. Ако до Освобождението най-авторитетни сред обществото са търговците, то през 80-90-те години на XIX век варненското общество се вглежда повече в адвокатите, учителите, лекарите, които заемат ролята на политически ръководители, администратори и общественици.“¹

Настоящото изследване има за цел да откряне завесата на прозореца, който гледа към град Варна в тази епоха, и да разкрие повече за живота на някои видни варненци, изиграли съществена роля за развитието на града. Спирам се на две имена, които, освен че са дълбоко свързани с изграждането на следосвобожденска Варна, са и достойни наследници на рода Берон.

За да бъде здрава една нишка, трябва да има начало и стабилна основа. Всеки род има корен, който го крепи. Коренът на Петър Берон е свързан с неговия род в град Котел. Севдалина Аршинкова, една от наследниците на Петър Берон, проследява нишката на този род в свое изследване.² Според изследването ѝ баща на Петър Берон е Атанас Хаджиберов, а не Хаджи Беро, както се приема по-рано. Хаджи Беро, виден котленски гражданин, е дядо на Петър Берон.

Атанас Хаджиберов и съпругата му Стойка са наследени от децата си Драгой, Христо, Руско, Петър и Жейна. Севдалина Аршинкова отбелязва, че има вероятност Жейна Христова Берон да е дъщеря на Христо Хаджиберов. „В по-старите биографии на д-р Васил Хаджистоянов Берон се твърди, че неговата майка, Жейна, е сестра на Петър Берон. Но това обстоятелство се оборва от самия д-р Васил Берон в посвещенията на две от неговите книги, в които той посочва, че неговата майка е Жейна Христова Берон.“³ Севдалина Аршинкова не отхвърля възможността Атанас Хаджиберов да е имал дъщеря Жейна, но тя не е оставила поколение.⁴

¹ Денчев, Б., „Варна след Освобождението. Едно закъсняло възраждане на българщината“, София, 1998.

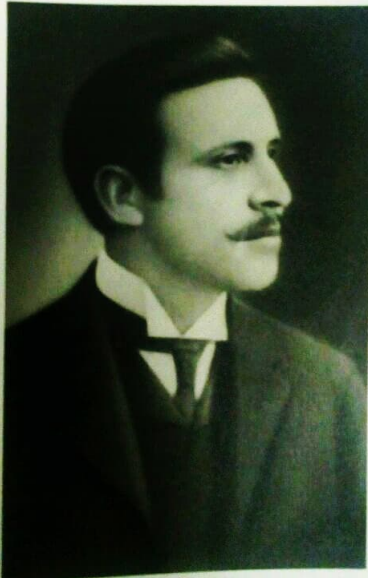
² Вж. „Котленски родове“, Котел, 1996 г.

³ Аршинкова, С.Котленски родове“, 1996, с. 108-109.

⁴ Пак там, с. 109

Третият син на Атанас Хаджиберов – Христо, има три деца: Никола, Жейна, Петър. Жейна Христов Берон (1806–1878) се омъжва за Стоян Хаджибожилович, с когото отглеждат деветте си деца: Христо, Васил, Петър, Никола, Матей, Елена, Слава, Анастасия, Иван.⁵

Целта на изследването е докосване до живота на наследниците на Берон, живели във Варна, поради това ще обърне внимание на втория син на дъщерята на Христо, Жейна, Васил Хаджистоянов.⁶ Той се жени за известната представителка на търновския род Златарски Мария Хаджигеоргиева Кисимова. Имат 14 деца.⁷ Най-малката дъщеря на Васил Берон, Мария, се омъжва за д-р. Димитър Аршинков.

Д-р. Димитър Аршинков

Д-р Димитър Аршинков е един от фокусите в настоящото проучване. Той е от тези двигатели, интелегенти, които работят усилено за промяната на града. Лекар, който се установява във Варна през 1899 г. Димитър Аршинков е роден в град Шумен през 1873 г., където завършва основното си образование, а по-късно завършва средното си образование във Варна. С много усилия и мъки успява да пробива път в живота си, защото губи своя баща много рано, още като дете. Трудностите и предизвикателствата не са причина за младия човек да загуби желанието си да успее да се изучи и реализира. Мечтата му е да учи медицина и той успява да я осъществи, макар и с помощта на чужди средства под формата на заеми. Заминава за Франция и там завършва медицина. Учи в университета на Монпелие, където среща не-

малко българи.

През 1898 г. Димитър Аршинков защитава своята дисертация в Монпелие. Според спомените на д-р Коларов дисертацията е на тема *“Contribution*

⁵ През 1865 г. Матей и Никола умират съвсем млади в Цариград от холера.

⁶ Васил Хаджистоянов завършва медицина и философия с името Базилиус Берон през 1852 г. с дисертация „За тетануса и за индийския коноп като действено средство срещу него“. Дисертацията си посвещава на Д-р Петър Берон: *„На моя многоуважаван вуйка г-н Петър Берон, д-р на медицината и философията, член на много научни дружества със съкровена любов и благодарност.“* Васил Хаджистоянов Берон е приеман за наследник и приемник на д-р Петър Берон.

⁷ Информация за живота на децата на Васил Хаджистоянов Берон и Мария Кисимова може да се открие в изследването на Севдалина Аршинкова „Потомци на рода Берон“, Котел, 1921 г.

l'etude therapeutique du bleu methylene” или преведено „Принос към терапевтичното изследване на метиленовото синьо”.⁸ От спомените на д-р Коларов става ясно, че Димитър Аршинков се установява във Варна след завръщането си в България и е назначен на длъжност общински лекар на 4.VIII. 1899 г.⁹

Както беше споменато по-рано, в този период Варна е град, богат на култури, етноси, политически ориентации. Борислав Денчев посочва, че емигрантите са разделени на две политически групи – консервативна и прогресивна. Към консервативната партия се ориентират по-голямата част от старите възрожденски дейци. Те също са преселници във Варна, но от 60-те и 70-те години на XIX век. Консерваторите имат повече влияние в града и повече привърженици. Либералите от друга страна намират повече привърженици сред новозаселилите се във Варна след Освобождението. Те се отличават с по-радикални идеи, с по-модерно мислене, със стремеж към държавни длъжности и свободни професии.¹⁰ Към политическата група на либералите се причислява и д-р Аршинков. Тази политическа ориентация оказва доста благоприятно въздействие върху него като лекар, който ще лекува съгражданите си всеотдайно, и ще работи изцяло за доброто и благо на обществото, в което живее.

Д-р Димитър Аршинков работи в крайните квартали, където има допир с най-бедното, невежо и лошо поставено в хигиенично отношение население на града. Но човекът и лекарят в личността на Аршинков се пресичат в едно и призванието му да помага не му позволява да дели хората на бедни и богати, на интелигенти и невежи, на чужди и свои. Д-р Аршинков развива една ползотворна лекарска дейност, която очевидно не прави разлика между хората, а се стреми да помогне на всички. На крайно нуждаещите дарява от себе си парични помощи за лекарства и прехрана. Това негово хуманно отношение предизвиква завист и омраза, според д-р Коларов, от страна на някои лекари, които твърдят, че „развращавал бедняците”.¹¹

В своите спомени д-р Коларов пише, че гражданството по-добре преценява попрището на д-р Аршинков и го търси за помощ по всяко време на денонощието, като разчита на всеотдайността му.¹²

⁸ Малев, А. „Дейци на българската медицина и здравеопазване“,

⁹ Из спомени на д-р Коларов в „Страници от историята на градската санитарна служба във Варна 1878-1944“, Варна, 1969 г., Фонд на Музей по история на медицината.

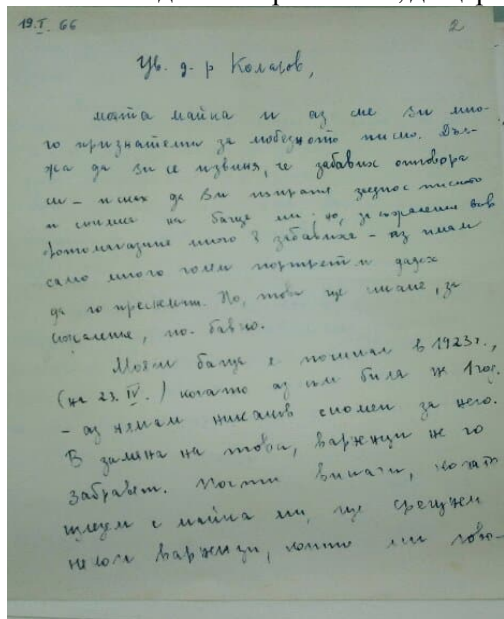
¹⁰ Вж. Денчев, Б., „Варна след Освобождението. Едно закъсняло възраждане на българщината.“, София, 1998, с. 326.

¹¹ Из спомени на д-р Коларов в „Страници от историята на градската санитарна служба във Варна 1878-1944“, Варна, 1969 г., Фонд Музей по история на медицината.

¹² Пак там.

През 1912 г. Димитър Аршинков започва частна практика в града. Много години е заместник на старшия лекар на градския общински съюз. През Балканската война е полкови лекар и участва в сраженията при Чаталджа.¹³ А през Първата световна война е етапен лекар в град Добрич и Одрин.

След войната отново се завръща във Варна и работи усилено между населението. Севдалина Аршинкова, дъщеря на Димитър Аршинков, пише писмо

Изображение 2

на д-р Коларов на 19 януари 1966 г., от което става ясно, че д-р Коларов е молил г-жа Аршинкова за информация за нейния баща и за негова фотография.¹⁴ В писмото тя споделя спомените на хората за нейния баща, според които той е бил изключително всеотдаен, имал е многобройни пациенти и „от един файтон е скачал на друг“¹⁵, за да посети следващия нуждаещ се, а след смъртта му целият град го е оплаквал. Севдалина Аршинкова споделя също, че баща ѝ умира, когато тя е на една година и половина, а нейният брат – на пет години, и оставя семейството в лошо финансово състояние.¹⁶ (Вж. изобр. 2)

От спомените на д-р Коларов става ясно, че заради уморителната работа и нередовното хранене д-р Аршинков се изтощава и заболява от туберкулоза на белите дробове. Заминава за Искрецкия санаториум, където работи и се лекува едновременно. Болестта обаче го побеждава и той умира.¹⁷ Съпругата му е принудена да продаде част от по-ценните си мебели и да работи, за да издържа децата си. Д-р Коларов отбелязва, че съгражданите му недоумяват

¹³ Битката при Чаталджа (17-18 ноември 1912 г.) е едно от най-тежките сражения по време на Балканската война. В битката побеждава Османската империя, а за Българската армия е първото голямо поражение след създаването на Третата българска държава.

¹⁴ Писмо от Севдалина Аршинкова от 19 януари 1966 г., до колега на Димитър Аршинков д-р Коларов, Държавен архив – Варна.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Според спомените на д-р Коларов, публикувани в „Страници от историята на градската санитарна служба във Варна 1878–1944“, д-р Димитър Аршинков умира на 27.04.1923г. В писмото на Севдалина Аршинкова до д-р Коларов е отбелязана датата 23.04.1923 г.

как лекарят е стигнал до там, че да остави семейството си в подобно положение. Той си спомня също, че когато хората питат д-р Аршинков защо се раздава така и не заделя за семейството си, той отговаря: *„Не мога иначе, аз така разбирам лекарската професия. Дългът на истинския лекар е да бъде лекар изобщо. Знам, че не съм добър за семейството си, така, както съм добър за хората, но такава е съдбата на всеки, който иска да бъде лекар-човек.“*¹⁸

Своята признателност гражданите на Варна изразяват и чрез наименованието на амбулатория в града на името на лекаря. В брой 111 на Варненски общински вестник от септември 1924 г. е публикувано решение за общинския съвет, според което I Градска общинска амбулатория се именува на покойния Димитър Аршинков, бивш дългогодишен общински амбулаторен лекар и началник на санитарната служба на общината, като израз на почитание и увековечаване на паметта му и за заслуги по санитарното дело.¹⁹

Йорданка Каприелова, съвременница на лекаря, споделя спомените си за Димитър Аршинков:

*„Д-р Аршинков беше лекар с голямо майсторство, който се вживяваше в живота на пациентите си; той беше истински комунист, без да е член на партията. Изпълнен беше с грижа за човека; беше най-прогресивният лекар във Варна. Той беше посветил живота си на човека, гражданина, обществото. Д-р Аршинков беше лекар, който се радваше, раздаваше се на болния и бедния, на трудещия се. Той носеше лекарството там, където смяташе, че нямат пари да си го купят. Д-р Аршинков беше идеалният лекар. Той беше смирен, благ, благороден. Добър и приветлив, сърдечен. Децата, които обикновено се страхуват да ходят на лекар, отиваха при него с радост и желание.“*²⁰

Информацията за Димитър Аршинков и наследството от документи, свързани с живота му, са твърде малко. Но спомените на неговите съвременници и наследници разкриват личност, чийто живот следва един европейски хуманизъм и се придържа строго към християнските ценности.

Изследването на Севдалина Аршинкова разкрива подробно вселената на рода Берон. Така достига до най-малкия син на Жейна Христова – Иван хаджи Стоянов. Той има девет деца.²¹ Християн Облаков пише за Жейна като сестра на Петър Берон. Според изследването му тя се омъжва за Стоян хаджи Бончев и от брака им се раждат седем деца – Христо, Петър, Иван и Васил и три дъщери – Анастасия, Елена и Слава.²² Всички деца на Жейна и Стоян

¹⁸ Из спомени на съвременници на Димитър Аршинков, Държавен архив – Варна.

¹⁹ Варненски общински вестник, 03.09.1927 г., бр.111, решение № 27, с. 1-2.

²⁰ Из спомените на Йорданка Каприелова, Държавен архив - Варна.

²¹ Аршинкова, С., „Котленските родове“, 1996, с. 122.

²² Облаков, Х., „Сецесионовият инженер и рационалният архитект“, 2011, с. 8.

получават начално образование в Котел, а някои от тях продължават да следват средно и висше образование.²³

Ще обърнем по-специално внимание на наследниците на Иван Хаджистоянов, който се жени за Мария Иванова през 1854 г. и има двама сина – Стоян и Йосиф. Йосиф учи в Кюстенджа, а след това в Гьорц, Италия, където се премества да живее и цялото семейство през 1890 г. Висшето си образование бъдещият архитект завършва в Техническия университет в Шарлотенбург²⁴, Германия. Дипломира се като магистър-инженер-архитект, след което се завръща в България, за да приложи своите знания за развитието на архитектурата и модернизацията на страната си.

Йосиф Хаджистоянов е разпределен във Варна и е назначен за хидроинженер към общината по време на управлението на кмета д-р Ангел Пюсюлюев. Кристиян Облаков, който изследва развитието на архитектурата от този период, отбелязва, че *„това е един изключителен период от развитието на Варна, в който градът изживява период на подъем и усилено застрояване. Изграждат се множество красиви частни сгради, дело на архитекти като Дабко Дабков, Никола Лазаров, Манол Йорданов, Атанас Несторов и други. Редица инженери променят лицето на все още ориенталския град, като оформят нови павирани улици и площади.“*²⁵

Йосиф хаджи Стоянов, както и д-р Димитър Аршинков, освен изключителен специалист в своята област, е и общественик, ангажиран със събитията в града. Архитектът е почетен член на Българското колоездачно дружество.²⁶ Християн Облаков посочва в свое изследване, че *„проектът на колодрума е изработен безплатно от инженер Йосиф хаджи Стоянов и инженер Аврамов и е реализиран в рамките на една година.“*²⁷

Обществената дейност на Йосиф Хаджистоянов е изключително активна и многостранна. Той участва също в проучванията и ръководи изграждането на канализацията на Варна в началото на XX век, а през 1911 г. регистрира собствено инженерно-строително бюро „Хаджистоянов“, с помощта на което участва в изграждането на редица красиви сгради, немалко от които днес са паметници на архитектурата. Сградите, построени от Йосиф Хаджистоянов излъчват достолепност и европейски чар. Християн Облаков го нарича

²³ Васил Берон е едно от големите имена на българската наука. Учи в Цариград, а по-късно в Ришельовската гимназия в Одеса, Русия. След като завършва гимназия, ръководи търговията на баща си в Цариград и с парите, които изкарва от продажбата на добитък, заминава за Румъния, за да се срещне с вуйчо си, д-р Петър Берон. Васил Берон поставя началото на археологическите проучвания в Търново.

²⁴ Шарлотенбург е квартал на Берлин, но през 1905 г. се превръща в градче в покрайнините на германската столица.

²⁵ Облаков, Х., „Сецесионовият инженер и рационалният архитект“, 2011, с. 11.

²⁶ Българското колоездачно дружество е създадено през 1902 г. Същата година е проведен Третият колоездачен събор, на който се взема решение да се изгради голям модерен колодрум.

²⁷ Сецесионовият инженер и рационалният архитект“, 2011, с. 11

„сецесионовият инженер“, тъй като сградите, които той проектира, притежават архитектурния стил, наречен стил *Сецесион*. Изследователят отбелязва и бароковите и класически детайли, които предпочита архитектът.²⁸ Един от множеството проекти на Йосиф Хаджистоянов е т.нар. „Усмихната къща“ във Варна, намираща се на бул. „Княз Борис I“ и е била собственост на варненския търговец Стефан Милков. (Вж. изображение 3)

Изображение 3 - „Усмихнатата къща“, град Варна

По време на Балканската война Йосиф Хаджистоянов е причислен към Осми приморски полк. Участва в боевете на Бунар Хисар, сражава се при Селиолу и е награден с Орден за храброст и е повишен в чин поручик. По-късно участва и в Междусъюзническата война, а по време на Първата световна война е причислен отново към Осми приморски полк. Участва в боевете за Силистра и Тутракан. При последната битка е ранен тежко в областта на сърцето. Според Християн Облаков Йосиф Хаджистоянов е лекуван във военен лазарет от придворния лекар на Н. В. Царя, полк. Епингер. Отново според сведенията на Християн Облаков съпругата на Йосиф Хаджистоянов, която е участва като доброволец в Червения кръст по време на Първата световна война, когато разбира, че съпругът ѝ е ранен, напуска Солунския фронт и заминава за Южна Добруджа, за да се погрижи него.²⁹ Йосиф Хаджистоянов получава Железен кръст за храброст II степен и грамота от самия фелдмаршал Август фон Макензен на 27 март 1917 г.³⁰

²⁸ Пак там, с. 12

²⁹ Пак там, с. 16.

³⁰ Пак там.

Този период е тежък за България поради загубата на войната и тежката загуба на Южна Добруджа.³¹ В градовете пристигат много бежанци. Безработицата расте, настъпва икономическа криза. Във Варна също настъпват сериозни затруднения, свързани с последиците от войната. Спасение за града са „успешните и далновидни кметове“, които успяват да възродят града.

Йосиф Хаджистоянов има съществена роля във възстановяването и развитието на Варна след войната. Той се връща в града и пререгистрира своето дружество. Заедно с неговия брат го преименуват на Инженерно-строително техническо бюро „*Братя Стоян и Йосиф хаджи Стоянови*“. Двамата братя продължават да облагородяват града, като съчетават „*западноевропейските архитектурни тенденции с природните дадености на Варна*“.³² Но приносът на Йосиф Хаджистоянов към града не приключва със строежа на красиви сгради. Той участва активно като общественик, политик и дори кмет. Изследването на Борислав Дренковски посочва, че на 6 март 1936 г. „*кметът на Варна Янко Мустаков е уволнен със заповед на министъра на вътрешните работи. (...) За временен кмет е назначен Йосиф Хаджистоянов*“.³³ Според Борислав Дренковски поведът да бъде уволнен е, че допуска намеса на държавните органи в работата на общината.

Новият кмет, Йосиф Хаджистоянов, успява да съчетае таланта си на инженер и уменията си на управник на града. Работи по различни проекти, свързани с модернизирването на морската база, подобрява условията за летуване, а през лятото на 1936 г. участва в завършването на строежа на моста с кулата за скокове на Централния плаж и изграждането на водна пързалка, наричана от варненци „*ручбана*“. Същата година е договорена и доставка на съоръжения за нова кланица.

Авторитетното образование, широкият мироглед и култура правят Йосиф Хаджистоянов съпричастен и заинтересован от липсата на достатъчно сгради за обучението на младите хора, както и ангажираност към театралния живот на града. Поради липса на средства проекти за строеж били отказани. По инициатива на кмета „*на 24 март 1936 г. Постоянното присъствие разглежда и одобрява проекта, изработен от Общинската техническа служба за изграждане на IV прогимназия, днешната сграда на училище „Димчо Дебелянов*“.³⁴ В същия период се построяват училище и читалище в квартал Аспарухово.

Йосиф Хаджистоянов изразява афинитета си към изкуството и почитта си към варненци, развили театралната дейност в града, като предлага „*да се даде юбилейно представление през театралния сезон 1936-1937 г. с участието на артиста Иван Янев, като приходът от него бъде в негова полза*“.³⁵

³¹ С подписването на Ньойския договор през 1919 г. Южна Добруджа е предадена на Румъния.

³² Пак там, с. 18.

³³ Дренковски, Б., „Кметове на Варна“ 1923-1944, с. 275.

³⁴ Дренковски, Б., „Кметове на Варна“ 1923-1944, с. 279.

³⁵ Пак там с. 280

Авторът е предложен за парична награда пред Министерството на народното просвещение и знак за отличие.

Въпреки всичко, което прави за града, въпреки своята харизма, образование, култура и всеотдайност към съгражданите си, Йосиф Хаджистоянов е „недолюбван“ от общинските служители и обществените дейци. Той не се задържа дълго на кметския пост и още същата година, на 7 ноември 1936 г., е отстранен. Според Борислав Дренковски, причината за отстраняването на Йосиф Хаджистоянов от кметския пост е концесията за хазартното казино и хотел, която кметът подписва с Джовани Росси от Сан Ремо.³⁶

Същата година Йосиф х. Стоянов заминава за София със семейството си. Той работи в Софийска община като хидроинженер. Регистрира клон на варненското си архитектурно дружество и поставя основите на редица кооперации по булевард „Витоша“ и „Цариградско шосе“.

Инженер Йосиф Хаджистоянов умира на 13 януари 1939 г. и е погребан в Софийските гробища. Архитектът си отива от този свят, но красивите сгради, проектирани от него, ще изграждат още дълго чаровния облик на Варна.

Наследството, оставено от рода Берон в цяла България под различна форма, може да се определи като необятна вселена. Д-р Димитър Аршинков и инж. Йосиф Хаджистоянов са част от миналото на Варна и историческото наследство на България. Липсва обаче информираност на хората и това трябва да се промени. Всяко поколение живее със своите ценности, традиции, светоглед. Но миналото е биографията на един народ. За да се съхрани, е нужна приемственост. Обществото и образованието са длъжни да търсят адекватни начини да възпитават младите хора на почит и уважение към историческото ни минало и памет за авторитеги като Димитър Аршинков и Йосиф Хаджистоянов. Поколението на настоящите млади хора ще предаде знанията и спомените за наследниците на великия българин Петър Берон. И само така имената и делата им ще бъдат запазени като част от българското историческо и културно наследство.

---

³⁶ Казиното е отворено на 25 юли 1936 г., преди формално да е издаден патент, преди да са изпълнени задълженията на концесионера по договора. Концесионерът Росси иска от Общината пари да си плати патента и моли да бъде освободена гаранцията му от един милион лева. Комисия, включително и Йосиф х. Стоянов, удовлетворяват исканията му. Нарушенията на Общината стигат до пресата и до гражданите на Варна. Прави се проверка от Министерството на вътрешните работи и народното здраве и се установяват нарушения.

АНАСТАСИЯ ФИЛИПОВА*
ЖИВОТ И ДЕЙНОСТ НА ЗООЛОГА И ПОЛИТИКА
ПЕТЪР КИРИЛОВ БЕРОН

Abstract: Petar Kirilov Beron is a prominent Bulgarian zoologist and biospeleologist, explorer of caves and discoverer of new animal species, leader and participant in dozens of journeys and expeditions around the world. He is known for his research on the taxonomy of mites and his studies of cave and highland fauna in Bulgaria and around the world. In addition to his scientific works and inspired by his travels and life in exotic countries, he is the author of books in the a popular science genre, such as "Five Months in New Guinea", "Sanu, Bature!", "Mysteries of Zoogeography" and a few others dedicated to speleology. Professor Dr. Petar K. Beron is a long-term director of the Museum of Natural Sciences at the Bulgarian Academy of Sciences, mentor of a new generation of researchers and a politician well known in the Bulgarian media.

Keywords: zoology, bio-speleology, speleology, taxonomy, mites.

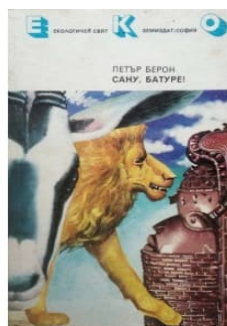
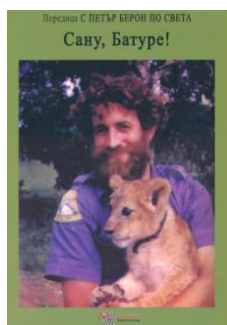
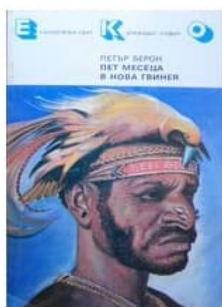
Петър Кирилов Берон е изявен български зоолог и биоспелеолог, изследовател на пещери и откривател на нови животински видове, ръководител и участник в десетки пътешествия и експедиции в Европа, Азия, Африка, Северна и Южна Америка, Нова Гвинея. Роден на 14 март 1940 г. в София и от момче проявява интерес към планините, високопланинската фауна и пещерите. През

1957 г. постъпва в Биолого-геолого-географския факултет на СУ, специалност биология, и в следващата година публикува първата си научна статия за миграцията на прилепите. Като студент е съчредител на Младежки кръжок към Зоологическата градина в София, на пещерния клуб „Академик” и на Комитета по пещерен туризъм към БТС. През 1963 г. завършва с отличие университета и започва работа като биолог в Института по зоология към БАН. Става кзн (доктор) -1975 г., а през 1978 г. – ст. н. с. в Института по зоология и завеждащ секция "Зоология" в Националния природонаучен музей при БАН. Специализирал е биоспелеология във Франция, в Подземната лаборатория в Мулис (1967), и акарология в Института по паразитология в Прага (1970-1971). В периода 1993-2005 г. е Директор на Националния природонаучен музей. Преподавал е зоогеография в Биологическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и акарология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

---

* Биолог - еколог. Email: anniefilipova@gmail.com

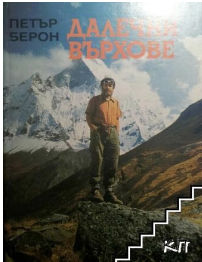

Географията на пътешествията с експедиционна, изследователска и научна цел на Петър Кирилов Берон включва над 90 страни в целия свят и над 700 пещери. Първите му пътувания датират от 1963 г., когато изследва пещери в Румъния, и 1964 в Чехословакия и Югославия. През 1967 г. като специализант във Франция той има възможността да посети пещерите на островите Корсика, Сицилия и Крит, както и да изкачи Монблан. През 1969 г. участва в спускане в една от най-дълбоките пропасти в света – пропастта Берже във Франция, която достига дълбочина 1122 м, и става първият българин, спуснал се повече от 1000 метра под земята. През 1971 и 1972 г. пътува с мотоциклет из Турция, Иран, Ирак, Сирия и Ливан, посещавайки пещери и събирайки научен материал. През 1974 г. пътува с мотоциклет из Гърция и гръцките острови, отново изследвайки пещери и пещерната фауна. През 1975 г. участва в Британска спелеологична експедиция в Нова Гвинея, която работи в напълно неизследвани местности, и открива Селминум тем – най-дългата към този момент пещера в Южното полукълбо. П. К. Берон изкачва сам най-високия връх на Нова Гвинея – Маунт Вилхелм (4694 м). Това пътешествие той по-късно описва в книгата „Пет месеца в Нова Гвинея“¹ (Берон, П. К., 1986) В периода 1976-1979 г. работи като управител на резервата Пай Ривър в щата Плато в Нигерия и в изграждането на музей и зоологическа градина в град Джос, пътува из Камерун, Бенин, Того, Екваториална Гвинея, Заир, Сенегал и Египет, плава 1700 км по река Конго. За този период от живота си той разказва в своята книга „Сану, Батуре!“² (Берон, П. К., 1988) През 1979 г. посещава Бразилия, Перу и Боливия, прекарва известно време в Кордилерите и край езерото Титикака, посещава Института за изследване на Амазония в гр. Манаус. В 1980 г. като участник в конгреса на Асоциацията за научно изследване на Средиземно море изследва 4 пещери на остров Сардиния. През 1981 г. участва в научни форуми в Бон и Атина, пътува в Индия и Непал, а в края на годината ръководи Българо-Кубинска експедиция в Пиран дел Рио, първата българска спелеологична експедиция извън Европа. В 1982 г. изследва пещерна и високопланинска фауна в Мексико (Чиapas, Юкатан, вулканите Орисаба, Попокатепетл), Куба (Сиера Маестра), Северна Корея (Къмгансан) и отново Гърция (островите Тасос, Саламин, Парос и Антипарос). През 1983 г. е ръководител на българска експедиция в Мозамбик „Кабо

1 Берон, П.К, Пет месеца в Нова Гвинея , С.1986, изд. „Земиздат“

2 Берон, П. К, Сану, Батуре!, С.1988, изд. „Земиздат“

Делгадо”, посещава Зимбабве, Замбия и Танзания, изкачва връх Килиманджаро. През 1984 г. е научен ръководител на експедиция на дружество „Академик” в Непалските Хималаи, посещава Бирма, Тайланд, Индия и Шри Ланка. През 1986 г. има възможност за кратко пътешествие в Афганистан, където също проучва високопланинска фауна, а също така участва в спускане в пропастта Бу-56 в Пиренеите, Испания. През 1987 г. прави проучвания в Китай и КНДР, както и на гръцки острови, и взема участие в научната експедицията до връх Ама Даблам в Непал, организирана от дружество „Академик”, заедно с д-р Витан Влахов, водещ фармаколог от ИСУЛ, д-р Ганчо Матеев от Медицинска академия, ботаника Димитър Пеев от БАН, геолозите Иван Бонев и Иван Хайдутев и др. През 1988 г. ръководи българо-китайска пещерна експедиция в Южен Китай, която открива много неизследвани пещери и събира богат научен материал. През 1989 г. оглавява спелеологична експедиция във Виетнам, а след това пътува из Зимбабве, Ботсвана и китайската Синцзян-Уйгурска област. Политическата кариера за известно време го отклонява от научната дейност. Но през 1993 г. той отново се връща към спелеологията и ръководи научна експедиция в Албания, Североалбанските Алпи. През 1994-1995 г. пътува из Индонезия, Малайзия, Сингапур, и издава книгата „Далечни върхове”³, (Берон, П.К., 1995), в която разказва за пътуванията из високите планини по света.

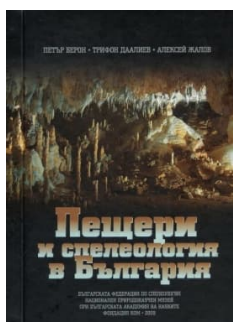
Изкачването на върхове не е само пътешествие, а основната задача е събирането на високопланинска фауна като събраните проби са пазени с изключително внимание и независимо в какво състояние е бил събирачът им, стъклениците със животинки са в изрядно състояние.

Приоритетните области на научните интереси и изследвания на Петър Кирилов Берон са: акарология, арахнология, биоспелеология, паразитология, зоогеография. Специалните му интереси са ориентирани към пещерната фауна, фауната на високите планини в света, към ектопаразити на различни групи животни, към историята на зоологията и др. както и към изграждане и поддържане на музейни колекции и експозиции. Заедно с Владимир Бешков той съставя каталог и библиография на видовете в България (1964), с което се надгражда новата информация, събрана за четвърт век след монографията на акад. Иван Буреш и Йордан Цонков. При многобройните си пътувания до най-различни далечни кътчета във всички континенти П. К. Берон е събирал животни за колекциите на Националния природонаучен музей, много от които са се оказали все още непознати. Те са изпращани за обработване на видни таксономи по съответните групи, които са описали няколкостотин нови за науката видове, част от които са кръстили на името на техния събирач. Широките зоологически познания на П. К. Берон за различни групи животни на други страни и континенти и за

³ Берон, П. К., Далечни върхове, С. 1995, Университетско издателство „Св.Кл.Охридски”

литературата върху тях са му позволили в някои случаи сам да установи, че става дума за нови, още неизвестни видове. Големият брой на новонамерените таксони се дължи на екстремните условия в хабитатите, които той изследва. Преди всичко това са пещери или високи планини в рядко посещавани от зоолози райони на света, паразити в специфични локализации по редки или непроучвани гостоприемници. Важна роля за откритията играе и природобитият в течение на годините усет къде точно трябва да се търси интересна фауна в дадено местообитание. Общият брой към септември 2000 г. на наречените на Петър Кирилов Берон таксони е 73, от които 70 вида и 4 рода животни, предимно пещерни и високопланински. По този показател той върви по стъпките на акад. д-р Иван Буреш, на когото са наименувани 117 таксона, и превишава значително всеки от останалите български зоолози. В международен план твърде малко зоолози могат да се похвалят с толкова голям брой названи на тях таксони.

За своите изследвания върху фауната във високите планини е публикувал монографията си „High Altitude Isopoda, Arachnida and Myriapoda in the Old World“⁴. Публикува и две книги за пещерната фауна на България и Гърция – Cave fauna of Bulgaria⁵ и Faune cavernicole de la Grece⁶.

Пещерите са другата страст на пътешественика-учен. През годините той е бил председател на Българска High Altitude Isopoda, Arachnida and Myriapoda in the Old World та федерация по спелеология (от 1985г), председател на Балканския спелеологичен съюз и член на Бюрото на Световния съюз по спелеология. Изследвал е стотици пещери: на Балканския полуостров и островите в Егейско и Средиземно море, в Нова Гвинея, Индонезия, Виетнам, Африка, Южна Америка, Куба, и разбира се, в България. Съавтор е заедно с Трифон Даалиев и Алексей Жалов на книгата “Пещери и спелеология в България” (Берон, П.К, 2009)⁷, наградена през 2009 г. от Международният спелеоложки съюз като „Най-значителна спелеоложка публикация“.

За ценността на книгата за спелеологичната общност проф. д-р Павел Стоев (зоолог, директор на Националния природонаучен музей от 2020), казва че след „трудно намиращите се и вече доста остарели книги на Петър Трантеев “Пещери – туристически обекти” (1965) и Владимир Попов “Пътешествие под земята” (1982), нов етап бе съвместната работа на тримата видни наши пещерняци (Петър К. Берон, Трифон Даалиев и Алексей Жалов) написали сериозна по обем и съдържание книга за пещерите в

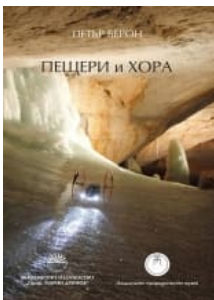
⁴ Beron, P.K., High Altitude Isopoda, Arachnida and Myriapoda in the Old World 2008, Pensoft Publishers

⁵ Beron, P.K., Cave fauna of Bulgaria, 2015, изд. „Изток-Запад“

⁶ Beron, P. K., Faune cavernicole de la Grece, 2016, изд. „Изток-Запад“

⁷ Берон, П. К., Пещери и спелеология в България, С. 2009, Изд. "Фондация Ком"

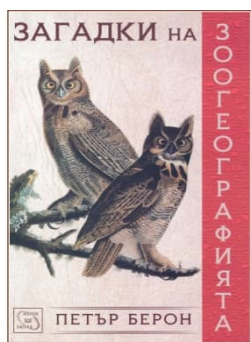
България. „В нея е разгледана историята на спелеологията в България; научните изследвания, провеждани в българските пещери; биографията на хората, участвали в изследването им; ролята на нашите спелеолози в проучването на карстовите обекти по света и т.н., а също така са дадени описанията и картите на 260 от по-големите български пещери. Написана на английски, книгата придобива още по-голяма стойност, тъй като представя за първи път на световната спелеоложка общественост българските постижения и ясно показва водещото място на страната ни в развитието на тази разнородна наука. Интерес представляват главите за асоциираните с пещерите научни направления – карстология, биоспелеология, спелеоклиматология, спелеохидрология и др., написани от авторите или съответните специалисти в областта. Едва след като се запознае с историята и постиженията на тези научни направления в България, човек може да добие ясна представа за колосалния труд, положен от стотиците знайни и незнайни пещерняци през вече близо 80-годишната история на организираното пещерно движение в България. Струва си да се отбележи, че освен в Родината, български спелеолози са участвали в проучването на пещерите на над 45 държави от почти всички континенти (без Австралия), включително и такива екзотични страни като Папуа Нова Гвинея, Тайланд, Малайзия, Зимбабве и Перу. По-големи спелеологични експедиции със сериозни научни и научно-приложни резултати са провеждани в Куба, Гърция, Албания, Турция, Виетнам, Китай и др. Биоспелеологията се развива в страната вече повече от 80 години, спелеоархеологията и спелеопалеонтологията – над 100. В тези, а и в някои други спелеонауки в България вече има създадени школи, в които работят учени от световна величина. Многобройните цветни и черно-бели снимки на пещери и пещерни образувания, портретите на видни наши спелеолози, интересните моменти, уловени от фотоапарата по време на проучвателните експедиции и интересният разказвателен стил правят книгата лесномилаема за всеки”.⁸

На пещерите е посветена и авторската книга на Петър Кирилов Берон – „Пещери и хора“⁹ (Берон, П.К., 2012). Тя съдържа богати сведения за карста и пещерите във всички страни по света – за най-дълбоките и най-интересните от тях. Разгледани са основните проучвания (със съответната литература), както и българският принос в спелеологията. Включени са описания на някои от българските експедиции, а също и общи познания за пещерите и пещерната фауна.

⁸ Стоев, Павел, Първа българска енциклопедия по спелеология, *Historia naturalis bulgarica*, 18:64, 2007

⁹ Берон, П. К. , Пещери и хора , С. 2012. изд. АИ „Проф.Марин Дринов”

Петър Кирилов Берон е и отличен познавач на зоогеографията, обогатил огромните се книжни познания с посещения на всички зоогеографски области. Особено добри са познанията му за Афротропичната зоогеографска област, във връзка с 3-годишното работно и животно в резерватите на Нигерия. Книгата на Петър Берон „Загадки на зоогеографията“¹⁰ (Берон, П. К., 2015) разглежда съвременните тенденции в зоогеографията. Обсъждат се хипотези за заселването на островите Мадагаскар, Нова Зеландия, Фиджи, Нова Каледония и много други области на земята и океаните. Изданието повдига много въпроси, някои от които за тайни и истински загадки – как са попаднали моа в Нова Зеландия, защо мадагаскарската фауна толкова се различава от американската. Има данни за тайнствената фауна на пещери като Мовиле и Айалон. Наред с миналото на Сахара и Антарктида не е пропусната и фауната на Балканския полуостров. Отделните глави са придружени с най-важната литература по разглежданите въпроси.

Петър Кирилов Берон е директор на Националния природонаучен музей (НПМ) в продължение на 12 години и колегите му казват че е управлявал прозрачно, обявявал и подлагал на обсъждане идеите и намеренията си. Успявал е да привлече средства в трудни във финансово отношение години. Осигурявал е в експозицията на НПМ създаването на няколко диорами и препарирането на едри бозайници, сред които прави впечатление и единственият в Югоизточна Европа цялостен препарат на бял носорог. Петър Кирилов Берон привлича в музея немалко на брой талантиливи млади учени. Осигурявал е средства за отпечатване на списанието *Historia naturalis bulgarica* при по-високо качество и в по-кратки срокове, и е иницирал три нови поредици на музея: *Biodiversity of Bulgaria* (сборници за фауната и флората на интересни в зоогеографско и консервационно отношение райони на страната), *Bureschiana* (монографии) и *Acarogum Catalogus* (многотомна монография). Под неговото ръководство се развива като изследовател и пътешественик известния Боян Петров, единственият зоолог, събирал колекции от височина 5000-6000 метра и изкачил 10 от 14-те осемхилядни планински върхове.

Петър К. Берон е носител на редица български и чуждестранни отличия. Награден е с Почетен знак „За заслуги към БАН“ (2000 г.), почетен плакет „Акад. Иван Буреш“ (2006), Медал „Проф. Марин Дринов“ на лента (2010 г.) и други. През 2010 година е награден от Президента на Република България с орден „Св. св. Кирил и Методий“ – огърлие за особени заслуги в областта на културата.

10 Берон, П. К., Загадки на зоогеографията, С. 2015, изд. „ИзтокЗапад”

По случай шестдесетата му годишнина, неговият дългогодишен съратник, известният зоолог доц. д-р Владимир Бешков споменава част от многото области на зоологията, в които се е изявявал Петър К. Берон: „Когато в края на петдесетте години той поднови системното проучване на българската пещерна фауна, познанията ни за нея бяха твърде оскъдни. За няколко години съвсем младият Берон, сам или с колеги, посети няколко стотици пещери и пропасти, пръснати навред из страната, откри някои неизвестни дотогава. Събра хиляди пещерни организми, потърси и намери сътрудничеството на най-видни европейски специалисти по всички групи, които бе събрал и заедно с Васил Георгиев написа и издаде във Франция своя „Очерк върху пещерната фауна на България“. През всеки пет години и досега той публикува „допълненията“ към този труд, отразяващи новите сведения за фауната на пещерите, събрани от него и от други пещерняци.“¹¹ Изтъква и заслугите на П. К. Берон за това че богатата пещерна фауна на България е добре проучена.

Десет години по късно, по повод седемдесетгодишнината на Петър Кирилов Берон зоологът, доц. д-р Алекси Попов, директор на НПМ в периода 2005-2011 г., пише: „Д-р Берон участва в големи проекти за опазване на биологичното разнообразие на националните паркове Централен Балкан и Рила като участник за разработване на акарите и сенокосците и като ръководител на екип за дребните гръбначни животни. Той организира издаването на монография за биоразнообразието на Кресненския пролом и с това постави началото на поредица за фаунистичното и флористичното разнообразие на важни в консервационно отношение райони на страната. Признание за природозащитната му дейност е избирането му за член на Бюрото на директорите на Регионалния център по опазване на природната среда за Централна и Източна Европа в Будапеща.“¹²

През 2020 година Петър Кирилов Берон навърши 80 години, от които близо 57 години от живота си отдава на научни изследвания и развитието на Националния природонаучен музей и обогатяването на неговите колекции. На официална церемония председателят на БАН академик Юлиан Ревалски му връчи Отличителен знак на Председателя на Българската академия на науките — за заслугите му в областта на акарологията и зоогеографията и по повод неговата 80-годишнина.

Докато научната и авторска дейност на Петър Кирилов Берон предизвиква заслужено уважение, то политическата му дейност е спорна. През 1989 г. Петър Кирилов Берон взема участие в учредяването на Независимо сдружение „Екогласност“, а след това е сред съучредителите на СДС. От 7 декември 1989г. – е секретар е на СДС и през 1990 г. от страна на СДС е участник в

¹¹Бешков, Владимир, “Петър Берон на 60 години“, *Historia naturalis bulgarica*, 11, 2000, 6-8

¹²Попов, Алекси, Доц. д-р Петър Берон на 70 години, *Historia naturalis bulgarica*, 20, 17-26, 2012

Националната кръгла маса. През юни 1990 г. е избран за народен представител от СДС в VII велико народно събрание. От август до декември 1990 г. е Председател на Националния координационен съвет на СДС.

Но на 2 декември 1990 г. е обвинен, че е сътрудничил на ДС и след 2 дни се гласува оставката му като председател на НКС. През следващата година напуска СДС. И за разлика от групата на 39-та депутати от СДС (около позицията на които се обединява и частта СДС, която печели изборите през 1992) подписва Конституцията.

Впоследствие Желю Желев, вече бивш президент заявява че бил запознат с досието на Берон от ДС, и че там е имало и доноси, за местата на сбирките на „Екогласност“, за намеренията им, дори за изказванията на участниците, кой какво е казал. П.К. Берон отрича да е бил агент на ДС. Но през 2007 година се установява, че от 1969 година е бил сътрудник и осведомител на Шесто управление на Държавна сигурност.

По време на тоталитаризма е било нормално човек, който иска да ходи редовно на Запад и не е от „надежден червен род“, да получи разрешение за това само след като се съгласи да бъде завербуван от ДС (а с това косвено и от КГБ). Такива компромиси са правени от немало лица. Но след 10.11. част от принудените честно си признаха, обясниха че обстоятелствата са го наложили, срамували са се и са го е правели без желание. И бяха разбрани. Ако бележитият зоолог и пещерняк бе обяснил че за да може да изследва насекомите и пещерите по света е трябвало да сътрудничи на ДС, също щеше да бъде морално разбран и дори оправдан. Постиженията му като зоолог и биоспелеолог, възможността да пътува с експедиции в различни в различни страни, да изследва, и да открие нови видове са повече от достатъчно обяснение за съгласието да стане сътрудник на тази ползваща се със зловеща слава тоталитарна организация. Уви, за съжаление П. К. Берон не постъпи така. (Имало е слух, че ДС го държат с компромат – доказателство че е самозванец и няма нищо с рода Берон. Това би било някакво оправдание, но всъщност не е толкова страшен компромат – и без връзката с рода биоспелеологът е бил достатъчно известен и авторитетен. Постепенно слухът е заглъхнал). П.К. Берон се включва в президентските избори през 1992 г., като дори не е кандидат за президент, което би подобавало на името му, а като вицепрезидент на Жорж Ганчев – спорен и съмнителен популист (с големи съмнения че е свързан с ДС). Който и се държа просташки, пренебрежително и началнически с него (помни се фразата „Кажете си приказката, Бероне!“). Все пак получават много приличен резултат – трето място със 16,78%, авторитетът му все още е висок.

Но с последващите си политически действия П. К. Берон изненада и огорчи читателите и почитателите си. За тях той бе един вид „Българския Индиана Джоунс“, обиколил света, либерал, хуманист, изследовател, космоплит, гражданин на света. А поведението на политика Петър К. Берон унищожи напълно този образ. Защото считаният за „обиколил света изследовател, космоплит; либерал и хуманист“ активно се включва в ретроградни,

националистични организации, критикуващи и демокрацията и либерализма, стоящи на ксенофобски и антиевропейски позиции. Доминирани от сътрудници на ДС, и то не от насила завербувани, а и командвали и вербували. И с тази си дейност косвено признава че е бил свързан с ДС и продължава да е свързан. И след като демонстрира явни антоглобалистки позиции вече малцина го приемат за „Българския Индиана Джоунс – космоплит и демократ“. Защото Индиана Джоунс се бори с аналогични на ДС организации – Гестапо, КГБ, а също и с фанатизирани религиозни традиционалисти.

И авторитетът му на политик драстично пада и при следващите два пъти, в които П.К. Берон се явява на президентските избори (да се чуди човек за каква му е било?), резултата е много нисък. През 2001 г като кандидат на националистическата партия „Съюз България“ получава само 1,1%. А през 2006 г., издигнат за кандидат-президент от съмнителен инициативен комитет, дори по-малко!

Става и заместник-председател е на СПС „Защита“, също считана за свързана с ДС. Депутат е и в 40-то НС, но в парламентарна група на ксенофобската, антиглобалистка и антиевропейска „Коалиция Атака“. Все пак, като най авторитетно име там, става заместник-председателя на НС, предложен от Атака.

Политическата дейност на П.К. Берон го отдалечава от доминиращата в рода Берон хуманистична, либерална нагласа. Но и като учен — зоолог и пещерняк, и като популяризатор и с книгите си се вписва в нея и дано бъде запомнен с това.

ЧАСТ 2
АРХИВНИ МАТЕРИАЛИ

АРХИВНИ МАТЕРИАЛИ

ПЕТЪР БЕРОН***ОТКЪСИ ОТ ПАНЕПИСТЕМИЯ (ТОМ VII)**

Abstract: A Bulgarian translation of excerpts from Dr. Peter Beron's largest work, the seven-volume *Panépistème*, published in Paris in 1861–1867.

Keywords: Panépistème; Peter Beron.

ПРОИЗХОД НА КОСМИЧНИТЕ ЯВЛЕНИЯ, НА ЧЕТИРИТЕ СИСТЕМИ НА ФИЗИЦИТЕ, НА ЧЕТИРИТЕ ОСНОВНИ РЕЛИГИИ И НА ТЕГЛОВОСТТА. ВЪВЕДЕНИЕ КЪМ ПАНЕПИСТЕМ¹

В предшествувания труд фактите бяха обяснени, като се приема съществуването на два флуида, които са съставени: единият от положителни еквиваленти E^+ , съдържащ молекулите μ , и другият – от отрицателни еквиваленти $\bar{E}$, съдържащ молекулите μ' при същия обем, въпреки че от тези молекули μ' има едно количество е на първичния флуид и във всяка от молекулите μ има едно по-голямо количество $e+e'$ на същия флуид.

При обяснението на фактите: светлината се приема за флуид, който е съставен от атомите $E + \bar{E}$ E , всеки от които се състои от два положителни еквивалента $E+2$ и от един отрицателен еквивалент $\bar{E}$; и 2° топлината, се приема за флуид, който е съставен от атомите $\bar{E} E + \bar{E}$, всеки от които се състои от два + отрицателни еквивалента $\bar{E}$ 2 и от един положителен еквивалент $E+$.

Вместо да се придържаме към начина на обяснение на явленията, които са произведени от топлината и светлината, като приемем съществуването на тези два флуида, ние ще изложим тук произхода и начина на тяхното произвеждане; именно тогава читателят ще може добре да опознае природата на

---

* (1799(?)-1871) – български учен, енциклопедист и натурфилософ.

¹ Този текст, представляващ въведение към Панепистем, е публикуван в т. II на *Panépistème ou ensemble des sciences physiques et naturelles et des sciences métaphysiques et morales, devenu possible par la découverte du mouvement et de l'affinité*. Т. II. *Physique simplifié par la découverte de l'origine du mouvement et de l'affinité*. Photostatique contenant l'explication de la nature de la lumière, de ses propriétés optiques et chimiques par l'application de la stoechiométrie électrique, par Pierre Béron, Tome II, Paris, Mallet-Bachelier, Imprimé par Thunot et cie, 1862. (Панепистем или съвкупност от физическите и природни науки, и метафизическите и етически науки, станала възможна след откриването на движението и на афинитета. Т. II. Опростена физика чрез откриването на произхода на движението и на афинитета...), отпечатан в Париж през 1862 г.

Текстът е открит в архива на доц. Нели Бъчварова, вероятно и преводът е от нея. Редактиран е от проф. Надя Данова – бел. М. Т.

флуидите и законите, на които те се подчиняват при техните протичания и при техните комбинации.

Древните физици, ръководени от малкия брой опознати космични факти и особено от реда, който господства помежду им, приемат един общ произход на тези факти. Също така съвременните физици, ръководени от вълнообразните движения, които се извършват във флуидите според механическите закони, признаха съществуването на един флуид, разпръснат в безкрайното пространство, за който се допуска, че е в равновесие и покой; и наистина, за да бъде той приведен в движение, необходимо е флуидът да изпита някакво разтърсване от страна на елементите на телата.

Следователно, от един брой от факти, недостатъчен, за да се докаже техния общ произход, древните поддържаха този възглед чрез логически разсъждения.

Ясно се вижда, че чрез този метод науката не прогресира, още повече че тя се опира само на теории, самото съществуване на които води по-скоро до противоположни резултати.

Наистина, виждаме скоро да възниква школата на скептиците; които превърнаха в професия поставянето на всички космически факти под съмнение, защото ги считаха за чисти химери... Тази школа задържа науката в една инертност, в едно състояние на застой.

От тези две крайности водят началото си емпириците, първият от които е Аристотел, човек с огромна активност, с обширна интелигентност. Теориите на Платон и на другите философи имаха много противници, но всички бяха принудени да се съгласят с Аристотел по въпроса за емпиричното опознаване на откритите факти, макар че не узнаха нищо относно тяхната природа и техния произход.

Аристотел не се стремеше към аморфно натрупване на наблюдаваните и описвани факти; Неговата цел бе чрез подреждането на тези факти да се открият физическите закони, съгласно които те са произведени. Броят на тези факти, необходими да се достигне тази цел не може да бъде събран през живота на един човек; затова бяха необходими повече от двадесет века. След гигантски труд съвременните физици успяха най-после да открият съществуването на вълновия характер на всички видове флуиди, откъдето те заключиха, че тези флуиди имат общ произход, те допуснаха, че различните трептения на телата пораждат собствената вибрация на един флуид, който по всяка вероятност е от друг вид. Този единствен флуид е наречен *етер*.

Този резултат, получен чрез наблюдения, се различава от резултата, до който чистата теория е довела древните; това е така, защото той е не само поддържан от преки доказателства, но още защото откритите факти: 1. могат да бъдат също използвани като доказателство за действия, които са станали преди много векове и които след това са изчезнали; и 2. един брой n на откритите факти е използван чрез приложение в различни клонове на индустрията; приложение, малко познато на древните, което стана за съвременните физици единственият двигател на техните активни изследвания.

Въпреки че всички физици констатираха откритите факти по един и същ начин, те не можаха да открият законите, съгласно които се извършва производството на тези факти.

Оптичните факти са произведени: 1) чрез движението или протичанията на молекулите на светлината според *системата на излъчването*, или 2) тези явления са продукт на трептенето на молекулите на етера според *вълновата система*.

В едната и другата система се допуска, че молекулите са приведени в движение чрез елементите на телата, но без да се отбелязва откъде телата получават това движение; още по-малко човек може да си даде сметка за постоянната скорост на разпространение на нетегловните флуиди.

Дискусиите между съвременните физици, както и тези между древните, са ограничени от хипотези или от системи, допускани от едни и разбивани от други.

Орфей /Orphée/ и много философи след него допускаха *етера* като първичен елемент на света; съвременните физици достигнаха до откриването на вълните в разпространението на светлината и топлината, и тъй като вълните съществуват в разпространението на звука с посредничеството на въздуха, те започнаха да допускат съществуването на комоидни молекули в небесното пространство, които се намират в състояние на равновесие и на покой. Флуидът, съставен от тези молекули, получи името *етер*, което вече е било предложено от Орфей.

... И така, в никоя от двете системи не е засегнат въпросът за произхода на движението, нито този за постоянната скорост.

Атомите на светлината или молекулите на етера се приемат от всички физици в състояние на равновесие и на инертност и на елементите на светещите тела се приписва способността да съобщават неопределено движение, без никой да може да каже къде се намира това движение, когато атомите на светлината или молекулите на етера са в покой.

Разрешавайки тук въпроса на Зенон за движението, необходимо е да се различават две състояния на етера, допускан от физиците в два различни периода: 1) едно състояние на покой и на инертност може да съществува само между молекулите, които са в състояние на абсолютно равновесие, и едно състояние на равновесие не е възможно само в един случай, когато флуидът заема *цялото* пространство, в което той се намира.

Флуидите от всички видове се проявяват като притежаващи един безкраен и неизчерпаем източник за движение, който подбужда течните молекули да се отдалечават безкрайно една от друга.

И понеже първичният етер в състояние на равновесие не е съставен от молекули с различна природа, както молекулите на другите видове флуиди, то не остава нищо друго освен да се опознае как движението, което отсъства в молекулите на уравновесения етер, е било вмъкнато в тях.

За да може една безкрайна съвкупност от движения да бъде привнесена в молекулите на етера, има само един начин, когато тази съвкупност от движения

премине безкрайни разстояния в съвпадащи се посоки така, че те да се свият до определена степен и че преставайки *да заемат* едно безкрайно голямо пространство, те се свиват в две точки ϵ и ϵ' , безкрайно малки и затова еднакви.

Това е извършено чрез едно разделяне на общата маса M' на две неравни части – $M + m$ и M , които, притиснати в две еднакви точки, са различни помежду си по своята плътност, която е $\delta + \delta'$ за масата на $M + m$ и δ за масата M на етера.

Този загадъчен факт се налага спонтанно на нашия ум, без ние да сме го търсили. Наистина, молекулите M' на етера, които се намират в равновесие, налагат естественото понятие за непрекъснатостта (безкрайността), защото те нямат начало и трябва да имат край; между тези уравновесени молекули не може да става нито промяна, нито разместване.

Етерът M' в два различни периода се намираше в две състояния, едното от които се различава от другото, 1) Чрез безкрайното движение V внесено в двете маси $M + m$ и M на молекулите, и 2) чрез нееднаквата плътност на молекулите на етера, които се намираха в молекулите μ , произведени от масата $M + m$, с плътност $\delta + \delta'$, по-голяма от тази на в молекулите μ' , произведени от по-неплътната маса M .

Името *етер* служи да се определи M' в едно абсолютно равновесие, разпръснат в безкрайното пространство. Същият флуид M' става *електър* след като е бил наситен с движението V , което е неизчерпаемо.

Ако цялата маса M' на етера е била събрана в една точка, би имало само един вид електър, който, връщайки се назад за едно неопределено време, би отново приел своето първично равновесие, без да може нищо да произведе.

Масата M на етера не би могла да се представи като един по-неплътен електър, ако масата M' на етера, не е била разделена на две неравни части $M + m$ и M ; 1. молекулите μ на масата $M + m$, събрани в точката ϵ , бяха наречени плътен *електър*, пикноелектър ($\tau\kappa\upsilon\delta\varsigma$ – плътен); 2. Молекулите μ' на масата M , събрани в точката ϵ' , бяха наречени по-неплътен електър, ареоелектър ($\acute{\alpha}\rho\alpha\iota\omicron\varsigma$ – разреден, непътен); 3. тенденцията за връщане назад, създадена от Изчерпаемостта движение V , депозирано в молекулите μ и μ' , е позната под името *еластичност*, но поради нейната активност по-подходящо ще бъде да ѝ се даде името *оргазм* / $\acute{o}\rho\gamma\alpha\sigma\mu\delta\varsigma$ /.

Актуалното движение не е съобщено на флуидите от каквато и да е страна; то се намира в тях и не престава да се проявява освен при унищожаване чрез определена съпротива. Има три различни случая в масата M' на първичния електър: 1) ако цялата маса M' беше притисната само в една точка; 2) ако тази маса M' беше разделена на две половини $1/2 M'$ и $1/2 M'$ и всяка притисната в една отделна точка и 3) ако M' беше разделена на две нееднакви части $M + m$ и M и всяка притисната в отделна точка.

Ние вече отбелязахме резултатите от първия случай, също във втория случай едно смесване между електъра на молекулите μ и μ' би било невъзможно, защото този електър би получил еднаква плътност.

Единственият начин за създаване на тенденция за смесване, изразена с думата афинитет, е анизопикнцията / $\acute{\alpha}\nu\iota\sigma\omicron\varsigma$ – неравен и $\lambda\kappa\nu\delta\omicron\varsigma$ – плътен/ или нееднаквата плътност на $\delta+\delta'$ и на електъра в молекулите μ , събрани в точката ϵ , и тези на молекулите μ' , събрани в точката ϵ' .

В този случай движението V е наложително.

Общ произход на религиите и науките

В предшествуващите векове философите се пазеха преди всичко да не авансират нещо, което да е в противоречие със Светото писание и когато им се изпълваше някое крамолно изречение, преследванията и анатемите на църквата не се забавяха. Ние живеем в една съвсем различна епоха; в наши дни едно физическо произведение сигурно би загубило от своята стойност, особено когато то съдържа нещо ново ако авторът си позволява да подкрепя своите предложения съгласно текста на Светото писание, в такъв случай учените не го считат за напълно компетентно, когато се отнася до сферата на фактите, основани върху физическите закони.

И тъй, щом не е позволено на един автор на труд по физика да търси подкрепа и доказателства в Светото писание и още по-малко в църковните догми за обясняване на космическите явления, още по-малко му е позволено да отмени тези обяснения с мълчание и да се въздържа да съобщи очебийното единство на произхода на религиите и на науките.

Сега, когато ние определихме първичното състояние на *етера* в равновесие и неговото превръщане в *електър*, стана ясно, че това превръщане не се е извършило стихийно, а е извършено от едно Висше същество, което е внесло безкрайното движение V в неравните части на $M + m$ и M на безкрайната маса M' на етера. Така се проявява Троицата, която е образувана от *пикноелектъра, аероелектъра и движението.*

Безкрайното движение V, депозирано в двата електъра, започна да се проявява в различни насоки веднага щом спря налягането върху двата центъра ϵ и ϵ' . Това разнопосочно движение се извърши отделно във всеки един от центровете ϵ и ϵ' през един промеждутък от време; тогава повърхностните вълни A и A', отдалечавайки се от центровете ϵ и ϵ' , се приближиха една към друга. Електърът във всяка една от *електросферите*, преди още повърхностните вълни A и A' да се срещнат, не беше вече пасивния етер; той не беше още повече точката Z в пространството, където бяха събрани заедно пикноелектъра и аероелектъра; троицата, макар вече да съществуваше, все пак още не се проявяваше; моментът на нейната поява е бил вече предопределен и тя вече е била неизбежна; през този период светът е бил в очакване на това велико събитие.

Именно чрез срещата на двете повърхностни вълни A и A' трябваше да се извърши появата на Троицата, която обаче е съществувала от векове.

Така освен Троицата етерът е имал три други състояния в три различни периода: 1. Този на равновесието, представен като непрекъснатост, без начало и без край, където е била абсолютно невъзможна някаква промяна; това състояние е зараждането на *абсолютния монотеизъм*.

2. Състоянието на електъра в центровете ϵ или ϵ' отделно един от друг, е зараждането на пантодинамичния монотеизъм или всемогъщия; той е представен в разпространението на електъра от единия или другия център ϵ и ϵ' . Това състояние е различно от предшестващото, защото то е една нетрайна активност, едно очакване, но не и едно вечно състояние. След срещата на вълните на двата електъра и появата на Троицата 1) в света са създадени първоначално растенията; това създаване се представя чрез думата физис; 2) после са били създадени животните и това създаване се представя чрез думата натура ($\phi\acute{\upsilon}\sigma\iota\varsigma$ – природа).

Както религията, така също индустрията и науките, са възникнали навсякъде, където цивилизацията прогресира...

1). Ръководени от ограничения брой на познатите факти, древните мислители формираха теории за произхода на света и тъй като тези теории имат за причина логическите комбинации, извършвани в интелекта на личността, то появата на една теория не изключва появата на друга, която е създадена от *интелекта* на друг мислител, който логически винаги комбинира същите факти, но по различен начин, и получава различен резултат; така физиката е била отнасяна чрез хиляди различни теории към изходни начала, които се различават помежду си, защото нито една от тези теории не е била изградена върху космическите явления и физическите закони, според които те са създадени.

2). Множеството теории завеждат до появата на *скептицизма*, който се характеризира с едно абсолютно недоверие не само към логическите комбинации и към *теориите*, основани върху космическите факти, но той е разпространил това недоверие и към тия факти, които той счита за видимост, подобни на тези от сънищата. Така скептиците довеждат науката до едно състояние на застой.

3). От тези две крайности, от една страна многоактивните теории, а от друга инертния скептицизъм, се роди *емпиризмът*; той не е науката, но той подготвя пътя към нея. Състоянието на емпиризма следователно е очаквателно и непостоянно; тъй като той отправя към общия произход на космическите явления и физическите закони, които са основа за възникването на тези явления, които съставят Единната наука, обхващаща всичко, което човешкият интелект може да обхване от космическите явления.

Тази единна наука, към която са се стремили емпириците от Аристотел до тия, които живеят сега, не получи име, защото тя не е била позната. Панепистемия е името, което тя ще носи за в бъдеще, тъй като тя обхваща всичко, което се е създавало във физическия свят и в духовния свят, в *космоса* и в *микрокосмоса*.

В същото време, когато Панепистемия – Истината, се появи на хоризонта, никой днес не може да не я признае.

ЗЕМЯТА И ЧОВЕКЪТ. ОБЩ ПРЕГЛЕД²

§1. В социалния живот човекът предварително знае, че неговите действия са предустановени, или съгласувани най-напред в неговия ум; след това, ако той сравнява своите собствени действия с тези на другите индивиди, стига до познанието, че техните действия също така са предустановени в техния ум. Колкото и вярно да изглежда дотук това сравнение, то става източник на две важни грешки.

I. Вместо да се ограничи със сравнението на своите собствени действия и тези на себеподобните си, човекът е сметнал съчетанието от действията на животните като предустановени в техния ум.

II. Също така периодите на сезоните, атмосферните явления, затъмненията, появата на комети са били считани като действия, предустановени във всеки един момент в ума на едно висше Същество.

По отношение на животните човекът е станал господар, а по отношение на висшето Същество е станал слуга на един господар. Съотношението между човека и животното е същото като това, което съществува между родителите и децата; така както в своето детство човекът се научава: 1) да се подчинява на своите родители; 2) да бъде господар и владетел на животните. Такова е първобитното състояние на човека, който влиза в социалния живот.

§2. Произход на култа

1) В своето детство човекът получава от своите родители това, което желае, чрез сълзите или молбите си; 2) станал член на обществото, той употребява същите средства, за да получи от висшето Същество всичко онова, което не може да си достави чрез своите собствени средства, или онова, което не може да получи от другите чрез молбите си.

Като се допусне, че природните явления, преди да станат, са били най-напред съгласувани в ума на висшето Същество, както това става и у човека, стига се до вярата във възможността да се измени този ред. Ако след молитви или жертвоприношения се случва човек да оздравее от болест или да се спаси от неизбежна беда, той се хвали, че е успял да получи тази милост от висшето Същество.

Към такива именно хора са се обръщали впоследствие други страдащи същества, за да ги молят да се застъпят пред висшето Същество, за да получат облекчение на техните нещастия, а за това те са давали възнаграждение. В

---

² Този текст, е от Panépistème ou ensemble des sciences physiques et naturelles et des sciences métaphysiques et morales, devenu possible par la découverte de l'origine du mouvement et de l'affinité. T. VII. Physique céleste. T. III. Contenant l'origine de la terre et de l'homme exposé dans l'ordre chronologique. I. Dans la transformation. 1. De l'eau en plantes par les rayons solaires et 2. Des restes des plantes en minerais .II. Dans la transformation : Des plantes en organes de sens par les fluides impondérables amenés avec les rayons solaires. Par Pierre Béron. Paris, Gauthier-Villars, 1867. (*Панепистем*. Т. VII, *Небесна физика*. Т. III, отпечатано през 1867 г.).

Текстът е открит в архива на доц. Нели Бъчварова, вероятно и преводът е от нея. Редактиран е от проф. Надя Данова – бел. М. Т.

социалния живот на всяко племе култът е въведен чрез естествена заблуда и следователно е неизбежен.

Несъвместимостта между култа и природата. Когато с напредъка на науката и на индустрията човекът достигна до положението да строи уреди, които могат да работят дълго време, без да бъде необходимо постоянното участие на строителя, бе направен изводът, че висшето Същество не се намесва постоянно в извършването на всички дела, както това е формулирано в *Генезиса*, а посредством едно-единствено действие е накарало една серия от дела да следва друга, без да бъде необходимо неговото съдействие. От това би следвало, че всеки вид култ е излишен; защото ако делата са предустановени, то явленията трябва неизбежно да се осъществяват. Обаче естествениците не можаха да успеят да докажат в какво се състои единственото действие, което е достатъчно за спонтанното произвеждане на природните явления; ето защо, дори като се допусне, че явленията се причиняват спонтанно, теолозите не престанаха да вярват в едно божествено вмешателство при едно ново съгласуване на реда на действията, които предшествуват произвеждането на явленията в Света.

Наистина, естествениците приведоха само логически доводи, неспособни успешно да отхвърлят аргументите на теолозите, които имаха на своя страна общественото мнение. Естествениците, от своя страна, не отричаха реалността на едно начало на Света и на действията, причиняващи наблюдаваните явления. Така въпросът се свеждаше до това да се знае дали висшето Същество беше свършило своето дело преди много време или преди къс период от време, за да съгласува отново делата, които ще произведат желаните явления.

В желанието си да покажат на теолозите начина на спонтанното произвеждане на земните явления и на атмосферните явления естествениците употребяваха абстрактни думи, без да указват действителните обекти, съответстващи на тези думи. Те казваха например във форма на *аксиоми*:

I. Всяко действие е предшествувано от една *сила*.

II. Всяко съединение е предшествувано от едно *химично действие*, имащо за причина *афинитета* между двата фактора.

Членовете на духовенството потърсиха най-напред начин да защитят своето становище, като употребиха физическа сила срещу естествениците; но тъй като броят на последните ставаше от ден на ден по-значителен, духовенството престана да ги преследва, насъсквайки обществото срещу тях.

Посредством откритията, приложени в индустрията, физиците и естествениците станаха много полезни в социалния живот; те прекратиха всякакъв спор като нещо, което не води до никакъв резултат, и се ограничиха с налагане на фактите, такива, каквито ги установяваме чрез наблюдението.

От друга страна, духовенството, като се нагърби да възпитава хората, да ги утешава при техните страдания и да ги учи на морал, навлезе в своите първоначални функции. (...)

§ 22. (...) За да се умножат потомците, започнали от едно-единствена двойка, нужни са били стотици векове. Всеки индивид е отивал сам да си

търси храната, която е намирал в нищожно количество по планинските склонове и в по-големи количества по краищата на полетата от двете страни на екватора. За да намери по-лесно храната си, всеки индивид се е отдалечавал от другите, следвайки края на полетата, от които никой не е могъл да се отдалечи поради риска да остане без вода.

Колкото и да се е издигнало нивото на екваториалния воден пръстен над земята на Африка и на полуостров Малака, не е имало друго прекъсване на този пръстен освен при склоновете на Андите. Тръгвайки от източния склон и следвайки двата успоредни бряга на фитостромата на двете полукълба, човекът, в диво състояние, размножавайки се, се разпространил върху цялата периферия и след стотина векове дошъл до западния склон на Андите, където намерил една непреодолима преграда. Тези, които пристигнали там първи, напреднали, следвайки брега, докато срещнали онези, които следвали другия бряг на водите или на екваториалното море. След като заели цялото протежение на двата бряга на фитостромите – единствените, които са били напоявани и са произвеждали един и същ вид храна – всяко семейство е трябвало непременно да се спре в местността, където се е намирало. Така именно е завършило дивото състояние на човека, скитащ за да търси храната си, която се е намирала само по бреговете на фитостромите на двете полукълба. Потомците на една-единствена първоначална двойка, Адам и Ева, умножавайки се чрез размножаването и скитайки непрекъснато, за да търсят храната си, достигнали до количество от множество милиони, които се разпръснали от двете страни на екватора в две успоредни линии.

Произход на социалния живот и на различните езици. След като не е можело повече нито да отиде напред, нито да отстъпи, всяко семейство се оказало принудено да остане на място. В началото растителната храна била достатъчна; но преди да изтекат един или два века, броят на семействата се увеличил и тази храна станала недостатъчна за тях. Тогава човекът започнал да се храни с риби и влечуги, които намирал в изобилие. След като още се увеличил броят на обитателите станало възможно да се създаде при това състояние един е з и к сред членовете на семействата, които живеели заедно. Така обединените семейства образували племе, чиито членове били свързани помежду си чрез езика; те били х о м о г л о т и. В славянския език думите *нация* (nation) и *език* (iazik) са синоними.

Заедно живеещите семейства не са могли да заемат големи пространства; тези пространства са се ограничавали до няколко левги. Вземайки като максимум за тези пространства един градус или 25 левги, броят на първобитните езици не е могъл да бъде по-малък от 720; този брой съответствува прочее на броя на първобитните племена на човешкия род. Посредством езика, който създал, човекът престанал да бъде дивак; от животно и *алогично същество*, какъвто е бил, той станал *логичен* човек.

Могат да се намерят примери на социален живот и при много видове животни, които имат гласов орган или които са произлезли от един и същ род. Има птици, които живеят по много стотици заедно и които се разбират чрез

знаците, които правят, или крясъците, които издават. Като пример може да се посочат пчелите, мравките и рибите от един и същ род, чиито индивиди, следователно, образуват едно-единствено семейство. (...)

VII. Изменение на състоянието на цивилизацията в съответствие с географската форма на трите континента

§28. Преди да бъде измерен езикът, не е съществувала никаква разлика между индивидите, съставлящи човешкия род; всички са образували едно обширно стадо от диви животни. Именно посредством езика, който множеството събрани семейства измерили, тези семейства се обединили и образували едно племе, изолирано от съседните семейства, които говорели друг език и които, следователно, образували друго племе.

Ако изолираме определен брой деца, като се въздържа да им говорим, грижейки се същевременно за тях, тези деца, след като пораснат, не биха се различавали от животните; но техните потомци биха започнали да проявяват някои епифонемии; те биха подражавали гласа на животните, за да накарат другите да разберат, че са длъжни да си спомнят за липсващото животно. Накрая, след няколко поколения, те биха приели един език, различен от всички други. Всички техни потомци биха говорили същия език, който би станал толкова по-богат, колкото броя на индивидите *хомоглоти* би бил по-голям. Нещо повече, тези индивиди, живеещи заедно, след умножаването си биха напреднали по-бързо по пътя на цивилизацията. Именно така би имало върху Земята една нова нация от същия произход като сегашните нации.

Масите вода, които са паднали върху полетата, и тези, които са били довлечени там от пороите, спускащи се от континентите, наводнили полетата; обитателите на тези полета загинали и са оцелели само онези, които живеели на дърветата. От тези многобройни племена от хора са оцелели само онези, които се били настанили по планинските склонове на трите континента и на островите и тези, които намерили убежище там, отдалечавайки се от фитостромите. След тези наводнения фитостромите станали необитаеми за човека. Всеки континент бил зает от определен брой племена, който съответствувал на разпространението на неговата екваториална географска дължина, пространство, което малко се е отличавало от сегашното.

Твърде малката дължина на полуостров Малака е била заета от един малък брой племена, включвайки в тях дори някои, които са избягали там, за да се запазят от наводнението на полетата. Що се отнася до Африка и Америка те са приели в своите недра един твърде голям брой племена. Географските форми на екваториалните части на континентите и на островите са определили прочее броят на езиците и на племената, които са продължили до сега да живеят отделно във всеки континент или по островите в горещата зона.

A. Произход на скитническия живот

§29. (...) В екваториалните части броят на обитателите значително нарастал и тъй като липсата на храна все повече се чувствувала, човекът бил принуден да употреби месото на четириногите, вместо да продължава да се храни с растения, риби и влечуги.

По-късно човекът се заел сериозно с домашните животни, чисто мляко и месо му доставяли два вида храна. Именно за да намерят паша за стадата, пазачите им напуснали крайбрежието и навлезли във вътрешността на континентите, където намерили водата от дъждовете, растения и дървета, които давали плодове, заместващи предишната храна. Всяко племе, отдалечавайки се от екваториалната част на континента, следвало меридиана на страната, която то е заемало в екваториалната част, защото всяко е образувало една успоредна колона, така че никое не е могло да се отклони на изток или на запад, освен в изключителни случаи, дължащи се на географската форма на континента.

1). Масово изселване на племената от екваториалната част на Америка

§30. Преди да паднат дъждовете, обитателите са заемали бреговете на фитостромите и планинските склонове на източните и западните Анди; когато започнало да вали и броят на жителите по края на склоновете се увеличил, започнало изселването на всички племена. Племената от към върха на Андите се възползвали от едно особено предимство, защото там те намерили огромно пространство от земя, която заели и която им доставила средства да осигурят за в бъдеще храна за своите потомци, които са се умножили и са имали привилегиата да бъдат хомоглоти.

Перу предложил поселище на племето от южното крайбрежие; племето, което било от другата, северната страна, прекосило централна Америка и се разпростряло върху платото на Мексико. Нужни са били стотици векове, за да бъде заето това голямо пространство от земя от обитателите – хомоглоти в Перу.

Най-големият брой племена и най-отдалечени от Андите, след като не са могли да се отклонят нито наляво, нито надясно, не могли да се умножат повече, отколкото е позволявала територията на страната, заета от всяко едно от тях.

2). Масово преселване на племената от Африка

§31. Екваториалната част от този континент е равна; само в двата края се намират няколко планини. На север континентът много се разширява, така че западното племе е могло много да се умножи и да достигне до едно състояние на сходна цивилизация посредством езика, който е станал основата, върху която е трябвало да се основе една твърде многобройна нация.

На изток чрез пролива Баб-ел-Мандеб крайната част на Африка се съединява с Арабия. Имало, впрочем, само един малък брой племена от източния край на Африка, които се придвижили напред по крайбрежието. Фитостромата съединявала пролива и улеснявала преминаването на племената, които заели цялата южна част на Арабия. Потомците хомоглоти на тези племена напреднали в цивилизацията благодарение на обширността на страната, която са заемали.

В централната екваториална част на Африка големият брой племена се придвижвал напред към тропика и като не могли да се отклонят нито на изток, нито на запад, всяко племе заело една тясна ивица земя, в която техните

потомци е трябвало да намерят прехраната си. Броят на последните по необходимост е трябвало да бъде съобразен с територията на страната, която е доставяла пашата на стадата.

3). Масово преселване на племената от полуостров Малака

§32. Малката ширина на Малака не позволява на голям брой племена да се установят там. Екваториалното море отделя полуострова от околните острови. Масовото изселване на скитническите племена се е извършило в успоредни посоки до края на полуострова, където континентът започва да се разширява. Племето от средата продължило своята посока; от племената от двете крайни колони едното се отклонило на запад, а другото на изток.

Преди да стигне до тропика, западното племе се отклонило на запад и се разпростряло по твърде голямото пространство на Индустан – страна с повисока плодородност от тази на другите континенти и заемана от едно племе – хомоглоти. Неговите потомци са имали възможност да се увеличат много, защото не им е липсвала храна.

Също така западното племе се отклонило към Сиам и заело тази просторна и плодородна страна. Потомците-хомоглоти са се умножили и са достигнали една степен на цивилизация, отговаряща на обширността на страната и на нейното плодородие.

Едно или няколко от средните племена са били в състояние, сходно на това на племената, които заемат частите на Средна Америка и тези на Средна Африка. Поради липса на пространство потомците на тези племена не можаха да се умножат; ето защо тези многобройни племена направиха малко за прогреса на цивилизацията: всяко от тях е било съставено от малък брой индивиди – хомоглоти.

В. Произход на земеделския живот

§33. Изминали са били стотина века от започването на дъждовете, когато се установил скитническият живот, който направил възможно изселването и обитателите са се увеличили дотолкова, че растителната храна станала недостатъчна. Най-напред се е започнало със запазване на една част от излишъка от пашата за времето, когато тя ще липсва; след това тя е била запазвана също така и като храна за човека.

Когато по-късно липсата на храна отново се почувствувала, човекът изведнъж направил огромна крачка към цивилизацията: той изнамерил средството да увеличава изкуствено реколтите, за да се храни. Така именно цивилизованият човек премина от скитническия живот към земеделския живот, към който той се задържа до сега.

С. Шест огнища на цивилизация от периода на Потопа

§34. Аз дадох възможност да се види произходът на големия брой езици и връзката между цивилизацията на племената от всяка страна и географската форма на континента. Познавайки, от една страна, шестте огнища на цивилизация, набелязани към края на периода на Потопа; знаейки, от друга страна, че след Потопа второто изселване се е извършило също посредством

скитническият живот, както и първото, лесно може да се установи исторически съществуването на шест огнища на цивилизацията, преди Потопа, огнища, които след Потопа са се разпространили зад северния тропик.

I. Паметниците на Перу и на Мексико в Америка свидетелствуват за големия прогрес на цивилизацията. Поради липса на писана история за обитателите на тези страни, достатъчно е да се знае, че цивилизацията у нас се е запазила, без да е дошла там от друга страна; че след Потопа тя не се е разпространила на по-горни географски ширини, защото тези страни са били заети от множество племена, съставени от малък брой индивиди. Това са именно тези многобройни племена, които са попречили на цивилизацията да се разпространи в Америка отвъд тропиците.

II. Двата цивилизовани народа на Африка след Потопа не изпитали никаква спънка, за да се разпрострат отвъд тропика. Тези, които заели южна Арабия, напреднали на север и значителна част от тях се разпростряла в Египет (Myssiris); друга част се разпростряла около бреговете на Персийския залив в **Асирия**.

III. Двата цивилизовани народа в Азия след Потопа заемали Сиам и Индустан, китайците в скитническо състояние се придвижили отвъд тропика, отделени от японците, които говорели на друг език и заемали островите.

Изселването на излишната част от обитателите на Индустан е по-добре познато и по-сложно; техният първобитен език, съставен от малък брой думи, се преобразувал в множество усъвършенствувани езици и всички, които говорели тези разни езици образували и толкова отделни нации. Обитателите на Европа образували три колони, разделяйки се със своята родна страна.

1). *Елинско-славянската* колона, като най-западна, влязла в контакт със сирийците

2). Източната колона била съставена от *германците*.

3). Централната *латинска* колона била съставена от четири племена-хомоглоти. Даките вървели първи, след това идвали италианците и испанците; французите пристигнали последни.

VIII. Произход на човешките раси

§35. Разчленяването на човешкия род на раси не е основано върху никаква първоначална анатомична или физиологична разлика. Размножаването се извършва между мъжките и женските индивиди на всички раси; оттук следва, че различията, които ги отличават, се дължат само на климатологичните ефекти на страните, заемани от различните племена. Тези разлики не са могли да съществуват преди появата на дъждовете.

I. Потомците на Адам в диво състояние по нищо не са се различавали помежду си; всички живеели по бреговете на фитистромите, напойвани от екваториалните води, без да е имало и най-малкото различие в климата или растителността, която е служела за храна.

II. Този див живот бил последван от социалния живот в епоха, когато скитническият и див живот станал невъзможен поради значителното нарастване

на потомците на Адам, които заели цялата част на обитаемата земя през тази епоха. Този социален живот бил причина семействата да си създават собствени езици, вследствие на което потомците на Адам се подразделили на толкова племена, колкото различни наречия съществували.

III. Потопните дъждове довели водите, които наводнили полетата и станали причина да загинат там почти всички обитатели; един много малък брой от тях, които оцелели, се спасил в екваториалните части на континентите. Поради ветровете, произлизащи от дъждовете, всеки континент придобил собствен климат и съответна растителност.

Така начинът на живот на обитателите се променил поради различната храна на всеки един от континентите и островите. Никъде климатът не предлага толкова голямо разнообразие, както този в Централна Африка на север от екватора, заета от голям брой племена, разделени помежду си от различните езици.

Прадедите на китайците, на японците, на монголците са живеели в страни, чийто климат и растителност се различават. Техните потомци са придобили физиономии в съответствие със страните, които те са обитавали от появата на дъждовете до Потопа.

Обитателите на Европа произлизат от прадеди, които са живеели стотина века в Индустан. Понастоящем тази страна е населена от потомците на същите прадеди като тези на европейците; ето защо не съществува добре очертана разлика между расите.

ГЛАВА IV

ПРОИЗХОД НА ЧОВЕКА; НЕГОВОТО СКИТНИЧЕСКО И АЛОГИЧНО СЪСТОЯНИЕ И НЕГОВОТО ОБЩЕСТВЕНО И ЛОГИЧНО СЪСТОЯНИЕ

§103. В резултат на издирванията, направени в пещерите, в двете умерени зони на Земята бяха намерени човешки останки с произведения на грубо занаятчийство, примесени с останки от животни, чиито видове вече не съществуват. Изчезването на тези животни се е извършило едновременно; дори човекът изчезна заедно с животните за известно време, след като е живял преди това с животни, много видове от които му служели за храна. Вън от горещата зона никъде не съществуват следи от изкуствени поселища, нито от големи човешки групи, докато там, напротив, се среща значителен брой от всички видове животни.

Това откритие, далеч от възможността да улесни разрешението на въпроса за произхода на човека, направи това, че го усложни още повече. Пита се, от къде тези хора са дошли в двете умерени зони? Как стана, че в с и ч к и са притежавали един и същ вид занаяти и защо човекът, който естествено е склонен да се храни с растения, е прибягнал към месото на животните за своя храна?

Всичко доказва на естествоизпитателите, че голямото разнообразие на организирани тела не е било произведено нито в едно и също време, нито

чрез вмешателството на едно висше Същество; те се убедиха, че организираниите тела на първоначалните двойки са били образувани по силата на един физичен закон, както многобройните видове минерали. Картината на сътворението, изложена в Генезиса, допуска помощта на един Творец, който има само в по-висша степен човешки физически и интелектуални атрибути, докато вселената се представя като съвкупност от действия, множество от които се съединяват, за да произведат първоначалните двойки, които са се запазили посредством възпроизвеждането на нови подобни индивиди, докато са се произвеждали първоначалните двойки от нови видове. (...)

III. Умножаването на потомците на първоначалната двойка на човешкия род и тяхното изселване от родната земя

§107. (...) Умножаването на потомците на Адам, както и това на животните, пряко е зависело от количеството храна, произведена по края на полетата. В своята родна земя човекът преуспявал, защото там той намирал храната, която най-много му е подходила, храна, която ни най-малко не се е употребявала от четириногите. Само първоначалната двойка в продължение на един век се размножила до десетина индивида; за два века те станали стотина. След три или четири века броят толкова се увеличил, че липсата на храна се почувствувала по един твърде осезателен начин; така потомците на единствената двойка били навярно принудени да отидат да си търсят храна по бреговете на двете полукълба на полетата, напоявани от екваториалните извори, защото навсякъде другаде водата липсвала.

В родната страна останали само малък брой обитатели, които можели там да се прехранят. Измежду тези, които емигрирали, едни минали по брега на полетата на северното полукълбо, други – по брега на южното полукълбо. Такова е било първото изселване на човека, принуден да напусне родната си страна, за да отиде да търси храна, която би била достатъчна за него и за децата му. Това разпространение е могло да трае само много ограничено време, защото пространството по бреговете е останала едно и също, докато броят на хората непрекъснато се увеличавал.

Тук трябва да разграничим: 1). състоянието на човека, скитащ, за да търси прехраната си и 2). неговото състояние, когато е достигнал до положението да отседне, заемайки цялото пространство по двата бряга на морето, от които той не е могъл да се отдалечи поради липса на вода. И тъй, имало е само една обитаема *екваториална зона*, съставена от две успоредни обиколки, образувани бреговете на полукълбата.

§108. Продължителността на изселването и разпространението на човека

Само гладът принуди всеки индивид да отиде да търси прехраната си подалеч, тъй като оскъдицата ставала неизбежна в мястото, където той се намирал. Както при животните, майката хранела децата си, които я напускали в момента, когато ставали способни да се грижат сами за храната си (...)

Непосредственият резултат от срещата на индивидите по двата бряга е бил една непреодолима пречка за всяко придвижване напред поради съпротивата

и главно поради липсата на храна в заетите вече земи. Така именно те са били принудени да останат на мястото си, тъй като скитническият живот станал невъзможен; човекът е трябвало да си създаде убежище и да мине по този начин от дивото състояние към общественото състояние. Това последно състояние се е задържало до сега и то установява едно много подчертано различие между човека и животното; защото по време на скитническия си живот човешкият род се е различавал от животинските видове само по своя апарат за придвижване.

IV. Социалният живот – начало на езиците и на нациите

§109. (...) Когато емиграцията свършила, броят на жителите се увеличил и растителната храна намаляла. Тази храна най-напред била оспорена от четириръкните, които били изстребвани и голям брой от които умрели от глад. Населението още нараснало и недостигът от храна се почувствувал отново.

Виждайки птиците да се хранят с риба, изгладнелият човек започнал да прави същото; Той се научил да плува и станал ловък в изкуството по риболов. Така човекът достигнал до положението да си доставя изобилна храна именно по брега на полетата, където водата не липсвала. Имало е риболовци, ловци и други, заети със събирането на растителна храна. Месото на животните се е употребявало за храна само в случаите на крайна необходимост.

Благодарение на своя апарат за придвижване и на своето превъзходство по сила, в сравнение със силата на четириръкните, човекът достигнал до положението да си достави изобилна храна върху едно малко пространство от земя. Без това превъзходство по сила четириръкните биха погълнали всичката растителна храна; защото подобно на човека те също са се умножили пропорционално на количеството на храната.

Физическото превъзходство на апарата за придвижване на човека пред апарата на животните през тази епоха е била всъщност причината за увеличаване на гъстотата на обитателите по двата бряга на полетата и за намаление на животните в полетата (...).

V. Произход на езиците и на нациите, образувани при социалното състояние

§110. (...) След като човекът си установил жилище, започнали да се образуват роднинските и семейните връзки. Децата не са се отделяли вече отрано от майките си и мъжът не е сменял повече жената; той е оставал при тази, от която е имал деца. Именно на този семеен живот дължи своето начало образването на езика.

Първа майката разбра, че викът на детето ѝ означава аз съм Гладно; защото то преставало да плаче в момента, когато тя му давала да суче. Не напускайки детето си, майката изучавала причините, които предизвикват виковете на по-големите деца, които вече не сучели; тя им давала една част от собствената си храна, така както правят това животните. Не можейки вече да намира храната си така лесно, както при скитническия живот, при наличие и на постоянно нарастващия брой на децата около майка им, мъжът, който живеел с нея, разделил храната си с нея и с децата си.

Този семеен живот породил един общ закон за всички семейства, които живеели заедно; гласовият орган послужил най-напред за отражение на състоянието, в което се намирал индивидът, който говорел. Това отражение, веднъж добре опознато, става източник на всички изменения, служещи за посочване не само на физическото състояние на индивида, който говорел, но и на неговото умствено състояние при взаимоотношенията му с околните предмети. Естественият ред на образуването на граматическите части е следният.

Епифонемите. Има физическа връзка между различните състояния на животните и особено на човека и гласовия орган; виковете на детето, епифонемите на човека са отражение на физическото му състояние, което впоследствие е посочено чрез същия епифонем, повторен по подражание, за да посочи неговото минало съществуване. Именно това подражание е начало на езика; защото то не се среща у животните, които издават много виковете, за да посочат своето настоящо физическо състояние, но нямат такива, с които да посочат едно минало физическо съществуване.

Имена. Подражавайки вика на детето или на един индивид, човек кара околните индивиди да разберат, че викът или произнесенният звук е във връзка с един познат, но отсъстващ индивид. Дотогава, за да се посочи един отсъстващ индивид, е трябвало да се измени интонацията, за да се избегне забъркването. Непосредствено след епифонемите са създадени звукове, служещи за представяне на околните предмети и индивидите от семейството.

Тези звукове не са разпределени между виковете или епифонемите и не са отражение на никакво физическо състояние. За да се посочат водата, небето, рибите, птиците измежду хилядите семейства, живеещи отделно, никъде не се е случило да бъде употребен един и същ звук като техен представител. И само членовете на семействата, живеещи заедно, са употребявали един и същ звук, за да посочат съответния предмет.

Най-напред имало само собствени имена, но след това били употребени съществителни имена, които са посочвали индивидите, имащи някаква прилика помежду си.

Прилагателни. Вместо да се посочва с различни имена един и същ индивид, намиращ се в различно състояние, стигнало се е до употребяването на собственото име или съществителното име, за да се посочи обектът и едно друго име, наречено *прилагателно*, за да се посочи неговото качество, неговото свойство, неговият размер, неговата форма; така един и същ епитет може да послужи за охарактеризирането на голям брой съществителни имена.

Местоимения. Вместо имената на действащите индивиди, били употребени *местоименията*, които са посочвали индивида, който действа.

Глаголи. Епифонемите и прилагателните с местоимението послужили за образуването на глаголите. Тази комбинация на различните елементи се изменя в езиците; конструкцията на глагола не е проста като конструкцията на имената и прилагателните.

Наречия. Както прилагателните посочват свойствата на собствените или нарицателните индивиди, така наречията посочват продължителността на времето, местата, начините на действията.

Членове. Вместо местоимения се употребяват членовете, които в много езици не се използват.

Предлози. Предлозите са били употребени, за да се посочат взаимоотношенията на собствените или нарицателните индивиди и действията, посочени от глаголите.

Съществителни събирателни. Съществителните събирателни са били употребени за да се обозначи общността на няколко обекта или на няколко действия.

Тези елементи, общи за всеки език, разкриват общия произход на човешкия род. 2. Разликата в звуковете, употребени във всеки език, за да се посочат едни и същи обекти, ни кара да видим, че семействата, говорещи един и същи език, са живеели заедно по време на своето образуване; следователно, те са живеели отделно от семействата, които говорели други езици.

В дивото си състояние човекът е нямал нито семейство, нито жилище, а между индивидите не е имало нито физическа, нито умствена разлика; човешкият род е бил само едно обширно стадо, съставено от 10 до 20 милиона индивида, разпръснати по двата бряга на полетата. Голямото умножаване е станало физическа причина за преминаването от дивото състояние към социалното състояние. Тази серия от факти не може да се подреди в ума на автора посредством логически разсъждения; само следвайки последователността на фактите, свързани помежду си чрез физическия закон, той има възможността да стигне до резултати с очевидна реалност, която е в съгласие с резултатите, извлечени от изследванията.

VI. Подразделение на човешкия род на племена – хомоглоти (по език)

§111. Физиолозите допуснаха, че човешкият род дължи своя произход на една-единствена двойка, като се основаваха върху размножаването между всички човешки раси. В това се намира едно ново доказателство за приликата на граматическите елементи на всички езици. Различията на видовете звукове, употребени, за да се посочат обектите, ни кара да видим, че потомците на единствената двойка са се умножили преди появата на езиците, чийто първоначален брой е бил много голям, както е при обитателите на островите и на малко посещаваните страни на Африка и Америка. Напротив, в Азия и Европа, чието пространство надминава пространството на другите страни, обитателите не говорят голям брой първоначални езици, особено ако се абстрахираме от диалектите, които липсват у племената, отделени от останалите. Тези племена не употребяват диалекти, а всяко от тях говори език, напълно различен от този на всички други.

Тези народи са окачествени като диви, без да се държи сметка за техния език, от което се получава, че всяко племе е една нация, напълно различна от другите околни нации, както са китайците и славяните. Единствената раз-

лика се състои в това, че индивидите – хомоглоти, китайци или славяни, достигат до стотици милиони, докато хомоглотите от островите на Америка и на Африка достигат до няколко хиляди.

Потомците на първоначалната двойка на човешкия род са били истински диваци, защото не говорели никакъв език, нямали убежище и не били свързани в семейство. Това състояние по необходимост е траяло до времето, когато непрекъснато увеличаващото се нарастване на обитателите го направило невъзможно.

По време на скитническия живот не е можел да се сформира никакъв език поради липса на връзка между семействата. Щом това състояние свършило и било заместено от цивилизованото състояние, образуването на езици станало неизбежно (...).

Всяка майка, чула виковете на децата си, започнала да повтаря тези викове и именно това повтаряне и това вникване са основата за образуване на един език. При детето викът е отражение, докато при майката той е представяне на отражението и следователно представяне на състоянието на страдание. При детето това отражение е причинено от глада, Майката и другите деца също изпитват това страдание, което се отразява чрез виковете, и подражанието на виковете е представяне на състоянието, съществуващо при другите индивиди.

По-големите деца подражават край по-малкото виковете на майка им и тези общи подражания изграждат първоначалното общуване по говор. Много майки и техните деца, живеейки заедно, употребявали едно и също звуково подражание, за да посочат околните предмети. Мъжете, които живеели с жените, вече са били научили подобни звукове в детството си и са ги разпространявали по време на лова и риболова; защото чрез взаимното си подпомагане те придобили някои изгоди, които, без съмнение, не били придобили отделно.

Ловът и риболовът образували една връзка между всички хора-хомоглоти, които живеели, разделени от съседите си и с които не са могли да се обединят за никакво начинание, защото не говорели познат език. Последните са били също хора като първите, но *хетероглоти* и следователно от друга нация (...).

VIII. Употреба на езика за доставяне на храната

§113. Виковете и епифонемите са били най-напред отражение на физическото състояние на индивидите, които ги произнасят; по-късно, като се е подражавало на виковете и епифонемите, те са били употребени за представяне на различни физически състояния. Именно в това представяне, ограничено в минали състояния, после в обекти, се състои езикът. За да бъде произведено усещането за обекта, нужно е неговите х-флуиди да се разпространят и да достигнат до сетивните органи. Произвеждането на усещания е общо за хората и за животните, които притежават един и същ брой сетивни органи.

Отделянето и разграничаването между човека и животното започва да се проявява чрез представянето му на физическите му усещания посредством издаването на някакъв глас. Вместо всъщност да се предизвика усещане с по-

мощта на разпространенията на тези флуиди, които правят необходимо наличието на обекта, с помощта на неговия гласов представител, в отсъствието на обекта, се предизвиква същото усещане. Именно по този начин става възможно да се съчетават по някакъв начин логическите представители на множество обекти, без да става нужда да се влияе физически върху самите обекти.

Когато човек е бил в диво и алогично състояние, неговите действия са се ограничавали с това да си достави храната; всички индивиди употребявали един и същ начин на действие, подбудени от предизвиканите от наличието на обекти усещания. Начинът на съществуване не бил еднакъв; мъжките индивиди съществували заедно с женските и майките се грижели за децата си по един неизменен начин. Нямащо е никакво разнообразие в действията; (...).

Но от създаването на логическите представители на обектите човекът започва да съгласува своите представители чрез разсъдението и така да ръководи реда на действията си, които трябва да доведат до определен резултат освен ако някоя непредвидена физическа пречка не прекъсне реда на действията. Тези серии от действия, повтаряния понякога със съответен успех, не позволяват повече никакво колебания. Множество подобни серии при логичното състояние могат да бъдат съгласувани по друг начин, за да се стигне по-лесно до същия резултат и да се достави по-голямо количество храна за по-малко време.

През цялото време, когато обитаемото пространство е било ограничено от двата бряга на полетата, човекът е употребявал своите разсъждения само за да комбинира логическите представители на околните предмети, с цел да ги използва за увеличаване на средствата си за прехрана. Вместо да се задоволи с първоначалната растителна храна, човекът намерил най-напред средството да лови четириръките (...); след това той започнал да лови птиците, които се хранели с риба, защото се научил да плува посредством движение, скоро опознато от всички обитатели на бреговете (...).

С помощта на езика, който създал, човекът престанал да бъде животно; неговите действия се увеличили посредством различни подреждания на логическите представители; защото именно измененията на техните действия е внасяло разнообразие в действията на всеки индивид, въпреки че преследваната цел се е състояла само в доставяне на храната, но вече в по-голямо количество, отколкото преди. Човешкият род изпитвал тази необходимост от момента на прекратяването на неговия скитнически и див живот; защото това състояние просъществувало толкова дълго време, че липсата на храна не се почувствувала; достатъчно е било тогава да се разходиш, за да намериш прехрана: за това не е бил необходим никакъв труд.

Съжденията, направени посредством логическите представители, послужили за предустановяване на серията от действия, които индивидът трябва да изпълни, за да успокои страданията, дължащи се на глада. Серията от действия на един индивид открива на другите предустановената серия от логически представители. Ако два индивида действуват различно, въпреки сходството на целта, която всеки иска да достигне, те показват на другите, че

различната съгласуваност на логическите представители ги довежда до положението да действуват различно.

В тази връзка логичното състояние на социалния човек се различава от нелогичното състояние на дивия и скитащ човек само чрез средствата, употребени за доставяне на храната върху едно доколкото е възможно ограничено пространство с цел броят на обитателите да бъде увеличен върху обитаемата площ и да достигне максимум гъстота. Ако логическите представители на обектите не бяха намерени, ако сериите от действия за намиране на храна чрез лов и риболов не бяха предпочитани, би било невъзможно да нарасне гъстотата на обитателите (...).

Интелектуалното превъзходство прави, прочее, човека различен от това, което е бил при алогичното състояние; но тази разлика се свежда до усъвършенстване на апарата за придвижване, за да може да се доставя по-лесно и в по-голямо количество храна. Занаятът е усъвършенстване на апарата за придвижване на логичния човек, защото иначе той води само един животински живот.

Всички животински видове употребяват апарата си за физическо придвижване само за да доставят храната; не друг, а тревождният човек е смогнал с помощта на създанието си да улавя рибите и животните, за да употребява месото им за храна. Занаятът е един клон от животинския живот на човека; той е започнал със социалния живот и е просъществувал до сега, но осъществявайки постоянен напредък. Удоволствията на вкуса са били разпространени върху другите сетивни органи и по такъв начин те изострили нуждите и са предизвикали увеличение на труда.

§257. Различия в култа. Преди Потопа, при йерархическите управления е имало различни божества, без религиите да се различават. В Египет е имало една т р о и ц а, съставена от Озирис, Изис и след Потопа тази триоца е била съставена от Юпитер, Юнона и Светия дух.

След Потопа в Генезиса е било дадено изложение на Космогонията в историческа форма, без доказателства, основани на закона на физиката. Идолопоклонничеството е култ, който е бил всеобщ, той се е срещал дори у евреите; оттук се вижда, че този култ е бил вече използван преди Потопа. *Троичният монотеизъм* е последвал след политеизма; а накрая се е разпространил *абсолютният монотеизъм*.

§ 258. Произход на физическите и естествени науки и на метафизичните и нравствени науки. Преди Потопа периодичните прииждания на Нил накарвали да се разкрие тяхната съгласуваност с положението на Слънцето в различните части на Зодиака. Така за Горен Египет се установило, че в деня на лятното слънцестоене започва прииждането на водите на Нил. През тази епоха, преди Потопа, това слънцестоене е било в началото на знака на Лъв и това именно доказва, че Зодиакът е бил вече подразделен на дванадесет части, всяка по 30 градуса. От паметниците се вижда, че механиката е била направила голям напредък в същото време, когато гъстотата на жителите в Нубия и Горен

Египет е била стотици и хиляди пъти по-голяма от сегашната гъстота и дори до тази, която може да е съществувала там от времето на Потопа.

Гърците са разбрани, че космичните явления се извършват спонтанно, без вмешателството на някакво действие. Те се опитвали най-напред да стигнат до това познание посредством логически хипотези. Аристотел доказва, че подобни хипотези не довеждат до нищо; той ги изостави и откри един нов път, следван досега от всички физици и естествоизпитатели.

Числото на откритите факти във всеки клон на науките се е умножило до такава степен, че е станало невъзможно да се поберат в човешкия ум, обаче се е казвало, че не е възможно да се открият физичните и природни закони поради твърде малкото число открити факти. Така, докато други се заемаха с откриването на фактите, аз се захех да изуча откритите факти и стигнах по този път до също троично начало, спонтанно опознато от цивилизования човек преди и след Потопа (...).

Човешкият род се намира в началото на своята старческа възраст, която у човека е възрастта на мъдрост. В бъдеще не ще има повече логически хипотези и спорове; нито един факт не ще бъде изложен по различни начини. Така именно ще се прояви разликата: 1. между състоянието на човешкия род, достигнал своята пубертетна възраст, когато става логичен, след като е бил нелогичен по време на своето детство; 2. между състоянието, в което се е намирал при своята зряла възраст, след като е приел един култ; 3. между състоянието, при което той е в своята старост, когато е достигнал до установяването в единственото висше действие самия произход на Вселената, която е в същото време една *Троица*.

§259. Край на човешкия род. (...) След няколко десетки векове ще се забележи, че пространството на континентите е твърде ограничено, за да удовлетворят нуждите на обитателите, чийто брой в тази епоха ще бъде увеличен двойно и дори тройно от този, който е сега. Гладът ще намали този брой; наистина земеделието ще направи прогрес, но не ще бъде възможно да се увеличат хранителните запаси пропорционално на нарастването на гъстотата на жителите.

Дивите племена, които не познават земеделието, ще изчезнат, защото всички страни ще бъдат наводнени от земеделци. Човекоядците не ще бъдат заместени от други човекоядци, защото има примери, когато само при най-бедствен глад се е прибегвало до човешко месо за храна; това средство се е използвало само по време на някои градски обсади или вследствие на злополука при плаване, при липса на други източници.

Човешкият род, станал мъдър в своята старост, ще действа като земеделците, които запазват само толкова количество животни, за изхранването на които продуктите на стопанството им могат да стигнат. Невежеството винаги е било източник на злото; ето защо по принцип човекът винаги се е стремил към откриването на истината, която довежда сговора и напредъка на социалния живот.

Докато има вода на Земята, ще има и обитатели; намалението на водата е съвсем нищожно, за да има най-малкото влияние върху обитателите, които са сигурни, че тя не ще липсва до края на дните им.

При все това сигурно ще дойде една епоха, когато ще изчезне последната човешка двойка, която ще бъде последният потомък на първоначалната двойка.

§271. (...) Когато се установили общностите и са били избрани жилища, майките оставали през целия ден с децата си, повтаряли отначало виковете на малките деца, после тези на по-големите и това е било отражение на различни физиологични състояния. Тези виковете са е п и ф о н е м и, общи за всички езици, епифонемии, които не се срещат при животните.

Един вик, като отражение на едно физиологично състояние, е един естествен продукт; един подражаван вик, за да се посочи отсъстващо физиологично състояние е *логическият представител* на това състояние. Именно от представители от такъв род е съставен речникът на всеки език; всяко съществително име е един вик, произнесен първо в присъствие на обекта, за да се обединят усещанията, произведени от обекта, и тези, произведени от вика. След това в отсъствие на обекта усещанията на вика служат за това да възвърнат усещанията, произведени от обекта.

Усещанията са комбинации, които имат за елементи: 1. флуиди, идващи в съответния сетивен орган и 2. електричеството, което протича по нервите на сетивните органи. Тези елементи, съставени от електър, изпитван неограничена експанзия на елементите на логическите представители, които съставят и които се обозначават с думите *асоциация на идеите*.

(...) Логическите представители на материалните предмети са представителите на същите тези предмети в нематериално състояние, чрез които се извършва експанзията на същите нетегловни флуиди.

Именно с помощта на техните представители предметите на микрокосмоса се комбинират по хиляди различни начини, много от които могат да бъдат представени от тегловните космически предмети.

Именно посредством техните логически представители материалните предмети стават нематериални предмети, а след това посредством същите представители тези нематериални предмети се комбинират по различни особени начини, които могат да се докажат с помощта на материалните предмети.

Изящни изкуства. В случаите, когато експанзиите на флуидите на нематериалните предмети се извършва спонтанно, те предизвикват спонтанни съчетания на представителите. Тези съчетания са: 1. *поезията*, когато са изложени под формата на песен или танц; 2. *художеството*, ако са изложени под формата на рисунка; 3. *скулптурата*, ако са изложени под формата на материални предмети.

Занаят. Когато има оскъдица на храна, човекът се принуждава да комбинира представителите на предметите така че да състави конструкцията на апарат, способен да увеличи количеството на храната.

Поддръждане. Тревожният човек не е оспорил храната си с четириръките и тъй като той ги е убивал, те не са могли да се увеличат. Но храната ставала

все по-рядка и гладът принудил човека първо да имитира птиците, които се хранят с риба, след това тези, които се хранят с месо. Така човекът станал всеяден, подражавайки на птиците, с които е започнал да оспорва храната си.

(...) Очевидно е, че тревоядният човек е трябвало да стане всеяден, защото само така е можел да си присвои всички видове продукти на Земята, способни да служат за човешка храна и да подпомагат увеличаването на жителите на Земята (...).

§273. Произход на изящните изкуства

В микрокосмоса, съставени от логическите представители на предметите, които се намират в Света, има разпространение на флуиди, извлечени пряко от самите предмети или от техните представители. Преди да бъде измислена азбуката, можело е да се придобиват логически представители само пряко от обектите или с помощта на разкази; тогава е било невъзможно отсъстващите индивиди да предават същите тези логически представители.

По време на семейния живот членовете на всяко съпружество са притежавали микрокосмоси, съставени само от представители, извлечени пряко от околните предмети; така разпространенията на флуидите на предметите и тези на техните представители не са се различавали. Тези разпространения на флуидите на представителите е била причина координацията на представителите да става по такъв начин, че да не бъде същата като природната координация на предметите, но и да не се различава от нея. Например в една дъбова гора всички дървета се различават; *поетичното дърво* на гората се съставя от клони, които не липсват, а се намират по множество *естествени дървета*.

Художникът, който прекосява една или множество гори притежава в своя микрокосмос представителите на дърветата и разпространенията на флуидите под същата форма като тази на дърветата. Ръката, подчинявайки се на разпространението на флуидите, кара да се появят формите, съответстващи на клоните голям брой дървета, събрани в едно-единствено дърво, чиято красота надминава всичко, което съществува в природата. Едно фотографирано дърво представлява точно естественото дърво, но то не е така хубаво, както поетичното дърво, съставено от красиви клони, които се намират само на голям брой дървета.

V. Влияние на климата върху начина на образуване на човешките раси

§309. След заемането на цялото обитаемо пространство скитническият живот престанал и се образували хиляди поселища, всяко съответно от няколко десетки семейства. Във всяко поселище се създал един отделен език, който станал връзка между членовете-хомоглоти на всяко поселище; тези членове съставили собствено племе, което създадо хиляди. От тревояден, какъвто е бил по природа, човекът започнал да се храни с месото на рибите и четириръките, когато растителната храна станала недостатъчна. Всички тези общи изменения при човешкия род не са довели до никаква разлика във вида на племената (...).

§310. Връзка на расите с климата. Аз доказах, че флуидът бароген определя апарата за придвижване. Това, което установява различието между расите, се състои: 1. в детайлите на апарата за придвижване и 2. в изменението на това, което е резултат от отлагане на пигмента в епидермиса, причинено от светлинната топлина на Слънцето. Полетата или планетите предизвикват изменения в апарата за придвижване. Липсата на достатъчно храна придава на лицето тъжен и мрачен вид и индивидите, подложени на лишения, стават слаби, мършави и неспособни за размножаване.

Обитателите на равните и напоявани страни, хора или животни имат висок ръст, дълги крака, способни да правят големи крачки. Обитателите на планините, напротив, са с малък ръст, имат къси крака, мускулите им са съставени от голям брой влакна. Тази структура позволява да правят само малки, но чести крачки.

След появата на дъждовете потомците на всяко племе, останали по континентите, се разпръснали на по-голяма височина, където се отзовавали в равни, сухи, блатисти и планински страни. Обитателите се умножили само в петте части на Земята, където е било въведено земеделието; навсякъде другаде броят на жителите нито се е увеличил, нито е намалял, защото е бил ограничен от количеството естествена растителна или животинска храна. Недостатъкът от храна прави човекът мършав, мрачен, и това му придава физиономия, подобна на тази, която се среща в Египет в картините, представлящи затворници от дивите племена на Етиопия и Арабия. В същите картини на Египет, както и в статуите на паметниците от Индия, се разпознава физиономията на човека, който не е страдал от липса на храна (...).

Преди откриването на земеделието потомците на петте племена са търпели недостиг на храна. През тази именно епоха семействата, съставлящи всяка от тези племена, са изменили физиономията си. Приликата между индивидите от една и съща нация, макар че говорят различен диалект, доказва, че тези индивиди са живели заедно в една и съща страна. По същия начин животните от един и същ вид се различават в различните страни.

Езиците на народите, съставени от много милиони хора имат диалекти, докато езиците на племената, съставени от хиляди индивиди, нямат диалекти; те винаги са се задържали на първоначалното си състояние. Така според първоначалните езици човешкият род е бил подразделен на племена, всяко съставено от малък брой индивиди. 1. Потомците на петте племена се подразделили, за да отидат да заемат отдалечените страни; едно племе е породило *нации от първи порядък*, всяка от които е говорела един диалект на първоначалния език. 2. Потомците на всяка нация от първи порядък, едновременно с умножаването си се подразделили, за да се разпространят в отдалечените страни и по този начин са били образувани нациите от *втори порядък* или народите (...).

РЕЧНИК НА НЕПОЗНАТИТЕ ТЕРМИНИ, ИЗПОЛЗВАНИ ОТ ПЕТЪР БЕРОН

Abstract: The text provides explanations of some of the unfamiliar terms used in the works of the Bulgarian scientist, encyclopedist and natural philosopher Dr. Peter Beron (1799(?)–1871)

Keywords: Peter Beron; terminology.

Терминологията е важен елемент на една парадигма. И всеки опит за въвеждането на терминология, напълно различна от наложилата се, среща неразбиране, съпротива и отхвърляне или игнориране. А д-р Петър Берон си поставя свръхзадачата да предложи нова, различна от утвърдилите се парадигма, която, естествено, изисква и нова терминология, която по-добре отговаря на концепциите му за закономерностите на развитието на света. С такава цел д-р Петър Берон въвежда свой понятийно-категориален апарат, които не съвпада и с днешния, и с наложилите се от съвременниците му. Това е сериозна причина повечето, и български, и световни, учени да не проявяват интерес към произведенията му. Четат за зъогми, акузми, гъоми, ексаероза, описторъоми ... и първосигнално повдигат рамене – *какви са тези измислици?* И изобщо не четат нататък, не се опитват да разберат какво стои зад тези термини. А всъщност семантиката им е ясна – въвежда се понятие и за него като основа се използва подходяща гръцка дума, евентуално и латинска. Обикновено става дума за нещо обсъждано от съвременната му наука, но, включено в концепцията му, то получава малко променен смисъл, което налага да се въведе нов термин – за да се покаже различието му от традиционния общоприет термин. Сам П. Берон пише: „Ако не познаваме естеството на нещата, няма да е възможно да им дадем подходящи имена, щом веднъж сме опознали точната им природа, неподходящите имена ще пречат както да ги разберем, така и да ги представим: ето защо тук е нужно да въведем следната проста терминология...“ (Берон 2000: 80.) И си я въвежда.

За проф. А. Стойнев, „за едни упорството му да смени научната картина на света, пренебрегвайки европейските традиции, е вид налудност, за други той е гений, трети, измиващи си ръцете с едропанелни композиции от типологичен порядък и неприемащи априорно научното творчество на Берон като бяла лястовица в сферата на европейската наука от средата на миналия век, лансираха тезата за Беровия комплекс и я разпростряха като обяснение за всяко амбициозно дело през цялото Възраждане (...)“ (Берон 2000: с.5).

Да, задачата му е закъсняла, би била по-уместна преди век-два, а не в момент, когато вече има утвърдени като полезни сериозни парадигми, на които Берон трудно може да бъде конкурент, дори и защото е единак, няма школа, в която да се впише, а няма и възможност да създаде своя. На както изтъква Стойнев, „това, че неговата натурфилософия е анахронична за тогавашната най-нова философия, не означава, че той няма място в нашия културен пантеон – това са различни измерения и те не бива да се смесват и по отношение на такива като Берон, още повече, че поначало тогавашната натурфилософия е

анахронизъм, тя е анахронизъм в съответните трудове и у Хегел, и още повече у Шелинг, но в това никой не се вторачва, омаян от митологизма — наистина заслужен – около имената на тези мислители“ (пак там: с.б).

Но сама по себе си системата на Берон е **цялостна, достатъчно пълна и непротиворечива. И терминологията му, навсякъде където се прилага, е с еднаква семантика.** Така че „(...) ако се заменят изкованите от Берон понятия – било то флуид, електър, бароген или каквото и да е друго – с традиционни, тутакси ще отпадне онзи привкус на претенциозна неяснота, който усеща традиционната школовка, и би останала само неяснотата в опита – характерна за тогавашната натурфилософия — да се прави картина на света с директна рефлексия върху първични естествонаучни данни. Ако това се направи (...), ще се види не само типологичното сходство с тогавашните натурфилософски разработки, което е явно, но и самият Берон ще престане да изглежда като чак толкова странна интелектуална птица“ (пак там: б).

Впечатляващо е, че Берон се основава на огромна литература и я обобщава, но предимно като основа на концепцията му – той не доразвива наличните идеи, а само ги включва като елементи от своите идеи със съответната си терминология. И показва значителна ерудиция в много области – обсъжда, тълкува и дава свои решения на основни проблеми в тях.

Тук са дадени обяснения на част от непознатите термини на П. Берон.

Списък е намерен и в архива на Н. Бъчварова и е публикуван като архивен документ в Речник на термините 2021. Тук го даваме редактиран от проф. Н. Данова и Св. Нанчева, като при доуточняването на термините са използвани и терминологичните речници, направени от самия Петър Берон, които е прилагал към следните свои трудове:

P. Beron. Textes des explications des faits contenus dans l' Atlas metereologique.

PaP. Beron. Paris, 1860. p.399–408.

P. Beron. Panepisteme, T. I, 1861, p. 811–812

P. Beron. Panepisteme, T. IV. p. 899–908.

P. Beron. Origine des sciences physiques et naturelles. Paris, 1864. p. I–XVI.

P. Beron. Transformation de l' eau en minerais. Paris, p. XXIV–XXX.

Добавяв и в азбучен ред термини от Берон 1978 (стр. 223–233), които липсват в споменатия списък. В Берон 2000 (в бележки под черта от преводача Аршинкова) има обяснения и на други термини, специфични за преведения труд. Даваме и тези бележки, също в азбучен ред. **Мартин Табаков**

РЕЧНИК (вариант на Бъчварова, редактиран от Н. Данова и Св. Нанчева)

А

АВТОХТОННИ /фр. Autochtone, от стгр. αὐτόχθονες – автохтонен, местен, туземец, коренен, от αὐτός – този, същият и χθον – страна, земя, почва – т.е. собствени.

Отнася се за усещанията, получени непосредствено от въздействието на телата върху сетивните органи на човека.

АДРАНИЯ /фр. Adraneaia, от стгр. ἀδράνεια – неактивност, инертност, покой.

АЕРОКОН /фр. Aérocone, от стгр. αἴρ – въздух и κώνος – конус. Маса от въздух с формата на конус.

- АЕРОДИНАМИЧЕН /фр. Aérodynamique, от стгр. ἀήρ – въздух и δύναμη – сила.
- АЕРОНАВТИКА /фр. Aéronautique, от стгр. ἀήρ – въздух и ναύτης – моряк.
- АЕРОРЪОМА /фр. Aérorheume, от стгр. ἀήρ – въздух и ῥεῦμα – поток, течение, т.е. въздушно течение.
- АЕРОСТАТИЧЕН /фр. Aérostatique, от стгр. ἀήρ – въздух и στατικός – установен.
- АКТИНОВОЛ / фр. Actinobole, от стгр. ἀκτίς – лъч и βάλλω – хвърлям, т.е. излъчване. Тяло, което подобно на Слънцето, хвърля лъчи към небесното пространство.
- АКТИНОДОК / фр. Actinodoque, от стгр. ἀκτίς – лъч и δέχομαι – получавам. Тяло, което получава светлина от друго тяло.
- АКУЗМА /фр. Acousme, от стгр. ἄκουσμα – усещане, получено чрез слухов орган.
- АЛОГИЧЕН / фр. Aloguer, от стгр. α – отрицание и λόγος – слово, разум, т.е. нелогичен. Това е усещане, което не е подкрепено със слово и затова не може да бъде запазено в съзнанието.
- АМФИТ /вероятно от стгр. ἀμφί – отвсякъде, или ἀμφιθαλής – преуспяващ, пълен. Идващ на света заедно с човека; идеи или свойства, които се раждат заедно с човека.
- АМОРФЕН / фр. Amorphe, от стгр. α – отрицание и морφή - форма
- АНАСТОМОЗА / фр. Anastomose, от стгр. ἀναστόμωσις – устие, изход. Свързване на две тръби, отводи.
- АНИЗОМЕЖЕТИ /фр. Anisomégethe, от стгр. ἄνισος – неравен, нееднакъв, и μέγεθος – големина, размер, т.е. с нееднакви обеми.
- АНИЗОПИКНИЯ /фр. Anisopycnie, от стгр. ἄνισος – неравен, нееднакъв, и πυκνός – плътен; термин за обозначение на нееднаквост в плътността. Напр. пикноелектърът и ареоелектърът са анизопикни, т.е. с различна плътност.
- АНИЗОРОПИЯ /фр. Anisorthopie, от стгр. ἀνισορθόπος – неуравновесен, ἄνισος – неравен, нееднакъв, и ῥοπή – наклон, слизание, нарушено равновесие, довеждащо до движение на тялото, непосредствена двигателна причина.
- АНИЗОТЕРМИЯ /фр. Anisothermie, от стгр. ἄνισος – неравен, нееднакъв, и θερμός – топлина, температура. Различие в температурите.
- АНОД /фр. Anode, от стгр. ἀνοδος – движение нагоре, от ἀνα – предлог за движение нагоре и ὁδός – път. Според Берон, дума, внесена от Фарадей, за да се обозначи жицата, по която тече положително електричество. При Берон тя е наречена русноhode или русnoelectrohode.
- АНТРАКОЗЪОГМА /фр. Anthracozegme, – от стгр. ἀνθράκιά – въглен и ζεῦγμα – връзка, съединение. Съединение или остатък от телесни (соматични) елементи, които образуват въглерода.
- АРЕОЕЛЕКТЪР /фр. Aréoelectre, от стгр. ἀραιός – слаб, разреден, и ἤλεκτρον – кехлибар. Това е по-неплътният електър, събран в ареоелектросферата P, съставен от молекули M. Умозрителен постулат на Берон.
- АРЕОСИЗИК /фр. Aréosyzuque, от стгр. ἀραιός – слаб, разреден, и σύζυγος – съответен. Електричен или соматичен еквивалент, съдържащ ареоелектър, отговаря на думата електроотрицателен.
- АРЕОМА /фр. Aréome, от стгр. ἀραιόω – разреждам. Пространство, разрежено вследствие превръщането на въздуха от атмосферата във вода (виж ексхидатоza).
- АРИСТЕРОСТРОФИЯ /фр. Aristérostrophe, от стгр. ἀριστερός – ляв и στρέφω – обръщам. Обръщане надясно и слизание наляво с едновременно напредване, лат. sinistrorsum.
- АРХЕГЕТ / фр. Archégète, от стгр. ἀρχός – главен, водач, и ἡγεομαι – предшества, вървя отпред, водя. (Възм. и от ἀγγεῖον – съд, вместилище, или от ἀγαθόν – благо,

добро). Централното тяло на Вселената, състоящо се главно от водни пари, една част от които дават началото на всички небесни тела, в това число и на Земята.

АТМОЗОНА /фр. *Atmozone*, от стгр. *ἀτμός* – пара, порциите от пари, изригнати от едно небесно тяло под формата на дълга ивица.

АТМОПИРАМИДА /фр. *Atmopyramide*, от стгр. *ἀτμός* – пара и *πυραμίς* – пирамида. Пирамида от пара.

АТОМ. Берон не приема атома като основна градивна единица на действителността. Според него това название може да се даде само на двата първични елемента – водорода и кислорода, чиито атоми са с много малки обеми, ограничени и неизменяеми и имат формата на тетраедри. Берон използва това понятие в смисъл на еквивалент и на комбинациите от елементите на флуидите, както и при някои обяснения на природата на светлината, където според него думата „атом“ отговаря на монадите на Лайбниц.

АФИНИТЕТ /от лат. *affinitas* – сродство, връзка, в химията – качество, способност на химически елементи да реагират химически помежду си. Берон не влага в това понятие общоприетия смисъл, а разбира нарушеното равновесие при срещата на плътните с неплътните молекули, при което става взаимно проникване.

АХРОМАТ /фр. *Achromate*, от стгр. *ἀχρωμάτιστος* – безцветен, *α* – отрицание, и *χρῶμα* – цвят, т.е. безцветен.

Б

БАРОГЕН /фр. *Barogène*, от стгр. *βάρος* – тегло и *γεννάω* – произвеждам, това е флуидът, произвеждащ теглото и тежестта, или гравитацията. Този флуид, смесен с нетегловните флуиди, образува веществените тела. Причина е за всеобщата гравитация. Понятието е напълно произволно, няма никаква научна основа.

БАРОАРЕОМ /фр. *Baroaréome*, от стгр. *βάρος* – тегло и *ἀραιόω* – разреждам. Пространство, в което барогенът е разреден.

БАРОСТАТИЧЕН /фр. *Barostatique*, от стгр. *βάρος* – тегло и *στατικός* – установен. Флуидът бароген, сведен до стахиометрични пресмятания и до аеростатични закони, подобно на газовете.

БЛЕМА /фр. *Vlemme*, от стгр. *βλέμμα* – поглед, взор. Усещане, получено чрез зрителния орган.

В

ВЕЧНА ДУША. Тя не предшества живота, а се поражда в индивидуалния живот на човека. Идентична е на съзнанието. Има начало и няма край. След смъртта на човека тази душа, т.е. идеите на човека, остават да съществуват.

ВИСШЕ СЪЩЕСТВО /фр. *Être suprême* - Върховно същество. Безлична висша сила, която депозира движението в първичния електър, като го разделя на две еднакви по обем, но различни по плътност части, след което престава да се намесва в неговото по-нататъшно движение и развитие.

ВИСШЕ ДЕЙСТВИЕ /фр. *Action suprême* – това е действието, упражнено от Висшето същество върху първичния електър. В резултат на него този първичен електър (или етер) се насища с движение.

Г

ГАЛАКСИАС /фр. *Galaxias*, от стгр. *γαλαξίας* – млечен път от *γάλα*, *γάλακτος* – мляко, млечен. Млечният път; мъглявините са млечни пътища или много плътни и много отдалечени пари.

ГЕОГОНИЯ /фр. *Geogonie*, от стгр. *γῆ* – земя и *γεννάω* – произвеждам, раждам. Възникване на Земята от парите, изригнати от Слънцето.

ГЪОМА (или ЖЪОМА) /фр. Geume, от стгр. γεῦμα – вкусвам, пробвам, усещане за вкус. Усещане, произведено от органа на вкуса.

ГЛОБУС – вж. „електросфера“.

Д

ДЕЙСТВИЕ /фр. Action – протичане (движение), причинено от нарушеното равновесие на флуидите или на телата.

ДЕКСИОСТРОФ /фр. Dexiostrophe, от стгр. δεξιός – дясно, надясно, и στρέφω – обръщам. Съставен от обиколки, с въртене надясно.

ДИЕСТЕМАТИЧЕН /фр. Diesthématique, от стгр. δίς – две, двойно, и αἴσθημα – усещане, чувство. Животно с два сетивни органа.

ДИПТИЧЕН /фр. Dipytique, от стгр. δίς – две, двойно, и πτυχή – гънка. С две гънки, или съединение от три елемента.

Е

ЕЛАСТИЧНОСТ /фр. Elasticité – вътрешно присъща на всички флуиди и тела тенденция към движение. Еластичността е иманентно свойство на всички флуиди и на всички материални обекти, но е иманентна и на първичния флуид. Тя възниква в първичния електър в резултат на налагането на висшето действие, което го разделя и свежда до две еднакви по обем, но различни по плътност половини. Порождено веднъж в първичния флуид, това свойство се проявява като вътрешно присъщо на цялата действителност.

ЕКМАГНЕТОЗА /фр. Esmagnétose – превръщане в магнит.

ЕКСАКТИНОЗА /фр. Eхactinose, от стгр. ἐκ – предлог за движение, и ἀκτίς – лъч. Отнася се за електричествата, тяхната промяна в лъчи.

ЕКСАЕРОЗА /фр. Eхаεrose, от стгр. ἐκ – предлог за движение, и ἀήρ – въздух. Отнася се за водата, промяната ѝ във въздух.

ЕКСЕЛЕКТРОЗА /фр. Eхéletrose, от стгр. ἐκ – предлог за движение и ἤλεκτρον – кехлибар. Отнася се за топлината, нейното превръщане в електричество.

ЕКСХАЛИБОЗА /фр. Eхchalibos, от стгр. ἐκ – предлог за движение, и χάλυψ – стомана. Отнася се за желязото, неговото превръщане в киселина.

ЕКСХИДАТОЗА /фр. Eхhydátose, от стгр. ἐκ – предлог за движение, и ὕδωρ – вода. Отнася се за въздуха, неговото превръщане във вода.

ЕЛЕКТРИЧЕСТВО ПОЛОЖИТЕЛНО /фр. Électricité positive – съставено е от еквиваленти, обозначени със знака E+, всеки от които е образуван от седем елемента, които се различават по големина така, както дъги с един и същи ъгъл имат различни радиуси. Това свойство е наречено пикноелектричество и е образувано от пикноелектър.

ЕЛЕКТРИЧЕСТВО ОТРИЦАТЕЛНО /фр. Électricité negative – съставено е от еквиваленти, означени със знака E-, всеки от които е съставен от седем елемента, които имат същата големина, както тези на положителното електричество, но в последното има по-голям брой молекули. Двете електричества се различават само по плътността на молекулите на първичния флуид. Отрицателното електричество е образувано от ареоелектъра и се нарича ареоелектричество.

ЕЛЕКТРОСФЕРА – произволна умоконструкция на Берон, означаваща мястото, където е била струпана масата на разделения от висшето действие първичен електър. Електросферите са две – ареоелектросфера и пикноелектросфера. Първата съдържа отрицателен, или ареоелектър, а втората – положителен, или пикноелектър. Ареоелектросферата, обозначена със символа A, съдържа по-неплътния ареоелектър, а пикносферата, обозначена със символа P, съдържа по-плътния пикноелектър. Берон ги нарича още глобуси, или кълба, и ги обозначава с буквите ε и ε'.

- ЕЛЕКТЪР /фр. Électre, от стгр. ἤλεκτρον – кехлибар. Тази категория играе изключително важна роля в натурфилософската система на Берон. Това е първичният флуид, разделен от висшето действие на две еднакви по обем, V и V' половини, но различни по плътност (M+m и M). В резултат на това действие те получават еластичност и се насищат с движение. Плътният, или пикноелектър заема обема V, а по-неплътният ареоелектър заема обема V'.
- ЕЛЕКТРОХОД /фр. Électrohode, от стгр. ἤλεκτρον – кехлибар, и ὁδός – път, проводник на електричеството, такива са например металите.
- ЕЛЕКТРОЛИТ /фр. Electrolyte, от стгр. ἤλεκτρον – кехлибар, и λυτός – разложим. Според Берон това е термин, предложен от Фарадей, за да се обозначат течностите, разложими от електричеството.
- ЕЛЕКТРОЛИТЕР /фр. Électrolyter, от стгр. ἤλεκτρον – кехлибар, и λυτήριον – място, където се извършва разлагане. Съд, в който се извършва електролизата или разлагането на електролитните тела.
- ЕМФИТ /фр. Emphyte, от стгр. ἐμφυτός – вроден, от ἐν – предлог за движение, и φυτεύω – засаждам. Според Берон идеите на Платон са емфитни.
- ЕНАСТЪР /фр. Énastre, от стгр. ἐν – предлог за движение, и ἄστρον – звезда, т.е. звезден, например звездно пространство.
- ЕНСАРКОЗА /фр. Ensarcose, от стгр. ἐν – предлог за движение, и σαρκός – плът, месо. Начин на подреждане на материалните елементи в живия организъм. Това е структурната организация на живото. Именно енсаркозата качествено отличава живото от неживото.
- ЕСТЕМА /фр. Esthème, от стгр. αἴσθημα – чувство, възприятие. Под това понятие Берон разбира усещане, възприето от сетивен орган. То е резултат от смесването на вълните, идващи от флуидите на телата и вълните на мозъчното електричество; срещата става в невроплагиите (виж невроплагии).
- ЕТЕР /фр. Ether, от стгр. αἰθήρ – горният слой на въздуха, дихание. Берон приема понятието „етер“ като равнозначно на първичния флуид, намиращ се в равновесие в небесното пространство преди разделянето му от Висшето действие. То включва в себе си идеята на древните за етера като тънка материя и на физиците като промежуточна среда, запълваща цялото световно пространство. Берон не го приема в смисъла, в който са го приемали неговите съвременници, привърженици на теорията за етера, напротив, Берон твърди, че като такъв етерът не съществува.
- ЕХОГЕН /фр. Echogène, от стгр. ἤχος – отглас, и γεννάω – произвеждам. От седемте електрични елемента се получават седемте цвята и седемте звука; елементите на звуковете са седемте вида ехоген.

З

- ЗЪОГМА /фр. Zeugma, от стгр. ζεύγμα – връзка, съединение. Комбинация, получена от смесване на няколко флуида с различна плътност или на еквиваленти на флуидите. Биват различни видове, напр. фотозъогма, термозъогма, сидерозъогма и др. (виж на съответните букви).

И

- ИЗОДИНАМЕН /фр. Isodinamique, от стгр. ἴσο- еднакъв, равен, и δύναμις – сила, мощ, т.е. с еднаква сила. Изодинамно е това външно противоблъскане, което е равно по сила на отблъскването, причинено от движението на вътрешните елементи на телата. В резултат на това възниква относителният покой.
- ИЗОПИКНИ /фр. Isopusne, от стгр. ἴσο - еднакъв, равен, и πυκνός – плътен плътност, т.е. еднакви по плътност.

ИЗОРОПИЯ /фр. Isorophie, от стгр. ἴσο - еднакъв, равен, и ῥοπή – наклон, т.е. равновесие.

ИЗОТЕРМИ /фр. isothermes/ – от стгр. ἴσο - еднакъв, равен, и θερμη – топлина, температура, т.е. с еднаква температура.

ИРИДОЕЛЕКТЪР /фр. Iridoelectre, от стгр. ἴρις – дъга, и ἤλεκτρον – кехлибар. Първичните комбинации, получени от смесването на двата електъра, са еднослойни и се наричат моноптици. От смесването на седем моноптика се получава иридоелектърът, който е съставен от седем слоя. От смесването на пикно-, арео- и иридоелектъра се получават различните видове флуиди.

ИРИДОСИЗИК /фр. Iridosyzyque, от стгр. ἴρις – дъга, и σύζυγος – съответен. Това са положителни или отрицателни електрични еквиваленти E+ и E-, които образуват положителното или отрицателното електричество.

ИРИС /фр. Iris, от ст.гр. ἴρις – дъга, общност от 7 положителни и 7 отрицателни сизика, които са смесени, но не свързани.

К

КАТАКЛИСТИЧЕН /фр. Cataclastique, от стгр. κατακλύζω – наводнявам, от ката- представка за усилване, и κλύζω – умивам (за вода), от което и κατακλυσμός – потоп.

КАТОД /фр. Cathode, от стгр. ката- представка, означаваща движение надолу, и ὀδός- път. Берон го взема като понятие, въведено от Фарадей, за обозначение на жицата, по която тече отрицателното електричество.

КОСМОБИОГРАФИЯ /фр. Cosmobiographie, от стгр. κόσμος – свят, βίος – живот, и γράφειν – описание. Според Берон – произведение, съдържащо описание на живота на света.

КОСМОСИЗИК /фр. Cosmosyzyque, от стгр. κόσμος – свят, и σύζυγος – съответен. Градивни единици, от които са съставени световните предмети.

Л

ЛИПОКОРМИ /фр. Liposomes, от стгр. λείπω – изчезвам, и κορμός – ствол, дънер. Храсти, които през зимата губят стеблата си, но корените остават.

ЛИТОПИРАМИДА /фр. Litorugamide, от стгр. λίθος – камък, и τυράμις – пирамида. Пирамида от камък.

ЛОГИЧЕН /фр. Logique, от стгр. λόγος – слово. Отнася се за единството между звуковото възприятие и понятието за нещо. Усещанията на животните не са свързани със съзнателно звуково възприятие и затова те са алогични (alogique).

М

МАКРОКОСМОС /фр. Macrocosmos, от стгр. μακρός – голям, и κόσμος – свят. Под това понятие Берон разбира всички физически образувания на действителността, цялата материя.

МЕГАЛОФОР /фр. Mégalophore, от стгр. μέγας – мощен, велик, и φῶς – светлина. Апарат, произвеждащ голямо количество светлина.

МИКРОГЕНИ /фр. Microgènes, от стгр. μικρός – малък, и γῆ – земя. Малки земи.

МИКРОПЛАНЕТА /фр. Microplanète. Малки планети, астероиди или парапланети.

МИКРОСЕЛЕНИ /фр. Microsélènes, от стгр. μικρός – малък, и σελήνη – Луна. Малки луни.

МИГМА /фр. Migme, от стгр. μῖγμα – смесение, от μίγνυμι – смесвам. Продукт от смесването на два еднакви флуида, но с различна плътност.

МИКС /фр. Mîxe – процесът на смесването на два еднакви флуида, предизвикван от нееднаквата плътност на тези флуиди. Понякога Берон го отъждествява с химическия процес.

МОНОПТИК – (monoptique от гр. *μονος* — сам, и *πτυχή* — гънка, слой) това са първичните комбинации, получени при смесването на електриците на двете електросфери. Моноптиците са седем на брой. Те не съществуват изолирано, а само като елементи на флуидите и на телата. Елементите на моноптиците са пикно- или ареоелектрични в зависимост от вълните на електросферата, от която са отделени. Седемте моноптика образуват един флуид, наречен иридоелектър.

Н

НЕВРОПЛЕГМА /фр. *Neuroplegme*, от стгр. *νεῦρον* – влакно, и *πλέγμα* – мрежа, тъкан. Понятието, което изразява възприемащ апарат, рецептор, образуван от нервна тъкан. От невроплегма са съставени всички сетивни органи.

НЕКРОЗА /фр. *Necrose*, от стгр. *νεκρωσις* – умъртвяване, от *νεκρός* – мъртъв. Според Берон това е изолирана част в живото тяло на животно или растение, в която вече не протичат електричествата, носещи течности.

НЕПРЕКЪСНАТА ДУША – тя няма начало и край, а е самостоятелна духовна субстанция, предшестващата живото и съществуващата след него. Берон решително отхвърля съществуването на подобна душа, като счита, че това е схващане на богословието.

О

ОРГАЗЪМ (фр. *Orgasme*, от ст.гр. *ὄργαω*– наливам се със сок, набухвам, съзрявам. — в преносен смисъл силно желание за непрекъсната дейност, силен стремеж към нещо) Неограничено голяма и неизчерпаема тенденция на флуидите да растат по обем в резултат на налягането на висшето действие върху първичния електър. Понятието е идентично на еластичността, наречена оргазъм заради нейната непрекъсната активност като двигателна тенденция на материята.

ОПИСТОРЪОМА /фр. *Opistorheume*, от стгр. *ὀπισθεν* – назад, и *ῥεῖμα* – течение, поток. Течение, движещо се назад.

П

ПАНЕПИСТЕМИЯ /фр. *Panépistème*, от стгр. *παν* – всеки, цял, и *ἐπιστήμη* – знание, наука. Произведение, съдържащо общността на всички науки.

ПАГОСФЕРА /фр. *Pagosphère*, от стгр. *πάγος* – лед. Глобус с обвивка от лед.

ПИКНОЕЛЕКТЪР /фр. *Pucnoélectre*, от стгр. *πυκνός* – плътност. Молекулите на поплътния първичен флуид $M+m$, събрани в обема V , за разлика от по-неплътния ареоелектър, съставен от молекули M , събрани в обема V' . Между центровете на тези два обема се намира пространството, запълнено с бароелектъра или барогена – флуид, който придава тежестта.

ПРОИЗВЕЖДАНЕ /фр. *Production* – смесване на молекулите на електъра или на флуидите, вследствие на афинитета, при което се получава някаква материална комбинация. В понятието Берон не влага съдържание на създаване от някого.

ПРОТИЧАНЕ – движение на флуидите.

Р

РЪОМА /фр. *Rheume*, от стгр. *ῥεῖμα* – течение, поток. Протичане, причинено от нарушаването на равновесието на флуида, образуващ течението. Понякога Берон го отъждествява с понятието „сила“.

С

САРКОЗА /фр. *Sarcose*, от стгр. *σαρκός* – плът, месо. Мускулна тъкан, разглеждана главо от гледна точка на условията на нейното образуване и развитие. Например това могат да бъдат случаите, когато някои домашни животни получават огромно развитие на мускулите.

- САРКОТИЧЕН /фр. Sarcotique – вещества, които ускоряват зарастването на раните, активирайки размножаването на тъканите.
- СВЕТЛИНА /фр. Lumière – според Берон това е флуид, съставен от атоми, които имат като елементи два еквивалента на пикноелектричеството и един еквивалент на ареоелектричеството – $\phi=2E+E$.
- СИЛА /фр. Force – това е нарушаване на равновесието на флуида или на тялото, причинено от взаимното проникване на молекули с различна плътност. Резултатът от силата/нарушеното равновесие е протичането. Берон не се придържа към приетия смисъл, вложен в понятието „сила“.
- СИДЕРОЗЪОГМА /фр. Sidérozeugme – от стгр. σίδηρος – желязо, и ζεύγμα – връзка, съединение. Комбинация на соматичните (материалните) елементи, от които се състои желязото.
- СИЛОГИЗЪМ /фр. Sillogisme, от ст.гр. σύν – заедно, едновременно, и λογισμός – разсъждение. Подреждане и гласно изразяване на понятията по реда, който напълно отговаря на реда на обектите, породили тези понятия. Това е мисъл, която липсва на тези, които не могат да говорят. Животните също не могат да имат силогизми.
- СИЗИК /фр. Syzue, от стгр. σύζυγος – съответен. Това е единият от елементите, които се смесват, за да се образува комбинация или съединение. Необходимо условие за това е и двата да съдържат един и същ флуид, но с различна плътност. Свързването на два сизика става именно благодарение на нееднаквата плътност на флуидите на всеки сизик.
- СИНЕСТЕМА /фр. Synesthème, от стгр. σύν – заедно, и αἴσθημα – чувство, възприятие. Понятие, идея за даден предмет. Берон я нарича още логична естема (усещане). Животните са лишени от синестеми.
- СОМАТОЗЪОГМА /фр. Somatozeugme, от стгр. σῶμα – тяло, и ζεύγμα – връзка, съединение. Комбинация от тегловни материални елементи.

Т

- ТЕРМОГЕН /фр. Thermogène, от стгр. θερμός – топлина, температура, и γεννάω – произвеждам. Тяло, което дава топлина.
- ТЕРМОЗЪОГМА /фр. Thermozeugme, от стгр. θερμη – топлина, температура, и ζεύγμα – връзка, съединение. Флуид на топлината, получен при съединяването на един положителен еквивалент $E+$ и два отрицателни $2E-$. Бележи се с буквата $\theta=E+E-2$.
- ТРИАДА – единство на пикноелектъра, ареоелектъра и движението. Според Берон тази триада е действителното начало на света.
- ТРИПТИК /фр. Triptique, от стгр. τρίς – три, и πτυχή – гънка. Третичните комбинации, които са двата елемента на водата – водородът и кислородът. Образуват се от смесването на диптиците (светлината и топлината) с иридоелектъра.

Ф

- ФИТОЗЪОГМА /фр. Phytozeugme, от стгр. φυτόν – растение, и ζεύγμα – връзка, съединение. Това е съединението $C_2H_2O_2$, което е материалният елемент на растителните вещества.
- ФИТОСТРОМА /фр. Phytostrome, от стгр. φυτόν – растение, и στρώμα – покривало. Основата за образуване на земните пластове. Самата тя се е образувала от остатъците на растенията, които са били по повърхността на океаните и около земните пирамиди преди потопа.
- ФЛУИД /от лат. fluidus – течаш. Флуидите са основните градивни елементи на действителността. Биват тегловни и безтегловни, общо седем вида. Продукт са на един първичен флуид.

ФОТОЗЪОГМА /фр. Photozeugme, от стгр. φῶς – светлина, и ζεύγμα – връзка, съединение. Състои се от един положителен електричен еквивалент E+ и иридоелектър E+E-, общността на което дава един флуид $\eta=2E+E-$, наречен от Берон светлина.

ФОТОТЕРМ /фр. Phototerme, от стгр. φῶς – светлина, и θερμη – топлина, температура. Това е смес от един атом светлина и седем атома топлина. Берон го нарича и „термофот“ (thermophote). Тази смес, съединена с осем еквивалента бароген, дава кислород, докато водородът е смес от един атом топлина с един еквивалент бароген.

Х

ХЕТЕРОГЕННИ /фр. Heterogène, от стгр. ἕτερος – друг, и γένος – вид, произход. От различни видове.

ХЕТЕРОГЛОТИ /от стгр. ἕτερος – друг, и γλῶσσα – език, реч. Хора, принадлежащи към различни езикови групи и неразбиращи се помежду си.

ХЕТЕРОХТОННИ /фр. Hétérochthone, от стгр. ἕτερος – друг, и χθών – страна, земя, т.е. не собствени. Това са усещания, получени при произнасяне на названието на даден предмет, при което се възпроизвежда представата и понятието за отсъстващия предмет. Догадка за втората сигнална система.

ХИМИЧЕСКО СЪЕДИНЕНИЕ. Получава се винаги в резултат от разместването на материалните елементи на телата. Това разместване не става спонтанно, а е резултат от нарушение на равновесието на тези елементи. Факторите, които нарушават равновесието, са електричеството, светлината и топлината. Химическото съединение Берон нарича „зъогма“. При зъогмата състоянието на равновесие е възстановено.

ХИМИЧЕСКИ ПРОЦЕС /фр. Action chimique – процес на разместване на материалните елементи на телата, проникване на плътен флуид в пространството, заето от по-неплътен флуид. Берон нарича този процес зъокса. Химичните процеси биват анализи, синтези и замествания.

ХЛОРОФИЛ /фр. Chlorophille, от стгр. χλωρός – зелен, и φύλλον – листа, растения. Основното градивно вещество на растенията.

ХОМОИДЕН /от стгр. ὁμοιον, ὁμοια – подобен, същият, равен, еднакъв. Еднаквост, еднородност.

ХОМОЕСТЕМА /фр. Homoestheme – човешко усещане; от лат. homo — човек, и гр. αίσθημα — усещане, нюх)

ХОМОГЛОТИ /от стгр. ὁμοιον, ὁμοια – подобен, същият, равен, еднакъв, и γλῶσσα – език, реч. Хора, които принадлежат към една и съща езикова група и които се разбират помежду си.

ХРОМАТОЗЪОГМА /фр. Chromatozeugme, от стгр. χρῶμα – цвят, и ζεύγμα – връзка, съединение. Оцветено химическо съединение.

РЕЧНИК(Берон 1978) включени са само думи липсващи в предишния.

CALOR MORDAX от лат. calor – топлина, горещина, и mordax – хаплив, ядлив. Ви-сока, застрашаваща температура.

DEXTRORSUM (от лат. dexter – десен), т. е. отиващ от дясно на ляво.

FORAMFN OVAL от лат.: а) foramen – дума, използвана главно в естествознанието и медицината за обозначаване на много малко отверстие; б) oval от ovum – яйце. Много малко отверстие с елипсовидна форма.

SENESTRORSUM (от лат. sinister – ляв), т. е. отиващ от ляво на дясно.

δρεξίς (гр.) – апетит.

ἐαυτός —(гр.) възвр. мест., в съчетание с μου, σου, του – себе, себе си.

ἐγώ (гр.) – аз.

Ερως – гр. бог на любовта; любов, сладострастие.

Κάτ' εἶχόνα χαί χάθ δμοῖω ἴν (гр.) – т. е. по образ и подобие.

Παν ἵνεκί του κινεῖται (гр.) – причината за движението е заложена във всичко, което съществува на света.

Πείνα (гр.) —глад.

στοργή (ГР•) – грижа.

φιληαῖς (гр.) – обич, привързаност.

φύσις (гр.) – Природа.

АВТОФОТЕН (autophote, от гр. αὐτός– лично местоимение, и φως – светлина), т. е. притежаващ собствена светлина.

АЕРОЛИТ (aerolite от гр. αἰρ– въздух, и λίθος– камък). Метеорит, състоящ се главно от скална материя.

АПОСИНТЕЗА (aprosynthese, от гр. ἀποσύνδεσις – разлагане).

АРЕОСФЕРА. Сферата, съдържаща ареоелектъра.

АХИЛИЧЕН (ahyle, от- гр. α. – отрицание, и ὑλή– материя), т. е. нематериален.

БЕОТИЯ (гр. Βο. ὠτια). Голяма област в Средна Гърция, представляваща котловина, заобиколена с планини.

ДИАСТОЛА (diastole, от гр, διχστολή – разширение). Ритмично разпускане или удължаване; против, систола.

ДИАТЕРМАНЕН (diathermane, от гр. δῶ– предлог, θερμη —топлина, горещина), т. е който затопля

ДИАФАНЕН (diaphane, от гр. ἵαφανός – прозрачен).

ЕНЦЕФАЛОЕЛЕКТЪР (encephaloelecsire, от гр. ἐγκέφαλος – мозък, т. е. мозъчен електър.

ЕСТЕМА (estheme, от гр. αἴσθημα – нюх). Усещане, възприето от сетивен орган. То е резултат от смесването на вълните, идващи от• флуидите на телата, и вълните на мозъчното електричество, като, срещата става в невроплегмите.

ЗВЕЗДНО ПРОСТРАНСТВО (espace enastre). Пространството,, където са възникнали барогенът, водородът, кислородът и водните пари. Бележи го със символа Π.

ЗООЗЪОГМА (zoozeugme, от гр. ζοον—животно и ζεῦγμα – комбинация), зародиш.

ИЗАРИТМЕН (isarithme, от гр. ἴσος – равен, еднакъв, и ἀριθμός– число), т. е. равнозначен.

ИЗОТАХЕН (isotacke, от гр. ἴσος – еднакъв, и ταχύτης – скорост), т. е. с неизменна скорост.

КАТАХТОНЕН (catachthone, от гр. κατά – предлог, и χδων – дълбини на земята), т. е. дълбоко подземен.

КВАДРАТУРА. Когато слънчевите и лунните приливи не съвпадат, а имат противоположни фази, се наблюдават малките, „квадратурни” приливи.

ЛИТОСТРОМА (lithostrome, от гр. λίθος – камък, и στρώμα – слой , т. е. каменен слой.

МЕГАСИНКРЕТИЧЕН. Фр. syncretique – който има отношение към синкретизма, към смес, сбор от различни неща. Тук: разностраничен лечебен метод.

МИКРОКОСМОС (mikrocosmos> от гр. μικρός —малък, и κόσμος – свят). Човешкото съзнание, духовният свят на човека и неговата душа.

МОНАДИ (Биологични). Низш организъм, който е преход от растение към най-простия вид животно.

- ОСФРАМА (osphrame, от гр. ὄσφρησις – обоняние). Усещане, получено чрез обонятелния орган.
- ПЕДЕВТИКА (pedeutique, от гр. παιῖευσις – възпитание, обучение, просвета).
- ПИКНОСФЕРА. Сферата, съдържаща пикноелектъра.
- ПИРОКАМИНА (pyrocumene, от гр. πῦρ– огън, и κάμινος– огнище, печка), т. е. горяща пещ.
- ПОЛИАРИТМЕН (polyarithrae, от гр. πολύ—много, и ἀριθμός—число, πολοἀριθμός — многочислен, многоброен).
- ПОЛИИДЕН (polyide, от гр. πολύ– много, и εἶδος – вид, род, ποιοεἰδῆς – многолик, разнообразен.
- СЕГМЕНТ (от лат. segmentum – отрязък). Част от кръг, заградена между дъга и хорда; част, дял.
- СИМАТОЗА (symatose, от гр. σύμμιξις – смес, смесване). Разпространение на флуидите вследствие еластичността, при което става смесване на различните по плътност флуиди.
- СИСТОЛА (systole, от гр. συστολή – свиване). Ритмично свиване или съкращаване, например на мускулен орган.
- СОЛЕНОИД (solenoyde, от гр. σωλήν – тръба, и εἶδος – вид). Намотка на изолиран проводник около желязно ядро. При пускане на електрически ток около него се образува магнитно поле.
- ТЕРМОЕЛЕКТРИЧЕСТВО – съвкупност от явления, свързани с превръщането на топлината в електрическа енергия и обратно.
- ФОНЕМА (pl опеше от гр. φωνή / φωνος /– глас, звук).
- ФОТОЦИМА (photosume, от гр. φως – светлина, и ζῆμη-- квас, фермент). Присъщата: на отделните предмети светлина
- ХЕТЕРОМОРФЕН (heteromorphe, от гр. ἕτερος – друг, и μορφή – форма), различни по форма.
- ХЕТЕРОНИМЕН (heteronime, от гр. ἕτρος – друг, различен и ὄνομα— име), т. е. с друго име, разноименен.
- ХЕТЕРОФОТЕН (heterophote, от гр. ἕτερος—друг, и φως – светли-, на), т. е. който няма собствена светлина, а я получава отвън.
- ХИДАТОЗЪОГМИ (hydatozeugmes, от ἰδωρ – вода, и ζεδῦμη – съединение). Молекулите на водата.
- ХИЕТОМЕТЪР (Hyetometre от гр. δετός – дъжд, и μέτρο – мярка, уред за измерване; ъетоμετρο – дъждомер.
- ХИЛИЧЕН (hylique, от гр. ὕλη – материя), т. е. материален.
- ХИМИЯТА. „Вероятно става дума за замисленото многоотомно съчинение “Physico-chimie“, От което излиза само първи том през 1870 г.
- ХИПЕРАХИЛИЧЕН (hyperahyle, от гр. ὑπέρ – свръх, супер, и ὕλη —. материя', т. е. свръхнематериален.
- ХОЛОХРОМАТИЧЕН (holochromate, от гр. ὅλος – цял, всичко, и χρῶμα – цвят). Съставен от всички цветове.
- ХОМОПИКНИ (homopusnes, от гр. ἴμοιος – еднакъв, подобен, и ποχυδς – плътен), т. е. с еднаква плътност.

РЕЧНИК/ вариант от Берон 2000 (новите трмини)

- Συνηφία – от гр. συννεφεω – покривам с облаци
 άχρονος – от гр. χρονος – време, и а – без, т. е. извън времето
 ειθολολατρεία – от гр.– идолопоклонство
 Κηροπλασμα – от гр. κηρός – восък, и плазма
 λογικος – от гр. λογος – дума, т. е. словесен
 μονούεία – от гр. μονος – сам, и υεος – бог, т. е. единобожие
 Ποησωμεν – от гр. ποιεω – правя
 ποσυθειά – от гр. ποσυ – много, и υеос – бог, т. е. многобожие
 συλλογισομαί от гр. συν – предлог, и λογιζεσομαί – мисля, т. е. подреждане и гласно
 изразяване на понятието
 τριας – От гр. τριας – Троица, Триединство, т. е. Бог-Отец, Бог-Син, Бог-Свети. Дух
 φυσις – от гр. φθσις – физика
 Χαριν – от гр. прелест
 Ψευόφειύιαί– от гр. ψευύω – лъжа
 Автохтони – от гр. αυτός – същият, и χτονη – страна, т. е. собствени, присъщи
 Αγονι – от гр. αθος – очистване, чист
 Αεροκони – от гр. αηρ – въздух – маса или въздух с формата на конус
 Ανομβрия – от гр. αν – без, и ομδρος – дъжд
 Αποχοριστιчен – от гр. άποχωρεω – възвръщам се
 Αρεοstroma – от гр. οραιός – разреден, и ρεύμα – течение, протичане
 Αсфиктични – от фр. asphycter – задушавам се
 Γεοeπιστροма – от гр. γη – земя, δλοςθρν – назад, и ρεύμα – течение
 Γеоиди – от гр. γεωΐης – земен
 Γеохипοstroma – от гр. γη – земя, υλο – надолу, и ρεύμα – течение – повратно земно
 течение
 Γлосозьогми – от гр. θλωτα – език, и зьогма – комбинация, съединение
 Γоними – от гр. γόνιμός – оплодяващ
 Гънка – от гр. πτυχή – гънка, дипло, страна
 Дорифори – от гр. δоруфорεω – сателит
 Εκκлизис – от гр. εκκσις – отклонение
 Εκлипси – затъмнения
 Ексаерийна – от гр. άεριος – въздушен
 Ексекроза – от гр. εκροή – устие, изтичане
 Εκстермозират – от гр. εχ – предлог, и термос – топлина
 Електродохи – от гр. δοχη – съд
 Емпростофаза – от гр. εμπροστον – преден
 Ендокима – от гр. ενδο – вътре, и κυμη – вълна
 Енкефалосизик – от гр. ενκεφαλλος – мозък, и συξυγος – еквивалент
 Енхронос – от гр. χρονος – време, и εν – във, т. е. във времето
 Епикима – от гр. έπυ – горен, и κυμη – вълна
 Епикратия – от гр. епкράτεια – мощ, сила.
 Естезис – от гр. άίστησις
 Зоокиклома – от гр. ζοοn – животно, и κυκζωμα – закръгленост
 Иданикозьогми – от гр. νδανι,κος – и ξευγμα – комбинация
 Изооргазмични – от гр. ιζος – еднакъв, и οηг – силно желание за непрекъсната дей-
 ност
 Карнифори – от лат. carnis – месо
 Катагогни – от гр. καταγωγή – генеалогия, произход

- Кикломи – от гр. κύκλωμα – закръгленост
Корифоми – от гр. κορυφή – връх
Кохлиоида – от гр. κοχλία – спирала
Микродорифори – от гр. μικρόν – малък, и дорифори
Монокотиледони – от гр. μογος – сам, и котуζηδον – чашка
Облак – от гр. νέφος – облак
Олигоанизотермии —от гр. ολιγω – малко
Ономатология – от гр. ονομασία – име, израз
Описто – от гр. ὀπισθεν – назад
Ортогон – orthogon – от гр. ορθογωνίος – правоъгълен
Паноплия – от гр. πανοπλιος – въоръжение
Полианизотермии – от гр. πολύ – много
Потамология – от гр. ποταμος – река
Сизигия – от гр. συν – със, ζυλος – иго. Единият от елементите, които се смесват, за да образуват съединение.
Сизьоктично начало – от гр. συζευγίς – съединение
Систатичен – от гр. συστασις – съставяне, устройство
Систатично начало – от гр. συζταζκη – преместване
Соматична – от гр. σώμα – тяло
Стеироагони – от гр. στείρα – безплоден
Тетраптик – от гр. τετρά – четири, и πτυχή – гънка.
Фитоциклома – от гр. φυτον – растение, и κυκλωμα – закръгленост
Халос – от гр. ἄλως – кръгова плоскост
Хемихидатокима – от гр. хем – половин, и кумη – вълна
Хербифори – от лат. herba – трева
Хетероелектрически – от гр. ετελος – чужд, и електричество
Хидатокима – от гр. ὄδωλ – вода, и кумη – вълна
Хилус – от гр. ὕλη – вещество, материя
Хипокима – от гр. χυλο – под, и кумη – вълна
Холоморф – от гр. ὀλος – всичко, и орφη – форма
Хороанизотермии – от гр. χώρος – пространство
Хоротетични – от гр. χῶρος – кръг

ЛИТЕРАТУРА

- Берон, д-р П. 1978. *Произход на физическите и естествените науки и на метафизическите и нравствените науки*. (Превод от френския оригинал и обяснителни бележки Нели Бъчварова.) София: Издателство Наука и изкуство.
Берон, д-р П. 2000. *Славянска философия*“. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
Речник на термините, използвани от Петър Берон// Философски алтернативи, 4/2021

ТАТЯНА Е. КИРКОВА
БИБЛИОГРАФСКИ И ЖИВОТОПИСНИ СВЕДЕНИЯ ЗА Д-Р ПЕТЪР
БЕРОН В ЛОРЕНЦОВИЯ КАТАЛОГ¹

Научните трудове на д-р Петър Берон са свързани с Франция, гдето той е идвал, за да работи и да ги печата, и е престоявал по-продължително време през последния период на живота си, след Кримската война. В 1846, 1847 и между 1857 и 1870 г. в Париж излизат 31 отделни Берови научни съчинения²: осем тома на неговия *opus magnum*, обхващащ всички науки под общото заглавие *Ranépistème* (7068 с.), дванадесет издадени отделно техни части под различни заглавия (1542 с.), седем други научни труда (1517 с.), два атласа и две резюмета на предстоящи за издаване съчинения (90 с.). С тази необичайно голяма научна продукция от общо 10.217 страници (без извадките 8675 с.) Берон принадлежи към френската книжнина от миналия век. Поради това издадените и продавани във Франция негови съчинения са намерили мястото си, още докато авторът им е бил жив, в много известната книжарска библиография на Ото Лоренц – *Otto Lorenz. Catalogue général de la librairie française pendant 25 ans (1840–1865)*. Т. I. Paris, 1867^{3 4}. Втори списък на негови трудове е поместен в издадения след смъртта му т. V.

Пръв е открил и съобщил у нас – и то доста отдавна, – че Беровите трудове са отбелязани в тази библиография, неуморимият в библиографските си издирвания Ал. Теодоров-Балан. Той пише в статията си за д-р П. Берон от 1894 г.¹: «Не ще бъде безполезно за българите да се направи една оценка на мненията на Берона върху тоя предмет [електричеството като основен фактор на всички природни явления] по многобройните му и обемни съчинения, писани на френски език. Докъд стане това, ние ще съобщим тука имената на тия съчинения, както ги намираме в голямата френска библиография от О. Lorenz, том I и V.» След това той препечатва изцяло двата списъка, публикувани от О. Лоренц, заедно с бележката за д-р П. Берон. Така Ал. Теодоров-Балан пръв изтъква нуждата да се проучат основно Беровите научни схващания, а с обнародването на откритите списъци посочва правилния път: установяването на точна библиография е предходен етап на всяко научно изследване. Този път е следван у нас и при проучването на Беровото научно

¹ Отпечатък от *Годишник на ББИ*, т. VII, 1958–1960. Издирен от семеен архив.

² Към 30-те известни досега негови издания е добавено и новото заглавие, описано по-долу.

³ От този каталог са излезли досега 34 тома, от които основателят му О. Лоренц е издал т. I–XI, продължителите му Д. Жордел и Х. Стейн – т. XII–X X X I I , след които изданието се поема от библиографския отдел на издателството *Hachette*; последният том е излязъл от печат през 1945 г. С. М. Winchel (*Guide to Reference Books*, 1951) определи това издание като основен опис на френската книжнина от 19-ия и 20-я век и една от най-важните съвременни национални библиографии.

⁴ Ал. Теодоров [Балан]. Сенки. Книжовно-исторически чъртици. П. Доктор Петър Берон. – Бълг. прегл., III, 1894, кн. 7, с. 69–70.

наследство, но с доста бавен ход, на етап и от по няколко десетилетия. Тридесет години минават преди да се стигне до точното библиографско описание на Беровите съчинения⁵, а към препоръчаната от Ал. Теодоров-Балан «оценка на мненията на Берна» се пристъпва едва днес.

Поради нарасналия в последно време интерес към научното дело на д-р П. Берон добре е да се разгледа по-отблизо издадената от О. Лоренц първа негова библиография.

П. Берон е включен като автор в том I. на посочения каталог на с. 235, където е поместена следната бележка за него:

[BERON (Pierre), médecin et savant valaque, né à Cotyle (Thrace) en 1800.

БЕРОН (Петър), влашки лекар и учен, роден в Котил (Тракия) в 1800 г.] Следват 12 заглавия в 14 тома на негови трудове, издадени от 1846 до 1864 г.

П. Берон е отбелязан за втори път в том V на същия каталог, издаден през 1876 г.⁶ на с. 122, където е възпроизведена бележката от том I⁷, с препратка към него, след което са изредени 8 други негови съчинения в 10 тома, издадени между 1866 и 1870 г.

От заглавията на посочените отделни трудове, подредени азбучно, 12 са дадени с пълния си текст, често пъти доста дълъг у Берон, и 8 със съкращения. Описанието на всяко издание включва заглавието, годината на издаването, издателя, формата, образи и карти и цената. В списъка, поместен в т. V, под описанието на публикувани под собствено заглавие части от по-обемисти трудове, е посочено на нов ред от кое Берово съчинение е взета извадката. В т. I., в който са дадени заглавията на 4 подобни извадки, такива отбелязвания няма. Списъкът в т. V е по-пълен и по отношение на посочените Берови издания – от излезлите между 1866 и 1870 в него липсва само една извадка от т. VII на *Panépistème – Supplément de la «Physique simplifiée»*, 1868. Неотбелязаните в т. I издания са повече – 6 на брой – и са главно от по-значителните Берови трудове. Освен по-късите: *Le déluge, sa cause, ses effets...* 1857, *Atlas du magnétisme terrestre...* 1860, *Aperçu de la physique céleste...* 1865, в него са пропуснати три от четирите тома на *Panépistème*, издадени от 1861 до 1864 г. (посочен е само т. II), въпреки че в списъка са включени 4 извадки от т. III и т. IV.

Този пропуск означава, може би, че по-късите Берови съчинения (7 в този том) и също по-късите извадки (4 в същия списък) са били по-известни

---

⁵ Н. Табаков. Съчиненията на Петър Берон,¹ печатани на френски език. <Пълнен библиографичен опис>. – Сб. Д-р Петър Берон, по случай стогодишнината на «Рибния буквар», 1824–1924. С., 1925, с. 141–148. Също: Б. Цонев. Д-р Петър хаджи Берович-Берон. – В същия сборник, с. 37–38 и 43–51. Списък на съчиненията на френски език на П. Б., «книги важни за историята на българската научно-философска мисъл», е даден и у Н. Райнов. Графиката на Николай Павловича.—Го д и ш н и к на Народната библиотека Пловдив, 1922. С., (1924), с. 117–118.

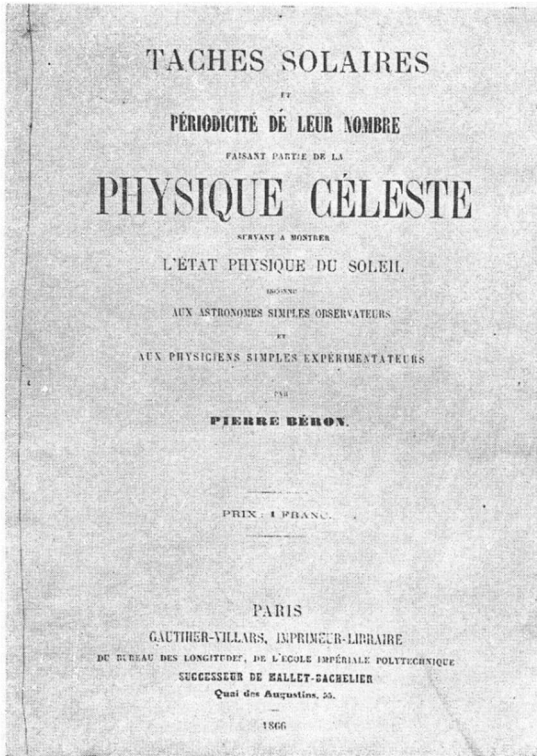
⁶ O. Lorenz. Catalogue général de la librairie française depuis 1840. Tome V. (Tome premier du Catalogue de 1866–1875) (A–H). Paris, 1876.

⁷ Не е отбелязано, че авторът междуременно е починал.

и по-разпространени в книжарската търговия отколкото томовете с повече от 800 и 900 страници на Panéristème. От друга страна и броят на трудовете, издадени до 1865 г. вкл., е двойно по-голям от издадените след нея, поради което при съставянето на списъка им са могли да станат грешки. Възможно е в непълнотата му да се е отразила и настъпилата промяна в издателството Mallet-Bachelier, което се поема от 1865 г. от нов собственик, Gauthier-Villars. Въпреки пропуските в т. I обаче П. Берон е добре застъпен в Лоренцовия каталог с общо 24 тома негови съчинения.

От тази книжарска библиография ние научаваме заглавието на издание, досега неизвестно не само у нас, но и в Националната библиотека в Париж, която притежава най-пълната сбирка Берови съчинения⁸. То е отбелязано в т. V, както следва:

Taches solaires et périodicité de leur nombre. In-8°, 1866. Gauthier-Villars. 1 fr.

Extrait de la «Physique céleste».

Това издание не се намери нито в библиотеката на Френската академия на науките, нито в Парижката, нито в Медонската обсерватория, и понататъшното му търсене би било много затруднено ако Националната библиотека в Париж не беше ни дала ценното сведение, че за тази Беровина публикация е писал прочутият Цюрихски астроном Рудолф Волф (1816–1893) в обнародваните от него Astronomische Mitteilungen. Оставаше надеждата, че екземплярът, който той е имал на ръка, се е запазил. И наистина, от Швейцарската национална библиотека в Берн научихме, че това издание се намира във Федералната поли-

техника в Цюрих, отдето го получихме, подвързано заедно с шест други публикации по астрономия в един том, озаглавен Astronomische Abhandlungen, сигн. 1501. Така можахме да го разгледаме и да дадем тук пълното му заглавие и описание (За даденото съдействие при това издирване дължим да изка-

⁸ Н . Т а б а к о в . Пос. статия, с. 141.

жем искрената си благодарност на началника на отдела Печатни произведения в Националната библиотекa в Париж, Р. Josserand, на Швейцарската национална библиотека в Берн и на Библиотеката при Федералната политехника в Цюрих.

Taches solaires j et : périodicité de leur nombre : faisant partie de la j Physique céleste | servant à montrer j l'état physique du soleil | inconnu j aux astronomes simples observateurs j et | aux physiciens simples expérimentateurs I par j Pierre Béron. j Paris j Gauthier-Villars, Imprimeur-libraire... I 1866 j 1 franc. Това издание представлява извадка от т. II на Physique céleste (т. VI на Panépipstème), част втора, с текста на глава втора и на глава трета, без последните четири подразделения на последната, отнасящи се не до слънчевите петна, а до космически периоди на слънцето, и обхваща с. 91 до 152. В текста на оригинала са внесени следните промени: в началото на глава втора, с. 91, заглавието ù – II. De la production des taches solaires et de leur périodicité – е сменено с I. Taches solaires; заглавието на гл. трета, с. 133 – III. De l'état préétabli de la périodicité des taches – е сменено с il. Périodicité des taches solaires. На същите страници са премахнати надтекстните заглавия – на с. 91 – Chap. II. Mode de production des taches solaires, и на с. 133 – Chap. II. De l'état préétabli etc.; надтекстните заглавия на с. 92–132 и с. 134–152 са оставени така, както са в оригинала, без да отговарят вече на новата номерация на главите. В самия текст няма внесени промени, така че за това издание са били препечатани само началните страници на двете глави. Издадено със собствено заглавие и с посочените по-горе промени, то представлява отделна библиографска единица.

Възприел практиката на западните издателства, Берон е издавал предварително части от печатащите се томове на Panépipstème. Тези извадки (повечето между 120 и 250 страници), третиращи отделни въпроси, са пускани в продажба със заглавия, отговарящи на съдържанието им. Том II на Physique céleste, от който е взето разглежданото издание, е излязъл от печат през 1867 г., като преди това, през 1866 г., от него е издадена отделно известната вече извадка, озаглавена La Physique céleste conduit à connaître... 1866. Сега научаваме от заглавието, посочено от О. Лоренц, че през същата година преди нея (съдейки по пагинацията) е била издадена и друга, като и двете по графическото оформяване на заглавната страница, в която изпъкват думите Physique céleste, са явно предназначени да обърнат внимание върху печатащия се голям труд, а същевременно и върху цялата нова поредица с това заглавие, първият том от която е излязъл от печат през същата 1866 г.

За това издание, попаднало му доста по-късно, Рудолф Волф, който е посветил четиридесет години на проучвания върху слънчевите петна, помещава следната критична бележка в своите Astronomische Mittheilungen, в които отбелязва в отделна рубрика трудове по този въпрос:⁹ с. 366–367: 258) Taches solaires et périodicité de leur nombre, faisant partie de la physique céleste. Par Pierre Béron. Paris, 1866 in 8.

⁹ R. Wolf. Astronomische Mittheilungen. XXVII. – Vierteljahres-Schrift der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich. Vol. 15, 1870, p. 330–384.

Dieses Bruchstück eines grossen, mir unbekannt gebliebenen Werkes ist für sich kaum ganz verständlich, da es zunächst nicht Beobachtungen, sondern auf das Frühere fussende Spekulationen von, wie es mir scheinen will, etwas fraglichem Werte, enthält. Immerhin /ist es, gegenüber vielen andern derartigen Versuchen, bemerkenswert!], daß Béron auch auf die Periodicität Rücksicht nimmt. Zur Probe gebe ich aus dem wahrscheinlich nicht sehr verbreiteten Schriftchen folgende resümirende Stellen wörtlich: [следват три цитата на френски от с. 113: «Les taches solaires résultent de...»; с. 132: «Les taches solaires sont composées de vapeur...»; с. 133–134: «Le lecteur doit considérer le soleil comme une immense chaudière...»].

[Този откъс от един по-голям, останал мен неизвестен труд, едва ли е напълно понятен сам по себе си, понеже преди всичко той не съдържа наблюдения, а спекулации, почиващи на вече изложеното по-рано, които ми се струват от малко несигурна стойност. При все това, забележително е, че за разлика от много други подобни опити, Берон също взема под внимание периодичността. Като пример давам дословно следните резюмиращи пасажии от тази малка, вероятно не много разпространена книга.]

Рудолф Волф е обърнал внимание на този Беров труд, понеже в астрономията името му остава свързано с точното изчисляване на периодичността на слънчевите петна¹⁰ и с откриването на връзката им със земния магнетизъм. Тази негова бележка е по-интересна за нас от самото издание, тъй като тя съдържа една от малкото преценки на западни учени за отделни трудове на П. Берон, които ни са известни досега.

Най-интересният обаче за нас елемент от вписването на Берон в Лоренцовата библиография е бележката, съдържаща данни за автора, поместена след името му и в двата тома. След Ал. Теодоров-Балан обърнал е внимание на нея Н. Табаков, когато е съставял в Париж библиографията на Беровите съчинения на френски език¹¹. Отбелязал я е и проф. Б. Цонев в студията си върху книжовно-просветната и научната дейност на П. Берон¹². Споменават я Б. Пенев и В. Пундев. Н. Табаков с право нарича бележката автобиографична, защото е предположил, че О. Лоренц е получил дадените в нея сведения от самия Берон, било пряко, било чрез издателя му.

В това сведение трябва да се отбележи, че авторът е определен с думите «влашки лекар и учен». Проф. Б. Цонев пише: «Макар че Берон е инак добър българин, както го показва и с букваря си, и с просветната си дейност, та най-

¹⁰ Като разглежда въпроса за периодичността на слънчевите петна, Берон се спира на наблюденията на Р. Волф и на начина, по който той е определил периодите от 11 1/9 години, или 9 периода за 100 години (с. 144–145). Установената от Р. Волф периодичност е посочена като един от основните елементи на една задача, която Берон си поставя по-нататък за изчисляване на времето, необходимо за втвърдяване на част от слънчевата кора (с. 150–152).

¹¹ Пос. статия, с. 148.

¹² Пос. статия, с. 13 и 67.

назад и със завещанието си, той между чужденци не е изтъквал своята българска народност, а в научните си работи той като че нарочно избягва името българин. Тъй например той тълкува чужди старинни имена все чрез български език, или по-право да кажем, чрез родния си котленски говор, ала навред казва, че си служи със «славянски», на едно място казва «по моя роден говор», на други места употребява название «трако-македонски», но «български» не срещнах никъде. В латинската си дисертация, печатана на 1831 год., нарича себе си «тракиец»... Понеже е живял у Влашко и е бил дълго време на румънска служба, той е минавал и за влах – както наистина стои в Лоренцовия книжовен речник...»¹³.

Не винаги Берон е отбягвал да разкрие, че е българин. От нови издирвания се установява, че при първите си посещения в чужбина, когато е влизал във връзка с някои учреждения, той не е криел произхода си. Така например, в един архивен документ, открит напоследък, изрично е казано: «Петър Берон от България». Частни лица са знаели народността му, както сочат следните думи в една хвалебна статия, която му посвещава Ch. Rabache¹⁴: «... un homme hors ligne que la Bulgarie nous a envoyé.» [... един изключителен човек, когото България ни е пратила]. При все това констатациите на проф. Б. Цонев остават верни, но те трябва да се допълнят и дообяснят, когато става дума за Лоренцовия каталог. За проявената от П. Берон неопределеност относно народността му в един или друг случай могат да се потърсят и намерят разни причини; така, не е случайна и бележката в този каталог. Тук се крие според нас не въпрос за народностна принадлежност, а за поданство. П. Берон не е имал редовно румънско поданство, понеже не се е натурализирал по предвидената в румънските закони процедура. Той не е имал и покровителството на друга държава, както се е установило при купуването от него на селски имот в с. Присяка през 1841 г.¹⁵ Затова той се е ползвал по-късно от покровителството (suditenta) на румънската държава, заверявал е документа в агентството на Обединените княжества в Париж, пътувал е вероятно с румънски пасаван. Като дългогодишен жител във Влашко, макар и с неоформено поданство, той е бил собственик на селски и градски имоти, които са били предмет на неговите последователни завещания.

В студията си «Д-р Петър Берон и неговото наследство в Румъния»¹⁶ д-р Ив. Пенаков излага изчерпателно на какви законоположения и ограничителни разпоредби е било подчинено през 19-ия век придобиването на селски имоти в Румъния: чужди поданици и чужди юридически лица не са имали право да купуват недвижими селски имоти. От дадените от д-р Ив. Пенаков

¹³ Пос. статия, с. 67 под линия.

¹⁴ Ch. Rabache. Les oeuvres de P. Béron. – La réforme scientifique. Paris. I, 1868, 1, p. 11–15.

¹⁵ N. I o r g a. Un act românesc privitor la începutul culturii bulgare dr. Veron. — An al e Academei Romîne. Bucuresti. Ser. II. Tomul 36, 1914, p. 918–919. Общо: Сб. Д-р Петър Берон и Одринската бълг. мъжка гимназия «Д-р Петър Берон». С., 1958, док. 2/а, с. 131.

¹⁶ В същия сборник, с. 11–95.

подробни сведения се вижда, че тъкмо когато каталогът на О. Лоренц е бил готвен за печат, т.е. през годините 1864, 1865 и 1866, положението по този въпрос е било още повече усложнено, както по законодателен път, така и поради настроението срещу забогателите в Румъния чужденци, създадено по това време от аферата със завещанието на Евангели Заппа, случай аналогичен със завещанието на самия Берон¹⁷. Не е чудно, следователно, че при тази обстановка той е пожелал да изтъкне в поисканите му биографски данни качеството си на «влашки лекар и учен», понеже в това му качество му е било признато правото да притежава селските имоти Присяка и Скорила. Споменаването на «лекар», двадесет и пет години след като е скъсал напълно с медицината, е едно напомняне за дългогодишната му обществена служба във Влашко. Зад тези думи се спотайва неуреденото му поданство и тревогата му за съдбата на имотите, завещани за просветата на българския народ, за която той непрекъснато се грижи. От приходите им той прави всяка година големи дарения за български училища, докато сам живее крайно скромно в една хотелска стая в Париж¹⁸. Плаши го мисълта, че дарението му може да бъде оспорвано след смъртта му от държава и роднини, както става със завещанието в полза на гръцкия народ на Ев. Заппа, и през октомври 1867 г. той прави ново завещание все със същата цел – да осигури по-добре изпълнението на желанието си да остави цялото си състояние на своя народ. На този исторически и психологически фон изпъква в пълното си значение изразът „влашки лекар и учен“.

Една малка подробност потвърждава, че бележката в Лоренцовия каталог изхожда от самия Берон. В нея се хвърля в очи необичайният начин, по който е написано наименованието на родното му място – Cotule–втория животописен елемент, който тя съдържа. Трябва да се отбележи най-напред, че то е дадено в котленското му произношение, така както го пише на български самият Берон, както го намираме написано от Раковски и други котленци¹⁹ – Котил. От друга страна, много по-естествено би било Котил да се транскрибира на латиница във формата Kotil, или в краен случай Cotil²⁰. Усложнената транскрипция Cotule, с ненужните у и е на края, е чисто Беронова. Доказателство за това е, че я намираме у него в т. III на *Physique simplifiée*, в края

¹⁷ Пак там, с. 25–26.

¹⁸ Адвокатът Г. Костафору, приятел и *бранител* на П. Берон в делото му против Т. Папазоолу, казва в пледоарията си: «Знаете ли как той живееше в Париж? Той живееше чак на четвъртия кат в един хотел и не харчеше повече от 7–8 франга на деня. А защо правеше той тия икономии? За да принесе каква да е полза на бедното свое отечество и на бедното човечество». – В. *Свобода*, Букурещ, I, бр. 47, 21 окт. 1870, с. 373.

¹⁹ Вж. Писмо от П. Берон до епитропите на Разградската школа в Пер. спис. София. Кн. XXVIII–XXX, 1889, с. 805, под линия. Също: Копие от завещанието от 1867 г. – в. Македония. II, бр. 7, 17 януари 1868, с. 3. Писмо от Раковски «Смърт и жизнеописание княза Вогорида». – Царигр. вестник. X, бр. 445, 22 авг. 1859, с. 4. Г. К и р о в. Летопись на Женда Вичов от Котел. – Сб. НУК- Кн. XII, С., 1895.

²⁰ Луи Леже го пише Kotel в *La Grande Encyclopédie*. Т. 6, с. 404.

на отдела Thermostatique, на с. 944. Говорейки за въздушни течения, конто се образуват в подземни кухни, Берон казва, че подобни кухни, разположени над извори, се намират «dans le Balkan, en Thrace, dans le village de Cotyle (Kazan)».

В този текст поне намиращото се в Тракия селище Cotyle е пояснено в скоби с турското му наименование – Казан. В бележката у Лоренц Казан изчезва и остава мъчното за разгадаване, малко антично оцветеното Cotyle (Thrace), което не може да се намери на никоя карта. Дали така Берон не е искал да заличи, колкото може повече, всяка връзка в миналото си с Отоманската държава и нейните територии, за да бъде по-силно ударението върху «влашки»?

Автобиографичният характер на бележката придава особена стойност на третия ѝ животописен елемент – годината, в която Берон е роден и за каквато тук е посочена 1800. За съжаление, можем да повторим и сега казаното от проф. Ив. Шишманов преди тридесет и пет години: «Невероятно, ала факт е, че и до днес не знаем кога точно се е родил авторът на «Рибния буквар»²¹. А към изредените от него автори, дали неточни биографични сведения за П. Берон, можем да добавим и всички писали оттогава, за да получим още по-богато разнообразие на рождени дати. За да се внесе малко яснота, добре е от тези автори да се отделят съвременниците на Берон, от които са черпени поместените в по-късните му биографии различни данни за годината на раждането му. Тези съвременни извори са следните в хронологичен ред.

В статията «Жизнеописание» от 1872 г.²², без подпис, писана, както изглежда, от Васил Друмев²³, е казано: «Д-р Петър Берон, или по-право Берович, който се е родил в Котел в 1797 г. . . .»

Д-р Васил х. Стоянов-Берон в статията-некролог, написана в Болград един месец след смъртта на П. Берон²⁴, не дава годината на раждането му вероятно защото не я е знаел точно. По-късно този автор, който ни е оставил единствената биография на д-р П. Берон, след като според В. Друмев е работил върху нея още от 1872 г.,²⁵ посочва с известна неопределеност – «около 1795 г.»²⁶. Това значи, че от всички лица от Бероновия род, включително и майка си, д-р В. х. Стоянов-Берон не е успял да получи по-точно сведение. В някои по-сетнешни използвания на тази биография думата «около» изчезва и остава само годината 1795, която се повтаря от редица автори.

---

²¹ Ив. Шишманов. Нови студии из областта на българското възраждане. I. С., 1926, с. 2.

²² Перспис. Браила. Кн. 5–6, 1872, с. 41.

²³ Вж. Опис на изданията на Бълг. академия на науките, 1869–1953. С., 1956, с. 3, под линия.

²⁴ В. х. Стоянов-Берон. Доктор Петър Берон [некролог].— Перспис. Браила. Кн. 4, 1871, с. 130–132.

²⁵ Пос. статия, с. 43, под линия.

²⁶ В. х. Стоянов-Берон. Археологически и исторически изследвания. Търново, 1886, с. 5.

В. Д. Стоянов в статия от 1889 г.²⁷ възпроизвежда точно данните от издадената три години по-рано биография от В. х. Стоянов-Берон, когато говори за ученическите години, следването в Мюнхен и лекарската служба на д-р П. Берон, без обаче да повтори, че последният е роден «около 1795 г.». На три места той посочва по следния начин възрастта на Берон: «П. Берон се е родил на 1797 г.» (с. 802); «Отличният предговор..., прекрасната наредба на целия буквар свидетелствуват, че д-р Берон в 27-та си годишна възраст...» (с. 803); «Тогава [април 1870 г.] и ний, пишущите тия редове, бяхме честити да се запознаем лично с тойзи беловлас 73-годишен наш старец. . .» (с. 806). Изоставянето на сведението, намерено у В. х. Стоянов-Берон, и настойчивото посочване на друга, точно определена дата показват, че авторът е имал някакво основание да смята годината 1797 като по-достоверна. Тя съвпада със сведението на В. Друмев от 1872 г. и може да се предположи, че В. Д. Стоянов я е взел от него, когато е писал статията си. Но може и двете да имат същия произход – посещението на д-р Берон в Браила през април 1870 г. във връзка с прехвърлянето на Скорила върху Българското книжовно дружество и с изпълняването на последната му воля²⁸. В. Друмев и В. Д. Стоянов са били в тесен допир с него през време на водените преговори и са могли да чуят това сведение в разговорите около неговата личност и завещание, в които е била спомената и възрастта му (дали не от самия «беловлас старец»?). Това е могло да стане и една година по-късно по повод на смъртта му, скоро след която В. Друмев пише «Жизнеописание».

От тези два извора: Браилски – В. Друмев – В. Д. Стоянов, и семеен – д-р Васил х. Стоянов-Берон, в книжнината ни от края на миналия век до наши дни се разпространяват като рождени години на Берон: 1797, около 1795 и 1795. В по-ново време към тях се добавя и 1800, след като Н. Табаков обнародва повторно в 1925 г. сведението от Лоренсовия каталог. Преплитат се и други години, 1789, 1793, 1798, 1799, 1810, които се дължат отчасти на коректурни грешки. Според изворите, от които са се ползували и чуждестранни енциклопедии, и автори, посочват различни години – 1790, 1795, 1797, 1799, 1800.

Тук е уместно да се споменат и две други съвременни на Берон сведения, които обаче не са били възпроизведени от наши автори, защото не са им били известни.

В една неизвестна досега статия от 1838 г. с автор Антони Арнот или Арновлиев, посветена на българските книжовници от това време, са дадени къси животописни сведения за П. Берон с указание, че е роден в 1794 г. От факта, че данните до заминаването му от Брашов са точни, а данните за следването и завършването му – погрешни, може да се предположи, че авторът,

²⁷ В. Д. Стоянов. Покойният д-р Петър Берон и неговият завещан имот за България. – Перспис. София. Кн. XXVIII–XXX, 1889, с. 801–807.

²⁸ Вж. Сб. Д-р Петър Берон и Одринската българска мъжка гимназия «Д-р Петър Берон». Съст. Ив. П. Орманджиев и Ив. Ст. Пенаков. С, 1958, док. 26, с. 181–182, док. 27, 28 и 29, с. 183–185.

живял и писал в Унгария, е познавал лично П. Берон, или е получил сведенията от лица, които са го познавали от-близо, през Брашовския период на живота му. Заслужава да се отбележи, че дадената от него година съвпада с казаното от д-р В. х. Стоянов-Берон – «около 1795».

Второто сведение се намира в публикувания преди три години смъртен акт на П. Берон, в който е вписано, че починалият е бил «in optzeci ani» (на осемдесет години)²⁹. При драматичната обстановка обаче, при която този смъртен акт е бил съставен, той не може да се смята за меродавен извор. Той е повече едно доказателство, че нито в книжата на покойния, нито у обкръжаващите го в момента лица е имало точни данни, и съставителят му е посочил приблизително, по своя преценка, възрастта на П. Берон, като при това абсолютната точност не е имала съществено значение за този документ.

Дадената от Берон в Лоренцовия каталог 1800 година позволява да се уточни едно друго сведение, също изхождащо от него, открито при издирванията ни във връзка с докторската му дисертация: при записването си в иматрикулационния регистър на Хайделбергския университет на 20 април 1825 г. Берон е отбелязал възрастта си – 26 Jahre alt (26-годишен)³⁰. Ако тези данни се съпоставят, следва да се заключи, че при записването си Берон е бил в 26-тата си година, а не с навършени 26 години, и че следователно е роден между 1 януари и 20 април 1800 г.

Разликата в годините, дадени, от една страна от Беровите съвременници и близки, и от друга страна от самия него, дава повод да се запитаме дали той е посочил верно годините си в двете единствени и изхождащи от него лични сведения. Ако при записването си в университета той е бил на 28–30 години, допустимо е да е имал желанието да намали възрастта си, понеже редовно училище младежи са започвали висшето си образование много по-млади от него и той не е искал да изпъква с много по-напредналата си възраст в обкръжаващата го студентска среда. По-мъчно би могло да се обясни защо той би повторил същото неточно сведение четиридесет години по-късно, когато е бил в друга държава, при съвсем други условия, вече шестдесет и пет годишен старец. Желателно би било между тези две крайни точки да се намерят междинни брънки, но при наличността на автентични свидетелства съмнения и предположения за неточност не са убедителни сами по себе си.

В подкрепа на годината 1800 намираме обосновани доводи в задълбочената историко-литературна студия на Васил Пундев, единственият от всички автори на проучвания върху П. Берон, който е разгледал критично биографските сведения, дадени от В. х. Стоянов-Берон³¹. Той съпоставя годината 1795, а също 1797 и 1800, с други изрични свидетелства и изяснява въпроса през кои години и на каква възраст Берон е могъл да бъде ученик на Райно

²⁹ Пос. сб. док. 31, с. 186.

³⁰ Писмо от д-р Ханс Крабуш, Университетски архив в Хайделберг, от 21 февр. 1956, № 22/56.

³¹ В. Пундев. Рибният буквар. Историко-литературна студия. – Спис. на БАН. Кн. LXIII–3, 1942, с. 37–81.

Попович и на даскал Андончо. Изхождайки от тези косвен и данни, В. Пундев стига до заключението, че годината 1795, както и 1797, не могат да бъдат верни и че «трябва да приемем, че Берон се е родил към 1800 г.» Ако Берон е роден през 1795 г., той би бил на 21 години през 1816, когато е започнал да учи при даскал Андончо, «нещо мъчно допустимо за тогавашните ученици», а «ако приемем 1800 за дата на раждане, ще е бил 16-годишен, което е много по-правдоподобно»³². Същият аргумент опровергава а fortiori и сведението, дадено в смъртния акт.

Между споменатите по-горе извори двете сведения, дадени лично от П. Берон, безспорно трябва да се поставят на първо място. Дори въз основа на тях годината 1800 и да не се приеме окончателно и въпросът остане открит, докато не се издирят нови положителни данни, които биха я потвърдили или коригирали, остава фактът, че Берон е посочил тази година в сведенията, които е дал за готвената за печат френска библиография.

Съставителят на *Catalogue général*, видният френски библиограф Ото Лоренц, има за нас голямата заслуга, че пръв е публикувал списък на научните трудове, издадени в Париж от нашия бележит възрожденец, и по този начин го е добре представил в библиографията на френската книжнина от миналия век. Обнародваните от него сведения за съчиненията на д-р П. Берон са послужили, за да станат те известни и на по-широк кръг читатели, понеже у него са черпили данни и други автори, писали навремето за Берон. Така Луи Леже се е ползвал от Лоренцовата библиография, когато е изредил заглавия на научни трудове на П. Берон в статията си за него в *La Grande Encyclopédie*³³. Същите заглавия са възпроизведени в чехския *Ottův Slovník naučný*³⁴, в руския *Энциклопедический словарь*³⁵ и в *Hrvatska Enciklopedija*³⁶. Тези сведения са проникнали и у нас: взети направо от Лоренц от Ал. Тодоров-Балан в 1894 г. и от статията в *La Grande Encyclopédie*, цитирана от д-р Хр. Докторов в 1904 г. в *Исторически преглед на българската медицинска книжнина*³⁷.

Освен тази заслуга на О. Лоренц, благодарение на изброените в каталога съчинения на П. Берон, библиографията му се попълва с едно ново заглавие, а с поместената за автора бележка ни е предаден първоизворен животописен материал, скрепен с чудноватия *Cotyle* като с подписа на самия Берон.

³² Пак там, с. 42.

³³ *La Grande Encyclopédie*. Т. 1–31. Paris, 1886–1902. – Т. 6, р. 404. Заимствуването се установява с подреждането на съчиненията и с това, че Л. Леже дава заглавието на т. II на *Physique simplifiée*, така както е посочено у Лоренц, без указание, че е част от поредица, а в края на списъка споменава и общо *Panépistème* (с печатна грешка *Pampistème*).

³⁴ *Ottův Slovník naučný*. Т. I–XXVIII. Praha, 1888–1909. – Т. III, s. 865. Предаден е същият списък без последното заглавие *Pampistème*.

³⁵ *Энциклоп. словарь*. Спб. Т. III, 1831, с. 583.

³⁶ *Hrvatska Enciklopedija*. Sv. I–II. Zagreb, 1941. – Sv. II, s. 441–442.

³⁷ *Юбилейна книга*. Исторически преглед на медицинската част и на медицинската книжнина в България... С., 1904. – 174–175.

-ЧАСТ 3
БЕРОНОВ АТЛАС

Д-Р ПЕТЪР БЕРОН

Петъръ Беронъ като студентъ
(Скица съ моливъ отъ Н. Павловичъ)

Дипломата на Петър Берон за присъждане на докторска степен, в която е записан като „тракиец“.

*„Система на атмосферологията”, Париж 1846, на френски език
Титулна страница*

**SYSTÈME
D'ATMOSPHEROLOGIE**

PAR

PIERRE BÉRON.

TOME PREMIER.

**A PARIS,
CHEZ BACHELIER, LIBRAIRE-ÉDITEUR,
QUAI DES AUGUSTINS N° 55.**

—
1846

„Система на атмосферологията”, Париж 1846
Съдържание

TABLE DES MATIERES.

	Pages.
PRÉFACE.....	5
INTRODUCTION	11
I. Éléments de l'air.....	11
II. Électricité de l'air.....	21
PREMIÈRE PARTIE.....	29
CHAPITRE I. Vent.....	29
CHAPITRE II. Brouillards et nuages	77
CHAPITRE III. Rosée et rosée gelée.....	91
CHAPITRE IV. Pluie et verglas.....	98
CHAPITRE V. Neige.....	114
SECONDE PARTIE.....	127
CHAPITRE I. Décharges électriques dans des directions verticales... 127	127
CHAPITRE II. Trombes terrestres.....	133
CHAPITRE III. Trombes marines.....	144
CHAPITRE IV. Orages.....	183
CHAPITRE V. Grêle	180
Météore de Monville et de Malaunay.....	217
Explication du météore.....	217
Première lettre de M. de Bréauté à l'Académie.....	285
Deuxième lettre de M. de Bréauté.....	289
Lettre de M. Preisser	263
Extrait d'une lettre de M. Lecoq.....	269
Note de M. Pouillet.....	271
Passage de la Genèse. — Texte hébreu.....	300
Texte grec.....	301

FIN DE LA TABLE DU TOME PREMIER.

*„Система на геологията”, Париж 1847, на френски език
Титулна страница*

SYSTÈME
DE GÉOLOGIE

ET

ORIGINE DES COMÈTES

OU

TRÈS-COURT RÉSUMÉ DU DEUXIÈME VOLUME

DE L'ATMOSPHÉROLOGIE,

PAR PIERRE BÉRON.

PARIS.

A LA LIBRAIRIE DE BACHELIER,

Rue du Jardinet, 12.

—
1847

*„Система на геологията”, Париж 1847, на френски език
Въведение*

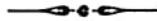
I.

INTRODUCTION

A LA GÉOLOGIE

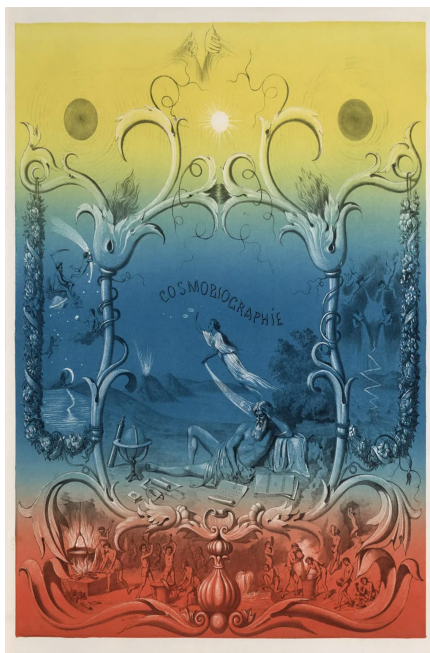
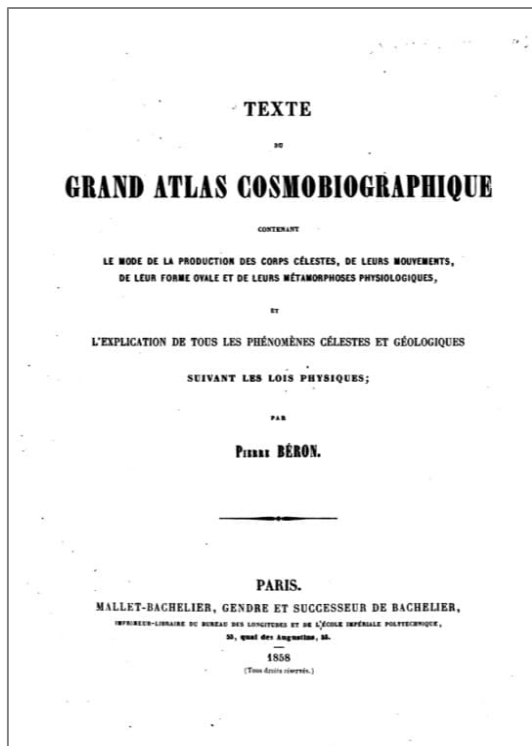
DÉDUITE

DE L'ATMOSPHÉROLOGIE.

Ces deux sciences, en apparence si différentes, sont basées sur un seul et même principe. Ainsi, en parlant de la géologie, je dois répéter en abrégé les phénomènes atmosphériques, avec la place que chacun doit occuper, et dans l'ordre déterminé par les lois physiques qu'ils suivent dans leurs productions. On pourrait dire que la liaison entre ces objets ne s'y trouve que par un hasard particulier. Je répondrais à une telle objection que même ce hasard si singulier ne serait pas moins intéressant à connaître, pour savoir si l'on a trouvé quelque autre part, dans la nature,

*„Голям космобиографичен атлас”, Париж 1858, на френски език
Титулна страница и корица*

„Голям космобиографичен атлас”, 1858
Съдържание

TABLE DES MATIÈRES.

	Pages.
ATLAS DES MÉTAMORPHOSES PHYSIOLOGIQUES DES CORPS CÉLESTES ET DE LA TERRE, DE L'ORIGINE DES MOUVEMENTS ET DE CELLE DES COMÈTES.	3

PLANCHE I.

CRÉATION DES DEUX ÉLECTRICITÉS, DE LA LUMIÈRE, DE LA CHALEUR ET DES ÉLÉMENTS DE L'EAU.	5
§ I ^{re} . — Origine des combinés des deux électres.	6
§ II. — Origine des deux électricités.	8
§ III. — Création de la lumière, de la chaleur et de leurs couleurs.	12
§ IV. — Création des éléments de l'eau.	15
A. Création des éléments pondérables.	16
B. Apparition de la pondérabilité.	18
C. État du monde à la fin de la création.	19

PLANCHE II.

ÉRUPTIONS PARTIELLES OU TACHES SOLAIRES ET ÉRUPTIONS FINALES OU ÉTOILES TEMPORAIRES.	21
§ I ^{re} . — État physique du soleil et ses taches.	23
§ II. — Manifestation d'une éruption finale, ou étoiles temporaires.	26
§ III. — Mouvement rotatoire et mouvement orbiculaire produits par une éruption finale.	28

PLANCHE III.

PARTAGE DE L'ÉPICRATIE D'ARCHÉGÈTE ENTRE LES ASTRES.	32
--	----

PLANCHE IV.

PARTAGE DE L'ÉPICRATIE ANNULAIRE D'ALCYON EN ENDOÉPICRATIES ANNULAIRES DU SOLEIL.	34
---	----

PLANCHE V.

SYSTÈME PLANÉTAIRE.	37
§ I ^{re} . — Faits de l'éruption finale conservés au soleil.	39

„Голям космобиографичен атлас”, 1858
Съдържание

TABLE DES MATIÈRES. 103

	Pages.
§ II. — Faits de l'éruption finale solaire conservés dans les masses, les distances, les orbites et les mouvements des planètes.	41
§ III. — Lois de Képler.	45
§ IV. — Microsomes; étoiles filantes et bolides.	46
A. Microsélènes ou bolides.	47
B. Étoiles filantes ou microgées.	ib.
C. Microhéliés.	48
§ V. — Cause de l'accélération des révolutions des comètes.	ib.
§ VI. — Cause des scintillations.	49

PLANCHE VI.

FORME OVALE DE LA LUNE, DES MICROPLANÈTES ET DES COMÈTES; ORIGINE DES DISTANCES ENTRE LES CORPS.	50
§ I ^{re} . — Méthodes pour mesurer les hauteurs des montagnes de la Lune.	ib.
§ II. — État physique de la Lune.	53
§ III. — Forme ovale des microplanètes.	54
§ IV. — Origine des mouvements orbiculaires et des distances entre les planètes et le Soleil ou entre les satellites et la planète centrale.	ib.

PLANCHE VII.

APLATISSEMENT; ANNEAUX OPTIQUES; VARIATIONS DES COULEURS ET DE LA CLARTÉ PRODUITES PAR LA FORME OVALE.	57
§ I ^{re} . — Décomposition de la lumière par les ovoïdes et apparition des couleurs.	58
A. Décomposition de la lumière par les ovoïdes éteints.	ib.
B. Décomposition de la lumière par les ovoïdes des étoiles.	60
§ II. — Variations de la clarté des étoiles.	ib.
A. Variations de la clarté des corps du système solaire.	ib.
B. Variations de la clarté des étoiles.	61
§ III. — Origine des anneaux de Saturne.	63
§ IV. — Cause de l'illusion optique de l'apparition des anneaux de Saturne.	66
§ V. — Origine des montagnes de la Lune; leur ordre et la cause des rainures.	68
§ VI. — Cause de la distribution symétrique des océans et des continents sur la Terre et sur Mars.	69

PLANCHE VIII.

TRANSFORMATIONS DES ÉLÉMENTS DE LA PAGOSPHERE EN AIR, EN SUBSTANCES VÉGÉTALES ET MINÉRALES, ET ORIGINE COMMUNE DES COMÈTES ET DES DÉLUGES.	71
--	----

„Голям космобиографичен атлас”, 1858
Съдържание

104

TABLE DES MATIÈRES.

	Pages.
§ I ^{re} . — Première période géologique de la Terre.	72
§ II. — Apparition des deux comètes et d'un déluge.	74
A. Origine des comètes.	75
B. Causes des déluges.	76

PLANCHE IX.

FORMATION DES LITHOPYRAMIDES; FLORES DES SAISONS DE JUPITER ET CHANGEMENT DE LA FORME OVOÏDE.	77
§ I ^{re} . — Changements sous-marins ou catochthones.	78
§ II. — Flores des saisons des planètes.	82

PLANCHE X.

CONSTRUCTION DU NOYAU DE LA TERRE ET SA FORME OVOÏDE.	83
§ I ^{re} . — Forme ovoïde de la Terre pareille à celle de la pagosphère.	84
§ II. — Construction interne de la Terre.	86

PLANCHE XI.

CONTINENTS AVANT ET APRÈS LE DÉLUGE; COMÈTES, VOLCANS, FOSSILES ET BLOCS ERRATIQUES.	88
§ I ^{re} . — Effets produits par les pluies sur la surface primitive de la Terre.	ib.
A. Surface de la Terre avant l'apparition des pluies.	90
B. Changements de la surface de la Terre par les pluies.	91
§ II. — Déluge; sa cause et ses effets.	94
§ III. — Les continents après le déluge.	96
A. Distribution des houillères.	97
B. Époque de la fin de la période actuelle de la Terre.	99
APPENDICE. — FORME DE LA TERRE OVOÏDE ET NON APLATIE.	100

3 DE 30

FIN DE LA TABLE DES MATIÈRES.

„Потогът. Растителен живот преди и след потопа”, Париж
1858, на френски език. Титулна страница

DÉLUGE

ET

VIE DES PLANTES AVANT ET APRÈS LE DÉLUGE.

I. DÉLUGE

CONSTATÉ SUIVANT LES LOIS PHYSIQUES

DANS LA NATURE DES COMÈTES, DANS LES CONTOURS DES CONTINENTS
ET DANS LA DISTRIBUTION DES VOLCANS,
DES FOSSILES, DES BLOCS ERRATIQUES ET DES RACES HUMAINES SUR LA TERRE.

II. ORIGINE ET VIE DES PLANTES

CONSTATÉ

DANS LES RELATIONS DE LA VÉGÉTATION AUX SAISONS, AUX CLIMATS ET AUX ENGRAIS,
ET DANS LA RÉPUTATION COMPLÈTE
DE LA THÉORIE DOMINANTE SUR LA CULTURE DES PLANTES.

PAR

PIERRE BÉRON.

Peter Rétovitch

SOCIÉTÉ de LECTURE
de DIJON
Exemplaire réformé

PARIS.

MALLET-BACHELIER, GENDRE ET SUCESSEUR DE BACHELIER,

IMPRIMEUR-LIBRAIRE DU BUREAU DES LONGITUDES ET DE L'ÉCOLE IMPÉRIALE POLYTECHNIQUE,
35, quai des Augustins.

1858

„Потопът. Растителен живот преди и след потопа”, 1858
Съдържание

VIII

TABLE DES MATIÈRES.

	Pages.		Pages.
PARTIE II. Force vitale et biographie des plantes.	67	3° Climat des versants de la vallée de la	
I. Origine et nature de la force vitale des plantes.	67	Marne.	109
II. Biographie des plantes produites par une		4° Climats des versants de la vallée de	
conception.	73	l'Adige.	110
A. Période embryonnaire de la vie végétale.	73	5° Climats des versants des vallées mono-	
B. État stationnaire de la vie végétale.	75	stomes et de leur embouchure.	111
C. Période de l'incubation de la vie végétale.	76	6° Climats des rues des villes.	113
D. Période cosmique de la vie végétale.	76	C. Distribution des plantes dans les climats.	114
1° Période cosmique de la vie végétale des		1° Distribution des plantations d'oliviers.	117
plantes annuelles.	77	2° Distribution des vignobles.	118
a. Jeunesse des plantes annuelles.	77	D. Changements artificiels des climats.	121
aa. Phytovères.	78	E. Résumé.	121
bb. Parenchyme des plantes.	79		
b. Fructification et maturité des plantes.	79	PARTIE IV. Origine de la culture des plantes et	
c. Vieillesse et mort des plantes.	80	ses moyens.	124
aa. Mort naturelle des plantes.	81	I. Origine de la culture des plantes.	126
bb. Mort précoce des plantes.	81	II. Agriculture et ses moyens.	129
2° Période cosmique de la vie végétale des		A. Agronomie.	130
arbres.	82	B. Phytocomie.	131
a. Age de la jeunesse des arbres.	83	1° Phytocomie des environs du Nil.	131
b. Maturité et fructification des arbres.	83	2° Phytocomie aux pays chauds.	132
c. Vieillesse des arbres.	85	3° Phytocomie aux pays de grande aniso-	
III. Reproduction par boutures et par greffes.	88	thermie annuelle et diurne.	133
A. Reproduction par boutures.	89	4° Phytocomie aux pays d'une anisothermie	
B. Reproduction par greffes.	90	annuelle médiocre.	133
IV. Plantes monocotylédones et plantes dicoty-		C. Phytotrophie. — Engrais.	134
lédones.	91	1° Phytotrophie par courants thermoélec-	
PARTIE III. Origine des climats et leur influence		triques.	135
sur la végétation.	95	2° Phytotrophie par l'électricité de contact	
I. Climatologie générale.	95	ou par les engrais.	136
II. Climatologie locale.	98	a. Engrais électropositifs ou fumiers.	137
A. Vents dans les vallées.	101	b. Engrais électronégatifs.	138
1° Vents du bassin de la Gironde.	102	a. Effets électriques de la chaux.	139
2° Vents du bassin du Rhône.	103	β. Effets électriques de la calcination.	140
3° Vents de la vallée de la Marne.	104	γ. Effets des rayons solaires.	141
4° Vents de l'Adige.	105	δ. Effets de l'électricité des machines	
5° Vents des vallées monostomes.	106	et des piles.	143
6° Vents dans les rues des villes.	106	c. Effets électriques des éléments mi-	
B. Climats des vallées.	107	néralogiques du sol.	145
1° Climats des parties des versants de la		APPENDICE. Suppression de la végétation par les	
vallée de la Gironde.	107	poisons et par les grands tremble-	
2° Climats des parties des versants de la		ments de terre.	146
vallée du Rhône.	108	I. Empoisonnement des plantes et des animaux.	146
		II. Suppression de la végétation après les grands	
		tremblements de terre.	148

„Потопът. Растителен живот преди и след потопа”, 1858
Съдържание

VIII	TABLE DES MATIÈRES.	Pages.
PARTIE II. Force vitale et biographie des plantes.		67
I. Origine et nature de la force vitale des plantes.		67
II. Biographie des plantes produites par une conception.		73
A. Période embryonique de la vie végétale.		73
B. État stationnaire de la vie végétale.		75
C. Période de l'incubation de la vie végétale.		76
D. Période cosmique de la vie végétale.		76
1° Période cosmique de la vie végétale des plantes annuelles.		77
a. Jeunesse des plantes annuelles.		77
aa. Phytovèvres.		78
bb. Parenchyme des plantes.		79
b. Fructification et maturité des plantes.		79
c. Vieillesse et mort des plantes.		80
aa. Mort naturelle des plantes.		81
bb. Mort précoce des plantes.		81
2° Période cosmique de la vie végétale des arbres.		82
a. Age de la jeunesse des arbres.		83
b. Maturité et fructification des arbres.		83
c. Vieillesse des arbres.		85
III. Reproduction par boutures et par greffes.		88
A. Reproduction par boutures.		89
B. Reproduction par greffes.		90
IV. Plantes monocotylédones et plantes dicotylédones.		91
PARTIE III. Origine des climats et leur influence sur la végétation.		95
I. Climatologie générale.		95
II. Climatologie locale.		98
A. Vents dans les vallées.		101
1° Vents du bassin de la Gironde.		102
2° Vents du bassin du Rhône.		103
3° Vents de la vallée de la Marne.		104
4° Vents de l'Adige.		105
5° Vents des vallées monostomes.		106
6° Vents dans les rues des villes.		106
B. Climats des vallées.		107
1° Climats des parties des versants de la vallée de la Gironde.		107
2° Climats des parties des versants de la vallée du Rhône.		108
3° Climat des versants de la vallée de la Marne.		109
4° Climats des versants de la vallée de l'Adige.		110
5° Climats des versants des vallées monostomes et de leur embouchure.		111
6° Climats des rues des villes.		113
C. Distribution des plantes dans les climats.		114
1° Distribution des plantations d'oliviers.		117
2° Distribution des vignobles.		118
D. Changements artificiels des climats.		121
E. Résumé.		121
PARTIE IV. Origine de la culture des plantes et ses moyens.		124
I. Origine de la culture des plantes.		126
II. Agriculture et ses moyens.		129
A. Agronomie.		130
B. Phytocomie.		131
1° Phytocomie des environs du Nil.		131
2° Phytocomie aux pays chauds.		132
3° Phytocomie aux pays de grande anisothermie annuelle et diurne.		133
4° Phytocomie aux pays d'une anisothermie annuelle médiocre.		133
C. Phytotrophie. — Engrais.		134
1° Phytotrophie par courants thermoelectriques.		135
2° Phytotrophie par l'électricité de contact ou par les engrais.		136
a. Engrais électropositifs ou fumiers.		137
b. Engrais électronégatifs.		138
α. Effets électriques de la chaux.		139
β. Effets électriques de la calcination.		140
γ. Effets des rayons solaires.		141
δ. Effets de l'électricité des machines et des piles.		143
c. Effets électriques des éléments minéralogiques du sol.		145
APPENDICE. Suppression de la végétation par les poisons et par les grands tremblements de terre.		146
I. Empoisonnement des plantes et des animaux.		146
II. Suppression de la végétation après les grands tremblements de terre.		148

FIN DE LA TABLE DES MATIÈRES.

„Произход на физическите и естествените науки и на метафизичните и моралните науки” (част от „Панепистемия”), Париж 1858, на френски език. Титулна страница

ORIGINE
DES
SCIENCES PHYSIQUES ET NATURELLES
ET DES
SCIENCES MÉTAPHYSIQUES ET MORALES

CONSTATÉE

SUIVANT LES LOIS PHYSIQUES

DANS L'ORIGINE COMMUNE DES FLUIDES IMPONDÉRABLES, DE LA PONDÉRABILITÉ,
DE LA PESANTEUR. DU MOUVEMENT ET DES TROIS ÉTATS DES CORPS

AVEC PLUSIEURS GRAVURES DANS LE TEXTE

PAR PIERRE BÉRON

PARIS

MALLET-BACHELIER, GENDRE ET SUCCESSEUR DE BACHELIER

IMPRIMEUR-LIBRAIRE DU BUREAU DES LONGITUDES ET DE L'ÉCOLE IMPÉRIALE POLYTECHNIQUE

55, quai des Augustins, 55

—
1858

„Произход на физическите и естествените науки и на метафизичните и моралните науки” (част от „Панепистемия”), 1858
Съдържание

TABLE DES MATIÈRES.

	Pages.
ORIGINE DES FLUIDES IMPONDÉRABLES ET DE LA PONDÉRABILITÉ.	1
§ I ^r . — Électre primitif.	
§ II. — Propriétés des deux électrosphères.	4
§ III. — Cymatose, ou mode de la propagation des ondes.	6
§ IV. — Mode de la propagation des ondes sonores.	7

CHAPITRE PREMIER.

CRÉATION DES FLUIDES IMPONDÉRABLES.	13
§ I ^r . — Origine des deux électricités.	16
§ II. — Origine de la lumière, de la chaleur et de leurs couleurs.	23
A. Éléments des zeugmes diptyques.	24
B. Propriétés des rayons solaires.	24
C. Relations chromatiques entre les équivalents des composés chimiques colorés.	27
§ III. — Origine de l'électre isopycne ou du barogène.	28
A. Apparition du phototherme.	29
B. Apparition du barogène.	29
C. Apparition des triptyques ou des corps.	30
D. Pondérabilité.	31
§ IV. — Cause de la création, ses matériaux et sa durée.	32
A. Matériaux de la création.	32
B. Espace et durée de la création.	34
C. Actions de la création.	35
D. Traces conservées de la création.	36

„Произход на физическите и естествените науки и на метафизичните и моралните науки” (част от „Панепистемия”), 1858
Съдържание

466

TABLE DES MATIÈRES.

CHAPITRE II.

	Pages.
RENCONTRE DES FLUIDES ENTRE EUX ET AVEC LES CORPS; ORIGINE DES SCIENCES.	38
§ I ^{er} . — Mode des écoulements des fluides.	41
A. Trois modes d'écoulement des fluides.	41
B. Densités des fluides ou intensités des forces.	43
C. Six espèces de fluides, six organes de sensation et six espèces de forces.	43
§ II. — Faits produits par les fluides sur les corps; origine des sciences physiques et chimiques.	46
A. Modifications des fluides; objet de la physique.	46
1 ^o Modifications produites sur la lumière par les corps.	47
2 ^o Modifications produites sur la chaleur.	50
3 ^o Modifications produites sur les deux électricités.	51
4 ^o Modifications produites sur les ondes sonores.	55
5 ^o Modifications produites sur le barogène.	56
6 ^o Fluide magnétique.	57
a. Épicraties magnétiques.	57
b. Direction des courants thermoélectriques terrestres.	59
c. Aimantation du fer doux.	60
d. Causes des périodes diverses et annuelles et des variations séculaires.	61
e. Inclinaisons et forces magnétiques.	62
f. Aurore boréale.	63
B. Modifications opérées sur les éléments des corps; objet de la chimie.	64
1 ^o Décomposition de l'eau.	64
2 ^o Composition de l'oxygène avec l'hydrogène.	67
3 ^o Décomposition de la chaleur.	68
4 ^o Espèces de progrès faits dans la chimie.	68
§ III. — Arrangement des éléments des corps par les fluides; origine des sciences naturelles.	70
A. Origine des plantes.	70
B. Origine des animaux.	72
C. Origine des substances minérales.	73

CHAPITRE III.

RENCONTRE DES FLUIDES ENTRE EUX; ORIGINE DES SCIENCES MÉTAPHYSIQUES ET MORALES.	77
§ I ^{er} . — Espèces des esthèmes.	78
§ II. — Origine des esthèmes logiques et de la métaphysique.	79
A. Usage de langue.	82

„Произход на физическите и естествените науки и на метафизичните и моралните науки” (част от „Панепистемия”), 1858
Съдържание

TABLE DES MATIÈRES.		167
		Pages.
B. Différence anatomique entre l'homme et les animaux.		83
C. Origine des erreurs.		84
§ III. — Actions volontaires et actions spontanées; origine de la morale.		85
A. Nature de l'âme.		89
B. L'âme après la vie.		89
II		
ORIGINE DE LA PESANTEUR, DU MOUVEMENT ET DES TROIS ÉTATS DES CORPS. — CAUSE		
DE LA PESANTEUR.		91
CHAPITRE PREMIER.		
PESANTEUR DES CORPS, LEUR CHUTE ET LES MARÉES.		94
§ I ^{er} . — Cause de la pesanteur des corps terrestres.		95
§ II. — Chute des corps.		98
A. Chutes verticales.		98
B. Chutes sur les plans inclinés.		100
C. Cause de la vitesse invariable des pendules.		101
§ III. — Quantités de barogène écoulées dans les aréomes ou forces des chutes des corps.		102
§ IV. — Formation des marées.		103
§ V. — Changements de la pesanteur superficielle avec le volume du corps.		105
CHAPITRE II.		
DU MOUVEMENT ET DE SA COMMUNICATION D'UN CORPS A L'AUTRE.		107
§ I ^{er} . — Nature du mouvement des corps.		109
§ II. — Transmission du mouvement horizontal d'un corps à l'autre.		111
§ III. — Mouvements verticaux et leur communication.		113
CHAPITRE III.		
PRODUCTION DES MOUVEMENTS DES CORPS ET LEUR SUPPRESSION.		116
§ I ^{er} . — Production des mouvements des corps.		117
A. Production de la chaleur et des mouvements.		117
1 ^o Production de la chaleur.		117
2 ^o Production des mouvements par la chaleur.		119

„Произход на физическите и естествените науки и на метафизичните и моралните науки” (част от „Панепистемия”), 1858
Съдържание

168

TABLE DES MATIÈRES.

	Pages.
B. Production des mouvements par l'électricité.	122
C. Production du mouvement animal.	125
1° Respiration et ses effets.	125
2° Circulation des liquides dans les corps organisés.	131
a. Circulation des liquides dans les plantes.	131
b. Circulation des liquides dans les animaux.	133
3° Nutrition et sécrétions.	134
4° Production des mouvements des animaux.	136
D. Comparaison entre les mouvements des animaux et des machines.	139
E. Mouvements attribués aux instincts.	141
§ II. — Suppression des mouvements.	143
A. Suppression du mouvement vertical dans le vide.	144
B. Suppression du mouvement par le frottement.	147
§ III. — Résumé sur la production et la suppression du mouvement.	149

CHAPITRE IV.

CAUSE DES TROIS ÉTATS DES CORPS ET DE LA CHALEUR LATENTE.	153
§ I°. Cause des changements de l'état des corps.	154
A. Cause de l'état solide des corps et son changement en état liquide.	155
B. Changement des liquides en vapeurs.	156
1° Différence entre les gaz et les vapeurs.	156
2° États différents des vapeurs.	157
C. Changement de l'état liquide en état solide.	158
D. Changement des vapeurs en liquides.	160
§ II. — Chaleur latente.	162
§ III. — Température de la fusion de la glace sur la surface des corps célestes.	163

FIN DE LA TABLE DES MATIÈRES.

„Електростатика” (част от „Панепистемия”, Париж 1861, на френски език. Титулна страница

FLUIDE ÉLECTRIQUE

RAMENÉ
COMME LES GAZ, AUX CALCULS STÉCHIOMÉTRIQUES
ET AUX LOIS AÉROSTATIQUES.

ÉLECTROSTATIQUE

CONTENANT

L'EXPLICATION DES FAITS ÉLECTRIQUES ET ÉLECTROCHIMIQUES
DE TOUTES LES SCIENCES,

SUIVI D'UN

APPENDICE

SUR LA CAUSE PHYSIQUE DES MALADIES, DE LEUR GERME
ET DES PROPRIÉTÉS DYNAMIQUES DES MÉDICAMENTS.

PAR

PIERRE BÉRON.

PARIS.

MALLET-BACHELIER, GENDRE ET SUCCESSION DE BACHELIER,
IMPRIMEUR-LIBRAIRE DU BUREAU DES LONGITUDES ET DE L'ÉCOLE IMPÉRIALE POLYTECHNIQUE,
55, quai des Augustins, 55.

—
1861

„Електростатика” (част от „Панепистемия”), 1861
Предговор

PRÉFACE.

L'ouvrage que nous publions traite de la science nommée *Panépistème*, qui embrasse tout ce qui se produit dans le monde et tout ce qui s'opère dans l'intelligence. Les quatre volumes terminés de cet ouvrage, publiés en brochures sous le titre de *Réforme fondamentale des sciences physiques et naturelles*, contiennent la *Physique*.

Aristote a reconnu que tout ce qui est dans l'intelligence se produit d'abord dans les organes des sens : les physiiciens de nos jours ont constaté l'existence d'un fluide primitif engendrant tous les faits qui apparaissent dans le monde. Nous avons uni l'intelligence avec le monde, en prouvant qu'à chaque organe des sens correspond un fluide propre du monde : la lumière correspond aux yeux ; le fluide *échoïque* aux oreilles ; l'électricité négative aux narines ; l'électricité positive à la langue ; la chaleur à l'épiderme, et le fluide *barogène* aux filets des muscles.

Les sentiments produits par la lumière achromatique, par la chaleur et par la masse ou le barogène des corps ne varient que suivant les intensités ; mais ceux produits par les couleurs, les sons, les odeurs et les saveurs forment chacun une classe composée de sept espèces. Les éléments primitifs qui entrent dans ces quatre fluides sont donc au nombre de sept ; chaque élément diffère par sa grandeur, comme différent les sept arcs ou segments d'un angle décrit par sept rayons différents.

I. Les molécules μ du fluide primitif entrent dans ces sept segments ou grandeurs en deux densités, et c'est ainsi que de leur ensemble résultent deux espèces d'équivalents : 1° L'ensemble des sept grandeurs contenant les molécules μ en densité supérieure $\delta + \delta'$ est un *équivalent positif* indiqué par le signe $\bar{E}$; ces équivalents produisent l'*électricité positive*, 2° L'ensemble des sept mêmes grandeurs contenant les molécules μ en densité inférieure δ est un *équivalent négatif* indiqué par le signe $\bar{E}$; ces équivalents produisent l'*électricité négative*.

II. Les mélanges des deux espèces de molécules denses μ des équi-

„Електростатика” (част от „Панепистемия”), 1861
Предговор

— 11 —

valents $\bar{E}$ avec les moins denses des équivalents $\bar{E}$ produisent : 1° les atomes de lumière, où entrent deux équivalents positifs et un équivalent négatif; 2° les atomes de chaleur, où entrent deux équivalents négatifs et un équivalent positif.

I. Les trois fluides amenés avec les corps ont engendré les organes des sens qui occupent les points de contact : la chaleur est amenée avec les corps à l'épiderme; l'électricité de contact est amenée à la langue et le barogène ou la masse des corps est amenée aux filets des muscles.

II. Les trois autres fluides qui arrivent en ondes sur les deux moitiés du corps ont produit les organes des sens pairs : les ondes de lumière ont produit les yeux, les ondes de l'échogène les oreilles, et les ondes de l'électricité négative les narines.

On ne pouvait expliquer les faits quand on ignorait : 1° que le mouvement se trouve emmagasiné dans les molécules μ , et 2° que ces molécules étant de densités différentes, se trouvent en équilibre rompu chaque fois qu'elles viennent en contact. Cet état correspond donc au mot *affinité*, et la pénétration spontanée des molécules denses dans l'espace des molécules moins denses est l'*action chimique*. L'ouvrage se compose de six livres : la production des faits, s'opérant comme nous venons de le dire, on a pu réduire leur explication à la loi connue de l'aérostatique; c'est ainsi que prirent naissance : l'*électrostatique*, la *photostatique*, la *thermostatique*, la *barostatique* et l'*échostatique*.

I. **Électrostatique.** Ce sont toujours les atomes de chaleur $q\bar{E}\bar{E}^a$ qu'il faut décomposer par les piles ou les machines pour obtenir l'électricité positive $q\bar{E}$ en quantité égale à celle de l'électricité négative $q\bar{E}$; de celle-ci l'excédant $q\bar{E}$ se répand en produisant une odeur piquante. Les physiciens allemands, qui ignoraient la nature de cette odeur, ne surent que répondre aux physiciens français qui demandaient pourquoi, si les deux électricités résultent de la chaleur, elles ne reproduisent pas la chaleur seule, mais toujours la chaleur et la lumière.

Tous les faits électriques s'opèrent suivant la loi aérostatique et correspondent au calcul stœchiométrique. 1° La *polarisation électrique*, la *passivité du fer*, la *destruction des germes dans l'air*, sont l'effet d'un renversement de la direction de la poussée électrique; 2° L'*induction* est l'effet d'un raccourcissement de la voie que doit parcourir l'électricité accumulée dans le fil. 3° Les faits observés dans les *magnètes*, les *electromagnètes*, les *hélices mobiles*, le *diamagnétisme* et le *magnétisme terrestre* ont pour cause commune le

„*Электростатика*” (част от „*Панепистемия*”), 1861
Предговор

— III —

courant produit sur la Terre entre l'hélice froide décrite des rayons solaires l'hiver et le printemps, et l'hélice chaude décrite l'été et l'automne; ainsi ce courant a une direction hélicoïdale.

II. **Photostatique.** La lumière solaire est unie à une masse de vapeur brûlante renfermée dans une enveloppe sphérique de glace produite par le refroidissement de la couche superficielle de cette vapeur; la lumière, en pénétrant l'enveloppe verticalement, n'en éprouve aucune polarisation. Saturne ne diffère des autres planètes que par la forme qu'Herschel seul a déterminée fidèlement. Nous avons produit la même illusion d'optique en imitant la forme véritable de la planète; toutes les propriétés des faits optiques y ont trouvé leur explication. La seule erreur que nous avons commise est due à ce qu'au lieu de persister dans le mode de la production des couleurs prismatiques que nous avons constaté, nous avons accepté comme exactes les observations des autres qui n'y ont pas trouvé la production des couleurs, quand la lumière n'éprouve qu'une seule réfraction; car les couleurs ont apparu dans l'arrangement des lentilles.

III. **Thermostatique.** La chaleur obscure produit des effets correspondant aux températures; ceux qui résultent de la chaleur lumineuse correspondent à la température et à la quantité de lumière. Melloni a cru que cela résultait des couleurs de la chaleur. Sur les continents, la lumière se sépare et la chaleur obscure reste dans le sol nu et noir; en été le sol étant, à midi, imprégné de cette chaleur arrive au-dessus de 50°. La chaleur lumineuse pénètre à une grande profondeur dans l'eau de la mer; après midi, sur les continents, la température s'élève par la chaleur du sol. La chaleur lumineuse étant très-dense dans la mer, sépare un atome d'oxygène de quatre atomes d'eau; le résidu est un atome double d'azote qui, mêlé avec l'oxygène, est l'air. Dans l'atmosphère, le contact de l'air chaud avec l'air froid combine un atome d'oxygène avec un double atome d'azote, et il en résulte de l'eau, de la chaleur et des espaces raréfiés. L'effet de ceux-ci est: 1° l'affluence de l'air, la répétition du vent par bouffées, et 2° l'abaissement du baromètre à cause de ce vent ascendant. Il y a dans l'Europe occidentale trois vents dont le plus étendu vient de l'Atlantique, le plus chaud de la Méditerranée et le plus froid de l'Océan Pacifique; l'origine des vents divergents est dans les régions des calmes où se trouve le maximum de hauteur barométrique. Dans les plantes, la chaleur lumineuse sépare trois atomes d'oxygène de quatre atomes d'eau, et le résidu est un atome double de carbone qui, en sa qualité de reste et non pas de combiné, est indécomposable. Cela a été prouvé aussi pour le *thallium*.

„Електростатика” (част от „Панепистемия”), 1861
Предговор

— IV —

IV. Barostatique. Le fluide barogène est composé des mêmes molécules μ du fluide primitif; combiné avec les équivalents électriques ou avec la chaleur lumineuse, il a produit les corps dont les trois états résultent, 1° de la répulsion expansive R exercée par les équivalents électriques sur le barogène β du corps, et 2° de la pression P exercée sur le barogène β de la part de celui qui afflue de l'espace.

V. Méchostatique. Le fluide échogène, inconnu jusqu'à présent, nous a servi à rectifier l'erreur introduite par Pythagore, qui a admis un rapport direct entre la longueur des cordes et celle des ondes sonores. Par le calcul basé sur ce rapport, les résultats donnaient toujours des sons plus aigus que les sons observés. Au lieu d'imiter Pythagore, nous avons pris les diagonales des cordes, et en les introduisant dans les calculs, les résultats obtenus ne diffèrent pas de ceux de l'observation.

VI. Physicophysiologie. Par la liaison physiologique entre les organes des sens et les espèces des fluides, on a prouvé que chez les invertébrés l'organe de l'ouïe manque, parce que quand leurs couples primitifs se sont formés les ondes sonores manquaient dans l'atmosphère. Après l'apparition des insectes bourdonnants, l'organe de l'ouïe s'est produit, ce qui a fait changer tout le mécanisme antérieur des animaux. A la suite des poissons et des reptiles les animaux à sang chaud ont pris naissance. Ces animaux ont dans la respiration un appareil propre à contenir une quantité d'air chaud qui, en hiver, vient en contact avec l'air froid, d'où résultent une combinaison d'air et une production de chaleur et d'eau d'autant plus rapides que l'air inspiré est plus froid. C'est ainsi qu'on obtient la chaleur et l'eau qui manquent l'hiver chez les habitants des régions froides. Nous sommes aussi parvenu à faire connaître l'origine des animaux primitifs et celle du premier couple du genre humain.

Раздел „Реформа на физиката. Електрология“

RÉFORME FONDAMENTALE DES SCIENCES PHYSIQUES

PAR LA

DÉCOUVERTE DE L'ORIGINE DES FAITS COSMIQUES.

I

RÉFORME DE LA PHYSIQUE

PAR LA

DÉCOUVERTE DE LA STOECHIMÉTRIE ÉLECTRIQUE.

A

ÉLECTROLOGIE

OU

STATIQUE DES FLUIDES IMPONDÉRABLES.

Notre intelligence ne perçoit les objets cosmiques que par l'intermédiaire des fluides impondérables qu'émettent ces mêmes objets : chaque espèce de ces fluides est transmis à l'intelligence par un organe spécial de sensation.

I. La *lumière* est le fluide transmis par l'organe de la vision sous des formes correspondantes à celles des objets.

II. La *chaleur* est le fluide transmis par l'organe du tact avec des densités correspondantes à celles de la chaleur des objets.

III. Les *ondes sonores* sont transmises par l'organe de l'ouïe en un accord parfait avec les oscillations des corps vibrants.

Раздел „Реформа на физиката. Електрология“

2

ELECTROLOGIE.

IV. Le fluide appelé *électricité résineuse* est transmis par l'organe de l'odorat : des quantités différentes des équivalents de cette électricité sont émises par les corps d'odeurs différentes.

V. Le fluide appelé *électricité ultrée* s'écoule par l'organe du goût au moment du contact d'un corps quelconque avec la langue.

VI. L'organe du tact est dans un état passif quand il sert à transmettre la chaleur qui arrive des corps ; le même organe est dans un état actif quand il sert à exercer une répulsion contre les corps. La résistance exercée de la part des corps, provient d'un fluide inconnu jusqu'aujourd'hui : ce fluide nouveau est la cause de la *pondérabilité* des corps, propriété qui l'a fait nommer *barogène*.

Chacune de ces six espèces de fluides sera traitée séparément, à l'exception des deux électricités qu'on ne saurait séparer. Les six espèces de fluides que les objets extérieurs transmettent à l'intelligence au moyen des six organes de sensation seront traitées dans cinq livres dont l'ensemble constitue la *physique*. Ces cinq livres ont chacun pour objet : Le Ier, l'*électrostatique* ; le IIe, la *thermostatique* ; le IIIe, la *photostatique* ; le IVe, l'*échostatique*, et le Ve, la *barostatique*. C'est par cette relation entre les fluides, et les organes de sensations qu'on est arrivé à connaître que les animaux privés de l'organe de l'ouïe ont dû être produits avant les classes d'animaux qui possèdent cet organe, mais non l'organe vocal ; car ce dernier organe n'existe que chez les animaux des classes supérieures et postérieures.

Au lieu donc de voir dans les organes de sensation des appareils construits d'une manière inconnue pour la réception des fluides, nous avons constaté dans les ouvrages que nous avons déjà publiés, que les organes de sensation ne sont qu'un produit des écoulements des fluides opérés suivant les lois physiques.

Les cinq autres espèces de fluides ont été produites dès

Раздел „Реформа на физиката. Електрология”

ELECTROLOGIE.

3

le commencement du monde, alors que les ondes sonores n'existaient pas. Il pouvait se trouver des espaces sans lumière et sans écoulements électriques, mais la chaleur et le barogène ou la pesanteur ne manquaient aux corps nulle part :

I. Pour cette raison c'est l'organe double du tact, qui est indispensable à l'existence animale.

II. L'organe du goût a été produit par le contact des corps hétéroélectriques avec les animaux précédents.

III. L'organe de l'odorat a été produit par l'écoulement de l'électricité résineuse accumulée dans les substances végétales, d'où elle s'est répandue.

IV. L'organe de la vision a été produit par la lumière écoulée vers les animaux qui avaient déjà l'organe du tact, l'organe du goût et l'organe de l'odorat. Là où arrive la lumière solaire, ne peuvent manquer aux corps, la chaleur, la pesanteur, l'électricité vitrée et l'électricité résineuse.

V. Pour la production de l'organe de l'ouïe, il a fallu les ondes sonores, qui ont été produites par les vibrations des ailes des scarabés et des mouches des différentes espèces. Les ondes sonores modifièrent les autres organes de sensations en produisant chez les animaux précédents l'organe de l'ouïe, et ainsi ont été produits les *poissons*.

De l'organe de l'ouïe, les ondes sonores se propagèrent dans l'intérieur des poissons : elles modifièrent tous les autres organes pour faire apparaître l'organe vocal chez certaines espèces d'amphibies et d'animaux terrestres : alors ont été produits les animaux terrestres et les *stnges*.

L'organe vocal acquiert chez les oiseaux un plus grand perfectionnement ; et quand enfin a été produit l'*homme*, c'est alors que cet organe vocal arriva à un état de perfection bien supérieur à celui des oiseaux, en même temps que les organes de translation l'emportaient de beaucoup sur ceux des animaux terrestres.

Les corps ne sont pas d'une nature différente de celles des fluides impondérables, de même que ceux-ci ne sont pas

Раздел „Реформа на физиката. Електрология”

A

ÉLECTROLOGIE.

d'une nature différente entre eux. Les éléments primitifs sont : 1° l'électricité *vitree* ou *positive*, fluide composé des équivalents représentés sous la forme $\bar{E}$; 2° l'électricité *résineuse* ou *negative*, fluide composé des équivalents représentés sous la forme $\bar{E}$; 3° le barogène est aussi un fluide composé des équivalents représentés sous la forme B ou β .

La lumière et la chaleur ne se décomposent pas seulement en sept espèces de couleurs dont elles sont formées, mais 1° la lumière Φ se décompose en deux équivalents positifs $\bar{E}^2$ et un équivalent négatif $\bar{E}$; 2° la chaleur Θ se décompose en un équivalent positif $\bar{E}$ et deux équivalents négatifs; ainsi $\Phi = n\bar{E}^2\bar{E}$, $\Theta = n\bar{E}\bar{E}^2$.

Les équivalents électriques $\bar{E}\bar{E}$ appelés *tris*, combinés avec l'équivalent β du barogène, sont les combinés $n\bar{E}\bar{E}\beta$ pondérables ou les corps; ceux-ci entrent en répulsion avec les quatre espèces de fluides impondérables par leurs éléments homonymes $n\bar{E}$ et $n\bar{E}$. Les corps ne sont pas formés d'atomes, mais d'équivalents électriques $n\bar{E}\bar{E}$ et de barogène $n\beta$.

Cet ouvrage contient la description des faits observés, qui ne servent ici que comme exemple pour vérifier l'application des lois statiques bien connues à la production des faits observés. C'est précisément ainsi que font les mathématiciens dans leurs ouvrages élémentaires : ils exposent d'abord les quatre règles fondamentales de l'arithmétique, et comme exemples à l'appui, ils rapportent des opérations établies sur certains nombres pris arbitrairement.

Dans les ouvrages de ces mathématiciens on ne rencontre nulle part d'hypothèses : il n'y a que des lois mathématiques invariables et certains exemples : tel est l'ouvrage actuel où les lois statiques bien connues sont exposées dans la production des faits cosmiques dont le nombre est indéfini; on en peut ainsi rapporter un nombre plus ou moins grand comme exemples, et non pas comme preuves. Ce sont les faits qui dépendent des lois, et non pas celles-ci des faits.

„Проста метеорологија”, Париз 1863, на френски език
Титулна страница

MÉTÉOROLOGIE SIMPLIFIÉE

PAR

L'APPLICATION DE LA LOI PHYSIQUE AU MODE DE LA PRODUCTION
1° DE LA CHALEUR TERRESTRE PAR CELLE DU SOLEIL;
2° DES COURANTS MARITIMES; 3° DES SAISONS AVEC LES CLIMATS;
4° DES VENTS AVEC LES PLUIES,
ET 5° DE L'ÉLECTRICITÉ AVEC L'ÉTAT MAGNÉTIQUE;

OUVRAGE INDISPENSABLE AUX MARINS.

PAR

PIERRE BÉRON. *k*

PARIS.

MALLET-BACHELIER, GENDRE ET SUCESSEUR DE BACHELIER,
IMPRIMEUR-LIBRAIRE DU BUREAU DES LONGITUDES ET DE L'ÉCOLE IMPÉRIALE POLYTECHNIQUE.
Quai des Augustins, 55.

—
1863

„Проста метеорология”, 1863
Съдържание

TABLE DES MATIÈRES.

	Pages.
SECT. III. Météorologie simplifiée par l'application de la loi physique au mode de la production de la chaleur terrestre par celle du Soleil, des courants maritimes, des saisons avec les climats, des vents avec les pluies et de l'électricité avec l'état magnétique.	725
CHAP. I. Biographie du Soleil et de la Terre simplifiée par l'application de la loi physique au mode de la production des corps célestes et de leurs mouvements.	750
CHAP. II. Thalassologie ou traité du mode de la production des courants maritimes et de la distribution de la chaleur dans les mers.	771
CHAP. III. Climatologie simplifiée par l'application de la loi physique au mode de la production des saisons, et de l'influence des versants sur l'inégale distribution de la chaleur.	800
CHAP. IV. Atmosphérologie simplifiée par l'application de la loi aérostatique au mode de la production du brouillard et des pluies, des nuages et des pluies orageuses, de la grêle, des trombes, des vents, avec leur rapport aux états barométriques et aux distributions de la chaleur.	825
CHAP. V. Thermoelectricité produisant les éclairs, les tonnerres, les aurores boréales, les courants magnétiques et la lumière zodiacale.	895
CHAP. VI. Origine des étoiles filantes, des bolides et des aéroolithes.	924
APPENDICE. Télégraphes sous-marins sans câbles.	956

OUVRAGES DU MÊME AUTEUR.

Grand Atlas cosmobiographique présentant la Création et la Production des Corps célestes et de la Terre. 12 planches coloriées, avec texte; 1859.	26 fr.
Le Déluge et la Vie des plantes avant et après le Déluge; 1858.	6 fr.
Origine des Sciences physiques et des sciences métaphysiques; 1858.	6 fr.
Grand Atlas météorologique représentant les faits météorologiques de l'atmosphère: les faits des magnétismes terrestres, et les faits hydrostatiques des courants maritimes; 1860. — 12 planches coloriées avec texte.	26 fr.
Électrostatique , contenant l'explication des faits électriques et électrochimiques de toutes les sciences, suivi d'un APPENDICE sur la cause physique des maladies, de leur germe et des propriétés dynamiques des médicaments; 1861.	12 fr.
Photostatique ou le fluide de lumière ramené, comme les gaz, aux calculs stœchiométriques et aux lois aérostatiques.	12 fr.
Thermostatique , contenant les faits produits par l'expansion des atomes de chaleur, leur production par la combustion, la nature de la chaleur spécifique, la liaison entre la chaleur latente et la cause de la pesanteur, la météorologie simplifiée et télégraphes sans fils et sans câbles; 1863.	12 fr.

Sous presse :

Le quatrième et dernier volume de la **Physique**, contenant trois parties : 1° *Barostatique*, ou Traité du fluide barogène, d'où résultent les trois états des corps, le poids et la pesanteur; 2° *Échostatique*, ou Traité des sept espèces d'ondes sonores qui résultent des sept espèces de chaleur; 3° *Résumé de l'ouvrage entier*.

Chacuns de ces parties paraîtra dans l'espace de quatre mois.

*„Атлас на земния магнетизъм”, Париж, 1866, на френски език
Титулна страница*

ATLAS
DU
MAGNÉTISME TERRESTRE

REPRÉSENTANT

L'AIMANTATION DE LA TERRE PAR LE SOLEIL
ET L'AIMANTATION DU FER PAR LA TERRE

AVEC UN TEXTE

CONTENANT

L'EXPLICATION DE TOUS LES FAITS MAGNÉTIQUES SUIVANT LES LOIS PHYSIQUES.

APPENDICE

VARIATIONS DIURNES, ANNUELLES ET SECLAIRES DES ÉLÉMENTS MAGNÉTIQUES
ET SUPPRESSIONS DES TÉLÉGRAPHES
PRODUITES PAR LES CHANGEMENTS THERMOMÉTRIQUES,

AVEC 8 PLANCHES IN-FOLIO COLORIÉES;

PAR

PIERRE BÉRON.

PARIS.

MALLET-BACHELIER, GENDRE ET SUCCESSEUR DE BACHELIER,

IMPRIMEUR-LIBRAIRE DU BUREAU DES LONGITUDES ET DE L'ÉCOLE IMPÉRIALE POLYTECHNIQUE,

35, quai des Augustins, 35.

1860

„Атлас на земния магнетизъм”, 1866
Съдържание

TABLE DES MATIÈRES.

MAGNÉTISME TERRESTRE.

	Pages.		Pages.
AIMANTATION DE LA TERRE PAR LE SOLEIL ET AIMANTATION DU FER PAR LA TERRE AVEC LA DISTRIBUTION DES ÉLÉMENTS MAGNÉTIQUES SUR CELLE-CI.	211	<i>Fig. 1 et 2. Courants terrestres. . . . .</i>	234
§ I. Origine des courants électriques.	214	I. Épicraties magnétiques de l'hémisphère nord.	237
§ II. Différence entre les courants électriques et les courants magnétiques.	215	A. Axes magnétiques et axes isomagnétiques.	237
§ III. Origine des éléments magnétiques.	216	B. Limites des épicraties ou lignes limitrophes.	238
§ IV. Variations diurnes et séculaires des éléments magnétiques.	220	II. Épicraties magnétiques de l'hémisphère sud.	240
§ V. Perturbations des éléments magnétiques et des télégraphes.	222	A. Axes magnétiques et axes isomagnétiques.	240
§ VI. Propriétés magnétiques des montagnes.	222	B. Limites des épicraties ou lignes limitrophes.	241
PLANCHE VIII. <i>Distribution des amplitudes thermométriques et des déclinaisons magnétiques sur la Terre.</i>	224	C. Épicratie des Galapagos.	242
<i>Fig. 1. Distribution des amplitudes thermométriques. . . . .</i>	225	<i>Planche 10, fig. 6. Inclinaison. . . . .</i>	243
<i>Fig. 2. Distribution des déclinaisons magnétiques. . . . .</i>	226	I. Inclinaison nulle et équateur magnétique.	244
<i>Fig. 1 et 2. Relations entre les amplitudes thermométriques et les déclinaisons magnétiques. . . . .</i>	226	II. Distribution des inclinaisons magnétiques.	244
I. Axes magnétiques et axes isomagnétiques.	227	III. Pôles magnétiques.	246
II. Amplitudes thermométriques annuelles et axes magnétiques et isomagnétiques.	229	PLANCHE X. <i>Aimantation de la Terre par le Soleil et du fer par la Terre. . . . .</i>	249
III. Relations entre les amplitudes thermométriques et les déclinaisons.	229	I. Aimantation de la Terre par le Soleil	251
PLANCHE IX. <i>Courants électriques terrestres: leurs directions et leurs densités. . . . .</i>	231	A. Deux géohélices produites par les rayons solaires.	252
<i>Fig. 3 et 4. Distribution de l'intensité magnétique. . . . .</i>	231	B. Hélices chaudes et hélices froides	254
		C. Les deux couches du sol ou du géostrome occupées par les géohélices anisothermes.	251
		D. Courants électriques terrestres hélicoïdes.	255
		E. Densité des équivalents électriques dans les courants terrestres.	256
		F. Pôles magnétiques.	258

„Атлас на земния магнетизъм”, 1866
Съдържание

308

TABLE DES MATIÈRES.

	Pages.		Page.
II. Aimantation du fer par la Terre.	259	A. Variations périodiques des courants électriques terrestres et de la déclinaison	283
A. Aimantation du fer doux par les courants terrestres.	260	B. Variations périodiques des courants électriques terrestres de l'inclinaison et de l'intensité.	285
B. Origine de l'intensité magnétique.	262	1 ^{re} Méthode pour observer l'intensité magnétique.	286
C. Polarité magnétique.	266	2 ^{re} Variations diurnes de la vitesse thermométrique, de l'inclinaison et de l'intensité magnétique	287
D. Fer doux, fer aimanté et fer trempé.	268	§ II Orages atmosphériques, orages magnétiques, aurores boréales et interruptions du télégraphe	289
III. Aimantation de l'acier.	270	A. Orages ou anomalies des variations diurnes des éléments magnétiques.	290
1 ^{re} Aimantation de l'acier par les courants électriques.	270	B. Interruption des télégraphes par le changement du temps.	293
2 ^{re} Aimantation de l'acier par le frottement.	271	§ III. Changements séculaires des courants terrestres et des éléments magnétiques	295
A. Magnètes autochthones et magnètes hétérochthones.	271	A. Changement séculaire de la déclinaison sur toute la Terre.	295
B. Fer doux, fer aimanté, fer trempé et fer trempé et aimanté	273	B. Diminution séculaire de l'inclinaison.	301
C. Approchement entre les pôles hétéronymes, et éloignement des pôles homonymes des magnètes.	275	§ IV. Effets magnétiques des éruptions volcaniques.	305
D. Dérangements des éléments du fer dans les barres aimantées	276	§ V. Lumière zodiacale.	305
APPENDICE.			
VARIATIONS DES ÉLÉMENTS MAGNÉTIQUES PRODUITES PAR LES CHANGEMENTS THERMOMÉTRIQUES.	279		
§ I. Variations diurnes et annuelles thermométriques des courants terrestres et des éléments magnétiques.	281		

FIN DE LA TABLE.

„Великото слънце”, Париж 1866, на френски език
Титулна страница

LE
GRAND SOLEIL

VISIBLE AU CENTRE

DU

Ma 1484

SYSTÈME DU MONDE

EXPOSÉ

D'APRÈS

LA DISTRIBUTION APPARENTE DES CORPS
CÉLESTES

DÉDUITE DE LA PERSPECTIVE

ET D'APRÈS

LA DISTRIBUTION RÉELLE DE CES
CORPS

DÉDUITE DE L'ASTROLOGIE

PAR

PIERRE BÉRON.

PARIS

GAUTHIER-VILLARS, IMPRIMEUR-LIBRAIRE

DU BUREAU DES LONGITUDES, DE L'ÉCOLE IMPÉRIALE POLYTECHNIQUE

SUCCESSEUR DE MALLET-BACHELIER

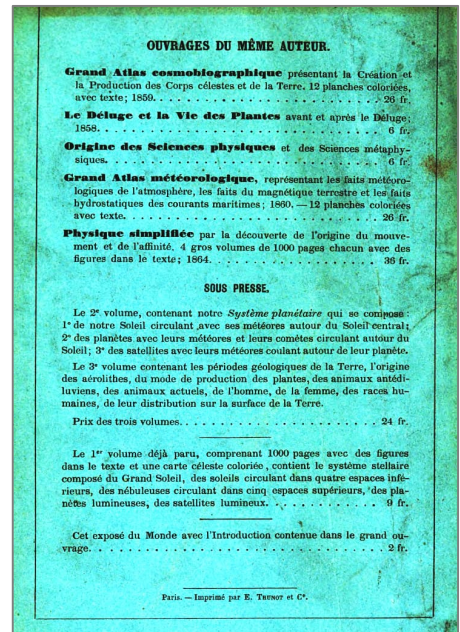
Quai des Augustins, 55.

—
1866

„Великото слънце”, 1866
Съдържание и последна корица, на която са посочени други произ-
ведения на същия автор

TABLE DES MATIÈRES.

	Pages.
PRÉFACE.....	v
I. DISTRIBUTION DES CORPS CÉLESTES DÉDUITE D'APRÈS LA PERSPECTIVE.	vi
A. Place du Soleil central dans la voûte céleste.	vi
B. De la composition de la Voie lactée des nébuleuses.	viii
C. De l'apparition de la Voie lactée d'après la Perspective.	ix
D. Nombre des étoiles et leur distribution.	xii
E. Masse du Soleil central.	xv
F. Dimensions de l'espace stellaire.	xvi
G. Accroissement de la clarté physique et physiologique.	xvii
II. ORIGINE DU MOUVEMENT ET DE L'AFFINITÉ PRÉCÉDANT L'ASTROGONIE.	xviii
A. Mode de production des fluides impondérables.	xx
B. Mode de production de la masse empyrée du Soleil central.	xxi
C. Du mode de production de la pesanteur par le barogène.	xxiii
D. Mode d'expulsion des jets de masse empyrée de l'intérieur du Soleil central.	xxiii
E. Du mode de production du mouvement rotatoire et du mouvement orbiculaire.	xxiv
F. Astrogonie.	xxvi
G. Ages des soleils indigènes.	xxvii
H. Modes de production des changements de clarté des étoiles.	xxix
RÉSUMÉ.	xxx

*„Небесна физика. Система на света”, Париж 1866, на френски
език. Титулна страница*

PHYSIQUE CÉLESTE

CONTENANT

LE SYSTÈME DU MONDE

EXPOSÉ

D'APRÈS

LA DISTRIBUTION APPARENTE DES CORPS
CÉLESTES

DÉDUITE DE LA PERSPECTIVE

ET D'APRÈS

LA DISTRIBUTION RÉELLE DE CES
CORPS

DÉDUITE DE L'ASTROLOGIE

PAR

PIERRE BÉRON.

PARIS

GAUTHIER-VILLARS, IMPRIMEUR-LIBRAIRE

DU BUREAU DES LONGITUDES, DE L'ÉCOLE IMPÉRIALE POLYTECHNIQUE

SUCESSEUR DE MALLET-BACHELIER

Quai des Augustins, 55.

—
1866

„Небесна физика. Система на света”, 1866
Съдържание

TABLE DES MATIÈRES.

SYSTÈME DU MONDE.

	Pages.
I. Distribution apparente des corps célestes.	VI
II. Distribution réelle des corps célestes.. . . .	XVIII

INTRODUCTION.

I. Action suprême produisant tous les faits du monde.	4
II. Apparition d'une trinité infinie par une unité infinie.	5
III. Distribution de l'espace et mode de la production des fluides impondérables et des corps.	7
IV. De la pesanteur et de la pondérabilité des corps.	15
V. Mode de la production des corps périphériques et des mouvements rotatoires et orbiculaires par l'expulsion d'une masse du corps central.	20
VI. Séries des faits différents produits par la forme ovalaire des corps périphériques.	48
VII. De la mesure de la densité de la Terre.	63
VIII. Origine de la scintillation et visibilité des corps obscurs.	68
IX. Subdivision des matières dans cet ouvrage.	69
PREMIÈRE PARTIE. — De la vie astronomique, du système solaire et des systèmes planétaires.	75
I. Identité de la loi physique et de la loi divine.	76
II. De la cause interceptant la découverte de l'origine de la loi physique.	79
III. De l'unique famille de corps célestes, composée de quatre générations ou de quatre espèces de systèmes.	81
IV. De la distribution des soleils dans le système solaire.	85
V. Distinction des âges des corps du système solaire.	89
VI. Vitesse séculaire du Soleil.	96
VII. Du système planétaire comme modèle du système solaire.	97
VIII. Des mouvements apparents des étoiles, directs et rétrogrades, et de leur vitesse.	102
IX. Liaison physiologique entre la nature des sensations, celle de la lumière et les corps visibles.	116
X. Lumière naturelle et lumière polarisée ou aplatie.	119
XI. Illusions d'optique produites par les formes des corps célestes.	122
XII. Subdivision des matières de la première partie.	126
PREMIÈRE SECTION. DE LA VIE ASTRONOMIQUE DES PLANÈTES LUMINEUSES.	135
I. Naissance des corps périphériques de leur corps central.	139
II. Nébuleuses planétaires.	142
III. De l'égale durée des périodes d'éclat et de celles des révolutions.	146
IV. Classification des étoiles suivant les grandeurs, les nébuleuses et les intervalles.	151
V. Rectification des erreurs des astronomes sur l'application de la loi de	

„Небесна физика. Система на света”, 1866
Съдържание

862	TABLE DES MATIÈRES.	Pages.
	Képler.	153
VI.	Distance entre la Terre et les étoiles dans les trois dimensions de l'espace stellaire.	156
VII.	Du mode de production de la lumière zodiacale, des bolides et des étoiles filantes par les éléments des nébuleuses.	160
VIII.	Ordre chronologique de la multiplication des corps célestes par la subdivision de la masse.	174
CHAP. PREMIER.	<i>Du mode de la production des planètes et du mouvement par leur soleil.</i>	177
I.	Du mécanisme de la production des planètes par leur soleil.	179
II.	Lois de Képler et loi de Bode.	191
CHAP. II.	<i>De la production des étoiles nouvelles.</i>	214
I.	Parallélisme des séries des faits des étoiles nouvelles.	215
II.	Du mode de la production des étoiles nouvelles.	219
III.	Détails historiques des étoiles nouvelles.	227
IV.	Distribution des étoiles nouvelles.	233
V.	Des nébuleuses planétaires produites par les étoiles nouvelles.	234
VI.	Étoiles nouvelles ou naissance des systèmes planétaires.	237
CHAP. III.	<i>Des opinions des astronomes sur les nébuleuses et des ordres de cosmogonies.</i>	239
I.	Des diverses opinions sur la forme des nébuleuses et sur leurs éléments.	241
II.	De quatre ordres de cosmogonies.	257
CHAP. IV.	<i>Des nébuleuses planétaires en forme de meule.</i>	281
I.	Détails perspectifs de nébuleuses.	287
II.	De la distribution des nébuleuses planétaires dans la voûte céleste.	310
CHAP. V.	<i>De la forme ovulaire des étoiles produisant leur couleur et les éclats périodiques.</i>	324
I.	Mode de la production des couleurs des étoiles.	329
II.	De l'influence de la vitesse sur la grandeur apparente des étoiles.	333
III.	De la forme ovulaire produisant les périodes des éclats par la révolution des corps périphériques.	337
IV.	Des éclats périodiques des étoiles simples monoplanètes ou monodoryphores.	342
V.	Des étoiles à éclats périodiques composées de deux planètes ou de deux à quatre doryphores.	356
VI.	Des étoiles polyplanètes et polydoryphores à éclats périodiques.	381
VII.	Du rapport entre les durées des périodes et des grandeurs des étoiles.	391
VIII.	De la distribution des étoiles à éclats périodiques et de leur liaison avec les nébuleuses et les étoiles doubles.	393
IX.	Des hypothèses des astronomes sur les éclats périodiques des étoiles.	412
CHAP. VI.	<i>Étoiles doubles ou système des planètes lumineuses.</i>	418
I.	Classification des étoiles doubles par Herschel et par Struve.	420
II.	Du mode de l'application des calculs sur les durées de révolution des étoiles périphériques.	428
III.	De trois classes de systèmes planétaires découvertes dans les étoiles doubles.	441
IV.	Rapport inverse entre les éclats des planètes et leurs éloignements.	448
V.	Des étoiles périphériques composées d'un ou de plusieurs doryphores.	455
VI.	Comparaison du nombre des étoiles visibles à l'œil nu avec le nombre des étoiles doubles.	472

„Небесна физика. Система на света”, 1866
Съдържание

TABLE DES MATIÈRES.	863
	Pages.
VII. Comparaison des couleurs et des grandeurs variables entre les étoiles voisines.	476
VIII. Parallélisme entre les distances angulaires des étoiles et leur parallaxe.	480
IX. Des degrés des clartés des étoiles.	485
X. Rapport entre l'éclat physique des étoiles et leur clarté.	490
XI. Observations sur les nombres des étoiles de chaque grandeur.	493
DEUXIÈME SECTION. SYSTÈME SOLAIRE EXPOSÉ DANS LE SYSTÈME PLANÉTAIRE ET NEBULEUSES SOLIFÈRES.	499
I. Système du monde exposé dans les détails de trois galaxies.	505
II. Subdivision de la masse brûlante dans chacun des espaces annulaires.	515
CHAP. PREMIER. Astronomie et sa liaison avec l'astrogonie.	518
I. Mode de la succession des deux genres de rupture d'équilibre.	519
II. Des sept périodes de l'astrogonie.	522
III. De la distribution des étoiles et des nébuleuses indigènes.	556
IV. Héliogète ou archégète, le seul corps central du monde.	544
V. Monde métaphysique.	547
CHAP. II. Mode de la subdivision de la masse empyrée en portions contenues dans les étoiles et dans les nébuleuses.	549
I. Nébuleuses simples ou jumelles	551
II. Astronephélies simples et leurs détails.	555
III. Astronephélies jumelles et leurs détails.	560
IV. Distribution des nébuleuses solifères réelle et apparente	565
CHAP. III. Classification des nébuleuses.	569
I. Classification des nébuleuses par Herschel.	571
II. Classification naturelle des nébuleuses solifères.	578
III. Discussion des opinions des astronomes sur l'état physique des nébuleuses.	605
CHAP. IV. Décomposition de la voie lactée en cinq galaxies de cinq périodes astrogoniques.	618
I. Parallélisme entre le système planétaire et le système solaire.	621
II. Des indices physiques et des indices dynamiques du corps central.	624
III. Des cinq périodes astrogoniques des nébuleuses comprenant la voie lactée.	654
IV. Des espaces obscurs et de leur distribution du côté boréal de la Voie lactée.	669
V. De la liaison entre l'astrogonie, l'aspect de la Voie lactée et de la voûte étoilée.	671
TROISIÈME SECTION. LA PLACE VISIBLE DU SOLEIL CENTRAL.	675
I. Historique de la découverte du mouvement des étoiles et du Soleil.	675
II. Des mouvements des étoiles indigènes et de l'origine de la direction constante de leur ensemble.	676
III. Du mode de la production de la direction constante vers le point O.	680
IV. Double subdivision de la voûte céleste par rapport au soleil central.	686
CHAP. PREMIER. La place du Soleil central déterminée par la distribution des étoiles.	689
I. Distribution des étoiles sur la zone réelle de la Voie lactée.	689
II. Distribution des étoiles entre la zone réelle de la Voie lactée et ses pôles.	693
III. Distribution des étoiles d'après leur ascension droite.	705

„Небесна физика. Система на света”, 1866
Съдържание

864	TABLE DES MATIÈRES.	Pages.
IV. Distribution des étoiles d'après leurs déclinaisons.		705
V. Comparaison entre la distribution des étoiles jusqu'à la 7 ^e et jusqu'à la 9 ^e grandeur.		707
CHAP. II. De la place du soleil central déterminée par les mouvements des étoiles.		715
I. Des mouvements des étoiles exotiques.		715
II. De la distribution des étoiles mobiles autour de la place du soleil central.		719
III. De la distribution des étoiles mobiles par rapport à l'équateur terrestre.		726
IV. De la distribution des étoiles mobiles sur la voûte céleste.		734
CHAP. III. De la liaison physique des clartés et des vitesses des étoiles avec les inclinaisons de leurs orbites.		740
I. De l'étendue des limites de l'espace stellaire.		745
II. Du nombre des étoiles indigènes.		749
III. Différence entre les soleils et les étoiles composées de planètes ou de satellites.		756
IV. Distribution différente des étoiles jusqu'à la 7 ^e et jusqu'à la 9 ^e grandeur.		759
V. De l'origine du rapport entre les clartés des étoiles et leurs vitesses.		765
VI. De l'isolement de notre Soleil de toutes les autres étoiles.		775
QUATRIÈME SECTION. DES PROPRIÉTÉS DE LA LUMIÈRE ET DE LEUR APPLICATION AUX OBSERVATIONS ASTRONOMIQUES.		777
I. Accroissement physiologique de l'éclat.		779
II. Blancheur de l'atmosphère et degrés de son éclat.		781
III. De l'atmoaérosphère contenue dans l'aérosphère.		785
IV. Investigation des formes de la Lune et de Saturne par les quantités de lumière.		785
V. Investigation des atmoaérosphères, des planètes et des comètes.		787
VI. Investigation des formes ovalaires des étoiles claires.		788
VII. Des degrés des éclats de blancheur des corps célestes.		789
CHAP. PREMIER. Des rapports entre les observations astronomiques et la périodicité de l'état hygrométrique de l'air.		795
I. De la périodicité de la hauteur de l'atmoaérosphère indiquée par le crépuscule.		795
II. Du mode de production des vésicules par les éléments de l'air.		799
III. Liaison physique entre les périodes des appareils météorologiques.		804
CHAP. II. De deux modes de multiplication des ondes lumineuses et des ondes sonores.		812
I. Mode de multiplication de la lumière par le mouvement.		814
II. De la multiplication de la lumière par les réflexions.		820
CHAP. III. Du mode de déterminer la forme de l'état physique des corps célestes par leur lumière.		852
I. Investigation de la forme et de l'état physique des corps de notre système planétaire par leur lumière.		852
II. De la lumière des étoiles et de la lumière des nébuleuses du système stellaire.		852

„Небесна физика. Система на света”, 1866
Избрани страници

37 INTRODUCTION.

La poussée P sur la Terre est répartie sur une surface S , et dans la distance cC' elle est répartie sur une surface S ; il y a donc une intensité L de poussée à chaque point de la petite surface s d'autant plus forte que cette surface est inférieure à la surface S , où est l l'intensité de la poussée sur chaque point; il en résulte

$$s : S = L : l = \overline{C'o'}^2 : \overline{C'c}.$$

La poussée totale sur toute la surface T de la Terre est $P \times T$; dans la distance de nR de la Terre la même poussée sera répartie sur une surface n^2 fois supérieure ou $n^2 \times T$; et c'est pour cela qu'en chaque point de cette grande surface la poussée aura une intensité l n^2 fois inférieure à celle L sur la surface T .

§ 48. PESANTEUR DU MÊME CORPS AU CENTRE DE LA TERRE ET EN DES POINTS DIFFÉRENTS. Soient $m'n'$ (fig. 6)

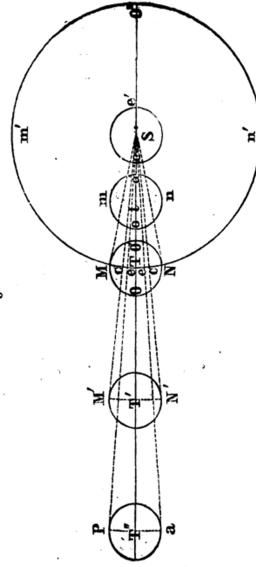

Fig. 6.

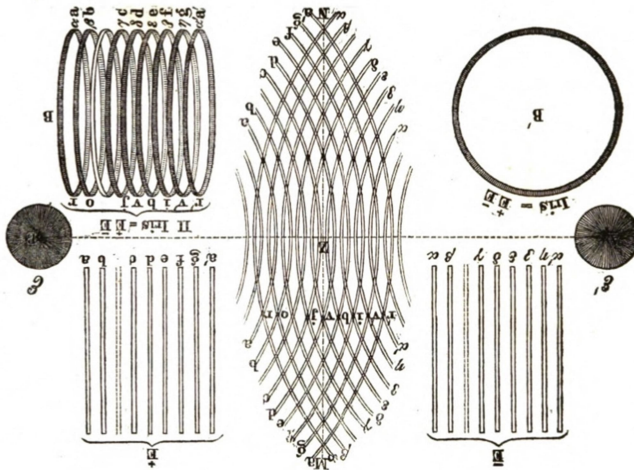
la Terre et S, t, T, T' un corps situé à son centre ou en des points différents; quelle sera la pesanteur de ce corps à chacun de ces points?

1° LE CORPS AU CENTRE. Autrefois il paraissait difficile de reconnaître une absence de pesanteur au centre de la Terre, quoique cela résulte de l'hypothèse même

14 INTRODUCTION.

REMARQUE. Les sons d'une octave et les étendues occupées par chacune des sept couleurs dans le spectre

Fig. 7.

conduisent à connaître l'absence du couple qui a dû être produit entre les périphéries / formées des ondes W, cc' et la périphérie o formée des ondes $\beta\beta', \delta\delta'$. ÉLECTRICITÉ POSITIVE. L'ensemble des équivalents positifs $\tilde{E}$ est le fluide *électricité positive*. Chacune de ces

„Небесна физика. Система на света”, 1866
Избрани страници

282 CHAP. IV. — DES NÉBULEUSES PLANÉTAIRES

que celui des planètes. C'est dans le grand télescope qu'il est possible de voir les détails véritables des nébuleuses; car

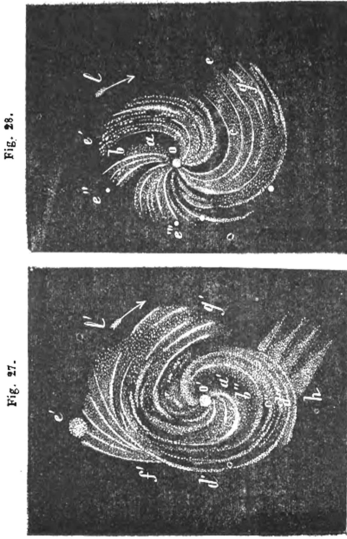

Fig. 28.

Fig. 27.

la même nébuleuse se présente, 1° dans les télescopes faibles comme une et de forme circulaire, telle que N (fig. 26); 2° elle se voit dans les télescopes puissants avec un arc *feg* qu'on croyait être deux bras *ef* et *eg*, qui excèdent de beaucoup le contour *feg* de la masse totale; 3° dans le grand télescope, on peut distinguer les huit traînées de météores entourant les huit bandes entourant les huit bandes de masses brûlantes: on y voit que ce qu'on attribue aux deux bras est une traînée *ef'* (fig. 27) avec un noyau *e'* à l'extrémité, noyau qui manque dans la nébuleuse O (fig. 28).

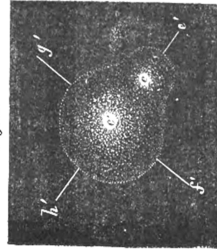

Fig. 29.

L'arc *gef* (fig. 26) ou les bras *ef*, *eg* se présentent dans les télescopes habituels, lorsque les nébuleuses sont vues presque en face; mais si les moles des nébuleuses sont

INTRODUCTION.

41

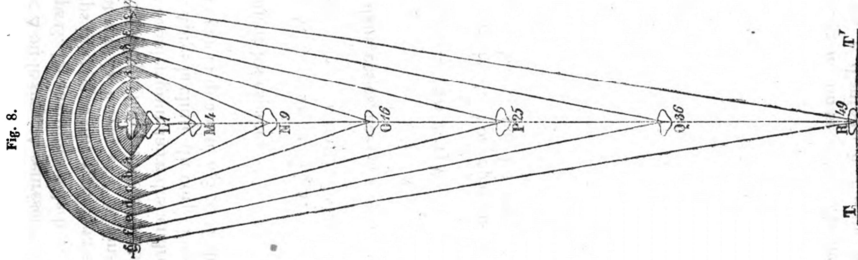
Pour indiquer l'espace *e* parcouru en τ unités de temps avec une vitesse croissant suivant la progression arithmétique indiquée, on employait la formule

$$(\beta) \quad e = \frac{1}{2} \tau^2 g.$$

Comme preuves, on donnait les résultats obtenus par le calcul, lesquels correspondent exactement avec ceux obtenus par les observations.

Ici, au lieu de se limiter aux faits observés pour les exposer à l'aide de formules mathématiques, nous remontons à la cause et à l'origine des faits qui correspondent exactement aux quantités de barogène écoulé pour faire avancer le corps vers la terre, précisément comme l'eau d'un fleuve en s'écoulant fait avancer les bateaux.

Soit un corps C (fig. 8) à la hauteur $H = CR$: cette hauteur n'est pas une ligne mathématique,

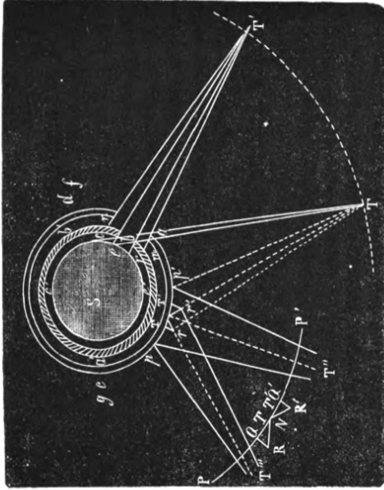

„Слънчеви петна”, Париж 1866, на френски език
Първа страница и схема

94 CHAP. II. — MODE DE PRODUCTION DES TACHES SOLAIRES.

De semblables remparts, vus de profil des régions polaires, se présentent comme N (fig. 3); RQ R'Q' est le versant extérieur *vertical*, et RN R'N' est le versant intérieur *oblique*.

Fig. 3.

Ces mêmes remparts, observés de la Terre, présentent : 1° à l'orient P du disquesolaire, leur versant vertical R'Q' de la partie antérieure et le versant oblique RN de la partie postérieure; 2° à l'occident P' du disque solaire, leur versant vertical RQ de la partie postérieure et leur versant oblique R'N de la partie antérieure; 3° au milieu du disque solaire, on voit de profil le versant extérieur RQ, R'Q', et obliquement le versant intérieur RN, R'N'.

II. Le déplacement de la masse empyrée soulevée du cratère produit une inégalité de niveau qui est une rupture d'équilibre par rapport à la pesanteur. De même que la lave des volcans, la masse empyrée soulevée est sollicitée à se répandre en directions divergentes en dépassant les limites du rempart. La sortie des bras de lave s'opère par les

I

TACHES SOLAIRES.

§ 62. Comme le Soleil est le représentant de toutes les étoiles télescopiques, j'ai exposé jusqu'ici les séries de faits communs préétablis dont depuis longtemps une partie s'est réalisée pour notre Soleil, et dont les mêmes faits se réalisent actuellement pour les autres soleils. 1° L'état actuel de notre Soleil est l'effet de ses états antérieurs, et 2° il est la cause des faits physiques que les astronomes ont découverts au Soleil. Ce qu'Herschell a fait pour les nébuleuses, Secchi l'a fait pour les taches solaires; cet astronome a découvert les détails qui rendent évident l'état physique des taches solaires.

§ 63. **Zone royale.** L'apparition des taches dans une partie limitée aux latitudes inférieures a trouvé sa cause dans la solidité inférieure de cette partie de l'enveloppe glaciale renfermant la masse empyrée. C'est au moyen de l'état préétabli qu'on a découvert que des neuf jets expulsés du Soleil, c'est au 5° qu'il a dû manquer l'un des deux éléments du mouvement orbiculaire (t. I, p. 486). Cette cause physique produisait trois faits paraissant de nature différente.

- 1° Le manque d'une grosse planète entre Mars et Jupiter;
- 2° L'anneau zodiacal composé de météores circulant sur le prolongement du plan équatorial du Soleil et ayant une épaisseur correspondant à la largeur de la zone royale;
- 3° La production des taches solaires aux latitudes inférieures dans lesquelles s'est déposée la longue bande de

„Небесна физика - Планетна система”, Париж 1867, на френски
език. Титулна страница

PHYSIQUE CÉLESTE

TOME II

CONTENANT

LE SYSTÈME PLANÉTAIRE

EXPOSÉ DANS L'ORDRE CHRONOLOGIQUE

DANS SES ÉTATS SUCCESSIFS PRÉCÉDENTS :

- 1° Comme étoile temporaire;
- 2° Comme nébuleuse planétaire;
- 3° Comme étoile visible à l'œil nu;

DANS SON ÉTAT COMPOSÉ ACTUEL :

- 1° Des planètes avec leurs météores, leurs satellites, leurs comètes et leurs aéroolithes;
- 2° Des couples des deux classes de microplanètes;

PAR

PIERRE BÉRON

Avec des figures dans le texte.

PARIS

GAUTHIER-VILLARS, IMPRIMEUR-LIBRAIRE

DU BUREAU DES LONGITUDES, DE L'ÉCOLE IMPÉRIALE POLYTECHNIQUE

SUCCESEUR DE MALLET-BACHELIER

Quai des Augustins, 55.

1867

„Небесна физика - Планетна система”, 1867
Съдържание

TABLE DES MATIÈRES.

	Pages.
ÉTAT DU MONDE PRÉÉTABLI PAR L'ÊTRE SUPRÊME.	
I. Archégète ou corps central.	
II. Astrogonie préétablie dans l'état des éléments.	5
III. Mouvement apparent des soleils indigènes et mouvement réel des planètes et des satellites.	14
IV. Connexion des étoiles doubles avec l'astrogonie.	15
V. Distances des soleils indigènes.	20
VI. De l'existence physique des corps célestes et de leurs formes.	22
VII. Connexion entre l'espace et le temps.	33
DEUXIÈME PARTIE. — Du Soleil et des corps du système planétaire.	
I. Biographie du monde, composée d'un nombre de périodes héliogoniques.	59
II. Biographie des soleils et de leurs systèmes planétaires.	44
PREMIÈRE SECTION. DES CHANGEMENTS OPÉRÉS DANS NOTRE SOLEIL DEPUIS SA NAISSANCE.	
I. État nébuleux des soleils de chacune de leurs périodes.	52
II. État stellaire de chacune des périodes des soleils.	55
CHAP. I. Des faits produits par l'expulsion de neuf jets de l'intérieur de la masse émissive du Soleil.	
I: Faits mécaniques de l'expulsion conservés dans le Soleil et dans les planètes.	64
II. Faits physiques de l'expulsion conservés au Soleil et aux planètes.	73
CHAP. II. De la production des taches solaires et de leur aspect.	
I. De la succession des faits correspondant à celle des ruptures d'équilibre.	92
II. Facules et leur déplacement apparent.	96
III. Déplacements apparents des taches.	104
IV. Des opinions des astronomes sur la nature des taches solaires.	114
V. Du mode de production des taches des facules et des rides.	120
CHAP. III. De l'état préétabli de la périodicité des taches.	
I. Des deux forces alternatives produisant l'apparition et la disparition des taches.	154
II. Des faits indiquant l'existence d'une périodicité des taches solaires.	142
III. Durée de la solidification de la zone royale.	150
IV. Fin de la période planétogonique actuelle et commencement d'une autre.	153
V. Durée de la vie astrogonique du Soleil.	155
VI. Durée de la vie astronomique de l'Archégète.	159

„Небесна физика - Планетна система”, 1867
Съдържание

920	TABLE DES MATIÈRES.	Pages.
DEUXIÈME SECTION. DE LA TRANSFORMATION DES ÉLÉMENTS D'EAU DES PLANÈTES EN AIR ET EN SUBSTANCES VÉGÉTALES ET MINÉRALES.		
	I. De la direction du mouvement des étoiles fixes.	161
	II. De la vie astronomique des systèmes planétaires.	171
	III. Vie géologique des systèmes planétaires.	173
	IV. Origine double des perturbations.	175
	V. Transformation des calculs astronomiques en remplaçant les quantités linéaires par les quantités de volumes.	180
CHAP. I. De la vie astronomique des systèmes planétaires.		
	I. Des systèmes planétaires à l'état nébuleux.	186
	II. De l'état stellaire des systèmes planétaires.	192
	III. Arrangement des changements des systèmes des planètes pendant leur état stellaire.	195
CHAP. II. Aperçu général des changements inégaux dans chacune des huit planètes pendant leur vie géologique.		
	I. Égalité de l'état physique des planètes dans le commencement de leur vie astronomique et dans celui de leur vie géologique.	217
	II. Inégalités entre les formes des planètes au commencement de leur vie géologique.	220
	III. Apparition du sillon royal dans les planètes et son existence dans la terre.	222
	IV. Faits produits sur les planètes par leur sillon royal.	225
CHAP. III. Aperçu général des changements opérés dans les planètes pendant toute la durée de leur vie géologique.		
	I. État de Saturne représentant les changements opérés au commencement de la vie géologique des planètes.	250
	II. Origine des comètes.	257
	III. Périodes oryctogoniques des planètes.	261
CHAP. IV. De l'état physique actuel des planètes.		
	I. Mercure.	259
	II. Vénus.	267
	III. La Terre.	288
	IV. Mars.	295
	V. Jupiter.	311
	VI. Saturne.	328
	VII. Uranus.	361
	VIII. Neptune.	365
	IX. Preuves physiques de la non-existence d'autres grosses planètes.	369
	X. Parallélisme de l'âge des planètes, de leur vie astronomique et de leur vie géologique.	375
CHAP. V. De trois couples d'éléments astronomiques correspondant aux trois ordres de corps du système planétaire.		
	I. Couples d'éléments planétogoniques.	381
	II. Éléments astronomiques des planètes ayant pour cause la naissance des satellites due à leur planète.	390

„Небесна физика - Планетна система”, 1867
Съдържание

TABLE DES MATIÈRES.	921
	Pages.
III. Éléments astronomiques des planètes ayant pour cause la naissance des comètes synadelphes due à leurs planètes.	394
TROISIÈME SECTION. DES SATELLITES.	398
I. De la vie astronomique des satellites et de l'absence de vie géologique.	402
II. Fin de la vie astronomique des doryphores et apparition d'un état invariable.	405
III. De l'existence de plusieurs lunes.	411
IV. Du rapport entre la lumière de chaque corps céleste et celle du Soleil.	415
CHAP. I. De l'état physique de la Lune et des effets de sa forme ovalaire.	420
I. Des faits produits par la forme ovalaire de la Lune et non par une atmosphère.	424
II. Origine des montagnes de la Lune, leur hauteur réelle correspondant à la forme ovalaire.	439
III. Poids spécifique de la masse de la Lune et son volume réel.	449
IV. Des rainures de la Lune.	450
V. Mesure de la distance de la Lune et de son diamètre.	453
CHAP. II. Du mode de production des faits physiques pendant les révolutions des satellites.	457
I. De deux classes de position des orbites des satellites.	462
II. Double espèce de symétrie des durées de révolution des satellites inférieurs de Jupiter et de Saturne.	464
III. Faits produits d'après la loi physique de la forme ovalaire des satellites.	468
IV. Mode de production des couleurs des satellites.	478
V. Satellites d'Uranus.	480
VI. Satellites de Neptune.	482
VII. Différence entre les planètes par rapport au Soleil et les satellites par rapport aux planètes.	483
CHAP. III. Disparition des anomalies et prédiction des époques des éclipses et de leurs détails physiques.	489
I. Du mode de production de la triple anomalie des planètes et des satellites.	492
II. Des faits physiques observés dans les éclipses de Lune.	500
III. Mode de production des faits observés dans les éclipses du Soleil.	511
IV. Position du plan de polarisation de la lumière de la couronne et déplacement des points neutres.	519
CHAP. IV. Double influence de la Lune sur la Terre par sa lumière et par sa pesanteur.	521
I. Des faits produits par l'électricité positive de la lumière lunaire.	523
II. Influence que la Lune exerce par sa masse sur la mer et sur l'atmosphère.	527
QUATRIÈME SECTION. ORIGINE DES COMÈTES ET LEUR ÉTAT PHYSIQUE.	539
I. Classification des comètes.	540
II. Nature et éléments géométriques des orbites cométaires.	543
III. Origine des comètes déterminée par les éléments géométriques de leurs orbites et par les éléments dynamiques de leur mouvement orbiculaire et de leurs éléments matériels.	547
IV. Origine commune de l'atmosphère et des éléments matériels des comètes.	555

„Небесна физика - Планетна система”, 1867
Съдържание

323	TABLE DES MATIÈRES.	Pages.
V. L'origine des lois de Képler exposée dans la séparation des atmosphères des planètes.		562
VI. De la durée des comètes dans l'espace.		570
VII. Des changements produits dans les comètes par les météores.		575
VIII. Opinion des astronomes sur la production de la queue des comètes.		578
CHAP. I. Catalogue des comètes et leur classification d'après les éléments orbitulaires.		584
I. Des comètes visibles à l'œil nu, intérieures ou extérieures.		594
II. Comètes visibles en plein jour.		596
CHAP. II. De la forme ovulaire des comètes et du mode de production de la courbure des queues.		598
I. Des changements de dimension de la comète d'Encke provenant de sa forme très-allongée.		600
I. Mode de production des aspects dans chacun des sept retours de la comète de Halley.		606
III. Mode de production de la courbure des queues par la vitesse de la lumière.		629
IV. Résumé sur l'état physique des comètes à longues ou à courtes périodes.		654
CHAP. III. Quatre classes de comètes dues à quatre origines d'amortissement de leur mouvement.		657
I. Comètes intactes.		641
II. Comètes doryphorocroustes.		649
III. Comètes planétoecroustes.		651
IV. Aspects des comètes cométocroustes.		661
V. Aspect des atmosphères planétaires comparables à ceux des comètes.		669
IV. Observation sur les éléments orbitulaires des comètes à période connue.		670
CHAP. IV. Détail de l'aspect et de la longue durée des révolutions des comètes intactes.		672
I/ Détail de l'état physique des comètes.		675
II. Aspect de l'hermocomète de 1819.		677
III. Aspects de l'hermocomète de 1845.		680
IV. Aspects de la géocomète de 1811.		685
V. Aspects de l'aphroditocomete de Donati et leur mode de production.		687
VI. Rotation de la comète II de 1861.		701
VII. Géocomète II de 1862 et sa rotation.		708
CINQUIÈME SECTION. DES MÉTÉORES APPARENTS COMME LUMIÈRE ZODIACALE OU COMME ÉTOILES FILANTES ET COMME BOLIDES SEULS OU AVEC AÉROLITHES.		717
I. Eclairage des météores par les rayons solaires concentrés dans l'atmosphère.		721
II. Eclairage électrique des météores touchant l'atmosphère.		750
IX. Origine des météores et leur nombre.		756
IV. Aérolithes, leur origine et leur nombre.		749
V. Ordre chronologique de la production des corps célestes déduit de leur orbite.		744
VI. Ordre chronologique de production des corps terrestres.		746
CHAP. I. De la lumière zodiacale.		748
I. Forme elliptique de l'anneau composé des orbites des sélénométéores.		749
II. Historique de la lumière zodiacale.		756

„Небесна физика - Планетна система”, 1867
Съдържание и една от схемите

924

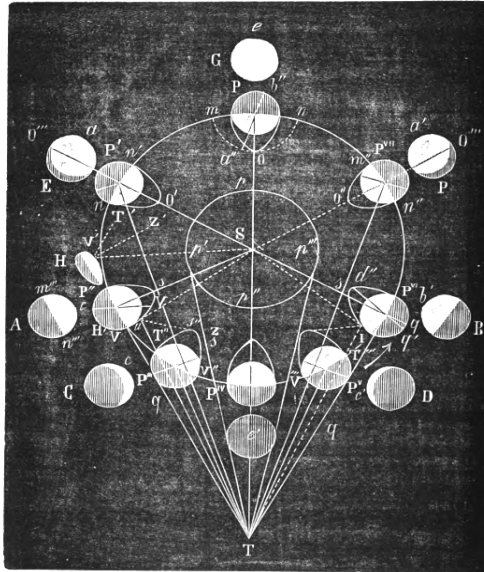
TABLE DES MATIÈRES.

	Pages.
V. Comparaison de notre système planétaire avec le système composé de soleils.	894
CHAP. II. <i>Faits optiques dus à la forme ovalaire des microplanètes et interpositions de leurs météores.</i>	901
I. De la série de faits produits par la forme ovalaire des microplanètes.	904
II. Des faits optiques produits dans les microplanètes par les météores.	906
III. De l'éclat des microplanètes et de leur pouvoir réfléchissant correspondant à leur grandeur.	914

270 CHAP. IV.— DE L'ÉTAT PHYSIQUE ACTUEL DES PLANÈTES.

voir en déduire l'étendue de la phase observée il suffit donc de reconnaître l'absence du corps sphérique, qui n'est que celui de forme ovalaire.

Fig. 13.

Autour du Soleil S (fig. 13), Vénus circule sur l'orbite P, P', P'' . . . et Mercure circule sur l'orbite intérieure p, p', p''.

En P, la planète est en *conjonction supérieure*.

En P'', elle est en *conjonction inférieure*.

A midi, le Soleil et la planète passent dans ces deux positions par le méridien de l'observateur.

„Небесна физика – Произход на земята и човека”, Париж 1867, на френски език. Титулна страница

PHYSIQUE CÉLESTE

TOME III

CONTENANT

L'ORIGINE DE LA TERRE ET DE L'HOMME

EXPOSÉ DANS L'ORDRE CHRONOLOGIQUE

I. DANS LA TRANSFORMATION

- 1° De l'eau en plantes par les rayons solaires, et
2° Des restes des plantes en minerais.

II. DANS LA TRANSFORMATION

- Des plantes en organes des sens par les fluides impondérables amenés avec les rayons solaires.

PAR

PIERRE BÉRON

PARIS

GAUTHIER-VILLARS
SUCCESSEUR DE MALLET BACHELIER
55, quai des Augustins

F. SAVY
24, rue Hautefeuille

CHEZ TOUS LES LIBRAIRES
DÉPOT CHEZ T. HAZZIFILO

6, rue du Conservatoire

1867

„Небесна физика – Произход на земята и човека”, 1867
Съдържание

TABLE DES MATIÈRES.

LA TERRE ET L'HOMME

EXPOSÉS PAR ORDRE CHRONOLOGIQUE.

	Pages.
APERÇU GÉNÉRAL	1
I. Manifestation de la force et de la sagesse de l'Être suprême.	
II. Existence du mouvement dans les molécules comprimées.	
A. Sept espèces de combinés primitifs.	9
B. Mode de production de la pesanteur par le barogène.	14
III. Ordre chronologique des faits produits depuis l'origine du Monde.	15
IV. Actions dans l'intérieur de la Terre, à sa surface et dans l'atmosphère.	19
V. Ordre chronologique des états de la Terre.	22
VI. Abaissement du niveau de l'eau et commencement des pluies.	31
A. Changements des terrains par les pluies.	35
B. Production des plantes par les pluies et des animaux par les plantes.	37
VII. Rapport entre la forme des continents et la civilisation de l'homme.	39
A. Origine de la vie nomade.	40
B. Origine de la vie agricole.	43
C. Six foyers de civilisation de la période diluvienne.	44
VIII. Origine des races humaines.	45
IX. Etat de la Terre changé par les pluies et par le Déluge.	47
A. B. C. Faits produits par la séparation des deux masses d'air.	50
X. Origine de la chaleur terrestre.	63
A. Origine de la chaleur des sources minérales.	64
B. Origine de la chaleur des volcans.	65
XI. Vestiges des Slaves dans les noms géographiques.	71
A. Noms géographiques en langue slave.	72
B. Noms slaves ethnologiques.	74

TROISIÈME PARTIE.

La Terre et l'homme exposés d'après la loi physique en ordre chronologique.	77
I. Changements de la forme ovalaire de la Terre.	81
A. Traces de l'affaissement du sommet vers le cratère.	82
B. Traces du cinquième jet de masse empyrée.	85
C. Traces de la fusion de la glace des régions polaires.	85

„Небесна физика – Произход на земята и човека”, 1867
Съдържание

892

TABLE DES MATIÈRES.

	Pages.
II. Distribution actuelle des mers et des continents.	84
III. Effets du cinquième jet sur la Terre, le Soleil et l'Archéète.	85
IV. Distribution des objets en ordre chronologique.	87
PREMIÈRE SECTION.	
PÉRIODE DE L'ABSENCE DES PLUIES.	91
I. Epoque géologique de la formation de l'homme primitif.	94
CHAP. I. Première période cométogonique.	101
I. Forme de la Terre pendant cette période.	104
A. Elévation de température dans les régions polaires.	105
B. Apparition des anneaux autour de la Terre.	106
II. Production des couleurs, des odeurs et des saveurs des plantes.	107
A. Structure des plantes et directions des courants électromagnétiques.	108
B. Production des couleurs dans les plantes.	111
C. Production des odeurs dans les plantes.	112
III. Couche des restes des plantes.	112
A. Production artificielle de nouveaux corps indécomposables.	144
B. Formation des minerais par les restes des plantes.	115
C. Formation des minerais aérolithiques.	117
CHAP. II. Des corps indécomposables	122
I. Sel gemme, sa formation.	126
II. Sulfate et carbonate de chaux, leur formation.	128
III. Formation du chlore, du brome et de l'iode.	129
IV. Production des terrains ignés par les minerais aérolithiques.	151
V. Structure de la Terre.	154
A. Changements catachthones de deuxième période.	155
B. Changements catachthones pendant la période antédiluvienne.	157
VI. Origine de la hauteur de l'atmosphère.	159
CHAP. III. Période diluvienne avant les pluies.	141
I. Changements par le soulèvement des montagnes.	145
A. Changements de la Terre par les géopyramides.	144
B. Chaînes de montagnes correspondant à la forme du globe de glace.	146
C. Largeur des montagnes et hauteurs des pays habités.	147
D. Pentés des montagnes et forme ovulaire.	149
E. Fournaises des volcans dans les houilles.	149
II. Animaux formés avant l'apparition des pluies.	152
A. Concordance entre les fluides impondérables et les animaux.	155
B. Concordance entre les plantes et les invertébrés.	154
C. Concordance des précédents avec les vertébrés.	156
D. Etats divers de la Terre et divers ordres de vertébrés.	157
CHAP. IV. Origine de l'homme et ses états.	161
I. Formation du couple primitif humain.	164
II. Partie de la Terre de cette formation.	167
III. Multiplication du genre humain.	169
IV. Vie sociale, origine des langues.	175
V. Origine des nations et des éléments des langues.	174

„Небесна физика – Произход на земята и човека”, 1867
Съдържание

TABLE DES MATIÈRES.	893
	Pages.
VI. Subdivision du genre humain en nations.	177
VII. Nombre des langages et des peuplades.	179
VIII. Usage du langage pour se procurer de la nourriture.	181
IX. Etat de la Terre et de ses habitants avant les pluies.	185
X. Accroissement des continents.	186
XI. La Terre avant les pluies.	187
 DEUXIÈME SECTION. 	
CHANGEMENTS PRODUITS PAR LES PLUIES.	189
I. Anthropophagie au sud de l'équateur.	194
II. Accumulation des animaux fossiles.	195
III. Origine de l'industrie.	197
IV. Géogonie.	198
CHAP. I. <i>Production des pluies par les montagnes.</i>	204
I. Changement de l'état de l'homme par les pluies de l'Himalaya.	206
A. Faits atmosphériques produits par l'ombre des montagnes.	207
B. Effets des pluies de l'Himalaya sur les habitants.	212
II. Faits atmosphériques produits par les montagnes.	214
III. Production des vents par les pluies et des pluies par les vents.	214
IV. Dispersion des pluies sur toute la Terre par celles de l'Himalaya et des Andes.	224
V. Origine de la hauteur de l'atmosphère.	225
CHAP. II. <i>Polyglottie et anthropophagie au sud de l'équateur; atigoglottie et civilisation au nord de l'équateur.</i>	251
I. Changements de l'état de l'homme par les pluies de l'Asie.	255
A. Emigration produite par les pluies de l'Asie.	256
B. Peuplades de Malaisie et leur exorde.	240
II. Monuments des habitants en Asie et en Afrique.	245
III. Monuments et origine des habitants.	248
IV. Origine des races humaines.	250
CHAP. III. <i>Surface de la Terre d'après la loi de l'hydraulique.</i>	252
I. Effet des pluies diluviennes sur la forme de la Terre.	254
II. Trois espèces de vallées.	266
III. Surface hydrographique des continents.	269
CHAP. IV. <i>Dépôts des comblements des bassins.</i>	285
I. Terrains primaires ou roches ignées.	286
II. Terrains de transition.	291
III. Terrains secondaire, tertiaire et quaternaire.	304
IV. Gisements de fer, de houille, de sel gemme dans les bassins.	325
V. Filons des crevasses et des bassins.	356
 TROISIÈME SECTION. 	
LA TERRE ET L'HOMME AVANT ET APRÈS LE DÉLUGE.	345
Etat de la Terre avant le Déluge.	346
Mode de production du déluge.	346

„Небесна физика – Произход на земята и човека”, 1867
Съдържание

894

TABLE DES MATIÈRES.

	Page.
PREMIÈRE SUBDIVISION. ÉTAT DE LA TERRE AVANT ET APRÈS LE DÉLUGE.	551
CHAP. I. Séries de faits prouvant que les deux colonnes d'air se sont séparées de la Terre.	560
I. Forêts dont la destruction indique un coup de vent.	561
II. Mode de remplissage des brèches et des cavernes.	565
III. Mode de transport des corps par le vent d'un versant des montagnes dans l'autre.	567
IV. Mode d'accumulation des gros animaux dans les régions polaires.	572
V. Retard de la rotation primitive de la Terre.	575
CHAP. II. Coïncidence des éruptions volcaniques avec la séparation des colonnes d'air et avec l'interruption des pluies diluviennes.	579
I. Origine des volcans de l'époque du Déluge.	580
II. Simultanéité de la séparation des deux colonnes d'air et des éruptions volcaniques.	583
III. Tremblement de Terre d'après la loi de la Mécanique.	595
IV. Iles continentales et îles de basalte.	405
CHAP. III. Le Déluge ou l'établissement du niveau actuel de la mer.	408
I. Traces des torrents cataclystiques conservés dans les contours des îles des continents.	411
II. Traces du passage et de l'accumulation des glaçons.	434
III. Différence entre les glaçons blancs actuels et les glaçons diluviens.	451
CHAP. IV. Glaciers et blocs erratiques.	455
I. Mécanisme de la conservation des glaciers et de leur renouvellement.	435
II. Différence entre les glaciers situés dans les vallées et les amas de glaçons du Déluge.	459
III. Blocs erratiques.	442
IV. Actions déduites de leurs effets et de leur force.	452
DEUXIÈME SUBDIVISION. TROIS ZONES DE LA TERRE HABITÉES PAR LE GENRE HUMAIN PENDANT SES TROIS AGES.	456
CHAP. I. État de l'homme depuis la formation du couple primitif jusqu'à l'époque du Déluge.	476
I. De la production du couple humain primitif après les oiseaux.	474
II. De la dispersion du genre humain sur les deux bords de la zone équatoriale.	479
III. L'homme alogue devenu logique et l'homme herbivore devenu omnivore.	481
IV. Le genre humain cesse de vivre en dehors des continents.	486
CHAP. II. De l'état de l'homme et de la Terre depuis l'apparition des pluies jusqu'au Déluge.	488
I. Géologie du bassin du Nil.	496
II. État de l'homme depuis l'apparition des pluies jusqu'au Déluge.	510
III. Habitants de l'Inde avant le Déluge.	554
IV. Hiéroglyphes de l'Égypte et alphabet de l'Inde.	541
V. Influence du climat sur le mode de formation des races humaines.	547
CHAP. III. Changement de l'état de la Terre et de ses habitants après le Déluge.	554
I. L'arc-en-ciel indiquant qu'il n'y aura plus de Déluge.	558

„Небесна физика – Произход на земята и човека”, 1867
Съдържание

TABLE DES MATIÈRES.	895
	pages.
II. Le genre humain sort de la zone torride	561
III. Histoire de l'Égypte avant le Déluge, par Manéthon.	592
IV. Iliade d'Homère composée d'après le poème sur les exploits de Sésostris.	598
QUATRIÈME PARTIE.	
Lumière et gravitation.	593
I. Absence de rapport entre les clartés et les distances.	598
II. Gravitation.	601
PREMIÈRE SECTION.	
GRAVITATION, TROIS ÉTATS DES CORPS ET LEURS DEUX CHALEURS LATENTES.	604
I. Archégète, corps central.	616
II. Pesanteur, trois états des corps, chaleur latente.	618
CHAP. I. Mouvement des corps par le fluide barogène.	624
I. Déplacement horizontal des corps.	629
II. Chute des corps.	642
III. Mouvement orbiculaire.	664
A. B. C. Ses détails.	666
D. Frottement.	672
IV. Mouvements atmosphériques.	674
CHAP. II. Rapport entre les états des corps, la pesanteur et la chaleur latente.	680
I. Changement des liquides en vapeur et de la vapeur en liquides.	685
II. Changement des liquides en solides et des solides en liquides.	690
DEUXIÈME SECTION.	
ORIGINE DE LA LUMIÈRE ET SES PROPRIÉTÉS.	696
I. L'indéfini exposé dans les deux systèmes sur la lumière.	698
II. Union de ces deux systèmes.	700
III. Ordre chronologique de la production des fluides impondérables et des corps.	603
IV. Expansion des molécules composant la lumière.	712
CHAP. I. Mode de multiplication des atomes de lumière.	722
I. Mode de production des atomes de lumière.	724
II. Structure des corps et leur transparence.	729
III. Division des atomes incidents et des atomes réfractés.	751
CHAP. II. Aplatissement des atomes de lumière.	740
I. Mode d'aplatissement de la lumière.	746
II. Réfraction et réflexion des atomes aplatis.	753
CHAP. III. Chromatique.	759
I. Couleurs des corps et leur origine.	760
II. Inégalité de la marche entre les atomes de lumière.	769
III. Mode de production des couleurs du spectre solaire.	770
IV. Couleurs de la lumière aplatie.	795
V. Couleurs produites par les cristaux.	800

„Небесна физика – Произход на земята и човека”, 1867
Съдържание

896

TABLE DES MATIÈRES.

	pages.
VI. Couleur de lumière aplati obliquement.	805
A. Réflexion totale des atomes aplatis.	809
B. Réflexion sur les cristaux.	812
Résumé des atomes de lumière aplatis.	815
CHAP. IV. <i>Mode de production des sentiments de la vision.</i>	815
I. Etats pathologiques de la vision.	818
II. Fonctions des détails de l'appareil de la vision.	825
III. Origine commune des illusions d'optique et du mal de mer.	829
CHAP. V. <i>Photométrie.</i>	833
I. Photométrie physiologique.	833
A. Photométrie des atomes centripètes.	839
B. Photométrie de la lumière engendrée.	842
II. Photométrie chimique.	846
III. Photométrie chromatique.	851
IV. Sentiments des intensités produites par la densité des molécules.	854
A. Photométrie et échométrie.	855
B. Différence des sons et de la lumière.	857
C. Ressemblance entre la lumière et les sons.	858
CHAP. VI. <i>Instruments optiques.</i>	860
I. Historique des découvertes astronomiques.	865
A. Faits optiques.	866
B. Historique conservé dans les noms indien et hellénique de Sa- turne.	869
II. Besicles des presbytes et des myopes.	872
A. Besicles des presbytes.	873
B. Besicles des myopes.	874
III. Microscopes et télescopes.	875
A. Microscopes.	876
B. Télescopes.	878

RÉSUMÉ.

<i>Concordance entre la Cosmogonie et les quatre religions primitives.</i>	881
I. Troïtsa (Trinité).	881
II. Hebdomas, Sabbot (Semaine).	885
III. Rapport chronologique entre les quatre ordres de dogmes et les quatre états des molécules primitives.	887

FIN DE LA TABLE DES MATIÈRES.

„Небесна физика – Произход на земята и човека”, 1867
Терминологичен речник, приложен в края на книгата

GLOSSAIRE SLAVE

DES NOMS DOGMATIQUES, ASTRONOMIQUES, GÉOGRAPHIQUES,
ETHNOGRAPHIQUES PROPRES ET DES NOMS-ÉPIITHÈTES CONTENUS
DANS CET OUVRAGE (1).

NOMS DOGMATIQUES ET ASTRONOMICO-DOGMATIQUES.

Troïtsa,	Sabbot,	Hebdomas
as ti ort;	to v vas;	sam o dveh
<i>moi tu ?;</i>	<i>il est dans vous;</i>	<i>un seul aux deux.</i>

Troïtsa, Trinité (renversé) **as ti ort** = *moi tu ?*. Les deux personnes homogènes de la Trinité sont indiquées par les pronoms *moi, tu*; la troisième personne est un oiseau indiqué par la syllabe *ort*.

Sabbot (prononcé **savvot** et renversé) **to v vas** = *cette chose* (au nombre de sept) *est dans vous*.

(1) Ce glossaire et les détails contenus dans l'ouvrage pourront guider les historiens pour prolonger, au moyen de la langue slave, leurs investigations sur les parties du globe habitées par l'homme et par les animaux avant le Déluge. C'est à la latitude de 36 degrés que se trouve la limite des monuments en Égypte, en Asie et en Amérique; la limite des animaux d'avant le Déluge va jusqu'à la zone torride.

Les monuments de Ninive contiennent des inscriptions par ordre alphabétique dont les chiffres sont connus; il faut que ces inscriptions en langue slave soient lues de droite à gauche, comme on l'a découvert pour les inscriptions des monuments de l'Égypte. Les archéologues ont été guidés dans leurs recherches par la langue hellénique; on n'a pu parvenir à des découvertes analogues avec les monuments de Ninive, parce que les premiers archéologues de l'Europe occidentale ignoraient la langue slave, et les archéologues slaves ont suivi les erreurs de leurs devanciers. C'est de l'apparition de cet ouvrage que date l'origine d'une littérature propre à la nation slave, nation qui, jusqu'à présent, n'était qu'une mauvaise imitatrice des occidentaux; je dis mauvaise, parce qu'elle ne pouvait adopter toutes les erreurs de ceux-ci.

Après le Déluge, les émigrés de l'Inde qui menaient une vie nomade, en cherchant vers le nord des pays inhabités, passèrent de l'Asie Mineure par le Bosphore et la Thrace, pays qui ont été occupés par les ancêtres des habitants actuels chez lesquels se sont conservés les noms des habitants de chaque pays, noms qui avaient une signification géographique dans la langue des habitants de la Thrace. Les habitants actuels, Thraces ou Turcs, ont adopté le nom de *Balgarin*, 1° d'abord pour se distinguer des *Ρωμαϊοις*, nom que les Byzantins ont pris; 2° plus tard pour se distinguer des *Ottomans* et des Thraces qui sont devenus mahométans. C'est pourquoi l'épithète *balgarin* = supérieur a pris la signification d'un substantif chez les historiens étrangers.

„Небесна физика – Произход на земята и човека”, 1867
 Страница от речника с обяснения на етноними, вкл. България,
 Българи.

GLOSSAIRE.

901

NOMS ETHNOGRAPHIQUES.

Syr. C'est le nom qu'ont donné les Slaves aux habitants de l'Arabie à cause de leur teinte châtain indiquée en slave par l'épithète *rous*, de même qu'on appela **Gauls** les nomades nus, et **Seythes** les nomades couverts avec des peaux.

Rouss (renversé) **s sour** = avec *Syriens*, en contact avec eux, le peuple slave le plus occidental (1).

Pruss ou **Priruss** = **pri rous** = voisins ou en contact avec les *Rouss*.

Garc (Gorac) = *montagnard*; Grec.

Hellen = *cerf*.

German (renversé) **na mrege** = vers carnage ou vers la chasse.

Latin (renversé) **n Ital** = vers *Italie*.

Ispan ou **Ipsan** (renversé) **na spi** = vers le coucher.

Franç (renversé) **ç narf** ou **ç narap** = dirigé vers le sommet des montagnes (les Alpes).

Mongol = **mongol** = *homme nu*.

Talgan, bohémien (renversé) **na gist** = à l'état dense, en masse.

Balgarin, Bulgare. **Bal gorin** est une épithète propre aux employés qui signifie *ayant été supérieur*. Les princes thraces qui ont régné en Dacie donnaient aux employés des titres tels que *bil cliutchar*, *bil postelnic*, *bil sluger*. **Balgarin** correspond aux épithètes *gentleman*, *boer*, *nemiche*, *leh*. Il n'y a pas d'historiens thraco-macédonnes; ce nom ne se rencontre que chez les historiens étrangers qui ignorent la langue slave. Les historiens modernes ont copié les erreurs des anciens; ils ne savaient pas que le nom *Thrac* est le même que le nom *Turc* et *Turquie* est = *Trakie*.

Parmi les Thraces il n'y en avait qu'un très-petit nombre qui connussent des langues étrangères. Quand ils rencontraient des étran-

(1) La composition grammaticale du nom **Rouss** ne diffère pas de celle des noms *Parnass*, *coloss*, *thalass*, le dernier *s* signifie partout avec *en contact*. Cette préposition, dans le nom **Pruss**, est remplacée par une autre *pri* ayant la même signification, voisins des *Russ* = *Pri Rouss*.

Les noms *Euphat*, *Daghestan*, *Caspian* ayant une signification slave, ont fait connaître la voie suivie par les émigrés de l'Assyrie pour aller occuper les pays encore inhabités.

(2) Les Thraco-Macédoines appellent les Grecs **Gartsi** = *montagnards*, et les habitants de l'autre côté des montagnes sont appelés **Zagortsi**.

„Небесна физика – Произход на земята и човека”, 1867
Страница от Азбучния показалец към книгата.

TABLE ALPHABÉTIQUE

DES MATIÈRES

CONTENUES DANS LES TROIS DERNIERS VOLUMES.

NOTA. — Les chiffres romains indiquent les tomes, et les chiffres arabes les pages.

A

Action suprême, I, 4.
Aérolithes. Leur origine et leur nombre, II, 740, 766; leur chute, 763; poussière, 763; effets, 771; éléments, 783; quantité, 785; leurs accidents, 787; leurs détails, 790; poussière, 791; explication par les astronomes, 795.
Affinité, I, xix, — 3, III, 611-704.
Air produit par l'eau, I, 802.
Aires. Leur égalité, I, 209; leur cause, 209.
Algol (étoile). I, 468.
Alphabet, III, 541-543-545.
Animaux avant les pluies, III, 151; origine de leurs organes des sens, 151-153; — invertébrés, 154; — vertébrés, 156-160; — fossiles accumulés, 195; cause de l'accumulation, 372.
Anneau zodiacal des météores, II, 84; absence de pesanteur, 87; absence de réfraction de lumière, 88.
Anomalie. Leur disparition, II, 489; leur production, 492; — de la Lune, 495; nutation, précession, marche du périhélie, 495.

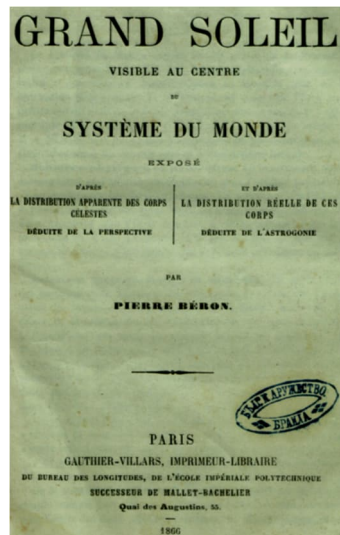
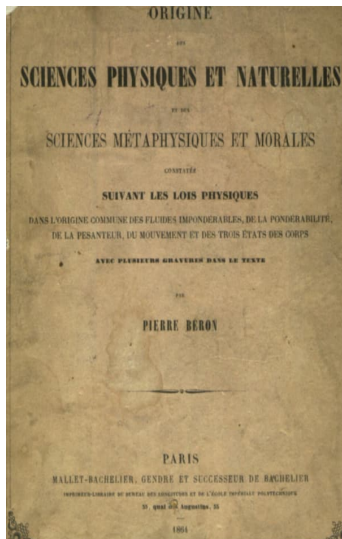
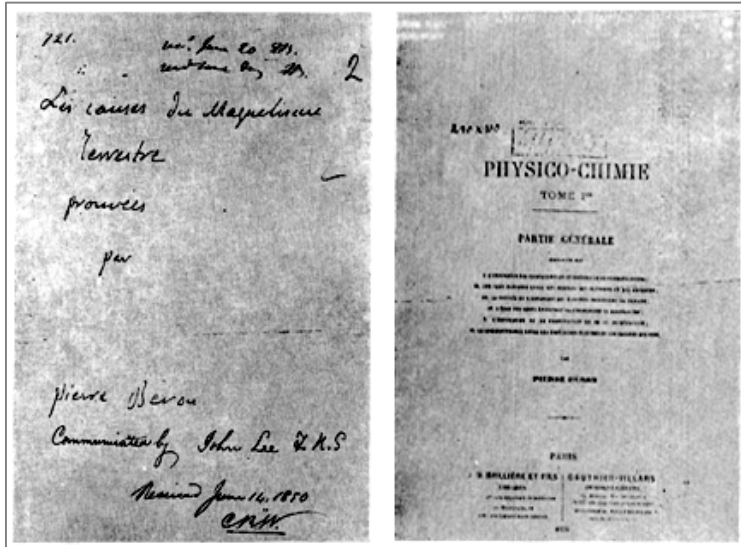
Anses de la Voie lactée, I, 508-510.
Anthropophages, III, 511.
Arc-en-ciel, III, 558.
Archégète, I, 46-544; II, 159; III, 43-618 (V. Soleil central).
Astrogonie, I, xxvi, 518; II, 5-9; ses périodes, 11.
Astronéphélies simples, I, 555; — jumelles, 560-602; — triangulaires, 595. (V. nébuleuses.)
Astronomie. Historique de ses découvertes, III, 861-863; faits optiques, III, 805; noms de Saturne, III, 868.
Astrozones, I, 542.
Atmoaérosphère, I, 783; — des planètes et des comètes, 787; son état hygrométrique, 793-799-808; sa blancheur, 827; son origine et sa hauteur, III, 189-225.
Attraction. Son absence, III, 657.

B

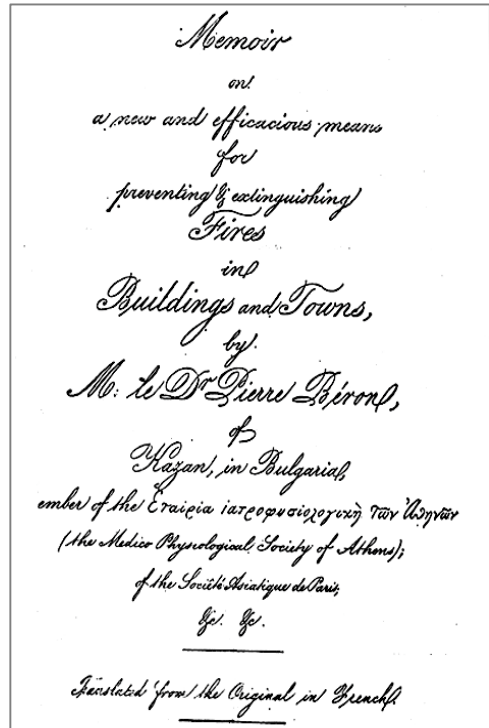
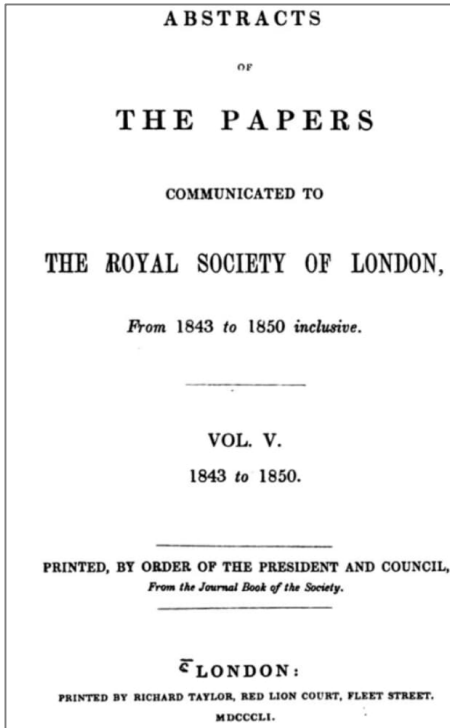
Barogène, I, 16; — III, 669.
Baromètre. Ses périodes, I, 805.
Basalte. Déjections, III, 392.
Bassins. Dépôts de leurs comblements, III, 231.
Biographie du Monde, II, 39; — des soleils et des systèmes des

**Оригинални корици на книги на д-р Петър Берон
на френски език**

**Доклад на д-р Петър Берон пред Английското кралско общество
относно борбата с пожарите, на английски език, 1850
Корицана печатното резюме и ръкописна заглавна страница на
доклада**

Писмо на д-р Петър Берон до Английското кралско общество относно доклада за борба с пожарите, на английски език, 1850

Office of Ordnance,
18 July 1850.

Sir,

The Master General having referred to the Select Committee at Woolwich your Letter of the 1st Instant, with the accompanying Memoir upon your System for arresting and extinguishing combustion in the case of Buildings on fire; - I am directed to acquaint you that the Committee, after an attentive perusal of your Papers, express their opinion that there can be no doubt that the precautionary and other means which you advocate, would be of much service in arresting the progress of Fires. The carrying out the system would however belong to Municipal or Police Authority. - And, as your object is to obtain publicity for your System, with the view to general benefit, the Committee recommend you to address yourself to some of the established Insurance Companies in London, or to the Superintendent of the Fire Brigade, as more likely to advance your plan.

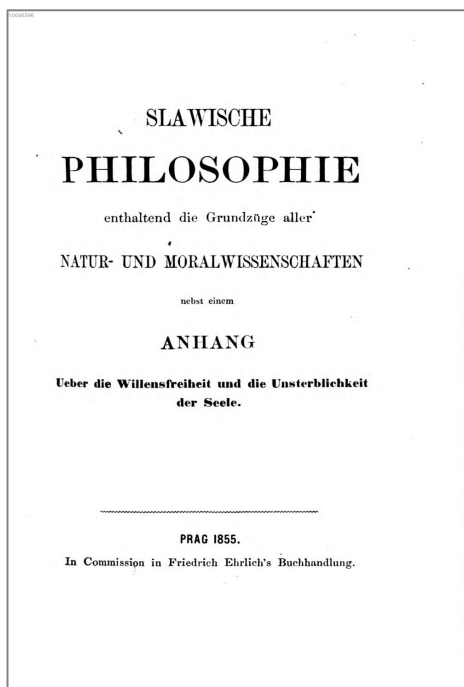
I have the honor to be, Sir,
Your obedient Servant,

P. S. I return the Memoir.

D^r. Pierre Béron.

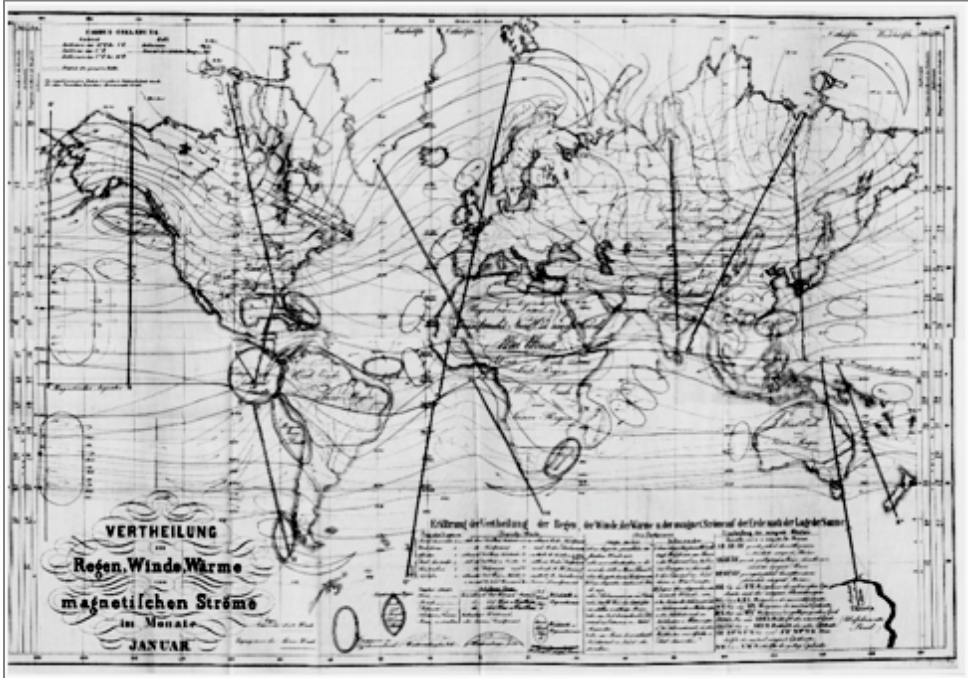
„Славянска философия”
Първо издание – Прага 1855, на немски език
Българско издание - София 2000

*Slawische Philosophie
 enthaltend die Grundzüge aller
 Natur- und Moralwissenschaften
 nebst einem Anhang über die
 Willensfreiheit und die
 Unsterblichkeit der Seele
 Prag : [In Commission in
 Friedrich Ehrlich], 1855*

*Съвременно българскоиздание
 на „Славянска филосо-
 фия”. Академично издателство
 „Проф.Марин Дринов”, София,
 2000*

Карта от „Славянска философия“

Част от изображенията в книгите на д-р Петър Берон са направени от Николай Павлович, когато Берон издържва по време на следването му. Така например, в писмо от 14.12.1854 г., изпратено от Прага до Павлович Берон го моли да му изпрати фигура на планетите, която му е поръчал. В друго писмо от 08.01.1855 Берон иска от Павлович да организира отпечатването на астрономически карти за книгата му, и на 29.01.1855 получава в Прага отговор от Павлович от Виена, в който той потвърждава, че исканите карти ще могат да бъдат отпечатани. Заради тези карти в Прага Берон е признат и като картограф.

Паметна плоча на д-р Петър Берон на сградата, в която е живял като студент в Хайделберг. Снимки: М. Табаков

Паметна плоча на д-р Петър Берон на ул. Обере Некарцрассе 7 в Хайделбергския университет

Запис в архива на Хайделбергския университет – Петър Берон е записан като тракиец

22. Februar — 25. April 1825. 289

№	Monat, Tag	Vor- und Zuname	Alter	Geburtsort	Stand und Wohnort des Vaters, der Mutter oder des Vormunds	Religion	Immunität	Unversität, auf der er studiert gewesen	Matr. Tax. n
8	20. Apr.	Robert v. Blumenthal	19	Königsberg i. Preussen	Oberstlieutenant s. D., Quakenburg b. Stolpe, Hinterpommern	lu.	Ju.	Berlin	7
9		Carl Bause	23	Neustrelitz, Meklenb.	verw. Geh. Cabinetssecretaire B., Heidsberg	lu.	Ma.		11
10		Moritz Conrad Posselt	20	Insel Föhr i. d. Nordsee	verw. Probstlin P., Neustadt, Holslein	lu.	Th.		11
11		Rudolph Zickwoll	24	Frankfurt a. M.	Kaufmann, Frankfurt	lu.	Ju.		11
12		Julius v. Treseckow	20	Königsberg im Preuss. Reich	Hauptman, im Preuss. Blauenfelde	ev.	Ju.		11
13		Peter Hadzi Beron	26	Thracien i. Griechenland	Kaufmann, Athanasius	gr.	Pb.		11
14		Franz Frhr. v. Waldaw	19	Dannenberg, Meckl.	Landsmarschall v. Mecklenburg.	ev.	Ju.	Berlin	7
15		Carl Weström	23	Stralsund, Pommern	Dannesw. Klosterdiener, Stralsund	ev.	Th.	Berlin	7
16		Jos. Streicher	20	Freiburg, Baden	Privatmann, Freiburg	ka.	Ju.	Freiburg	7
17		Carl Heinrich	20	Berlin	Vo. Dr. Ludwiger.	Ja.	Goet-		7

Официално удостоверение от Университета в Хайделберг за това, че Петър Берон е изучавал там Философия, издадено по искане на проф. М. Табаков

Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg

Universität Heidelberg • Postfach 105760 • 6900 Heidelberg 1

Herrn
Prof. Martin Tabakov
 u. S. Archinkova
 Ul. Krakra 24
 1504 Sofia (Bulgarien)

Az.: (Bitte bei Antwort angeben)	Abteilung/Sachbearbeiter	Telefon-Durchwahl	Datum
Tgb. 833/92	Universitätsarchiv Dr. Renger	(06221) 54-7542	30. November 1992 ^

Betr.: Peter Hadsi Beron
 Bezug: Ihr Brief vom 18.11.92

Sehr geehrter Herr Professor Tabakov,

nach den gedruckten Matrikeln der Universität Heidelberg (Gustav Toepke) hat sich Peter Hadsi Beron am 20.04.1825 im Alter von 26 Jahren an der Universität Heidelberg immatrikuliert.
 (Gustav Toepke, Die Matrikel der Universität Heidelberg, Bd. I-III, Heidelberg 1884, 1886, 1893 (Register 1893); Bd. IV-VI, Heidelberg 1903, 1904, 1907 (Register 1916))

Weitere Angaben zur Person:
 Geburtsort: Thracien in Griechenland
 Vater: Kaufmann/Athanas ius
 Religion: Gr.
 Studium: Philosophie
 Letzte: Uni-
 versität: unbekannt.

Mit freundlichen Grüßen
 I. A.

 (Dr. Christian Renger)
 Archivleiter

Паметни плочи на Петър Берон в Румъния. Снимки: Интернет

Паметна плоча на румънски и български език в първото румънско светско училище в Брашов, където се е намирала печатницата, отпечатала първото издание на „Буквар с различни поучения” на Петър Берон през 1824 г.

Паметна плоча на дома в Крайова, в който е живял и творил д-р Петър Берон. На плочата на румънски език е написано: “Тук е живял между 1832-1871 г. доктор Петър Берон, велик човек на културата, български патриот, който е бил приятел на румънския народ”.

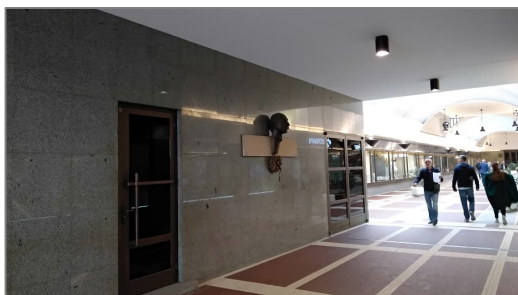

*Паметни места и плочи на Петър Берон в Чехия.
Снимки и описания: М. Табаков*

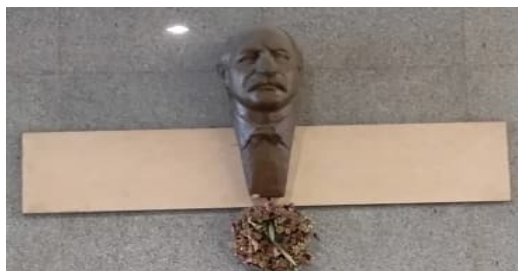

Хотелът на ул. Нерудова 6

В Прага д-р Петър Берон е отседнал в малък хотел на ул. Нерудова 6. През 1964 г. от българското посолство и община Прага на къщата на този адрес е поставена паметна плоча с бронзова глава на П.Берон и текст на чешки и български език: „През май 1864 г. тук е живял д-р Петър Берон, велик български възрожденец“. През 1990-те години къщата е реконструирана и паметната плоча изчезва от фасадата ѝ. М. Табаков отправя питане към община Прага, и получи отговор, че плочата е преместена на друго място, в центъра на Нова Прага, в безистен, водещ към Чешката национална банка.

Паметната плоча на старото си място

Паметната плоча на новото място

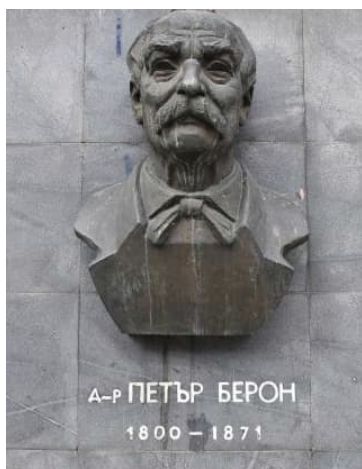
Паметници на Петър Берон в България.

Паметник в Котел

***Паметник в София,
в Борисовата градина***

***Барелеф на сградата
на 25 ОУ „Д-р Петър
Берон” в София***

***Името на д-р Петър Берон
носят:***

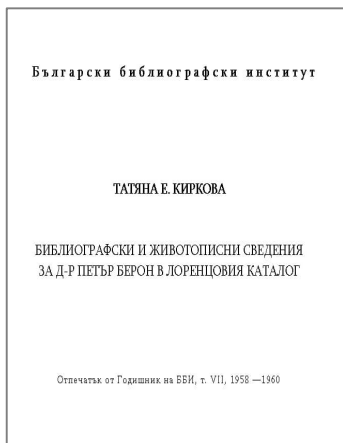
***55 училища в България, сред
които една математическа
гимназия (Варна), една езикова
гимназия (Кюстендил) и едно
частно училище (София),***

1 детска градина,

10 читалища,

***7 български училища в чуж-
бина: в Прага (Чехия), Норич и
Рединг (Великобритания),
Манхайм (Германия), Леганес
(Испания), Сидни (Австралия)***

Изследвания за Петър Берон

Конференции по проекта „Анализ и философско осмисляне на приноса на рода Берон” – 2018, 2019 г.

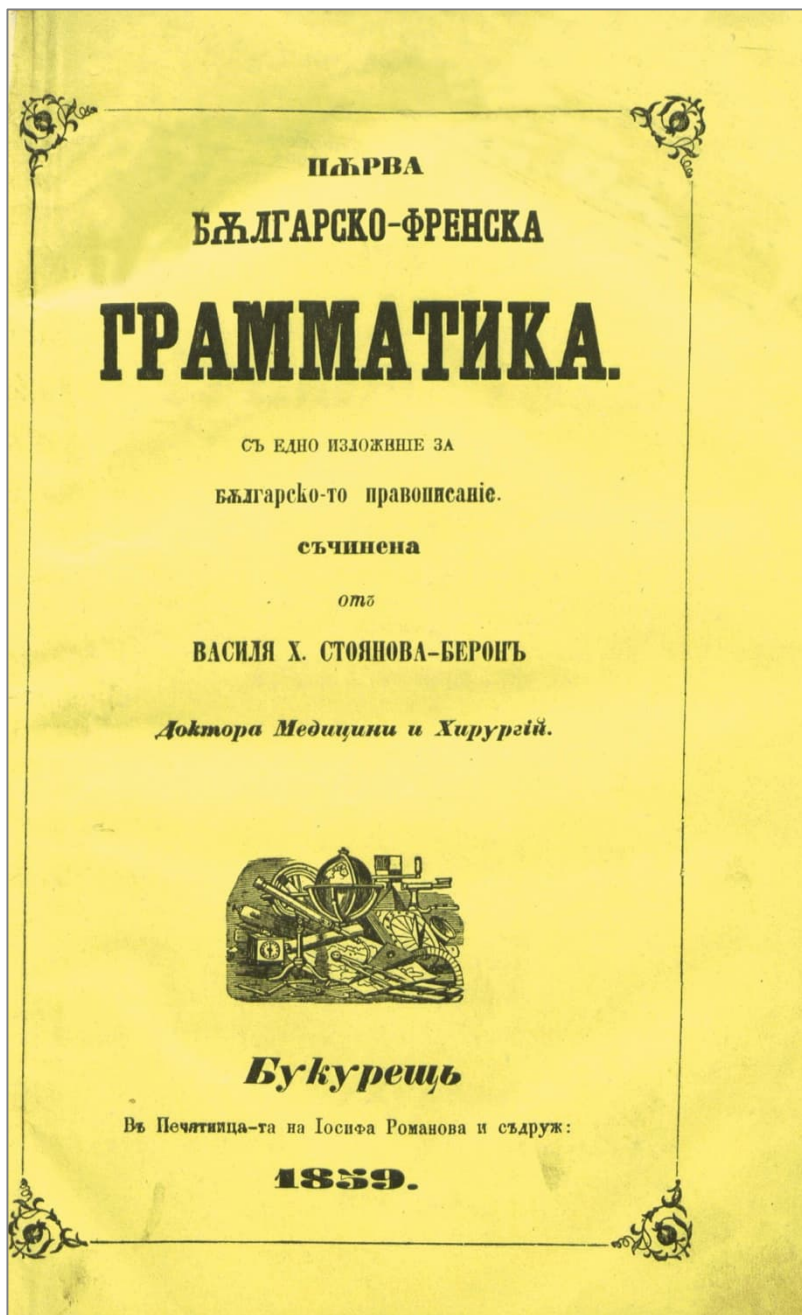

Д-Р ВАСИЛ БЕРОН

Първа Българо-френска граматика, Букурещ, 1859
Корица

Първа Българо-френска граматика, Букурещ, 1859
Титулна страница

ПЪРВА
БЪЛГАРСКО-ФРЕНСКА
ГРАММАТИКА.

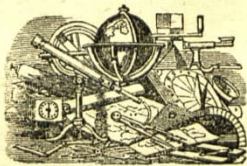
СЪ ЕДНО ИЗЛОЖЕНИЕ ЗА
БЪЛГАРСКО-ТО ПРАВОИСАНИЕ.

съчинена

отъ

ВАСИЛЯ Х. СТОЯНОВА-БЕРОНЪ

Доктора Медицини и Хирургий.

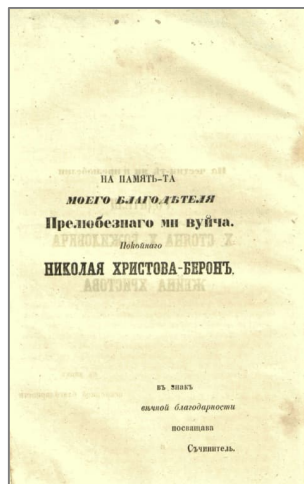
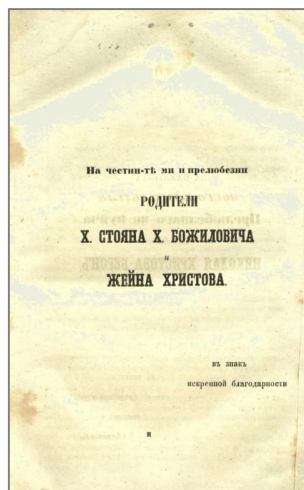
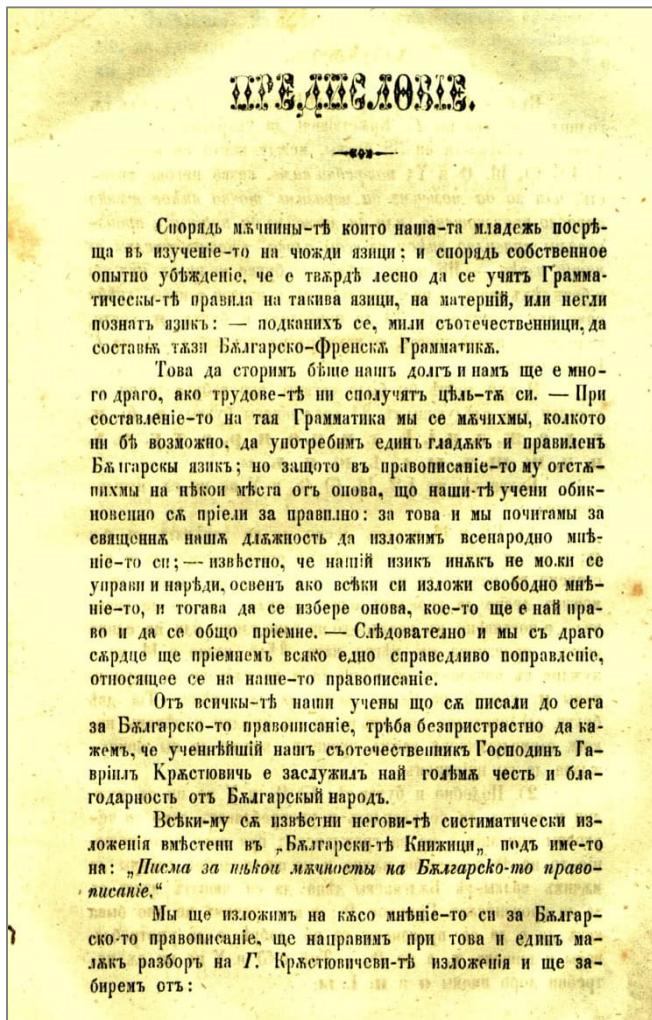

Букурещъ

Въ Печятица-та на Юсифа Романова и съдруж:

1859.

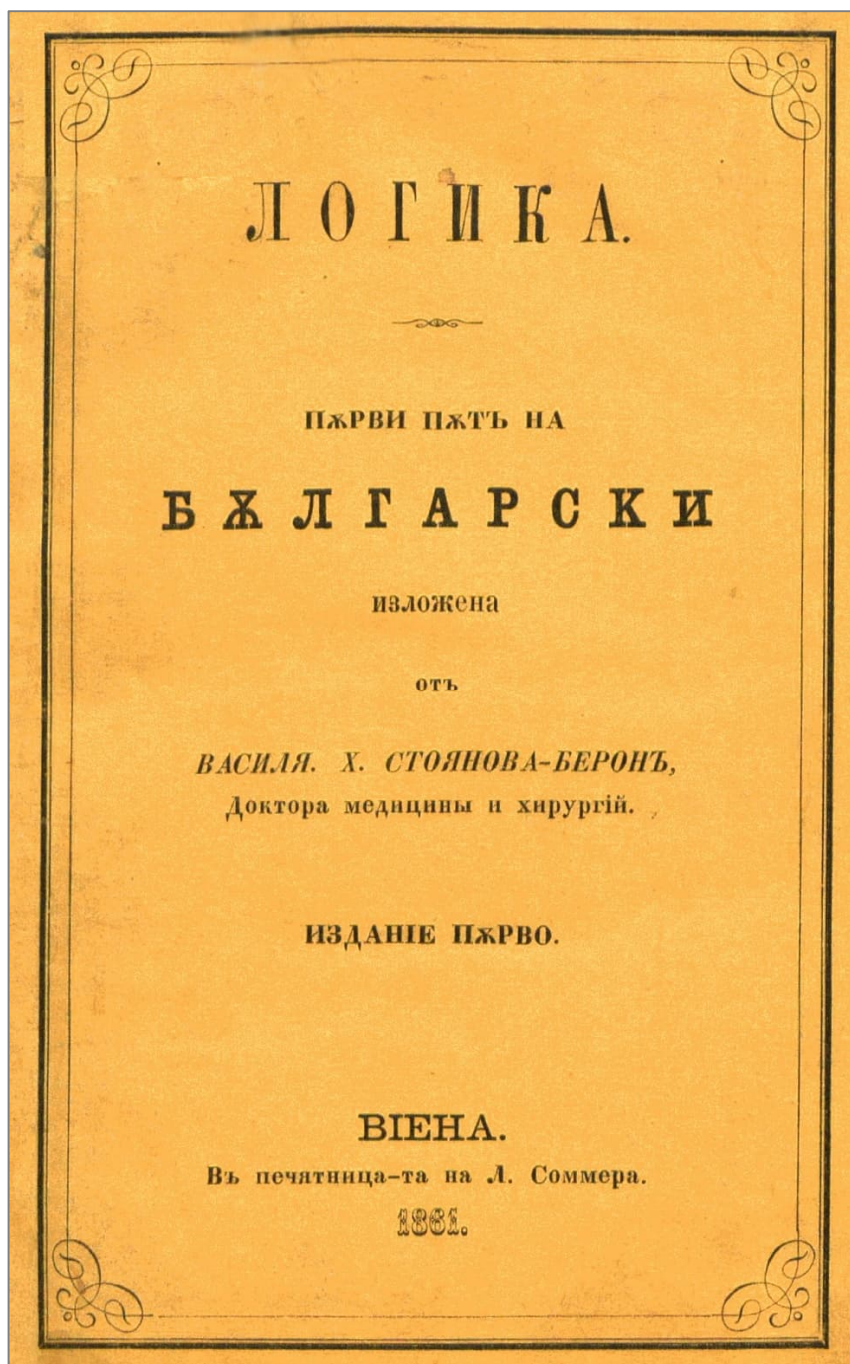
Първа Българо-френска граматика, Букурещ, 1839
Предисловие и Посвещения

Логика, Виена, 1861. Корица

Логика, Виена, 1861. Съдържание

СЪДЪРЖАНИЕ.

ВЪВЕДЕНИЕ.

	Стр.
§. 1. Оредѣленіе на дума-та „Логика“	1
„ 2. За духъ-тъ, умъ-тъ и разумъ-тъ като предмети на Логика-та	2
„ 3. Назначеніе на Логика-та	7
„ 4. Означеніе, цѣль и предметъ на всички-тъ науки въобщо, какво мѣсто съдържа Логика-та помежду имъ?	9
„ 5. Каквж ползж имамы отъ изучванье-то на Логика-та и защо трѣба непременно да жж учимъ?	11
„ 6. На що се основава Логика-та и какво сродство има она съ Психологич-тж?	14
„ 7. Раздѣленіе на Логика-та	16

ЧАСТЪ ПЪРВА.

За ограничванье-то и отношеніе-то на разумъ-тъ кжмъ мислянье-то.

§. 8. Общій изгледъ на ограничванье-то на разумъ-тъ кжмъ душж-тж	19
„ 9. Двойко ограничванье на разумъ-тъ кжмъ мислянье-то	20

За Условія-та на мислянье-то. —

§. 10. Зачувствено-тои умственно воспріемванье на душа-та	21
„ 11. Пробужданье на разумъ-тъ кжмъ дѣятелность. — Що е размислянье?	22
„ 12. За способъ-тъ, по който разумъ-тъ дѣйствова. — За представленіе-то и вниманіе-то	25
„ 13. За законы-тъ на съотношеніе-то и на срод-	

Логика, Виена, 1861. Съдържание

XIV

	Стр.
ство-то що се намиратъ между разны-тъ представленія	28
§. 14. За помислянье-то и за разны-тъ бѣлицы на представленія-та	31
За Законы-тъ и естество-то на мислянье-то.	
§. 15. Понятіе за тые законы	34
„ 16. Кон сж законы-тъ на мислянье-то?	37
„ 17. I. Значеніе и полза закона сжщности	38
„ 18. II. Значеніе и полза закона противрѣчія	40
„ 19. III. Значеніе и полза закона удовлетвори- телнаго основанія	41
„ 20. За естество-то на мислянье-то. — Понятіе за мислянье-то	43
„ 21. За математическо-то и Логическо мислянье	—
„ 22. Що е мислимо и познато, или теорія и практика и каква разлика сжществува по- между нмъ?	46
ЧАСТЬ ВТОРА.	
За Формы-тъ на мислянье-то.	
§. 23. Количество и качество тѣхно	49
За понятія-та.	
§. 24. Опредѣленіе на понятія-та	50
„ 25. Образуванье и раздѣленіе на понятія-та	52
„ 26. Вещество и форма на понятія-та	55
„ 27. Извлеченіе и ограйченіе на понятія-та	56
„ 28. За родотвореніе-то и видотвореніе-то на по- нятія-та	59
„ 29. Що се називава: бытіе, отношеніе и ка- тегорія?	61
„ 30. Що се називава: синтетическо и аналита- ческо понятіе?	62
„ 31. Дѣятелность и свойство на понятія-та. — Бытіе и отношеніе	64
За Сужденіе-то.	
„ 32. Що се називава сужденіе?	67
„ 33. Образуванье вещество и форма на сужденіе-то	69

Логика, Виена, 1861. Съдържание

		XV
		Стр.
§. 34.	Формално развитие на суждения-та	72
„ 35.	Веществено развитие на суждения-та	74
„ 36.	За проблематически-тѣ (въроятни-тѣ), асерторически-тѣ (протвърдителни-тѣ) и аподиктически-тѣ (доказателни-тѣ) суждения	77
„ 37.	За качествено-то и количествено промѣнуване и преобръщане на суждения-та	81
Раздѣленіе на сужденія-та.		
§. 38.	Сужденіе категорическое, условное и раздѣлительное	84
„ 39. а)	За категорическо-то сужденіе	85
„ 40. б)	За условно-то сужденіе	87
„ 41. в)	За раздѣлително-то сужденіе	89
За умозаключеніе-то.		
§. 42.	Що е умозаключеніе?	91
I. За основаніе-то на умозаключеніе-то.		
§. 43.	Що служи за основаніе на умозаключенія-та, и какви Логически способности се употребяват за да се намири и положи това основаніе?	92
„ 44.	За наведеніе-то (индукція-та)	95
„ 45.	За сравняване-то (аналогія-та)	98
II. За развитіе-то на умозаключеніе-то.		
§. 46.	Възвратно извождане на частности отъ общо-то	103
„ 47.	Вещество и свойство на посредствено-то умозаключеніе	104
„ 48.	За форм-тѣ на посредствено-то умозаключеніе и за нейни-тѣ видове	108
„ 49.	За раздѣленіе-то на умозаключенія-та	110
„ 50. 1)	Категорическо умозаключеніе	111
„ 51. 2)	Условно умозаключеніе	113
„ 52. 3)	Раздѣлително умозаключеніе	114
„ 53.	За лжовни-тѣ умозаключенія или за софизми-тѣ	116
„ 54.	За сложни-тѣ умозаключенія, или за сорити-тѣ	119

Логика, Виена, 1861. Съдържание

XVI

	Стр.
§. 55. За видове-тѣ и образуванье-то на сорити-тѣ	122
„ 56. За условнѣ-тѣ и раздѣлителнѣ формѣ на сорити-тѣ	125
ЧАСТЬ ТРЕТЪЯ.	
За Съединение-то на форми-тѣ мисленія.	
§. 57. Общій изгльдь на съдържанье-то на тая часть	128
„ 58. За съединение-то на форми-тѣ мисленія въ едно цѣло и за логическо-то построение на систематика-та	130
За условия-та на Развитие-то одной системы.	
§. 59. Вещество и идеално условие систематическаго мисленія	133
„ 60. I. За опытни-тѣ познанія	135
„ 61. 1) За вътрешный опытъ	137
„ 62. 2) За външный опытъ и за иеговы-тѣ видове	143
„ 63. а) За гражданскый опытъ	144
„ 64. б) За учениый опытъ	148
„ 65. в) За историческый опытъ	152
„ 66. II. За умственны-тѣ познанія	156
„ 67. За идеѣ-тѣ (сознаніе-то) одного предмета като вещественно условие за построение-то одной системы	159
За методѣ-тѣ на развитие-то одной системы.	
§. 68. Що се називава метода?	166
„ 69. За видове-тѣ на метода-та	169
„ 70. 1) За синтетическѣ-тѣ методѣ	170
„ 71. 2) За аналитическѣ-тѣ методѣ	173
„ 72. Сравнение на синтетическа-та метода съ аналитическѣ-тѣ и неизбежна-та тѣхна зависимость	176
„ 73. За методическо-то разчленване на една система	179
„ 74. I. За определение-то на предметъ-тѣ въ система-та	181
„ 75. II. За основно-то начало на систематическо-то построение	185
„ 76. III. За дѣленіе-то на система-та	189
„ 77. IV. За доказательства-та на систематически излагаемо-то учение	194

Логика, Виена, 1861. Предисловие

ПРЕДИСЛОВІЕ.

Всички-тъ науки и искусства, както и всекому е известно, сѣ произведеніе на умъ-тъ и на разумъ-тъ, и сѣ основани на тѣхны-тъ здравы законы. — За да може слѣдователно нѣкой по лесно и по скоро да изучи и да разумѣе добръ каквы да е науки или искусства: то се явно разумѣва че е неизбѣжно-нуждно най напредъ да упознае законы-тъ и формы-тъ на умъ-тъ и на разумъ-тъ. — Инѣкъ, ще му е много трудно и ще му трѣбова сравнително твѣрдѣ по много време за да разбере и изучи сѣщы-тъ науки и искусства. То ще е все едно ако да се учи нѣкой единъ чуждъ языкъ само практически безъ да му е училъ или безъ да му учи граматическы-тъ правила и формы. — А като е училъ нѣкой и созналъ добръ тые законы на умъ-тъ и на разумъ-тъ и като се води отъ тѣхъ при изучванье-то на науки-тъ и на искусства-та, да же и при изучванье-то на чловѣци-тъ сѣ които онъ живѣе и има разны общественны сношенія: то е явно че такъвъ единъ чловѣкъ ще е въ состояніе по лесно да различи и да разпознае: право-то отъ криво-то, истинно-то отъ лъжливо-то добро-то отъ зло-то и проч. и проч.

Спорядъ горѣизложенное се лесно разумѣва че

Логика, Виена, 1861. Предисловие

Х

най нужна, и — можемъ да кажемъ, най полезна за всекого, *който се учи*, трѣба да е оная наука, въ която сѣ изложени и разяснени закони-тѣ на умъ-тѣ и на разумъ-тѣ. — Тая наука е *Логика-ша*. Като глѣдахмы сѣ голѣма жялость че наша-та младежь се лишава отъ такава единъ полезенъ книгъ за да се спомага при образование-то и учение-то си: то се подканихмы, мили съотечественници, да составимъ туй наше изложение на Логика-та. —

При составяне-то на тая наша „Логика“ мы имахмы всекого предъ очи че ъ пишемъ за нашитѣ Българы и зехмы въ вниманіе степень-тѣ на тѣхно-то просвѣщеніе и образование. — Въ съображеніе на туй, мы се прудихмы да изложимъ Логическы-тѣ закони и формы ясно и вразумително, уютребихмы единъ гладкъ и по возможности понятенъ языкъ и — всекого отбѣгахмы *ужь високи-щѣ (?!)* и тѣмны израженія, които въобще се уютреблявать за такива съчиненія отъ всекы-тѣ почти Европейскы Счисатели, а особно отъ Нѣмскы-тѣ, Русскы-тѣ и Грѣцкы-тѣ.

А за да бѣде Логика-та ни по полезна за единородцы-тѣ ни, и да принесе по добръ плодъ нѣ изложихмы и 39 практическы и обьяснителны забѣлежки. — Освенъ туй, нѣ вмѣстихмы въ „Введеніе-то си“ нѣкои философическы и психологическы забѣлежки въ които на кѣсечко се изяснявать: духъ-тѣ, умъ-тѣ, разумъ-тѣ и душѣ-тѣ като предмети на Логика-та и ѣ служатъ като предварителни понятия. — Спорядъ тѣя забѣлежки на-

Логика, Виена, 1861. Предисловие

XI

ше-то туй съчиненіе на Логика-та отличава се отъ други-тъ подобны съчиненія на Европейци-тъ; и — сълдователно се представлява като едно особен-но и оригинално. При составяне-то на туй съчиненіе мы се во-дихмы, особенно при распредленіе-то му отъ „Сис-тематическое изложение Логики“ Профессора Кар-пова. Санктапешербургъ. 1856. Тѣй и отъ нѣколко други Нѣмекы тагива съчиненія, между които най много се воспользовахмы отъ „Исторія-ша на душа-ша“ Доктора Готхилфа Шуберша, Профессора въ Мюнхенъ, а напечяшана въ Стутгардъ и Тюбин-генъ. 1839. *)

Колкото за правописаніе-то що употребихмы въ тая книга е то също-то кое-то ние изложихмы и од-обрихмы въ „Предисловіе-то“ на Българско-Френ-ска-та си Грамматика, освенъ нѣкои твърдѣ незна-чителны промѣненія. — Колко бы было желателно да се состави едно общо пріятно и добръ устроено пра-вописаніе!

Намъ ще е много драго ако наши-тъ съотече-ственници благоволно и снисходително приемнѣтъ това наше съчиненіе. Съ туй тѣ ще ны ободрятъ и подбудятъ да си удвоимъ трудове-тъ въ полза на народна-та ни письменность; и — да издадемъ по скоро други-тъ си съчиненія, съ които по настоя-

*) Die Geschichte der Seele, von Dr. Gotthilf Heinrich von Schubert, Professor an der Ludwig-Maximilians-Universität zu München. Stuttgart und Tübingen. 1839,

Логика, Виена, 1861. Предисловие**ХІІ**

щему се занимаваме и ще се занимаваме; а именно: Физиологія-тъ и Антропологија-тъ си. Българско-Нѣмска-та ни Грамматика е отдавно готова за печатъ; но като се не намѣри до сега нѣкой родолюбець, който да ѝ напечата съ свое иждивеніе, то и она тѣй си и стои и ще си стои додѣ се намѣри такъвъ единъ родолюбивъ нашъ съотечественникъ; защото ние не можемъ туй да сторимъ.

„Сила безъ средства нищо не струва, и Средства безъ сила ничтожни сѣ. —“

Доро наши-тъ съотечественници не сознають съвѣстно и доброволно истиня-тъ на тѣя думи; то да сѣ увѣрени, че и до тогава наша-та книжевность и наша-та письменность ще се намиратъ въ най-жялостно-то и най-низко-то положеніе. . . . . Ние обичямы обаче да вѣрваме, и се ласкаемъ съ една сладка надежда, че тѣ, скоро може, ще сѣ въ состояніе да оцѣнятъ по искренно и по пристойно ученіе-то и просвѣщеніе-то; особенно спорядъ милостивото закрилянье на науки-тъ и искусства-та на Пречестно-то ни Державно Правителство; спорядъ което закрилянье, ние се намирамы въ най-благопріятни-тъ обстоятелства, стига само да искамы да се учимъ и да се просвѣщаваме.

Съчинитель.

Логика, Виена, 1861. Въведение

ВЪВЕДЕНИЕ.

Опредѣленіе на дума-та „Логика.“

§. 1.

Дума-та „Логика“ произхожда отъ Гръцкое „λόγος“ що означява по Български „слово“; но спорядь употребленіе-то на „λόγος“ отъ по много-то ветхы Гръцкы писатели, оно има значеніе-то на Българское „разумъ“ (Ерзклитъ); а спорядь нѣкои други, оно има значеніе-то на Българское „умъ“ (Аристотель и пр.). — Дума-та „λόγος“ слѣдовательно означявала въ ветхи-тѣ времена: *разумъ* или *умъ*; и по тѣзи причинѣ „λόγος“ и „νοῦς“ (умъ) често се ставили едно-то вмѣсто друго-то. За да преведемъ слѣдовательно думѣ-тѣ „Логикѣ“ на Български, трѣба да употребимъ слѣдующы-тѣ хораты: — *Една наука на разумъ-шъ, или на умъ-шъ.*

Но ако вникнимъ ѣще по внимателно въ значеніе-то на „λόγος“ и на Българское *слово* и ако прочтемъ за това Священно-то Писаніе: то ще се увѣримъ че „λόγος“ или *слово* е оная отличителна черта, спорядь кождо человекъ се различява отъ животны-тѣ и е созданъ „по Божьѣ приликѣ“ тѣй на примѣръ мы читемъ въ Евангеліе-то: „Въ началѣ бѣ Слово, и Слово бѣ въ Бога и Богъ бѣ Слово“ (Еванг. отъ Иоан. I, 1). — По на долу пакъ сѣщій Евангелистъ

Логика, Виена, 1861. Въведение

2

казва: „Въ него (Слово-то) бѣ животъ и животъ-тъ бѣ свѣтлина за челоуѣцы-тъ.“ (Евангеліе отъ Иоан. I. 4.) —

Тукъ ясно се вижда какъ първоначално-то Слово былъ и е Богъ; а понеже и челоуѣкъ „созданный по образу и по подобію Божію“ има слово: то и спорядъ него уприличява се Богу. За да представимъ горѣизложено-то по ясно, и за да опредѣлимъ значеніе-то на дума-та „Логика“ по точно: — мы сме длѣжни първенъ да изложимъ на късичко слѣдующы-тъ философически и психологически объясненія, които, по нашему мнѣнію, сѣ неизбежно-нужни; и които могатъ да послужатъ като предварителни понятія на Логика-та (като наука).

За духъ-тъ, умъ-тъ, разумъ-тъ и душѣ-тъ, като предмети на Логика-та.

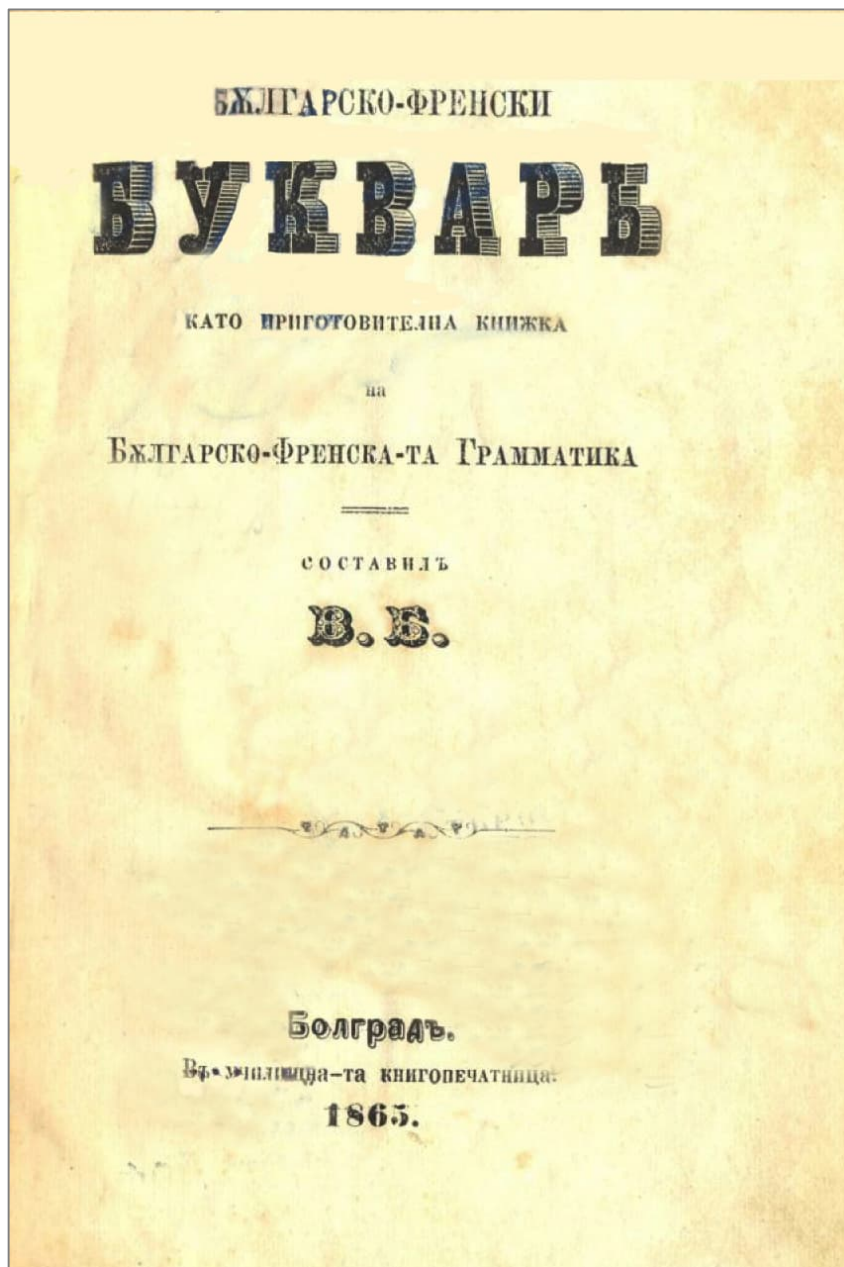
§. 2.

Священно-то Писаніе ни проповѣдва че когато Богъ створилъ вселеннѣ-тъ, рекъ въ шестій день: „Да сошворимъ челоуѣкъ по образу нашешу и по подобію“ (Бытіе I. 26.) По нататакъ е казано: *И созда Богъ челоуѣкъ отъ прѣшъ и въдѣлна въ лице-шо му диханіе жизни, и шкъ шанъ челоуѣкъ живъ въ душа-ша.*“ (Бытіе II. 7.)

Като получилъ слѣдователно челоуѣкъ отъ Богъ — своего Создателя, „диханіе жизни“, или животно-то диханье: то и се уприличилъ Нему; и — приелъ таковимъ способомъ *Слово-шо Божіе.*

За да може по лесно и по ясно да се разумѣе първоначално-то значеніе на дума-та „слово“ или „λόγος“ и „воѣс“ или *умъ* и тѣхно-то близко сродство: то мы сме длѣжни да изложимъ слѣдующее:

Българо-Френски буквар, Болград 1865
Титулна страница

Българо-Френски буквар, Болград 1865
Посвящение

НА ПАМЯТЪ-ТА

НА МИЛИ-ТЪ МИ ДЪЧИЧА

СТОЕНЧА И ЖЕНДА.

Отъ сердечна любовь

посвящавамъ.

Българо-Френски буквар, Болград 1865. Начални страници

ОБЪЯВЛЕНИЕ.

Въ име-то и за поменъ на тѣхъ ии дѣтица,
ше се дава въ даръ тоя Букваръ на всѣхъ спро-
махъ ученыхъ, отъ дѣто и да бѣде, за кое-то и
всѣхъ може свободно да се отнесе до съчини-
тель-тъ му.

§ 1) За БУКВИ-ТЬ.

Френскій языкъ има 25 букви *), тѣхъ см:

1) Главни или начални букви:

**A B C D E F G H I
J K L M N O P Q R
S T U V X Y Z**

2) Рѣдовіе или обикновени букви:

**a b c d e f g h i j
k l m n o p q r s
t u v x y z**

*) Ибои считатъ туаъ и сложна-тъ буква W, и тѣхъ френска-та азбука состои отъ 26 букви, но то не е справедливо; понеже тѣхъ сложна буква не е коренина.

3) Краснописни главни или начални букви:

А В С D E F G H I J K L
M N O P Q R S T U
V X Y Z

А В С D E F G H I J K L
M N O P Q R S T U
V X Y Z

4) Краснописни малки или рѣдовіе букви:

a b c d e f g h i j k l m n o p q
r s t u v x y z

§ 2) ПРАВИЛА ЗА ПРОИЗНОСИЕНЕ-ТО НА ФРЕНСКИ-ТЬ БУКВИ И СЪОТВѢСТВЕННОСТЪ-ТА ИМЪ СЪ БЪЛГАРСКИ-ТЬ.

Знакове на Френски-ть букви.	Произносиве-то имъ.	Съответствени имъ букви въ Български-ть.
Aa	а	а
Bb	бѣ	б
Cc	сѣ	с
Dd	дѣ	д
Ee	ѣ	е
Ff	ѣфъ	ф
Gg	жѣ	ту г, ту ж
Hh	аишь	х
Ii	и	и
Jj	жи	ж
Kk	ка	к
Ll	ѣль	л
Mm	ѣмъ	м
Nn	ѣнъ	н
Oo	о	о
Pp	пѣ	п
Qq	ку, кю	к
Rr	ѣръ	р
Ss	ѣсь	с
Tt	тѣ	т
Uu	ю,	ю
Vv	вѣ	в
Xx	иксъ	кс, извед. произ.
Yy	игрекъ	и
Zz	зедъ	з

Българо-Немска граматика, Болград, 1868
Корица

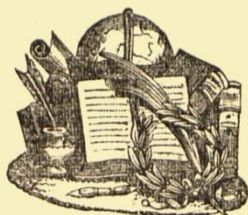
ПЪРВА
БЪЛГАРСКО-НѢМСКА
ГРАММАТИКА

СЪЧИНЕНА

ОТЪ

ВАСИЛЯ Х. СТОЯНОВА-БЕРОНЪ.

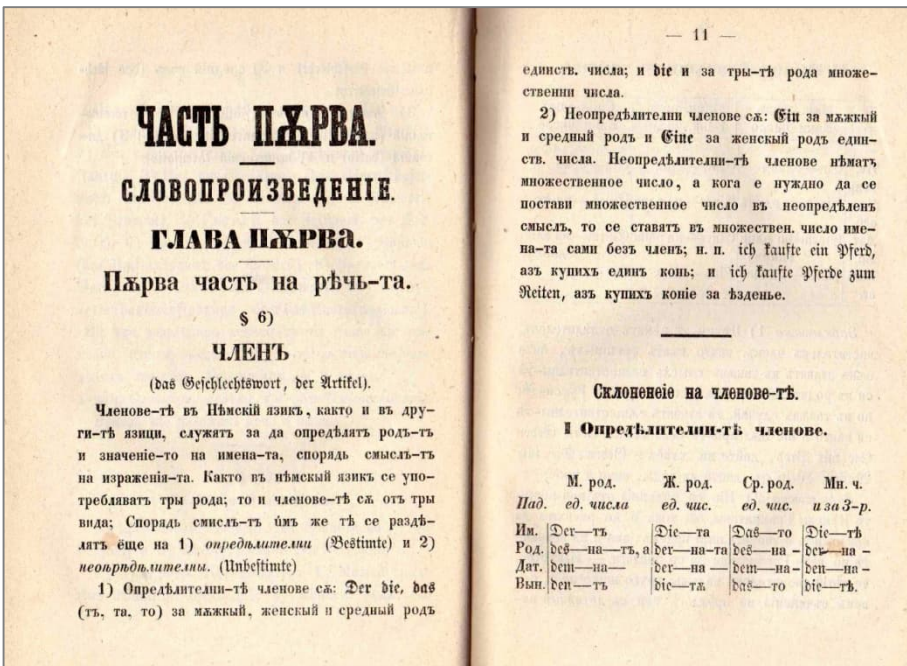
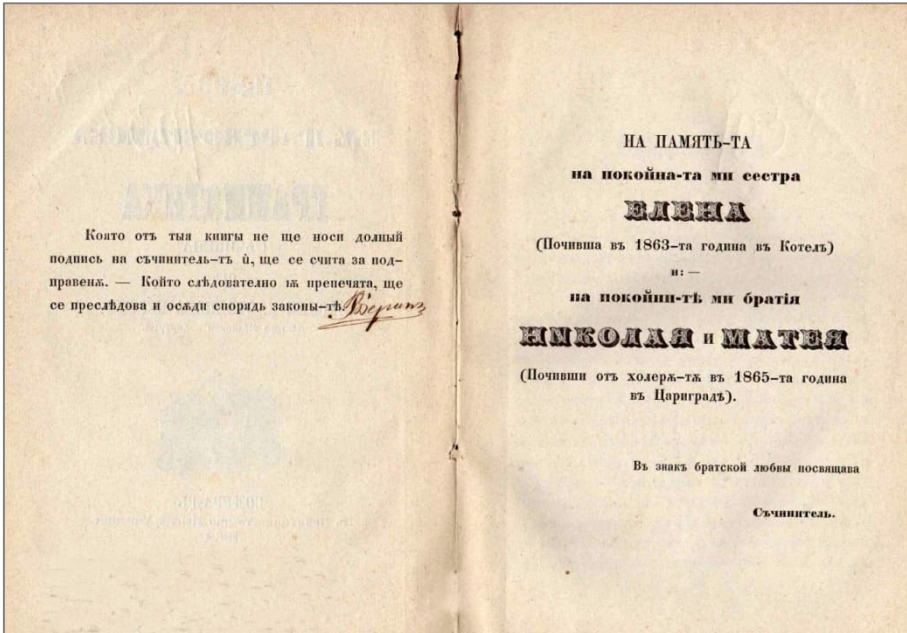
Доктора Медицины и Хирургій.

БОЛГРАДЪ

Въ Печятница-та при Центр. Училище.
1868.

Българо-Немска граматика, Болград, 1868
Начални страници

Българо-Немска граматика, Болград, 1868
Разговорник и Съдържание

ка) Майнъ, Mainz, (градъ) Майнцъ; и иѣкон малко други. — Подобниъ образецъ звукъ ай се пише съ аі и въ иѣкон слова зети отъ чужди языкъ както: Kaiser, Кесаръ, (царь); Waiz, мисиръ, макуди; Majestät, Величество. Cajute, корабна стайчка; и проч:

5.) Звукъ аю или ай-ю се пише по Нѣмски, спорядъ етимологически-тъ правила, двойниъ образомъ: съ си и съ ай. Н. и. Leute, хора. Fräulein, дѣвица (Госпожица); neun, деветъ; Sein, еъно: häuslich, къщентъ и проч. и проч.

Тя са най главни-тъ за Нѣмския языкъ особенни, и свойствени нѣму правнически отличителности, които трѣба безъ друго всѣки единъ да знае, иначе ще му е невозможно да пише по Нѣмски: за това и ние ги изложихме.

Забѣлжка. Русси-тъ водни, видя сѣ, отъ Нѣмско-то правописаніе на сі и ти, тай и пишеть собственни-тъ и други имена на лица, градове, рѣки, земи, и проч. безъ да дадеъ обаче никакво на произносяне-то на тѣхъ слогни букви; и — спорядъ туй тѣ пишатъ и произносятъ: Рейхольд (Reichold), Гейнрихъ или Герхардъ (Heinrich), Гейдлербергъ (Heidelbergl), Мангеймъ (Mannheim); Рейнъ, (Rhein), Мейннингенъ (Meiningen); Фрейлихъ (Freilich) и проч. и проч.

Край на втора-та часть.

НѢКОЛКО ЕЖЕДНЕВНИ

НѢМСКО-БЪЛГАРСКИ РАЗГОВОРИ

Erstes Gespräch.

Разговоръ пѣрви.

Um einem Besuch des Morgens zu machen und sich nach der Gesundheit zu erkundigen.

За да се направн едно посѣщеніе сутринъ, и да се разпознѣсти нѣкой за здравље-го.

Guten Morgen, mein Herr.

Добрутро. Господине мой.

Ihr Diener.

Слуга вашъ. (Далъ ти Богъ добро.)

Wie haben Sie die Nacht zugebracht?

Какъ преминахте нощъ-та?

Haben Sie gut geschlafen?

Спахте ли добръ?

Ich habe in einem Schlaf fortgeschlafen.

Азъ си спяхъ се въ едно спанье; непривъснато.

Es ist spät, ich gehe weg. Lassen Sie uns weggehen.

Ist Niemand hier gewesen?

Es ist ein Herr hier gewesen, welcher beinahe eine halbe Stunde auf Sie gewartet hat.

Aus meiner Heirath wäre beinahe Nichts geworden, wenn meine Eltern nicht hier gewesen wären.

Ich bitte Sie um Ihre Feder.

Haben Sie kein Geld bei sich?

Wen heirathet sie?

Wahrscheinlich Niemand. Lernen Sie, so lange Sie jung sind!...

Късно е, азъ щѣ си идж. Да си отидиъ.

Не е ли былъ нѣкой тукъ?

Тукъ е былъ единъ Господинъ, който почти половинъ часть въ чака.

Мое - то ужевнанье щѣше да се развали, ако мой-тъ родители не бихъ были тукъ.

Моля въ, дайте ми перото-си.

Нѣмате ли пари отгоръ си.

За кого ще се уже-ни та?

Въроятно за никого.

Учете се, доро сте млади!...

Край.

СЪДЪРЖАНЬЕ.

Въведение.

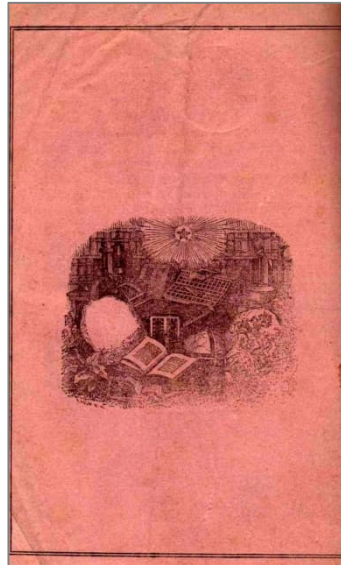
§§ 1. 2. Число-то и видове-тъ на букви-тъ . . .	1, 2
— 3. Правила за произносяне-то на букви-тъ . . .	3
— 4. За разни-тъ родове на рѣчи-та . . .	8

Часть пѣрва.

— 6. За членъ-тъ . . .	10
— 7. — Сѣществително-то име . . .	12
— 8. — Родъ-тъ на сѣществителни-тъ . . .	19
— 9. — Образованье-то на женскій родъ . . .	24
— 10. — Склоненіе-то на сѣществителни-тъ . . .	27
— 16. — Склоненіе-то на собствени-тъ имена . . .	44
— 18. Теми за сѣществителни-тъ . . .	47
— 19. За прилагателни-тъ имена . . .	55
— 21. Теми за прилагателни-тъ имена . . .	68
— 22. За сравнителни-тъ степени на прилагат . . .	76
— 24. — Различни-тъ видове на прилагат . . .	86
— 30. — Мѣстоименія-та и различни-тъ нѣкъ видове . . .	104
— 37. Теми за мѣстоименія-та . . .	117
— 38. За глаголь-тъ и разни-тъ му видове . . .	130

Българо-Немска граматика, Болград, 1868
Съдържание и последна корица

	Стр.		Стр.
§ 39. За прожълтуванията на глаголи-тъ	134	а) За употребленіе-то на неопредѣлено-то наклоненіе	323
— 44. — Спряженіе-то на Глаголи-тъ	140	б) За употребл. на причастія-та	325
— 48. Теми за несомогателн. глаголи	147	в) За употребл. на наклоненія-та	327
— 49. Спряженіе на правилни-тъ глаголи	152	г) За употребл. на времена-та	329
— 52. Спряженіе на средни-тъ глаголи	163	д) За съгласуване-то на глаголь-тъ съ подлежаще-то му	331
— 54. Спряженіе на возвратни-тъ глаголи	166	е) За управленіе-то на глаголи-тъ	335
— 57. За сложни-тъ глаголи	171	§ 105. За съчиненіе-то на предлози-тъ	344
— — Теми за правилни-тъ глаголи	176	— 110. За съчиненіе-то на нарѣчія-та	368
— 59. За неправилни-тъ глаголи	191	— 112. За съчиненіе-то на съюзи-тъ	372
— 60. Теми за неправилни-тъ глаголи	206		
— 61. За причастія-та	216	Нѣколко забѣлки за правописаніе-то на Нѣмскія язикъ	376
— 62. Теми за причастія-та	219		
— 63. За предлогъ-тъ	222	Нѣколко Нѣмско-Български разговори	379
— 64. Теми за предлогъ-тъ	226		
— — За нарѣчіе-то	242		
— 65. Теми за нарѣчія-та	251		
— 66. За съюзъ-тъ	255		
— 67. Теми за съюзи-тъ	260		
— 68. За междуметіе-то	268		
— 69. Теми за междуметіе-то	266		
Часть втора.			
— 70. За словосъчиненіе-то и разни-тъ му видове	271		
— 71. За съчиненіе-чо на членове-тъ	282		
— 75. За „ „ „ самостителни-тъ	289		
— 81. За „ „ „ прилагателни-тъ	391		
— 87. За „ „ „ въстоменія-та	310		
— 93. За „ „ „ глаголи-тъ и имено:			

Българо-Немска граматика, Болград, 1868

Предисловие

VIII

всякога въ видъ; да бѣди она, въ цѣль си обь-
емъ, логически и систематически изложена.

За да бѣди при това изучаванье-то на Грам-
матички-тъ правила (въ нѣкон случаи доволно
сухи и трудни) по пріятно, и по драго на учени-
ци-тъ; за да можи ёше и практическо-то изуча-
ване на Нѣмскій языкъ да бѣди по лесно и по осно-
вательно: нѣ составиха, спорядъ методъ-тъ на
Анна, и изложиха въ тая си Грамматика 80 те-
мы на Български, придружени всички-тъ съ Нѣм-
скій преводъ на думы-тъ ѡмъ отдавно; и, за по
годѣмо улесненіе на училище се, нѣ забѣжиха
при вска една отъ тѣхъ: *родъ-тъ* на сѣществи-
тели-тъ, и кон глаголи сѣ *неправили*. — Спо-
рядъ тоя способъ, ученици-тъ, ведно съ изучава-
нье-то на Нѣмска-та Грамматика, ще изучатъ со-
временно и ще упознаятъ около 2.500 Нѣмскы
хораты. — А за да можи при това Грамматика-та
ни да принесе еднѣ по годѣмъ практическъ пол-
зѣ на ученици-тъ; а особенно на оне, кон-то бы
пожелали, и се бы рѣшили сами безъ учитель да се
учить Нѣмски: — то нѣ изложиха на края на
тая си Грамматика девать Нѣмско-Българскы раз-
говора, конто имаатъ за предметъ най обикновенны-
тъ и най близки-тъ чловѣческы нужды. — При

ПРЕДИСЛОВІЕ.

За да се улесни наша-та младежь въ из-
учаванье-то и на Нѣмскій языкъ, подканихъ се,
милъ съотечественници, да составя тая Българ-
ско-Нѣмскъ Грамматикъ.

Главна-та же двигателна причина, която ме
подбуди на това, е особенно: да спомогна на
единородцы-тъ си, да могатъ по *скоро*, и по *лесно*
да упознаватъ Нѣмскыи языкъ; за да могатъ, тако-
внѣмъ образомъ, да си обогатятъ познания-та, и —
разновидниимъ образомъ да се възнолузуютъ, отъ
най богатъ-тъ Письменность, въ всички-тъ почти
отрасли на науки-тъ и на искусства-та, на отди-
чнѣ тоя языкъ.... —

А за да бѣди изучаванье-то на тая Грамма-
тика по лесно, нѣ употребиха еднѣмъ, по воз-
можности, глаложкъ языкъ; и — всякога отбѣвахъ-
мы отъ тѣмни и жмчнопонитны израженны; както и
при разпредѣленіе-то и нарѣжданье-то ѡ, имахы

Българо-Немска граматика, Болград, 1868
Предисловіе

X

се трудихмы, до колкото ни позволяваше предначертаніе-то ни, да блажемъ полезни на единородци-тъ си и въ нравственно отношение; и то: съ единъ твърдѣ притенъ и легкъ начинъ; спорядъ тажъ си цѣль, нѣ, при составленіе-то на теми-тъ си, преносихмы се по нѣкога, (ако и отчасти), въ най вѣтрешна-тъ и тайны чловѣчески душевны разположенны и направлени, и — закахамы по нѣкога, ако и твърдѣ легкичко, нѣкон нѣжны струны на душа-та; мѣчихмы се при това, да слѣдимъ психологически, ако и въ твърдѣ малакъ размѣръ, нѣкон нейны добры, или пакъ лошавы нравственны направлени, конто завьсятъ най много отъ просвѣщеніе-то и образованіе-то; но въ *точнай* тѣхень *логически* смыслъ. — А за да бѣди при това, чьстно, и особенно за единородцы-тъ ни, нравственна-та полза отъ тѣя темы; (поне по нашъ-тж цѣль), еше по голѣма; то нѣ се трудихмы да приложимъ практически нравственны-тъ начала, изложены въ нѣкои отъ тѣхъ, на общественій ъмъ народенъ, или частній ъмъ члвденъ животъ: — съобразно съ степенъ-тж на сегашно-то ъмъ просвѣщеніе и образovanje.

Спорядъ практическо-то начертаніе и изложене на тѣя теми, въ учебно и нравственно отноше-

IX

искусти-то изучаване на тѣе разговори (коо-то безъ друго трѣба да става), ученици-тъ ще могатъ да изучатъ еше доводно много Нѣмскы хораты, конто въ преводъ-тъ на слова-та на теми-тъ, можн не се намратъ; освенъ тѣѣ, тѣ ще се запознаютъ и ще изучатъ най обыкновенны-тъ Нѣмскы общекитейна израженя. — Тоя способъ на изучаване-то на Грамматика-та на единъ чуждъ языкъ, е, особенно за насъ — Българя-тъ, по това еше практически много важень и полезенъ; защото нѣ пѣмамы до сега ни единъ Нѣмско-Българскы, или Българско-Нѣмскы Словарь.

Въ съображеніе на горьбизложенное, се лесно разумѣва: че спорядъ наше-го предначертаніе, (планъ-тъ си) при составленіе-то на тѣя си Грамматика, и спорядъ практическж-тж ъ метода, ше е доводно лесно всѣкому да изучи, (поне до нѣидѣ) и да се запознае съ Грамматическж-тж правила на Нѣмскій языкъ и безъ учитель: стигж само да иска, и да употреби за това нуждно-то прилѣжаніе. Разумѣва се впрочежъ твърдѣ ясно, че полза-та ще бѣди хиллѣды пакты по голѣма, кога-то нѣкой има при това и единъ добръ учитель.... —

При составленіе-то на теми-тъ си, изложени въ тѣя Грамматика, нѣе всякога имажмы въ видѣ и

Българо-Немска граматика, Болград, 1868
Предисловие

XII

Тѣй на примѣръ нѣ казвамы: *лювъ, лювагъ и лювъгъ; ходѣкъ, ходѣгъ и ходѣкъгъ; хвалѣкъ, хвалѣгъ и хвалѣкъгъ*; и проч. както и Френци-гъ казвать: *je chante, пѣвъ; je chanteis, пѣвахъ; и je chantai, пѣхъ;* и проч. и проч. Но Нѣмци-гъ казвать само: *ich finge, пѣвъ; и ich sang, пѣвахъ*; а собствено-минжлое несложно време, (*лювъгъ*) гъ нѣмать.

Нѣе мыслимъ, и се лѣснаемъ съ единъ свидѣкъ надеждѣ, милѣ единородци, че смѣ си достигнѣми, поне до нѣидѣ, цѣвъ-гъ; и че — тая ии Българско-Нѣмска Грамматика ще можѣ да ви бѣди полезна: въ изучѣваньѣ-го на Грамматически-гъ правила, и на особно-свойственнѣй духъ на Нѣмскѣй языкъ, както и въ нравственно отношение; и че — спорядъ това вѣе благополно ще ѣк приемиште. Туй ще бѣди за насъ, любезни стоготчественици, най голѣма-та нравствена награда; и — спорядъ предположеннѣ-гъ си начала, нѣе чрезъ това ще се насждримъ, и ще се трудимъ еще по много, доро смѣ живи, за да съдѣйствовамы спорядъ смѣ-гъ си, въ обогативаньѣ-го на народна-та и Письменность въ разновидни отношеня.

Съчинителъ.

XI

нѣе, и спорядъ нѣкон други особенны заблѣжки: — наша-та тая Българско-Нѣмска Грамматика се представлява като едно оригинално, и наше собствено Съчинение. Наистинѣ, нѣе се и трудихмы да изложимъ всички-гъ правила и Грамматически-гъ формы, по возможности *на късо*, и *ясно-критически*; но въ *сжачиостъ-та* ѣмъ, нѣе смѣ гы черпали и смѣ се водили отъ най добры-гъ Нѣмски Грамматикъ, и други подобны Съчиненя.

Правовисаніѣ-го що употребихмы въ тая си Грамматика, е почти сжачо-го, кое-го употребихмы въ Българско-Френска-та си Грамматика, и въ Логика-та си; съ изключеніѣ само, че изложихмы названя-та на наклоненя-та и на глаголни-гъ времена, чюто-Български, а не както отъ нѣо преди бѣхъ въ употребленіѣ Русски-гъ названіи (кое-го и нѣе сторихмы при изложеніѣ-го на Българско-Френска-та си Грамматика). Тукъ впрочемъ нѣе смѣ лѣжжи да заблѣжимъ че тѣй називаемо-го „Преходящее“ (по Латински *Imperfectum*, по Френски *Imparfait*), нѣе, водимъ отъ духъ-гъ и логическо-го значеніѣ на туй време въ Нѣмскѣй языкъ, преведохмы го и изложихмы го съ названіѣ-го: „*Полувин-минжлое время*“ а собствено „*минжлое несложно время*“, както оно въ Българскѣй Френскѣй и проч. язици сжествува, Нѣмци-гъ нѣмать.

„Естествена истори“, Болград 1870
Титулна страница

ЕСТЕСТВЕННА ИСТОРИЯ

ПЪРВИ ПЪТЪ НА

БЪЛГАРСКИ СИСТИМАТИЧЕСКИ ИЗЛОЖЕНА

СЪ ПРИЛОЖНИ ЗАБЪЛЕЖКИ И ПРАКТИЧЕСКИ ИЗВОДИ.

ЧАСТЪ ПЪРВА

ЗООЛОГИЯ.

КЛАСЪ ПЪРВИ

МЪКОПОДАЯЩИ ЖИВОТНИ.

РАЗРЯДЪ ПЪРВИ

ЧЕЛОВЪКЪ.

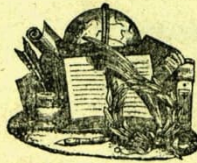
ВЪ СРАВНЕНИЕ СЪ ДРУГИ-ТЪ ЖИВОТНИ.

СЪЧИНЕНА

ОТЪ

ВАСИЛЯ Х. СТОЯНОВА-БЕРОНЪ.

Доктора Медицини и Хирургий.

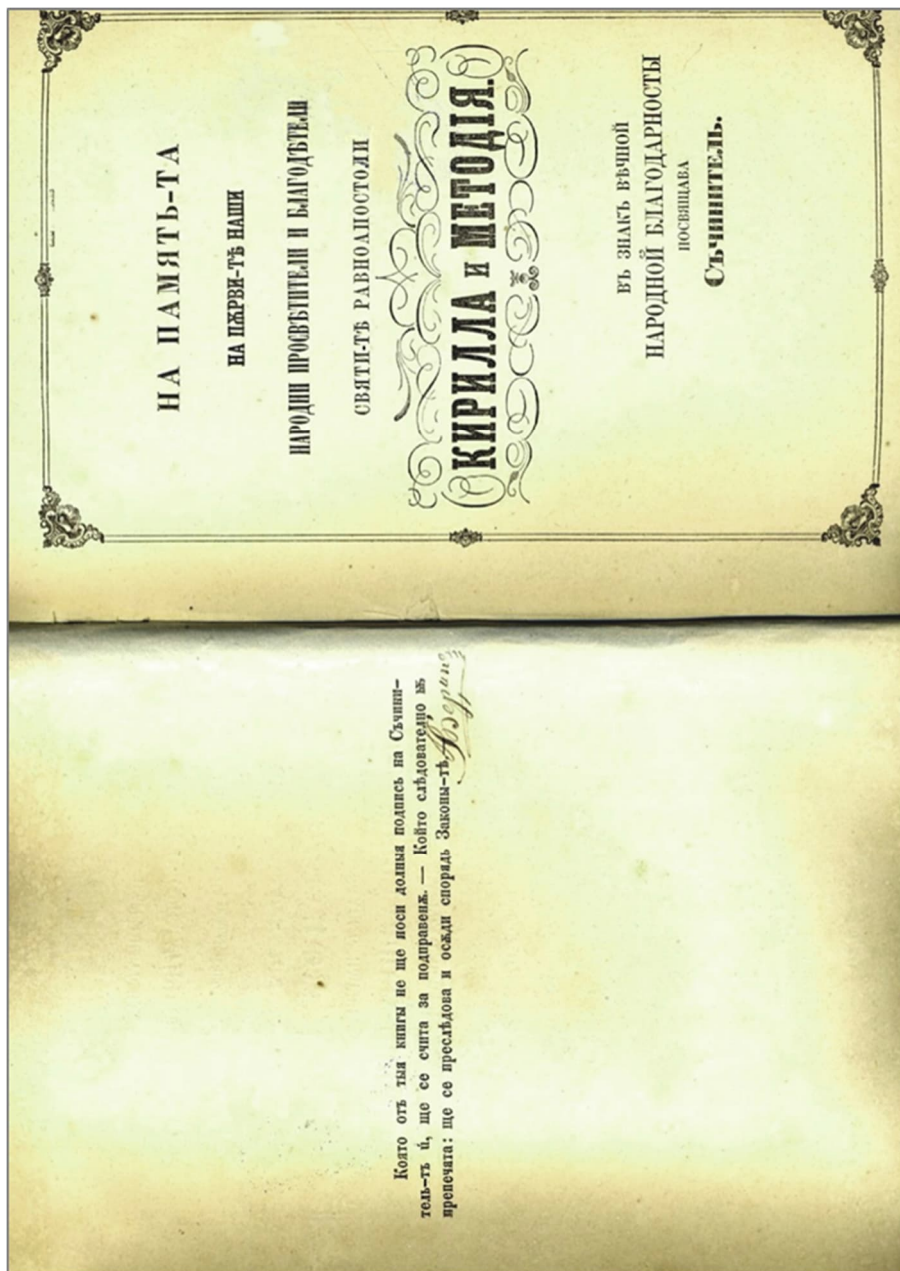

БОЛГРАДЪ,

ВЪ ПЕЧАТНИЦА-ТА ПРИ ЦЕНТРАЛНО-ТО УЧИЛИЩЕ.

1870.

„Естествена история”, Болград 1870
Начални страници

„Естествена история“, Болград 1870
Предисловіе

ПРЕДИСЛОВІЕ.

Держать отъ ревностно-го желаніе: за да съдѣйствуюми въ единъ по обширенъ кругъ въ разпространеніе-то на просвѣщеніе-то и на образованіе-то въ отечество-то ни; и — върнъ на предположеніи-тъ си начала въ туй отношеніе: — не составихи, или Единородца, такъ си „Естественна Исторія“; но — за сега само полъ; особно-то ъ подраздѣлтелно иже „человѣкъ“. — Не разгладихи въ туй си Сзвненіе „человѣкъ“, въ сравненіе впрочемъ и съ вичка-тъ други животни, — въ вено едно отношеніе. —

Водимъ же отъ предприѣтъ-тъ си, и — да ни е позволено да нажемъ: — наша собственна новъ практическа метода; (поне — до колкото назъ е извѣстно, не съществува, и — не е отъ никого употребена такъва една метода) употребена отъ насъ и при составленіе-то на „Логика-та“ си и проч; — не се жадихи да бѣдемъ полезни на Съотечественница-тъ си практическыхъ образцовъ. И — въ съображеніе на тѣхна-то си една начала, не изложихи въ туй си Сзвненіе..... „Приложна Заблѣска“ и..... „Практическа Изложба; посредствомъ когото, се и отнестихъ доволно вразумително обясняватъ (поне — до колкото ни бѣ възможно) закона-тъ и поученія-та на Физиологія-та, — отчасти же и оиѣ на Химія-та и на Анатомя-та; — науки, ковто служатъ преимущественно за основа на туй си Сзвненіе. — Не се жадихи т. е. споряль предпріѣтъ-тъ отъ насъ практическа метода: — „да приложимъ отвлечены-тъ закона и поученія на Физиологія-та, на Химія-та и проч; — на практическа животъ на челоѣци-тъ, а — преимущественно — на Единородци-тъ ни. — Споряль това, не се и жадихи: да изложимъ туй си Сзвненіе, и — да го представимъ; подъ единъ общапродеса, или — какъ-то въобще се казва: подъ единъ „**понуларизиръ**“ иль (разумѣва се до колкото ни това позволяваше предматеріална на планъ); и — не сторилахи туй съ цѣль: за да може оно да се разбере, и — да се проуиѣ отъ по многого ни Единородца, и — да ѣмъ принесѣ очидель-тъ практическа полза за животъ-тъ ѣмъ въ многотини отношенія (ако не се лажемъ разумѣва се). А — за да постигнѣмъ такъ си цѣль по удавателно: не употребихи, при изложене-то на туй си Сзвненіе,

Уиознай себе си.

Св. Василій Великій.

„Естествена история“, Болград 1870
Предисловие и начало на Част първа

ЧАСТЪ ПЪРВА.

ЗООЛОГИЯ.

Общій изгледъ за животни-гѣ.

§ 4.

Естествена-та История на животни-гѣ, или — все равно — *Зоология*, описва влоушевения-гѣ естествени организеска гѣла, които чувствоятъ, които си промянаватъ съсловно място-го, или поне — могатъ споволно да жърдатъ иѣкон единична частъ на гѣло-то си.

Туѣтѣ не ще разгѣдана на како и *изобор* влжно-го и влтрешно-го устройство на гѣло-то на животни-гѣ, особно своятвенна-гѣ дѣтелностъ на органш-гѣ иѣт, разновидна-гѣ иѣт гѣлесны способности и проч.

1). За влжно-то гѣлесно устройство на животни-гѣ.

§ 5.

У нѣ многого животни се разгѣчатъ иено по гѣло-то иѣт: — *глава, шѣ, жрѣцѣ, корѣлѣ* (гѣрбухѣ) и 2, 4, 6, 8 и 10, даке у иѣкон и *нѣ много* ставни частѣ; които — споралъ особно своятвенно-то иѣт устройство — се и називаватъ: — *раце, крака, крапа, или иѣт: плаваницѣ* (у рѣбѣ-гѣ и проч).

У нѣ многого ирочетѣ животни, влчна-гѣ, или даке и само иѣкон отъ тѣя частѣ, не могатъ да се сѣгѣдатъ и да се разгѣчатъ; понеже гѣло-то на тѣина-го животни се представлана иѣт влѣдъ на единѣ *ноге*, на едно *круселѣ*, на една *завѣда*, на една *лепа* (ишригѣ), даке и на една *липа*. — У тѣина-го животни се сѣжиратъ по иѣкога само иѣкон *всѣла* частѣ, и *едѣк предѣлѣ* както и *едѣк задѣлѣ* частѣ на гѣло-то иѣт.

гвидѣ, едно нѣ остро обонаніе отъ нево и проч.; по — при величкотѣя, гѣло-то му е *най жубаво* и *най искусстванила образѣла* *упросѣла*, нежѣли онона на величѣ-гѣ други животни. — Туѣтѣ на *локазѣ* иено сравнителна-та Ангтона на чловѣческо-го гѣло въ сравненіе съ онона на други-гѣ животни.

Като се жѣни ирочетѣ въ вниманіе устройство-го на чловѣческо-го гѣло по разновидна-гѣ отличителна черта на иѣкон отъ составни-гѣ му частѣ, както и по *божѣ-гѣ* на *кожа-та* му, що произлаза отъ разна-гѣ *клинѣти* (горѣща и студѣна) въ които онѣ жѣиѣ: — то се представлѣватъ, въ сѣдѣстіе на тѣково едно *внѣшнѣтелно* разгѣждане, разновидни чловѣчески пороци, за които не по долу ще жортувана въ принципѣ-го му иѣсто.

„Естествена история“, Болград 1870
Съдържание и последна страница

§§ 113 За родова-та, деятелностъ у желя-тъ и у друг. жек. животни	281
114 За омолотоприпание-то (сесондло)	287
115 За различане-то на спие верод. родка и спие-тъ и съ желя и	291
116 ГЛАВА V. — Фрилология на отглежован-та	294
117 За млъко-то на желя-та, и — на друг. жек. животни	297
118 Хем.-веществ. разборъ на млъко-то	300
119 За образу, на млъко-то у желя-та, и у друг. животни	308
120 За сурванован. процътисани ролности	311
121 За пичу-тъ и левина ариазъ	315
122 За отпусане-то на пичу-та у разн. Лип	327
124 За способъ-тъ на отпуск. на пичу-та и за възг. пречими	335
125 За повърх. кожно отглежане: ПОТЬ-ТЬ и КОЖ. МЯЗЪ .	339
128 За слънозъ-тъ или лигнованъ-тъ ролностъ	349
129 За сжзны-тъ	349
130 ДОБАВКА. За везуна , чрезъ тѣг кож. повърхностъ	350
131 Сравни. равностѣла на хрип. средста, мозухъ-тъ, и подпанамъ-та	353
132 Сравни. равностѣла на хрип. средста, мозухъ-тъ, и подпанамъ-та	359
133 Сравни. равностѣла на хрип. сред. и подпанамъ-та у триводе . жек. 372	372
134 Сравни. равностѣла на хрип. сред. и подпанамъ-та у честовѣка	378
136 ГЛАВА VI За веравескъ-тъ системъ	385
137 За мозгъ-тъ на глав. и на гръбн. и за промахол. пѣтъ нервы	388
139 За нервич. свет. у друг. гръбначни и бестрабн. животни	393
141 За деятелностъ-та на нерв. на глав. и на гръбначъ-тъ	394
143 За чувств. нервы на пипанье-то (оспанане-то)	396
144 За чув. нервы на вкусъ-тъ , и — какъ се олъ произвожда?	398
146 За чувств. нервы на обонанье-то , и — какъ ово се произвожда?	401
148 За чувств. нервы на слухъ-тъ , и вехи . на произвождаше-то му.	406
150 За чувств. нервы на визданье-то	409
151 За устройство-то на очнъ-тъ	410
152 За веханамъ-тъ на визданье-то	412
153 За разноидно-то маждане на очнъ-тъ	417
154 Практик. ъзводи за чувств. нервы на: пипанье-то , обонанье-то , честовѣка-то , и визданье-то	419
159 За вехол. деятелностъ на големъ мозгъ	426
161 За вехол. деятелностъ на малки и долгот. мозгъ	429
163 За вехол. деятелностъ на синаптич. нерви	433
164 За вехол. деятелностъ у челюбка	434
166 За вехол. деятелностъ у животни-тъ	436
167 За разбиранье-то у животни-тъ	440
168 За отпосен. везку умети , способи . у челюбка и у животни-тъ към вехол.	442
169 За животни. магнетскъ у челюбка	445
170 Практик. ъзводи за животни към вехол.	447
171 За вехол. системъ	450

ОБЪЯВЛЕНИЕ.

Сопруга-та ми **Мария**, родена **Х. Гергева Кисевова**, див-
жна отъ соуветствіе какъ **недално учредени-тъ** въ Отечество-то на
„**Женски Дружество** и **Община**“ подъ различни наимено-
ванія: — **подарва** на **доказателствы-тъ** пѣкво **тѣла** отъ туй ш
Съчиненіе; и — **имено**: —

На „Женска-та Община“	въ Търново	10
„	Котель	10
„	Русчукъ	3
„	Свищовъ	3
„	Шютевъ	3
„	Звара	3
„	Симеи	3
„	Габрово	3
„	(както се учредѣ)	3
„	Кюстенлазъ	3
„	Варна	3
„	Джумая	3
„	Яболовъ	3
„	Трявна	3
„	въ Преслава (Ескѣ-Станболъ).	—
„	Ласковица, Разковница, Вебрене, Градецъ и Жерани (както се учредѣ въ тѣхъ)	по 2

Подобно и въ **Ромѣн**: —
На „Женско-то Дружество“ . . . въ **Вранля** 3
„ „ „ (както се учредѣ) — **Болградъ** 5
„ „ „ (тоже) — **Крайна** 3

Ще **живая** съдворствено **Почт. Председателъ** на **горвабле-**
женни-тъ „Женски Дружество и Община“, — да се **отнескъ**: или на-
право до **пистъ**, или — до **сестра-та** на **сопруга-та** ми **Г-жа Евгения**
Х. Г. Велодъ-Кисевова, **Председателъ** на „Женска-та Община“
въ **Търново** — за да си **пріематъ** тѣя **книжка**, ако — **накъ** не ще **бъдѣ**
възможно да **идѣ** **тъ** **изприводатъ**.

Съчинителъ.

„Археологически и исторически изследвания”, Велико Търново, 1886.
Титулна страница

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ И ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛѢДОВАНІЯ.

- I. За знаменитостта на града Велико Търново въ археологическо и историческо отношение. —
- II. За народнитѣ възстанія въ Българія, преимущественно въ Велико Търново и въ околнитѣ му градове и села въ XIX-я вѣкъ. —
- III. За духовната борба на Българитѣ въ черковно-управително (не догматическо) отношение; или въобще: — за черковнія въпросъ възбуденъ и подигнатъ въ Велико Търново съ съдѣйствието на цѣлата му Епархія въ XIX-я вѣкъ. —

отъ

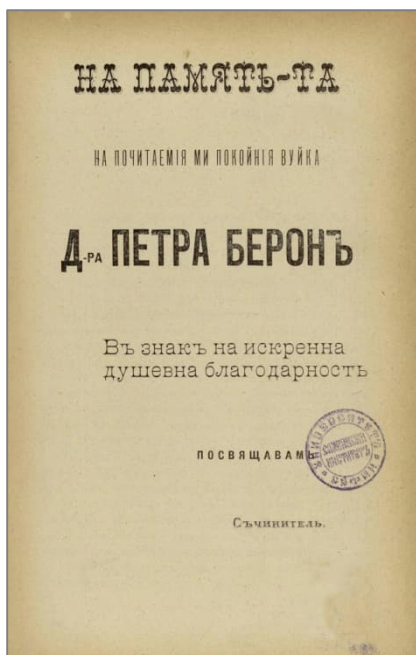
Д-РА ВАСИЛЯ Х. СТОЯНОВЪ-БЕРОНЪ.

Т ѳ р н о в о

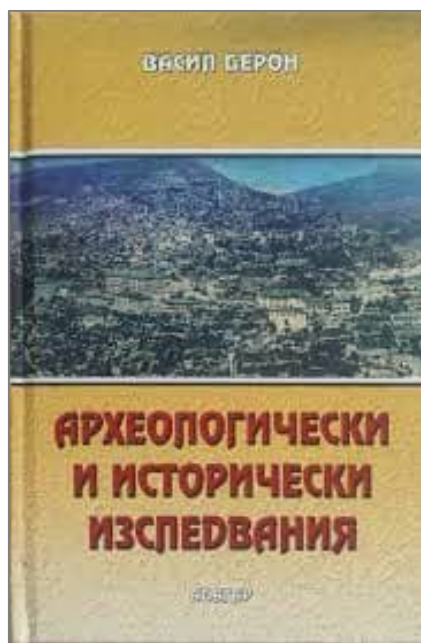
Скоро-Печатница на П. Х. Панапотовъ.

1886.

„Археологически и исторически изследвания”, Велико Търново, 1886. Посвещение

„Археологически и исторически изследвания”, Велико Търново, 2004. Корица

Книгата „Археологически и исторически изследвания“ на Васил Хаджистоянов Берон включва главите: „За знаменитостта на Велико Търново в археологическо и историческо отношение”, „За народните въстания в България, преимуществено във Велико Търново и в околните му градове и села в XIX век“, „За духовната борба на българите в черковноуправително”, „Недогматическо отношение или въобще за черковния въпрос, възбуден и подигнат във Велико Търново със съдействието на цялата му епархия в XIX-ия век”. Изданието е отпечатано през 1886 г. във внушителния обем от 461 с., в скоропечатница-издателство „Панайот хаджи Панайотов“ във Велико Търново.

През 2004 г. по инициатива на директора на Великотърновската окръжна библиотека д-р Иван Александров се осъществява преиздание на книгата, с предговор на акад. Иван Радев и историческа справка на Ж. Радева.

**„Археологически и исторически изследвания”
 , Велико Търново, 2004. Съдържание**

СЪДЪРЖАНИЕ

Д-р Васил Берон - авторът на „Археологически и исторически изследвания” (Предговор), <i>акад. Иван Радев</i>	7
ЧАСТ I. Знаменитостта на града Велико Търново	
A. В археологическо отношение	
Глава I. Трипелица	16
Глава II. Митрополията или бившата Патриаршия на Българското царство	23
Глава III. Църквата „Светих 40 мъчеников”	33
Глава IV. Църквата „Светият Димитрий”	42
Глава V. Църквата „Света Петка” (Параскева по гръцки)	56
Глава VI. Хосарият (укрепен град) или, както се казва, че се бил наричал преди превземането му от турците, Царевият	62
Глава VII. Църквата „Успение Пресветни Богородици” в Долия махала	71
Глава VIII. Църквата „Св. Георгия” в Долия махала	72
Глава IX. Църквата „Св. Петка” (Параскева) в Долия махала	74
Глава X. Монастирият „Св. Троица” при град Търново	75
Глава XI. Монастирият „Св. Апостолов Петра и Павла”, дето е сега учредено богословско училище	84
Глава XII. Жиров гроб	85
B. В историческо отношение	
Глава XIII. Общи изводи за побудителните и властелни причини на пропадането на Българското царство с престолния му град В. Търново и за жалостните от това последствия	89
1. Слабото положение на града В. Търново преди превземането и разоренето му от султан Балтудя и сина му Челеби Солимана	89
2) Гледищете властелни причини, които са подействвали, за да се заблудее и разори градът В. Търново и след него и цяла България	93
3. Жалостните обстоятелствени случаи след превземането на града Велико Търново от султан Балтудя и сина му Челеби Солимана в 1393 година	98
Глава XIV. Кратко историческо обозрение на най-важните събития и най-знаменитите действували личности от възобновението на Българското царство с престолния му град Търново, до пропадането и заблуденето му от султан Балтудя, т. е. от 1186 до 1393 година	106
Глава XV. За народните домования за освободението на поробеното ни отечество в 1393 година от турците и за надеждите, които нарасъл вяреше по предание към Велико Търново – старата столица на Българското царство, за сподуката и обръщането им	129
ЧАСТ ВТОРА За народните въстания на нашите съотечественици от превземането на България от турците в 1393 година до освободението ѝ от владичеството им преимуществено же що са ставали във Велико Търново и в околните му градове и села в XIX век	
Глава XVI Общи изводи за тия въстания	134
Енчарите (а не янчарите)	145
Кърджалиите	146

„Археологически и исторически изследвания”
 Велико Търново, 2004. Съдържание

Глава XVII. За Гръцкото въстание или за гръцката Забера в 1820-21 година	149
Движателните причини, които пробудиха съобществениците ни в политическия им живот	151
За въстанието в 1825 година или за Велчевата забера	158
Глава XVIII. За проектираното въстание на Сава С. Ракобски в 1844 година	163
Глава XIX. За побудителните движателни причини, които предизвикаха Кримската война и за съдебствително в нея на българите	165
Глава XX. За въстанието, проектирано и приобщено от Дядя Никола в Търново и в околностите му в 1866 година	172
Глава XXI. За въстанието против турското владичество, побуденото в Търново в 1862 година	174
Глава XXII. За проектирания Български легион в Букурещ на Ракобски и за походите на Филип Тотева и Панайот Хиновца в 1867 година	182
Глава XXIII. За похода на Х. Димитри Ясанов в 1868 г. и за устройването по него време на български дружини в Букурещ и на Български легион в Белеград	184
Глава XXIV. За учредяването и организацията на Българския централен и частните революционни комитети от Васил Левски през 1869 година	191
Глава XXV. Исторически документи и възниги переписки на Българския централен и частните революционни комитети	203
Глава XXVI. За Старозагорското проектирано въстание в 1857 г.	244
Глава XXVII. За въстанията в разни градове и села в околностите на Търново: г. Раховица, Бяла черква, Златарица, Михалци и проч. и за бомбардирането и разоряването на Дряновския манастир „Св. Архангела Михаила” в 1876 година	247
Глава XXVIII. За въстанието в Габрово и в околните му местности в 1876 година	256
Глава XXIX. За образуването на дружината от Христа Ботева в Букурещ и за походите му в България в 1876 год.	280
Глава XXX. За образуването, действията и жалостните сигнали на Българския легион в Сърбия в 1876 година.	283
Глава XXXI. Руско-турската война в 1877 и 1878 години.	287

ЧАСТ ТРЕТЯ. За духовната борба на българите в черковноуправително (не догматическо) отношение и за въстанията им по тая борба или въобще – за черковния въпрос, възбурен и подизпант във В. Търново с съдействието на цялата му епархия в XIX век

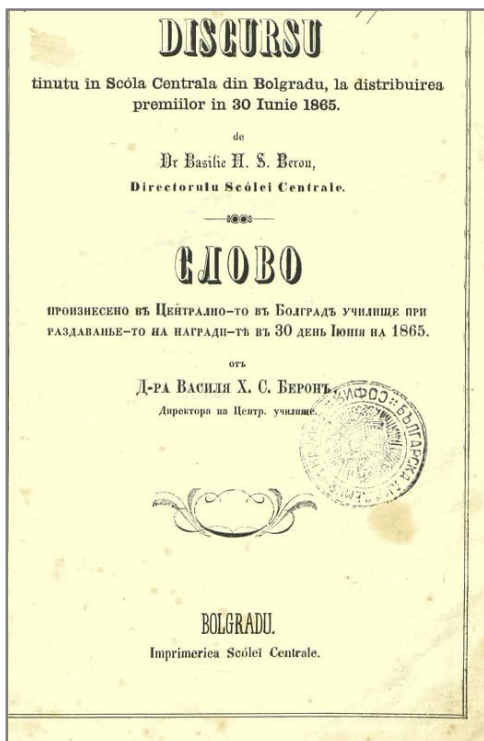
Общи изслед.

Глава XXXII. Изна и открития борба срещу местния гръцки владик и въобще срещу гръцк. патриаршия, назначена в Търново към края на 1856 год.	297
--	-----

ПРИЛОЖЕНИЯ

Д-р Васил Берон и неговата книга „Археологически и исторически изследвания”. <i>Портрет Александър</i>	346
Езиковедските възгледи на автора и езикът на книгата. <i>Ния Радева</i>	353
Из биографията на един екземпляр от ценното изследване на д-р Васил Берон. <i>Живка Радева</i>	367
Обяснителни бележки към текста	371
Речник на непознатите думи в изданието	373
Бележки по осъвременяването на текста. <i>Ния Радева</i>	382

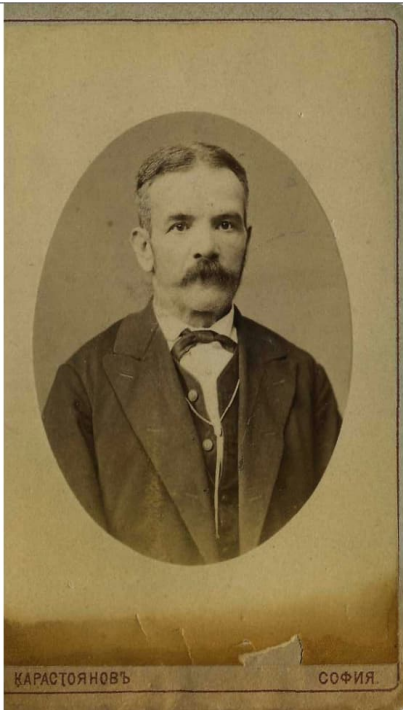
*Болградската гимназия, на която Васил Берон е директор
в периода 1864-1867 г.*

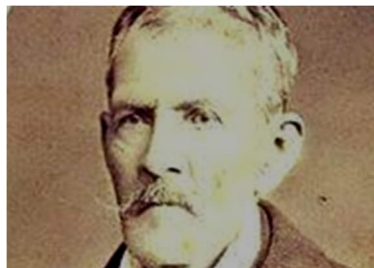
*Титулна страница на
отпечатано Слово, про-
изнесено от д-р Васил Бе-
рон при раздаване на наг-
ради по случай завърши-
ване на учебната година,
30.06.1865 г. Брошюрата
е отпечатана в печатни-
цата на гимназията,
както и други книги на
В.Берон и други автори.*

Няколко семейни снимки

*Васил Берон и
съпругата му
Мария Кисимова*

*Професионална гимназия по туризъм „Д-р Васил Берон”
в гр. Велико Търново е единствената институция в България,
която носи името на този забележителен човек*

*Училището е създадено през 1964 г. Понастоящем в него се обучават
над 500 ученици, което го прави най-голямата професионална гимна-
зия във Великотърновска област. През март 2022 г. във фойето на
гимназията бе тържествено открит бюст на нейния патрон – д-р
Васил Берон.*

РОДЪТ БЕРОН

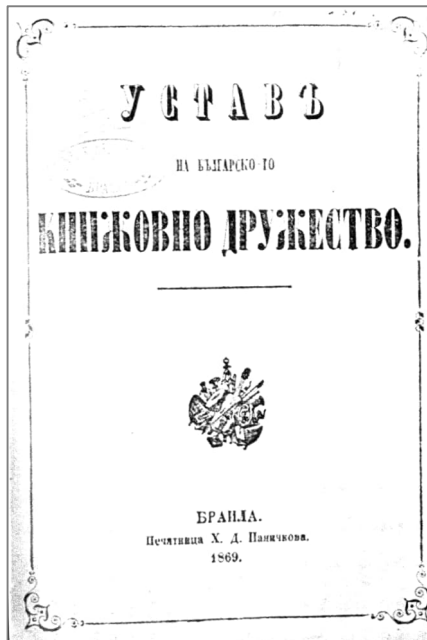
СТЕФАН РУСКОВ БЕРОН

През 1869 година в Браила се учредява Българското книжовно дружество – предшественик на Българската академия на науките.

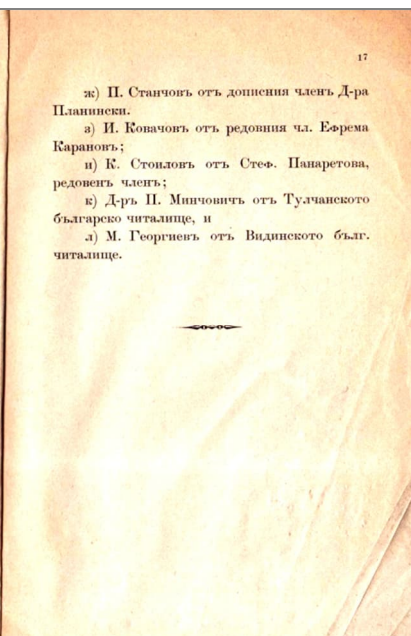
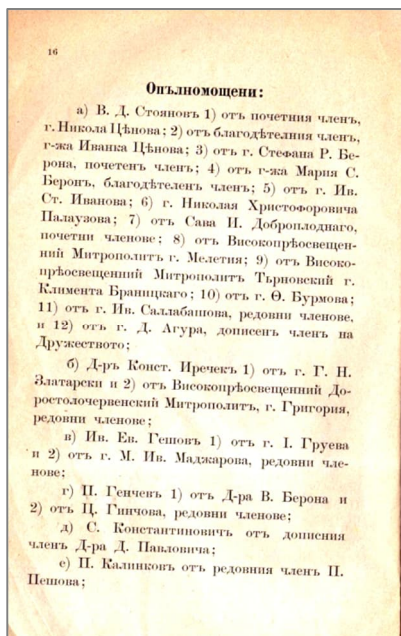
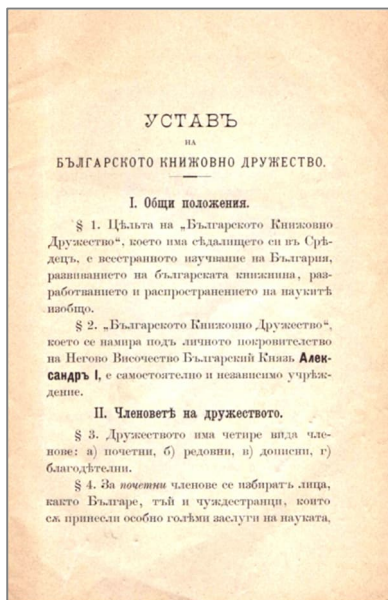
Главни инициатори на създаването му са Марин Дринов и Васил Стоянов. Между браилските българи се намират такива, които с готовност прегръщат идеята за създаване на Книжовното дружество и полагат ревностни усилия за нейното осъществяване - Н. Ценов, К. Попович, Ст. Берон, В. Михайлиди, П. Симов, Д. Попович и др., които стават и първите членове на настоятелството на БКД.

От 26 до 30 септември 1869 г. в къщата на българката Варвара х.Велюва в Браила се провежда общо събрание по учредяване на дружеството. То се ръководи от одеския представител М. Пашов в присъствието на представители на общините: Гюргеvsка (Н. Попович, П. Кършовски), Браилска (Ст. Р. Берон, Л. Радулов, К. Попович), Болградска (В. Парушев, М. Радионов), Одеска (М. Пашов), Кишиневска (Д. П. Войников), Букурещка (Л. Каравелов, Д. Ценович), Галацка (Г. Д. Карловски, Ив. Манафов). На 29 септември в предпоследното заседание, на което присъства и Л. Каравелов, се одобрява уставът на дружеството. С по 7 гласа с тайно гласуване се решава и обявява съставът на Настоятелството на БКД: Н. Ценов, В. Михайлиди, П. Симов, К. Попович и Ст. Берон) и неговите действителни членове: М. Дринов (председател), В. Друмев (член), В. Стоянов (деловодител). Събранието съставя и деветмесечен бюджет на дружеството, възлизащ на 1350 австрийски зълтеници.

Устав на Българското книжовно дружество, отпечатан през 1884 година, в държавна печатница „Средец“: корица, първа и последни страници.

На последните страници са изброени членовете на дружеството, сред които е и Ст. Берон – почетен член.

Д-Р БОГОМИЛ БЕРОН

*Проф.Богомил Берон – основател на Българското дерматологично дружество и на Катедрата по кожни и венерически болести
Бележка от сайта на Българското дерматологично дружество*

История

Първото кожно-венерическо отделение в България е разкрито в Александровската болница през 1893 г. в София с ръководител д-р Стоянович и ординатор – д-р Богомил Берон. От 1894 до 1898 г. главен лекар на Кожното отделение е д-р Христо Стамболски, а от 1899 г. – проф. Богомил Берон (1866-1936).

(Проф. Богомил Берон)

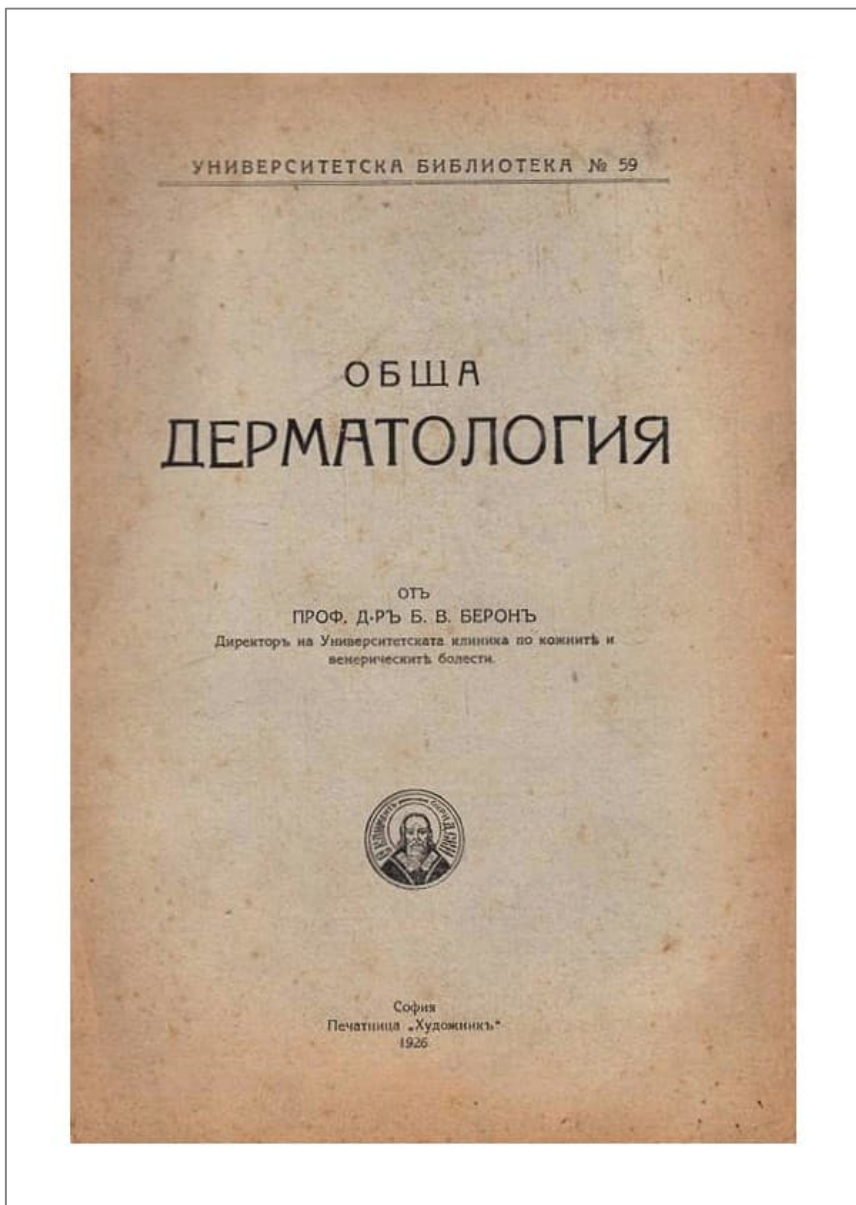

След основаването на Медицинския факултет през 1918 г. се създава първата у нас Катедра по кожни и венерически болести с ръководител проф. Богомил Берон, потомък на видния наш възрожденец д-р Петър Берон. През 1926-1927 г. Богомил Берон е декан на Медицинския факултет. През 1936 г. той дарява собствени средства и организира построяването на сградата, в която клиниката по дерматология и венерология осъществява своята дейност до днес. Проф. Любен Попов е ръководител на клиниката от 1937 до 1963 година. По това време се разкриват сектори по дермато-алергология, микология и серологична лаборатория. Учен с международна известност, притежаващ лично обаяние и висока професионална подготовка, той издига нивото на клиниката на равнището на най-добрите европейски клиники по това време.

Историята и дейността на основания от проф.Богомил Берондарителски фонд на името на неговия син Васил Богомил Берон е описана в Енциклопедията на дарителството в България

Обща дерматология, София, 1926
Корица

ПЕТЪР КОНСТАНТИНОВ

Петър Константинов е основател и пожизнен председател на Общонародно сдружение „Мати България” – първата национална неправителствена организация в България, създадена след демократичните промени от 1989 г., на 5 декември 1989 г.

Общонародно сдружение „Мати Болгария“ има за цел възраждане и съхранение на българските народни традиции, празници, духовни ценности, на народната и историческа памет. „Мати Болгария“ е непартийно обществено-културно сдружение с идеална цел, борещо се за възстановяване и съхраняване на българското народностно съзнание и на българските народни традиции, възлътени трайно в съзнанието и бита на народа ни.

Празнични дати, възстановени в българския официален календар от и със съдействието на „Мати Болгария“

2-рият ден след Великден – Духовното освобождение на България
„Българският Великден 1860 г.“

4-ти май – Героичната гибел на Гоце Делчев

6-ти май – Гергьовден – Ден на храбростта и Българската армия

20-ти юли – Илинденско-Преображенското въстание

6-ти септември – Съединението на Княжество България с Източна Румелия и подписването на Крайовския договор за връщането на Южна Добруджа в пределите на Майка България.

22-ри септември – Обявяване Независимостта на България

29-ти октомври – Ден на бесарабските българи

1-ви ноември – Ден на народните будители

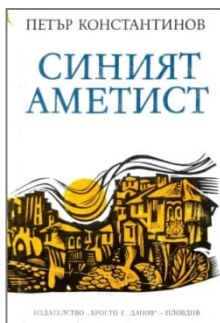
8-ми ноември – Ден на Западните покрайнини

24-ти и 25-ти декември – Бъдни вечер и Коледа

Книги на проф. Петър Константинов

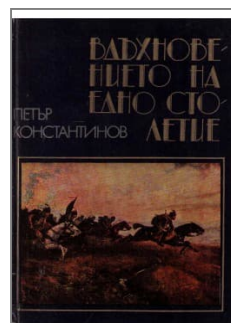
1967

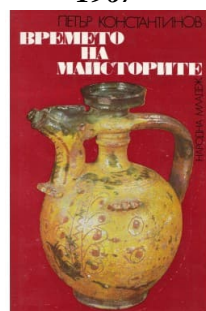
1968

1970

1978

1979

1980

1981

1981

1983

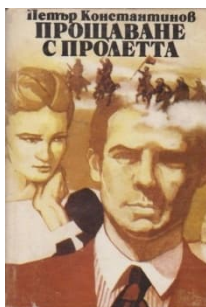
1983

1984

1985

1988

1989

1989

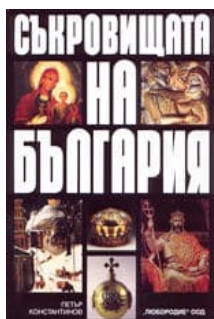

1993

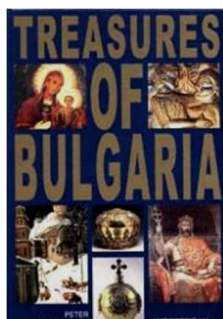
Книги на проф. Петър Константинов

1994

2000

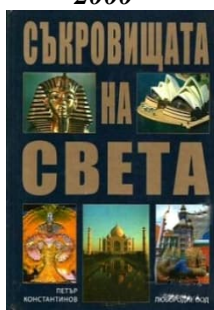
2000

2001

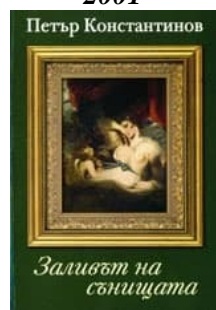
2005

2006

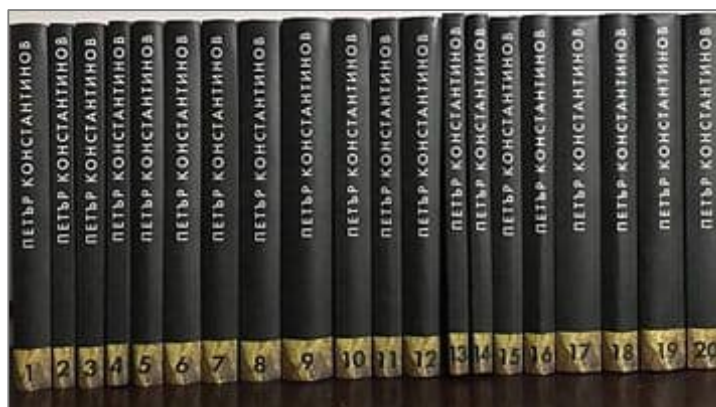
2011

2011

2001

2014

ОУ „Мати България”, Казанлък

През 1990 г. в гр. Казанлък тогавашното ЕСПУ „Кирил и Методий” е разделено на две самостоятелни училища: гимназия „Кирил и Методий” и Основно училище. По предложение на писателя Петър Константинов, роден в Казанлък и негов почетен гражданин, училищният колектив приема през 1991 г. името „Мати България”, което е заглавие на едно от най-известните произведения на възрожденския будител и книжовник Неофит Бозвели и също така име на учреденото от него сдружение. Името е одобрено и от общинския съвет. Тържественото кръщаване на училището се провежда на 14.02.1991 г. с участието на Петър Константинов.

Към училището съществува и Дарителски фонд ”Мати България”, чиято цел е подпомагането на учебно-възпитателния процес и изяви ученици, както и установяване и поддържане на контакти с българи, живеещи в чужбина.

Внучката на Васил Берон и дъщеря на доктор Димитър Аршинков - Севдалина Аршинкова-Табакова е преводач на художествена и научна литература от немски и руски език. Работила е в Националната библиотека „Св.св Кирил и Методий“ и има сериозен принос за обогатяване на фонда със съвременна немска литература. Има орден „Кирил и Методий“ 1-ва ст. Севдалина Аршинкова-Табакова се занимава с проучване на рода Берон, част са използвани в настоящият проект. Превела от немски „Славянска философия“, издаден за 200-годишнината на на д-р Петър Берон, към който е дала и списък на термините на д-р Петър Берон използван и в книгата.

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ.....	5
Мартин Табаков–Ролята на рода Берон за духовното развитие на България.....	5
Част 1 НАУЧНИ АНАЛИЗИ	17
ПЕТЪР БЕРОН	19
Димитър Ганов – Петър Берон и девическото образование през XIX в.....	19
Димитър Цацов – Идеите на Петър Берон в цивилизационна перспектива.....	33
Светлана Нанчева – Дидактически модели на д-р Петър Берон и Ян Амос Коменски: визии за учебното съдържание на училищното образование и неговото структуриране.....	39
Любомир Сирков – По-общият контекст на дейността на д-р Петър Берон като предприемач	69
Нина Димитрова – Петър Берон през погледа на български литератори	87
Димитър Ганов – Сравнителен анализ между реформаторската дейност на Мидхат паша в дунавския вилает и радикалната промяна в образователната концепция на Петър Берон	95
Анастасия Филипова – Педагогическите възгледи на Д-р Петър Берон	106
ВАСИЛ БЕРОН	117
Ангел С. Стефанов – Епистемологични и методологични аспекти в "Логика" на д-р Васил х. Стоянов-Берон.....	117
Мартин Табаков – Васил Берон – живот посветен на българската наука и просвета.....	124
Радина Богомирова – д-р Васил Берон – Приноси за археологията в България	150
Христо Гагов – Васил Хаджистоянов-Берон като просветител в областта на природните науки.....	159
Надя Данова – Детето и детската възраст в трудовете на Васил Хаджистоянов-Берон.....	168
ПЕТЪР КОНСТАНТИНОВ	183
Мартин Табаков – Алтернативните наративи на Петър Константинов.....	183
Силвия Борисова – Вечен календар на ценностните устои	214
Кристиян Енчев – Фигуративната потенциалност творчеството на Петър Константинов	222
РОДЪТ БЕРОН	230
Доротей Ангелова – Заслугите на представители на рода Берон за развитието на логиката в България.....	230
Димитър Ганов – Богомил Берон срещу експлоататора на легалната проституция – държавата	245
Пролетка ПЕТРОВА – Видни варненци от фамилията Берон.....	262
Анастасия Филипова – Живот и дейност на зоолога и политика Петър Кирилов Берон.....	272

Част 2 АРХИВНИ МАТЕРИАЛИ	281
Петър Берон – Откъси от <i>Панепистемия</i> (том VII)	283
Речник на непознатите термини, използвани от Петър Берон	308
Татяна Е. Киркова – Библиографски и животописни сведения за д-р Петър Берон в Лоренцовия каталог.....	322
Част 3 БЕРОНОВ АТЛАС	333
<i>ПЕТЪР БЕРОН</i>	335
<i>ВАСИЛ БЕРОН</i>	404
<i>РОДЪТ БЕРОН</i>	443
<i>СЪДЪРЖАНИЕ</i>	457

Ролята на рода Берон за духовното развитие на България

Българска
Първо издание

Редактор: д-р Ива Георгиева

Рецензенти:
доц. д-р Латьо Латев
проф. д-р Валентин Канавров

Формат: 70x100/16
Печатни коли 28,75
ISBN 978-619-7467-41-3
Издателство Scribens